

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Gazi M. Kemal

SÖYLEV

(NUTUK)

İKİNCİ CİLT

ALTINCI BASKI

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI: 220/2
ATATÜRK DİZİSİ: 1

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - ANKARA. 1978

Bugünkü dile çevrilmesinde çalışanlar:

Dr. Mehmet TUĞRUL
Salâh BİRSEL
Cahit ÖZTELLİ

Not: Kitabın ikinci cildinde Hamdi OLCAY çalışmalara katıldığı gibi, M. Sunullah ARISOY da birinci cilt çalışmalarında çok kısa bir süre bulunmuştur.

Altıncı baskı için metin, Doç. Dr. Mustafa CANPOLAT'ça dil ve yazım yönünden gözden geçirilmiştir.

SÖYLEV

Sayın baylar,

Şimdiye dek bilginize sunduklarım, kişisel olarak ve Temsilciler Kurulu adına değindiğim olayların açıklanmasına ilişkin idi. Bundan sonra söyleyeceklerim, Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan ve yöntemine göre hükümet kurulduktan bugüne değin meydana gelmiş olayları ve devrimleri kapsayacaktır. Bu söyleyeceklerim aslında herkesçe apaçık bilinen ya da kolaylıkla öğrenilebilecek olan olaylarla ilgilidir. Gerçekten, Meclis tutanaklarında, Bakanlık dosyalarında, basın koleksiyonlarında bu olayların belgeleri saptanmış ve saklanmış bulunmaktadır. Bunun için ben, bütün bu olayların genel gidişini göstermek ve saptamakla yetineceğim. Amacım, devrimimizin incelenmesinde tarihe kolaylık sağlamaktır. Bütün bu olayların oluşum ve gelişiminde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Başkanı, Başkomutan ve Cumhurbaşkanı olarak bulunmuş olmaktan daha çok, örgütümüzün¹ genel başkanı olarak bu görevi yapmaya kendimi ödevli sayarım.

Baylar, Meclisin açıldığı ilk günlerde, Meclise, içinde bulunduğumuz durumu ve koşulları açıklayarak izlenmesini ve uygulanmasını doğru bulduğum düşüncelerimi bildirdim. Bu düşüncelerin başlıcası, Türkiye'nin, Türk ulusunun izlemesi gereken siyasal ilke ile ilgili idi.

Bilirsiniz ki, Osmanlılar zamanında çeşitli siyasal yöntemler tutulmuştu ve tutuluyordu. Ben, bu siyasal yöntemlerden hiçbirinin, yeni Türkiye devletinin yöntemi olmayacağı kanısına varmıştım. Bunu, Meclise anlatmaya çalıştım. Bu konu üzerinde, daha sonra da çalışılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak önceden ve sonraları, söylediklerimin temel noktalarını, burada hep birlikte anımsamayı yararlı bulurum.

Baylar, bilirsiniz ki yaşam demek, savaş ve çarpışma demektir. Yaşamda başarı, yüzde yüz savaşta başarı kazan-

TÜRK ULUSU-
NUN İZLEYE-
CEĞİ İLKE:
U L U S A L
S İ Y A S A

¹ Söz konusu örgüt, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve söylevin verildiği tarihte Halk Partisidir.

makla elde edilebilir. Bu da maddesel ve tinsel güce dayanır. Bir de, insanların uğraştığı bütün sorunlar, karşılaştığı bütün tehlikeler, elde ettiği başarılar, toplumca yapılan genel bir savaşın dalgaları içinden doğagelmıştır. Doğu uluslarının batı uluslarına saldırısı tarihin belli başlı bir evresidir. Doğu ulusları arasında Türklerin başta ve en güçlü olduğu biliniyor. Gerçekten Türkler, Müslümanlıktan önce ve sonra saldırılar yapmışlar ve Avrupa içerisine girmişlerdir. Batıya saldıran ve İspanya'ya girip Fransa sınırlarına değin yayılan Araplar da vardır. Ama baylar, her saldırıya, her zaman, bir karşı saldırı düşünmek gerektir. Karşı saldırıya uğranılabileceğini düşünmeden ve ona karşı güvenilir önlem bulmadan eyleme geçenlerin sonu, yenilgi ve bozgunudur, silinip gitmektir.

Batının Araplara karşı saldırısı, Endülüs'te acı ve ders alınmaya değer bir tarihsel yıkım ile başladı. Ama, orada bitmedi. Kovalama, Afrika'nın kuzeyinde sürüp gitti.

Attila'nın, Fransa ve Batı Roma topraklarına dek genişletilmiş olan imparatorluğunu anımsadıktan sonra, Selçuk Devletinin yıkıntısı üzerinde kurulan Osmanlı Devletinin, İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğunun taç ve tahtını ele geçirdiği çağlara gözlerimizi çevirelim. Osmanlı padişahları içinde Almanya'yı, Batı Roma'yı ele geçirerek çok büyük bir imparatorluk kurmaya girişmiş bulunanlar vardı. Yine, bu padişahlardan biri, bütün İslam dünyasını bir merkeze bağlayarak yönetmeyi düşündü. Bu amaçla Suriye'yi, Mısır'ı ele geçirdi. "Halife" sanını takındı. Başka bir padişah da hem Avrupa'yı ele geçirmek, hem İslam dünyasını buyruğu ve yönetimi altına almak amacını güttü. Batının sürüp giden karşı saldırısı, İslam dünyasının terdirginliği ve ayaklanması ve böyle bütün dünyayı ele geçirme istek ve tasarılarının tek sınır içine aldığı çeşitli uluslardan insanların geçimsizlikleri, en sonunda Osmanlı İmparatorluğunu da, benzerleri gibi, tarihin bağrına gömdü.

Baylar, dış siyasanın en çok ilgili bulunduğu ve dayandığı temel, devletin iç örgütüdür. Dış siyasanın, iç örgütle uyumlu olması gerekir. Batıda ve doğuda, yaratılışı, kültürü ve ülkesi başka başka olan ve birbirleriyle bağdaşamayan toplulukları tek sınır içine almış bir devletin iç örgütü, kuşkusuz temelsiz ve çürük olur. Bu durumda dış siyasası da köklü ve sağlam olamaz. Böyle bir devletin, özellikle iç örgütü ulusal olmaktan uzak olduğu gibi, siyasal yöntemi

de ulusal olamaz. Buna göre Osmanlı Devletinin siyasası ulusal değil; ancak, kişisel, bulanık ve kararsız idi.

Değişik ulusları ortak ve genel bir ad altında toplamak ve bu değişik ulus topluluklarını eşit haklar ve koşullar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasal görüştür. Ama, aldatıcıdır. Dahaşı, hiçbir sınır tanımayarak, dünyadaki bütün Türkleri de bir devlet olarak birleştirmek, ulaşılamayacak bir amaçtır. Bu, yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylar ile ortaya koyduğu bir gerçektir.

İslamcılık ve Turancılık siyasasının başarı kazan-
dığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte rastlanamamaktadır. Soy ayrımı gözetmeksizin, bütün insanlığı kapsayan tek bir dünya devleti kurma tutkularının sonuçları da tarihte yazılıdır. “Baskıncı ve yağmacı”¹ olmak hevesleri, konumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü özel duygularını ve bağlantılarını unutturup, onları kardeşlik ve tam eşitlik içinde birleştirerek, insancıl bir devlet meydana getirme kuramının da kendine özgü koşulları vardır.

Bizim aydınlık ve uygulanabilir gördüğümüz siyasal yöntem, “ulusal siyasadır”. Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılların kafalarda ve ıralarda yerleştirdiği gerçekler karşısında düşüşü² olmak kadar büyük yanılgı olamaz. Tarihin dediği budur; bilimin, aklın, mantığın dediği böyledir.

Ulusumuzun, güçlü, mutlu ve sağlam bir düzen içinde yaşayabilmesi için, devletin bütünüyle ulusal bir siyasa gütmesi ve bu siyasanın iç örgütlerimize tam uyumlu ve dayalı olması gereklidir. Ulusal siyasa demekle anlatmak istediğim şudur: Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve yurdun gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak; gelişigüzel, ulaşılamayacak istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve zarara sokmamak; uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğunu beklemektir.

Baylar, Meclise önerdiğim önemli bir konu da, hükümet kurma sorunu idi. Bu sorunun ve bununla ilgili

HÜKÜMET
KURMA İŞİ

¹ müstevli.

² hayalperest.

önerinin o zaman için ne denli önemli olduğunu iyi bilirsiniz

Gerçek, öz olarak, Osmanlı Devletinin ve halifeliğin yıkıldığını ve ortadan kalktığını düşünerek, yeni temellere dayalı, yeni bir devlet kurmaktı. Ama, durumu olduğu gibi söylemek, amacın büsbütün yitirilmesine yol açabilirdi. Çünkü genel eğilim ve düşünüş, daha padişah ve halifenin özürlü sayılacak bir durumda bulunduğu yolunda idi. Dahası, Mecliste, ilkin halifelik ve padişahlık katı ile bağlantı kurma ve İstanbul Hükümeti ile uzlaşma arama akımı baş göstermişti.

İstanbul'daki koşulların, halife ve padişah ile, ne açık ve ne de özel ve gizli görüşmeye elverişli olmadığını açıklamaya çalıştım. Böyle bir görüşme ile ne anlamak istediğimizi sordum. Ve "Ulusun, bağımsızlığı ve yurt bütünlüğünü sağlamaya çalışmakta olduğunu haber vermek için ise, bu gereksizdir. Çünkü padişah ve halife olan kişi de bundan başka bir şey düşünüp isteyebilir mi? Bunun karşıtını, kendi ağzından işitsem inanmam; bunun yüzde yüz zorlama ve baskı altında söyletildiğini kabul ederim." dedim. Bizi suçlamak için çıkarılmış olan fetvanın uydurma olduğunu ve İstanbul Hükümeti buyruk ve bildirimlerinin yorumlanması gerektiğini söyleyerek, yufka yürekli ve kıt düşünceli kimi insanların yol açmak istedikleri sarsaklığı gereksiz gördüğümü açıkladım.

Şunu bilginize sunmak istiyorum ki, hükümet kurmakla ilgili bir öneride bulunmadan önce, duyguları ve görüşleri göz önüne almak zorunluğu vardı. Bu zorunluğa uymakla birlikte, asıl amacı saklı tutan önerimi bir önerge biçiminde Meclise sundum. Birtakım karşı görüşler ileri sürüldü ise de kısa bir tartışma sonunda kabul olundu.

Bu önergeyi bugün gözden geçirecek olursak, orada temel ilkelerin saptanmış ve ortaya konmuş olduğunu görürüz.

Bu ilkeleri, izin vererseniz, burada belirterek sayacağım:

1 – Hükümet kurmak zorunludur.

2 – Geçici olduğu bildirilerek bir hükümet başkanı tanımak ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun görülemez.

¹ teenniyi.

3 – Mecliste beliren ulusal buyrumun, yurt yazgısına doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin üstünde bir güç yoktur.

4 – Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.

Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurul hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı bu kurulun da başkanıdır.

Not: Padişah ve halife, baskı ve zordan kurtulduğu zaman, Meclisin düzenleyeceği yasaya uygun olan durumunu alır.

Baylar, bu ilkelere göre kurulan bir hükümetin niteliği kolaylıkla anlaşılabilir. **Böyle bir hükümet, ulusal egemenlik temeline dayanan halk hükümetidir. Cumhuriyet'tir.**

Böyle bir hükümetin kuruluşunda ilke, güçler birliği kuramıdır. Zaman geçtikçe bu ilkelerin kapsadığı kavramlar anlaşılmaya başladı. İşte o zaman tartışmalar ve olaylar birbiri ardınca sürüp gitti.

Sayın baylar, açık ve gizli oturumlarda bir iki gün süren açıklamalarım, konuşmalarım ve yukarıda belirttiğim ilkeleri kapsayan önerimi ileri sürdükten sonra yüksek Meclis, beni başkanlığa seçmekle bana karşı genel güvenini gösterdi.

Burada ufak bir noktayı da açıklamalıyım:

Anımsarsınız ki oluşmaya başlayan ulusal birliği, ulusun coşup uyanışına yormaktan daha çok, kişisel girişim sonucu olarak görüyorlardı. Bu arada benim girişimlerde bulunmamın yasak edilmesine önem veriyorlardı. Beni, ulusa ve hükümete, istenmez ve kötü kişi saydırmaktan yarar umuyorlardı. Yapılan propaganda: “Ben istenmez ve kötü kişi sayılırsam, ulusa ve devlete karşı hiçbir eylemde bulunulmayacağı; bütün kötülüklerin benden geldiği; bir adam için, bir ulusun birçok tehlikeleri göze almasının akla yatmayacağı” yolunda idi. Hükümet ve düşmanlar, beni, ulusa karşı bir silah gibi kullanıyordu. Bunun için 24 Nisan 1920 günü gizli bir oturumda Meclise bu durumu açıkladım. Başkanlık seçiminde, bunun da bir sakınca olarak göz önünde tutulmasını ve yalnız ulusun ve yurdun esenliği düşünülerek oy ve kararların uygun ve doğru olarak verilmesini rica ettim.

**TÜRKİYE BÜYÜK
MİLLET MECLİSİ,
BAŞKANLIĞA
BENİ SEÇTİ**

HÜKÜMETİN KURULUŞU

Baylar, Büyük Millet Meclisi, bakanların seçimi ile ilgili 2 Mayıs 1920 günlü yasa ile, Büyük Millet Meclisinde on bir bakandan meydana gelen bir “Bakanlar Kurulu” kurdu. Bu kurul, Genelkurmay işlerini de yürütecekti.

Görülüyor ki, Meclisin açılış günü olan 23 Nisandan beri bir hafta kadar zaman geçmiş bulunuyor. Bu süre içinde yurt ve ulus işleri ve özellikle yıkıcı akım ve çalışmalarına karşı önlem almak işleri bir an bile duraklayamazdı ve duraklamamıştır. Yalnız, bakanların seçimi ile ilgili yasa çıktığı zaman Meclisçe bakanlığa seçilen kişilerden kimileri daha önce göreve başlamışlar, bana yardım ediyorlardı. Bu arada İsmet Paşa Hazretleri de Genelkurmay işlerini üzerine almış bulunuyordu.

Baylar, bununla ilgili olarak bir noktayı belirtmeyi gerekli görüyorum: O günlerde, arkadaşların hangi işlerde görevlendirilmesinin uygun olacağı düşünülürken, Genelkurmay Başkanlığı için İsmet Paşa’yı yeğlemiştim. Ankara’da bulunan Refet Paşa, beni özel olarak görüp bilgi istedi. Anlamak istediği, Genelkurmay Başkanlığının en yüksek askeri kat olup olmadığı noktası idi. Benden, sözü geçen katın en yüksek askeri kat olduğu ve ondan daha yüksek katın Millet Meclisi olacağı yanıtını alınca, buna karşı olduğunu bildirdi; İsmet Paşa’nın Başkomutanlık demek olan bu durumunu kabul edemeyeceğini söyledi. Görevin çok önemli ve ağır olduğunu; benim bütün arkadaşlar üzerine olan bilgime ve adam kayırmayacağıma güvenmenin uygun olacağını belirttim. Kendisinin böyle bir sav öne sürmesinin uygun olmadığını da sözlerime ekledim.

Baylar, daha sonra Batı Cephesi karargâhında görüştüğüm Fuat Paşa da, İsmet Paşa’nın Genelkurmay Başkanlığına getirilmesine kesinlikle karşı çıktı. Fuat Paşa’yı da, durumun gerektirdiği en uygun çözüm yolunu kabul zorunluğuna inandırmaya çalıştım. Refet ve Fuat Paşaların kendilerine özgü birtakım düşüncelerine ekledikleri şu idi: Kendileri daha önce Anadolu’da benimle işbirliği yapmışlar, İsmet Paşa ise sonradan katılmış. Oysa, bundan önceki sözlerim arasında sırası ve yeri geldiği için bildirmiştim ki, İsmet Paşa, ben İstanbul’dan ayrılmadan önce benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu’ya gelip birlikte çalışmıştı. Ama, Fevzi Paşa Hazretlerinin Harbiye Nazırı olması üzerine, önemli bir-

takım düşünceler dolayısıyla, özel görev verilerek yine İstanbul'a gönderilmişti. Bunun için iş ve görüş birliğinde öncelik söz konusu olamazdı.

Genelkurmay Başkanlığı görevinin ilkin İsmet Paşa'ya verilmesi yerinde olmasaydı, bu işte Fevzi Paşa Hazretlerinin de beni uyarmaları bir yurt görevi olurdu. Oysa, Paşa Hazretleri, tam tersine, bu görevlendirmeyi pek uygun bulmuş ve kendileri, verilen Milli Savunma Bakanlığı görevini içten gelen bir duygu ile hemen kabul buyurmuşlardır. İsmet Paşa'nın, gerek Genelkurmay Başkanlığında gerekse daha sonraki cephe komutanlığında gösterdiği yararlık ve üstün çaba, kendisine görev verişteki yanılmazlığını edimli olarak ortaya koymuş bulunduğu için ulus karşısında, ordu karşısında ve tarih karşısında içim çok rahattır.

Baylar, Meclis 29 Nisan 1920'de, Yurt Hayınlığı Yasasını ve sonraki aylarda İstiklal Mahkemeleri yasalarını da çıkarmakla devrimlerin doğal gereklerini yerine getirmiş oldu.

**YURT HAYINLIĞI
Y A S A S I V E
İSTİKLAL MAH-
KEMELERİNİN
K U R U L M A S I**

Baylar, İstanbul'a düşmanın girişinden sonra başlayan birtakım yıkıcı akımlara, olaylara, ayaklanmalara değinmiş idik. Bunlar, yurdun her yerinde birbiri ardınca belirdi ve sürdü gitti.

İstanbul'da Damat Ferit Paşa, ivedi olarak yeniden işbaşına getirildi. Damat Ferit Paşa Hükümeti ve İstanbul'da bütün yıkıcı ve hayın örgütlerin kurduğu birlik ve bu birliğin Anadolu içindeki bütün ayaklanma örgütleri ve bütün düşmanlar ve Yunan ordusu, elbirliği ile bizi yıkmak için çalışmaya başladılar. Bu ortak saldırı siyasasının yönergesi de, Padişah ve Halifenin, içinde düşman uçakları da bulunan her türlü araçlarla yurda yağdırdığı "Padişaha Karşı Ayaklanma"¹ fetvası idi.

Bu genel, çeşitli ve hayınca saldırılara karşı biz de, daha Meclis açılmadan önce, Afyonkarahisar'da, Eskişehir'de ve bütün demiryolu boyunca bulunan yabancı devlet askerlerini Anadolu'dan çıkararak; Geyve, Osmaneli, Carablus köprülerini yıkarak ve Meclis toplanır toplanmaz Anadolu'daki yüksek din bilginlerinden fetva alarak karşı önlemlere giriştik.

¹ Hurucu Alessultan.

İ Ç A Y A K -
L A N M A L A R

Baylar, 1919 yılı içinde, ulusal girişimlerimize karşı başlayan iç ayaklanmalar hızla yurdun her yerine yayıldı.

Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmasti,¹ Karacabey, Biga ve dolaylarında; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolaylarında; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar dolaylarında; Yozgat, Yenihan, Boğazhyan, Zile, Erbaa, Çorum dolaylarında; Umraniye, Refahiye, Zara, Hafik dolaylarında; Viranşehir dolaylarında tutuşan kargaşa ateşleri bütün yurdu yakıyor; hayınlık, bilisizlik, düşmanlık ve bağınazlık dumanları bütün yurt göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. Ayaklanma dalgaları, Ankara'da karargâhımızın duvarlarına dek çarptı. Karargâhımızla kent arasındaki telefon ve telgraf tellerini kesmeye dek varan kudurgan saldırılar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun, İzmir'den sonra, yeniden önemli bölgeleri de Yunan ordusunun saldırıları ile çiğnenmeye başlandı. İlgi çekicidir ki, sekiz ay önce ulus, Temsilciler Kurulu ile birlik olarak, Damat Ferit Hükümeti ile ilişkiyi ve haberleşmeyi kesmiş iken, Ali Galip'in girişimi gibi tek tük olaylardan başka böyle genel ayaklanma olmamıştı. Bu kez ortaya çıkan yaygın ve genel ayaklanmalar, sekiz ay içinde yurttan çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit Hükümetinden sonra kurulan hükümetlerle ulusal bilincin korunması ve pekiştirilmesi yolundaki çekişmelerimizin ne denli haklı nedenlere dayandığı çok acı olarak bir daha anlaşılmış oluyordu.

İstanbul'daki hükümetlerin ulusal savaşımlı güçlendirmek için, cephelerle ve ordu ile ilgilenmekte gösterdiği başka türden savsaklamaların acı sonuçları da ayrıca görülecektir.

ANZAVUR VE
DÜZCE AYAK-
LANMALARI

Baylar, önce, iç ayaklanmalar üzerine açık bir bilgi edinmek için, izin verirsiniz, bu ayaklanmaları yeri geldiğinde söz konusu ettikçe, değinilen evreleri kısaca bilginize sunayım.

21 Eylül 1919'da Balıkesir'in kuzey bölgesinde birinci Anzavur ayaklanması başladı; 16 Şubat 1920'de yine bu bölgede ikinci Anzavur ayaklanması oldu. Bu iki ayaklanma, askeri birliklerimiz ve Ulusal Kuvvetlerimizle bastırıldı. 13 Nisan 1920'de Bolu, Düzce dolaylarında ayaklanma oldu. Bu ayaklanma 19 Nisan 1920'de Beypazarı'na dek

¹ Mustafakemalpaşa

yayıldı. Bu sırada Anzavur, 11 Mayıs 1920’de, top ve ağır makineli tüfeklerle donanmış beş yüz kişilik bir kuvvetle, üçüncü kez, Adapazarı ve Geyve dolaylarındaki küçük bir ulusal birliğimize saldırarak yinc ortaya çıktı. Anzavur, gönderdiğimiz ulusal birliklerimize, ordu birliklerimize durmadan saldırdı. 20 Mayıs 1920’de Geyve Boğazı yakınlarında yenildi ve kaçmak zorunda kaldı.

Düzce dolaylarındaki ayaklanma olayı önemli idi. Abaza ve Çerkezlerden toplanmış dört bin kişilik büyük bir kalabalık, Düzce’yi basarak cezaevlerini boşalttı ve çarpışma ile oradaki süvari birliğimizin silahlarını aldılar. Hükümet görevlileri ile subayları tutukladılar.

Ayaklananlar üzerine her yandan kuvvet gönderdik. Bu arada Geyve’de bulunan Yirmi Dördüncü Tümen de, komutanı Yarbey Mahmut Bey başta olarak Düzce üzerine yürüdü. Mahmut Bey, Meclisin açıldığı gün, yani 23 Nisan 1920’de, Hendek’ten Düzce’ye geçerken, Hendek de ayaklandı. Adapazarı da ayaklananlarca elde edildi. Mahmut Bey, 25 Nisan 1920’de Hendek-Düzce yolu üzerinde ayaklananlarca aldatılarak pusuya düşürülmüş ve ilk ateşte şehit edilmiştir. Kurmay Başkanı Sami Bey ile emir subayı ve daha birkaç subay da o sırada şehit düştüler. Bunun üzerine Yirmi Dördüncü Tümenin hepsi, savaşmadan, ayaklananlarca tutsak edildi. Bütün tüfekleri, topları alındı. Ağırlıkları yağma edildi. Bu sırada İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim İstanbul’dan Adapazarı’na geldi. Halka, Padişahın selamını bildirdi ve yüz elli lira aylıkla gönüllü yazmaya başladı. Toplanan kuvvetler, bütün o çevrede üstünlük sağladıktan sonra Geyve Boğazındaki kuvvetlerimize saldırmaya başladılar.

Bizim, bu ayaklanma alanına gönderdiğimiz kuvvetler şunlardı:

1 – Salihli ve Balıkesir ulusal kuvvetlerinden kurulmuş Çerkez Etem Bey Birliği;

2 – İki tabur asker, dört dağ topu ve beş makineli tüfek ile üç yüz atlı efeden kurulmuş Binbaşı Nâzım Bey Birliği;

3 – İki tabur piyade, sekiz makineli tüfek, iki sahra ve iki dağ topundan kurulmuş Yarbey Arif Bey Birliği;

4 – Üç yüz kişilik ulusal kuvvet ile iki makineli tüfek ve iki bomba topundan kurulmuş Binbaşı İbrahim Bey (Çolak İbrahim Bey) Birliği.

Komutan olarak da; Ali Fuat Paşa, Geyve Boğazı yakınlarından Adapazarı'na doğru olan kesimde ve Refet Paşa da, Ankara'dan Beypazarı yoluyla Bolu'ya doğru olan kesimde görevlendirildiler.

HALİFE ORDUSU

Baylar, İzmit'te de Süleyman Şefik Paşa komutasında, Halife Ordusu adında bir hayin kuvvet yığınak yapıyordu. Bu kuvvetin bir bölümü de, Bolu yakınlarında Kurmay Binbaşı Hayri Bey komutasında ayaklananları desteklemişti. Bu kuvvetle birlikte, İstanbul'dan gönderilmiş birçok subay da vardı.

Halife Ordusunun, Süleyman Şefik Paşa'dan sonra, belli başlı komutanları, Süvari Tuğgeneral Suphi Paşa ve Topçu Yarbaylarından Senai Bey'di. İstanbul'da da özel olarak kurulmuş bir kurmaylar kurulu vardı. Bu kurulun belli başlı başkanları da Kurmay Albay Refik ve Kurmay Yarbay Hayrettin Beylerdi.

Suphi Paşa ile ilgili küçük bir anımı anlatayım: Suphi Paşa'yı Selânik'ten tanırdım. Ben kolağası iken o, daha o zaman, tuğgeneral ve süvari tümeni komutanı idi. Arada üstlük astlık ayrımına karşın çok yakın arkadaşlığımız vardı. Meşrutiyetin kuruluşu sırasında ilkin İştîp dolaylarında "Cumalı" denilen bir yerde süvari manevraları yaptırmıştı. Başka birkaç kurmay arasında beni de manevrada bulunmak üzere çağırmıştı. Kendisi Almanya'da öğrenim görmüş, çok usta bir binici idi. Ama, askerlik sanatını anlamış bir komutan değildi. Manevranın bitiminde ben, yetkim ve aşamam elverişli olmamakla birlikte Paşa'yı bütün subaylar önünde acı bir dille yermiştim ve daha sonra "Cumalı Ordugâhı" adında küçük bir kitap da yazmıştım. Suphi Paşa, gerek herkesin önünde yaptığım eleştirilerden gerekse yayımlanan bu kitabımdan pek üzülmedi. Kendisinin açıkça söylediğine göre içgüçü kırılmış. Ama, bana gücenmedi. Arkadaşlığımız sürüp gitti. İşte, Halife Ordusuna buldukları komutan bu Suphi Paşa'dır. Paşa, sonraları Ankara'ya geldi. Geziye çıkıyordum. İstasyonda çok kalabalık içinde birbirimizle karşılaştık. Kendisine ilk sorum şu oldu:

— Paşam, niçin Halife Ordusu Komutanlığını kabul ettin?

Suphi Paşa bir an duraksamaksızın:

— Size yenilmek için, karşılığını verdi.

Verdiği bu yanıtla anlatmak istiyordu ki, bu görevi özel bir düşünce ile kabul etmişti. Suphi Paşa'nın böyle bir düşüncesi bulunabilir. Ama, gerçekte, komutayı üzerine aldığı zaman kuvvetleri yenilmiş bulunuyordu.

Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit dolaylarındaki bu ayaklanma, bu kez 4 Haziran 1920 gününe değin, üç aydan daha çok sürdü. Daha sonra, 29 Temmuzda yine bir ayaklanma oldu. Bundan sonra da bu bölgede tam dirlik düzenlik kurulamamıştır. Ama, ayaklananlar, sonunda tümünden bozguna uğratılmış ve elebaşları, Türkiye Büyük Millet Meclisinin yasalarına göre cezalandırılmışlardır. Halife Ordusunun Bolu yöresinde bulunan bölümü de bozguna uğratıldı. Komutanı Binbaşı Hayri ve subayları Yüzbaşı Ali, Üsteğmen Şerafettin, Üsteğmen Hayrettin, Makineli Tüfek Subayı Mehmet Hayri, Tabur Yazmanı¹ Hasan Lûtfi, Cerrah² İbrahim Ethem Efendiler için de öbür elebaşılar gibi işlem yapıldı. Halife Ordusu da İzmit'ten İstanbul'a kaçmak zorunda bırakıldı.

Baylar, yurdun kuzeybatı bölgesinde ayaklananlarla uğraşırken yurdun ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan dolaylarında da ayaklanmalar başlıyor. Bu ayaklanmalar da anlatılmaya değer.

**Y E N İ H A N
Y O Z G A T V E
B O Ğ A Z L I Y A N
A Y A K L A N M A L A R I**

14 Mayıs 1920'de Postacı Nâzım ve Çerkez Kara Mustafa adında birtakım adamlar, otuz kırk kişi ile Yenihan'a bağlı Kaman Köyünde başkaldırdılar. Bu ayaklanma gittikçe artan bir sertlikle genişledi. Ayaklananlar 27/28 Mayıs 1920 gecesi Çamlıbel'de bulunan bir birliğimizi basarak tutsak ettiler. 28 Mayıs 1920'de ayaklananlardan başka bir bölüm de Tokat yakınında yürüyüşte bulunan bir taburumuza saldırarak dağıttılar ve birazını tutsak ettiler. Ayaklananlar ataklıklarını artırarak, 6/7 Haziran 1920 gecesi Zile'yi ele geçirdiler. Oralardaki askerlerimiz Zile kalesine çekilerek kendilerini savundular. Ama, yiyecek ve cephaneleri tükendiğinden üç gün sonra teslim oldular. Ayaklananlar, 23/24 Haziran 1920'de de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir birliğimizi dağıttılar. Amasya'da bulunan Beşinci Kafkas Tümeni, Cemil Cahit Bey komutasında olarak, ayaklananlar üzerine gönderildi. Antep bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey de,

¹ Levazım Subayı.

² Operatör.

bir ulusal birlik ile bu bölgeye getirildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum ulusal birliği de o bölgede bırakıldı. 1920 yılı Temmuzunun ortalarına değin, bu ayaklananların kovalanması ve tepelenmesiyle uğraşıldı. Yenihan Ayaklanması, Orta Anadolu'nun başka yerlerindeki karıştırıcıların da başkaldırmalarına yol açtı. Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih ve Halit Beyler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi birtakım haydutları başlarına toplayıp 13 Haziranda Yozgat yakınındaki Sorgun bucak merkezini ele geçirerek ayaklandılar; 14 Haziranda da Yozgat şehrini ele geçirerek büyük bir bölgede üstünlük sağladılar. Merkezi Sivas'ta olan Üçüncü Kolordu kuvvetleri ve o bölgede bıraktığımız Ulusal Kuvvetler az geldi. Eskişehir'den Etem Bey birliği ve Bolu dolaylarındaki İbrahim Bey birliği de Yozgat bölgesine gönderildi.

Yozgat ve dolaylarında ayaklananlar tepelendikten sonra, oraya gönderilen birliklere başka bölgelerde görev verildi. Ama, bu bölgede genel olarak dirlik düzenlik kurulamadı.

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları denilen birtakım aylaklar Zile yakınlarında; Kara Nâzım, Çopur Yusuf denilen birtakım adamlar da Erbaa dolaylarında yeniden başkaldırdılar. Bunlardan Aynacıoğulları üç yüz atlı kadar kuvvet toplayabilmişlerdi. Bu durum üzerine, İkinci Gezici Kuvvet adını alan İbrahim Bey birliği yine, bulunduğu Eskişehir bölgesinden Yozgat'a giderek oradaki bölgesel ulusal birlikler ve jandarma kuvvetleriyle birlikte Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü bölgelerinde çeşitli topluluklar halinde karıştırıcılık ve soygunculuk eden haydutları kovalayıp tepeledi. İbrahim Bey, ayaklananları tepelemeyi ancak üç aydan daha çok bir zamanda başaramadı.

GÜNEY SINIRLA- RIMIZDAKİ OLAYLAR

Baylar, o sıralarda güney bölgelerimizde de bizi gerçekten uğraştıran önemli ayaklanmalar oldu.

Millî Aşireti başkanları Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdurrahman Beyler, güneyde düşmanlarla gizli ilişki ve bağlantı kurduktan sonra Siirt'ten Dersim dolaylarına değin bütün aşiretlerin başkanı adını takınarak o bölgeye başkanlık etmeye ve orada zorla buyruklarını yürütmeye kalkıştılar.

Fransızlar, 1920 yılı haziranın başında, Urfa'yı ikinci kez ele geçirmek amacıyla yürüyüşe geçtikleri zaman Millî Aşireti de Siverek'e doğru ilerledi. Buna karşı, o bölgede bulunan Beşinci Tümenimiz görevlendirildi. Bu tümen o bölgedeki ulusal kuvvetlerimizle de desteklendi. Bu aşireti, 19 Haziran 1920'de, birliklerimiz kovalayarak güneydoğu yönüne sürdü ve düşman bölgesine kaçmak zorunda bıraktı. Bu aşiret, bir süre düşman bölgesinde hazırlandıktan sonra, 24 Ağustos 1920'de üç bin atlı ve develi, bin kadar yaya kuvvetle yeniden topraklarımıza geçti. Viranşehir yakınlarına geldi. Bunlar, aman dilemek için geldiklerini söyleyerek oradaki komutanlarımızı aldatıp önlemsiz davranmalarına yol açtılar. Bu sırada, o bölgede dağınık bulunan birliklerimize saldırarak onları yendiler ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i ele geçirdiler. Haberleşmemizi ve bağlantımızı engellemek üzere de o bölgedeki bütün telgraf tellerini kestiler.

Ancak, on beş gün sonra, Beşinci Tümenin Siverek, Urfa, Resülayn ve Diyarbakır'da bulunan birliklerinden gönderilen kuvvetlerle bize bağlı aşiret kuvvetleri, Millî Aşiretini yenebilmişlerdir. Kuvvetlerimizce kovalanan bu aşiret yine güneye, çöle kaçtı.

Baylar, güneyde Millî Aşiretinin ayaklanmasını bastırmaya çalışırken Afyonkarahisar bölgesinde Çopur Musa adında bir adam da başına kuvvet topluyor, askerlerimizi kaçmak için ayartıyor ve halka askere gitmemelerini öğütüyordu. Çopur Musa 21 Haziran 1920'de Çivril'i bastı. Gönderilen kuvvetler karşısında kaçıp Yunan ordusuna katıldı.

Baylar, Çopur Musa olayından önce bir ayaklanma olayı da Konya'da çıktı. 5 Mayıs 1920'de Konya'da karışıklık çıkarmak amacıyla kurulmuş bir dernek bulunduğu anlaşıldı. Bu dernek üyelerinden ileri gelenlerinin tutuklanmasına başlandı. Bir gün sonra, tutuklanmakta olan bu ileri gelenler, halkı da kışkırtarak Konya içinde silahlı bir toplantıya giriştiler. Bir bölüm halk da silahlı olarak dışardan geldi ve hep birlikte ayaklandılar. Konya'da bulunan komutan, elindeki kuvvetlerle yiğitçe çarpışarak ayaklananları dağıtmayı ve önyak olanları tutuklamayı ve kovalamayı başardı.

K O N Y A
A Y A K L A N M A S I

**S A V A Ş C E P -
H E L E R İ N İ N
D U R U M U**

Baylar, Meclisin açıldığı ilk günlerde, cephelerin ne durumda olduklarını da hep birlikte bir kez daha anımsayalım:

1 – İzmir Yunan Cephesi :

Biliyorsunuz ki, Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman orada On Yedinci Kolordu Komutanı olarak, karargâhıyla Nadir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak, Yarbey Hurrem Bey komutasında 56'ncı Tümenin iki alayı vardı. Bu kuvvet özellikle, kolordu komutanının buyruğuyla, karşı koymaksızın, onur kırıcı davranışlar altında, Yunanlılara teslim edilmiştir. Bu tümenin bir alayı (172'nci Alay) Ayvalık'ta bulunuyordu. Komutanı Yarbey Ali Bey idi (Afyonkarahisar Milletvekili Albay Ali Bey).

Yunan ordusu girdiği bölgeyi genişletirken Ayvalık'a da asker çıkardı. Ali Bey, bu Yunan kuvvetine karşı 28 Mayıs 1919'da savaşa girişti. Bugüne değin Yunan birlikleri hiçbir yerde ateşle karşılaşmamıştı. Tam tersine, kimi kent ve kasabalar halkı korkutulmuş ve İstanbul Hükümetinin buyruklarına uyarak, büyük görevliler başta olmak üzere, Yunan birliklerini özel kurullarla karşılamışlardı. Ali Bey'in, Ayvalık bölgesinde savaş cephesi kurması üzerine, yavaş yavaş Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de ulusal cepheler kurulmaya başlamıştı.

5 Haziran 1919'dan başlayarak Albay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa Hazretleri), Balıkesir'deki 61'inci Tümenin komutasını vekil olarak üzerine almıştı. Daha sonra Ayvalık, Soma, Akhisar kesimlerinden meydana gelen Kuzey Cephesi komutanlığını yapmıştı. Fuat Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığına atanmasından sonra Kâzım Bey'e Kuzey Kolordusu Komutanlığı görev ve yetkisi verildi. Aydın bölgesinde, düşmanın İzmir'e girişinden sonra, asker ve halktan kimi yurtseverler, Yunanlılara karşı çıkıyor; halkı yüreklendirmek ve silahlı ulusal örgütler kurmak için çalışıyorlardı. Bu arada, ad ve kılık değiştirerek İzmir'den o bölgeye gitmiş olan Celal Bey'in (İzmir Milletvekili Celal Bey) çaba ve özverisi anılmaya değer. 15 /16 Haziran 1919 gecesi Ali Bey'in Ayvalık'tan gönderdiği kuvvetler, Bergama'daki Yunan kuvvetlerini bir baskınla ortadan kaldırmışlardı. Bu baskına Balıkesir ve Bandırma'dan gönderilen kuvvetler de az çok katılmıştı. Bu olay üzerine Yunanlılar dağınık ve zayıf birliklerini geri çekip toplamak gereğini duydular. Bu arada Nazilli'yi de boşalttılar. Bu ne-

denle düşman Aydın'da da çekilme hazırlığında bulunurken çevreden toplanan halk kuvvetleri bunları sıkıştırmaya başladı. Yunanlılarla halk arasında sert bir çarpışma oldu. Sonunda Yunanlılar Aydın'ı da boşaltıp çekildiler.

Böylece, 1919 yılı haziran ortalarında, Aydın Cephesi de kuruldu. Bu bölgede bulunan 57'nci Tümenin Komutanı Albay Mehmet Şefik Bey ve Tümen Topçu Komutanı Binbaşı Hakkı Bey idi; alay komutanlarından Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve Ulusal Kuvvetlerin başında Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe vardı. Sonunda, Demirci Mehmet Efe üstünlük sağlayarak Aydın Cephesi Komutanlığını eline aldı. Daha önce yeri geldiğinde bildirmiştim ki, sonradan oraya gönderdiğim Albay Refet Bey (Refet Paşa) de, Demirci Mehmet Efe'nin komutanlığını kabul eylemiştir.

Baylar, İzmir'in çeşitli kesimlerinde kurulan ve yavaş yavaş subaylarla ve ordu birlikleriyle güçlendirilmesine çalışılan ulusal cephelerin beslenmeleri doğrudan doğruya o bölge halkınca sağlanıyordu. Bunun için de cephe gerilerinde ulusal örgütler kurulmuştu. Bu ödevin halktan hükümete geçişi, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşundan sonra sağlanabilmiştir.

2 - Güney Fransız Cephesi:

a - Fransız birliklerine karşı, doğrudan doğruya Adana bölgesinde; Mersin, Tarsus, İslahiye bölgelerinde ve Silifke dolaylarında Ulusal Kuvvetler kurulmuş ve bunlar çok yiğitçe savaşa başlamışlardı. Doğu Adana bölgesinde "Tufan Bey" sanı ile savaştan Yüzbaşı Osman Bey'in yiğitlikleri anılmaya değer. Ulusal birlikler, Mersin, Tarsus, Adana kentlerinin kapılarına dek sokuldular ve buralarda üstünlük sağladılar. Pozantı'da Fransızları kuşattılar ve geri çekilmek zorunda bıraktılar.

b - Maraş'ta, Antep'te, Urfa'da önemli savaşlar ve çarpışmalar oldu. Sonunda düşman kuvvetleri buralardan çekilmek zorunda bırakıldılar. Bu başarıların kazanılmasında başlıca etmen olan Kılıç Ali ve Ali Saip Beylerin adlarını anmayı ödev sayarım.

Fransızların bulunduğu bölgelerde ve cephelerde Ulusal Kuvvetler her gün daha sağlam olarak örgütleniyorlardı. Ulusal Kuvvetler ordu birlikleriyle de desteklenmeye başlanmıştı. Düşman kuvvetleri her yönden sıkı ve sert bir biçimde zorlanıyordu.

Baylar, bu durum üzerine Fransızlar, 1920 Mayısından başlayarak bizimle ilişki kurma ve görüşme yollarını aradılar. Önce, Ankara'ya İstanbul'dan bir binbaşı ile bir başıbozuk geldi. Bunlar önce İstanbul'dan Beyrut'a gitmişler. Eski Van Milletvekili Haydar Bey bunlara kılavuzluk ediyordu. Bu buluşma ve görüşmelerimizden işe yarar bir sonuç çıkmadı; ama mayıs sonlarına doğru Suriye Olağanüstü Komserinin yetki verdiği Bay Düke (Duquest) adında birinin başkanlığında bir Fransız kurulu Ankara'ya geldi. Bu kurulla yirmi günlük bir ateşkes anlaşması yaptık. Bu geçici savaş durdurulması ile biz, Adana bölgesinin boşaltılmasına bir başlangıç hazırlamak amacını güdüyorduk.

Baylar, bu Fransız kurulu ile yaptığım yirmi günlük ateşkes anlaşması, Büyük Millet Meclisinde kimi üyelerce yerildi. Oysa, benim bu anlaşma ile sağlamak istediğim noktalar şunlardı:

Önce, Adana bölgesinde ve cephelerinde bulunan ve az çok askerle de desteklenen Ulusal Kuvvetleri rahatça düzene sokmak istiyordum. Ulusal Kuvvetlerin bu ateşkes sırasında dağılabileceklerini de göz önünde tutarak ateşkes bildirimini yaparken birtakım önlemler alınmasını da buyurdum. Bundan başka, baylar, önemli saydığım siyasal bir kazanç da elde etmek istiyordum. Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti İtilâf devletlerince doğal olarak daha tanınmamıştı. Tersine, yurt ve ulusun alinyazısıyla ilgili işlerde, İstanbul'daki Ferit Paşa Hükümeti ile görüşüp yazışmakta idiler. Bundan dolayı, Fransızların İstanbul Hükümetini bir yana bırakıp Ankara'da bizimle görüşmeleri ve herhangi bir işte anlaşmaları, o gün için sağlanması önemli siyasal bir nokta idi. Bu ateşkes görüşmesinde ulusal sınırlarımız içinde olup Fransızların elinde bulunan bölgelerin hepsinin boşaltılmasını açık ve kesin olarak istedim. Fransız delegeleri bu konuda yetki almak üzere Paris'e gitmek zorunda olduklarını ileri sürdüler. Yirmi günlük ateşkes anlaşması bir bakıma daha temelli bir anlaşma yapmak için yetki alınmasına zaman bırakmak gibi sayıldı. Baylar, bu görüşme ve konuşmalardan edindiğim izlenim, Fransızların Adana ve dolaylarını boşaltacakları yolunda idi. Bu düşünce ve inancımı Meclise bildirmiştim. Gerçi Fransızlar, ateşkes anlaşmasının süresi bitmeden Zonguldak'a girmekle anlaşmanın yalnız

Adana bölgesi için olduğunu göstermek istemişlerse de, biz bu davranışı, ateşkes anlaşmasını bozmayı gerektirir saydık. Fransızlarla anlaşmamız bir süre gecikti.

Sayın Baylar, 9 Mayıs 1920 günü Meclisin gizli oturumunda açıklama yaparken ve Fransız görevlileri ile kurullarının bizimle ilişki ve bağlantı kurma yolu aradıklarını söylerken milletvekillerinden biri, (yanılmıyorsa Çorum Milletvekili rahmetli Fuat Bey) “Birkaç günden beri İstanbul’un bizim ile anlaşmak istediği söyleniyor; bu konuda bilgi verir misiniz?” diye bir soru yöneltti.

Gerçekten, o tarihten dört beş gün önce, İstanbul’da bulunan Leon adında birisi Çanakkale üzerinden telle bizi aramıştı. Ankara’yı bulduktan ve bizim burada bulunduğumuzu anladıktan sonra dediler ki: “Söyleyeceğimiz şeyler çok önemlidir. Onun için konuşmayı geceye bırakalım. Ordu merkezleri de aradan çekilsinler.” O gece görüşmediler; ama, bir iki gece sonra yine aradılar. Bu kez karşımıza çıkan kimse, eski İzmir Valisi Nurettin Paşa imzasıyla bir tel yazdırdı. Bu telde şöyle deniliyordu: “Ben, iki arkadaşımın birlikte, İstanbul’un sizinle anlaşmasına aracılık etmeyi yurda yararlı sayıyorum. Buradaki hükümet ve İngilizler bunu kabul ettiler. Sizin de kabul etmenizi bekliyoruz.”

Nurettin Paşa, telini Temsilciler Kurulu Başkanlığına yazmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve hükümetinin kurulup çalışmaya başladığını ve Büyük Millet Meclisinin varlığını ve türeye uygunluğunu saptayan Yurt Hayırlığı Yasasını bilmezlikten geliyordu. Nurettin Paşa’nın telini, Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa Hazretlerine gönderdim. Fevzi Paşa Hazretleri Nurettin Paşa’ya yanıt verdi. Bu yanıtında: “Telinizi Temsilciler Kurulu Başkanlığına çekmekle gerçek durumu daha öğrenememiş olduğunuz anlaşılıyor.” dedi ve durumu açıkladıktan sonra: “İstanbul’daki hangi yetkili kişi Ankara’da kimle görüşmek istiyor?” diye sordu. Bu tele imzasız olarak gelen yanıtta: “Teli yazan kişiler şimdi burada değildir. Bunu bıraktılar, gittiler. Yarın saat onda size bilgi veririz.” deniliyordu. Bundan sonra Nurettin Paşa, ikinci kez yine başvurdu. Bu kez: “Telgraf yazışmaları ile anlaşamayacağımızdan siz, yetkili bir kurulu İstanbul’a gönderin, görüşelim ve anlaşalım.” diyordu.

İSTANBUL,
ANKARA İLE
İLİŞKİ ARIYOR
VE BUNU NU-
RETTİN PAŞA
SAĞLAMAYA
ÇALIŞIYOR

Baylar, biz de karşılık olarak dedik ki: “Pek doğrudur, gerçekten telgrafla anlaşılamayız; ama siz Mudanya’ya geliniz ve ne zaman gelebileceğinizi de bildiriniz. Bizim yetkilendireceğimiz kişiler de orada bulunur. Bursa’ya da gereken yönerge verildi.” Ondan sonra bir daha başvuran olmadı. Hoca Müfit Efendi (Kırşehir): “Acaba gerçekten Nurettin Paşa mı idi?” diye sordu. Ben de: “Evet gerçekten Nurettin Paşa.” karşılığını verdim.

Baylar, Nurettin Paşa aracılığı ile İstanbul Hükümetinden gelen bu isteğin, Anzavur’un Balıkesir bölgesinde yenildiği ve Bolu’da başarı kazanmaya başladığımız günlere rastladığını da altını çizerek belirtmeliyim.

NURETTİN PAŞA ANKARA’DA

Baylar, Nurettin Paşa’dan bir daha telyazısı almadık. Ama kendisi Diyarbakırlı Kâzım Paşa ile birlikte, 1920 yılı haziranı ortalarında Ankara’ya geldi. Bizimle işbirliği etmeden önce kimi konular üzerinde görüşümüzü anlamak istediğini bildirdi. Bu konular şunlardı:

- 1 – Halifelîğe ve padişahlığa karşı düşünce ve görüşümüz;
- 2 – Bolşeviklik konusundaki görüşümüz;
- 3 – İtilâf devletlerine karşı, özellikle İngilizlere karşı dahi savaşa karar verip vermediğimiz.

Görüşme, Tarım Okulundaki Karargâhımızın bir odasında geceleyin yapıldı. Bu görüşmede, Nurettin Paşa ile birlikte gelen Kâzım Paşa’dan başka, Fevzi ve İsmet Paşalar da bulunuyorlardı. Nurettin Paşa, birinci ve ikinci sorulara aldığı yanıtları pek inandırıcı bulmadı. Ama, özellikle üçüncü sorunun yanıtı uzun ve ateşli tartışmalara yol açtı. Çünkü, biz demiştik ki amacımız, ulusal sınırlarımız içinde toprak bütünlüğümüzü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamaktır. Buna engel olmak üzere karşımıza çıkacak kuvvet, kim ve ne olursa olsun hiç duraksamadan çarpışırız ve başarı kazanırız. Bu konudaki karar ve inancımız kesindir. İşte Nurettin Paşa, bir türlü buna inanmıyor ve bunu kabul edemiyordu. Sonunda kendisine dedik ki: “Bu konuda görüşmeyi kabul etmekle yeni inançlar edinmek ve kararlar almak söz konusu değildir. Sen, bugüne değin ulusun, iyice belirmiş, gözle görülür, elle tutulur duruma gelmiş inançlarına uyacaksın!” Ondan sonra, kendisine verebileceğimiz uygun bir görev üzerinde konuşuldu. Kendisinin, “Konya Valisi ve Konya

Bölgesi Komutanı” sanıyla Yunan Cephesinin güneyindeki bölgenin komutanı olmasını uygun gördük. Asıl Batı Cephesi için, komutan olarak, Ali Fuat Paşa’yı 18 Haziran 1920’de görevlendirdik.

Baylar, o günlerde Yunan Cephesinde düşmanın hazır-
lıklarda bulunduğu anlaşıldığından cephenin önemi arttı.
Bu yüzden Nurettin Paşa’nın göreve atanmasını sonuçlan-
dırmadan ve kendisini görev yerine göndermeden, ivedilikle
Batı Cephesine gitmem gerekti. Nurettin Paşa’yı görevlen-
dirme işleminin bitirilmesini, Genelkurmay Başkanı İsmet
Paşa’ya bıraktım. Gerçekten düşman, bütün cephe üzerinde
saldırıya geçmişti. Bizim birliklerimiz çekiliyorlardı. Nu-
rettin Paşa, cephedeki elverişsiz durumu anlayınca İsmet
Paşa’ya, görev kabul edebilmek için birtakım koşulları bu-
lunduğunu ve hükümetçe bu konuda karar alınması gerek-
tiğini söylemiş. O koşullara göre hükümet, yurt yöneti-
minde ve önemli işlerde temelli ve kesin karar almadan
önce Nurettin Paşa’nın düşüncesini sormak ve onayını al-
mak zorunda olacaktır. Çünkü Büyük Millet Meclisi Hü-
kümeti üyeleri, Tevfik Paşa ve benzeri gibi olgun yaşta de-
nenmiş kişiler olmayıp genç birtakım kimseler imiş. İsmet
Paşa, çok yadırgadığı bu düşünce ve öneriyi hemen kapalı
telle bana bildirdi. Ben de Nurettin Paşa’nın, kendisine gö-
rev vermek istediğim zaman söylemediği bu düşüncüyü, ge-
nel durumda başlayan bunalım üzerine ortaya atmasını an-
lamalı buldum ve İsmet Paşa’ya verdiğim yanıtta kendisine
görev verilmemesini buyurdum. Nurettin Paşa’nın Yunan
saldırısı başladıktan iki gün sonra bana gönderdiği bir ya-
zının içindekileri ilgi çekici bulmuştum, isterseniz, bu yazıyı
yüksek kurulunuza okuyayım:

Ankara İstasyonu, 24 Haziran 1920

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına

Efendim Huzretleri,

Atanmış olduğum komutanlıktan ve valilikten çıkarılışımı ve bunun
bildiriliş biçimini onur kırıcı buldum. Bir devlet adamının ileri sürdüğü yurt
işleriyle ilgili bir düşünce ve görüşün tartışılmasına değil, dinlenmesine bile
istek gösterilmemesini ve küçümsenmesini ve ilgili Büyük Millet Meclisi ile
hükümetinin oylarını alıncaya dek bile katlanılıp beklenilmeyerek ya da,
belki bu gerekli görülmeyle, iki üç kişi gibi az sayıda üyenin düşünce ve
istekleriyle bu yolda işlem yapılmasında sakınca görülmemesini ve sonuç
olarak, yurdun, eğer yanılmıyorsa, bu anlayışla yönetilmesini, ulus ve

yurt için tehlikeli saydığımı bilgilerinize sunmaya izin vermenizi yüksek başkanlığınızdan dilerim.

Bu koşullar içinde, görev almayı sakıncasız ve işbirliği yapmayı yararlı görmediğim için, memleketim olan Bursa'da oturmak üzere ilk tren ile Ankara'dan ayrılacağımı, vedalaşma yerine geçmek üzere bilgilerinize sunarım efendim hazretleri.

Nurettin İbrahim

Baylar benim bu yazıya verdiğim yanıt da şu idi:

25 Haziran 1920

Tuğgeneral Nurettin Paşa'ya

24 Haziran 1920 günlü yüksek yazıları karşılığıdır:

Söz konusu edilen komutanlık ve valilik görevi, Milli Savunma ve İçişleri Bakanlıklarınca size resmi olarak daha bildirilip verilmemişti. Bundan dolayı ne atanmış ne de ayrılmış değilsiniz. Yalnız, size görev verilmesi tasarlanmış ve bu konuda düşünceniz ve kabul edip etmeyeceğiniz sorulmuştu. Atanmanız daha karara bağlanmadan, düşünce ve inançlarıңызdaki kararsızlığın Genelkurmay aracılığı ile öğrenilmesi üzerine, atanmanızdan vazgeçilmesi Bakanlar Kurulunca kararlaştırıldı. Böyle bir karar için, sandığımız gibi, Büyük Millet Meclisi Genel Kuruluna gidileceği yolunda yasalariımızda herhangi bir buyruk yoktur. Bursa'ya gitmenize ve orada oturmanıza gelince, içinde bulunduğunuz askerlik mesleği dolayısıyla bu iş için, yöntemine göre, Milli Savunma Bakanlığı yüksek katına başvurmaınız gerektiği bildirilir efendim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Nurettin Paşa Bursa'ya değil, ama Taşköprü'ye gitmiş ve uzun süre orada kalmıştır. Bundan sonra da kendisine yeniden birkaç konuda değineceğiz. O konuları da sırasinda gerektiği ölçüde açıklayacağız.

**TÜRKİYE BÜYÜK
MİLLET MECLİSİ
HÜKÜMETİ.
NİN DİŞİŞLERİ
ÜZERİNE İLK
VERDİĞİ KARAR:
MO SKOVA'YA
BİR KURUL
GÖNDERİLMESİ**

Baylar, kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, dışişleri ile ilgili ilk kararı, Moskova'ya bir kurul göndermek olmuştur. Kurul, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında idi. İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan yola çıkan kurulun temel görevi, Rusya ile ilişki kurmaktır. Rusya'nın hükümetimizle yapacağı antlaşmanın birtakım ilkeleri saptanıp 24 Ağustos 1920'de ön imzası yapılmış¹ olmakla birlikte, durumun gereği olarak uzlaşılamayan kimi noktalardan dolayı antlaşma gecikmiştir. "Moskova Antlaşması" deni-

¹ parafe edilmiş.

len devletlerarası belge, ancak 16 Mart 1921'de imzalanabilmiştir.

Sayın baylar, yurt içinde yer yer beliren iç ayaklanmaları izlemekte gecikmeyen Yunanlıların ilk genel saldırısı, gözlerimizi yeniden batıya çevirtecektir.

Yunanlılar 22 Haziran 1920'de Milen Hattı'ndan genel saldırıya geçtiler. Kuvvetleri altı tümene yükselmiş bulunuyordu. Üç tümen ile, iki koldan Akhisar-Soma yönünden; iki tümen ile Salihli yönünden; bir tümen ile de Aydın Cephesinden saldırdılar. Düşmanın kuzey kolu, 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi ve süvarileri de 2 Temmuz 1920'de Kirmastı¹ ve Karacabey'e girdi. Bu düşman karşısında bulunan 61 ve 56'ncı tümenlerimiz, Ulubat Köprüsünü yıkarak Bursa'ya doğru çekildi. Düşman, birliklerimizi izleyerek Bursa'ya da girdi ve ileri kollarını Dimbos-Aksu kesimine dek sürdü. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz çok sarsıldı. Eskişehir'e dek çekildi. Bu savaşlar sırasında İngilizler, 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya ve 2 Temmuz 1920'de de Bandırma'ya birer birlik çıkardılar.

Salihli yönünde doğuya ilerleyen iki Yunan tümeni de 24 Haziranda Alaşehir'e girdi ve daha sonra ilerleyerek 29 Ağustosta Uşak kasabasını aldı, Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere buralara dek ilerledi. Bu düşman karşısında bulunan 23'üncü Tümen ve Ulusal Kuvvetlerimiz çok kayıp verdi sarsıldı. Aydın'dan ilerleyen bir Yunan kolu da Nazilli'ye dek geldi.

Bu savaşlar sırasında, tümenlerimizin subay ve erlerinin çok eksik kuru birer örgüt durumunda olduklarını ve daha güçlendirilemediklerini, cephanelerinin de pek kıt olduğunu biliyorsunuz.

Baylar, ben de, Eskişehir'e ve oradan ileri bölgelere gittim. Gerek orada ve gerek başka bölgelerde bulunan kuvvetlerimizin düzene sokulmasını buyurdum. Yeniden, düşman karşısında, düzenli komutaya bağlı cephele kurulmasını sağladım.

Baylar, Yunan saldırısı ve ulusal cephelerin bozulması, Mecliste büyük bir bunalım yarattı ve sert eleştirilere ve sataşmalara yol açtı.

Büyük Millet Meclisinin 13 Temmuz 1920 günü, kırk birinci toplantısında, suçlarından ve yönetimindeki yeter-

**YUNANLILARIN
İLK GENEL
SALDIRISI**

**YUNAN SALDIRISI
KARŞISINDA
ULUSAL CEPHE-
LERİN BOZUL-
MASI ÜZERİNE
MECLİSTE SERT
ELEŞTİRİLER VE
SATAŞMALAR**

¹ Bugünkü adı Mustafa Kemalpaşa'dır.

sizliklerinden dolayı Bursa Komutanı Bekir Sami ve Bursa Valisi Hâcım Muhittin Beylerin ve Alaşehir Komutanı Âşir Bey'in niçin mahkemeye verilmediklerini Genelkurmay Başkanlığından ve İçişleri Bakanlığından soran gensoru önergesi okundu.

Bu önergeyi veren, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'di. Sinop Milletvekili Hakkı Hâmi Bey'in de, ivedilikle cezalandırılma konusundaki üsteleme "Bravo!" sesleriyle karşılanıyordu. Önergeyi veren Mehmet Şükrü Bey'in: "Biz, cezalandırıldıklarını görmek istiyoruz!" diye bağırması üzerine gensoru kabul ediliyor. Gensoru günü olarak saptanan 14 Ağustos 1920'de, Genelkurmay Başkanı yanıt verdi. Ama bir türlü inanılmıyor ve Meclisteki coşku yatışmıyordu. Karahisar Milletvekili Şükrü Bey soruşturma¹ istiyor. Başka bir milletvekili, kimi subay ve komutanların cezalandırılmaları gerektiğinden söz ederek birçok örnekler sayıyor. Başka bir milletvekili, asker geri çekilirken bir komutanın otuz altı deve eşya götürmüş olduğunu söylüyor. Bir başka milletvekili de Yunan ordusunun kısa bir süre içinde, Akhisar'dan Marmara kıyılarına varıncaya değin bütün kentleri ve köyleri yıldırım çabukluğuyla ele geçirdiğinden söz ederek, Bursa bozgunu dolayısıyla uğramış olduğumuz korkunç dokuncanın dünya uluslarında "Anadolu'da savunma denilen şeyin bir göz korkuluğu olduğu" yolunda genel bir kanı uyandırdığını belirtiyor ve büyük bozgunun sorumlularının cezalandırılmasını istiyordu.

Baylar, uzun ve ateşli olarak sürüp giden tartışmalara benim de karışmam gerekti. Ortaya çıkan bu acıklı durum üzerine, Meclisin ilgi ve duyarlılığının çok yerinde olduğunu belirttikten sonra, bu coşku ve duyarlılığı yatıştırmak amacıyla konuştum ve açıklamada bulundum. Benim sözlerim üzerine yapılan ufak tefek sataşmalara da yanıt verdikten sonra genel açıklama yeter görüldü.

Baylar, ayrıntılarını Meclis tutanaklarında okuduğunuz bu ateşli görüşmelerden önce, 26 Temmuz 1920 günü de gizli bir oturumda buna benzer bir görüşme olmuştu. Orada da uzun açıklama yapmak zorunda kalmıştım. Çünkü, üzüntü ve duyarlık sonucu olarak yapılmakta olan eleştiri ve önerilerde, bu yenilginin gerçek nedenleri ve etmenleri sanki unutulmuş gibi idi. Bütün bu bozgundan,

¹ anket.

kurulalı ve iş başına geçeli daha iki ay bile olmayan Bakanlar Kurulunu sorumlu tutmak amacı güdüüyordu. Bir yıldan daha çok bir süreden beri Yunan ordusunun İzmir bölgesinde yerleşmiş olduğu ve durmadan hazırlandığı; buna karşılık, İstanbul Hükümetlerinin ordumuzu boyuna kötürüm edecek nedenler yaratmakla uğraştığı ve ulusun kendiliğinden kurabildiği Ulusal Kuvvetleri dağıtırmaya ve yok ettirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı hiç düşünülüyordu. Eğer bu bir yıl içinde Yunan kuvvetleri karşısında az çok bir varlık göstermiş idi ise, bunun da, beş on özverilinin kendiliklerinden gösterdikleri çaba ve dayanç sonucu olduğunu insafla göz önünde bulundurmak istemiyorlardı. Askerlikle ilgili işleri, gerçek durumu anlayarak ve askerliğin gereklerini göz önünde tutarak düşünen ve inceleyen yoktu. Söylenen sözler, ya yurtseverlik coşkusu ya da yufka yüreklilik dolayısıyla inilti ve çılgılık biçiminde ortaya atılıyordu. Söz söyleyenler içinde, pek az olmakla birlikte, ulusal inancı ve yurda bağlılığı söz götürenler bile vardı.

Söz konusu ettiğimiz bu gizli oturumda, uzun açıklamalarım arasında özellikle demiştim ki: “Bir yıkıma uğramadan önce, onu önleme ve ona karşı savunma önlemlerini düşünmek gerektir. Yıkıma uğradıktan sonra yanıp yakılmanın yararı yoktur. Yunan saldırısının olacağı daha önceden çok belliydi. Eğer, bunu önleyici önlemler alınamamış ise, bunun sorumluluğu Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve onun hükümetinin olamaz. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin iş başına geldiğinden bu yana almaya başladığı önlemleri, daha bir yıl öncesinden beri İstanbul Hükümetlerinin bütün ulusla birlikte ve önemle almaya başlaması gerekirdi. Kimi kuvvetlerin cepheden alınıp iç ayaklanmaların bastırılmasında görevlendirilmesi. Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmalarından daha önemli ve zorunlu idi ve yine de öyledir. Gerçi, Bursa’da bırakılması zorunlu olan bir tümen, Adapazarı ayaklanma bölgesine gönderilen iki tümen, Hendek’te dağılan bir tümen, yani dört tümen; Zile Yenihan bölgesinde ayaklananlarla uğraşan bir tümen ve bütün bu ordu birliklerine yardım eden ulusal birlikler cephede bulundurulabilse idiler, belki düşman saldırısı bu denli gelişmezdi. Ama, yurdun dirlik ve düzenliği ve ulusun kurtuluş amacıyla birleşip dayanışması sağlanmadıkça, yurda giren bir

düşmanın ilerleyişi ne durdurulabilir ve ne de bundan köklü bir yarar ve sonuç beklenir. Ancak, yurt ve ulus bu dediğim durumda bulunursa, düşmanın herhangi bir zamandaki başarısı ve bunun sonucu olarak daha birçok yerlerimize girmesi, geçici olmak niteliğinden kurtulamaz. Amacından ayrılmayan, birliğini bozmayan ve bunda dayanıp direnen ulus, kurumlu ve saldırgan her düşmanı önünde sonunda kurumundan ve saldırganlığından ötürü döğündürebilir. Onun için, iç ayaklanmaları bastırmak; Yunan saldırısını durduraktan kuşkusuz daha önemlidir. Daha doğrusu, cepheden iç ayaklanmalara karşı kuvvet ayrılmamış olsaydı bile sonucun başka türlü olabileceğini düşünmek güçtür. Örneğin; “Düşman, kuzey cephesine üç tümenle saldırdı. Bizim orada cephe ile orantılı kuvvetimiz yoktu. Filan noktada, filan dere, filan köydeki kuvvetimiz, ya da oradaki subayımız, komutanımız, düşmanın geçmesine engel olsa idi, böyle bir bozguna uğramazdık” diye çılgık koparmak yersizdir. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Özellikle, söz konusu olan cephe, savunmaya ayrılan kuvvetle orantılı dar bir cephe olmayıp da böyle yüzlerce kilometre uzunluğunda olursa, bu cephenin şurasında burasında bulunan yetersiz bir kuvvetin savunmayı sürdürüp gideceğini kabul etmek, bütün tasarım ve düşünceleri yanılgıya götürür. Cepheler delinebilir; buna karşı önlem, delinen kesimi hemen kapamaktır. Bu ise cephe üzerindeki kuvvetlerden başka, geride, yedekte, güçlü destekler bulundurmakla olabilir. Oysa, Yunan ordusu karşısındaki ulusal cephemiz bu durumda ve bu güçte mi idi? Bütün batı Anadolu illerimizde, Ankara ve dolaylarında, daha doğrusu bütün yurttaki kuvvet denilecek bir birlik bırakılmış mı idi?

**SAĞLAM BİR
ASKERLİK
ÖRGÜTÜ KUR-
BİLMEK VE
BUNDA BAŞARI
SAĞLAYABİLMEK
İÇİN ZAMAN
İSTEMEK**

Savaş hatlarına yakın köyler halkının yapabileceği savunmadan, düşsel sonuçlar beklemek doğru olmaz. Yurdun bütün kuvvet kaynaklarından yararlanma koşul ve yetkilerini elde ettikten sonra bile, sağlam bir askerlik örgütü kurabilmek ve bunda başarı sağlayabilmek için zaman ister. Bursa’da Bekir Sami Bey’in buyruğu altına verilen kuvvetin çekirdeği, İzmir’de tüfek atırılmaksızın Yunanlılara tutsak olarak verilen ve Yunan gemileriyle Mudanya’ya çıkarılan iki alay kadrosu değil mi idi? Bu kuvvetin içgücünü düzeltmek için İstanbul hükümetleri

herhangi bir önlem almışlar mı idi? İstanbul hükümetleri değil mi idi ki, Balıkesir’de savunmaya çalışan kuvvetlerimize, daha Yunanlılar saldırmadan önce, Anzavur’u arkadan saldırttı. Yine İstanbul Hükümeti ile Halife ve Padişah değil mi idi ki, Hendek-Düzce yolunda Halife Ordusuna ve ayaklanmış topluluklara Yunan cephesinde kullanılacak oldukça güçlü bir tümeni, 24’üncü Tümeni, ayartırıp dağıtmış ve komutanlarını şehit ettirmişti.

Ülkenin yazgısı sorumluluğunu yeni üzerine almış olan Bakanlar Kurulu, o günkü koşullara göre seferberlik yapmayı düşünebilir mi idi? Ülkenin, hemen hemen baştan başa, Halifenin fetvası gereğini yerine getirmeye sürüklenip zorlandığı bir sırada, ulusu askere çağırmak uygun görülebilir miydi ve olabilir miydi? Bundan başka, bütün ulusu silah altına çağırmadan önce, silah sayısı ve elde bulunan silahların iş görebilmesi için gerekli cephane ve para tutarları ile kaynakların düşünülmesi zorunlu değil miydi? Durumu incelerken ve önlem düşünürken, acı olsa da, gerçeği görmekten hiç vazgeçmemek gerekir. Kendimizi ve birbirimizi aldatmaya gereklik ve zorunluk yoktur. Biz, durumun ve cephelerin isterlerini bilmez değiliz. Her yerden, adıma sayısız telyazıları gelmektedir: “Çok büyük ve düzenli kuvvetler yollayınız.”, “Şu kadar cephane gönderiniz.”, “Bunlar gelmezse burada yeniliriz.” denilmekte, tehlike ve ateş içinde bulunmaktan doğan duyarlık etkisi altında acı bir dille durum anlatılmaktadır. Bizim ödevimiz ve durumumuz, onların üzüntü ve duyarlıklarına katılarak kamunun içgücünü kırmak değildir; tersine, onlara direnç, dayanç ve umut verecek yolda davranmaktır.

Bundan sonra, kuşkusuz, durumlar değişecek; bütün ülkeye ve ulusa gerçekten umut ve güven verecek önlemler uygulanacaktır. Artık buna engel kalmamıştır. Bakanlar Kurulu, kimi doğumluları silah altına da alabilecektir.

Sayın Baylar,

Kimi kapalı sorunların kolaylıkla açıklanmasına yarayacağını sandığım için yüksek kurulunuza bir “Yeşil Ordu”dan söz açacağım: YEŞİL ORDU

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve hükümetinin kuruluşundan sonra Ankara’da “Yeşil Ordu” adı altında

bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç ayaklanmaları ve bu ayaklanmalara karşı gönderilen ordu birliklerinin ve ulusal birliklerin kimi durum ve görünüşlerini anımsamak gerekir. Ayaklananların, ordu erlerine Halifenin fetvasından, Padişahın askerlik ödevini kaldırdığından, Ankara'daki Hükümetin türeye aykırı olduğundan söz ederek onları kolaylıkla aldattıkları birçok kez görüldü. Gerçekten birçok yerlerde kimi ordu erleri ayaklananlarla çarpışmadıkları gibi tersine, silahlarını onlara bırakarak köylerine, yurtlarına savuşuyorlardı. Ulusal birliklerin, devrim amacını daha kolaylıkla anladıkları ve ayaklananların ayartmalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bundan dolayı, Osmanlı ordusunun kalıntısı denilebilecek olan o günlerdeki yorgun, bezgin ve yeni devrim ülküsüne göre yetiştirilmemiş birlikler ile devrimi başarmadaki güçlükler seziliyordu. Orduyu yeni anlayışa göre bilinçli bir duruma getirmenin, o günkü koşullar içinde pek güç olacağı sanılıyordu. Bunun için, istenilen nitelikte, bilinçli kimselerden, seçkin ve devrim için güvenilir bir örgüt kurmak düşüncesi, kimi kişilerin kafasında yer etmeye başladı. Birbirini izleyen kanlı ve öldürücü durumlar gösteren iç ayaklanmalar karşısında, bu bildirdiğim düşünce ve eğilim güç kazandı. Sonunda kimi kişiler böyle bir örgüt kurmak üzere işe giriştiler. Ben, bir yandan ordumuzu canlandırmak ve güçlendirmek için gerekli işleri yaparken bir yandan da, kurulmuş bulunan ulusal birliklerden, her türlü sakıncalarına karşın her yerde, ister istemez, olabildiğince yararlanmaya çalışmakta idim. Ama, sağlam bir düzenbağı isteyen ve buyruklara hiç düşünmeden ve duraksamadan uymayı gerektiren önemli askerlik görevlerinin ancak düzenli ordu ile yapılabileceği gerçeğini unutmaya kuşkusuz yer yoktu. Ulusal birliklerden yararlanma ancak, zaman kazanmak amacı ile olabilirdi. Kuşkusuz, görevlendirilmeleri zorunlu olan ulusal birliklerin seçkin ve bilinçli kimselerden kurulabilmesi istenilen bir şeydi.

Yeşil Ordu örgütünün ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, yalnız bana yardım amacı ile ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle kendileri işe girişerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız, yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu girişimlerinden söz açmışlardı.

Ben, gerçekten çok işim olduğu için, arkadaşların bu girişimleriyle uzunca bir süre ilgilenemedim. Yeşil Ordu örgütü, bir bakıma gizli bir örgüt niteliğinde kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel Yazmanı Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki yönetim kurulu, önemli ve köklü çalışmalar yapmışlar. Basılı tüzüklerini ve görevlendirilmiş adamlarını her yere göndermişler. Yalnız bir noktayı da belirtmeliyim ki, Yeşil Ordu örgütü ile uğraşanlar, benim bu işi bildiğimi, uygun gördüğümü ve istediğimi söylediklerinden, her yerde benim adıma örgütü genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Kurulmakta olan örgüt, yalnız ulusal birlikler meydana getirmek gibi sınırlı bir alandan çıkmış, çok genel bir amaca yönelmiş.

Örgütün kurucuları arasına, milletvekili bulunan Çerkez Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak Çerkez Etem ve kardeşi Tevfik Beyler girmişler. Bundan başka Etem ve Tevfik Bey birliklerinin bütün adamları, Yeşil Ordunun sanki temeli olmuşlar.

Baylar, bu başlangıçtan sonra, Çerkez Etem Bey ve kardeşlerinin ilk kez göze çarpmaya başlayan kimi durum ve davranışları üzerine yüksek kurulumuzu aydınlatmak isterim.

**ÇERKEZ ETEM VE
KARDEŞLERİNİN
İLK KEZ GÖZE
ÇARPMAYA
BAŞLAYAN KİMİ
TUTUM VE
DAVRANIŞLARI**

Çerkez Etem Bey, ulusal bir birlik ile önce Anzavur'u kovalamakta ve sonra Düzce ayaklanmasında başarılı işler gördüğünden, Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya getirildiği zaman, hemen herkesçe beğenildi ve övüldü. Kuşkusuz kendisini abartarak övenler de olmuştur. Etem Bey ve kardeşlerinin sonraki davranışlarından bu alkış ve övgülerden dolayı büyüklendikleri, dahası, kimi kuruntulara kapıldıkları anlaşılıyor. Etem Bey ve kardeşlerinden Tevfik Bey, Yozgat ayaklanmasını bastırmakla uğraştığı sırada kendine yakın ve uzak bütün askeri ve ulusal birlik komutanlarının hepsine karşı, bunların rütbe ve durumlarına önem vermeksizin, birer birer küçültücü ve saldırgan davranışlarda bulunmakta hiçbir sakınca görmemeye başladı. Etem Bey'in kendisini, niteliğini ve değerini tanımayan bu komutanların, çoğu yurdun ateş içinde bulunduğunu ve Etem Bey'in abartılmış olarak işittikleri hizmetini düşünerek elden geldiğince kendisiyle çekişmede ileri gitmekten sakınmışlardı.

Böylece şımaran Etem ve kardeşi Tevfik Beyler, Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve komutan bulunmadığı ve kendilerinin herkesten üstün birer yiğit oldukları sanısına düşmüşler ve bu sanılarını açıktan açığa, korkusuzca herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı. Doğrudan doğruya valilere ve herkese buyruk savuruyorlar ve buyruklarını yerine getirmeyenlerin asılacağı yolunda gözdağı da veriyorlardı. Etem Bey Ankara ve Ankara'daki hükümet üzerinde de etki yapmak denemesinde bulunmuştur. Sözde Yozgat ayaklanması, Yozgat'ın bağlı bulunduğu Ankara Valisinin kötü yönetiminden doğmuş; bundan dolayı, öbür ayaklandırıclara uyguladığı cezayı, ki o ceza asarak öldürmekti, Ankara Valisi için de, olay yerinde kendisi uygulamaya karar vermişti. Yozgat'a gönderilmesini istediği Ankara Valisi, ulusal girişimlerde olağanüstü hizmet ve özveri göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip Bey'di. Yahya Galip Bey'in, özellikle bizce, hizmeti beğenilmiş ve varlığı pek gerekli ve yararlı bir kişi olduğu biliniyordu. İşte böyle bir kişiyi, kendi eline, darağacına vermeye bizi zorlamakla en büyük erk ve etkiyi kazanabileceğini düşünmüştü. Doğal olarak Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik. Etem ve kardeşleri bu konuda çok üsteleyemediler. Ama, Yozgat'ta, özellikle milletvekillerine: "Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Başkanını Meclis önünde asacağım" yollu uygunsuz sözler söylediği duyulmuştur. Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey de bu sözleri işitenlerdendir. Biz, bütün duyup ve öğrendiklerimize karşın, bu kardeşleri her zaman yararlanılabilecek bir durumda bulundurmaya yeğ tuttuk. Bundan dolayı kendilerini idare ettik. Yozgat'tan sonra, Ankara üzerinden Kütahya bölgesine gönderdik. Bu konuya gene dönmek üzere sözü asıl konumuz olan "Yeşil Ordu"ya getireceğim.

Bilginize sunmuştum ki, her yerde Yeşil Ordu örgütünü, benim adıma kuruyorlardı. Kendi tanıdığım kişilerden birinin, Erzurumlu Nâzım Nazmi Bey'in, görevli bulunduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşil Ordu örgütünün hoşlanabileceğim biçimde genişletilmesine çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberin verdiği uyanıklıkla, bu gizli dernek üzerinde incelemelerde bulundum. Bu derneğin zararlı bir biçim ve nitelik aldığı inancına vardım. Hemen kapatılmasını düşündüm. Tanıdığım arkadaşları aydın-

lattım. Görüşümü söyledim, gereğini yaptılar. Ama, genel yazman olan Hakkı Behiç Bey, derneğin kapatılması ile ilgili önerimin kabul edilemeyeceğini ve uygulanamayacağını söyledi. Ben: “Kapattırırım.” dedim. Bunun da olamayacağını, çünkü derneğin düşünülenden daha büyük ve daha güçlü olduğunu ve bu derneği kuranların sonuna dek amaçlarından ayrılmayacakları üzerine birbirlerine söz vermiş olduklarını özel bir durum takınarak, söyledi. Olaylar gösterdi ki, biz, bu gizli derneğin kapatılmasına çalıştıysak da tastamam başaramadık. Dernek ileri gelenlerinin kimisi –ki Reşit, Etem, Tevfik kardeşler başta bulunuyorlardı– çalışmalarını bu kez, doğal olarak, büsbütün yıkıcı ve bize karşı olarak sürdürmüşlerdir. Eskişehir’de çıkartıkları *Yeni Dünya* gazetesi ile de düşünce ve amaçlarını saldırgan bir dille yayımlatıyorlardı.

Sayın baylar, izlemeyi düşündüğüm sıraya göre, yüksek kurulunuza biraz Doğu Cephemizden bilgi vereceğim. Ama, değineceğim durumdan önceki bir evre vardır; ilkin onu açıklamak gerekiyor.

Birinci Büyük Millet Meclisinde İkinci Başkan olan Erzurum Milletvekili Celâlettin Arif Bey, 15 Ağustos 1920 günlü bir önerge ile Meclisten iki ay izin aldı. İleri sürdüğü özür, kafa yorgunluğu sonucunda tutulduğu sürekli baş ağrısı idi. Hem de çoktan beri görmediği seçim bölgesinde incelemeler yapmak istiyordu.

Celâlettin Arif Bey, Erzurum milletvekillerinden Hüseyin Avni Bey’in kendisi ile birlikte gönderilmesini, özel olarak benden rica etti. Hüseyin Avni Bey’in Meclisten izin isteyebilmesi için belirli bir özrü yoktu. Kendisini ben, özel bir görevle gönderecektim. Bunu, 18 Ağustos 1920’de Meclisten rica ettim. Uygun görüldü.

Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin Erzurum’a varışlarından sonra Celâlettin Arif Bey’den 10 ve 15/16 ve 16 Eylül 1920 günlerinde üç kapalı tel aldım. Bu tellere göre Erzurum halkında duyarlık ve kaynaşma varmış. Ama, Celâlettin Arif Bey’in Ankara’dan Erzurum’a gelmekte olduğunu duyunca halk beklemeye başlamış. Kaynaşmanın nedenleri de, ordu ambarları, tüfek ve cephane kaybı ve süt dağıtımı ile ilgili imiş.

Celâlettin Arif Bey, kimi görevlilerin değiştirilmesi ve cezalandırılması gibi işlerde ivedilik istiyordu. Değiş-

CELÂLETTİN
ARIF VE HÜSEYİN
AVNİ BEYLERİN
ERZURUM’A
GİDİŞİ VE
ORADA ORTAYA
ATTIKLARI
SORUNLAR

tırılması ve cezalandırılması istenen görevlilerin en başında Erzurum vali vekilliğinde bulunan Albay Kâzım Bey (İzmir Valisi Kâzım Paşa) bulunuyordu. Celâlettin Arif Bey, halk ile görüşülerek Adana eski valisi Nâzım Bey'in, Erzurum valiliğinde görevlendirilmesine karar verildiğinden; Trabzon yolu ile kendisine bildirim yapılmasından ve Nâzım Bey'in gelişine dek kamuoyuna başvurularak bir vekil seçiminden söz ettikten sonra, bunun uygun görüldüğü bildirilerek halkın artmakta olan kaynaşması ivedilikle yatıştırılmazsa doğacak sonuçların tehlikesinden korkulmakta olduğunu bildiriyordu. Sonuncu telinde: "Yapılan yakınmalar dikkate alınmadığından, sorun, Ankara'ya olan güvenin ortadan kalkması biçimine dönebilecektir." denilmekte idi.

Baylar, doğudaki kolordumuzda korkunç kötülükler ve yolsuzluklar varmış. Kötülükler o denli genişlemiş ki, halkın yurtseverliğine dokunmuş. Korkunç kaynaşmalara yol açmış. Ama, bu denli genel ve yatıştırılamayacak olan kaynaşmayı Erzurum'da ne Vali Vekili, ne Kolordu Komutanı anlamış! Böyle bir kaynaşmayı hiçbir görevli, hiçbir ilgili anlayamamış; hükümete bildiren hiçbir kimse bulunmamış. Bununla birlikte halk, Celâlettin Arif Bey'in kafa yorgunluğundan dolayı izinli olarak, Hüseyin Avni Bey'in de benim buyruğumla görevli olarak Erzurum'a gelmekte olduklarını öğrendikleri için, duyarlıklarını ve kaynaşmalarını gizli tutmuşlar; milletvekili bayların oraya varmalarını üzerine açığa vurmuşlar.

Doğrusu baylar, ben bu bildirilenlere hiç inanmadım. Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin Ankara'dan Erzurum'a türlü yolla sağladıkları gezilerini anlamlı buldum ve şaşıtm. Özellikle, kamuoyuna başvurularak vali atanması yolundaki öneriyi, hukuk profesörlüğü etmiş, yasalabilirliği ile tanınmış, İstanbul Millet Meclisi Başkanlığından Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığına gelmiş Celâlettin Arif Bey'in ileri sürdüğünü görmek, şaşkınlığımı bir kat daha arttırdı.

Erzurum'da Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı, 16/17 Eylül 1920'de: "Telyazılarının Bakanlar Kurulunda okunduğunu ve bu konuda cephe komutanlığı ile yazışmalar yapılmakta olduğunu" bildirdim. Doğu Cephesi Komutanlığından da, Celâlettin Arif Bey'in bildirdiklerini özetledikten sonra, bilgi istedim ve ne düşündüğünü sordum.

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın da 14 Eylül 1920'de, benim telimden önce yazılmış bir kapalı telini 19 Eylülde aldım. Bu telde: "Celâlettin Arif Bey'in - Rize, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Beyazıt illerini ve Büyük Meclisçe uygun görülecek başka bölgeleri içine almak üzere - Doğu İlleri Valiliğine atanmasını buyruklarına sunar ve öneririm." denildikten sonra, şu düşünceler ekleniyordu: "Bu öneri kabul edilip uygulanırsa askerlikle ve sivil yönetimle ilgili her iki görevin gereken önem ve titizlikle yapılmasından sağlanacak yarardan başka, sırası gelince önemli sorunları görüşmek ve gereğini ivedilikle yapmak için milletvekili olarak bir kişi daha bulunmuş olur. Yukarıdaki dileğimin Büyük Millet Meclisince gereken önemle dikkate alınarak kabul olunup onaylanacağını umar ve bu konuda yüksek kişiliğinizin yardımlarını dilerim. Bu iş, ana çizgileriyle, Celâlettin Arif Bey ile görüşülmüş ve kendilerince de duruma uyar görülmüş ise de bu konudaki kararın Millet Meclisinin uygun bulmasına ve onayına bağlı olduğu kuşku götürmez."

Baylar, ordudaki yolsuzluktan, halkın kıpırdanışından, Erzurum'a kamuoyu ile vali seçilmesinden ve ivedilikle uygun karşılık verilmezse Ankara'ya karşı güvensizlik doğacağından söz eden Celâlettin Arif Bey, ordunun komutanı ile görüşüyor ve kendisinin geniş ölçüde Doğu İlleri Valiliğine getirilmesini öneriyor. Ordu komutanı da böylece Celâlettin Arif Bey'in kendisini kötüleyici nitelikteki yakınmalarından habersiz görünüyor. Bu işte, özel amaçla düzenlenmiş bir oyun ve hem de bir aymazlık durumu sezmek güç idi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın, 16/17 Eylül günlü telime 18 Eylülde verdiği yanıtta: "Celâlettin Arif Bey'in bildirdikleri, birkaç kişinin, Vali Vekili Albay Kâzım Bey'i, yalnız Erzurum'dan uzaklaştırmak için yaptıkları dedikoduya dayanmaktadır. Halkın kaynaşması ve kamuoyu ile vali seçilmesi konularının, ne yazık ki, Celâlettin Arif Bey'in yanlış bir yol tutmasından başka bir şey olduğunu sanmıyorum. Söz konusu yakınmaların, küçükleri ile, büyükleri ile bütün doğunun pek çok saygısını ve güvenini kazanan bana yapılmaması, iş çevirmek isteyenlerin başarı sağlayamayacaklarını bilmeleri sonucudur.

Celâlettin Arif Bey, Albay Kâzım Bey'in vali vekilliğinden ve kolordu komutanlığı vekilliğinden alınarak

CELÂLETTİN
ARİF BEY'İN
DOĞU İLLERİ
VALİLİĞİNE
ATANMASI
ÖNERİLİYOR

Erzurum'dan uzaklaştırılmasını bana önerdi. Vali vekilliklerinden alınmasının İçişleri Bakanlığından buyruk verilmesi ile ve vali vekilliğini kendilerinin, yani Celâlettin Arif Bey'in, üzerine alması ile olabileceğini bildirdim.

Celâlettin Arif Bey'in Erzurum'da resmi bir görevi olmadan bulunuşunun kendisinin söz geçirme gücünü kırabileceğini sanırım. Hemen, Erzurum Vali Vekilliğini üzerine alması, başladıkları işin gürültüsüzce ve başarı ile sona erdirilmesi için çok gereklidir. Daha sonra, uygun görülürse, Doğu İlleri Müfettişliğine ya da Valiliğine atanır. Ne olursa olsun, söz konusu ettikleri kaynaşma ve duyarlığın kendilerinin Erzurum'a gelmeleri üzerine şimdilik açığa vurulmadığını kabul etmiyorum. Böyle bir sözü, büyük bir önemle karşılandığını gören kişinin densizce bir sözü sayıyorum...”

**CELÂLETTİN
ARIF BEY KENDİ
KENDİNE ERZU-
RUM VALİ VEKİLİ
O L U Y O R**

Kâzım Karabekir Paşa'nın, 14 ve 18 Eylül günlü telelerine, 20 Eylülde verdiğim yanıtta, “Büyük Millet Meclisi üyeliği ile devlet güvenliğinin bir kişi üzerinde bulunamayacağı” ile ilgili 5 Eylül 1920 günlü yasanın özel maddesini, olduğu gibi yazdıktan sonra: “Celâlettin Arif Bey Erzurum Valiliğine atanamaz. Milletvekilliğinden çekilirse, bu valiliğe atanması Bakanlar Kuruluna önerilebilir.” dedim.

Oysa baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın son telinin çekildiği 18 Eylül, günü, bizim 20 Eylülde bildirdiğimiz, yasaya aykırı durum Erzurum'da alınmış imiş.

Bu yasaya aykırı durumu, hem de yeni Türkiye'nin Adalet Bakanı bulunan Celâlettin Arif Bey'in, 18 Eylülde yazılıp 21 Eylülde aldığım telinden öğrendim. Kendi kendine Erzurum Vali Vekili olan Adalet Bakanının teli şudur:

Erzurum, 18 Eylül 1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Kâzım Paşa Hazretlerine gelen yüksek telyazılarınız üzerine kendileriyle, bilgilerinize sunulmuş olan sorunu enine boyuna görüştük. Paşa, durumun ağırlığını anlamak istemiyorlar ve buyruğu altında bulunan kişiler her yönden korunuyor. Halktaki kaynaşmanın hemen yatıştırılması için silah, cephane ve başka gereçlerle kilisede yapıldığı söylenen yolsuzlukları iyice soruşturmak ve bu işlere yeltenenlerin yasaya göre yargılanmalarını sağlamak üzere, kamunun saygısını kazanmış olan Dokuzuncu Tümen Komutanı Halit Bey'in görevlendirilmesini saygı ile dilerim. Ordu hesapları-

nın denetlenmesi de gerektiğinden ivedilikle bir maliye müfettişinin gönderilmesi yüksek buyruklarınıza bağlıdır. Kâzım Paşa'dan şimdi aldığım bir yazıda, daha önce vali vekilliğinden hiçbir koşul ileri sürmeksizin çekilmeye karar veren Albay Kâzım Bey, düşüncesini değiştirerek, vali vekilliğini bana ya da İçişleri Bakanlığından atanacak bir vekile bırakacağını bildirmektedir. Kendisinin vali vekilliğinde kalması da sakıncalı ve tehlikeli görülmüş olduğundan şu bir iki gün içinde, durumun inceliğı karşısında ve ilde çıkabilecek karışıklığa meydan verilmemek üzere İçişleri Bakanlığından buyruk gelinceye dek, vali vekilliğini tistüme almak zorunda kaldım. Erzurum halkının isteğine uyularak vali vekilliğinin arkadaşlardan Hüseyin Avni Bey'e verilmesini saygı ile dilerim. İleri sürdüğüm bu önerilerle halk yatıştırılabileceğinden gereğinin yapılması buyruklarınıza bağlıdır.

Adalet Bakanı
Celâlettin Arif

Baylar, Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Adalet Bakanı Celâlettin Arif Bey'in bu davranışı ve yazısı, bizim için anlaşılabilir bir bilmece oldu. Durum çok önemli ve ince idi. Bu önemin ve inceliğın nedeni, bence, Celâlettin Arif Bey'in ve işbirliğı yaptığı arkadaşlarının gerçekleştirmeyi tasarladıkları gizli istekler ve bu amaçla aldıkları durum ya da yaptıklarını sandıkları oldubitti değildi. Hayatının çoğunu savaş meydanlarında geçirmiş, ayaklanmalar ve devrimler içinde çok bulunmuş kimselerin bu gibi ufak tefek olayların karşı önlemlerini bulup uygulamakta, korkup ağır davranacaklarını sananların aldanacakları kuşku götürmez.

Gerçekten durum çok önemli ve çok ince idi; çünkü, o günlerde Doğı Cephesinde Ermenilere karşı artık saldırıya karar vermiştik. Bunun için hazırlanmakta ve önlemler almakta idik. Doğı Cephesi Komutanına da gereken buyruklar ve yönergeler verilmişti. Doğuya, ileri yöneltilen ordunun arkasında, hükümetin Adalet Bakanı, sözde ordunun hırsızlığını, ordudaki adamların yolsuzluk yapan kişiler olduklarını ortaya çıkarmak için, yasaya aykırı olarak o ilin vali vekili kimliğine bürünmeyi tek önlem ve çıkar yol olarak görüyor.

Erzurum'dan cephedeki karargâhına gitmiş bulunan cephe komutanı, en sonunda, 22 Eylülde diyor ki:

Celâlettin Arif Beyefendinin Doğı İleri Genel Valiliğine atanması için size daha önce yapmış olduğum öneri bana kapalı bir biçimde söylenen ve benim de içtenlikle karşıladığım bir düşüncenin sonucu idi. Celâlettin Arif Bey'in Erzurumla ilgili girişimleri ve dilekleri üzerine gerçek anlaşılmış

DOĞU CEPHE-
SİNE ERMENİ-
TAN ÜZERİNE
YÜRÜMEYE
KARAR VERDİ-
GİMİZ SİRADA

bulunduğundan kendisinin genel valiliğe atanması yolundaki önerimden doğal olarak vazgeçtiğimi bilgilerinize sunarım.

Doğu Cephesi Komutanı
Kâzım Karabekir

**CELÂLETTİN
ARİF BEY'İN KE-
SİN ÖNERİSİ**

Erzurum Vali Vekilliğini üzerine alan Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanından da, gene o gün, yani 22 Eylül 1920'de yazılmış bir tel aldım. Bu telde deniliyordu ki: “Silah, cephane, yiyecek ve iyesiz mallarda¹ yapılan yolsuzluklar; yasaya aykırı ve aşırı vergiler alınması, yasaya aykırı baskı ve zorbalık, halkın duygusunu büsbütün incitmiş. *Erzurumluların, güvensiz ve umutsuz bir duruma düşerek, artık kendi elleriyle yönetilmeleri gereğini tek kurtuluş ve esenlik yolu saymış oldukları bir zamanda buraya geldik. Karabekir Paşa'nın da davranışı yurt çıkarlarına uygun düşmedi.* Bundan dolayı, açıktan açığa yapılan kötülüklere hemen son vermek ve suçlularını cezalandırmak gerektiğini bütün halk üsteleyerek söyledi. Güven verici önlemlerin ivedilikle alınmasını ve vali vekilliğini kabul etmekliğimi, hem Paşa hem de halk rica etti. Vali vekilliğinin Hüseyin Avni Bey'e verilmesi gerektiğini yazmıştım. Erzurumluların kendilerinden sayarak güven gösterdikleri Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in yirmi dört saate değin görevlendirildiğinin bildirilmesi... **Celâlettin Arif**” (belge: 258)

Sayın baylar, halkın kendi eliyle kendini yönetmesi ilkesini ortaya koyan bizdik. Ama bununla, her ilin ya da her bölgenin ayrı ayrı birer yönetim birliği durumuna girmesi amacını hiç gütmedik. Amacımızı, Büyük Millet Meclisinin ilk günlerinde açık olarak söyledik.

Meclisin de kabul ettiği amaç ve ülkümüz: “Ulusal buyrumun belirlediği tek yer olan Millet Meclisinin, bütün ülkenin alinyazısına el koyduğu” biçiminde saptandı.

Bu Meclisin başkanlarından biri olan ve Bakanlar Kurulunda bakan, hem de Adalet Bakanı olarak yer alan kişinin orduda ya da herhangi bir yerde yasaya aykırı bir işi ortaya çıkartmak ve suçlularını yasaya göre yargılamak için başvuracağı önlem, birtakım beyinsizlere uyararak, çok yakından tanıdığım ve gerçekten yurtsever olan Er-

¹ Emvali metruke.

zurumlu hemşerilerimin hiç de uygun göremeyecekleri bir başkaldırma durumu almak mı olacaktı?

Celâlettin Arif Bey, Hüseyin Avni Bey'in yirmi dört saate değin vali vekilliğine atanmasını istiyor. Böyle kesin bir önerinin¹ anlamı var mı idi?

Celâlettin Arif Bey bu önerisini Kâzım Karabekir Paşa'ya da yapmış. Kâzım Karabekir Paşa ona demiş ki: "Hüseyin Bey, yedek teğmen olarak sahnelerde subayları eğlendiren... hiçbir görevde bulunmamış orta bir adamdır. Bunu vali vekili yapmak, hükümeti oyuncak yapmayı istemek olur."

Baylar, Celâlettin Arif Bey'in kesin önerisine verdiğim yanıt şu idi:

Şifre

Geciktirilemez

Sayı: 388

Ankara, 23.9.1920

Erzurum'da Adalet Bakanı Celâlettin Arif Beyefendiye

Y: 22.9.1920 kapalı tele:

İlk telyazınızı önemle dikkate almış ve bu konuda Doğu Cephesi Komutanlığı ile yazışmalar yapılmakta olduğunu bildirmiştim. Adı geçen komutanlıkça gereği kuşkusuz yapılacaktı. Buna karşın, süregelen yasaya aykırı ve yersiz öneri ve girişimleriniz Bakanlar Kurulunca şaşırtıcı olarak görülmüştür. İçişleri ve Milli Savunma Bakanlıklarınca ilgili yerlere gerekli bildirimler yapılmıştır. Sizin, Bakanlar Kurulunun istediği bilgiyi vermek ve gerekirse Meclis önünde de açıklamalarda bulunmak üzere Ankara'ya hemen dönmeniz gereklidir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa, 22 Eylül 1920 günlü bir kapalı telinde şu bilgiyi veriyordu:

Şimdi anlıyorum ki, Celâlettin Arif Bey daha Ankara'da iken, kendisiyle kimi külah kapmak isteyenler güzel bir izlenim düzenlemişlerdir. Örneğin, Hüseyin Avni Bey Erzurum Valisi olacak; Celâlettin Arif Bey Doğu İllerinin Genel Valisi olacak.

Celâlettin Arif Bey, ya oyuncak olarak oynatılıyor ya da, daha karar vermedim, pek akıllıdır, kendi bir iş yapmak istiyor. Çünkü, Halit Bey'i bana önermeden yazmasının ve Hüseyin Avni üzerinde direnmesinin bir başka anlamı yoktur. Halit Bey'in, Albay Kâzım Bey'le arası pek iyi olmadığından, kendisine Kâzım Bey'i kötüleyici bir karar verdirilebilir. Hüseyin Avni Bey de vali adı altında güzel bir oyuncak olur. Hüseyin Avni Bey'in vali vekilliğine önerildiğini işitenler umutsuzluğa düşüyor ve iğreniyorlar. Özet olarak

¹ Ültimatım.

bildireyim ki, Erzurum Milletvekili Necati Bey'in kardeşi olup son zamanlarda Milli Eğitim Müdürlüğüne atanan Mithat Bey halkın, Bolşevikliği, iş beceremeyenlerin önemli görevler kapması yolunda anladığını sanıyor. Bu kişi, çıkarına düşün olduğundan halkın çoğunluğunca pek sevilmez: Halk hükümeti kurma konusunda beni elverişli bulamadığından Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerle yazışma yapılarak işin daha önceden düzenlendiğini ve onandığını sanıyorum.

Baylar, Celâlettin Arif Bey'i Ankara'ya çağıran 23 Eylül günlü telim, 24 Eylül günlü sert bir telyazısı ile karşılandı. Bu telyazısı Meclis Başkanlığı katına yazılmış idi. Bu telde: "Bakanlar Kurulunda ve Büyük Millet Meclisinde okunacaktır." yollu bir uyarma da vardı. Benim telyazımdaki iki sözcüğü, "yasaya aykırı ve yersiz" sözcüklerini alarak. Celâlettin Arif Bey Erzurum'daki girişim ve önerilerini birer birer bu iki sözcük ile tartıyordu. "Bu mu yasaya aykırıdır? Bu mu yersizdir?" diyerek kendini savunuyordu. Yaptığı işlerin ne olduğu yeri geldikçe verilen bilgilerden anlaşıldığı için, hangisinin yasaya aykırı olmadığını ve hangisinin yersiz bulunmadığını anlamak güç olmayacaktır. Celâlettin Arif Bey: "Yasaya aykırı ve yersiz önerinin benden gelmeyeceğine Bakanlar Kurulunun inanmış olmasını beklerdim." dedikten sonra: "Aranızda savlarımın değerini bilecek arkadaşlarımın bulunacağına inanırım." sözleriyle kendisinin değerini anlayabilmenin kendisinin eşi, arkadaşı niteliğinde bulunmakla ancak başarılabileceği gerçeğini ileri sürüyordu. Celâlettin Arif Bey, seçim bölgesini denetlemeksizin Ankara'ya dönemeyeceğini de bildiriyordu.

**YİĞİT ERZURUM
HALKININ BANA
AÇTIĞI DOST
KUCAĞINI, KÖ-
TÜYE KULLANA-
BİLECEĞİ
OLASILIĞINI HiÇ
DÜŞÜNMEDİM**

Baylar, ben de İstanbul'a dönemeyeceğimi İstanbul Hükümetine Erzurum'dan bildirmiştim. Eğer, çağrılan yer İstanbul ve çağıran İstanbul Hükümeti olsaydı, sanki şaşılacak bir benzetme yapılmakta olduğuna insanın inanacağı gelebilirdi. Ama, koşullar büsbütün başka olduğuna göre İstanbul'un çağırısına karşı, bana özverili dost kucağını açmış olan yiğit Erzurum halkının, bu dost kucağını kötüye kullanabileceği olasılığını hiç düşünmedim.

Dahası baylar, 28 Eylül 1920'de "Erzurum Halk Delegeleri" adıyla görevlilerden ve halktan aldığım elli imzalı telyazısı bile bu inancımı bozmadı. Gerçi, telyazısı çok kaba ve karşı gelici idi. Ama, imzaların pek çoğu, Celâlettin Arif Bey'in vali vekilliği ettiği il görevlilerinin idi. Özellikle is-

tinaf mahkemesi üyelerinden olup Celâlettin Arif Bey'in Polis Müdürü Vekilliğine atadığı kimsenin imzası bu telyazının nasıl çirkin bir anlayışın sonucu olabileceğini kestirmeye dayanak sayılamaz mı idi? Bu telyazısının Milli Eğitim Müdürü Mithat Bey'in evinde toplanan birtakım kimselerce düzenlendiğini anlamamız gecikmedi.

Baylar, Celâlettin Arif Bey, bir yandan önerilerini, Erzurum Merkez Kurulu Başkanı Tefik imzasıyla: "Celâlettin Arif Beyefendinin bildirdiği üzere işlem yapılmasını kesin olarak isteriz." diye destekletirken bir yandan da Ankara ile kapalı yazışmalar yaptırarak sözde birtakım işler çevirmek ve girişiminin ne etki yaptığını anlamak istiyordu:

Erzurum, 21 / 22.9.1920

Ankara Milli Eğitim Bakanlığına

Erzurum Milletvekili Necati Bey'e:

Bir sakınca yoksa, Sağlık Müdürlüğüne Merkez Hekimi Doktor Salim Bey'in atanmasına yardım etmeniz uygun olur. Bundan önceki atamalar ciddilikle bağdaşmaz. Ödeneklerimizi ne yapıp yapıp alarak Ziraat Bankasıyla yollayınız. Meclise yazılmıştır. (Hüseyin Avni)

Milli Eğitim Müdürü
Mithat

Bunun ardından da:

Erzurum, 25.9.1920

Milli Eğitim Bakanlığına

Rıza Nur Beyefendiye:

Şimdiye dek yazdığım işlerden ne sonuç elde edildi? Bakanlar Kurulunda bu iş üzerinde neler geçti. Bana bilgi vermek iyiliğinde bulunmanızı rica ile gözlerinizden öperim. (Celâlettin Arif)

Milli Eğitim Müdürü
Mithat

Daha sonra da:

Çok önemli ve ivedidir

Erzurum, 25.9.1920

Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığına

Rıza Nur ve Necati Beyler okuyacaktır:

Ermenileri yola getirmek amacıyla hazıranda seferberlik ilan olunarak üç yüz beş' doğumlulara değin askere çağırılmış, dokuz bini savaştı, on

¹ Şimdi kullandığımız tarihe göre 1889 yılı.

üç bini de savaşı olmayan, yirmi iki bin asker ile subay ailelerinin beslenmeleri hemen hemen Erzurum ili halkına yükletilerek şu zamanda savaş vergisi adıyla bir buçuk milyon liralık yiyecek ve hayvan ve taşıt alınmıştır. Halk, amacın yiticiğini anlamış olduğundan bu denli özveriye katlandıktan sonra Çiçerin'in bilinen mektubunun savaşı durdurması ve bundan yüreklenerak Müslüman halkın canını yakan Ermeniler karşısında ordunun, Ermeni ve Bolşevik birleşmesini ileri sürerek korkaklık göstermesi ve Kızılar ile istenildiği gibi anlaşma yapılmaması ve bunlarla birlikte Celâlettin Arif Bey'in yazdığı yolsuzluklara meydana verilmesi pek kötü bir etki yapmış ve halkı ayaklanmaya ve densizliğe sürüklemiştir. Kâzım Paşa'da doğu işlerini çevirebilme gücü olmadığından buranın siyasa ve askerlikle ilgili işlerinin altından kalkabilecek ve Ermenilere karşı koyabilecek güçlü hem de olağanüstü yetkili bir kurulun bulunması çok gereklidir. Şimdiye dek değerli zamanlar, Ankara'da dosyası bulunan gereksiz yazışmalarla geçmiş, belki de birçok fırsatlar yitmiştir. Öte yandan, Erzurum'un mevsim bakımından zor zamanları geldi. Ordunun korunması zorunluğu vardır; oysa yiyecek ve yiyecek bakımından pek çok sıkıntı çekilmektedir. Asker ve sivil bütün görevliler dört aydan beri aylık alamamaktadırlar. Ordu giderleri için yeni vergiler salmayı düşünüyorlarsa da halkın gücünü bilmiyorlar; hiç elverişli değildir. Merkezdeki hükümet pek ilgisiz. Yakın iller, özellikle Harput ili, tümü ilgisiz; hiç umursamıyorlar. Bu gibi işler için hükümetten hesap sorunuz; gerekirse benim adıma Meclise de gensoru önergesi veriniz ve orduya gerekli olan şeyleri oradan kesin olarak sağlayınız, sonra geliniz. Doğu illeri ile ilgili ajansa pek inanmadım. (İmza: Hüseyin Arınl)

Milli Eğitim Müdürü
Mithat

Görülüyor ki, Celâlettin Arif Bey'in, Bakanlar Kurulu üyeleri arasındaki, savlarının değerini bileceğini sandığı ve katının şifresinden yararlanmaya kalkıştığı kişi de kendisinin sırdaşı olmak istememiş ve olup bitenleri Meclis Başkanlığına bildirmiştir.

Baylar, kırk elli kişiye bütün Erzurum halkı adına tel çektiler ve oynanmak istenen oyunun içyüzü, yine Erzurum halkından gelen ve halkın Büyük Millet Meclisi Hükümetine bağlılığını ve özveri duygularıyla dolu olduğunu bildiren telden anlaşıldı.

Celâlettin Arif Bey, ancak, Ermenilerle yapılan savaşta, en sonunda Büyük Millet Meclisi Ordusunun utku kazandığını gözleriyle gördükten sonra, yani geri dönmesi için yapılan bildirimi aldıktan kırk yedi gün sonra, Erzurum'dan ayrılmaya karar vermek zorunda olduğuna inanmıştı. Böyle iken, yola çıkışını şu telle Meclise muştulattı-yordu:

Erzurum, 27 Kasım 1920

Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı ve Adalet Bakanı Sayın Milletvekilimiz Celâlettin Arif Beyefendinin, Milletvekilimiz Hüseyin Avni Bey'le, dünkü gün, kışın sertliğine bakmadan, Erzurum halkının büyük ve parlak uğurlama töreni ile Ankara'ya doğru yola çıktıklarını bildirir ve bundan yararlanarak Meclise karşı olan sonsuz saygılarımızı sunarız.

Müdafiki Hukuk Merkez Kurulu Başkanı
Tevfik

Hüseyin Avni ve Celâlettin Arif Beylerin, Erzurum'dan döndükten sonra, Mecliste karşıtıl durum takınarak ve Kâzım Karabekir Paşa'ya saldırılarda bulunarak Meclisi çok oyaladıkları görülmüştür.

Sayın Baylar, doğu sınırlarımızda ivedi olan işimiz, Erzurum'un devrim tarihinde Celâlettin Arif Bey'in bıraktığı izi uzun uzadıya incelemeye ve irdelemeye elverişli değildir. İsterseniz o günlerde doğu sınırlarımızda olan önemli işlere gelelim:

Biliyorsunuz ki Mondros Ateşkes Anlaşmasından beri Ermeniler, gerek Ermenistan içinde, gerek sınıra yakın yerlerde Türkleri toptan öldürmekten bir an geri kalmıyorlardı. 1920 yılı sonbaharında Ermeni kıyımı dayanılmaz bir kerteğe geldi. Ermeniler üzerine yürümeye karar verdik. 9 Haziran 1920'de doğu bölgesinde geçici seferberlik ilan ettik. On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi Komutanı yaptık. 1920 Haziranında Ermeniler, Oltu'da kurulan yöresel Türk Hükümeti üzerine yürüyerek o bölgeyi ele geçirdiler. Dışişleri Bakanlığımızca Ermenilere 7 Temmuz 1920'de kesin süreli bir nota verildi. Ermeniler saldırıdan vazgeçemediler. Sonucunda, seferberlikten üç buçuk, dört ay kadar sonra Kötek, Bardız bölgelerinde toplanan kuvvetlerimize Ermenilerin saldırısı ile savaşa başlandı.

Ermeniler, 24 Eylül 1920 sabahı Bardız Cephesinden baskın biçiminde yaptıkları genel bir saldırı ile başarı sağladılar. Baylar, Doğu Cephesinin bu can sıkıcı bilgileri veren raporunu okurken, Celâlettin Arif Bey'in Ermeni saldırısının yapıldığı gün olan 24 Eylülde yazdığı kesin öneriyi de alıyordum. (*Belge: 259*) Ermeniler geri atıldılar. Ordumuz 28 Eylülsabahı ileri yürüyüşe geçti. O gün Er-

**DOĞU CEPHE-
MİZDE ERMENİ-
LERLE SAVAŞ
BAŞLIYOR**

zurum'un elli imzası da Ankara'ya saldırıya geçiyor. Ne kötü rastlantı! Sanki bu baylar, bize saldırmak için Ermenilerle sözleşmiş gibi!

Ordu, 29 Eylülde Sarıkamış'a girdi. 30 Eylülde Göle alındı. Ama kimi nedenler ve düşünceler dolayısıyla ordumuz 28 Ekim 1920'ye değin, bir ay, Sarıkamış-Laloğlu kesiminde kaldı.

Bu nedenlerden birinin de, Erzurum'da bulunan Celâlettin Arif Bey ve arkadaşlarının yarattıkları durum olduğunu kestirebilirsiniz. Gerçekten, Kâzım Karabekir Paşa'nın 29 Eylül 1920 günü Sarıkamış'tan çektiği telyazısında: "30 Eylülde cepheyi gezip durumu saptadıktan sonra Erzurum'a giderek orada geçen olayın sonuçlandırılacağını bilgilerinize sunarım." deniliyordu.

Kâzım Karabekir Paşa, 30 Eylül 1920'de, Sarıkamış'tan Celâlettin Arif Bey'e de yazdığı bir kapalı telde: "Erzurum halkı adına kırk elli imza ile çekilen açık telyazısı, dış düşmanların milyonlar harcayarak elde edemeyeceği bir belgedir. Olayın kendisinden daha önemli ve tehlikeli olan işbu açık telyazısını, dış düşmanların tehlikesinden ve gözdağından daha yıkıcı bulduğumdan ve bu olayın kötü sonuçlarını cephe durumundan daha önemli gördüğümden yarın Erzurum'a geleceğimi bildiririm." diyordu. Celâlettin Arif Bey, 5/6 Ekim 1920 günlü telinde, özellikle: "Yurtsever ordumuz içinde, değerli ve halkın güvenini kazanmış pek çok subay ve üstsabay bulunduğundan yolsuzluk yakınmaları kuşkusuz ordunun dayanma gücüne ve düzen ilkesine etki yapacak ölçüde büyümemiştir." diye bilgi veriyordu.

**ORDULARIMIZIN
KOMUTAN VE
SUBAYLARI ÜZERİNE
BİLİNE BİR GERÇEK**

Yıllarca yurdun çeşitli savaş alanlarında komuta ettiğim ordularımızın üstsabay ve subayları ile ilgili olan ve öteden beri bildiğim bir gerçeği, yüz sekseninci kez de olsa, işitmiş olmaktan kuşkusuz büyük sevinç duymuştum.

Baylar, savaş alanında verilecek buyruğu bekleyen Doğu Ordumuz, 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine yürümeye başladı. Düşman, karşı koymaksızın Kars'ı bıraktı. 30 Ekimde ordumuz Kars'a girdi. 7 Kasım günü birliklerimiz Arpaçayı'na dek olan bölgeyi ve Gümrü'yü ele geçirdi.

Ermeniler, 6 Kasımda savaşı bırakmak ve barış yapmak için bize başvurmuşlardı. Biz de ateşkes anlaşması

ile ilgili maddeleri, Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile 8 Kasım'da Ermeni ordusuna bildirdik. 26 Kasım'da başlayan barış görüşmeleri 2 Aralıkta sona erdi ve 2/3 Aralık gecesi Gümrü Antlaşması imzalandı.

Baylar, Gümrü Antlaşması, Ulusal Hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma, ile, düşmanlarımızın ta Harşit koyağına dek olan Türk ülkelerini kendisine bağışlamayı tasarladıkları Ermenistan, Osmanlı Devletinin 1877 savaşında yitirmiş olduğu yerleri bize, Ulusal Hükümete bırakarak aradan çekilmiştir. Doğudaki durumlarda önemli değişiklik olması yüzünden, bu antlaşma yerine, daha sonra yapılan 16 Mart 1921 günlü Moskova Antlaşması ile 13 Kasım 1921 günlü Kars Antlaşması geçmiştir.

Baylar, gene o bölgede bulunması dolayısıyla, Gürcistan ile olan ilişkimizden ve aramızda geçen olaylardan da kısaca bilgi vereyim.

1920 yılı Temmuzunda, Batum'u İngilizler boşaltınca Gürcüler hemen ele geçirdiler. Bu durumu, Birestlitovsk ve Trabzon Antlaşmalarına aykırı olduğundan, kabul etmeyeceğimizi 25 Temmuz 1920'de bildirmiştik.

8 Şubat 1921'de Ankara'da güven mektubunu sunmuş olan Gürcü Elçisi ile de Türkiye-Gürcistan antlaşması için görüşme başlamıştı. En sonu, 23 Şubat 1921'de verdiğimiz kesin süreli bir nota üzerine Ardahan, Artvin ve Batum'un bize bırakılması kabul edildi. Bundan on beş gün sonra Batum'a girdik. Bu yerlere, Türkiye'ye katılmayı dört gözle bekleyen halkın alkışları arasında girildi.

Daha sonra, Moskova Antlaşması gereğince Batum boşaltıldı, ama ele geçirdiğimiz öteki yerlerin anayurda bağlılığı pekiştirildi.

Baylar, o günlerdeki Trakya durumuna da hep birlikte göz gezdirelim:

Doğu Trakya'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Trakya-Paşaeli Merkez Kurulu bir kurultay topladı ve bu kurultay, Trakya'nın yönetimini, Trakya -- Paşaeli Merkez Kuruluna verdi. Trakya'da Kolordu Komutanı bulunan Cafer Tayyar Bey (Cafer Tayyar Paşa),

ULUSAL HÜKÜ-
METİN YAPTIĞI
İLK ANLAŞMA:
G Ü M R Ü
ANTLAŞMASI

TRAKYA'DAKİ
D U R U M

bu merkez kurulunun üyesi olmakla birlikte Edirne Milletvekili olarak da Meclisimize üye seçilmişti. Trakya Merkez Kuruluna ve Kolordu Komutanına verdiğimiz yönerge, Trakya'nın yazgısının bütün yurdun yazgısına bağlı olduğu ve onunla birlikte düşünülebileceği ilkesine dayanıyordu. Savaş durumu bakımından da verdiğimiz yönerge şu idi:

Üstün kuvvetlerin saldırısına uğranılırsa sonuna değin dayanılacak ve Trakya büsbütün düşman eline geçse bile, yalnız Trakya için ileri sürülecek herhangi bir çözüm yolu tek başına kabul olunmayacaktır. Öteden beri Trakya'daki komutanın da kararının böyle olduğu söylemekte idi. Ama son zamanlarda komutan Cafer Tayyar Bey, yabancıların verdiği güvence üzerine, yapılan çağırışı kabul ederek İstanbul'a gitmiş; durumu ancak dönüşünden sonra bize bildirmişti. Anlaşıldığına göre, Doğu Trakya'nın yalnız başına varlığını koruyamayacağı, ancak Batı Trakya ile birleşerek bir yabancı yönetimle yaşayabileceği yolunda düşünceler aşılanmış... Her durumda içgücünü kırarak birtakım propagandalar yapılmış.

Cafer Tayyar Bey İstanbul'da iken Tümen Komutanlarından Muhittin Bey, İstanbul'dan kolordu Komutanlığına atanmış. Cafer Tayyar Bey'in Trakya'ya dönmesine izin verilmiş. Cafer Tayyar Bey, İstanbul'daki ilgililerle görüşükten sonra, Muhittin Bey vermek istemişse de, artık kolordunun komutanlığını üzerine almamış, Muhittin Bey'in üzerinde bırakmış. Böylece Trakya'nın alınyazısı, İstanbul siyasal çevrelerinin etkisine bırakılmış.

Baylar, Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman Trakya'da Birinci Kolordunun konuş durumu şöyle idi:

Kolordu karargâhı Edirne'de;

60'ıncı Tümen Keşan, Edirne, Uzunköprü bölgesinde;

55'inci Tümen Tekirdağ bölgesinde;

49'uncu Tümen Kırklareli bölgesinde.

Yunan ordusu Anadolu'da, Batı Cephesinde yaptığı genel saldırıda başarı elde ettikten sonra, 20 Temmuz 1920'de Tekirdağ'a bir tümen çıkardı. Tekirdağ bölgesinde çok dağınık bir durumda bulunan 55'inci Tümen toplanmaya vakit bulamadan Yunan tümeni Edirne doğrultusunda yürümeye başladı.

Batı Trakya'dan, Meriç'i geçerek, saldırmak isteyen Yunan kuvvetleri, o bölgedeki 60'ıncı Tümene komuta

eden Cemil Bey'in (İçişleri Bakanı Cemil Bey) ve 15 Haziranda kuvvetleriyle Edirne'ye gelmiş bulunan ve Edirne-Karaağaç İstasyonu arasında çetin savaşlar yapmış olan Şükrü Naili Bey'in (Şükrü Naili Paşa) uyanık davranmaları ve direnmeleri üzerine durduruldu ve ilerlemesi önlendi.

Edirne doğrultusunda serbestçe ilerlemekte bulunan düşman tümenine karşı, bütün Birinci Kolordu kuvvetlerini toplayıp önlem alacak komutanın, Kolordu Komutanı Muhittin Bey'in ne yaptığını bilmiyorum. Yalnız elde ettiğim bilgiye göre, Cafer Tayyar Bey kendi kuvvetleriyle ilişki kuramayarak Havsa yakınlarında atla dolaşırken düşmana tutsak olmuştur. Ondan sonra komuta ve yönetimden yoksun kalan Birinci Kolordumuz büsbütün dağıldı. Birliklerin bir bölümü tutsak oldu ve bir bölümü de Bulgaristan'a sığındı. Sonuç olarak, Trakya baştan başa Yunanlıların eline geçti. Ne yazık ki, Birinci Kolordu Komutanından ulusun istediği ve beklediği sağgörünün, uyanıklığın ve özverinin belirtisini göremedik.

Baylar, Trakya'nın özel ve güç durum ve koşul içinde bulunduğuna kuşku yoktu. Ama, bu özellik ve güçlükler, hiçbir zaman Trakya'daki kolordunun askerliğin gereklerini ve yurtseverlik ödevini yapmasına engel olamazdı. Eğer bu yapılmamış ise, ulus ve tarih karşısında bundan tek sorumlu Cafer Tayyar Paşa'dır. Tarihte, bütün bir ülkeyi çok üstün düşman kuvvetleri karşısında, son avuç toprağına değin karış karış, yiğitçesine ve namuslucasına savunmuş ve yine varlığını koruyabilmiş ordular görülmüştür. **Türk ordusu o nitelikte bir ordudur. Yeter ki ona komuta edenlerde, komuta edebilmek niteliği bulunsun!**

Baylar, komutanlar, askerlik görev ve gereklerini düşünürken ve uygularken, kafalarını siyasa düşüncelerinin etkisi altında bulundurmaktan sakınmalıdırlar. Siyasal durumun gereklerini düşünen başka görevliler bulunduğunu unutmamalıdırlar.

Komutanların, buyruklarına verilen ulus çocuklarını, yurt araçlarını düşmana, ölüme sürerken düşünecekleri tek nokta; ulusun kendilerinden beklediği yurt görevini ateşle, süngü ile ve ölümlle yapmak ve sonuçlandırmaktır. Askerlik görevi ancak bu anlayış ve inançla yapılabilir. Lafı, siyasa, düşmanın aldatıcı sözlerine kulak vermekle askerlik görevi yapılamaz. Komutanlık görev ve sorum-

TRAKYA'DAKİ
KOLORDUMU-
ZUN ASKERLİK
GEREKLERİNİ
YAPAMAMASI-
NIN VE YURT-
SEVERLİK Ö-
DEVİNİ YERİNE
GETİREMEME-
SİNİN TEK SO-
RURLUSU CA-
FER TAYYAR
PAŞA'DIR

luluğunu yüklenecek ölçüde omuzlarında ve özellikle kafasında güç bulunmayanların acıklı sonuçlarla karşılaşmalarından kaçınılamaz.

Baylar, bir komutanın tutsak olması da suç sayılamayabilir; ancak, askerlik görev ve gereklerini yapıp uygulamakta elindeki kuvveti sonuna dek, son süngü ve son soluğa dek kullandıktan sonra kanını akıtmak fırsatını bulamaksızın düşman eline düşerse...

Baylar, bütün ordusu, üstün düşman ordusu karşısında yenilip kendiliğinden geri çekilirken, kılıcını çekip tek başına atını düşman başkomutanının çadırına sürerek ölüm arayan Türk komutanları görülmüştür.

Bir Türk komutanının ordusunu kullanmaksızın, herhangi bir kötü rastlantı ve mutsuzluk sonucu da olsa, düşmana tutsak olmasını biz suç saymasak da, tarih bunu hiç bağışlamaz ve bağışlamamalıdır. Türk Devrim tarihinin gelecek kuşaklara ileteceği sözler ve uyarmalar işte budur!

İKİNCİ KONYA AYAKLANMASI

Sayın Baylar, Anadolu ortasında çıkartılan iç ayaklanmaların Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve yaptığımız düzenleme üzerindeki kötü etkileri, düşmanlarca umulan sonucu vermedi. Savunma kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya etki yaparak cephemizi yıkma amacını güden çeşitli davranışlarla birlikte cepheye yakın bölgelerde de halkı ayaklandırmak, düşmanların önem verdikleri bir sorun idi. İstanbul bu yolda öteden beri çalışmakta idi. Zeynelabidin Partisinin Konya ve dolaylarında çıkartmaya çalıştıkları ayaklanma, artık 1920 yılı ekim ayı başında ortaya çıktı.

Delibaş adında bir haydut, beş yüz kadar asker kaçağını başına topladı. 2/3 Ekim 1920 gecesi Çumra'yı bastı. 3 Ekim sabahı da Konya'ya girdi ve hükümete el koydu. Konya Valisi Haydar Bey ve Komutan Avni Bey (Milletvekili Avni Paşa) Konya'da bulunan pek az sayıda er ve jandarma ile Alâettin Tepesinde, ayaklananlara karşı, anılmaya değer bir yiğitlikle savunmada bulundular. Ama, ayaklananların çokluğu ve her yönden saldırımları karşısında onların eline düştüler.

Gene o günlerde Beyşehir ve Akşehir ilçelerinde görevli olarak dolaşan asker kurullarımızı, oralandaki ayaklananlar

görev yapmaktan alıkoydular. Ilgın ilçesinin Çıgıl Köyü yakınında toplanan üç yüz kadar ayaklanıcı da öğüt vermeye giden kurula ateş etti. Ayaklananlar, Konya güneyinde Karaman ilçesinde de toplanmaya başladılar. Karaman, ayaklananların eline düştü.

Baylar, bu ayaklanmalara karşı Afyonkarahisar'dan ve Kütahya'dan gönderdiğimiz Derviş Bey (Kolordu Komutanı Derviş Paşa) komutasındaki kuvvetler, Konya kuzeyinde, Meydan İstasyonu yakınında ayaklananlarla karşılaştı. Ankara'dan da bir süvari alayı ve bir dağ topu ile, o zaman İçişleri Bakanı bulunan Refet Bey komutasında gönderilen kuvvet, Meydan istasyonundan ilerleyen Derviş Bey kuvveti ile birleşti. Adana Cephesinden de bir kuvvet, Karaman'a doğru gönderildi.

Konya üzerine yürüyen kuvvetler, ayaklananlarla birkaç çarpışmadan sonra 6 Ekim 1920'de Konya'yı kurtardı. Oradan kaçan ayaklanıcılar Koçhisar, Akseki, Bozkır ve Manavgat yönlerine doğru gittiler.

Ayaklanıcıların başka bir bölümü de Afyonkarahisar'la Konya arasında, Kadınhan ve Ilgın'ı ele geçirdiler. Bu bölgeye de Batı Cephesinden Yarbay Osman Bey komutasında bir kuvvet gönderildi. Osman Bey birliği Ilgın, Kadınhan, Çıgıl ve Yalvaç'taki ayaklanmaları bastırdı. Güneyden gelen kuvvetimiz Karaman'ı kurtardı.

Ayaklanma bölgesinde, ayaklanıcıları tepelemeyi başaran kuvvetlerimiz, Bozkır, Seydişehir ve Beyşehir'i de ayaklanıcılardan temizledi. Her yerde, ayaklanıcıların döküntülerinden kimileri bize sığındılar, kimileri de Antalya ve Mersin yönlerine doğru kaçtılar. Delibaş, Mersin bölgesinde Fransızlara sığındı.

Sayın baylar, Yeşil Ordu örgütünden söz ederken açıklamıştım ki, düşmana karşı kurulacak kuvvetler konusunda karşıt iki görüş çarpışmaya başlamıştı. Bizim tuttuğumuz düzenli ordu kurma görüşüne karşıt olarak, "çete" diyebileceğimiz bir çeşit örgüt kurma görüşüne genel bir akım vermek için çalışılıyordu. Reşit, Etem ve Tevfik kardeşler, Kütahya yakınında –"Gezici Kuvvetler" adı altında ellerinde bulunan kuvvete dayanarak– bu akımın başında idiler ve çok ateşli çalışıyorlardı.

"ORDUNUN YARARI YOKTUR" SÖZLERİ VE BATI CEPHESİ KOMUTANININ SALDIRI ÖNERİSİ

Batı Cephesinde, orduda, halk arasında ve dahası, Mecliste bu akım için yapılan propaganda o denli güçlü ve etkili bir duruma geldi ki: "Ordunun yararı yoktur, dağılsın! Hepimiz Ulusal Kuvvet olalım!" Sözleri her yanda kulakları doldurmaya başladı.

Batı Cephesi birlikleri arasında, Ulusal Kuvvet durumunda, bir bölgeyi ve bir cepheyi elinde tutan Etem Bey birliğinin erleri, sanki, seçkin ve ordu erlerinden üstün, ayrıcalıklı görülmeye, imrenilecek durumda sayılmaya başlandı. Etem Bey ve kardeşleri de herkes üzerinde bir çeşit erk sağlamaya ve üstünlük kurmaya başladılar...

İşte bu sıralarda idi ki, Batı Cephesi Komutanı, Genelkurmay Başkanlığına, Etem ve Tefvik kardeşlerin etkisiyle olduğu sanılan bir öneride bulundu: "Yunan ordusunun Gediz yakınında ayrı düşmüş bulunan bir tümenine saldırmak!"

Batı Cephesi Komutanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde dağılık bulunduğunu ve Gediz yakınındaki kuvvetinin güçsüz ve ayrı düşmüş bir durumda bırakıldığını ileri sürerken, düşman içgücünün düşkün olduğunu da kabul ediyordu.

O günlerde Yunan ordusu, üç tümen ile Bursa bölgesinde; bir tümen ile Aydın bölgesinde; bir tümen ile Uşak'ta ve bir tümen ile Gediz'de bulunuyordu.

GEDİZ SALDIRISI

Batı Cephesi Komutanı, iki piyade tümeni ile Etem Bey'in Gezici Kuvvetlerini Gediz'deki Yunan tümeninin üzerine gönderebilecekti. Bu savaştan parlak bir sonuç alacağını çok umuyordu.

Genelkurmay Başkanlığı Batı Cephesi Komutanlığının bu önerisini kabul etmedi. Çünkü, düşman ordusu bütünü ile bizim ordumuzdan kuvvetli idi. Biz, daha ordumuzu kurmuş ve düzene sokmuş değildik. Cephanemizin azlığı da ağırdan almamızı gerektiriyordu. Düşmana karşı, Gediz'de, bütün cephe kuvvetlerimize başvurarak belki oldukça üstün bir kuvvet toplayıp çabucak bir başarı elde edebilirdik. Ama, kuvvetimiz ve hazırlığımız böyle bir başarıyı, genel ve sonuçlu bir başarıya çevirmeye elverişli değildi. Durum böyle olunca, bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, bölgesel ve geçici bir başarı elde etmek için kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Buna karşı düşman, bütün kuvvetleriyle karşı saldırıya geçerse bizim için her yanda yenilgi

kuşkusuzdu. Bunun için, cephenin ve hükümetin şimdilik yalnız ordu kuruluşunu genişletip arttırarak cepheyi güçlendirmek için çalışması gerekiyordu. Ülkenin ölüm kalım yeri olan Batı Cephesinde, özel ve sınırlı düşüncelere kapılmak uygun görülüyordu.

Genelkurmay Başkanı, bu Gediz saldırısının yapılmasında directti. Batı Cephesi Komutanlığıyla, yazışma yolu ile anlaşamadı. Ankara'dan Eskişehir'deki Batı Cephesi Karargâhına gitti. Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa ile Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın bu buluşmaları sonucunda Ali Fuat Paşa, durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere, saldırıyı geri bırakmıştı. Ama, birkaç gün sonra saldırıya karar verildiği Cephe Komutanlığınca verilen bilgiden anlaşılmıştır.

Baylar, o günlerde bu saldırının yararlı olacağı üzerine her yerde ve Mecliste ateşli bir propaganda yapıyordu:

"Düşman tümeni Gediz'de ayrı düşmüş bulunuyor. Biz, onu orada yok ederiz. Parlak bir durum elde ederiz. Gerçekte düşman ordusu da kaçmaya hazırdır." sözleriyle Gediz saldırısının gerekliliği nerdeyse genel bir kanı durumuna getirilmek isteniyordu.

En sonu, Batı Cephesi Komutanı Altmış Bir ve On Birinci Tümenler ve Gezici Kuvvetlerle 24 Ekim 1920'de Gediz'deki düşmana saldırdı.

Baylar, dalgalı, düzensiz ve komutasız birtakım savaşlardan sonra, bildiğiniz üzere, Gediz'de yenildik.

Yunan ordusu, bu saldırıya karşılık olmak üzere, 25 Ekim 1920 günü Bursa Cephesinden saldırıya geçti. Yenişehir'i, İnegöl'ü ele geçirdi. Uşak'tan, Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize saldırdı. Birliklerimiz, Dumlupınar sırtlarına değin çekildi.

Böylece baylar, cephenin her yanında yeniden genel bir yenilgiye uğradık.

Batı Cephesi Komutanının saldırıya başladığından dört gün sonra, Bakanlar Kurulunda şu telyazısı okundu:

Çavdarhisar, 27/28.10.1920

Genelkurmay Başkanlığına

1 - Birliklerin savaş kayıplarının yerini ivedilikle doldurmamız gereklidir. Gediz Savaşı, üç yüz savaşçıdan kurulu birliğin, bir taburun savaş görevini yapmaya yetmediğini gösterdiğinden, taburların er sayılarını dörder

yüz savaşıya yükseltmek zorundayız. Bilinen savaşlar dolayısıyla bütün depo birlikleri dahi cepheye sürüldüğünden, usta, silahlı ve donatılmış bin erin ivedi olarak, özellikle Ankara'daki birliklerden, bu uygun değilse en yakın bir yerden verilmesini.

2 - Yürüyüşler ve savaşlar, giydirilebilen erlerin de elbiselerini, ayakkabılarını parçalamış; kar yağan dağlarda erler, dünden beri, çıplak ve yalınayak kalmıştır. Cephe Komutanlığı Vekilliği elinde hiçbir şey olmadığından özellikle kaput, ayakkabı, pamuklu, elbise, yelek, kuşak kısacası havanın etkilerinden korunmak için ne verilmek gerekse on beş bin üzerinden tez elden gönderilmesini önemle buyruklarınıza sunarım.

3 - Milli Savunma Bakanlığına, Genelkurmay Başkanlığına ve bilgi için Cephe Komutanlığı Vekilliğine yazılmıştır.

Batı Cephesi Komutanı
Ali Fuat

Baylar, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın daha Gediz Savaşının yapılmakta bulunduğu bir sırada okuduğumuz bu telyazısı kapsamının, özellikle bunda sezilen anlamın ve anlayışın pek çok dikkate değer görülmesi olağandır, sanırım. Askerin durumu, kuvvetimizin sayısı, hazırlığımızın ölçüsü, bütün yurttaki her bakımdan gereksindiğimiz kaynakların gücü ve yeteneği kuşkusuz bu telin yazılışından üç gün önce Batı Cephesi Komutanlığınca biliniyordu. Üç gün önceye değin her şey vardı da Gediz Savaşının yapıldığı üç beş gün içinde mi yok olmuştu? Bilinen bütün gerçeklere karşın Batı Cephesi, Genelkurmayca mı saldırıya zorlanmıştı?

Söz konusu telyazısı, Bakanlar Kurulunda okunduktan sonra altına şu cümle yazılmıştı:

Bakanlar Kurulunda incelendi. İleri sürülen nedenler ve olaylar akla yatkın bulunmadı. Doğal olarak gerekli yardım yapılacaktır. Üçüncü Alaydan, tasarlanan kuvvet gönderilecektir. İsmet.

**ÇERKEZ ETEM
VE KARDEŞLERİ-
NİN ÇIKARDIĞI
DEDİKODULAR**

Baylar, her başarısızlığın sonunda, birtakım dedikoduların yayılması beklenmelidir. Gediz Savaşlarından sonra da, genel durum acıklı bir görünüş alınca, her yerde dedikodu ve haklı haksız eleştiriler başladı.

Kimileri, özellikle Gezici Kuvvetler, Etem ve kardeşleri, bütün suçu Cephe Komutanına ve savaşa katılan tümenlere atarak, kendilerinin güç durumda bırakılmış oldukları yolunda propaganda yaptırıyorlar ve: "Ordu Komutanı, yanlışlarını kapatmak için suçu bize yüklüyor." diyorlardı.

Ordu da, Gezici Kuvvetlerin hiçbir iş yapmadığını, yapmaya da gücü yetmediğini ve savaşta verilen buyruklara uymadığını, her zaman tehlikeden uzak bulunduğunu ileri sürüyor ve tanıtıyordu.

Baylar, bıraktığım yerden açıklamalarımı yine sürdürmek üzere küçük bir olayı burada bilginize sunmama izin vermenizi rica edeceğim. Bilirsiniz ki, Büyük Millet Meclisinin kuruluşu sırasında konulan ilkelere göre, Bakanlar Kurulu adı verilen hükümetin üyeleri doğrudan doğruya ve ayrı ayrı Meclisçe seçiliyordu. Bu yöntem 4 Kasım 1920' ye değin uygulandı. Bununla ilgili yasa ancak 4 Kasım 1920' de: "Bakanlar, Büyük Millet Meclisi Başkanının Meclis üyelerinden göstereceği adaylar arasından, salt çoğunluk ile seçilir." biçiminde değiştirildi.

İşte bilginize sunmak istediğim olay, bakanların seçilmesi ile ilgili yasanın değiştirilmesini gerektiren nedenlerden biridir.

Baylar, 4 Eylül 1920'de Tokat Milletvekili bulunan Nâzım Bey, seksen dokuz oya karşı doksan sekiz oy ile Meclisçe İçişleri Bakanlığına seçildi. Nâzım Bey, dakika geçirmeksizin büyük bir ivedilikle bakanlık katına gidip işe başladı. Sonra, Bakanlar Kurulunun Başkanı da bulunmam dolayısıyla, beni görmeye geldi.

Ben Nâzım Bey'i kabul etmedim. Yüksek Meclisçe güvenilen ve seçilen bir bakanı kabul etmemekle yaptığım işlemin niteliğini ve önemini kuşkusuz biliyordum. Ama, yurdun büyük çıkarı beni böyle yapmaya zorluyordu. Doğal olarak, bu davranışımın nedenini açıklayıp tatınlatacağıma ve açıklamalarımın yüksek Meclisçe de önemli görüleceğine güveniyordum.

Baylar, Meclis üyeleri arasında, aykırı birtakım ilkelere eğilim gösterenler belirmeye başlamıştı. Bunlar arasında Nâzım Bey ve arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti. Nâzım Bey'in, daha Sivas Kongresi sıralarında, kendisinden aldığım saçmalarla dolu birtakım mektuplarından, ne anlayışta ve ne nitelikte olabileceğini anlamıştım. Nâzım Bey, milletvekili olarak Ankara'ya geldikten sonra siyasa alanında her gün yeni yeni girişimler yapıyordu. Kurul-

MECLİSTE GÖRÜ-
LEN AYKIRI EĞİ-
LİMLER VE NÂ-
ZIM BEY'İN İÇİŞ-
LERİ BAKANLIĞI-
NA SEÇİLMESİ
KARŞISINDA
DAVRANIŞIM

maya başlayan her siyasal grup ile ilişki kurma fırsatını kaçırmıyordu.

Nâzım Bey, doğrudan doğruya, ya da bir aracı bularak kimi yabancı çevrelerle ilişki kurabilmiş, bu çevrelerce özendirmiş ve onlardan yardım sağlamıştı.

Bu kişinin, “Halk İştirakiyun Partisi”¹ diye, ağırbaşlılıktan uzak, yalnız çıkar sağlamak amacıyla bir parti kurma girişiminde bulunduğunu ve o partinin başında ulustanımaz eylemler yapmak düşüne kapıldığını kuşkusuz duymuşsunuzdur.

Bu kişinin yabancı örgütlere çarışlık ettiğine de yüzde yüz inanıyordum. Nitekim, sonradan İstiklal Mahkemesi birçok gerçekleri ortaya koymuştu.

İşte baylar, bu Nâzım Bey, kendisi ve arkadaşları aracılığı ile yaptığı sürekli propagandalar sonucunda ve bize karşıcıl olmaya hazırlananların, ulusun yüksek çıkarlarını unutarak, yaptıkları yardımlarla İçişleri Bakanlığına geçirilmişti. Böylece Nâzım Bey, hükümetin bütün iç yönetim örgütünün başında, yurda ve ulusa değil, ancak paralı uşağı olduğu kimselerin yararına en büyük hizmeti yapabilecek duruma gelebilmişti.

Kuşkusuz baylar, bunu kesinlikle uygun göremezdim. Onun için İçişleri Bakanı Nâzım Bey’i kabul etmedim ve çekilmek zorunda bıraktım. Gerekli görüldüğü zaman da, Mecliste gizli oturumda bildiklerimi ve düşündüklerimi açıkça söyledim.

ULUS, VEKİLLERİNİ SEÇERKEN ÇOK DİKKATLİ VE KISKANÇ OLMALIDIR

Sayın baylar, pek güzel bilirsiniz ki, padişahlarla, halifelerle yönetilmiş ve yönetilen ülkelerde yurt için, ulus için en büyük tehlike, padişahların ve halifelerin düşmanlarca satın alınmalarıdır. Bu, çoğu zaman kolaylıkla sağlanabilmiştir. Meclislerle yönetilen ülkelerde ise en yıkıcı durum, kimi milletvekillerinin, yabancılar adına ve çıkarına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet Meclislerine dek girmek yolunu bulabilen yurt hayınlарına rastlanabileceğine, tarihin bu konudaki örnekleriyle inanmak zorunluluğu vardır. Bunun için ulus, vekillerini seçerken çok dikkatli ve kiskanç olmalıdır. Ulusun yanılgıdan korunması için tek çıkar yol, düşünce ve davranışlarıyla ulusun güvenini kazanmış siyasal bir partinin, seçimde ulusa kılavuzluk etmesidir. Genellikle ulus bireylerinin, adaylıklarını ortaya atan her kişi için yargıya varılmasına

¹ Komünist Parti

yardımcı olacak sağlam bilgisi ve gerçeğe uygun görüşü bulunacağı, kuramsal olarak kabul edilse bile, bunun yüzdeyüz doğru olmadığı, denemelerin denemesiyle, çürütülmesi olanaksız açık bir gerçek durumuna gelmiştir.

Baylar, sözümüzü bıraktığımız yere, yani Batı Cephesine dönüyorum. **Gediz** Savaşından ve onun maddesel ve tinsel ve can sıkıcı sonuçlarından sonra Fuat Paşa'nın cephedeki komutanlık etkisi ve erki sarsılmış gibi görülmüyordu. Kendisini komutadan çekmeyi zorunlu saymaya başladım. Tam bu sırada idi ki, Fuat Paşa Ankara'ya gelip görüşmek için 5 Kasım 1920 günlü kapalı telle izin istedi. Teline yanıt olarak Ankara'ya gelmesinin uygun olacağını 6 Kasımda bildirdim. Fuat Paşa için yapılan dedikodu ve Gezici Kuvvetlerin ordu düzenbağı üzerindeki kötü etkileri o denli duyulmaya başlamıştı ki, 7 Kasım günü Ali Fuat Paşa'ya, ivedilikle Ankara'ya gelmesi için buyruk vermeyi gerekli gördüm.

Baylar, artık Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesine komuta edemeyeceği kanısına varmıştım. O günlerde Moskova'ya da bir elçilik kurulu göndermemiz gerekiyordu. Öyleyse, Fuat Paşa büyükelçi olarak Moskova'ya gidebilirdi. Batı Cephesi de çok sıkı ve dikkatli çalışma istediğinden, bu cephe komutanlığını da gerçekte savaşı yönetmekte olan Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya ek görev olarak vermek en çabuk ve uygun bir önlem olacaktı. Bir yönden de, hem iç ayaklanma ve direnmelere karşı, hem de savaş için, güçlü bir süvari kuruluşuna olan gereksinme açıkça belirmişti. Yalnız bu kuruluşu oluşturmak için de, İçişleri Bakanı bulunan Refet Bey'e (Refet Paşa) ek olarak bu görevi verip, kendisini Konya ve dolaylarına göndermeyi uygun görüyordum. Çünkü Refet Paşa, değişik zamanlarda, türlü nedenlerle Konya'ya, Denizli'ye gitmiş; Batı Cephesinin güney kesimi ile ilgilenmiş ve o kesimle ilişkisi bulunan bölgeleri tanımıştı. Bu duruma göre sorunu şöylece çözümleyebilirdim: Cepheyi ikiye ayırmak; önemli kesimleri kapsayan alanı "Batı Cephesi" diye adlandırarak İsmet Paşa'nın komutasına vermek; güney kesimini de, Konya dolaylarına göndereceğim Refet Paşa'ya vermek

ALİ FUAT PAŞA'NIN MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİNE ATANMASI VE CEPHENİN İKİYE AYRILMASI
K A R A R I

ve her iki cepheyi doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığı katına bağlamak.

Genelkurmay Başkanlığına da Milli Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa vekillik edebilirdi. Fuat Paşa zamanında cepheden Sivas'a dek uzanan yerlerde, "Geri Bölgesi" vardı. Fuat Paşa bu bölgeyi yönetebilmek için de bir "Cephe Komutanlığı Vekillliği" açmak zorunda kalmıştı. Bunun olağandışı olduğu ve uygulanamayacağı besbelleydi. Bundan dolayı, yeni düzenlemede bu geri bölgesini de, bir parçasını tamamlama alanı¹ olarak cepheye bıraktıktan sonra, Milli Savunma Bakanlığına bağlamak gerekirdi. İsmet Paşa'nın bir süre için Genelkurmay Başkanlığından ayrılmaması, ordunun düzene sokulmasında ve hazırlanmasında çabukluk sağlamak için yararlı görüldüğü gibi; Refet Bey'in de İçişleri Bakanlığı görevini geçici olarak üzerinde bulundurması, özellikle bölgesi içinde güvenlik sağlaması ve halktan hayvan ve gereç toplayarak kurmak zorunda bulunduğu süvari birliklerini çarçabuk kurması için gerekli idi.

İVEDİLİKLE DÜZENLİ ORDU VE BÜYÜK SÜVARİ BİRLİKLERİ KURMAK VE DÜZENSİZ ÖRGÜT DÜŞÜNCE VE SİYASASINI YIKMAK K A R A R I

Baylar, 8 Kasım 1920'de Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılama için ben de istasyonda bulunuyordum. Fuat Paşa'yı, omuzunda bir filinta ile Ulusal Kuvvetler kılığında gördüm. Batı Cephesi Komutanına bu kılığı benimseten düşünce ve anlayış akımının bütün Batı Cephesi üzerinde ne denli aşırı bir etki yapmış olduğunu anlamakta, artık duraksamaya yer kalmamıştı. Onun için Fuat Paşa'ya kısa bir gerekçeden sonra, yeni alabileceği görevi söyledim. Sevinerek kabul etti. O günün gecesi, İsmet ve Refet Paşaları çağırarak yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin yönerge: "İvedilikle düzenli ordu ve büyük süvari gücü oluşturmak" idi. Böylece 1920 yılı kasımının sekizinci günü "düzensiz örgüt düşüncesini ve siyasasını yıkmak kararı" eylem ve uygulama alanına konulmuş oldu.

G Ö R Ü N Ü Ş T E YUMUŞAK SANILACAK BİR SİYASAYLA İÇERDEN BİZİ ÇÖKERTME G İ R İ Ş İ M İ

Sayın baylar, burada biraz durarak gözlerimizi İstanbul'a çevirelim. Damat Ferit Paşa Hükümetinin her türlü düşmanla ortak olan "silah ile sonuç almak planı", uygulamada başarılı olamamıştı. İç ayaklanmalara karşı

¹ menzil sahası.

direndik ve savaştık. Yunan saldırısı, en sonu, bir kesimde durdu. Yunanlıların ondan sonraki saldırıları da ancak bölgesel oldu. İç ayaklanmalar ve Yunan cephesi için sağlam karşı önlemler almakta olduğumuz görülüyordu. İçten ve dıştan gelen silahlı saldırıların, özellikle Ankara'daki Ulusal Hükümeti sarsamayacağı anlaşıyordu. Bundan dolayı, İstanbul'un silahlı saldırı planı suya düşmüştü. Bunu değiştirmenin, yeniden uzlaşma siyasasına döner gibi görünerek, bizi içerden çökertme politikası gütmenin daha yararlı olacağına inandıkları yargısına varılabildi. Tastamam, 1919 Eylülünde Damat Ferit Paşa'nın birinci çekilmesinden sonra, Ali Rıza Paşa Hükümetinin gelmesinde olduğu gibi, görünüşte bize yumuşak geleceğini sandıkları bir siyasayla içerden bizi çökertmek girişimi yenilenecekti.

Bundansonraki savaşlarımızda, Yunan ordusuyla olduğu kadar, ama anlaşılması ve anlatılması daha güç koşullar içinde, İstanbul aracılığı ile yapılan iç ve dış girişimlerle, güçsüzlüğe sürükleyici kışkırtmalarla ve içerdeki bozgunculukla da uğraştığımız görülecektir.

İstanbul'da Tevfik Paşa iş başına getirildi. Dahiliye Nazırı olarak Ahmet İzzet ve Bahriye Nazırı olarak Salih Paşalar hükümette bulunuyorlardı. Tevfik Paşa Hükümeti hemen bizimle ilişki kurmak istedi. Bu görevi, başlıca Ahmet İzzet Paşa üzerine aldı. Saray Kurmaylar Kurulunda bulunan bir subayı Ahmet İzzet Paşa, birtakım notlarla Ankara'ya gönderdi. Bu notlarda, eskisine göre daha elverişli koşullarla, örneğin Osmanlı egemenliği altında İzmir'de Yunanlıların bir özel yönetim kurmalarını kabul etmek gibi koşullarla, bir barış yapılması umudunda bulundukları, her şeyden önce de İstanbul Hükümeti ile bir uzlaşmaya varmanın önemli olduğu bildiriliyordu.

Ahmet İzzet Paşanın ve İstanbul Hükümetinin, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetinin niteliklerini ve yetkilerini bilmedikleri, o gün bile İstanbul'da bir hükümet kurmak ve o yoldan ulus ve yurt yazgısıyla ilgili sorunları çözümlmek düşüncesinde oldukları görülüyordu.

Ahmet İzzet Paşa'ya ve Tevfik Paşa Hükümetine durumu bildirmek ve iyice aydınlatmak amacı ile gereken bilgi ve düşünceleri ayrıntılı olarak yazdırıp, Ankara'ya gelen özel görevliye verdik ve kendisini 8 Kasım 1920'de İnebolu'ya doğru yola çıkardık.

12 Kasım 1920 günü, Zonguldak'tan Yüzbaşı Kemal imzalı kısa bir telyazısı aldım. Bunda: "Kapalı bir teli çekmek üzere İstanbul'dan gönderildim." deniliyordu. Söz konusu kapalı tel, Dahiliye Nazırı İzzet Paşa imzalı idi. İstanbul'da 9 Ekim 1920'de yazılmıştı.

**İSTANBUL'DA İŞ
BAŞINA GETİRİ-
LEN TEVFİK PA-
ŞA HÜKÜMETİ
ANKARA İLE
İLİŞKİ KURMA
YOLLARI ARIYOR**

Bu telyazısında, İstanbul ile Zonguldak arasında Fransız telsizi ile haberleşmeye Fransız temsilcisinin izin verdiği bildirildikten sonra: "Hükümet ile bir uzlaşma ilkesi kabul olundu mu? Kabul olundu ise, nerede buluşulabilir ve oraya hangi yolla gelmek uygun olur?" diye sorulmakta idi.

İstanbul Posta ve Telgraf Genel Müdürü Orhan Şemsettin imzalı 11 Kasım 1920 günlü bir buyruk da Kastamonu Posta ve Telgraf Başmüdürlüğüne geliyordu. Bu buyruk, Ereğli Müdürlüğüne gönderilen özel bir mektubun zarfından çıkıyordu. Buyruk şudur:

Madde 1 - Anadolu ile İstanbul arasında tel yazışmalarının hemen başlatılması istenmektedir.

Madde 2 - Bu isteğin gerçekleştirilmesi için, bir yandan Sapanca ile Geyve arasındaki büyük yol üzerinde onarılabilecek durumda bulunan telerinin çabucak düzeltilmesi, öte yandan da önemli iş ve yapım gerektiren İzmit, Kandıra, İncili çevre yolunun yapım ve onarımına başlanılması uygun görülmektedir.

Madde 3 - Sözü geçen onarımı yapmakla görevlendirilen İstanbul Fen Müfettişi Bekir Bey, yanında bir başçavuş ve yeterli sayıda çavuşla İzmit'e gitmeye hazırdır.

Madde 4 - Elllerinde yüce Dahiliye Nazırlığına verilmiş belge bulunan bu görevliler, gereğine göre, herhangi bir yerde çalışmak isterlerse, ilgili devlet katlarıyla yazışarak gerekli yardımları sağlamanız yüksek yön-tembilirliğinizden beklenmektedir. 11 Kasım 1920.

Bu telyazısı üzerine gerekenlere, İstanbul ile ilişki kurmaktan kaçınılması ve telleri onaracağız diye gelen olursa tutuklanması için buyruk verildi.

Baylar, İzzet Paşa'nın aracı ile gönderdiği kapalı teline karşılık vermeyi, özel görevli ile gönderdiğimiz notların kendisince okunmuş olduğu haberinin gelmesine bırakıyordum. İzzet Paşa'nın, verdiğimiz bilgileri öğrendikten sonra da görüşünde direnip direnmediğini anlamak istiyordum. Bu konu anlaşıldıktan sonra İzzet Paşa'ya araçlar eliyle şu yanıtı verdim:

Yüksek kişiliğinizin ve Salih Paşa Hazretlerinin de katılması gerekli kurul ile en kolay ve çabuk olarak Bilecik'te buluşabiliriz. İstanbul'dan, ya Sapanca'ya değin tren ve oradan otomobille, ya da denizden Bursa'ya ve

yine oradan otomobille Bilecik'e buyrulabilir. Bu yollarda güvenlik sağlanması için gerekenlere şimdiden bildirim yapılmıştır. Yolculuğunuzun, aralık ayının ikisine dek Bilecik'te bulunmak üzere düzenlenmesini; İstanbul'dan ayrılacağınız günün ve geleceğiniz yolun, şimdiye değin kullanılan aracı ile Zonguldak'a bildirilmesini rica ederim. Yolculuğun elden geldiğince gösterişsiz yapılması, dikkate alınacak bir yön olarak bilgilerinize sunulur. 25/26 Kasım 1920.

Baylar, 23/24 Kasım 1920'de yazılmış olan ve İstanbul'a giden özel görevlinin imzası ile İnebolu'ya gönderilen ve oradan 27 Kasımda Ankara'ya çekilen bir telde şu bilgi veriliyordu:

Bugün, 23.11.1920'de İzzet Paşa'nın yanında bulunduğum sırada Hariciye Nazırı, en son siyasal durum üzerine şöyle konuştu:

Yeni gelen İngiliz Elçisi, Ermenistan, Gürcistan ve bir süre sonra İzmir'le ilgili önemli sorunlarda Osmanlı Hükümeti yararına bir çözümün sağlanacağını söylemiş. Bu elverişli durumdan yararlanarak ülkenin geleceğini güven altına almak için çalışılmalı ve bu fırsat kaçırılmamalıdır. Eğer Ankara, zaman kazanmak isteğinde ise bile, bir ilişki kurarak aşağıdaki kararlar birlikte alınmalıdır.

Bundan sonra da şunlar ekleniyordu:

İzzet Paşa, kendisine gönderdiğimiz özetteki: "Şimdiye dek yapılan savaşların bugün başladığı ve sağladığı elverişli durumlardan yararlanmak ödevimizdir." tümcesine dayanarak: "Eğer Anadolu, gönderilecek kurulu kabul etmezse, doğrudan doğruya benimle görüşerek amacımızı kendimiz kararlaştırmalıyız. Bunu da kabul etmezlerse, söz konusu tümcedeki görüşten vazgeçildiği anlaşılabileceğinden artık hükümette bulunmayarak çekileceğim." demiş ve istersek, İstanbul'un nasıl karşılayacağını düşünmeyerek kendisinin de Anadolu'ya geleceğini söylemiş.

Baylar, gene bu telde, İstanbul basınında, İzzet Paşa'dan alındığı bildirilen şu demecin de yayımlandığı yazılıydı:

Hükümetin Anadolu'ya bir özel görevli göndermesi, Ankara'dakilerle bir ilişki kurulup kurulamayacağını anlamak içindi. Geri gelen görevli, bu ilişkinin kurulabileceğini anlattı ve yazışmalar da yapıldı. Elbette gereğini yapmaya çalışacağız.

Böyle bir demecin, Anadolu'nun görüşüne uygun olmayacağı ve yalanlanması gerektiği bildirilmiş ise de bunu İstanbul Hükümeti uygun bulmamış. Bununla birlikte İzzet Paşa, *Tercümanı Hakikat* gazetesine şu demeci de vermiş:

Ülkenin yüksek çıkarları şimdilik bu konuda basının susmasını gerektiriyor. Bundan dolayı, bir iki gün daha demeç veremeyeceğim.

Baylar, Tefik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa zamanın büyük adamları gibi tanınmışlardı. Ulus bunları akıllı,

öngörüşlü, uzgörüşlü kişiler biliyordu. Bunun için Damat Ferit Paşa çekilip de yerine, önderleri bu kişiler olan bir hükümet iş başına gelince, herkeste türlü türlü umutlar uyandı. Tevfik Paşa Hükümetinin hemen Ankara ile ilişki araması üzerine, kamuoyunca kendisinin iyi niyetli olduğu yargısına varılmaması için bir neden düşünülemezdi. Herkes, Tevfik Paşa Hükümetinin iş başına gelmesini uğurlu saydı. Bu hükümetin, ülkenin ve ulusun en üstün çıkarlarını sağlama yollarını ve araçlarını bulmadan iş başına gelmiş olmasını kabul etmek ve ettirmek gerçekten güç idi. Özellikle, kendileri de İstanbul siyasa çevrelerinde ve basında kullandıkları dille kamunun yargısını destekleyecek durum almış bulunuyorlardı.

**BİLECİK BULUŞ-
MASI K A R A R-
LA Ş T I R I L I Y O R**

Biz, gerçek durumun, kesinlikle kamunun sanısı ve inancı gibi olmadığı kanısındaydık. Ama, kamuoyunu inandırmaya yarayacak koşulları hazırlamadan, İstanbul'un, kuruluş yolu olarak ileri sürdüğü uzlaşma ve buluşma önerilerini geri çevirmeyi uygun bulmadık. Onun için, özellikle İzzet ve Salih Paşaların bulunacağı bir kurulla Bilecik'te buluşmayı onayladık. Bu kişilerle görüştüğümüzden sonra kamunun bütün sanı ve inanışının temelsiz olduğunun anlaşılacağına kuşku yoktu. Bir de, her ne olursa olsun, kamuoyunca yukarıda belirttiğim nitelikte tanınmış olan bu kişilerin İstanbul'da hükümet kurmasının ulusal amaç için ne denli dokuncalı olduğu ortada idi. Bunun için, buluşmamızdan sonra da kendilerinin geri dönmelerine izin vermemek gerektiği bence olağandı. İşte bu görüşlerin ışığında, İzzet Paşa Kurulu ile Bilecik'te buluşma kararlaştırıldı. Buluşma, 2 Aralıkta değil, 5 Aralıkta oldu. .

Baylar, bu buluşmayı beklerken, o güne değin cephede ve Ankara'da geçen olayları kısaca bilginize sunayım:

Baylar, anımsarsınız, İzzet Paşa'nın özel görevlisinin İnebolu üzerinden İstanbul'a gönderildiği 8 Kasım 1920 günü, Fuat Paşa'nın Moskova Elçiliği, İsmet ve Refet Paşaların da Batı Cephesinde görevlendirilmeleri kararlaştırılmıştı. İsmet Paşa ertesi gün cepheye gitti. 10 Kasım'da göreve başladı.

O zamanlar Etem Bey'in yakın arkadaşı bulunan bir kişinin, Eskişehir'den 13 Kasım 1920 günlü bir kapalı telini aldım. Bu telde deniliyordu ki: "Etem Bey'in, Fuat Paşa Hazretlerinin yanında Rusya'ya gideceği söylentisi, cephe-

dekiler ve geride bulunan halk arasında bir kötü düşünceye yorulmaktadır. Bu gibi kişilerin çevrenizden uzaklaştırılması, yüksek kişiliğinizin diktatör olacağınız sanısını uyardır.....”

Baylar, gerçekten Etem ve kardeşlerinin Türkiye’den uzaklaşmaları, Türkiye’nin ve kendilerinin yararı ve esenliği bakımından uygun idi. Bu nedenle Fuat Paşa’ya kendileri isterlerse, bunları da birlikte alıp uygun görülecek işlerde görevlendirebileceğini söylemiştim. Etem Bey’in arkadaşının yazdığı bu telde bildirilenlerin, yalnız arkadaşının düşüncesi ve gerçeğe uygun olduğu kuşkusuz kabul edilemezdi. Çünkü, ne cephenin ve ne de halkın, Etem Bey’in Rusya’ya gönderilip gönderilmeyeceği işi ile ilgisi yoktu. Özellikle “ben, diktatör olmak istiyorum; ama Etem ve benzerleri engeldir. Onun için, bu gibileri uzaklaştırıyorum.” sanısından söz edilmesi büsbütün dikkatimi çekti.

İsmet Paşa’nın cephede çalışmaya başlamasından sonra, Etem Bey, hastalığını ileri sürerek Ankara’ya geldi ve burada uzun süre oturdu. O yokken, kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Etem Bey’in vekili olarak Gezici Kuvvetlerin başında komutan bulunuyordu.

ETEM VE TEV-
FİK KARDEŞLE-
RİN KARŞICIL
D U R U M
A L M A L A R I

Durumu gereği gibi aydınlatabilmek için, bir olaylar zincirinin kimi temel noktalarını belirtmek uygun olur. Gezici Kuvvet Komutanlığı Karacaşehir de kendine bağlı olmak üzere gizlice “Karakeçili” adında bir birlik kurmuştu. Bundan Batı Cephesi Komutanlığının bilgisi yoktu. Böyle bir birliğin var olduğu, 17 Kasım 1920’de bir rastlantı ile öğrenildi. Cephe Komutanlığının, bu birlikle ilgili bilgiler verilmesi ve birliğin denetlemeye hazır bulundurulması yolundaki buyruğunu, Etem Bey yerine getirmedi. Cephe Komutanlığının, sivil işlere, geri hizmetlere karışmamaları için verdiği genel buyruğa aykırı olarak Gezici Kuvvet Komutanlığı, Kütahya bölgesinde, her şeye karışmayı ve zorbalığı artırdı.

Cephe Komutanı, Etem Bey Gezici Kuvvetinin öteki Gezici Kuvvetlerden ayırt edilmesi için “Birinci Gezici Kuvvet” adıyla adlandırılmasını buyurmuşken Etem Bey ve kardeşi bunu dikkate almak şöyle dursun, bu buyruğa karşın kendi kendine “Bütün Gezici Kuvvetler ve Kütahya Bölgesi Komutanı” sanını vererek yeni bir komuta durumu ortaya çıkardı.

Görülüyor ki Etem Bey ve kardeşi, buyrukları altındaki birlikleri denetlettirmiyorlar ve verilmemiş yetki ve sanları kendi kendilerine takınıyorlardı.

“Bütün Gezici Kuvvetler Komutan Vekili Tevfik” imzasıyla 21 Kasım 1920’de Cephe Komutanlığına gelen bir raporda “13’üncü düşman tümeninin Emirfakılı, İlyasbey, Çardak, Umurbey üzerinden gelmekte olduğu, kendi bölgesinde bulunan Gördeslilerin düşman askerini çağırdıkları” yolunda bilgi vardı. Oysa, gerçekte ne düşman tümeni ilerliyordu ve ne de Türk halkının düşmanı çağırdığı vardı. Bu bilgilerin özel amaçlarla verildiği anlaşılacaktır. Müslüman halkın düşmanı çağırması, yalnız bir nedenle açıklanabilirdi ki, o da bizden kıyım ve baskı görecekları sanısına kapılmış olmalarıdır. İşte Cephe Komutanı, durumu bu yönden inceleyerek verdiği genel buyrukta demişti ki:

Savaş bunalımı sırasındaki kızgınlıkların etkisiyle zorbaca önlemler almaya kesinlikle engel olunmalıdır. Hayınlığı ne denli gerçek olursa olsun, hiçbir köy yakılmayacak; halktan hiçbir kimse, hiçbir birlikçe, hiçbir suçtan ötürü asılmayacaktır. Çatışlıkları ve başka hayınlıkları anlaşılmuş adamların, gözaltında, İstiklal Mahkemelerine gönderilmeleri gerekir.

Bütün Gezici Kuvvetler Komutan Vekili Tevfik Bey bu buyruğa da karşı çıktı.

Baylar, düşman, kuvvetlerini toplu bulundurmak amacıyla yaptığı düzenleme yüzünden, Gezici Kuvvet Komutanlığı bölgesindeki kimi yerlerden çekilmişti. Burarlarda sivil yönetim kuruluncaya değin halkın güvenlik içinde yönetilmesine yarayacak bir örgütün ivedilikle kurulması gerekiyordu. Bu nedenle, jandarmalık yapmış erlerden ve iyi tanınmış kimselerden seçilerek yüz elli kişilik bir sahra jandarma bölüğü ve “Simav ve Dolayları Komutanlığı” adıyla bir komutanlık kuruldu. Bu komutanlık belirlenen bölge içinde, iç güvenlik işlerine bakacaktı. Yarbay İbrahim Bey adında bir kişinin görevlendirildiği bu komutanlığa, yönetim ve düzenbağı bakımından bu bölgedeki askerlik şubeleri de bağlı olacaktı. Ordu birliklerinin ve Gezici Kuvvetlerin Komutanları yalnız savaş işlerinden sorumlu olacaklardı. Sözü geçen bölge komutanlığının kurulması dolayısıyla o bölge halkına Cephe Komutanlığınca yazılan bildiride: “Sizin her türlü dertlerinizi dinlemek ve hakça bir yönetim sağlamak görevi ile

Simav'da bir Bölge Komutanlığı kuruyorum.” tümcesi vardı. Bu tümceyi, Gezici Kuvvetler Komutanlığınca kötüye yorumlanacağını göreceğiniz için, özellikle alıyorum.

Düşmandan kurtarılan bu ilçeler halkı, kurtuluş gününden başlayarak iki ay süre ile askerlik ödevinden bağışlanmışlardı. Bütün Gezici Kuvvetler Komutan Vekili Tevfik Bey, birtakım nedenler ve düşüncelerle bu Bölge Komutanlığının kurulmasına da karşı çıktı.

Tevfik Bey, 23 Kasım 1920 günlü bir raporunda: “Bir düşman tümeninin saldırısı üzerine kuvvetlerini Gönen köyü kuzeyindeki sırtlara çektiğini” bildiriyor ve “Sol yanımda bulunan Cumburdu kesimini koruyunuz.” diyordu.

Düşmanın önemli bir saldırısı olmamıştır. Gezici Kuvvetler Komutanlığının amacının, ordu birliklerini cepheye sürdürüp, kendi kuvvetlerini geride toplamak olduğu anlaşılmıştı. Cephe Komutanı İsmet Paşa, Tevfik Bey'in verdiği bilgiyi doğru sayarak, ilgililere gereken buyrukları vermiş olmakla birlikte kendisinden de: “Saldıran düşman aşağı yukarı kaç top kullanıyor, Kuruköy'den yol boyunca Çamköy'e doğru bir düşman saldırısı olmuş mudur?” diye sordu ve Cumburdu koyağının, İslam köyüne doğru, Güney Cephesi Komutanlığınca korunması gerektiğini de bildirdi.

Tevfik Bey, 24 Kasım 1920 günü Cephe Komutanlığına çektiği telde, birtakım iğneli sözlerden sonra: “Ben, kuzey ve güney cephelerinin her ikisinin de bir tek hükümetin buyruğu altında olduğunu sanıyordum. Mademki değildir; beceriksizlik yüzünden boş yere burada yurt çocuklarını kırdıramayacağım. Yirmi dört saata dek sol yanımız sağlamca korunmazsa Gezici Kuvvetleri... Efendi köprüsü yöresine çekeceğim. Bu konuda sorumluluğun kime düşeceğini hükümet bulsun efendim.” diyordu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Gezici Kuvvetler Komutanına karşılık verdi ve dedi ki: “On İkinci Kolordu, sol kanadınızdan kırk kilometre uzaktadır. Bundan başka, geri çekilmiş olan düşmanı kesin saldırı ile ve zorla yerinden atmak görevi birliklerimize verilmemiştir. Bu duruma göre Gezici Kuvvetler, düşmanı izleyen bağımsız bir süvari tümeni durumundadır. Düşmanın üstün kuvvetle saldırılarına karşı yalnız başına önlemler alır ve düşman, yerel ve önemli bir saldırıda bulundukça buna karşı kesin savaştan çekinir. Bu görevler, süvari tümenlerine verilir.

Güney Cephesinde, güçlü süvari birlikleri olmadığından sizin cepheniz süvari kuvvetleri verilerek genişletilemez. Gezici Kuvvetlerle Güney Cephesi dış yandan karşılıklı olarak yalnız ilişki ve bağlantı sağlayabilir ve bu, gereklidir. Sözün kısası, cephemiz iyi yönetilmektedir... vb.”

Baylar, Batı Cephesi Komutanlığı, doğal olarak ordusunun bütçesini düzenleyecekti. Bu amaçla, 22 /23 Kasım 1920’ de bütün cephe birliklerinden düzgün birer sayım çizelgesi istendi. Cephe birliklerinin hepsinden karşılık geldi. Gezici Kuvvetler, istenilen sayım çizelgesini göndermedi. Bu konuda cepheden yapılan sorguya gelen karşılıkta, Tevfik Bey diyordu ki: “Gezici Kuvvetler ne bir tümen, ne de düzgün bir kuvvet durumuna getirilemez... Bu serserilerin başına ne bir subay, ne de sayman konulamayacağı gibi, kabul de ettirilemez. Çünkü, subay gördüler mi, Azrail görmüşçesine karşı geliyorlar. Bizim birliklerimizi, Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar yönetmektedirler. Bölük başçavuşları da yazdığını okuyamaz, okuduğunu yazamaz adamlardır; ‘Sen yapamıyorsun’ diye bunları değiştirmeye de olanak yoktur. Gezici Kuvvetlerin şimdiye dek olduğu gibi gelişigüzel yönetilmesi zorunludur.... Doğrusu aranırsa Gezici Kuvvetler, sıkı bir düzene girmek şöyle dursun, bu düşüncenin doğmakta olduğunu sezdiği dakikada dağılır. Rica ederim, bu yazdığım şeyleri bir şeye yormayınız....”

**TEVFİK, CEPHE
KOMUTANINI
TANIMİYOR**

Baylar, tam bu günlerde düşmanın, Bursa Cephesi ilerisinde, İznik yakınlarında bir kıpırtısı sezildi. Cephe Komutanı, oraya giderek yakından önlem almak zorunda kaldı. Onun için 28 Kasım 1920’de Gezici Kuvvet Komutan Vekili Tevfik Bey’e yanıt verirken: “Bugün Bilecik’e gidiyorum. Dönüşte sizinle yüz yüze nerede görüşebilirim?” diye sormuştu. Cephe Komutanına yanıt verilmemişti. Cephe Komutanının, İznik’teki duruma karşı önlemler aldığı ve düzenlemeler yaptığı sırada, Gezici Kuvvetler Komutanlığından savaş raporları gelmemeye başlamış. Nedeni sorulmuş:

“Raporlar gerektiği zamanda Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığına yazılmıştır. İmza: Yüzbaşı Tahsin”

diye bir tel alınmış.

Baylar, bir cephe komutanı için, cephesinin bir kesiminde geçen olaylardan bilgi alamamak ne denli güç bir

durumdur! Böyle belirsizlik içinde kalmak bütün cephenin yönetimini yanlış yola götürebilir. Düzeltilemeyecek tehlikeli durumlara yol açabilir. Cephe Komutanı İsmet Paşa, durumu Ankara'da bulunan Gezici Kuvvetler Komutanı Etem Bey'e 29 Kasım 1920'de yazarak raporlar için vekilinin uyarılmasını bildiriyor.

İsmet Paşa, 29 Kasım 1920'de bize de şu telyazısını gönderdi:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Ankara'da Genelkurmay Başkanlığına

1 - Gezici kuvvetler Komutanlığı 27. 11. 1920 akşamından beri Cephe Komutanlığına rapor vermemektedir.

2 - Bugün Etem Bey'den, vekilini uyarmasını rica ettim. Kendisinden bugün, düşmandan geri alınan yerleri yönetmek üzere Simav ve Bölgesi Komutanlığını kurmamız yüzünden Tefvik Bey'in üzüldüğünü bildirir bir telyazısı almış ve yanıt vermiştim. Durumda dikkati çekecek bir olağanüstülük varsa da daha geniş bilgim yoktur. Oradaki bilgilerin bize ulaştırılmasını saygı ile dilerim.

Baylar, Batı Cephesi Komutanlığı ile Gezici Kuvvetler Komutanlığı arasında geçen yazışmaları ve ortaya çıkan durumu nasıl anlayıp öğrendiğimi, izin verirsiniz açıklayayım:

Gezici Kuvvetler Komutan Vekili Tefvik Bey'in İsmet Paşa'ya yazdığı, asker kaçakları ile çarşıtların İstiklal Mahkemesine verilmesine karşı olduğu ve Gezici Kuvvetlerin sol yanının yirmi dört saata değin On İkinci Kolorduca korunması sağlanmazsa kuvvetini Efendi köprüsüne çekeceği yolundaki telyazılarını bana, Ankara'da bulunan Etem Bey verdi. Ben, doğal olarak bu telyazılarını anlamlı buldum. Gezici Kuvvetlerin tutumunda, önlem almayı gerektiren dikkate değer bir durum gördüm. Onun için, İsmet Paşa'ya çektiğim ve bu telyazılarını Etem Bey'in verdiğini bildirdiğim 25 Kasım 1920 günlü telimde: "Tefvik Bey'in önem verdiğim bu başvurusuna ne yolda yanıt verildiğinin ve ne gibi önlemler alındığının bu gece bildirilmesini rica ederim." demiştim.

İsmet Paşa, yapılan yazışmayı olduğu gibi bana bildirdi.

Baylar, bir yandan da, 28 Kasım 1920'den başlayarak, Gezici Kuvvetlerin sabah ve akşam raporları, Bütün

Gezici Kuvvetler Komutan Vekili Mehmet Tevfik imzasıyla doğrudan doğruya bana bildirilmeye başlandı. Tevfik Bey'e şu kapalı teli yazdım:

Ankara, 29 /30 Kasım 1920

Birinci Gezici Kuvvet Komutan Vekili
Tevfik Beyefendiye

İki üç günden beri doğrudan doğruya bana göndermekte olduğunuz raporların son maddesinde, Batı Cephesi Ordu Komutanlığına verilmiş olduğunun yazılı bulunmadığı dikkatimi çekti. Bir yanlışlık mıdır, yoksa başka bir nedene mi dayanmaktadır? Bu konuda bilgi verilmesini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Bu telime Tevfik Bey'den yanıt alamadım. Ama, Ankara'da bulunan Etem Bey'den rahmetli Hayati Bey'e şöyle bir yazı gönderildi:

30.11.1920

Hayati Bey Kardeşime

Tevfik Bey'le İsmet Beyefendi arasındaki anlaşmazlığın nedeniyle bu konuda her ikisi ile yaptığım yazışma belgelerini olduğu gibi sunuyorum. Lütfen Paşa Hazretlerine okunup verilerek yanlış anlayışa meydan bırakılmamasını rica ederim efendim.

Gezici Kuvvetler ve Kütahya
Bölgesi Komutanı
Etem

Baylar, bu yazıya ilişik yazışma belgelerinde dikkati çeken noktalar şunlardı:

Tevfik Bey, kardeşine diyor ki:

Simav ve Bölgesi Komutanlığına kesinlikle gerek yoktur. Bu bölge komutanının Eskişehir'e dönmesi için şimdi buyruk verdim.

Tevfik Bey, İsmet Paşa'nın halka yayımladığı bildiriye de şöyle yorumluyordu:

Bu bildiri, bulunduğumuz yerlerde bizim, adaletsiz, güvensiz ve namussuzcasına davrandığımızı ilan ediyor... Gezici Kuvvetler, bunu kesinlikle kabul etmez. Bu sorunlar çözümleninceye değin Gezici Kuvvetler, Batı Cephesi Komutanlığını tanımayacaktır.

Bunun üzerine Etem Bey, İsmet Paşa'ya yazdığı telde, kardeşinin üzüntüsünden söz ettikten sonra, bu işlerin

kendisi dönünceye değin geri bırakılmasını rica ediyor. Kardeşine de, Batı Cephesi Komutanlığına yazdığını, ancak kendisinin de ılımlı ve saygılı davranması ve böyle karşılıklar vermemesi gerektiğini bildiriyor. Tevfik Bey, 28 Kasım 1920'de Etem Bey'e yazdığı yanıt telinde:

Namusumuzla oynayan Batı Cephesi Komutanını bundan böyle üst olarak tanımayacağımı ve Simav'a gönderdiği komutanına bugün, yanındaki görevlilerle birlikte Eskişehir'e dönmesi için buyruk verdiğimi . . . yazmıştım.

dedikten sonra:

Bu konuda başka şey düşünemem ve düşünülemez de efendim.

diyordu.

Tevfik Bey'in o gün kardeşine çektiği başka bir tel yazısında da:

... En ufak bir şey sezersem bu yeni kurulan komutanlığın bütün görevlilerini, gözetiminde, Batı Ordusuna geri göndereceğim. Batı Ordusu Komutanı İsmet Bey'in bu cephe komutanlığını beceremeyeceğini anlıyorum. denilmekte idi.

Baylar, bundan sonra Gezici Kuvvetlerin savaş raporları Ankara'da Etem Bey'e geliyor ve Etem Bey eliyle Batı Cephesine gönderiliyormuş.

Bundan başka, Gezici Kuvvet Komutanlığı, Batı Cephesi haberleşmelerini denetlemeye başlamış. Telgraf ve telefon yollarının Gezici Kuvvet Komutanlığının haberleşme işlerine ancak yettiğinden söz ederek, cephe ile haberleşme açıkça ve resmi olarak yasaklanmış. Bir yandan da, Gezici Kuvvetin Eskişehir yöresine saldıracağı söylen-tisi yayılmıştı.

Sayın baylar, bu durumu hep birlikte incelemeye yarayacak ölçüde bilgi verdiğimi umarım. Kolaylıkla anlaşılmakta idi ki, Etem ve Tevfik kardeşler ile kendileri gibi düşünen kimi arkadaşları, ulusal hükümete karşı ayaklanmaya karar vermişlerdi. Bu kararlarını uygulamak için Tevfik Bey cephede uydurma nedenler ararken ve cepheyi bırakarak kuvvetlerini geride toplarken, Etem Bey ve milletvekili olan kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları da Ankara'da siyasa yönünde çalışıyorlardı. Ayaklanma planını başarıyla uygulayabilmek için her şeyden önce, buna engel olacağı sanılan Batı Cephesindeki ordunun başında bulunan komutanı, gözden düşürerek ve görevden uzaklaştırarak, orduya egemen olmak çok gerekli

ETEM VE TEV-
FİK KARDEŞLER-
LE KENDİLERİ
GİBİ DÜŞÜNEN
ARKADAŞLARI-
NIN ULUSAL
HÜKÜMETE
KARŞI AYAK-
LANMALARI

idi. Ondan sonra da, Meclis çoğunluğunu büsbütün kendilerinden yana çevirerek komutan, bakan ya da hükümet değiştirmekte kolaylık sağlamak önemli idi. İşte, bu amaçlarla çalışmakta olduklarına kuşkumuz kalmamıştı. Etem Bey'in İsmet Paşa'ya ve kardeşi Tefvik Bey'e yazdığı telyazılarında kullandığı ılımlı ve yumuşak birtakım sözcüklerin biraz daha zaman kazanmak amacıyla kullanıldığı ve bu gergin durumu, İsmet Paşa ile Tefvik Bey arasındaki anlaşmazlıktan doğan bir üzüntü dolayısıyla en sonu Tefvik Bey'in kızgınlığını yenemeyerek taşkınlık yapmasından ileri gelmiş gibi gösterip, kendilerinin pek yumuşak başlı ve alçakgönüllü olduklarını bir zaman için daha belirtmeye çalıştıkları yargısına varmamak elden gelmezdi. Biz de durumu çok önemli gördük. Siyasa ve askerlik bakımından gerekli önlemlerimizi ona göre uygulamaya başladık.

Baylar, şunu bilginize sunmalıyım ki, hem cephede hem Ankara'da her bakımdan gereken önlemleri aldır-mıştım. Etem ve kardeşlerinin ayaklanmasından hiç çekin-miyordum. Ayaklanırlarsa bastırılıp cezalandırılacak-lerine kuşum yoktu. Onun için çok serin ve geniş davran-ıyordum. Elden geldiğince kendilerini öğütüyle yola getir-meye çalışmayı, bunda başarısızlığa uğrarsam, kamuoyun-ca daha iyi anlaşılacak olan saldırganca davranışlarının gereğini yapmayı yeğliyordum. Bu düşünce ile ki, An-kara'da bulunan Etem ve Reşit Beyleri ve kimi kişileri yanıma alarak Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya, 2/3 Ara-lık 1920'de karar verdim. Etem Bey'in benimle birlikte git-mekten çekineceğini kestiriyordum. Oysa, ne olursa olsun Etem Bey'i birlikte alıp götürmek bence gerekli idi. Bunun için istese de istemese de, Etem Bey'i birlikte götürmek, git-memekte direnirse ona göre davranılmak üzere gereken ön-lemlerin alınması buyruğunu da vermiştim.

Gerçekten, ertesi gün Etem Bey, hasta olduğunu söy-leyerek birlikte gelemeyeceğini bildirdi. Doktor Adnan Bey de Etem Bey'in rahatsızlığının yolculuğa engel olduğunu söyledi; üsteledim. En sonu, 3 Aralık 1920 akşamı özel bir trenle Eskişehir'e gitmek üzere yola çıktık. Etem ve kardeşi Reşit Beylerden başka yanımızda bulunan arkadaşlardan başlıcaları şunlardı: Kâzım Paşa, Celâl Bey, Kılıç Ali Bey, Eyüb Sabri Bey, Hakkı Behiç Bey, Hacı Şükrü Bey.

4 Aralık 1920 sabahı erkenden, daha ben uykuda iken tren Eskişehir'e vardı. İsmet Paşa'nın, o sırada Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeye daha önce karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durup yoluna gitmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söylediler. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini buyurdum. Birkaç dakika sonra "hazırız" denildi. "Bütün arkadaşlar geldi mi?" dedim. Bunun üzerine yapılan soruşturmada anlaşıldı ki, herkes hazırdır ama, Etem Bey bir arkadaşıyla birlikte ortada yoktur. Hemen Etem Bey'in kaçırıldığı yargısına vardım; ama, bunu kimseye söylemedim. Yalnız; "Öyleyse, dedim, Etem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir yarar yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya çağırırız."

İsmet Paşa da, telgraf başında yapılan özel görüşmeden sonra Eskişehir'e gelmek üzere yola çıktı. Daha önce, yalnız ve özel olarak görüşmemiz gerekli olduğundan, ben de bir iki istasyon ileri gittim ve buluştuk. Birlikte 4 Aralık 1920 akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekleyen arkadaşlarla hep birlikte bir lokantada yemek yedik. Etem Bey yoktu. Nerede olduğunu kardeşinden sordum. "Rahatsızdır, yatıyor." dedi. O gece İsmet Paşa'nın karargâhında, Kâzım Paşa, Celâl Bey ve Hakkı Behiç Bey'in yanında, Reşit ve Etem Beylerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Etem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de sözüne eklemişti. Yemekten sonra karargâha gittik; ama Etem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne zaman geleceğini sordum. Verdiği yanıt şu idi: "Etem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!"

Bu sözlerle karşın yine de soğukkanlı bulunmayı ve görüşmeyi yeğ bulduk.

Şu noktayı da açıklamalıyım ki, ben Eskişehir'e resmi bir kimlikle gitmemiştim. Kimi arkadaşların yanında, İsmet Paşa ile buluşma ve görüşmelerimizi yan tutmayan bir arkadaş gibi yaptığımı söylemiştim. İsmet Paşa, durumu, yapılan yazışmaları, Gezici Kuvvetler Komutan Vekili olarak Tevfik Bey'in kafa tutarcasına davranışını anlattı. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi adına yanıt veriyordu. Reşit Bey, çok sert ve saldırgancasına

konuşmaya başladı. Kardeşlerinin birer yiğit olduklarını, hiç kimsenin buyruğu altına girmeyeceklerini ve bunu herkesin böylece kabul etmek zorunda olduğunu korkusuzca söylüyor; ordu, düzen bağı, komuta, hükümet kavramlarına ve bunların gerekleri üzerine ileri sürülen düşüncelere kulak bile vermiyordu. Onun üzerine ben dedim ki: “Bu dakikaya değin, sizinle eski bir arkadaşınız olarak ve sizden yana bir sonuca ulaşmak için içten gelen bir duygu ile görüşüyordum. Artık bu dakikadan sonra arkadaşlık ve yakınlıkla ilgili durumum kalmamıştır. Şimdi karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetinin Başkanı bulunmaktadır. Devlet Başkanı kimliğiyle, Batı Cephesi Komutanına durumun gerektirdiği her şeyi yapmak için yetkisini kullanmasını buyuruyorum.” Hemen İsmet Paşa da dedi ki: “Buyruğum altında bulunan komutanlardan herhangi biri bana karşı gelmiş olabilir. Benim, onu yola getirmeye ve cezalandırmaya gücüm yeter. Bu konuda şimdiye dek kimseye karşı güçsüzlüğümden söz etmiş ve hiç kimsenin beni ilgilendiren bu görevin yerine getirilmesinde yardımcı olmasını rica etmiş değilim. Ben gerekeni yaparım.”

Benim ve İsmet Paşa’nın bu sıkı tutumumuz üzerine avazı çıktıkça bağırarak konuşmakta olan Reşit Bey, hemen sığınır gibi bir durum aldı ve ileri gitmekte ivedilik gösterilmemesini istedi ve kardeşlerinin yanına giderse bir çözüm yolu bulabileceğini söyledi. Bundan bir sonuç çıkmayacağı, amacının kardeşlerini uyarmak ve zaman kazanmak olduğu besbelli idi. Böyle olduğunu bile bile, Reşit Bey’in bu önerisini kabul ettik. Ertesi gün İsmet Paşa’nın hazırlatacağı bir özel trenle Kütahya’daki kardeşlerinin yanına gitmesine izin verildi. Kâzım Paşa’nın da Reşit Bey’le birlikte gitmesi uygun görüldü. Yola çıktılar.

B İ L E C İ K B U L U Ş M A S I

Sayın baylar, izin verirseniz bu hikâyeyi şimdilik burada bırakacağım. Gene o gün, yani 5 Aralık 1920’de Bilecik istasyonunda bekleyen Ahmet İzzet Paşa Kuruluna değineceğim.

İzzet Paşa’nın istek ve önerisi üzerine kendileriyle Bilecik’te buluşmaya karar verdiğimizizi anımsarsınız. Kurul, ayın dördünden beri beni Bilecik istasyonunda bekliyordu. Kurulda, İzzet ve Salih Paşalarla elçilerden Cevat, Ziraat Nazırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Danışmanı Münir Beyler ve

Hoca Fatin Efendi vardı. Bilecik istasyonunun bir odasında birleştik. İsmet Paşa da yanımızda idi. Görüşme şöyle oldu: Ben, ilk olarak: “Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Başkanı” diyerek kendimi tanıttıktan sonra: “Kimlerle tanışıyorum?” diye sordum. Salih Paşa benim ne demek istediğimi kavrayamıyarak, kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa’nın Dahiliye Nazırı olduğunu anlatmaya kalkışırken ben hemen, İstanbul’da bir hükümetin varlığını tanımadığımı ve kendilerini o hükümetin adamları olarak kabul etmediğimi; eğer İstanbul’daki bir hükümetin nazırları olarak görüşmek istiyorlarsa kendileri ile görüşemeyeceğimi söyledim. Ondan sonra, kimlik ve yetki söz konusu olmaksızın görüşmek uygun bulundu.

Konuşmanın kimi evrelerinde Ankara’dan bizimle birlikte gelen kimi milletvekili arkadaşları da bulundurdum. İstanbul’dan gelen kişilerin sağlam hiçbir bilgi ve görüşleri olmadığı, birkaç saat süren konuşma ile anlaşıldı. En sonu, İstanbul’a dönmelerine izin vermeyeceğimi ve birlikte Ankara’ya gideceğimizi kendilerine bildirdim.

Beklemekte bulunan trenle yola çıkıldı. 6 Aralık 1920’de Ankara’ya geldik. İstanbul Kurulunu, istekleri dışında alıkoymuştum; ama bunu kamuya duyurmayı yararlı bulmadım. Çünkü, İzzet ve Salih Paşalardan ve öbür kişilerden Ulusal Hükümet işlerinde yararlanmayı düşünerek onurlarını korumak istedim. Bu amaçla, Ankara’ya gelmez basına verdiğim resmi bildirimde, söz konusu kişilerin, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile görüşmek gibi bir sözde nedenle İstanbul’dan çıktıklarını; ülkenin iyiliği ve esenliği uğrunda daha verimli ve etkili olarak çalışmak üzere bize katıldıklarını açıkladım.

İZZET VE SAHLİH
PAŞALAR
ANKARA’DA

Baylar, biz İzzet Paşa Kurulu ile Bilecik - Ankara yolu üzerinde bulunduğumuz 5/6 Aralık 1920 günü Reşit Bey’den, Kütahya’ya vardığını ve ertesi günü Tevfik Bey’le görüşeceğini, Etem Bey’in de oraya geldiğini bildiren, ama olumlu bir anlamı bulunmayan bir telyazısı aldım. Dört gün sonra da Reşit Bey’in, dönerken Eskişehir’den gönderdiği 9 Aralık günlü bir telyazısında: “Tevfik ile olan sorun iyi sonuca bağlanmıştır.” denildikten sonra: “Ama, tanımak ve tanıtmak istediğimiz kişilerin yalın ve zamana uygun düşünememeleri ya da düşünemediklerine bin bir bellilik konmuştur.” sözleri eklenmişti. Reşit Bey, Eskişehir’de

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya da, işin yola konulduğunu, haberleşmenin sağlandığı ve Simav Bölgesi Komutanının yerine gönderilebileceğini söylemiş idi. 9 Aralık 1920'de Etem Bey'den aldığım kapalı telyazısında da bu işi, İsmet Paşa'nın bile bile ve zamansız çıkartmış olduğu anlaşılmak isteniyordu. Almakta olduğu sözde önlem ve düzenlemelerden o zaman başyaverim bulunan Salih Bey'e de olduğu gibi bilgi verildiği açıklanıyordu. Benim, kuruntuya düşürüldüğümü kanıtları ile öğrendiğini yazıyordu. Ondan sonra birtakım inan verici tümcelerle, Gezici Kuvvetlerden olup Maden'den geri dönerken Genelkurmayın buyruğu ile Güney Cephesine gönderilen bir birliğin kendi kuvvetlerine katılmasından ve Gezici Kuvvetler giderlerinin Fuat Paşa zamanında, Gezici Jandarma örgütü giderleri gibi bütçeye konulduğundan söz ederek daha çok para elde etmek istediği görülüyordu.

Ben üç gün sonra buna verdiğim inan verici yanıtta: "Son günlerin edimli belirtilerinin beni kuruntuya değil ama, duraksamaya düşürdüğünü açığa vurabilirim." dedikten sonra: "... Genel durumumuzun uyum ve düzenini bozmakta hiç kimseye göz yuymayınız." diye yazdım.

**ETEM VE KAR-
DEŞLERİ ZAMAN
KAZANMAK İÇİN
BİZİ OYALA-
MAYA ÇALI-
ŞIYORLAR**

Gerçekte sorun çözümlenmemiştir. Yapacağım açıklamalardan anlaşılacaktır ki, Etem Bey ve kardeşleri gün kazanmak için bizi aldatmaya çalışıyorlardı. Amaçları, elden geldiği ölçüde yeniden kuvvet toplamak; Düzc'e bulunan Sarı Efe kuvvetlerinin ve Osmaneli'nde bulunan Gökbayrak Taburunun kendilerine katılmasını ve Demirci Efe'nin de kendisiyle birlikte ayaklanmasını sağlamak; bir yandan da cephe komutanlarını değiştirmek ve ordu subaylarıyla erlerinin kendilerine karşı koymamaları için propagandaya fırsat bulmak istiyorlardı. Gerçekten, Simav ve Bölgesi Komutanı, Simav'a gitmek için Kütahya'dan geçerken, Etem ve Tefik Beyler durdurmuşlar ve kendi buyrukları altında, gösterecekleri yerde çalıştırmak üzere Kütahya'da kalmasını buyurmuşlardır. Bu buyruklarının uygun görüldüğünün bildirilmesini de 10 Aralık 1920'de Cephe Komutanlığından dilemişlerdir. Görülüyor ki, "her şey yoluna girdi" denilmesine karşın, başlangıçtaki kafa tutma durumu olduğu gibi duruyordu.

Etem Bey, Konya, Ankara, Haymana da içinde olmak üzere her yana, ellerinde özel şifreler bulunan birtakım

kimseleri “bağlantı subayı” adıyla göndererek yeniden silah ve hayvan toplamaya başladı. Bunlara verilen görevin ve hükümet görevlilerine yapılan bildirimlerin niteliği anlaşılacak üzere örneğin, 7 Aralık 1920’de Ankara kuzeyinde Kalecik kaymakamına yazılan yazıyı olduğu gibi okuyayım:

Kütahya, 7 Aralık 1920

Kalecik İlçesi Kaymakamlığı Yüksek Katına

Gezici Kuvvetler birlik komutanlarından olup aşağıda kimliği yazılı İsmail Ağa, ilçeniz içinde Gezici Kuvvetlerden olan izinli ve izinsiz savaşçıları toplamak, yeniden silah ve hayvan sağlamak ve bize katılacak yurtseverleri alıp getirmek üzere görevli olarak Kalecik’e gönderilmiştir. Kendisine gerekli her türlü yurtsal kolaylığın gösterilmesini ve yardımın yapılmasını rica eylerim efendim.

Bütün Gezici Kuvvetler
ve Kütahya Bölgesi
Komutanı
Etem

Batı Cephesi Komutanının, Gezici Kuvvetler Komutanlığından, elinde bulunan cephane sayısını ve son Gördes Savaşında ne sayıda topçu cephanesi harcadığını sorması üzerine Gezici Kuvvetler Komutan Vekili Tevfik imzasıyla 11 Aralık 1920’de: “...Bu yazışmanızdan bize güvenmediğinizi anlıyorum. Cephane ne yenir, ne içilir, ancak düşmana atılır. Bu güven işi akla geliyorsa, cephane göndermeyebilirsiniz.” yolunda karşılık verilmekte idi.

Baylar, burada ufak bir noktaya dikkatinizi çekeyim. Görüyorsunuz ki, Etem Bey cephede ve kuvvetinin başında olmasına karşın Tevfik Bey yine vekil olarak yazışmalar ve işlemler yapıyor. Bir tek kuvvet üzerinde, eşit yetkide iki komutan.....

Cephe Komutanı, 13 Aralıkta sorulan sorunun ve alınan yanıtın örneklerini bilgi için bana göndermişti. Hükümetçe anahtarı olmayan şifreler ve özel şifreler kullanılması genel olarak yasak edilmişti. Oysa, Etem Bey’in özel görevlileri ve milletvekilleri arasındaki kimi arkadaşları, bu yasağa uymaksızın kapalı yazışmaları sürdürmekte idiler. Doğal olarak bunlara engel olundu. Bunun üzerine Etem Bey, İsmet Paşa’ya 13 /14 Aralık 1920 günlü bir yazı ile

başvurarak: “Birtakım eksiklerimiz ve bunun gibi şeyler için Ankara ve Eskişehir Gezici Kuvvetler bağlantı subaylarına çekilen tellerin alıkonmakta olduğu anlaşılmıştır. Haberleşmelerimizin yasaklanmasına ya da güçleştirilmesine ilişkin işlemlerin durdurulması iyiliğinde bulunmanızı rica ederim.” diyordu. Oysa, bağlantı subaylarının açık haberleşmeleri yasaklanmamıştı. Yasak edilen, özel şifre ile haberleşme idi. Özellikle Etem Bey’in söz konusu ettiği Ankara ve Eskişehir’deki subayların hiçbir haberleşmesi yasaklanmamış ve bu subayların Etem Bey’e herhangi bir yakınması olmamıştı. O günlerde Eskişehir’de çektilen özel bir kapalı tel vardı. Ama o, Etem Bey’in komutan ve milletvekili diye imza atan bir arkadaşının kapalı teli idi. Onun için İsmet Paşa, Etem Bey’e verdiği yanıtta, bu işi kendisine duyuranın kim olduğunun bildirilmesini istemişti.

**ÇERKEZ ETEM,
HÜKÜMETİN
YASALARINI
TANIMİYOR**

Baylar, başlı başına dikkati çeken bir işlemi de burada söyleyeyim. Gene o günlerde Kütahya’da Mutasarrıf¹ Vekili “Kadı² Ahmet Asım Efendi” adında bir kişi bulunuyordu. Kütahya’da “Mevki Komutanı” sanı ile Etem Bey’in atadığı Abdullah Bey adında da biri vardı. Bu komutan, asker kaçağı erlerin ailelerinden kimilerini başka yerlere sürülmek üzere Kütahya Mutasarrıf Vekili Ahmet Asım Efendi’ye gönderir. Mutasarrıf Vekili, sürgün etme işlemini son yasa gereğince İstiklal Mahkemesinin yapabileceğini bildirerek, ilgili yazıyı Komutanlığa geri gönderir. Bunun üzerine Mevki Komutanı, Mutasarrıf Vekilini geceleyin yanına getirtmeye kalkar. Mutasarrıf Vekili gece işi olduğundan sabahleyin görüşebileceğini bildirir. Komutanın gönderdiği erler Mutasarrıf Vekilinin konağının kadınların oturduğu bölüme açılan kapısını kırarak zorla içeri girip onur kırıcı bir biçimde kendisini alırlar ve götürürler. Sorguya çektikten sonra o gece silahlı kimselerin eli altında on dört saat uzakta bulunan Gezici Kuvvet Komutanlığına götürürler. Ondan sonra da Kütahya’dan çıkarıp uzaklaştırırlar. Kadı olması ve Mutasarrıf Vekili bulunması dolayısıyla, birkaç bakanlığın büyük bir görevlisi olan bir kişiye yapılan kötü işlem ve

¹ İlçe ile il arasında bir yönetim birliği olan sancakta en büyük sivil görevli.

² Hakim, yargıç.

saldırı, kuşkusuz doğrudan doğruya hükümete yöneltilmiş bulunuyordu. Bu olay üzerine Mecliste gensoru açıldı. İlgili bakanlıklar, Cephe Komutanlığından, bu işe yeltenenlerin Askeri Mahkemeye verilmelerini istediler. Cephe Komutanlığının Gezici Kuvvetler Komutanlığına, soruşturma yapılması ve sonucunun bildirilmesi için yazdığı tele 19 Aralık 1920'de Bütün Gezici Kuvvetler ve Kütahya Bölgesi Komutan Vekili Mehmet Tevfik imzasıyla gelen yanıtta : “Abdullah Bey her ne yapmış ise verdiğim kesin buyruk üzerine yapmıştır. Ve yapmak zorunda idi. Bu işin gerekçesi ilgili bakanlıklara bildirilmişti... Adı geçenin dönmesine kesin buyruk verildiği yüksek katınızdan bildiriliyor. Geri dönerse... ne yapıp yapıp asacağım...” deniliyordu.

Baylar, ulusun vekillerinin buyruğuyla yeniden görevine başlatılması istenilen bir görevlinin asılacağına bildirilmesi, kuşkusuz yasa, ilke ve hükümleriyle bağdaştırılmazdı. 13 Aralık 1920 günü Etem Bey, Ankara'da kardeşi Reşit Bey'le makine başında telgrafla açık olarak uzun uzadıya görüştü. Bu görüşmelerin özeti şu idi. Etem Bey: “Konuyu ne yapıp yapıp Mecliste görüşme konusu ettiriniz. Sarı Efe denilen Edip'in, kendi birliği ile Gökbayrak Taburuna katılması için haber gönderiniz. Meclis kararı ile komutanları çektiriniz. Meclis kararı ile olamazsa bir yolunu bulup bunu sağlayınız.” diyor. Ayrıca: “Patlatacağı bombaları ta İngilizlerin işiteceğini ve bunun patlamasının pek yakın olduğunu” söylüyor. Reşit Bey'in verdiği yanıtlar arasında da dikkati çeken şunlar vardı: “Gezici Kuvvetlerin düşmanla savaşmamasını, bunu tümenele bırakmasını ve Edip'le doğrudan doğruya haberleşmesini, buna engel olunursa Cephe Komutanı ile yeniden ilgiyi kesmesini” öğütliyordu.

Reşit Bey, bu görüşme ile ilgili belgeleri olduğu gibi bana gönderdi. Kendisi yanıma gelmedi. Eskişehir'den Kütahya'ya gidip döndükten sonra hiç yanıma gelmemişti. Kendisini yanıma getirttim. Ne istediklerini sordum. “Cephe komutanlarını değiştiriniz.” dedi. “Yerine koyacak adamlarımız yoktur.” dedim. “Beni atayınız, ben daha iyi yaparım.” dedi. “Cephe komutanlarını değiştirmek önemli bir iştir. Genel durumumuzu sarsar. Böyle bir öneriyi kabul etmek kolay ve uygun değildir.” diye karşılık verdim.

Yine o gün, 13 Aralık 1920'de Etem Bey'e de çektiğim bir telde, Reşit Bey'le makine başındaki görüşmelerini okuduğumu söyledikten sonra, işin Mecliste resmi olarak söz konusu edilip görüşülmesinin ve Edip'in yerinden oynatılmasının uygun olmadığını bildirdim. O gün Etem Bey verdiği yanıtta, işin önemli olduğunu bildirerek komutanları yeren sözler söylüyordu.

Baylar, Etem ve kardeşleri cephede bulunan komutanları beğenmiyorlar ve onların buyruklarına uymuyorlar. Bakanlıkları ve hükümeti tanımıyorlar. Yalnız sözde benim buyruklarına uyuyorlar ve Meclise de kendi isteklerine göre iş yaptıracaklarını umuyorlar. Bana ve Meclise karşı saygılı görünerek büyük bir çaba ile hazırlıklarını bitirmeye çalışıyorlardı. Etem Bey, 18/19 Aralık günlü bir teliyle de yine Edip'in, birliği ile kendisine katılmasının sağlanmasını benden rica ediyordu. İsteğini haklı göstermek için de diyordu ki:

"Anadolu'daki ayaklanmaların bastırılması sırasında durum gereği, Biga bölgesinde bıraktığım ve sonradan Düzce'ye geçici olarak gönderilen, Birinci Gezici Kuvvete bağlı ve büyük çoğunluğu İzmir ve dolayları gönüllülerinden olan 250 süvari, 200 piyade, bir dağ topu takımı, iki makineli tüfek, 30 kişilik karargâh süvarisinden meydana gelen Edip Bey Birliğinden, İzmir sınırına yaklaşmanız dolayısıyla, kuşkusuz daha çok yararlanılacaktır. Ayrıca sürekli isteklerde bulunulduğundan ve Edip Bey o bölgede güvenliğin tam olarak sağlandığını bildirdiğinden, bu görevin uygun görülecek başka bir birliğe verilmesi ve Edip Bey'in, birliği ve savaş araçlarıyla Gezici Kuvvetlere katılması için gerekenlere buyruklarınızı rica eylerim."

Baylar, bu telyazısında ileri sürülen düşüncelere en toy ve düşüncesiz birinin bile inanacağı kabul olunabilir mi? Kütahya'da bulunan bir kişi, bana İzmir sınırına yaklaşımdan söz ediyor. Düzce ve dolaylarında durumun güvenilir nitelikte olduğunu benden daha iyi haber alıyor. Edip Bey Birliğinin kuvvetini ayrıntılarıyla saydıktan sonra bu birliğin savaş araçlarıyla birlikte kendisine katılması ricasını kabul edebileceğimi sanıyor.

Bu tel üzerine, 19 Aralık 1920'de Düzce'de birlik komutanı Edip Bey'e özel olarak yazdığım telde, Etem Bey'in istediğinden ve kendisinin de bunu dilediğini bildirdiğinden söz ettikten sonra birliğin o bölgede kalmasının kesin olarak gerektiğini bildirdim.

Edip, 19/20 Aralık 1920 günü verdiği yanıtta, birliğinin o bölgede kalmasının zorunlu olduğunu bildirdi. Buna, birliğindeki adamların Gezici Kuvvettekilere eşit

ödenek verilerek çalıştırılmalarının sağlanması dileğini eklemek fırsatını da kaçırmamıştı.

Baylar, Etem ve arkadaşları Ankara yakınında Haymana'da da ayrıca bir kuvvet toplamaya giriştiler. Hırsızlıktan Ankara'da tutuklu iken daha sonra salıverilen Van sığımlıklarından Musa Bey oğlu Abbas adında biri, elinde bir belge, beş on kişi ile Haymana dolaylarında adam toplamaya başladı. Bu adam, 19 Aralıkta yakalanabilmiş ve Ankara İstiklal Mahkemesine verilmişti. Bunu yakalamak ve adamlarını dağıtmak için özel ve çabuk bir düzenlemede bulunmak gerekti. Bu amaçla Haymana'ya gönderilen özel bir kuvvet, şimdi milletvekili bulunan Recep Zühtü Bey komutasında yollanmıştı. Recep Zühtü Bey, Abbas'ı üç arkadaşıyla yakalandıktan sonra önemli bir saldırıya uğrayacağını iyice kestirdiği için, tutukluları, yolunu değiştirerek Polatlı üzerinden trenle Ankara'ya getirmek zorunda kalmıştı.

Baylar, Demirci Efe, Etem Bey'le haberleştikten sonra özel bir durum aldı. Bu anlaşılır anlaşılmaz, Güney Cephesinde bulunan Refet Bey komutasındaki süvariler hemen Demirci Efe üzerine gönderildi. 15/16 Aralık 1920'de Dinar yakınında İğdecik köyünde bir gece baskını ile Efe'nin kuvvetleri dağıtılmış; kendisi beş on kişiyle kaçmış. Efe, çok sonra sığınarak bağışlanmıştır.

DEMİRCİ EFE DE
İŞE KARIŞIYOR

Baylar, Reşit Bey, 20/21 Aralık gecesi evinde, dört kişiye, ordu birlikleri ile Gezici Kuvvetler arasında bir çarpışma olduğu zaman, subay ve özellikle erlerimizi ayartma görevi veriyordu. Bu dört kişi şunlardı: *Yeni Dünya* gazetesinde çalışan Hayri, Arif Oruc'un kızkardeşinin oğlu Nizamettin, Mareşal¹ Fuat Paşa'nın oğlu Hidayet ve arkadaşı Şükrü Beyler. Bunlar 21 Aralıkta trenle Eskişehir'e gittiler. Yanlarında Etem Bey'in kâtibi olan birisi de vardı. Bunlardan biri, tren kalkmadan önce, gizlice istasyondaki konutuma gelip bana durumu bildirdi. Bu adam propagandayı düzenlemek ve yürütmekle görevli imiş. Başkanları Hidayet Bey imiş. Para harcama yetkisi de onda imiş. Haberi veren kişi, yalnız olarak Kütahya'ya gidecek, Etem Bey'den yönerge aldıktan sonra Eskişehir'e dönecekti. Ötekiler Eskişehir'de bekleyeceklerdi.

¹ Müşir.

Ben, bu adama: “Biz Etem Bey’le kardeşlerine sevgi besliyoruz. Onlar, boşuna kuşkulanıyorlar. Bu girişimlerinden üzüntü duydum. Ama Etem Bey’in orduyu karıştırmak için vereceği yönergeyi bilmek isterim.” dedim ve arkadaşlarıyla birlikte kendilerini, işlerinde serbest bıraktım.

Eskişehir’de İsmet Paşa’ya, Afyonkarahisar’da Fahrettin Paşa’ya bilgi verdim ve bu adamların izlenmeleri gerektiğini bildirdim.

Haberi getiren adamın doğru bilgi verdiği daha sonraki davranışlarından anlaşılmıştır.

Baylar, Kâzım Paşa, Reşit Bey’le birlikte Kütahya’da Etem ve Tefvik Beylerle buluşup konuştuğu zaman, Etem Bey’in sözlerinden kimi dikkate değer noktaları bana şöylece özetlemişti:

1 – Ankara’daki hükümet, amacı gerçekleştirecek durumda ve güçte değildir. Bu hükümete karşı uyuşuk davranmamız doğru olmaz.

2 – Silahla karşı koymamızı kötüye yoracaklardır. Ama sonunda, başarıya ulaşırsam, herkes bana hak verecektir.

3 – Refet Bey’le aramızda bir onur üstünlüğü sorunu vardır. Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey’in onurunu yeğliyor, bizimkini ise kırıyor. Ne olursa olsun, Refet Bey’i önüme katarak Ankara’ya değin kovalamak isterim; ölürsem de bu yolda öleyim.

4 – Biz, çoktan bu işi yapardık. Ama Reşit’in Ankara’da Meclisteki durumu bizi yanıltmıştır. Meclisin ne önemi ve niteliği vardır?

**REŞİT, ORDUYU
YANILTMAYA
ÇALIŞIYOR**

Kâzım Paşa, bu düşünceleri dinledikten sonra: “Türkiye’nin, Batı Cephesinden başka, doğuda, güneyde, merkezde de orduları vardır. Bu orduların başında ve içinde çok değerli ve çok güçlü komutanlar ve subaylar vardır. Bütün bunlarla birlikte bir ulus vardır.” diyerek kendilerini yatıştırmaya ve ılımlı bir duruma getirmeye çalışmıştı.

Baylar, Reşit Bey, Mecliste milletvekillerine düşüncelerini aşıyor ve coşkulu girişimlerde bulunuyordu. Bir gün, Mecliste, kırk elli kadar milletvekili toplanmış. Bunların cephe ile ilgili kimi kuşkuları varmış. Hükümet üyelerini çağırarak durumu anlamak istiyorlarmış. Bolu Milletvekili olan rahmetli Yusuf İzzet Paşa, bu durumu ve toplanan milletvekillerinin dileğini bir mektupla bana

bildirdi. Ben Bakanlar Kurulu toplantısındaydım. Bakanlar Kurulu: “Böylece toplanan milletvekillerinin herhangi bir şeyi sormak için hükümeti çağırması yõteme uygun değildir, kabul edemeyiz.” dedi. Ben, bu kararı, yine Yusuf İzzet Paşa aracılığıyla duyurmakla birlikte, kendi düşüncem olarak şunları da ekledim: “Siz milletvekilisiniz, ben de başkanınızım. Herhangi bir konu üzerinde benimle görüşmek isterseniz, seve seve kabul ederim.” Verdiğim yanıtı, Yusuf İzzet Paşa, toplantıda bulunanlara bildirdiği zaman Reşit Bey ayağa kalkarak!: “Baylar! Bu yanıt, ‘Göğsünüzü kapayın!’ demektir. Biliyorsunuz ki, askerlerin göğüslerinin kapalı bulunması sıkıdüzen¹ gereğidir.” demiş.

Reşit Bey’in: “Başkan bizi askeri sıkıdüzen altına almak istiyor.” demek istediği anlaşılıyor.

Söz konusu toplantıyı düzenleyen, doğal olarak Reşit Bey’le kimi arkadaşları idi.

Reşit Bey, Ankara’da bulunan İzzet Paşa kuruluyla da yaptığı buluşma ve konuşmalara dayanarak, “paşalar, İzmir’i, İstanbul’u kurtararak barış yapılabileceğini söylemek üzere geldikleri halde, kendilerinin tutuklandıkları” yolunda bir akım da uyandırmıştı.

22 Aralık 1920 günü, Reşit Bey ile bakanlardan ve milletvekillerinden on beş kadar arkadaşı hükümet konağındaki odama çağırdım. Bu arkadaşlar arasında Celâl Bey, Kâzım Paşa, Eyüp Sabri Bey, Adnan Bey, Vehbi Bey, Hasan Fehmi Bey, İhsan Bey, Kılıç Ali Bey, Yusuf İzzet ve Emîr Paşalar vardı. Fevzi Paşa Hazretleri de geldi. Toplantıya gelenlere, sözü edilen konunun bütün gelişimini geçmişini, gereken belgeleri de göstererek açık bir biçimde anlattım. Reşit Bey, söylediklerimin hiçbirini yadsımadı². Düşman saldırısına karşı tek kuvvetin, Etem Bey’in kuvveti olduğunu ve bizim kurduğumuz tümenlerin çil yavrusu gibi dağılacaklarını söyleyerek, ne yapıp yapıp Etem Bey kuvvetini artırmak ve desteklemek gerektiğini bildirdi. Karşılık olarak dedim ki: “Etem Bey’in kendi komuta edebileceği kuvvetin sayısı en çok, bin iki yüz, ya da iki bin olabilir. Bu artırılırsa düzensizlikten dağılıp yıkıma neden olur. Ne olursa olsun, yurt yazgısının, kişilere bağlı kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclisinin ya-

¹ Zaptııapt.

² inkâr etmedi,

salarına bağlı düzenli birliklere bırakılması gereklidir. Gezici Kuvvetler, belli bir sayı içinde kalır ve verilen buyruklara tam uyarsa yararlı olabilir.”

Reşit Bey, ileri sürülen gerçekleri uygun buluyormuş gibi davrandı. Bunun üzerine, son bir deneme olmak üzere, Reşit Bey’in kimi arkadaşlarla birlikte kardeşlerinin yanına gidip öğüt vermesi kabul edildi.

Bundan sonra, sorunun bir çözüme bağlanması için şimdiye değin yaptığım kişisel girişimlere son vereceğimi de, öğüt vermeye gidecek kurula söyledim. Kurul Gezici Kuvvetlere, hükümetin son ve kesin istekleri olmak üzere şunları bildirecekti:

1 – Gezici Kuvvetler, öbür birlikler gibi buyruklara ve komutaya tam uyacak ve yasa dışı her türlü taşkınlıklardan kaçınacaktır.

2 – Gezici Kuvvetler, gücünü artırmak için, kendiliğinden hiçbir yerde hiçbir yolla adam toplamayacak ve bu amaçla gönderdiği adamların çalışmalarına hemen son verecektir. Er gerekmesi, başka birlikler gibi, istek üzerine cephe komutanlığınca sağlanacaktır.

3 – Gezici Kuvvetler, kaçaklarını yakalatmak için doğrudan doğruya adam görevlendirip göndermeyecek; kaçakları, öteki birliklerde olduğu gibi, cephe komutanlığınca izletilecek ve yakalattırılacaktır.

4 – Gezici Kuvvetlerin, kendi adamlarının ailelerine bakmak üzere, kimi yerlerde bulundurduğu bağlantı subaylarının kim oldukları hükümetçe bilinecek ve bu subayların elinde bulunan şifrenin bir örneği de bize verilecektir.

**ÇERKEZ ETEM'E
BİR ÖĞÜT
KURULU
GÖNDERİLİYOR**

Bu koşullar yerine getirilirse Gezici Kuvvetler, şimdiye değin olduğu gibi, belli bir sayıyı aşmamak üzere görevini sürdürecektir.

Reşit Bey’le birlikte Celâl, Kılıç Ali, Eyüp Sabri, Vehbi Beyler, 23 Aralıkta, öğleyin Ankara’dan yola çıkarak 24 Aralık günü öğleden sonra saat 4.45’te Kütahya’ya vardılar.

Baylar, Etem ve Tevfik Beylerin, Cephe Komutanının bilgisi ve onayı olmaksızın, bölgelerinde bulunan ordu birliklerini cepheye dağıtarak, Gezici Kuvvetlerin ağırlıksız erlerini Gediz’de, Pehlivan Ağa birliğini de Kütahya’da toplamış olduklarını haber aldım. Bunun üzerine 25/26 Aralık 1920’de, Kütahya’daki Celâl Bey ve arkadaşlarına çektiğim açık bir telde: “Böyle bir davranışla ne yapılmak istendiğini kesin olarak bilmek isterim. Bu konudaki düşüncenizin bildirilmesini makine başında bekliyorum.” dedim. Bu telin birer örneğini, İsmet, Refet ve Fahrettin Paşalara kapalı olarak bildirip dikkatlerini çek-

tim. Öğüt vermeye giden kurul, altında bütün üyelerinin imzası bulunan şu kısa karşılığı verdi: “Üzülmeyiniz, yanlış yorumlamayı gerektirir bir davranış yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Sonucu ayrıntılarıyla bilginize sunarız.” Ben bu karşılığı alınca, oradaki arkadaşların, ya gerçek durum bildirilmeyerek aldatılmakta oldukları ya da tutuklanarak istenildiği gibi yazı yazmaya zorlandıkları kanısına vardım. Onun için, gerçek durumu anlamamış ve kısaca telleriyle verdikleri güvenceye inanmış görünmek istedim. Bundan dolayı, aldığım tele karşılık olarak kendilerine: “Tevfik Bey’le görüşmelerinden sonra yurdun ve ulusun en yüksek çıkarını sağlayacak ilkeler üzerinde görüş birliğine varacaklarına kuşku olmadığını; bana gelen haberleri dedikodu sayarak, hükümetçe hiçbir önlem alınmasına gerek olmadığı yolundaki inancımı hükümet üyelerine anlatmayı başarabileceğimi; ancak içtenlikli davranmayı bozucu durumun bir an önce ortadan kalkmış bulunduğu haberini beklediğimi; beni gönül kırıklığına uğratmamalarını” yazdım.

26 /27 Aralık 1920’de yine kurul üyelerinin ortak imzaları ile gelen ayrıntılı bir açık telde önemli olarak şunlar vardı :

1 – Güvenlik önlemleri alındığına kuşku yoktur. Bu önlemlerin hepsi kendilerini savunmak içindir. Kendilerine karşı çıkarılan ve yığılan kuvvetler ve yeni kurulan karakollar eski yerlerine çekilirlerse, bu önlemlerden de vazgeçeceklerdir.

2 – Düşmanca davranışlarla karşılaşmadıkça, yurdun gelecekteki esenliği ve yüksek kişiliğinize karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla, her türlü çatışmadan sakınacaklarına en büyük antlarla söz vermişlerdir.

3 – Gezici Kuvvetlerin Konya ve Alaca’da bulunan erleri ile, Teğmen Sadrettin Efendi komutasında Konya’dan gelmekteyken Fahrettin Paşa’nın tutuklattığı seksen kişinin ve Gezici Kuvvetler Birlik Komutanlarından Kürt İsmail Ağa ile, Kalecik’ten, kendi hısımları içinden, savaşa katılmak üzere, askerlik çağı dışında bulunan kimselerden topladığı adamların Gezici Kuvvetlere katılmalarına engel olunmamalıdır.

4 – Gezici Kuvvetlere para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığına buyruk verilmelidir.

5 – Karşılıklı güvenin gerçekten kurulması ve sürdürülmesi için Fahrettin ve Refet Beyler cepheden uzaklaştırılmalıdır.

Bunlardan çıkan anlam nedir baylar? Oraya giden arkadaşlarımızın tümünün bu anlamı kavrayamayacakları düşünülebilir miydi? Öyle ise, biraz önce belirttiğim gibi, Kütahya’ya giden Kurul gerçekten tutuklanmıştı. Bu yazılan şeyler, kendilerine zorla yazdırılıyordu. Bunun böyle

olacağını, Kurul gitmeden önce biliyordum. Bu yüzdendir ki Reşit Bey, Kâzım Paşa'yı birlikte götürmek için üstelediği halde, görüşmeler sırasında iyi bir rastlantıyla soluma oturan Kâzım Paşa'ya gitmemesi gerektiğini sezinletmiştim. Çünkü Kâzım Paşa'yı geçici olarak değil, temelli tutuklayıp imzasını kullanmaktan çok yararlanabilirlerdi.

O gece kendilerine şu yanıtı verdim: "Telinizi yarın Bakanlar Kuruluna sunacağım." Yine, 26/27 Aralık gecesi Eskişehir'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Beyefendiye de, şu kapalı teli yazdım:

Kütahya'ya giden Kurulun ayrıntılı telyazısını, olduğu gibi, aşağıda sunuyorum. Bunun temel noktalarını özetleyerek, makine başında Refet ve Fahrettin Beylere bildirmenizi rica ederim. Kurula makine başında verdiğim karşılık da: "Telinizi, yarın Bakanlar Kuruluna sunacağım." dedim. Yarın, sözü geçen Kurula, Bakanlar Kurulu kararıyla görevlerine son verildiğini, ivedilikle Ankara'ya dönmelerini bildireceğim. Ondan sonra, bu işin içyüzünü bütün ayrıntılarıyla Meclise açıklamak düşüncesindeyim.

Gezici Kuvvetlere karşı, İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, bulundukları yerlerde toplu ve uyanık olmalarını ve alınmış bulunan genel önlemlere daha çok önem verilmesini ve dikkat edilmesini rica ederim. Ne olursa olsun, saldırıya, onlar başlamadan, şimdilik başlanmaması düşüncesindeyim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal

Baylar, ertesi gün Batı ve Güney Cephesine şu tel çekildi:

Şifre

27.12.1920

Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı Birinci Şube
Müdürlüğüne

Güney Cephesi Komutanlığı Karargâhı Birinci Şube
Müdürlüğüne

Refet ve İsmet Beyefendilere özeldir:

Kütahya'ya giden kurulun gönderdiği ayrıntılı tel, Bakanlar Kurulunda görüşülerek, aşağıdaki kararlar alındı. Bu kararlar, bu akşam açık telle Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığından doğrudan Kütahya'ya bildirilecek ve kurulun görevine son verilecektir. Buna göre gereken önlemlerin alınması ve bu konudaki düşüncelerinizin bildirilmesi rica olunur. (Genelkurmay Başkan Vekili Fevzi)

Harekât Şubesi Müdürü

Salih

27 Aralık 1920

Bakanlar Kurulu Kararı

Yurdun gerçek esenliği ve kurtuluşu için ordularda görüş birliğinin ve buyruklara yüzde yüz uyulmasının gerekliliğini her şeyden üstün sayan Bakanlar Kurulu, Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüb Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylerin Kütahya'dan gönderdikleri 26 /27 Aralık 1920 günlü telyazısını ve bu konu ile ilgili olarak geçen olayları görüşüp inceledikten sonra aşağıdaki kararları almıştır:

1 - Birinci Gezici Kuvvet, bütün öteki ordu birlikleri gibi, hiçbir ayrıcalık tanımaksızın Büyük Millet Meclisinin yasaları ile hükümetin koyduğu kurallara ve verdiği buyruklara uymak ve boyun eğmek zorundadır ve askerlik sıklığıyla bağlıdır.

2 - Birinci Gezici Kuvvet Komutanlığının askerlik işleri ve görevleri ile ilgili bütün öneri ve düşünceleri ancak bağlı bulunduğu komutanlığa ve bu komutanlık aracılığı ile gereken katlara bildirilecektir.

3 - Yukarıdaki kararları Genelkurmay Başkanlığı uygulayacaktır.

Mustafa Kemal

İçişleri Bakanı
Doktor Adnan

Dışişleri Bakanı
Ahmet Muhtar

Milli Savunma Bakanı
Fevzi

Dinişleri Bakanı
Fehmi

Maliye Bakanı
Ferit

Genelkurmay Başkan Vekili
Fevzi

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüb Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylerin 26/27 Aralık 1920 günlü ayrıntılı tellerine, 27 Aralıkta yanıt verdim. Bunda, Bakanlar Kurulu kararını, olduğu gibi bildirdim ve dedim ki: "Buna göre, sizlere verdiğim özel görev sona ermiş olduğundan geri dönmeniz rica olunur."

28 Aralık 1920'de kuruldan şu teli aldım:

Kütahya, 28.12.1920

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığına

Bakanlar Kurulu kararını bildiren buyruğunuzu akşam aldık. Gerçekte her birimiz, yurdun ve ulusun esenliği için buyruğunuza canla başla uyarak buraya geldik. Eskişehir'in ve buranın tutumunu ve durumunu gördük; uyuşmazlık konusu olan işi, hiç yan tutmadan, tam doğrulukla inceledik ve araştırdık. Görüşmelerin gidişini ve evrelerini, olduğu gibi bilginize sunduk ve içten inançlarımıza dayanarak işin çözüm yolunu, anladığımız gibi yazdık. Buna karşılık, bize bildirilen Bakanlar Kurulu kararının anlamını kavrayamadık. Tersine, yurdun esenliği ve mutluluğu ile ilgili dileklerimizden iyi karşılanmadığını gördük. Bu işin artık daha çok sürüncemede bırakılamayacağına inanmanızı rica ederiz.

Kılıç Ali

Vehbi

Eyüb Sabri

Reşit

Celâl

Bu tele şu karşılığı verdim:

Şifre, makine başında

Ankara, 28.12.1920

Kütahya'da Büyük Millet Meclisi Üyelerinden Celâl, Reşit,
Eyüb Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylere

Y. 28.12.1920 şifreye:

Yurdun ve ulusun esenliği yolunda bana karşı beslediğiniz içten duygulara gerçekten teşekkür ederim. Buradan ayrılmamızdan önce söz konusu sorunla ilgili bütün belgeleri göstererek yaptığım açıklamalar sonunda işi resmi olarak hükümete getirirken sizlerden oradaki arkadaşlara uygun bir yol tutmaları gerektiğini anlatmak ve kavratmak üzere bu yolculuğun yorgunluklarına katlanmanızı rica etmiştim. "İşin çözüm yolu" diye telyazınızda gösterdiğiniz yol, aslında burada da söz konusu olmuştu. Hükümetçe alınacak genel önlem ve düzenin, iki yandan birinin isteğine göre olamayacağını bildirmiştim. Bakanlar Kurulu kararı, aslında uyulması gerekli, belli ve olağan işleri resmi ve kesin olarak bir kez daha belirtiyor. Yüksek yazılarınız hiçbir zaman kötüye yorulmuş değildir. Ancak, burada da söylediğim gibi, benim bir buçuk aydan beri süregelen kişisel ve özel aracılık ve girişimlerimin ve tam içtenlikle yaptığım çalışmaların, ne yazık ki, değerinin anlaşılmadığını görüyorum ve bunun sonucu olarak işin çözümünü ve izlenmesini sorumlu ve ilgili katlara bırakmış bulunuyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Baylar, Kütahya'daki kurulun, Mecliste durumu açıklarlarsa, kendilerine daha yararlı olabileceklerine Etem ve kardeşlerini inandırarak ellerinden kurtulabildikleri anlaşılmıştır. Doğal olarak, Reşit Bey orada kalmıştır.

AYAKLANAN
E TEM VE
KARDEŞLERİNE
KARŞI SAVAŞA
GİRİŞİLMESİNİ
BUYURDUM

Baylar, Kütahya'daki kurula, Bakanlar Kurulu kararını ve geri dönmeleri gerektiğini bildirdikten sonra cephe komutanlarına da başkaldıran Etem ve kardeşlerine karşı savaşa girişmelerini buyurdum.

Baylar, askerliği çapulculuk ve devlet kurup yönetmeyi, şunun bunun suçsuz çocuklarını kurtulmalık dilenmek için dağlara kaldırma haydutluğu sanan; şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk yurdunu tedirgin eden ve Türk ulusunun Büyük Meclisini kendileriyle uğraştıran utanmaz, kendini bilmez, saygısız ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna çasıtlığını, uşaklığını yapacak kertede alçak ve aşağılık yaratılışlı olan bu kardeşleri, ellerindeki bütün kuvvetler ve kendilerini

destekleyen düşmanlarla birlikte tepeleyip yola getirerek, devrim tarihimizde etkili bir örnek göstermek, zorunlu görüldü. Onun için şöyle bir düzenleme yapmıştık:

Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı bir piyade tümeni bırakılarak, iki piyade tümeniyle bir süvari tugayına Eskişehir'in güney batısında ve Kütahya doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı. Uşak'ta bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da, yalnız bir tabur cephede bırakılarak, iki piyade tümeniyle yedi süvari alayına Dumlupınar yakınlarında ve gene Kütahya doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı.

Kuvvetlerimiz, yürüyüş buyruğunu alır almaz, hemen Kütahya'da bulunan ayaklanmış Etem kuvvetleri üzerine yürüdüler. 29 Aralık 1920 günü Kütahya'ya girdiler. Üç gün sonra da Batı ve Güney cephelerinden yürüyüşe geçen bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30-40 kilometre ilerisinde ve Gediz genel doğrultusunda bir kesimde birleştiler. Ayaklanan Etem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmayı ve di-rendirmeyi göze alamadan Gediz üzerine çekilmişti.

Baylar, Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilinçli ordusu, kendisini, Büyük Millet Meclisini ve Hükümetini küçümseyecek kertede beyinsizlik ve budalaca kendini beğenmişlik gösteren bu ayaklanıcılara hakettikleri uslandırma şamarını vurmak için, önüne geçilmez bir kızgınlık ve sertlikle saldırıyorlardı. Soluk almaksızın kaçan Etem, "İstanbul'da Yüce Sadrazamlığa" diye şu teli çekiyordu:

Ankara'da tutuklanan saygıdeğer arkadaşlarınızın İstanbul'a geri gönderilmeleri için Ankara Meclis Başkanlığına çektiğim protesto teli aşağıda bilgilerinize sunulmuştur. Şimdi, Millet Meclisinin kararıyla saldırıya uğramış bulunuyorum. Kuvvetim yalnız savunmaya değil, saldırıya bile yetecek kerededir. Karşımda ve yanılarımda Yunanlılar bulunduğundan nasıl bir yol tutulacağı konusunda Yunan komutanlığı ile anlaşmaya varılmış ise de, yüksek onayınızın da alınmasını her bakımdan gerekli gördüm. Gereken için yapılmasına, yüce buyruklarınızın bize ulaşabilmesi ve haberleşmenin sağlanabilmesi için de Gediz tel yolunun onarılmasına ve düzeltilmesine buyruklarınızı yüksek onayınıza sunarım.

Bütün Gezici Kuvvetler ve Kütahya Bölgesi
Eski Komutanı ve Şimdi Bütün
Ulusal Kuvvetler Komutanı
Etem

Baylar, bu telde, "protesto teli" diye sözü geçen saçma sapan bir tel gerçekten Meclis Başkanlığına çekilmiş ve gizli bir oturumda Meclise okunmuştu. Bunda o denli

çirkin ve o denli utanmazcasına söz ve deyimler kullanılmıştı ki, bir kez okunduktan sonra, bir daha okunmasına ve dinlenilmesine katlanılamamıştı. Bu denli aşağılık bir yazıyı sizlere de sunmayı gerekli görmüyorum. Bu saçma sapan yazı ile milletvekillerinin kişiliklerine ve Ulusal Meclisin türeye uygunluğuna saldırılarak İzzet Paşa kurulunun İstanbul'a dönmekte serbest bırakılması isteniyordu.

Baylar, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken ben de Mecliste kimi milletvekillerince sorguya çekilmiş bulunuyordum. Ayaklanan Etem'in üzerine yürümemize, ona saldırmamıza, onu kovalamamıza karşı çıkılıyordu. Fuat Paşa, Etem ve kardeşini çekip çevirebildiği için, onun değiştirilmemesi uygun olurmuş. Bütün anlaşmazlığa yol açan, yeni atadığım komutanların toylukları ve duruma uygun tutum ve davranışta bulunamamaları imiş. Orduda sağlam düzen aramanın zamanı mı imiş? Ya, Tanrı korusun, Etem Bey orduyu dağıtırsa ne yapacaktım? Bu denli önemli bir işe kim ve nasıl karar vermiş? Böyle bir karar Meclise bildirilmeksizin nasıl alınmış... gibi birçok sorular ve eleştirilerden sonra: "Ne olursa olsun Etem Bey ve kardeşleri vurulmamalıdır." istekleri ortaya atıldı. 29 Aralık gününün bütün oturumlarını ve 30 Aralık gününün birkaç gizli oturumunu açıklamalar yapmakla geçirdim. Durumun bütün evrelerini belgeleriyle, kanıtlarıyla, gerçekleriyle anlatmaya çalıştım. Bütün bu açıklamalarıma karşın, tartışma bir türlü sona ermiyordu. Her şey bir yana, yalnız Meclisin türeye uygunluğuna saldıran telyazısı, teli çekenleri Yurt Hayınlığı Yasasına çarptırmaya yeter iken, bu ayaklananların aylardan beri süregelen karşı gelici durumları ve ulusal hükümeti yıkmak, kendi akıllarınca başka türlü bir hükümet kurmak, düşüncelerini uygulamaya yeltenmeleri, dikkate alınmak istenmiyordu. Tersine, bunları tepelenmekten, cezalanmaktan kurtarmaya çalışılıyor gibiydi. Bunun, kısaca nedenini açıklayayım. Baylar milletvekillerinden kimileri, durumun kişisel ve duygusal gücenikliklerden doğduğu sanısına kapılmışlardı. Gerçekten bu alanda sonsuz propaganda yapılmış ve kamuoyu bulandırılmak istenmişti. Bir de, güçlü ve aşırı söylentilerin etkisi altında, Etem kuvvetlerinin çok ve yenilmesi güç olduğunu sanarak, ordu ile çarpışacak olurlarsa ordunun çil yavrusu gibi dağılacığını ve o zaman durumun gerçekten korkunç olabileceği-

ni düşünüyorlar ve böyle bir çarpışmaya engel olmayı uygun buluyorlardı.

Baylar, bu düşünceleri uygun görüp ona göre iş yapma sonucunun, emir erliğinden gelen ve aslında daha yüksek bir düşünce yeteneği bulunmayan Etem'in, koskoca Türk yurdunda diktatörlüğünü benimsemeye ve onaylamaya varacağını anlamak güç mü idi?

Meclisin coşku ve kuşkusunu giderecek inandırıcı sözler söyleyerek gizli oturum görüşmelerini, çarpışma sonuçlarını beklemek üzere kapattık.

Baylar, Etem kuvvetlerini kovalayan birliklerimiz, 5 Ocak 1921 günü Gediz'i ele geçirerek o bölgede toplandılar. Etem ve kardeşleri de kuvvetleriyle birlikte düşmandan yana geçip kendilerine yaraşan durumu aldılar. Artık Etem olayı kalmamıştı. Ordumuzun içinde bulunan düşman kovularak kendi cephesine sürülmüştü. Bundan sonra yalnız bir düşman cephesi göreceğiz. ve onunla savaşaacağız. Gerçekten, bir gün sonra, 6 Ocak 1921 günü Yunan ordusunun tümü, bütün cephe üzerinde her noktadan saldırıya geçti.

Baylar, o günkü askeri durumu, anlaşılır bir biçimde açıklamak için şöyle diyeceğim:

İznik'ten, Gediz üzerinden Uşak'a dek bir çizgi tasarlayınız. Bu çizginin Gediz kuzeyinde kalan parçası iki yüz kilometredir. Gediz'den Uşak'a olan parçası da, yaklaşık olarak otuz kilometredir. Düşman üç tümenle bu kesimin kuzey ucundan Eskişehir üzerine doğru yürüdü. Bizim Gediz'de bulunan önemli kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden bu düşman tümenlerini karşılamak zorundaydı. Karşıladı, yendi; devrim tarihimize Birinci İnönü Utkusunu yazdı.

Güney Cephesi kuvvetleri, eski yerlerine Dumlupınar'a geri gönderildiler. Kütahya'da yalnız Altmış Birinci Tümen, iki alaya yakın kuvvetiyle İzzettin Bey (Ordu Müfettişi İzzettin Paşa) komutasında bırakılmıştı.

Baylar, 8 Ocak 1921 cumartesi günü Meclisin açık oturumunda durumu anlatıyordum. Artık herkes gerçeği görmüş ve anlamıştı. Etem ve kardeşlerine yumuşak davranılması düşüncesinde bulunanlar, bu kez onları kötülemeye pek çokşun idiler. Ben konuşurken: "Etem, Tevfik

ETEM VE KARDEŞLERİ, KUVVETLERİ İLE BİRLİKTE DÜŞMANLARIN YANINDA KENDİLERİNE YARAŞIR YERİ ALDILAR

BİRİNCİ İNÖNÜ U T K U S U

ve Reşit Beyler” deyince, bu türlü konuşmama karşı çıkıldı. Yükselen bir ses: “Paşa Hazretleri, artık Bey demeyiniz. Hayın deyiniz!” uyarısında bulundu. Ben “Etem ve Tefvik hayınları diyeceğim; ama, daha Büyük Millet Meclisi tiyesi kimliğini taşıyan Reşit Bey için de bu sözü kullanmak zorundayım. Yüce kurulunuza saygımdan bunu söyleyemem. İlkın Reşit Bey’in üyelikten çıkarılmasına oy vermenizi rica ederim.” dedim.

**DÜŞMANLA İŞ-
BİRLİĞİ YAPAN
MANİSA MİLLET-
VEKİLİ REŞİT
BEY’İN MİLLETVE-
KİLLİĞİNDEN ÇI-
KARILMASI
K A R A R I**

Başkan: “Ulusun ve yurdun yüksek çıkarlarına karşı silah kullanarak düşmanlarla işbirliği yapan Manisa Milletvekili Reşit Bey’in milletvekilliğinden çıkarılmasını kabul buyuranlar el kaldırsın!” dedi. Eller kalktı, kabul oldu.

**ETEM VE KAR-
DEŞLERİ, CAN-
LARINI REFET
PAŞA’YA BORÇ-
LUDURLAR**

Yunan ordusunun yaptığı bu saldırıda Etem ve kardeşleri de kendilerine düşen görevi yapmaktan geri durmadılar. Yeniden Kütahya’ya yönelerek orada bulunan ve kuvvetçe zayıf olan tümenimize saldırmaya başladılar. İzzettin Paşa’nın sağlam ırası, bilgilice komutası ve buyruğu altındaki Türk subay ve erlerinin üstün yiğitlikleri Etem ve kardeşleriyle birlikte saldıran hayın kuvvetleri yendi ve kaçmak zorunda bıraktı. Eğer, kendileri de başta olmak üzere büsbütün yok edilmekten kurtulabilmişlerse, bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşa’ya borçlu bulunduklarını söylemeliyim. Bu noktayı açıklayıvereyim:

Refet Paşa iki süvari tümeniyle Dumlupınar’ın on kilometre kadar doğusunda Küçükköy’de bulunuyordu. Kütahya’daki Altmış Birinci Tümen, batıdan saldıran Etem kuvvetlerini çarçabuk yenmek ve yok etmek üzere yürüyüş buyruğu verildi. Refet Paşa, süvarileriyle, Etem kuvvetlerinin yan ve arkasına sarkacaktı. Bulunduğu yerden kuzeye, Kütahya’ya bakılacak olursa bu görevin, serbest bir yürüyüşle ve pek etkin olarak yapılabileceği belliydi. Oysa, Refet Paşa, gereken yere gitmemiş; ters yöne, Kütahya’nın batısına değil, doğusuna, Alayunt’a gitmiş. Süvari kuvvetleri, 12 Ocak 1921 günü öğleye doğru Alayunt bölgesine ulaştı.

Refet Paşa, İzzettin Paşa ile görüşmek üzere Kütahya’ya gitti. İzzettin Paşa, süvari tümenlerinin Kütahya güneyinden, Yellice dağı batısından, hepsi atlı olan Etem kuvvetlerinin gerilerine gönderilmesini önermiş.

Refet Paşa, iki tarafın savaş durumu üzerinde tam bir bilgisi olmadığını ileri sürerek, böyle bir harekete yanaşmamıştır. Refet Paşa, İzzettin Paşa kuvvetlerinin doğuya Porsuk suyu gerisine çekilmesi gerekirse, süvarileriyle Kütahya ovasından Etem kuvvetlerinin yan ve gerilerine saldırmayı düşünüyormuş. Atlarından inip, piyade tümenimiz karşısında yaya olarak savaşmakla çok zayıf bir duruma düşmüş olan Etem kuvvetleri üzerine yürümekten kaçınan komutanın, piyade tümenimiz yenilip geri çekilirken atları üzerinde bulunacak olan, içgüçleri yıklanmış başkaldırıçıların hangi yanına ve nasıl saldırmayı düşündüğü gerçekten her asker için üzerinde durulacak bir sorundur. Böyle şey olamaz! Bu düşman atlıları, geri çekilmek zorunda bıraktığı piyadeden dönüp Refet Paşa süvarileri üzerine atılmayacak mıydı?

Baylar, savaş alanına, top ve tüfek sesine gelen bir kuvvetin, bir tek tüfek bile olsa, kendinden olan ve savaşan bir kuvvetin yenilmesini bekleyip ondan sonra iş görebileceğini sanması, yalnız asker olanların değil, en kısa görüşlü insanların bile usa yatkın bulacağı bir düşünce değildir. Görev ve özveri, savaşan birliklerin, yenilmeden ve çekilmeden başarısını sağlamaya çalışmakla yapılır.

Arkadaşı savaşırken ve yardım beklerken seyirci kalmış komutanlar, arkadaşının yenilmesine tanık olabilirlerse de, tarihin ezici yergisinden ve suçlamasından hiç mi hiç kurtulamazlar.

İzzettin Paşa, 11 Ocak 1921 günü öğlesinden 13 Ocak gece yarısına dek süren sert ve kızışmış savaşlar sırasında, süvari birliklerinin de savaşa katılması zamanının geldiğini Genelkurmay Başkanlığına bildirmişti. Refet Paşa, Güney Cephesinden getirtmekte olduğu Sekizinci Tümen yetişebilirse, 14 Ocakta saldırıya geçmek niyetinde olduğunu birliklerine duyuruyordu. İzzettin Paşa 11, 12, 13 Ocak günlerinde yalnız başına düşmanla savaştıktan sonra, akşam gün batarken, yaptığı bir karşı saldırıyla başkaldırıçıları yendi ve kaçmak zorunda bıraktı. Refet Paşa savaşa seyirci kalmakla büyük bir fırsat kaçırdı. Etem'in ve kuvvetlerinin kaçmasına elverişli bir durum yarattı. 14'üncü günü, buyruğu altındaki bütün süvari kuvvetlerini, Süvari Tümeni Komutanlarından Derviş Bey'in (Kolordu Komutanı Derviş Paşa) buyruğu altına vererek onu, Etem'i kovalamakla görevlendirdi. Derviş Paşa, geceleri de yürü-

yerek, Afşar'da, özellikle Gediz'de Etem kuvvetlerinin gerilerine doğru yönelttiği korkunç vuruşlarla Etem, Tevfik, Reşit kardeşleri bocalattı. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş Bey, Etem ve kardeşlerini, 14 Ocak'tan 22 Ocağa dek dokuz gün soluk aldırmaksızın boyuna kovalamıştır. Sonunda bütün Etem kuvvetleri tutsak edilmiş, yalnız Etem, Tevfik ve Reşit kardeşler yeni görev almak üzere düşman içine kaçabilmişlerdir.

İZZET VE SALİH
PAŞALAR, NE
OLURSA OLSUN,
İSTANBUL'A
GİTMEK
İSTİYORLARDI

Sayın baylar, Ankara'da bulunan İstanbullu konuklarımıza bir, bir buçuk aysüren konuklukları sırasında çok şeyler gösterebildiğimizi sanıyorum. Ayaklanan Etem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırıldı. Yunanlıları, üç günde İnönü'de yendik. Büyük Millet Meclisinin kıvanç ve gönül rahatlığı duyacağı yeni bir dönem açıldı. Ama İzzet ve Salih Paşalar bunların hiçbirinden kıvanç duymuş görünmüyordu; yurt özlemine tutulmuş gibi, ne olursa olsun İstanbul'a gitmek istiyorlardı. İstanbul'daki arkadaşlarının da çok kaygı duymakta oldukları anlaşıyordu.

Ankara'ya gelişlerinden on gün sonra, Fransız telisiyle, Zonguldak'a bir telyazısı gelmişti. Telyazısı şudur:

16 Aralık 1921

Zonguldak Mutasarrıflığı Aracılığıyla İzzet

Paşa Hazretlerine

Sizlerden şimdiye dek bir bilgi alınamadığından yüksek kurulunuzun Ankara'ya varış haberinin beklenilmekte olduğu.

Mustafa Arif

İki gün sonra Adapazarı üzerinden şu telyazısı geldi:

Dahiliye Nazırı İzzet Paşa Hazretlerine

Sizlerden bir bilgi alınamadığından Ankara'ya varış haberinizin beklenilmekte olduğu üzerine birkaç gün önce Zonguldak yoluyla çekilen tel karışığının çabuklaştırılması rica olunur.

Dahiliye Nazırı Vekili

Mustafa Arif

Tevfik Paşa Hükümeti adına Ziya Paşa'nın İnebolu'ya gönderdiği bir özel görevli, 10/11 Ocak 1921'de uzun bir kapalı telle birtakım bilgiler veriyordu.

İzzet Paşa kurulunun Anadolu'daki hükümetle birlik olduğu haberi İstanbul'ca doğrulanmış. Hükümet, İzzet Paşa'dan bilgi istiyormuş. Ziya Paşa, Safa, Mustafa Arif ve Raşit Beyler de demişler ki: "Yurdun çıkarı, kurulun Ankara'da kalmasını gerektiriyorsa buna bir şey denilmez. Böyle olunca da, hükümetin düşmesi gerekir. Ancak, biz de bu yurdun çocuklarıyız. Hiç olmazsa durumdan bizlere de bilgi versinler. Bizi aydınlatsınlar, biz de ona göre bir yol tutalım."

Ziya Paşa, Paris'ten, Ahmet Rıza Bey'den aldığı bir mektupta yazılanlardan ve İstanbul'da güvenilir bir kaynaktan elde ettiği bir bilgiyi de açıklıyordu.

Ahmet Rıza Bey diyormuş ki: "Eğer Ulusal Kuvvetlerin savaş gücü elveriyorsa İzmir sorunu, iyi hazırlanmış bir baskınla oldubittiye getirilerek çözümlenmelidir." Aldığı bilgi bunu doğruluyormuş. Kral Konstantin'i tutacaklarmış.

Ziya Paşa'nın özel olarak edindiği bilgiler de, son konferanstan önce Yunanlıların, desteklenerek, büyük bir saldırıya geçirilecekleri yolunda idi.

Damat Ferit Paşa çok sıkı çalışmaya başlamış. Yeni kurulacak hükümet için, Baltalimanı'nda türlü türlü listeler düzenlenmeye başlanmış.

İnebolu'ya gelmiş olan özel görevli aracılığıyla Ziya Paşa'ya ve arkadaşlarına gönderttiğim yanıtta, verdikleri bilgiye teşekkürden sonra: "İzzet ve Salih Paşalar, ortak amacımızın kesin gereği olarak Ankara'da kalmışlardır." dedim. Kendilerinin İstanbul'da iş başında kalmaları uygun ise de, görevden uzaklaştırılmadan önce, hepsinin, şimdiden el altında bulunduracakları güvenilir ve hızlı giden bir araçla hemen Anadolu'ya gelmelerinin, yurdun yüksek çıkarları için gerekli olduğunu ve böylelikle yapacakları hizmet ve özveriye ulusça pek çok değer verileceğini yazdım.

Özel görevlinin İstanbul'a döndükten sonra İnebolu'ya gönderdiği ve oradan 19 Ocak 1921'de Ankara'ya çekilen kapalı telde, Ziya Paşa ve arkadaşlarının görüşüme uygun bir yol tutmaya karar verdikleri bildirilmişti.

**SADRAZAM
TEVFİK PAŞA
BENİMLE İLİŞKİ
KURUYOR**

Baylar, bu günden bir hafta kadar sonra Kocaeli Komutanlığından şöyle bir telyazısı aldım:

Geyve İstasyonu, 26.1.1921

Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Yurdun yüksek çıkarlarıyla ilgili önemli bir konu üzerinde Sadrazam Paşa'nın sizinle makine başında görüşmek istedikleri İstanbul Telgraf Genel Müdürünün 26.1.1921 günü saat öğleden sonra 16.30'da yazdığı telle bildirilmektedir. Bu konudaki buyruklarınızı ve izinlerinizi dilerim.

Kocaeli komutanlığına aynı gün makine başında verdiğim karşılıkta dedim ki:

İstanbul, Geyve ile doğrudan doğruya nasıl haberleşebilir? İstanbul'da Tevfik Paşa ile ya da herhangi biriyle haberleşip ilişki kurabilmem için, Bakanlar Kurulundan ve belki Meclisten karar almak gerekeceğinden bu konuda şimdiden bir şey diyemem. Tevfik Paşa ile telgraf görevlisinin bile açıktan açığa haberleşmesi, yabancıların İstanbul'a karşı olan durumumuz üzerindeki görüşlerini alt üst edeceğinden, uygun değildir. Ancak Tevfik Paşa bana değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine başvurmak dileğinde ise, bu dileği kabul edilir. Bunun özel olarak ve haberin bize ulaştırıldığı yolla Tevfik Paşa'ya duyurulmasında sakınca yoktur.

İstanbul'dan Adapazarı'na telgraf yolu, oradan da Geyve'ye askerlerce korunup kullanılan telefon yolu vardı. Tevfik Paşa'nın benimle kapalı olarak görüşmek istemesi üzerine İstanbul teli Ankara'ya bağlattırıldı.

Tevfik Paşa'dan açık olarak şu teli aldım:

İstanbul, 27.1.1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

25 Ocakta Paris'te toplanan kurulun aldığı kararlar gereğince doğu sorununun çözümünü görüşmek üzere 21 Şubatta Londra'da İtilâf devletleri¹ delegeleriyle Osmanlı ve Yunan hükümetleri delegelerinden kurulacak bir konferans, toplantıya çağrılacaktır. Yürürlükteki antlaşmada sonraki olaylar dolayısıyla zorunlu görülecek değişiklikler yapılacaktır. Yüce Hükümete gönderilecek çağrı için, Mustafa Kemal Paşa'nın ya da Ankara'ca yetki verilmiş delegelerin Osmanlı delegeler kurulu arasında bulunmaları koşulu ileri sürülmüştür. Bu kararları, İtilâf devletlerinin İstanbul temsilcileri

¹ Nutuk metninde İttifak devletleri olarak kayıtlı ise de doğrusu böyle gerekir.

bildirdi. Görevlendireceğiniz delegeler buradan seçeceğimiz kişilerle birleşerek yola çıkacaklardır. Kararı ve yanıtınızı bekliyorum. Dikkatli davranılması gereken bir zamanda bulunduğumuzdan, bu gibi kimi önemli bil-dirimler için telgraf yolunun açık bulundurulmasını rica ederim. Makine başında hemen yanıt verilebilecekse telgraf başında beklemekteyim efendim. Bir de şifre var efendim.

Tevfik

Şifrenin açılmışı da şu idi:

İstanbul, 27 Ocak 1921

Saat: 8 sonra

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Londra Konferansında etkin konuşmak için Yunanlıların, bir kolduğu İzmir'e göndermekte ve Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya yollamakta olduğu ve on güne dek bir saldırıya başlayacakları inanılır kaynaklardan öğrenilmiştir.

Tevfik

Baylar. Tevfik Paşa'ya. yanıt olarak çektiğim tel şu idi:

**TEVFIK PAŞA'YA
VERDİĞİM RESMİ
VE ÖZEL
YANITLAR**

Ankara, 21.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

Y: 27.1.1921 tele:

Ulusal buyruma dayanarak Türkiye'nin yazgısını elinde tutan, yasal ve bağımsız tek egemen kuvvet, Ankara'da sürekli çalışmakta olan Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Türkiye ile ilgili bütün sorunları çözümleyecek ve her türlü dışişlerinde başvurulacak kat, ancak bu Meclisin Bakanlar Kuruludur. İstanbul'daki herhangi bir kurulun hiçbir yönden yasal ve hukuksal bir niteliği yoktur. Bunun için, böyle bir kurulun kendine hükümet adını vermiş olması, ulusun egemenlik haklarına açıkça aykırıdır ve bu ad altında, yurdun ve ulusun yaşamıyla ilgili işlerde dışarıya karşı, kendini başvurulacak kat olarak göstermesi uygun görülmez. Kurulunza düşen yurt ve vicdan ödevi, hemen durumun gerçeklerine uyarak, ulus ve yurt adına başvurulacak yasal hükümetin Ankara'da olduğunu kabul edip bildirmektir. Ulusumuz ve yurdumuz adına yasal yetkili hükümetin Ankara'da olduğunu İtilâf devletlerinin anlamış oldukları kuşku götürmez ise de, sözü geçen devletlerin bu görüşlerini açığa vurmakta gecikmeleri, İstanbul'da aracı bir kurul bulunmasının kendileri için yararlı olabileceğini sanmalarından ileri geliyor.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti; barışı gerçek bir içtenlikle dilediğini açıklamış; yalnız ulusal haklarının tanınmasını istemekten öteye

geçmeyen koşullarını birçok kez duyurmuş ve bu haklar tanınırsa, istenilecek görüşmeleri kabule hazır olduğunu bildirmiştir. İtilâf devletleri Londra'da toplayacakları konferansta doğu sorununu adalet ve hak çerçevesi içinde çözümlemeye karar vermişlerse, çağrılarını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine doğrudan doğruya göndermelidirler. Yukarıda sözü edilen koşullara uygun olarak yapılacak çağrının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince iyi karşılanacağını yeniden bildiririz.

Saat: 00.30 önce.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı
Mustafa Kemal

Bunun arkasından da kendim özel olarak şu teli çektim:

Tel

Ankara, 28 Ocak 1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

Sizin gibi yaşadığı sürece bu ulusa ve yurda aralıksız olarak değerli hizmetlerde bulunmuş sayın bir kişi için, bütün geçmiş hizmetlerinizi tamamlayıp yüceltecek eşsiz, tarihsel bir fırsat çıktığı kanısındayız. Biz tam birlik içinde iş görmek istiyoruz. İstanbul Hükümetinin aracılığı ile çağrıldığımız konferansta, yurdu ayrı ayrı temsil edecek iki kurulun ne denli sakıncalar doğuracağını tümüyle anladığınıza inanıyoruz.

Ulusun, salt egemenlik haklarını koruma uğrunda harcadığı emekler, akıttığı hesapsız kanlar, birçok iç ve dış güçlüklerle karşı gösterdiği dayanç ve direnç, bugün karşısında bulunduğumuz elverişli yeni durumu yarattı. Bir yandan da, dünya olayları, dayanç ve direncimizin temel amacı olan tam bağımsızlığımızı sağlayıcı bir yolda gelişmektedir. Bizi tutsak olmaya ve yıkılmaya zorlamak isteyen hükümetler karşısında, ulusal haklarımızı savunurken, maddesel ve ruhsal bütün güçlerimizi birleştirmemiz çok gereklidir. Bunun için Padişah Hazretlerinin, yurttan ulusal buyrumun belirdiği tek yüce kat olan Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını resmi olarak bildirmesi artık gerekli olmuştur. Böylece, İstanbul'un, yurda arka arkaya birçok zararlar getirdiği kötü deneyler sonunda anlaşılan ve ancak yabancılar yararına sürdürülen olağandışı durumuna bir son verilebilir. İtilâf devletleri temsilcilerinin yaptığı bildirim gösteriyor ki, İstanbul'dan gidecek bir delegeler kurulunun Londra Konferansına katılabilmesi, ancak bu kurulda Ankara Hükümetince tam yetki ile görevlendirilmiş temsilcilerin de bulunması koşuluna bağlıdır. Böylece İtilâf devletleri, Türkiye adına barış görüşmelerine katılacak delegelerin ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince gönderilebileceğini yeter bir açıklıkla ortaya koymuş oluyolarlar. Gerçekte eylemli olarak ve hukuk açısından yurttan yasal tek hükümet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin koyduğu ve yayımladığı ilkeleri kabul buyurmanızı ve bu ilkelerin düşmanlarımızca da kabulünü kolaylaştırmak için bize katılarak durumunuzu saptamanızı ve düzeltmenizi, tarih ve ulus karşısında yüklenmiş görev ve yetkiyle öneririz. Böylece, savaşımımızı mutlu bir sonuca erdirmek işi çabuklaştırılmış olur. Birlik olarak çalışmak ve ulusal istekleri olanca gücümüzle savunmak düşüncesiyle ve içtenlikle yaptığımız bu

öneri kabul buyrulmaz ve uygulanmazsa, padişahlık ve halifelik katında oturan Padişah Hazretlerinin durumunun sarsılmasından haklı olarak korkulur ve biz, ulusal buyrumun vermiş olduğu hukuka dayanan ve edimli bütün yetkileri elinde bulunduran bir hükümet olarak şimdiden bildirir ve belirtiriz ki, bundan doğacak sorumluluk, önceden kestirilemeyecek olan bütün sonuçlarıyla, doğrudan doğruya Padişah Hazretlerinin olacaktır. Bu durum karşısında sizlerin, vicdan görevinizle tarihsel görevinizi tam olarak yapmanızı ve sonucunu bize kesin ve açık olarak bildirmenizi bekliyoruz. Özel saygılarımızın kabulünü rica ederiz efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı
Mustafa Kemal

Sayın baylar, aslında hiçbir etkisi kalmayıp sözde hükümet durumuna düşmüş bulunan, ama varlığı da çok dokuncalı olan İstanbul Hükümetini ortadan kaldırmak önemliydi. Buna engel olanların başında padişah ve halife bulunuyordu. Bundan dolayı durumun açıklık kazanması için, yapılacak ilk işin, padişahlık ve halifelik katına, Türkiye Büyük Millet Meclisini ve Hükümetini tanıtmak olması gerekirdi. Gerçekte, elimiz altında ve yalanımızda olmayan bu kata karşı başka bir işlem uygulamaya, şimdilik gücümüz de yetmezdi. Bunun için, Tefvik Paşa'ya yine o gün şu üçüncü teli de yazdım:

Ankara, 28 Ocak 1921

İstanbul'da Tefvik Paşa Hazretlerine

Resmi ve özel telyazımızdaki düşünce ve önerilerimizi aşağıda özet olarak yeniler ve gereğinin tez elden yapılmasıyla sonucunun bildirilmesini rica ederiz:

1 - Padişah, Türkiye Büyük Millet Meclisini tanıdığını kısa bir buyrukla açıklamalıdır. Bu buyruk, padişahlık ve halifelik katının dokunulmazlığını temel ilke olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisini, şimdiki durumu, niteliği ve yetkisiyle Padişahın kabul buyurduklarını kapsamalıdır. Başkaca ayrıntıların eklenmesi, şimdilik karışıklığa yol açabilir.

2 - Birinci madde hükmü yerine getirildiğinde yalnız ulusumuzu ilgilendiren iç durumumuzun düzenlenmesi aşağıdaki gibi olabilir:

Padişah Hazretleri eskisi gibi İstanbul'da otururlar. Yetkili ve sorumlu olup her türlü saldırıdan korunmakta olan ve her türlü bağımsızlık koşullarını özünde toplamış bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümet, şimdilik Ankara'da bulunur. Doğal olarak, artık İstanbul'da hükümet adı altında bir kurul kalmaz. Ancak, İstanbul'un özel durumu dolayısıyla Padişahın yanında, Büyük Millet Meclisince görevlendirilecek ve yetki verilecek bir kurul bulundurulur.

3 - İstanbul kenti ve dolayları yönetiminin nasıl düzenleneceği daha sonra düşünülür ve uygulanır.

4 – Bildirilen koşullar kabul edilip uygulanınca, Büyük Millet Meclisi'nin onayladığı bütçemize padişah ve padişah soyundan kişiler için daha önce konulmuş olan ödenekle birlikte, gereken bütün görevlilerin ve öbür aylıklıların aylıklarını vermek için gerekli paralar hükümetçe sağlanacak ve ödenecektir. Akçalı gücümüz¹ bunu karşılayacak yeterlidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı

Mustafa Kemal

Tevfik Paşa'nın bu uzunca telimize gece verdiği yanıt çok kısa oldu. Tevfik Paşa'nın yanıtı şu idi:

Tel

28/29.1.1921

Telyazılarını aldım. Yarın kurulu toplayarak saat altıda bilgi veririm efendim.

TEVFİK PAŞA VE
A R K A D A Ş -
L A R I A N A D O -
L U ' Y U İ S T A N B U L
H Ü K Ü M E T İ N E
B A Ğ L A M A Y A
Ç A L I Ş I Y O R L A R

Tevfik Paşa, kurulunu toplamış; şu yanıtı verdi. Bunu da, olduğu gibi bilginize sunacağım:

İstanbul, 29.1.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

28 Ocak 1921 günlü üç telyazınıza yanıtıdır:

Şimdiki hükümet, İstanbul ile Anadolu'nun birleşmesindeki yararlarla öteden beri değer verdiğinden bu amaçla iş başına gelmiş ve şimdiye dek bu uğurda çalışmıştır.

Ulusun egemenlik haklarını korumak için harcadığınız emeklerin ve verdiğiniz kurbanların, karşısında bulunduğumuz elverişli durumu yarattığı, buna büyük ölçüde etki yaptığı kanısındayız. Bundan ötürü bir ulusal yarar sağlayacak önerilerinizi kabule hazırız. Bu bakımdan, bildirdiklerinizle ilgili görüşlerimizi aşağıda açıklıyorum:

Konferansa dolaylı olarak çağırılmanız doğaldır. Çünkü İtilâf devletleri hükümetlerinin temsilcileri buradadır. Bunun için, İstanbul'da bulunan ve sizinle işbirliği yapmaya çalışan bir hükümet aracılığıyla bildirim yapılması pek doğal görülmelidir. Şimdiye değin Anadolu'yu tanımaya bile gerek gör-meyen Avrupa hükümetlerinin, özellikle Anadolu delegelerinin konferansta bulunmaları koşulunu koymaları sevindiricidir. Bu bakımdan, bir yöntem sorunu yaratarak bu mutlu değişimden yararlanmamak, ulusa karşı yük-lendiğiniz görevle hiç bağdaşmaz. Doğrusu aranırsa, birleştiğimiz kamuya duyurulduktan sonra, delegelerimiz de ayrı ayrı değil, hep birlik sayılır. Delegeler kabul edilen ilkeler çerçevesi içinde konuşacaklarına göre bu konu-da bir sakınca düşünülemez. Demek, devlete ve ulusa karşı yükümlü olduğumuz görev, bu tarihsel anda bize uzatılan elden yararlanmayı kesin olarak buyurmaktadır. Bundan kaçınmanın, Yunan isteklerine karşı savunmasız kalmamıza ve yurdumuzda daha uzun zaman savaş yıkımlarının sürüp

¹ Kudret-i maliyemiz.

gitmesine yol açacağı düşünülmelidir. Aslında, isteklerimizi konferansta ilerisürmek ve hakkımızı Avrupa'ya duyurmak, söz gelişi, konferans sonuçsuz bile kalmış olsa bir dokunca getirmez. Sizin ve arkadaşlarınızın yurtseverliği, bu fırsatın kaçırılmayacağı güvencesini vermektedir. Şimdiye dek eski hükümetlerce alınmış ve her iki yan için kötü sonuç vermiş olan kararlar kaldırılacağı için aramızda artık ikilik kalmamıştır. Ancak, İstanbul düşman elinde bulunduğundan, buradaki hükümetin kaldırılması, hükümet işlerinin büsbütün İtilâf devletleri eline geçmesine ve sonuç olarak, antlaşmadaki, İstanbul'la ilgili maddelerin yürürlüğe konulmasına yol açacaktır; ayrıca, savaş durumunda bulunduğumuz Yunan askerlerinin şu sırada İstanbul ve dolaylarında bulunuşu da, bu önerileri uygulanamaz bir duruma getirmiştir. Kurulumuzun iş başında kalma düşüncesinin bu görüşlere etki yapmadığından size söz etmeyi bile gerekli görmem. Gerçekte bugün en ivedilikle çözümlü gereken sorun, zamanı yaklaşımakta olan konferansa delegelerimizi yetiştirmektir. Biz konferansa katılmayacak olursak, Yunanlılar katılacakları için, yoklayın¹ hüküm giymek ve davamızı yitirmek tehlikesi belireceğinden bu konuda sorumluluk kabul edemeyeceğimizi bildirir ve toplantı gününden önce konferans yerinde bulunmak yararımıza olacağından delegelerinizin ivedilikle buraya gönderilmesini rica ederim.

Sadrazam

Tevfik

Sayın baylar, Tevfik Paşa ve hükümeti, İstanbul ile Anadolu'nun birleşmesi için çalışmış olduğunu söylüyor. Doğrudur. Biz de bunun için çalışmakta idik; şu ayrımla ki, Tevfik Paşa ve arkadaşları Anadolu'yu, eskiden olduğu gibi, İstanbul'a bağlamak ve tutsak etmek istiyorlardı. Oysa İstanbul, düşman kuvvetlerinin elinde bulunuyordu. Tevfik Paşa ve arkadaşları, Anadolu'yu İstanbul hükümetine bağlamaya çalışıyor. Öyle bir hükümete ki, dünyada varlığına ses çıkarılmıyorsa düşman isteklerini kolaylaştırmaya yarayacak nitelikte görüldüğü içindi. Tevfik Paşa ve arkadaşlarına göre elverişli durumun doğmasında Anadolu'nun verdiği savaşımın büyük etkisi vardır. Ama, bu durumu yaratan yalnız Anadolu'nun savaşımı değildir. Belki bu yaşlı politikacı, kendisinin iş başına gelmesi üzerine bu başarının elde edildiğini sanıyordu.

Tevfik Paşa'ya şöylece yanıt verdim:

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

I - 27.1.1921 ve 28.1.1921 günlerinde çektiğim üç tel ile sizlere gerekli bulunan ve benimsenip uygulanması zorunlu olan bütün konuları açık-

¹ gıyabi.

**ANAYASANIN
TEMEL MADDE-
LERİNİ TEVFİK
PAŞA'YA
BİLDİRDİM**

lık ve kesinlikle bildirmiş olduğuma inanıyorum. Buna karşın, 29 Ocak 1921 günlü telinizle durumun daha gereği gibi anlayışla ve doğru olarak ele alınmadığını gördüm. Durumun önemi ve zamanın inceliği dolayısıyla, sizinle birlikte yüksek arkadaşlarınızı ve özellikle Padişah Hazretlerini her bakımdan bir kez daha aydınlatmamız bir görev oluyor. Düşünce ve yargularınızdan doğru sonuçlar çıkarmanızı kolaylaştırmak amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisince konulan ve uygulanan Anayasanın temel maddelerini, olduğu gibi aşağıda bildiriyorum:

Anayasa

Temel Maddeler

1 – Egemenlik sınırsız ve koşulsuz olarak ulusundur. Yönetim yöntemi, halkın kendi yazgısını edimli olarak kendinin yönetmesi ilkesine dayanır.

2 – Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır.

3 – Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisince yönetilir ve hükümeti “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” adını taşır.

4 – Büyük Millet Meclisi, iller halkınca seçilen üyelerden kurulur.

5 – Büyük Millet Meclisinin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldır; bunlar yeniden seçilebilirler. Eski meclisin görevi yeni meclis toplanıncaya dek sürer. Yeni seçim yapılamayacağı anlaşılırsa toplantı dönemi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri, yalnız kendini seçen ilin vekili olmayıp bütün ulusun vekilidir.

6 – Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu, kasım başında, çağrısız toplanır.

7 – Din buyruklarının¹ yerine getirilmesi; bütün yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması ve savaş kararı verilmesi gibi temel haklar Büyük Millet Meclisininindir. Yasalar ve tüzükler düzenlenirken, halkın işine en uygun ve zamanın gereklerine en elverişli din ve hukuk hükümleriyle töreler ve önceki işlemler temel olarak alınır. Bakanlar Kurulunun görev ve sorumluluğu özel yasayla belirtilir.

8 – Büyük Millet Meclisi, çeşitli bakanlıkları özel yasasına göre seçtiği bakanlar aracılığıyla yönetir. Meclis, yürütme işleri için bakanlara yönerge verir ve gerektiğinde bunları değiştirir.

9 – Büyük Millet Meclisi genel kurulunca seçilen başkan bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanıdır. Bu kimlikle Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu üyeleri, içlerinden birini kendilerine başkan seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır.

II – Anayasanın, işbu maddelerle çelişmeyen hükümleri eskiden olduğu gibi yürürlüktedir.

Yukarıda belirttiğim temel maddelere aykırı bir yol tutamayacağımızı ve buna yetkili olmadığımızı yüksek dikkatlerine önemle sunarım. Meclis Başkanlığıyla başlayan yazışmanızın gerektirdiği işlemin yürütülmesi Bakanlar Kuruluna bırakılmıştır efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı
Mustafa Kemal

¹ Ahkâmı şeriyenin.

Sayın baylar, bu telyazımda, temel maddelerini bildirdiğim Anayasa, daha on gün önce, yani 20 Ocak 1921 gününde Meclisten çıkmıştı. Meclisin ve ulusal hükümetin durumunu, yetkisini, kuruluşunu ve niteliğini saptayıp belirten ilk yasadır. Meclis 23 Nisan 1920'de açıldığına göre, bu Anayasanın Meclisten çıkarılabilmesi için dokuz aylık bir zamanın geçmesi gerekmişti. Bu gecikmenin nedeni üzerinde biraz bilgi verebilmek için, izin verirsiniz, kısa bir açıklamada bulunayım:

Biliyorsunuz ki, Meclisin açılmasından sonra çok gerekli ilkeleri içine alan bir önerge vermiştim. Meclis ve onun Bakanlar Kurulu, o ilkeleri işlemler üzerinde ilk günden uygulamaya başlamıştı. Bir yandan da, kurulmuş olan Temel Haklar Yarkurulu, bu önerge kapsamı temel olmak üzere, bir yasa tasarısı hazırlamaya başladı. Ancak, dört aylık bir süre sonunda bu yarkurul "Büyük Millet Meclisinin Kuruluş ve Niteliği ile İlgili Yasa" başlıklı sekiz maddelik bir tasarımı Meclise getirdi. 18 Ağustos 1920 gününde ivedilik kararıyla görüşülmesine başlanan bu yasa maddelerinin uzunca bir gerekçesi de vardır.

Yarkurul tutanağının, Büyük Millet Meclisini tanımlayan satırları arasında şu tümceler yazılı idi: "Halife ve Padişahın tutsak oluşundan ve başka olayların da buna eklenmesinden doğan zorunluk üzerine kurulan Meclisimizin, bugünkü kuruluşuyla sonsuza değin sürüp gideceğini kabul etmek, aşırı ve olağandışı durumlara olağan bir biçim vermek olur; oysa, olağandışı durumların kalımlı olamayacağı genel bir kuraldır. Ancak, saldırıya uğrayan padişahlık ve halifelik hakkı ile yurt ve ulus bağımsızlığının elde edilmesine ve pekiştirilmesine değin bu durumun sürdürülmesi ve temel amaç olan kutsal umuların² gerçekleşmesi ile Meclisin olağan bir duruma girmesi uygun görülmüş ve onun için ikinci maddenin birinci bölümü 'amacın gerçekleşmesine değin' sözüyle bağimli kılınmıştır." Gerçekte, Meclisin toplanma süresi zamanla belirlenip sınırlanmamıştı.

Bu görüşe ve nedenlere göre, 1920 Ağustosunda daha Türkiye Büyük Millet Meclisinin kalıcı olmadığı, durum ve niteliğinin de olağandışı olduğu düşüncesinin geçerli bulunduğu anlaşıyor.

¹ Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevaddı Kanunı.

² ümniyelerin.

Yasa maddelerinin birincisi de: “Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme güçlerini kendinde toplar ve devleti bağımsız olarak kendisi yönetir.” biçiminde idi. Bu madde ile Meclise verilen yetkinin bile, gerekçeye göre geçici olması gerekiyordu. Geçici nitelikte olan bir kurumun yetkisi de varlığı süresince var olur.

Temel Haklar Yarkurulunun görüş ve düşüncesi, Mecliste de böylece belirdi. Dahası, Meclis üyelerinden birçokları amacın açıklanmasında, Yarkurulun dediklerini eksik bularak açıklık getirilmesini önerdiler. Dediler ki: “Birinci maddenin başına ‘Halifelik ve padişahlığın kurulmasına, yurt ve ulus bağımsızlığının sağlanmasına değin’ biçiminde açıklık verici sözler eklemek gerekir.” İkinci maddedeki “Amacın gerçekleştirilmesine değin” sözü yerine de yukarıdaki açıklayıcı sözlerin konulması istendi. Bu konu çok tartışmalara yol açtı. Kimi milletvekilleri: “Yalnız, halifelik sözcüğünü koyalım; bu, padişahlığı da kapsar.” dediler.

Kimi hoca efendiler bunu kabul etmediler. “Halifelik dinsel bir görevdir.” düşüncesinde bulundular. “Halifelikte dinsel görev yoktur.” diyenlere, hoca efendiler şu yolda karşılık verdiler: “Padişahlık egemen olduğu ülkeleri kapsamına alır. Halifelik ise yeryüzündeki bütün Müslümanları kapsamına alır.”

Bu tartışmalar günler ve günlerce sürüp gitti. Çarpışan görüşlerden biri açık idi: “Halife ve padişah vardır ve var olacaktır. O var olunca bugünkü durum, kuruluş ve yetki geçicidir. Padişah ve halife, çalışmaya fırsat bulunca, Anayasanın ve siyasal kuruluşun ne olacağı bellidir, bilinmektedir. O bakımdan yeni bir şey düşünmek söz konusu değildir. Halife ve padişahın çalışır duruma gelmesini sağlayıncaya dek, Ankara’ya toplanmış olan birtakım kişiler, geçici önlemlerle çalışacaklardır.”

HALİFELİK VE PADIŞAHLIK SORUNLARI ÜZERİNDE TÜR- KİYE BÜYÜK MİLLET MECLİ- SİNDE YAPTIĞIM AÇIKLAMA

Buna karşı olan görüşte açıklık yoktu: “Padişahlık ulusa geçmiştir; padişahlık kalmamıştır. Halifelik de padişahlık demektir; böyle olunca onun da varlığının bir anlamı yoktur.” diye apaçık konuşulmuyordu. Otuz yedi gün sonra, 25 Eylülde, bir gizli oturumda Meclise birtakım açıklamalar yapmayı yararlı gördüm. Ortaya atılan duygu ve düşüncelere gerekli karşılıkları verdikten sonra başlıca şu düşünceleri ileri sürmüştüm:

Türk ulusunun ve onun biricik temsilcisi bulunan Büyük Meclisin, yurt ve ulusun bağımsızlığını, yaşamasını güven altında bulundurmaya çalışırken, halifelik ve padişahlıkla, halife ve padişahla bu denli çok ilgilenmesi sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek yüksek çıkarlarımız gereğidir. Eğer amaç bugünkü halife ve padişaha olan bağlılığı bir daha söyleyip belirtmekse bu kişi hayındır. Düşmanların, yurt ve ulusa kötülük yapmakta kullandıkları maşadır. Buna “halife ve padişah” deyince, ulus, onun buyruklarına uyarak düşmanların isteklerini yerine getirmek zorunda kalır. Hayın, ya da bulunduğu katın gücünü ve yetkisini kullanması yasak edilmiş olan kişi, aslında padişah ve halife olamaz. “Öyle ise, onu atıp yerine hemen başkasını seçeriz.” demek istiyorsanız, buna da bugünkü durum ve koşullar elverişli değildir. Çünkü padişahlıktan ve halifelikten atılması gereken kişi, ulusun içinde değil, düşmanların elindedir. Onu yok sayarak başka birini padişah ve halife olarak tanımak düşünülüyorsa, o zaman bugünkü halife ve padişah, haklarından vazgeçmeyerek İstanbul’daki hükümetiyle, bugün olduğu gibi, yerinde oturup çalışmalarını sürdürebileceğine göre, ulus ve Büyük Meclis, asıl amacını unutup halifeler sorunu ile mi uğraşacak? Ali ile Muaviye çağını mı yaşayacağız? Kısacası bu sorun geniş, ince ve önemlidir. Çözümü, bugünün işlerinden değildir.

Sorunu kökünden çözümlemeye girişecek olursak bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyacağımız yasa ilkeleri varlığını ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan Millet Meclisini ve ulusal hükümeti güçlendirecek anlam ve yetkiyi kapsamalı ve dile getirmelidir!

Baylar, bu açıklamamdan bir hafta önce, ben de Meclise bir tasarı vermiştim. 13 Eylül 1920 günlü olup siyasal, toplumsal, yönetsel ve askeri görüşleri özetleyen ve yönetim örgütleri ile ilgili kararları içine alan bu tasarı, Meclisin 18 Eylül 1920 günkü toplantısında okundu. İşte bugünden daha dört ay geçtikten sonra kabul edilen ilk Anayasa bu tasarıdan çıkmıştır.

**LONDRA KON-
FERANSINA KA-
TILACAK DELE-
GELER DOĞRU-
DAN DOĞRU
ULUSAL BUYRU-
MU TEMSİL EDEN
BÜYÜK MİLLET
MECLİSİNCE
SEÇİLMELİDİR**

Şimdi isterseniz İstanbul'la yapılan haberleşmelere geçelim.

Tevfik Paşa, 27 Ocak günlü telinde yazılı olanları 29 Ocak günlü teliyle yineledi. Bakanlar Kurulu Başkanlığından şu yanıt verildi:

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

İtilâf devletleri siyasasında Türkiye yararına beliren son gelişme ulusun özverili dayancının ürünüdür. Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Sevr Antlaşmasının hiç bir maddesini kabul etmemesi üzerine ortaya çıkan şu durumdan ulusal çıkarlarımıza en uygun sonuçların elde edilmesi, Londra Konferansına katılacak delegelerin, doğrudan doğruya, ulusal buyrumu temsil eden Büyük Millet Meclisince seçilip görevlendirilmiş olmasına bağlıdır. Uğursuz Sevr Antlaşmasını imzalamış bir kurulun özel kalıtcısı olan kurulu-
nuz üyeleri, ülkeye ve ulusa yararıyla sonuçları elde edemezler. Bunun için sizin yurdun yüksek çıkarlarını düşünerek bu barış görüşmelerinde, aradan çekilip, Büyük Millet Meclisi delegelerini, ulusal birliği bütünüyle gösterecek bir durumda serbest bırakmanız gerekir. Bundan ötürü, bir yandan, önceki bildirimimiz üzerinde yapılacak görüşmeleri sağlayıp yürütmeniz, bir yandan da aşağıdaki kararları ivedilikle kabul edip uygulamanız rica olunur:

1 - Londra Konferansına katılacak Türkiye Delegeler Kurulu, yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince seçilip gönderilecektir.

2 - İşbu Delegeler Kurulu yanına verilmesini gerekli gördüğümüz kimi uzman danışmanları, siz hazır edip gerekli belgelerle birlikte Delegeler Kuruluna katılmak üzere gönderceksiniz.

3 - Bizim göndereceğimiz bu Delegeler Kurulunun bütün Türkiye'yi temsil edecek tek kurul olduğunu da İtilâf devletlerine bildireceksiniz.

4 - Vaktin darlığı yüzünden alınan bu kesin ve değişmez kararlara uymazsanız ülkenin ve ulusun esenliği adına doğacak tarihsel sorumluluk tümüyle kurulunuzun olacaktır.

Bakanlar Kurulu Başkanı
Fevzi

Baylar, Tevfik Paşa'nın çalışma arkadaşı olup Ankara'da bulunan İzzet Paşa'nın da bir tel çekmesinin yararlı olacağını düşündük. İzzet Paşa'nın teli şu idi:

Şifre

Ankara, 30.1.1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

Şubat sonlarında Londra'da toplanacak konferansla ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle aranızda geçen açık yazışmalar kapsamını öğrenmiş bulunuyoruz. Kurulumuzun

uğradığı başarısızlıktan sonra yine düşünce bildirmeye kalkışmak utanç verici olursa da, gerçek durum ve buradaki etkin görüşler üzerinde sizleri aydınlatmayı yurtseverlik duygusuyla gerekli görüyoruz. İstanbul'un düşman elinde olması dolayısıyla oradaki bir hükümetin, ulusun temel çıkarlarını savunmaya gücü yetmeyeceği buraca doğal görülmektedir. Aynı iki kurul olarak konferansa katılmaktan da, sonradan Anadolu ile İstanbul'un ayrılmasına yol açılacağı korkusuyla çekinilmektedir. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de telyazılarındaki görüşlerden vazgeçmeye aslında yetkili değildir. Tanrı'nın yardımıyla, Anadolu'daki karşı koymalar ve ayaklanmalar, kırılıp ortadan kaldırılmış ve çeteler dağıtılarak güçlü bir ordu ve hükümet kurulmuştur. Avrupa'yı, Sevr Antlaşmasını bizim yararımıza değiştirmeye götürebilecek olan görüşmelerin kesilmesine meydan vermeyecek yardımlarınızın esirgenmemesini dostluğumuza dayanarak rica ederiz. Buradaki Türkiye Büyük Millet Meclisinin padişahça tanınması yolundaki temel koşul değişmemek üzere, ayrıntılar ve başkaca önemsiz konular üzerinde görüşme yolu açıktır. Bu yolun kapanmasına meydan verilmemek üzere görüşlerinizin bildirilmesini dileriz.

Ahmet İzzet

Baylar, sizi yormazsam Tevfik Paşa'nın bu tele verdiği yanıtı da sunayım:

Şifre

İstanbul, 31.1.1921

**T E V F İ K P A Ş A ,
K O R U M A Y A A N T
İ Ç T İ Ğ İ A N A Y A -
S A Y A B A Ğ -
L I L I K T A N
A Y R I L A M I Y O R**

Ankara'da İzzet Paşa Hazretlerine

Y: 30 Ocak 1921:

Hepimizin, hükümlerini korumaya ant içtiğimiz Anayasaya aykırı temel değişiklikler yapmanın ve bunu kabul etmenin, yasanın açık hükümleri ile nasıl bağdaşabileceği düşünülmeğe değer. Bu konu, ancak Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin.... aracılığıyla gönderdiği telde bildirilen ve bizim de uygun bulup İtilâf devletlerine kabul ettirmeye özenle çalıştığımız değişikliklerin, Tanrı yardımı ile yapılmasından sonra, yöntemine göre çözümlenecek iç sorunlardandır. Tersine bir tutum, dünkü telimizde de açıklandığı üzere, konferansa kabul edilmememize ve İstanbul'un hemen Osmanlı egemenliğinden çıkarılmasına ve Yunan isteklerine karşı savunmasız kalmamıza ve belki de onların haklı görünmesine yol açacaktır. Telyazılarından, bir noktanın sizlerce iyi anlaşılmadığını seziyoruz. Konferansa, sizin ve bizim diyerek, iki kurul gönderileceğinin nereden çıkarıldığı anlaşılamıyor. Davanın birdir, savunma dayanakları birdir. Konferansa gönderilecek kurul üzerinde de görüş birliğine varılırsa, yani oraca atanacak delegeler İtilâf devletlerinin tanımakta olduğu hükümetin katacağı delegelerle birlikte giderse, kurul bir ve bütün olur, gerekli yetkiyi taşır ve çekinmeden birlikte ulusal davayı savunur. Böyle olması gerektiğinin oraca da kabul buyrulduğu delegelerin İtilâf devletlerine tanıtılmalarını bizden istemelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Ankara'ca yapılan bildirim ve sizin sözleriniz açıkça göstermektedir ki, İtilâf devletleri Anadolu delegelerini Londra Konferansına yalnız olarak kabul etmemektedirler. Bunlar hükümet delegeleriyle birlikte bulunurlarsa kabul olunacaklardır. Böyle ayrılık sürdürülecek olursa belki de hiçbir tarafın

delegeleri kabul edilmeyecektir. Konferansa yalnız buradan delege kabul edilmesi olasılığı varsa da Anadolu için bu olasılık da yoktur. Bundan ötürü, pek büyük özveriler ürünü olan bu değişiklikten bize dokuncalı sonuçlar doğabilir. Çünkü İtilâf çevrelerinde sayıları pek çok olan Yunan dostlarına: “Türkler doğuda savaşın sürüp gitmesini istiyorlar, barış ve anlaşmaya istekli değildirlir.” diye propaganda yaparak, bizden yana olanları kendilerine çevirmek, bizi haksız ve düşmanımızı haklı göstermek için tutamak verilmiş olur. İki yanın delegelerinden meydana gelmiş bir kurul gönderilirse isteklerimiz kabul olunmasa bile, bizden yana olan görüşleri tersine çevirmemiş, belkide bize karşı olanların önemli bir bölümünü kazanmış oluruz. Zaman pek dardır. Yazışmalarla yitirilecek zaman kalmamıştır. Delegelerin hemen gönderilmesi yurt ve ulus çıkarları gereğidir. Sizinle sayın arkadaşlarınızın da geri gelmeniz gerekir. Çünkü oradaki görüşler üzerinde, yerinde yapılmış gözlemlerle edindiğiniz bilgilerden gereği gibi yararlanacak zamanın geldiği ve oradaki görüşlerin bizim görüşlerimize yaklaştırılması gerektiği üzerinde görüş birliğine vardığımız kanısındayız efendim.

**Sadrazam
Tevfik**

Baylar, Tevfik Paşa’nın Fevzi Paşa Hazretlerine gönderdiği yanıt telini de okuyalım:

Şifre

İstanbul, 1.2.1921

Ankara’da Mustafa Fevzi Paşa Hazretlerine

Y: 30 Ocak 1921:

Kral Kostantin’in Atina’ya dönmesi üzerine, İtilâf devletleri çevrelerinde ve kamuoyunda Yunanistan’a karşı meydana gelen değişiklik dolayısıyla Avrupa’da bizden yana bir akım doğmuştur. Ancak bu akıma karşılık, Rumları destekleyen ve Sevr Antlaşmasını bütünüyle ya da küçük değişikliklerle uygulayarak Türkiye’yi yok etme görüşünde direnen kimi siyasa adamları da vardır. Özellikle bu siyasa adamlarının, aldığımız sağlam bilgilere göre, Anadolu temsilcilerinin de konferansa çağrılmasını uygun görüp kabul eylemeleri, Anadolu’nun böyle bir çağrıya gitmeyeceğine inanmalarından ileri gelmiştir. Bununla güttükleri amaç da çağrıya gitmeyecek olan Anadolu’ya karşı baskı önlemleri alınmasını haklı göstermek ve kamuoyunu kendi siyasalarına uymaya zorlamaktır. Bunun için, konferansa bir an önce ve birlikte giderek haklarımızı almaya çalışmamız çok gereklidir. Eğer orada haklı ve türeye uygun isteklerimizin kabul olunmadığını görür ve konferanstan çekilmek zorunda kalırsak bu durumu, düşmanlarımızın elinde bize karşı etkin bir silah olamaz. Telinizde öne sürülen istekler, önce de bildirilen nedenlerden ve İstanbul’un özel durumundan ötürü kabul edilemez. Bunlar üzerinde direnerek konferansa vaktinde katılmak fırsatı yitirilirse: Birinci olarak birlik sağlanmamasından dolayı, İstanbul ve Boğazlar büsbütün Osmanlı egemenliğinden çıkar. İkinci olarak, İtilâf devletleri Yunanistan’a para ve asker yardımında bulunurlar ve Anadolu’da ortak bir saldırıya kalkışırlar. Böylece, birbirini kovalayan savaş yıkımları sonunda, gerçekte sayısı çok azalmış olan

Türk halkı bir kat daha ezilir, yok olur. Üçüncü olarak, büyük ölçüde özveriler karşılığında dışardan yardım aramak zorunluğu doğar. Sonunda da amacımız olan bağımsızlığın işe yaramaz duruma gelmesi gibi ağır sonuçlar doğar. Delegelerinizin İstanbul'a ivedilikle yollanması çok gereklidir efendim.

Sadrazam

Tevfik

Sayın baylar, Osmanlı Sadrazamının daha başka öğütleri ve bildirdikleri vardır. İzin verirseniz onları da okuyalım:

Şifre

İstanbul, 5.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Londra'da toplanacak konferansa Osmanlı devletinin de çağrılmasından kaygıya düşen Yunanlılar, bize karşı olan propagandalarını bir kat daha artırmışlardır. Paris'teki delegemiz, Yunanlıların Fransız kamuoyunu bize karşı kışkırtmak için, Anadolu'da Alman askerlerinden bir kurul bulunduğu, işlerinizin ve siyasanızın bu kurulun etkisi altında yürütüldüğü yolunda Fransız çevrelerinde söylentiler yaymakta olduklarını bildirmiştir. Ayrıca, Türkiye'deki Hristiyanların toptan öldürülmekte olduğu ileri sürülerek bunların kurtarılması için Papa'nın bütün ulusların millet meclislerine başvurduğunun duyulduğunu da bu bilgilere eklemiştir. Olağanüstü kötü etkiler yaratacak olan bu söylentilerin tez elden yalanlanmasını rica eder ve öğütleriz.

Sadrazam

Tevfik

Şifre

İstanbul, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Konferansı etkilemek amacıyla şubatın yirmi birinde Yunanlıların 70-80 bin kişiyle saldırıya geçecekleri Hariciye Nazırlığınca güvenilir kaynaklardan öğrenilmiştir. Saldırının Karahisar-Eskişehir doğrultusunda olacağı sanılır. İtilâf devletleri temsilcileri, Ankara delegelerinin yalnız olarak konferansa kabul edilemeyeceğini de söylemişlerdir.

Sadrazam

Tevfik

Bu tel, Yunanlıların saldıracağını, ya da Ankara delegelerinin yalnız olarak kabul edilemeyeceğini bildirmek için mi yazılmıştı? Yoksa 70-80 bin kişilik düşman kuvvetinin saldıracağı yolunda gözdağı vererek konferansa İstanbul delegelerinin de katılması mı sağlanmak isteniyordu? Bunu anlamak güçtür.

Delege gönderme işinde bizim ileri sürdüğümüz görüşleri, Tevfik Paşa, bildirimlerimize uyararak, İtilâf devletleri temsilcilerine duyurmuş da telyazısının son bölümünde, aldığı yanıtı mı bildiriyordu? Bu da açık değildir.

İstanbul, 8.2.1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Fransız kamuoyunu incitmemek için Kilikya'da¹ saldırıdan çekinilmesi, iyiliğimizi istediklerinden kuşku edilmeyen kimi Fransız ileri gelenlerinin öğütlemesi üzerine Paris delegemizce önemle bildirilmiştir.

Sadrazam
Tevfik

OSMANLI DEV-
LET ADAMLAR
R I N I N
B E L İ R G İ N
Ö Z E L L İ K L E R İ

Baylar, bu gibi öğütleri İstanbul hükümetlerinden çok dinlemiştik. Paris'teki delege, işittiğini bir gramofon gibi bize ulaştırırken, bizim saldırıdan çekinmemizi öğütleyen iyiliksever kişiye, bize de saldırılmamasını, gerekenlere öğütleyip öğütlediğini sormuş mu ola? Aldığı yanıt olumsuz idiyse, onun iyiliğimizi istediğini nereden anlamış idi? Yurdumuza girmiş olanların kamuoyunu incitmemeyi öğütleyenlere, yurduna girilmiş olan ulusu niçin incittiklerini ve incitmekte olduklarını sormamak, neden bu Osmanlı devlet adamlarının belirgin özellikleri olmuştu?

Kısacası, sayın baylar, görülüyor ki Tevfik Paşa ve arkadaşlarıyla ilkede, görüşte, anlayışta uzlaşamıyordu. En sonunda, iş Meclise götürüldü.

Meclise iki öneride bulundum. Birisi, yurdun ve ulusun tutumunu ve amacını İstanbul'a açık olarak bildirmek; ikincisi, ayrıca çağrılırsak Londra'ya bağımsız bir kurul göndermekti. Her iki önerim kabul edildi.

Baylar, Meclisin görüşünü ve kararını Tevfik Paşa'ya bildiren telyazısı şöyleydi:

TEVFİK PAŞA'NIN
ÖNERİLERİ KAR-
ŞISINDA BÜYÜK
MİLLET MECLİSİ-
NİN KARARI

Londra Konferansına çağrılmamız dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri ile İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri arasında yapılan yazışmalar genel kurulda okunarak Meclişçe bilgi edinildi. Tevfik Paşa Hazretlerinin ileri sürdüğü düşünceler, yurdun bugünkü durumu üzerinde açık bir görüşe varmaktan pek uzak olduklarını bize üzüntüyle göster-

¹ Aşağı yukarı şimdiki Çukurova.

di. İstanbul'da, Ateşkes Anlaşmasından beri iki türlü hükümet birbirini izlemiştir. Biri, Damat Ferit'in başkanlığı altında değişik kişilerin katılmasıyla kurulan hükümetlerdir ki, her ne pahasına olursa olsun, İtilâf devletlerine karşı büsbütün boyun eğme düşüncesini temsil etmiş; ülkenin kendi egemenlik haklarını sürdürmek için esirgemediği özverileri, düşmanlarla birlikte çalışarak sonuçsuz bırakmayı kendine iş edinmiştir. Bu düşüncede olanlar, ülkede kötülüğe ve hayınlığa eğilimli ne kadar alçak adam varsa hepsini, kışkırtıp silahlandırarak, ulusal savunmaya kendini adanmış yutrseverlere karşı, sürekli olarak kullandılar. Bağımsızlık ve savunma ülküsüne karşı, din adına düzme fetvalar yayımladılar. Mîrimiran¹ sanı verilerek okşanıp şişirilen Anzavurlar aracılığı ile her bakımdan karıştırıcı ve ağılayıcı kuvvetler çıkardılar. Bunlarla Anadolu, aylarca çarpışmak zorunda kaldı. Onlar, düşmanların yararına, cephelerimizi kaç kez arkadan vurdular. Müslümanlığın ilk yüzyılından beri din uğruna savaşılan ulusumuz, tarihimizin ilk günlerinden beri devlet ve ülke ne zaman tehlikeye düşmüşse kanını bol bol akıtmaktan geri kalmayan ulusumuz, bu kez o büyük ülkeden arta kalan son parçada, son kaleye çekilmiş, en son savunmasını yaparken hükümet adını alan kurullar, düşmanlar yararına, düşmanlarla omuz omuza kendi uluslarına karşı çalışıyorlardı. Bizans'ın son günlerinde, Fatih'in teslim çağırısına karşı: "Tanrı'nın bana bir inamı² olan bu ülkeyi, ancak Tanrı'ya teslim ederim." diyen son Rum Kayserinin yerine geçmiş bir padişah soyundan gelen bugünkü halife ve padişahın hükümeti, tutsak olmamak isteyen ulusu kendi eliyle bağlayarak düşmanlara teslim etmeye çalışıyordu. Bu birinci evre, o hükümetlerin ve onlarla birlik olanların sındırılmasıyla son buldu. Hükümetlerden ikinci türüsü, Tevfik Paşa'nın başkanlık ettikleridir. Bunlar, amaçlarının Anadolu savunmasından yana olduğunu söylemekle birlikte, yaptıkları işlerle, yurdun içtenlikle elde etmek istediği barışa, hiçbir zaman uygun görülemeyecek bir aymazlık ve direnme ile engel olmayı sürdürüyor. İtilâf devletlerinin uzattığı tutsaklık belgesini Padişahlık Danışma Kurulunda ayağa kalkarak ve saygı göstererek kabul ve imza eden devlet ileri gelenleri bütün yurttan hiçbir hak ve yetkiyi temsil etmeyen bir düşük kuvvet durumundadır. Anadolu ve İstanbul, bağımsızlık ile tutsaklığın, özgürlükle bağımlılığın çatıştığı ve karşılaştığı iki ayrı parça durumunda kalmıştır.

Biz yurdun tutsak edilmiş, özerkliğini yitirmiş parçasını özgür ve bağımsız yurt parçasına bağlamak istiyoruz. İstanbul'un ileri gelenleri, daha büyük olan ve bütün bir düşmanlık dünyasına karşı kendini şeref ve dirençle savunan özgür parçayı, tutsak ve bağımlı parçaya bağlamak, uyruk etmek istiyorlar. Bütün Anadolu'yu, özgürlüğüne ve bağımsızlığına tutkun bütün yurt çocuklarını ve bugünkü kıyıma uğramış İslam dünyasının ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un hasta ve özgürlükten yoksun bir kuruluna uymayı hiç bir zaman kabul edemez.

Meclisimizce kabul edilip yayımlanan ve bütün yurttan yürürlükte olan Anayasamız gereğince egemenlik sınırsız ve koşulsuz ulusundur; ulusun yasama ve yürütme gücü ise onun gerçek ve biricik temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir. Bu hükümler karşısında delegelerimiz İstanbul'a gidip oradan seçilecek bir kurula katılamaz ve oranın vereceği yetki belgesiyle dünyaya karşı ulusal davamızı savunmayı üzerine alamaz. İsterseniz

¹ Sivil kişilere verilen bir aşama; askerlikteki general aşamasına yakındır.

² Vedia, emanet.

haklı ve edimli olarak tam bağımsızlığı bulunan, bütün yönetim örgütleriyle ülkeyi yöneten, ordularıyla doğuda ve batıda düşmanları ezerek yurda barış yollarını açan Meclisimizin Delegeleş Kurulunu, Türkiye'yi temsil edebilecek biricik kurul olarak tanırınız. Yoksa, biz kendi kurulumuzu kendimiz göndermek kararını daha önce almış bulunuyoruz. Bu kararımıza verilecek yanıtın, birtakım sözler değil, edimli işler olmasını ister ve yeğleriz.

**LONDRA K O N -
F E R A N S I N A
K A T I L M A M I Z**

Baylar, Dışişleri Bakanı bulunan Bekir Sami Bey'in başkanlığı altında ayrıca ve bağımsız bir delegeler kurulu kuruldu. Bu Kurul, Londra Konferansına özel olarak çağrıldığımızda katılmak üzere ve bu arada geçecek zamandan yararlanmak amacıyla Antalya üzerinden Roma'ya gönderildi.

Kurulumuz, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığıyla, konferansa resmi olarak çağrıldıkları kendilerine bildirildikten sonra Londra'ya gitmiştir.

Londra Konferansı 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e dek sürdü. Olumlu hiçbir sonuç vermedi.

İtilâf devletleri, İzmir ve Trakya nüfusları ile ilgili olarak kendilerince yapılacak bir soruşturmanın sonucunu kabul edeceğimiz yolunda bizden söz almak istediler. Delegeler Kurulumuz bunu ilkin kabul etmişti. Ankara'dan yapılan uyarma üzerine, sonradan, soruşturmanın yapılmasını Yunanlıların buralardan çekilmesine dek erteleme önerisinde bulundu. İtilâf devletlerinin, Sevr Antlaşmasındaki başka hükümleri bize ses çıkarmadan içtenlikle uygulamayı sağlamak istedikleri anlaşılmıştı. Delegeler Kurulumuz bu konudaki önerilerin kabul edilmediğini anlatır nitelikte yanıtlar vermişti. Yunan delegeleri, soruşturmayı hiç kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine, İtilâf devletleri delegeleri, Türk ve Yunan delegelerine kimi önerileri kapsayan bir tasarı vererek hükümetlerinden bu tasarılar üzerine alacakları karşılıkların konferansa bildirilmesini istemişlerdi.

Bizim delegelerimize verilen tasarıda Sevr Antlaşması hükümlerinde yapılacak değişikliklerle ilgili şu noktalar vardı:

Bize bırakılan jandarmaların ve özel birliklerin sayılarını birazcık artırmak. Yurdumuzda kalacak yabancı subayların sayısını biraz azaltmak. Boğazlar bölgesini biraz ufaltmak. Bütçemiz üzerindeki sınırlamaları biraz yeğniltmek. Bayındırlık işlerine izin verme hakkımız üzerine konulmuş sınırlamaları da biraz yeğniltmek. Bundan

başka, tüzesel ayrıcalık hakları, yabancı postaları, Kürdistan vb. ile ilgili olarak Sevr tasarısında değişiklikler yapılacağını umduracak birtakım belirsiz sözler...

Yine bu tasarıda, Ermenistan sınırlarının belirtilmesi işi Milletler Cemiyetinin¹ göndereceği bir yarkurula bırakılmakta idi. İzmir bölgesinde de özel bir yönetim örgütü kurulacaktı. Sözde, İzmir ili bize geri verilecekti. Ama İzmir kentinde bir Yunan kuvveti bulundurulacak; İzmir'in güvenlik işleri, İtilâf devletleri subaylarınca yönetilecek; bu kentteki jandarma kuvveti, nüfusu oranına göre çeşitli halktan² kurulacak; Milletler Cemiyetince bir Hıristiyan vali atanacak; İzmir ili, Türkiye'ye, gelirin çoğalmasıyla artacak yıllık bir para ödeyecekti.

İzmir ili için önerilen bu çözüm ve düzenleme, beş yıl sonra iki yandan birinin isteği üzerine Milletler Cemiyetince değiştirilebilecekti.

Baylar, İtilâf devletleri, Delegeler Kurulumuz aracılığıyla yaptıkları önerilerin yanıtını almayı beklemeden, daha delegelerimiz yolda iken, Yunanlılar bütün ordusuyla bütün cephelerimize saldırdılar.

DELEGELER
DAHA YOLDA
İKEN BAŞLAYAN
YUNAN
SALDIRISI

Görüyorsunuz ki baylar, Yunan saldırısı konferans ve barış hikâyesini bize zorunlu olarak bıraktırıyor. Şimdi, izin verirseniz, size bu saldırıyı ve sonucunu anlatayım:

Yunan ordusunun, Bursa ve doğusunda önemli bir grubu; Uşak ve doğusunda da başka bir grubu vardı. Bizim kuvvetlerimiz de Eskişehir'in kuzeybatısında, Dumlupınar' da ve doğusunda olmak üzere iki grup idi. Bundan başka Yunanlıların, İzmit'te bir tümenleri; bizim de ona karşı, Kocaeli grubumuz bulunuyordu. Yunanlıların Menderes boyundaki birliklerine karşı da birliklerimiz vardı. Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ilerlemeye başladılar. İsmet Paşa komutasında bulunan Batı Cephesi birlikleri, bildirdiğim gibi, Eskişehir'in kuzeybatısında toplanmıştı. Kararımız, savaşı İnönü dayangalarında³ kabul etmektir. Ona göre önlemler alınıyor ve düzenlemeler yapıyordu. Düşman, 26 Mart akşamı İsmet Paşa'nın, birliklerine tutturduğu dayangaların sağ kanadı ile risine yanaştı. Ertesi günü bütün cephede karşılaşmalar

¹ Cemiyeti Akvamın.

² Türk, Rum gibi çeşitli soydan olanlardan.

³ mevaziinde.

oldu. Düşman 28'de sağ kanadımıza saldırdı. 29'da her iki kanattan saldırdı. Düşman yer yer önemli başarılar elde ediyordu. 30 Mart günü sert çarpışmalarla geçti. Bu çarpışmalar da düşman yararına sonuçlandı.

İKİNCİ İNÖNÜ
UTKUSU VE
İSMET PAŞA'NIN
METRİSTEPE'DEN
GÖRDÜĞÜ
DURUM

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa 31 Mart günü karşı saldırıya geçti ve düşmanı yenerek 31 Martı 1 Nisana bağlayan gece, geri çekilmek zorunda bıraktı. Böylece devrim tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü utku- suyla yazıldı.

Baylar, düşman çekilirken Batı Cephesi Komutanı ile 1 Nisan günü yaptığımız yazışmalar o günün izlenimlerini saptayan belgelerdir. O izlenimleri yeniden canlandırmak için, izin verirseniz, o günkü yazışmalarla ilgili kimi telleri, olduğu gibi okuyacağım:

Metristepe'den, 1.4.1921

Saat 6.30 sonrada Metristepe'den gördüğüm durum: Gündüzbey ku- zeyinde sabahtan beri direnen ve artçı olduğu sanılan bir düşman birliği sağ kanat grubunun saldırısı üzerine, dağınık olarak çekiliyor. Yakından kovalanıyor. Hamidiye yönünde karşılaşma ve çatışma yok. Bozüyük yanı- yor. Düşman, binlerce ölüleriyle doldurduğu savaş alanını silahlarımıza bırakmıştır.

Batı Cephesi Komutanı
İsmet

Ankara, 1.4.1921

İnönü Savaş Meydanında Metristepe'de Batı Cephesi
Komutanı ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Savaşlarında yüklendi- ğiniz görev ölçüsünde ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Ulus- muzun bağımsızlığı ve varlığı, çok üstün yönetiminiz altında şerefle görev- lerini yapan komuta ve silah arkadaşlarınızın duyarlığına ve yurtseverliği- ne büyük güvenle dayanıyordu. Siz oradayalnız düşmanı değil, ulusun kara yazgısını da yendiniz. Düşman çizmesi altındaki kara yazılı toprakları- mızla birlikte bütün yurt bugün, en kıyıda köşede kalmış yerlerine dek utkunuzu kutluyor. Düşmanın yurdumuzu ele geçirme tutkusu, dayancı- nızın ve yurtseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu.

Adınızı tarihin övünç yazıtları arasına geçiren ve bütün ulusta size karşı sonsuz bir saygı ve bağlılık duygusu uyandıran büyük savaşınızı ve utkunuzu kutlarken, üstünde durduğunuz tepenin, size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref alanı gösterdiği kadar, ulusumuz ve kendiniz için yükseliş parıltılarıyla dolu bir geleceğin çevrenini de gözler önüne serdiğini söy- lemek isterim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal
Paşa Hazretlerine

Kıyım ve zorbalık¹ dünyasının en kıyasıya saldırılarına karşı yalnız ve şaşkın kalan ulusumuzun maddesel ve ruhsal bütün yetenek ve güçlerini ruhundaki ateşle toplayan ve eyleme geçiren Büyük Millet Meclisinin Başkanı Mustafa Kemal Paşa.

Yiğit erlerimiz ve subaylarımız adına, erlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan tümen ve kolordu komutanları adına övgü ve kutlamalarınıza büyük bir övünçle teşekkür ederim.

Batı Cephesi Komutanı
İsmet

Sayın baylar, İnönü Savaş alanını ikinci kez yenilerek bırakan ve Bursa doğrultusunda eski dayangalarına çekilen düşmanın kovalanmasında piyade ve süvari tümenlerimizin gösterdikleri anılmaya değer yiğitlikleri anlatmayacağım. Yalnız, askerlik bakımından genel durumun açıklanmasını tamamlamak için, izin verirsiniz, Güney Cephemiz bölgesinde yapılan savaşları özetleyeyim.

Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın buyruğu altında bulunan üç piyade tümeni, Dumlupınar'da, hazırlanmış bir dayangada bulunuyordu. Bundan başka, bir süvari tümeni ve bir de süvari tugayı vardı; bu dayanganın sol kanadında bulunuyordu. Güney Cephesi Komutanının aldığı görev bu dayangada düşmanı durdurtmaktı. Uşak doğusundaki dayangalarından ilerleyen üç piyade tümeni ve bir bölüm süvari, Dumlupınar dayangalarına saldırdılar. 26 Martta birliklerimiz, dayangalarını bırakmak zorunda kaldı. Güney Cephesi Komutanı, bundan sonra kuvvetlerini elverişli bir yerde durdurmayı ve yeniden düzenlemeyi başaramadı; bu yüzden kuvvetleri ikiye bölündü. Sekizinci ve Yirmi Üçüncü Piyade Tümenleriyle İkinci Süvari Tümeninden oluşan bölümü, kendi buyruğu altında, Altıntaş'a doğru çekildi. Elli Yedinci Piyade Tümeniyle Dördüncü Süvari Tugayından meydana gelen öteki bölüm ise Fahrettin Paşa'nın buyruğu altında idi. Düşman, bütün gücüyle Fahrettin Paşa kuvvetlerine yönelerek doğuya yürüdü, Refet Paşa kuvvetlerine karşı da Dumlupınar'da yalnız bir piyade alayı bıraktı. Refet Paşa, sonradan Yirmi Üçüncü Tümeni Altıntaş üzerinden güneye, Fahrettin Paşa'nın buyruğu altına, geri gönderdi. Altıntaş yönünde düşmanın hiçbir kıpırtısı olmadığı an-

G Ü N E Y C E P H E S İ N D E K İ
S A V A Ş L A R

¹ Zulüm ve İstibdat.

laşılınca Refet Paşa, yanında bulunan kuvvetlerle kuzeye getirildi.

Doğu yönünde ilerleyen düşmana karşı, Fahrettin Paşa kuvvetleri, çeşitli yerlerde çarpışa çarpışa Afyon'un doğusuna çekildi. Düşman, Afyonkarahisar'ı ele geçirdikten sonra, Çay-Bolvadin hattına değin ilerledi ve orada durdu. Bu düşman karşısında Fahrettin Paşa, Elli Yedinci ve Yirmi Üçüncü Tümenlerle birlikte, güneyden Adana bölgesinden gelen Kırk Birinci Tümeni de alarak, karşı bir hat meydana getirdi.

**YUNAN ORDU-
SUNUN GENEL
SALDIRI PLANIN-
DA ÇOK GÖZE
ÇARPAN BİR
YANILGI**

Baylar, orduları yönetme bilimi ile ilgili birçok şeyler söylemekten kaçınmak istiyorsam da Yunan ordusunun bu kez uyguladığı genel saldırı planında çok göze batan bir yanılıgyı göstermek isterim. Yunan ordusu Uşak grubunun, Dumlupınar'dan sonra, Eskişehir genel doğrultusunda yürümesi gerekirdi. Afyon üzerinden Konya genel doğrultusuna yönelmesi, asıl kesin sonuç alanından kuvvetlerini uzaklaştırarak, onları tehlikeli ve iş göremez bir durumda bırakmıştır. İnönü'de biz başarı kazandıktan sonra, bu kuvvetlerin kendilerini tehlikeden kurtarmak için bir an önce ve ivedilikle geri çekilmeyi sağlamaktan başka bir şey düşünemeyecekleri kuşku götürmezdi. İnönü'de utku kazanan kuvvetlerimiz Eskişehir, Altıntaş üzerinden Dumlupınar'a yönelerek, bu yolun önemli bir bölümünde demiryolundan büyük ölçüde yararlanabileceğine göre Afyonkarahisar'ın doğusunda bulunan Yunan grubunun geri çekilme yolunu kesebilir ve böylece o grubu büyük bir yıkıma uğratabilirdi. Nitekim, bu görüşü uygulamakta hiç gecikilmemiştir. İlk serbest kalan tümenler hemen Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın buyruğuna verilerek gönderilmiştir.

Yunan ordusunun Uşak grubu, İnönü Meydan Savaşının sonucunda hemen kaçmaya başladı. Refet Paşa 7 Nisan 1921 gününde karargâhıyla Çöğürler'de idi. Dördüncü ve On Birinci Tümenler Altıntaş bölgesinde, Beşinci Kafkas Tümeni ve kuvvetli bir alay niteliğinde bulunan Meclis Muhafız Taburu Çöğürler güneyinde, Birinci ve İkinci Süvari Tümenleri Kütahya bölgesinde bulunuyorlardı. Fahrettin Paşa, Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı kovalayıp zorlarken Refet Paşa da, düşmanın Aslıhanlar yöresinde bulunan bir alayına, bu saydığımız kuvvetlerle, yani üç

piyade tümeni ve bir taburla saldırdı. Bir yandan da, kuzeyden daha iki tümen, Yirmi Dördüncü ve Sekizinci Tümenler güneye doğru gönderildi. Aslıhanlar'daki Yunan alayı Refet Paşa'nın saldırısını durdurdu, çok zaman kazandı; bu süre içinde geriden gelen birliklerle iki tümen oluncaya dek güçlendirildi. Bu kuvvetler Afyon'dan çekilen kuvvetlerin kendilerine katılmasını sağladı.

12 Nisan 1921 günü Refet Paşa'nın buyruğu altında kuzeyden güneye ve doğudan batıya saldıran kuvvetlerin toplamı şuydu:

Kuzeyden gelen 4, 5, 11, 8 ve 24'üncü; doğudan ilerleyen 57, 23 ve 41'inci Tümenler ki tümü sekiz piyade tümeni ve bir piyade taburu. Birinci ve İkinci Süvari Tümenleri çok uzak yollardan dolaştırılarak ancak düşman yenilirse etkili olabilecek, ama o günün savaşında hiç de etkisi bulunmayan, düşman gerisindeki Banaz üzerine gönderilmişti. Refet Paşa'nın buyruğu altına verilen kuvvetler saldırılarında başarı kazanamadılar; tersine, çok şehit verildi. Düşman, üstünlük sağlayarak Dumlupınar dayangalarına yerleşti ve orada kaldı. Refet Paşa kuvvetleri de, Dumlupınar'ın on kilometre kuzey doğusunda olmak üzere, Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattına çekilip durdu. Aslıhanlar Savaşı diye anılan bu çarpışmalar böylece son buldu.

Baylar, savaş sırasında çarpışma hatlarından kimi bölümlerin ileri geri dalgalanışı ve özellikle Afyon'un doğusundaki düşman tümenlerinin, Dumlupınar ilerisinde bıraktıkları bir alaylarını yenilip savaş dışı edilememesi yüzünden, Dumlupınar'a değin çekilmesi ve bunun ardından da, Yunan kuvvetlerinin sağlam bir savaş hattı tutmak için gerekli düzenlemeleri yaparken ilerdeki parçaların o hatta ulaşmak üzere geri çekilmeleri, Refet Paşa'nın savaş sonucu üzerinde yanlış yargıda bulunmasına yol açtı. Gerçekte Refet Paşa, kendisi yenildiği halde düşmanın yenilip kaçtığını sandı ve bunu, beş gün süren Dumlupınar Meydan Savaşında düşmana son yumruğun indirilebildiğini bildiren teliyle bize de duyurdu. Biz de, doğallıkla sevinerek ivedilikle onu çokça övdük ve kutladık. Ama, durumu iyice anlamak için telgraf başında kendisine sorduğum sorulara aldığım yanıtlardan işin bildirildiği gibi olmadığı kuşkusuna düştük. Sonunda anlaşıldı ki, düşman ereğine ve genel

REFET PAŞA,
KENDİSİ YENİLDİĞİ
HALDE DÜŞMANI
YENİLMİŞ SAYIYORDU

durumuna tam uygun olarak Dumlupınar'da, savunması kolay, sağlam ve üstün bir dayangaya yerleşiyordu. Refet Paşa ise, tersine, bütün kuvvetleriyle biraz geride Aydemir, Çalköy, Sêlkisaray hattını tutmak zorunda kaldı.

Baylar, ortalık biraz yatıştıktan sonra Refet Paşa'nın komutasındaki orduda kendisine karşı güven kalmadığı anlaşıldı. Durumu yerinde incelemek üzere Ankara'dan Fevzi Paşa Hazretleri, Batı Cephesinden de İsmet Paşa, birlikte Refet Paşa'nın karargâhına gittiler. Refet Paşa'nın komutanlıkta bir süre daha bırakılması yeğlenmekte olduğundan, işi ona göre çözümleyip bitirmeye çalıştılar. Ama, bu durumun sürdürülemeyeceği ve sürdürülmesinin uygun olmadığı kanısı hemen belirdi. Bunun için ben Fevzi ve İsmet Paşaları alarak Refet Paşa'nın yanına gittim. Durumu yakından inceledim ve işi hemen şöylece çözümledim. Refet Paşa'nın komutası altındaki Güney Cephesini, Batı Cephesine bağlayarak İsmet Paşa komutasına verdim. Kendisine, Ankara'da bir görev verilmek üzere, oraya dönmesi gerektiğini bildirdim.

REFET PAŞA
TÜRK ORDU-
SUNA BAŞKO-
MUTAN OLMAK
İSTİYORDU

Refet Paşa, Ankara'ya döndüğünde şöyle bir çözüm yolu tasarlamıştım: İsmet Paşa artık Genelkurmay Başkanlığından çekilerek, bütün zamanını, genişletilmiş olan Batı Cephesi Komutanlığı işlerine verecek; Milli Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa Hazretleri de vekil olarak yapmakta olduğu Genelkurmay Başkanlığı görevini doğrudan doğruya üstüne alacak. Ondan boşalacak Milli Savunma Bakanlığı görevini de Refet Paşa yapacak.

Refet Paşa, aslında yine askerlikle ilgili bir görev almak istiyordu. Benim tasarladığım çözüm yolunu beğenmedi. Diyordu ki: "Milli Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa'nın görevinden çekilmesini gerektiren bir şey yoktur. İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığından çekilmesini zorunlu görüyor ve bana da bu aralık bir görev vermeyi düşünüyorsanız, çözüm yolu ona göre düzenlenebilir."

Ben, Refet Paşa'nın bu düşüncesiyle güttüğü amacı nasılsa birdenbire kavrayamadım. Çünkü biraz sonra anlar gibi olduğum düşünce, hiç aklıma gelmemişti. Anlayamadığım noktayı açıklamak için kendisine sordum, dedim ki: "Yani siz mi Genelkurmay Başkanı olmak istiyorsunuz?" Gerçi açık bir karşılık vermedi; ama, ben ama-

cın tümüyle bu olduğunu kabul ettim. Bunun üzerine, şunları söyledim: “Genelkurmay Başkanlığı, bizim örgütümüze göre, bugün gerçekte edimli olarak Başkomutanlık katıdır. Siz daha Türk ordusuna başkomutan olacak nitelikleri kazanmış değilsiniz. Bunu şimdilik aklınızdan çıkarınız!”

Refet Paşa verdiği yanıtta dedi ki: “Öyleyse ben de Milli Savunma Bakanlığını kabul etmem.” “O sizin bileceğiniz iştir.” dedim ve bıraktım. Gerçekten kabul etmedi ve izin alarak Kastamonu ormanlarında Ecevit denilen yerde bir süre dinlenmeye çekildi. Refet Paşa’nın Milli Savunma Bakanlığına getirilişi bundan sonra ortaya çıkan başka bir durum üzerine olmuştur.

Sayın baylar, Londra’ya gitmiş olan delegeler kurulumuz, İkinci İnönü utkusundan sonra geri geldi. Konferansın olumlu bir sonuca bağlanmamış olduğunu biliyorsunuz. Ama Delegeler Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya devlet adamlarıyla buluşup konuşarak, her biriyi ayrı ayrı birtakım sözleşmeler imzalamış bulunuyordu.

Bekir Sami Bey’in İngiltere ile imzaladığı bir sözleşme gereğince, elimizde bulunan bütün İngiliz tutsaklarını geri verecektik. Buna karşılık, İngilizler de ellerindeki Türk tutsakları bize vereceklerdi. Yalnız, Türk tutsaklarından, Ermenilere ve İngiliz tutsaklarına kıyım yapmış ya da kötülük etmiş olduğu öne sürülenler, verilmeyecekti.

Hükümetimiz doğal olarak böyle bir sözleşmeyi uygun görüp onaylayamazdı. Çünkü böyle bir sözleşmeyi onaylamak, Türk uyrukluların Türkiye sınırları içindeki iş ve davranışları üzerinde yabancı bir hükümetin yargılama hakkını onaylamak gibi olurdu.

Bu sözleşmeyi onaylamadıysa da İngilizler kimi Türk tutsaklarını salıverdiklerinden biz de buna karşılık elimizde bulunan İngiliz tutsaklarından bir bölümünü salıverdik. Daha sonra, 23 Ekim 1921’de Kızılay İkinci Başkanı Hâmit Bey’le İstanbul’da İngiliz Komiserinin anlaşmaları üzerine, Malta’da bulunan bütün Türk tutukluları ile bizdeki bütün İngiliz tutuklularının değiştirilmesi kararlaştırılmış ve bu karar uygulanmıştır.

Baylar, Bekir Sami Bey resmi görüşmeler ve konuşmalar dışında, salt kişisel olarak da Loyt Corç (Lloyd George)

LONDRA KONFERANSINDAN DÖNEN DİŞİŞLERİ BAKANİ BEKİR SAMİ BEY’İN İMZALADIĞI SÖZLEŞMELER

ile buluşmuş. Aralarında, söylenen sözler steno ile yazılmış. Bu tutanak imza da edilmiş. Bekir Sami Bey'in elinde bulunan tutanak kopyasının kapsamı üzerine bana bilgi verildiğini anımsamıyorum. Son zamanlarda Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile Bekir Sami Bey'den bu tutanağı istettim ise de, Bakanlığa gönderdiği bir mektupta, zamanında bu tutanak çevirisinin bana gösterildiğini; gerek aslının, gerek çevirilerinin Dışişleri Bakanlığından ayrılırken ilgili dosyasında bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu belge bulunmamıştır. Dışişleri Bakanlığında da hiç kimse bu belgeyi ve içindekileri bilmiyor. Ben de, söylediğim gibi, hiçbir zaman bu belgeden bana bilgi verildiğini anımsamıyorum.

Baylar, Bekir Sami Bey'le Fransız Başbakanı Bay Briyan (Briand) arasında da 11 Mart 1921 günlü bir sözleşme imza edilmiştir. Bu sözleşmeye göre Fransa ile Ulusal Hükümet arasında çarpışmalara son verilecek. Fransızlar silahlı çetelerinin; biz de savaşçılarımızın silahlarını alacağız. Güvenlik kuvvetleri arasına Fransız subayları da alınacak. Fransızlarca kurulan güvenlik kuvvetleri yine görevlerinde kalacaklar. Fransa'nın boşaltacağı yerlerle Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illerinin iktisat bakımından gelişmesi için yapılacak girişimlerde Fransızlara üstünlük hakkı tanınacak ve Ergani madenleri işletme hakkı da onlara verilecek... vb.

Hükümetimizce, bu sözleşmenin de kabul edilmemesinin nedenlerini saymaya gereklik yoktur sanırım.

Bekir Sami Bey, İtalya Dışişleri Bakanı bulunan Kont Sforza ile de 12 Mart 1921'de bir sözleşme imzalamış. Buna göre İtalya'nın, İzmir ve Trakya'nın bize geri verilmesi yolundaki isteklerimizi konferansta desteklemesine karşılık, biz de İtalya devletine Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancaklarıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının sonradan saptanacak bölümlerinde iktisadi girişimler için üstünlük hakkı verecektik. Bundan başka, bu bölgelerde Türk hükümetinin ya da Türk sermayesinin yapmayacağı iktisadi işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan-Türk ortaklığına göçerilmesi kabul edilmekte idi.

Kuşkusuz bu sözleşmeyi de hükümetimiz kabul edemezdi.

Baylar, İtilâf devletlerinin, Londra'ya barış yapmak için gönderdiğimiz Delegeler Kurulumuz Başkanı Bekir

Sami Bey'e imza ettirdikleri sözleşmelerle, Sevr tasarısından sonra aralarında yaptıkları, "Üçlü Anlaşma" adı verilen ve Anadolu'yu sömürme¹ bölgelerine ayıran anlaşmayı, başka adlar altında, ulusal hükümetimize kabul ettirmek amacını güttükleri apaçık bellidir. İtilâf siyasa adamları bu isteklerini Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeyi de başarmışlardır. Bekir Sami Bey'i Londra'da, konferans görüşmelerinden çok, ayrı ayrı yapılan konuşmalarla oyaladıkları anlaşılıyor. Ulusal Hükümetin ilkeleriyle Dışişleri Bakanı olan kişinin tutumu arasındaki ayrımın neden ileri geldiği, ne yazık ki açıklanır gibi değildir.

Bekir Sami Bey bu sözleşmelerle Ankara'ya döndüğü zaman durumun, pek çok dikkatimi çektiğini ve beni şaşkınlığa uğrattığını açıkça söylemeliyim. Bekir Sami Bey, imzaladığı sözleşmelerin, yurdun yüksek çıkarlarına uygun olduğu yolundaki kanısını belirtiyor ve bunu Mecliste de savunup tanıtlayabileceğini ileri sürüyordu. Kanısının yerinde olmadığı, savında da mantık bulunmadığı kuşku götürmezdi. Görüşlerinin Mecliste benimsenemeyeceği bir yana, Dışişleri Bakanlığından da düşürüleceği yüzde yüz bir gerçektir. Ama Meclisin, siyasa sorunları üzerinde yapılacak görüşme ve tartışmalarla boğulmasını o günlerin koşullarına uygun bulmadığımdan, Bekir Sami Bey'e görüşlerinin yersizliğini kendim söyleyerek Dışişleri Bakanlığından çekilmesini önerdim. Bekir Sami Bey, bu önerimi kabul ederek çekilme yazısını verdi.

Ama Bekir Sami Bey, Delegeler Kurulu Başkanlığı göreviyle, Avrupa'daki yolculuğu sırasında yaptığı çeşitli buluşmaların kendisinde bıraktığı izlenimlere dayanarak, İtilâf devletleriyle ilkelerimize uygun olarak anlaşma yolunun bulunduğu kanısında direniyordu. Kendisinin de bu anlaşmaları sağlayabileceğini ileri sürüyordu. Bunun üzerine ne kendisine şu özel mektubu yazdım:

19.5.1921

Amasya Milletvekili Bekir Sami Beyefendiye

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin, şimdiye değin çeşitli elverişli durumlardan yararlanarak türlü araçlarla bütün dünyaya duyurulmuş olan ilkelerini biliyorsunuz. Bu ilkelerin özü, şu kısa tümce ile anlatılabilir: "Bilinen ulusal sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamak." Delegeler Kurulu Başkanlığı göreviyle yaptığınız

¹ nüfuz.

son gezi ve buluşmalarınızın sizde yarattığı etkilere ve izlenimlere göre İtilâf devletlerinin, köyduğumuz ilkeleri bozmaksızın bizimle anlaşmak eğiliminde oldukları kanısında bulunduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilâf devletlerinin bu eğilimini gösterecek güvenilir, içtenlikli belirti ve sonuçları şimdilik görememektedir. Bu konuda kestirdiklerinizin gerçekleşmesine yol açacak bir ortam bulabilerseniz, bu sonucun Türkiye Büyük Millet Meclisince ve Hükümetince sevinçle kabul edilebileceğine inanmanızı dilerim, efendim.

Mustafa Kemal

Bekir Sami Bey, bundan sonra yine Avrupa'ya gitti. Bu gezisinden de bir yarar elde edilemedi. Üstelik, Ankara'da Bay Franklen Buyon (Franklin Bouillion) ile yapılmakta olan görüşmelerin, Bekir Sami Bey'in Paris'teki kimi girişimleri yüzünden güçlüğü uğradığı anlaşıncı, Hükümet, Bekir Sami Bey'in resmi bir görevi olmadığını ajansla kamuya bildirmek zorunda kalmıştır.

Bekir Sami Bey, ikinci kez Avrupa'da bulunduğu sırada, bana kimi şeyler bildirdiği gibi dönüşünde de bir rapor vermişti. Gerek bildirdiği şeyler arasında gerekse raporunda görülen kimi düşünceler, ne yazık ki, Türk ulusunun gerçekleştirmek için çalıştığımız amaç ve ülküsünü, Bekir Sami Bey'in tam olarak kavramadığı ve ona göre iş görmediği yolundaki kuşkuları giderecek nitelikte değildi.

Bekir Sami Bey Avrupa'da gördüklerinin etkilerine ve izlenimlerine uyarak düşünce yürütüyordu.

12 Ağustos 1921 günlü bir kapalı telinde bizim siyasetimizi eleştirdikten sonra diyordu ki: "Daha fırsat elde iken akıllıca bir siyaset gütmek, ülkeyi içine düştüğü büyük burgaçtan¹ kurtarabilir. Olaylar bütünüyle incelenerek ülkenin esenliğine yarayacak bir yol tutmak pek gereklidir. Yoksa, tarih ve ulus önünde hiçbirimiz sorumluluktan kurtulamayız.

Ulusun mutluluğunu ve Müslümanlığın esenliğini sağlayıcı bir yol saptanmasını ve bir an önce bana bildirilmesini rica eylerim."

**BEKİR SAMİ BEY,
NE PAHASINA
OLURSA OLSUN
BARİŞ YAPMAK
İSTİYORDU**

Bekir Sami Bey, ne pahasına olursa olsun barış yapmak istiyordu. Bu görüşünü 24 Aralık 1921 günlü raporunda şöylece açıklıyordu:

...savaşın sürüp gitmesinin bu ülkeyi, ulusun varlığını tehlikeye koyacak kertede yıkıp yok edeceğini ve bütün katlanılan özverilerin boşuna yitirilmiş olacağını kesinlikle düşünmekteyim. Savaşın sürdürülmesinin,

¹ girdaptan.

ic ve dış düşmanlarımızın ekmeğine yağ sürceğine ve korktuğumuz bela ve yıkımları kendi kendine ulusun başına çekeceğine bütün varlığımı inanıyorum. Yüksek kişiliğinize düşen ödev, dünyada hemen hiçbir siyasa adamının omuzlarına yükletilmeyen en ağır bir yükür. Tarihte, beş altı yüzyılda değil, belki on, on beş yüzyılda bir kişiye ancak düşebilen bir ödevi yüklenmiş bulunuyorsunuz. Her türlü aşırıktan sakınarak, bugünün yararları uğruna, yarının gerçek çıkarlarından vazgeçmeyerek Türklük ile birlikte bütün Müslümanlık dünyasının geleceğini güven altına almak ve pek yakın bir zamanda istenilenden artık olarak elde edilebilecek ulusal ve dinsel amacı kurtarmak ve sağlamlaştırmak için, kimi isteklerden geçici olarak vazgeçmeye bile katlanarak dünya tarihinde ölümsüz bir san kazanabilir ve Müslümanlık yapısının yenileyicisi olabilirsiniz. Yoksa, Türk ulusunun ve dolayısıyla bütün Müslümanlık dünyasının tutsaklığa ve aşağılık bir duruma düşeceği bence kuşku götürmez. Adınızı, dünyanın sonuna dek, bütün Müslüman kuşaklar için Yüce Peygamber Efendimizden sonra en kutsal bir ad ve armağan olmak üzere bırakmak şerefini ve fırsatını yitirmemenizi yurtseverlik ve Müslümanlık gereği olarak bildirmeyi kutsal bir görev sayarım efendim hazretleri.

Bekir Sami Bey bütün bu düşünceleri ile, yıkımdan, tutsaklıktan ve aşağılık durumdan kurtulmak için Londra'da yaptığı sözleşmeler sınırı içinde ulusal savaşa son vermeyi öneriyordu.

Baylar, Bekir Sami Bey'in bu düşünceleri bende olumlu etki yaratmamıştı. İleri sürdüğü düşünceler ve usa vurma yöntemleri, kendisiyle görüşmeyi ve tartışmayı bile gereksiz ve yararsız saydımıştı.

Baylar, yüksek kurulunuza biraz da Büyük Millet Meclisinde geçen olaylar üzerine bilgi vermek istiyorum. Biliyorsunuz ki, Birinci Büyük Millet Meclisine ulusça üye seçilirken Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin yönetim kurulu üyeleri de ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre denilebilir ki, Büyük Millet Meclisi, bütünüyle Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin siyasal bir grubu niteliğini de taşıyordu. Gerçekten başlangıçta tutum böyle idi. Cemiyetin temel ilkesi, Meclis genel kurulunun da temel ilkesi idi. Biliyorsunuz ki, Erzurum ve Sivas kongrelerinde saptanan ilkeler, son İstanbul Millet Meclisince kabul edilip berkitilerek Ulusal Ant¹ adı altında özetlenmişti. Bu ilkeler, Birinci Büyük Millet Meclisince de kabul edilmişti ve bunlara uygun

MECLİSTE BELİR-
MEYE BAŞLAYAN
SİYASAL
GRUPLAR

¹ Misakı Milli.

olarak yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayacak bir barışın elde edilmesine çalışılıyordu. Ama, zaman geçtikçe, Mecliste birlik olarak çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler doğmaya başladı. En önemsiz konularda oylar dağılıyor, Meclisten iş çıkamıyordu. Kimi kişiler buna bir çıkar yol bulmak için 1920 yılı ortalarında birtakım örgütler kurmaya kalkıştılar. Bütün bu girişimler, Meclis görüşmelerinin düzenli yürütülmesini sağlamak ve görüşülen konular üzerinde oyları toplayarak olumlu iş çıkarmak amacını güdüyordu.

Yeri gelince söylemiştim ki, ilk Anayasamıza kaynak olan 13 Eylül 1920 günlü bir izlenceyi Meclise sunmuş-tum. Bu izlencenin, Mecliste 18 Eylülde okunan bölümün-den başka, buna da temel olmak üzere, Büyük Millet Meclisinin öz niteliğini ve yönetim yöntemiyle ilgili görüşleri saptayan ve Meclisin açılışından sonra okunup kabul olunan önergemi de, bu bölümle birlikte, *Halkçılık İzlen-cesi* adı altında bastırmış ve yaydırımtım. Yukarıda bildirdiğim örgütler benim bu izlencemden esinlenerek birtakım sanlar takınmaya ve izlenceler saptamaya başladılar. Niteliklerini anlayabilmeniz için bu örgütlerin belli başlılarının adlarını sayayım:

- a – Tesanüt Grubu¹
- b – İstiklâl Grubu²
- c – Müdafaai Hukuk Zümresi³
- ç – Halk Zümresi⁴
- d – Islahat Grubu⁵

Bu gruplardan başka, adsız olarak, özel amaçlı kimi küçük örgütlerin de çalıştıkları anlaşıyordu.

Baylar, bu adlarını saydığım grupların her biri Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyların dağılışını önlemek amacıyla kurulmuşlarsa da, bunların varlıkları tersine bir sonuç veriyordu.

Gerçekte sayıları çok, üyeleri az olan bu gruplar birbiriyle yarışmaya kalkışmışlar ve birbirlerini dinlememek yüzünden Mecliste hemen hemen bir kargaşa doğurmaya başlamışlardı. Özellikle Anayasa, Meclisten çıktıktan sonra, yani Ocak 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin

¹ Dayanışma Grubu.

² Bağımsızlık Grubu

³ Hakları Savunma Grubu.

⁴ Halk Grubu.

⁵ Yenileştirme Grubu.

ve ortaya çıkan grupların, genel olarak her işte toplantıya katılmalarını ve birlikte çalışmalarını sağlamanın bir kat daha zorlaşmaya başladığı görülüyordu. Çünkü, Ulusal Antla saptanmış olan ilkelerde her bakımdan görüş ve amaç birliği olduğu halde, Anayasa ile konulan ilkeler üzerinde tam birlik sağlanmış görünmüyordu. Grupları birleştirmek ya da gruplardan birini güçlendirerek iş görmek için, dolaylı olarak çok çalıştım. Ama bu yolla elde edilen sonuçların uzun ömürlü olamadıkları görüldü. İş el koymam zorunlu olmaya başladı. Sonunda, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurmaya karar verdim. Bu grup için yaptığım izlencenin başına bir ana madde koydum. Bu maddenin özü, iki noktada toplanıyordu. Birinci nokta şu idi: Grup, Ulusal Ant ilkelerine bağlı kalarak yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayıcı bir barışı elde etmek için, ulusun bütün maddesel ve ruhsal gücünü gereken ereklere yöneltip kullanacak ve yurdun resmi, özel bütün örgütlerini ve kuruluşlarını bu ana amaca yararlı kılmaya çalışacaktır.

İkinci nokta ise şuydu: Grup, devletin ve ulusun örgütlerini, Anayasaya uygun olarak şimdiden yavaş yavaş saptamaya ve hazırlamaya çalışacaktır.

Baylar, bütün grupları ve Meclis üyelerinin çoğunu çağırarak bu iki ilke üzerinde birleşmelerini sağladım. Bildirdiğim bu ana madde ve bundan sonra grubun iç tüzüğüyle ilgili maddeler, 10 Mayıs 1921 günü yapılan toplantıda kabul olundu. Grup genel kurulunun seçilmesi üzerine, grubun başkanlığını da üzerime almıştım.

Baylar, yurttan nasıl bir Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti varsa, Mecliste de onun bu ad altında bir siyasal grubu kurulmuş oldu. İstanbul'daki Millet Meclisinin yapmaktan çekindiği iş, ancak onların dağılmasından 14 ay sonra Ankara'da yapılmış oldu. Bu grup, Birinci Büyük Millet Meclisinin çalıştığı sürece hükümetin iş görmesine yardımcı olabilmıştır. Ama grup tüzüğü ana maddesindeki ikinci noktadan kuşkulananlar oldu. Bu gibiler, düşüncelerini açığa vurmamakla birlikte, bu noktadaki anlam ve amacın gerçekleşmemesi için hemen işe girişmekte gecikmediler. Olumsuz çalışmalar diye niteleyebileceğimiz bu türlü girişimler iki yolda ortaya çıkıyordu.

ANADOLU VE
RUMELİ MÜDA-
FAAİ HUKUK
GRUBUNUN
KURULMASI

**H O C A R A İ F
E F E N D İ , " K U T -
S A L V A R L I K L A R I
K O R U M A D E R -
N E Ğ İ " K U R U Y O R**

Birincisi, grup içindeki düşünceleri karıştırma ve bir karşı görüş hazırlama biçiminde idi.

İkincisi, yurt içinde ve yine örgütümüz de kendini gösteriyordu. Bunu açıklayan en belirgin örnek, Erzurum Milletvekili Hoca Raif Efendi'nin ve kimi arkadaşlarının, grubun kurulmasından önce ve Anayasanın Meclisten çıkmasından sonra yaptıkları girişimdir. Dilerseniz, bu konuda birazcık bilgi vereyim.

Hoca Raif Efendi ve arkadaşları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Kurulunun adını değiştirdiler; "Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti" dediler. Eldeki dernek tüzüğü'nün başına da, padişahlığın ve halifeliğin ve devlet biçiminin dokunulmazlığını sağlamak için birtakım eklentiler yapmışlar ve girişimlerini öteki illere, özellikle doğu illerine de birtakım bildiriler göndererek yaymaya kalkışmışlardı. Ben bunu öğrenince hemen Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın dikkatini çektim. Hoca Raif Efendi'yi ve arkadaşlarını uyarmasını ve bu türlü girişimlerden vazgeçirmesini rica ettim.

Sarıkamyş'ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum'da bulunan Hoca Raif Efendi arasında kimi yazışmalar olduktan sonra Raif Hoca, Paşanın karargâhına gitmiş, orada "Muhafazai Mukaddesat" adının kullanılması nedenlerini açıklarken demiş ki: "Amacımız halifelik ve padişahlık haklarını korumak; ülkenin ve Müslümanlık dünyasının bugünü ve geleceği için büyük sakıncalara ve uyuşmazlıklara yol açan cumhuriyetten kesin olarak sakınmaktır." Hoca: "Büyük Millet Meclisinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Grubunun halifelik ve padişahlığı cumhuriyete çevirmek amacını güttüğü seziliyor. " sözünü de ekledikten sonra bu gibi girişimlere uyamayacaklarını bildirmiş.

**K Â Z İ M K A R A -
B E K İ R P A Ş A
" D E V L E T B İ Ç İ -
M İ N D E T A R İ H S E L
D E Ğ İ Ş İ K L İ K L E R
Y A P I L A C A Ğ I Z A -
M A N A S K E R V E
S İ V İ L D E V L E T
A D A M L A R I N I N
G E R E Ğ İ G İ B İ
D Ü Ş Ü N C E L E R İ
A L I N M A L I -
D İ R " D İ Y O R**

Kâzım Karabekir Paşa, bu bilgiyi veren 11 Temmuz 1921 günlü kapalı telinde, kendisi de, ileri sürdüğü düşünceler arasında diyordu ki: "Hükümet biçimine ilişkin ilkelerin, Büyük Millet Meclisince kabul edilen Anayasada saptanmış olduğu görülüyor. Oysa ben, bu yasada yer alan ilkelerin olsa olsa bir parti izlencesi içinde kalmasını, yürütülmesinde ortaya çıkacağını kestirdiğim güçlükler dolayısıyla, daha yararlı buluyorum. Bu görüşümü, çok iyi

1 Kutsal Varlıkları Koruma Derneği.

tanıyabildiğim bölgemdeki düşünce ve duygulara göre kısaca açıklamak isterim. Mecliste Anayasayı desteklemek amacıyla kurulan gruba girmiş kişilerin çoğu, yeni bir yönetim devriminde ülkenin yazgısına etken olmak isteğinde görünenlerdi. Halk arasında, ancak küçük bir grup, yeni bir örgüt görüşünü benimser. Milletvekillerinin Anayasa değişikliğinden yana olmaları ancak kişisel görüşlerinin sonucu olabilir. Devlet biçiminde böyle büyük ve tarihsel değişiklik yapmaya girişirken, ülkenin yazgısından ortaklaşa sorumlu olan asker ve sivil devlet adamlarının ve Müdafaai Hukuk Merkezlerinin düşünceleri, gereği gibi alındıktan ve olağanüstü bir mecliste incelendikten sonra bir karar alınması gerekir, kanısındayım.”

Baylar, kesin utkudan sonra, İkinci Büyük Millet Meclisi Cumhuriyeti ilan ettiği zaman da, Kâzım Karabekir Paşa İstanbul gazetelerine verdiği demeçte, öteden beri süregelen duygularını ve yakınmalarını: “Cumhuriyet ilanını bize sormadılar.” diye özetlemekte idi.

Kâzım Karabekir Paşa, bu görüşleriyle, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, ulusça olağanüstü yetkiler verilmiş üyelerden kurulu olağanüstü bir meclis olduğunu unutmış gibi görünüyor. Böyle bir meclisin koyduğu yasaya, hem de Anayasaya karşı olduğunu sezinletiyor. Daha şaşılacak yönü, devlet örgütünü değiştirecek kararlar alabilmek için asker ve sivil devlet adamlarının ve Müdafaai Hukuk Merkezlerinin düşünceleri alınmak gerektiği kanısında bulunduğunu söylüyor.

Kâzım Karabekir Paşa, benim Müdafaai Hukuk Grubuyla ilişkimi de doğru bulmayarak: “Ben, yüksek kişiliğinizin bu gibi siyasal partilere... katılmaktan özellikle uzak kalmasından yanayım.” dedikten sonra benim yansız bir durumda bulunmayı sürdürmemi öğütlüyor.

Kâzım Karabekir Paşa’nın bu telyazısına, 20 Temmuz 1921’de yanıt verdim. Biraz uzunca olan bu yanıtın, kimi konuları aydınlatmaya yarayacak noktalarını söylemekle yetineceğim. Verdiğim yanıtta demiştim ki: “Müdafaai Hukuk Grubu, ülkenin tam bağımsızlığını sağlamak gibi kısa ve kesin bir amaçla kurulmuştur. Anayasanın uygulanması da amacı içindedir. Anayasa bütün yönetim kollarını ve Türkiye Hükümetinin türesel durumunu kapsayan ayrıntılı ve tam bir yasa olmayıp, ülkenin

yönetim ve örgütlerinde zamanın gerektirdiği halkçılık ilkesini ortaya koyan bir genel kuraldır. Bu yasada, cumhuriyeti anlatan bir şey yoktur. Raif Efendi'nin, padişahlığın cumhuriyete çevrileceğinin sezildiği yolundaki düşüncesi kuruntudur.”

“Kendilerine merkezde önemli işler verilenler arasında, kişilikleri ve geçmişleri yönünden yerilecek durumda olanların bulunduğu yolundaki savın ise, daha inandırıcı sözlerle tanıtlanması gerekir. Her işi, bütün yönetsel nitelikler, kişisel erdemlerle çok iyi yetişmiş adamlara vermek pek yerinde ve tatlı bir dilek olursa da, yalnız toplumumuz için değil, dünyanın en ileri ulusları için bile, her çevrenin, her bölgenin ve her iş erinin saygıya değer göreceği bunca adamı bulmanın olanağı yoktur. Köksüz ve temelsiz düşünceler ve savlarla yurdun dayanağı olacak biricik gücü ve örgütü yıpratmak önlemlere başvurmak, eğer bilisizce bir delilik değilse, herhalde bir hayınlık sayılmalıdır. Sizlerce de bilinir ki, ilerleme yolunda yapılacak her önemli girişimin kendine göre önemli sakıncaları vardır. Bu sakıncaların olabildiğince azaltılması için zamanında gereken girişimler yapılmalı ve önlemler alınmalıdır.”

Bundan sonra baylar, Anayasa yapılırken asker ve sivil devlet adamlarının ve Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin düşüncelerini almak konusundaki görüşümü de şöyle açıkladım: “Sizlerce bilindiği üzere, özel kuruluşlu bir hükümetimiz var ve onun bütün isterlerine uymak zorundayız. Anayasanın, Meclis yarkurullarından sonra genel kurulda tartışmalarla belirecek biçimi üzerine uzaktan alınacak düşüncelerle etki yapılamayacağını kuşkusuz kabul edersiniz.”

Kâzım Karabekir Paşa, Anayasanın niçin ivedilikle yapıldığı, bunun uygulanmasından doğacak güçlüklerin nasıl yenileceği, halifelik ve padişahlığın ne olacağı üzerindeki görüşümüzün açıklanmasını da istemişti. Bu sorulara yanıtlarımda demiştim ki: “Anayasanın yapılmasında ivedi gibi görünen tutumun nedeni, bütün dünyada ve yurdumuzda belirmiş olan halkçılık akımını, sağlam bir biçim üzerinde saptayarak bu konuda başka karışım¹lara yer vermemek; hem de yüzyıllardan beri yetersizler elinde boyuna kötüye kullanılan ulusal hakları korumak için,

¹ ihtilâta.

bu hakların gerçek iyesi olan ulusa da söz hakkı vermek ve bu yüksek düşüncenin gelişmesi için günümüzün olağanüstü koşullarından yararlanmaktır.

Anayasanın ne ölçüde uygulanabileceğini anlamak için de, bu işle uğraşmaya fırsat bulacakların dayancını ve buyrum gücünü hesaba katmak gerekir.

Halifelik ve padişahlık sorunu diye önemli bir sorun yoktur. Söz konusu olan sorun, padişahın hakları olup bunun belirtilip sınırlanmasında son birkaç yüzyılın deneyimleri ve devlet kavramındaki ulus haklarının gerçek anlamı etken olmalıdır. Bu konu üzerinde şimdilik saptanmış kesin bir kuralımız yoktur.”

Kâzım Karabekir Paşa'nın grup başkanı olmayıp yansız kalmaklığım konusundaki önerisine verdiğim yanıta ise şu düşünceleri ileri sürmüştüm: “İstanbul'daki Millet Meclisi niteliğinde bir meclisin başkanı değilim. Böyle de olsa bir partinin üyesi bulunmak doğaldır. Oysa, Büyük Millet Meclisinin yürütme yetkisi de bulunduğu, bir bakıma, hükümet niteliğindeki bir meclisin başkanı bulunmaktayım. Yürütme yetkisi de bulunan bir başkanın, çoğunluk partisinden olması pek gereklidir; buna göre, ayrıntılı bir izlenceyle ortaya atılmış siyasal bir partinin de başkanı olabilirim. Bütün kimliğimle karışmış bulunduğum Cemiyetten¹ ayrılmayacağım gibi, o Cemiyetten doğan grup içinde bulunmaklığım da zorunludur. Aslında grup, hemen hemen Meclis Genel Kuruluna yaklaşan bir çoğunluğu içine almaktadır. Dışarda kalanlar, yalnızca Erzurum milletvekillerinden Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile birkaç benzeri ve davranışlarında serbest kalmak isteyen birkaç kişidir...”

Baylar, Ankara'da bulunan İzzet ve Salih Paşalar bir türlü Ankara'ya ısınamadılar. İstanbul'daki aileleri yanına gitmelerine izin vermemizi, kendileri ya da aracıları, boyuna rica ediyorlar ve İstanbul'a dönüşlerinde hiçbir siyasal görev almayacaklarına söz veriyorlardı. 1921 yılı mart başlarında, İsmet Paşa'nın kimi işler için Ankara'ya gelmiş bulunduğu bir sırada, paşalar ricalarını yenilediler. Bir gün İsmet Paşa'nın da katıldığı bir Bakanlar Ku-

İZZET VE SALİH
PAŞALARIN, İS-
TANBUL'DA SİYASAL
GÖREV ALMAYACAKLA-
RINA SÖZ VER-
MELERİ ÜZERİ-
NE, İSTANBUL'A
DÖNMELERİNE
İZİN VERİLDİ

¹ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden.

rulu toplantısı sırasında Ahmet İzzet Paşa daireye gelerek haber göndermiş. İsmet Paşa kendisiyle görüşmüştür. İzzet Paşa, bizim isteğimiz üzerine İstanbul'da siyasal görev almayacağına, uzun uzadıya açıklamalar yaparak söz vermiş ve İstanbul'daki ailesinin yanına dönmek için izin rica etmiş; Salih Paşa'nın da böylece söz vererek serbest bırakılması ricasında bulunduğunu söylemiş.

İsmet Paşa bu açıklamayı ve ricayı Bakanlar Kuruluna ulaştırdı. Aslında varlıklarının ulusal işlerimizde yararlı olmadığı; tersine, Ankara'da bir yük, bir ağırlık olarak bulundukları; üstelik kimi olumsuz akımlara da yol açtıkları anlaşılmış bulunduğundan Bakanlar Kurulu bu paşaların İstanbul'a dönmelerinde bir sakınca görmedi. Ama ben, Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşının verdikleri sözde doğruluk ve içtenlik olmadığı; İstanbul'a dönünce, İstanbul Hükümetinde yüzde yüz görev alarak bizi tedirgin etmeyi sürdürecekleri kanısında bulunduğumu söyledim. "Namusları üzerine söz veriyorlar." dendi. Bu sözlerini, yazılı ve imzalı olarak verirlerse gönderilebileceklerini bildirdim. İsmet Paşa bu önerimi yanımdaki odada bekleyen İzzet Paşa'ya ulaştırdı. İzzet Paşa, hemen bir kâğıt kalem alıp, hükümetten çekileceklerini, bir söz verme belgesi olarak yazmış, imzalamış ve yanılmıyorsa, Salih Paşa'ya da imza ettirmişti.

Ben, bu kısa söz verme belgesini yeter görmedim. Sözle söylediklerini kapsar nitelikte değildi. Hemen, bunun bir düzen olduğuna arkadaşların dikkatini çekerek: "İsmet Paşa'ya sözle söylediklerini yazarak imza etsinler." dedim İzzet Paşa'nın, sözle de bunca şeyler söyleyip güvence verdikten sonra, başka amaç güderek bir söz verme belgesi yazmış olacağı umulmadı ve bu kısa belgenin yeter görülmesi dileğinde bulunuldu. İşte İzzet ve Salih Paşalar böyle yalanlı dolanlı bir belge ile İstanbul'a gitme yolunu bulmuşlardır.

**İZZET VE SALİH
PAŞALAR SÖZLE-
RİNDE DUR-
MADILAR**

Gerçekten, İzzet ve Salih Paşalar İstanbul'a varınca hükümetten çekildiler. Ama, pek kısa bir süre sonra, yine o hükümette, başka nazırlıkları üzerlerine aldılar ve bunu bize telle bildirdiler. İstanbul Hükümetinin Hariciye Nazırlığı görevini yüklenmiş olan İzzet Paşa, ulusa ve ülkeye yönelmiş olan büyük bir kötülüğün önüne geçmek

için hükümete geldiğini söyleyerek, bize de birtakım öğütler veriyordu. İzzet Paşa'ya şu yanıtı verdim:

29 Haziran 1921

İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine

Telinizi Zonguldak Haberalma Müdürü aracılığıyla aldım. Durumunuzu, Salih Paşa Hazretleriyle birlikte vermiş olduğunuz söze aykırı gördüm. Yalnız bir nokta beni duraksattı ve sizden yana düşündürdü. O da, üzerinize görev almakla gerçekten ulusa ve ülkeye yönelmiş büyük bir kötülüğün önüne geçmiş olmanız umududur. Çünkü, Ankara'ya buyurmadan önce iyi dileklerle ve ülkeye yararlı olabileceğiniz umuduyla görev alınıza gerekçe olarak gösterdiğiniz nedenlerin pek yetersiz olduğunu ilk görüşmemizde anlamış ve açığa vurmuştunuz. Telinizde bildirdikleriniz, sizi bu yeni duruma sürükleyen nedenleri yeterince aydınlatmıyor. Öğütlediğiniz şeylerden, ulusun ve ülkenin çıkarlarına, yaptığımız antlaşmalara, kısacası, Ulusal Andımıza uygun olanlar aslında dikkate alınmakta ve gereği yapılmaktadır. Bunun için, genel duruma ve sizlere aşılarmış olan düşüncelere bakarak, daha önce olduğu gibi bu kez de aldatılmış olmanızdan korkuyorum. Bu düşünüş ve görüşümüzü değiştirecek açıklamalarınızı öğrenir ve olayların ona göre olumlu gelişimine tanık olursak mutlu olacağımızı bilginize sunarım efendim.

Mustafa Kemal

İzzet Paşa bu telimize 6 Temmuz günlü bir kapalı telle şu karşılığı verdi:

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Salih Paşa ile birlikte verdiğimiz söz, İstanbul'a dönünce görevimizden çekilmektir. Onu da yerine getirdik. Ömür boyunca devlet hizmeti kabul etmemek; özellikle İtilâf devletlerinin Yunanistan'a yardım etmeleri ve İstanbul'un hareket üssü olarak Yunanlılara bırakılması olasılığının belirdiği bir kara günde istenilen özveriden kaçınmak bizim elimizden gelmeli mi ve sizce de uygun görülmeli midir bilmem? Bilecik ve Ankara'da tanımadığımı kişilerin yanında yapılan tartışmayı uzatmakta sakınca gördüğümünden tartışmayı bırakarak sizlere hak verir gibi görünmüştüm. Dahası, dönüşümüzde verdiğimiz demeçte olayların bütün sorumluluğunu üstümüze almak gibi gerçekten uygarca bir yüreklilik de göstermiştim. İlk görüşmelerde yanımda bulunan kişilerden birinin sonradan belli olan durumu, çekingen davranmakta haklı olduğumu da ortaya koymuştur. Ama hiçbir zaman, hiçbir kimsenin beni aldattığını söylemedim. Beni yanınıza dek götüren uzlaşma düşüncesinden şaşmadım. Bakanlar Kurulu ile yaptığım görüşmeler ve kendilerine verdiğim andırı bunu tanıtlar. Buyurduğunuz gibi aymazlığını söylemek şöyle dursun, şimdiki gibi siyasal olayları kılı kırk yararcasına değerlendirmiş olduğumu görmekle kendime ve görüşlerime güvenim artmıştır. Bu günlerde görev almaklığımızın yararlı olup olmadığını söylemek bana düşmez. Yalnız, görev almaklığımızda oraca, ne gibi sakınca görüldüğü açıklanırsa, çok sevinirim. Bura hükümeti, türesel durumu ve ilgili devletler

elçilerinin burada bulunması dolayısıyla, hiçe sayılmaz ve sayılmamalıdır. Şu da bilinmelidir ki, şimdiki hükümet üyelerinin büyük bir çoğunluğu, bugünle ve gelecekle ilgili hiçbir kişisel amaç gütmüyorlar: düşünceleri ve dilekleri ancak yurdun esenliğidir. Bundan dolayı, akla yatkın ve uygun bir yolda Ankara'daki devlet adamlarıyla iş ve görüş birliği yapmayı yürekten dilemektedirler. İçten gelen bu dilek sizlerce de iyi karşılanırsa yararlı işler ve yardımlar yapabilirler. Bu dilekleri kabul olunmazsa anlaşmazlıktan doğabilecek yanlışların ruhsal sorumluluğundan kendilerini kurtulmuş sayacaklarını bilginize sunarım efendim.

Ahmet İzzet

Bu telyazısının altına kurşun kalemle şu satırları yazmıştım:

Uygun bir zamanda gereği yapılmak üzere ilgili belgeler arasında saklanması, Bakanlar Kurulu kararı gereğidir. **Mustafa Kemal**

**A H M E T İ Z Z E T
P A Ş A T Ü R K
U L U S U N A H İ Z -
M E T E T M E Y İ
V A H D E T T İ N ' E
K U L O L M A K T A N
Ü S T Ü N
G Ö R E M E D İ**

Baylar, Ahmet İzzet Paşa, ekmeğiyle yetiştği Türk ulusunun içinde kalarak ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeyi, Vahdettin'in kulu olmaktan üstün görememişti. Dürrîzade Esseyit Abdullah'ın fetvasına bağlı kalıp, padişahın buyruğu dışına çıkmakla suçlanmaktan ve dinsel cezalara çarpılmaktan çekindi. Ahmet İzzet Paşa'nın daha başka ustalıkları da olmuştur. Onlardan da bilgi vereyim.

Türk ulusunun büyük kuvvetleri eline verilmiş kişilere de, bütün savaşlar süresince ve ulusun maddesel ve ruhsal kuvvetlerini düşman karşısına toplamaya çalıştığımız günlerde, kaygı ve gevşeklik verecek karamsarlıklarını özel mektuplarıyla ulaştırıp duruyordu. Benim: "Düşman ordusunu yüzde yüz yeneceğiz; yurdu, nasıl olsa kurtaracağız." sözlerimi alaya alarak ve İkinci İnönü'den sonra yine doğuya, Sakarya'ya dek yürümekte olan Yunan ordusunun ilerlemesini gözdağı için öne sürerek, bize akıl ve anlayış dersi vermekten geri kalmıyordu.

Baylar, ne tuhaftır ki, kendisini dev aynasında gören bu adamın, tutumumdan yıkım doğacağını bildiren bir mektubu, Sakarya'da düşmanı karşı saldırı ile kaçmak zorunda bıraktığımız gün, görev gereği bana gösterilmişti. Bu mektuba pek şaşmıştık.

Ahmet İzzet Paşa, Yunan ordusunun Sakarya'dan ve en sonunda İzmir körfezinden çekildiğini gördükten ve Lozan Barış Antlaşmasını okuduktan sonra daha önce

bana yazmış olduğu 6 Temmuz 1921 günlü telindeki şu tümceyi bir daha mırıldandı mı ola:

“Buyurduğunuz gibi aymazlığımı söylemek şöyle dursun, şimdiki gibi siyasal olayları kılı kırk yararcasına değerlendirmiş olduğumu görmekle kendime ve görüşlerime güvenim artmıştır.”

Ben bunun da olabileceğini sanırım!

Baylar, İzzet ve Salih Paşalar aylarca Ankara’da oturdular. Ulusal ilkelerimizi benimsemeleri koşuluyla kendilerine ulusal görev vermeye hazırдық. Yanaşmadılar. Bir kez olsun Millet Meclisinin kapısından içeri ayak atmadılar. Ama, Türkiye Büyük Millet Meclisinin koyduğu yasalardan kuşkusuz bilgileri vardı. Bu yasaların buyruklarını ve Millet Meclisinin ve Hükümetinin İstanbul’a karşı belirlenmiş olan tutumunu çok iyi biliyorlardı. Bu yasalara ve bilinen duruma karşın, İstanbul’da yeniden iş başına geçip ulusal varlığın ve girişimlerin değerini ve erkini yok etmek; düşmanların elinde oyuncak olan Vahdettin’in egemenliğini sürdürmek için bütün varlıklarıyla çalışmalarına verilecek gerçek anlamın ne olduğunu ben söylemeyeceğim! Onu, Türk ulusuna ve Türk ulusunun yeni ve gelecek kuşaklarına bırakırım.

Baylar, sırası gelmişken, saygıdeğer ulusuma şunu öğütlerim ki; bağrında yetiştirerek başının üstüne dek çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki öz mayayı çok iyi incelemeye dikkat etmekten, hiçbir zaman geri kalmasın!

SAYGIDEĞER
ULUSUMA
Ö Ğ Ü T

Sayın baylar, olayları Sakarya Meydan Savaşına değindirmek istiyorum. Ama bunun için, izin verirseniz, ufak bir başlangıç yapacağım, İkinci İnönü Savaşından sonra, üç ay kadar bir zaman geçti. Ondan sonra, 10 Temmuz 1921 gününde, Yunan ordusu yeniden cephemize karşı, genel saldırıya geçti. Bu saldırıdan önceki günlerde iki yanın durumu şöyle idi:

SAKARYA
MEYDAN SAVAŞI

Bizim ordumuzun çoğunluğu başlıca, Eskişehir’de ve Eskişehir kuzeybatısındaki İnönü dayangalarında ve Kütahya-Altıntaş dolaylarında toplanmıştı. Afyonkarahisar yöresinde iki tümenimiz vardı. Geyve’de ve Menderes bölgesinde ise birer tümenimiz bulunuyordu.

Yunan ordusu da, Bursa'da bir ve Uşak doğusunda iki kolordusunu toplu bulunduruyordu. Menderes'te de bir tümeni vardı.

Yunanlıların bu saldırısı üzerine yapılan ve Kütahya-Eskişehir Savaşları adıyla anılan bir sıra savaşlar vardır. On beş gün sürmüştür. Ordumuz, 25 Temmuz 1921 akşamı büyük bölümüyle, Sakarya doğusuna çekilmişti. Ordumuzun çekilmesini zorunlu kılan nedenlerin dayanaklarını belirteyim :

İkinci İnönü Savaşından sonra genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, asker, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından bizim ordumuzdan önemli derecede üstündü. Temmuzda Yunan ordusu saldırıya başladığı zaman ulusal hükümetin ve ulusal savaşımın gelişimi, bizim daha genel seferberlik yapmamıza ve böylece ulusun bütün kaynaklarını ve araçlarını, başka hiçbir şey düşünmeksizin, düşman karşısında toplamamıza uygun ve elverişli görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet, araç ve koşul oransızlığının başlıca belirgin nedeni budur. Bunun sonucu olarak özellikle tümenlerimizin taşıtlarını daha sağlayıp tamamlayamadığımızdan, bunların hareket güçleri yoktu. Yunan ulusunun bütün gücüyle yaptığı bu saldırı karşısında bizim askerlik yönünden temel ödevimiz, ulusal savaşımın başından beri izlediğimiz ödevdi ki; o da: "Her Yunan saldırısı karşısında kaldıkça bu saldırıyı, direnerek ve uygun hareketler yaparak durdurmak ve boşa çıkartmak ve yeni orduyu kurmak için zaman kazanmak" diye özetlenebilir. Son düşman saldırısı karşısında da bu temel ödevi gözden uzak tutmak gerekliydi. Bu düşünce ile 18 Temmuz 1921 günü İsmet Paşa'nın Eskişehir güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek durumu yakından inceledikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu yönergeyi vermiştim: "Orduyu, Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşman ordusuyla aramızda büyük aralık bırakarak çekilmek gerekir ki, orduyu derleyip toparlayıp güçlendirebilelim. Bunun için Sakarya doğusuna değin çekilebilirsiniz. Düşman hiç durmadan ilerlerse hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden destek örgütleri¹ kurmak zorunda kalacak; her durumda ummadığı birçok zorluklarla karşılaşacaktır. Buna karşılık, bizim ordumuz toplu

¹ menzil hatları.

bulunacak ve daha elverişli koşullar içinde olacaktır. Bu çekilişimizin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek iç sarsıntısıdır. Ama az zamanda, elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini duraksamadan uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyarız.”

Baylar, gerçekten düşündüğüm ruhsal sakıncalar hemen görüldü. İlk duyarlıklar Mecliste belirdi. Özellikle karşıcılar karamsarlık dolu söylevlerle yaygaraya başladılar: “Ordu nereye gidiyor, ulus nereye götürülüyor? Bu gidişin kuşkusuz bir sorumlusu vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz! Bugünkü acıklı ve korkunç durumun gerçek yaratıcısını ordunun başında görmek isterdik...” diyorlardı.

Bu anlamda söz söyleyen kişilerin anlatmak ve söz dokundurmak istediklerinin ben olduğum kuşku götürmezdi.

En sonu, Mersin Milletvekili Salâhattin Bey, kürsüden benim adımla söyleyerek: “Ordunun başına geçsin!” dedi. Bu öneriye katılanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.

Baylar, bu görüş ayrılıklarının nedenleri üzerinde biraz açıklamada bulunmak uygun olur. Bir kez, benim edimli olarak ordunun başına geçmemi önerenlerin düşünce ve amaçlarını ikiye ayırabiliriz. Benim ve benimle birlikte birçoklarının o zaman anladığımıza göre, birtakım kişiler, artık ordunun büsbütün yenildiği, durumun düzeltilemeyeceği, kısaca amacın, güttüğümüz ulusal amacın gerçekleşmeyeceği yargısına varmışlardı. Bu nedenlerle duydukları kızgınlığı ve öfkeyi benim üzerimde yatıştırmak istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi sanılarına göre bozulmuş ve bozgunu sürecektek olan ordunun başında benim de kişiliğim bozguna uğrasın! Başka birtakım kişiler de, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan güven ve inanlarından ötürü, edimli olarak ordunun başına geçmemeyi yürekten diliyorlardı.

Şimdilik, edimli olarak komutanlığı üstüme almamı sakıncalı görenlerin de düşüncesi şuydu:

Ordunun, bundan sonraki herhangi bir savaşta başarı kazanamayıp yeniden geri çekilmesi olasılık dışı değildir. Bu durumlarda ben edimli olarak ordunun başın-

**ORDU NUN
BAŞINA GEÇME-
Mİ İSTEYENLER**

da bulunursam, genel inanışa göre, son umudun da yitirilmiş olduğu gibi bir anlayış doğabilir. Oysa, daha genel durum, son önleme ve son çareye vaş vurulmasını ve son kuvvetlerin gözden çıkarılmasını gerektirecek nitelikte değildir. Bundan dolayı, kamuoyunda son umudun kalabilmesi için benim doğrudan doğruya savaşı yönetmem zamanı gelmemiştir.

**BAŞKOMUTAN-
LIĞI KABUL
EDİYORUM**

Ben, konuşmalar ve tartışmalarla beliren bu görüşleri, gereği gibi inceleyip irdeliyordum. Son görüşü savunanlar, mantığa dayanan sağlam nedenler ileri sürüyorlardı. Yapmacık isteklerde bulunanların yaygaraları, komutayı ele almamı yürekten önerenlerde derin ve kaygı verici etkiler yapmaya başladı. Benim edimli olarak komutayı ele almam, bütün Mecliste son çare ve son önlem olarak görüldü. Meclisin bu görüşü, çarçabuk Meclis dışında da yayıldı. Benim ses çıkarmayışım, komutayı edimli olarak ele almaya can atmayışım, sanki yıkımın kesin ve yakın olduğu düşünce ve görüşünü genelleştirdi. Bunu anlar anlamaz hemen kürsüye çıktım.

Baylar, bu anlattığım durum 4 Ağustos 1921 günü bir gizli oturumda belirmişti. Üyelerin bana karşı gösterdikleri yakınlık ve güvene teşekkür ettikten sonra başkanlık katına şöyle bir önerge verdim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına,

Meclis sayın üyelerinin genel olarak beliren istek ve dilekleri üzerine Kaşkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi; kendi üzerime almaktan doğacak yararların çarçabuk elde edilebilmesi, ordunun maddesel ve ruhsal gücünün en kısa zamanda artırılıp pekiştirilmesi ve yönetiminin bir kat daha sağlamlaştırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkilerini edimli olarak kullanmak koşuluyla üzerime alıyorum. Yaşadığım sürece, ulusal egemenliğin en gerçek bir kulu olduğumu, ulusa bir kez daha göstermek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile sınırlandırılmasını ayrıca dilerim.

4 Ağustos 1921

**Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal**

Baylar, bu önergem, doğruluktan yanaymış gibi görünerek öneride bulunanların gizli düşüncelerini açığa vurmalarına yol açtı. Hemen karşı çıkışlar başladı. “Bir kez, Başkomutanlık sanını veremeyiz. O, Büyük Millet Meclisinin özündedir. Başkomutan vekili, denilmelidir.” dediler.

İkinci olarak da: “Meclisin yetkisini kullanmak gibi bir ayrıcalığın verilmesi, hiçbir zaman söz konusu olamaz.” düşüncesini ileri sürdüler.

Ben, padişah ve halifelerce verilegelmişyıpranmış bir sanı takınamayacağımı; yapacağım görev edimli olarak başkomutanlık iken bu sanı olduğu gibi vermekten kaçınmanın yersizliğini ileri sürerek görüşümde direndim. Durum, Meclisin anladığı ve belirttiği gibi, olağanüstü olduğuna göre, benim yürütümlerimin ve alacağım kararların da olağanüstü olması gerekeceği kuşku götürmezdi. Düşünce ve kararlarımı çabuk ve sert olarak yürütmek ve uygulamak zorunluğu vardı. Bakanlar Kurulundan, Meclisten izin istemekle doğacak gecikmelere durum elverişli olmayabilirdi. Bütün ülkeyi ve ülkenin bütün kaynaklarını ilgilendirmesi gereken buyruklarım ve bildirimlerim için, her işin bakanından ya da Bakanlar Kurulundan onay ve izin almak benim yapacağım Başkomutanlıktan umulan yararları sağlayamazdı. Onun için, sınırsız ve koşulsuz olarak buyruk verebilmeliydim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisinin yetkisi benim kişiliğimde belirmeliydi. Bunu, başarı için, zorunlu görüyordum. Onun için bu noktada direndim.

Selâhattin Bey ve Hulûsi Bey gibi birtakım milletvekilleri, Meclisin, yetkisini bir kişiye vermekle işlemeze hale geleceğini, ulustan aldığı vekilliği başkasına verme yetkisi bulunmadığını, aslına bakılırsa orduya komutanlık edecek kişiye Meclis yetkisinin verilmesinin söz konusu olamayacağını ve bunun gerekli olmadığını söylediler. Meclisin yetkisini kullanabilecek bir kişiye milletvekillerinin kişisel olarak belki güvenemeyeceklerini söyleyenler de oldu.

Ben, bu düşüncelerin hiçbirine karşı olmadım; hepsini doğru bulduğumu söyledim. Meclisin bu noktayı çok dikkatle ve önemle inceleyip irdemesini söyledim. Yalnız, kendi başından korkanların kaygılarına yer olmadığını belirttim. 4 Ağustosta bu sorun çözümlenemedi Görüşme, 5 Ağustos 1921 günü de sürdü. O gün, kimi mil-

letvekillerinin duraksamalarının iki noktada toplandığı anlaşıldı. Birincisi, Meclisin herhangi bir biçim ve yolla iş göremez duruma getirilmesi; ikincisi de üyelere herhangi biri için keyfe göre, yasa dışı işlem yapılması idi.

Bu kuşku ve duraksamaları giderecek açıklamada bulunduğundan sonra yapılacak yasaya da bunlarla ilgili bağlayıcı hükümler konulmasının uygun olduğunu söyledim ve vermiş olduğum önergeyi buna uygun maddelere dönüştürerek, bir tasarı olmak üzere Meclise sundum. İşte bu tasarının maddeleri üzerinde yapılan görüşmeler sonunda, bana Başkomutanlık verilmesiyle ilgili olan 5 Ağustos 1921 günlü yasa çıktı. Bu yasanın ikinci maddesine göre bana verilmiş olan yetki şuydu:

Başkomutan, ordunun maddesel ve ruhsal gücünü büyük ölçüde artırmak ve yönetimini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisinin bununla ilgili yetkisini Meclis adına edimli olarak kullanabilir.

Bu maddeye göre benim vereceğim buyruklar yasa olacaktır.

Baylar, bu onurlamadan¹ dolayı: “Meclisin bana gösterdiği inan ve güvene yaraşır olduğumu az zamanda göstermeyi başaracağım.” dedikten sonra Meclisten bazı dileklerde bulundum. Örneğin: Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini yapmakta olan Fevzi Paşa Hazretlerinin yalnız Genelkurmayın işleriyle uğraşabilmesi için, İçişleri Bakanlığında bulunan Refet Paşa’nın Milli Savunma Bakanlığına getirilmesi ve yerine bir başkasının seçilmesi gibi...

Özellikle Meclisin ve Bakanlar Kurulunun, içeriye ve dışarıya karşı durulgun² ve çok güçlü bir durum ve görünüşte kalmasının önemli olduğunu ve ufak tefek nedenlerle Bakanlar Kurulunu sarsmanın uygun olmadığını belirttim. Yasa önerisi, o gün açık oturumda okundu. İvedilikle görüşüldü ve ad okunarak oya sunuldu. Oybirliğiyle kabul edildi.

Bunun üzerine verdiğim kısa bir söylevin bir iki tümcesini yinelememe izin vermenizi rica ederim. O tümceler şunlardı:

Baylar, boynu bükük ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları yüzde yüz yeneceğimize olan inan ve güvenim,

¹ teveccühten.

² sakin.

bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu tam inancımı yüksek kurulunuza karşı, bütün ulusa karşı ve bütün dünyaya karşı ilan ederim.

Sayın baylar, Başkomutanlığı edimli olarak üzerime aldıktan sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım.

**BAŞKOMUTAN-
LIĞI EDİMLİ OL-
RAK ÜSTÜME
A L D I M**

Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığının tümü ile Başkomutanlık Karargâhını kurdum. Genelkurmay Başkanlığı ile Milli Savunma Bakanlığının çalışmalarını Başkomutanlıkta birleştirip dengelemek için ve bundan başka, orduyu ilgilendiren işlerle öbür bakanlıkların Başkomutanlıktan buyruk alarak yürütmek zorunda oldukları işlerin yürütülmesi için de yanımda küçük bir yazı işleri örgütü kurdum.

Ankara'da bulunduğum sürece, yalnız, ordunun insan ve taşıt bakımından gücünün artırılması, yiyeceğinin ve giyeceğinin sağlanıp yoluna konulması ile ilgili önlemleri almak ve düzenlemeleri yapmakla uğraştım.

Bu sözünü ettiğim şeyleri sağlamak için iki gün içinde, 7 ve 8 Ağustos 1921 günlerinde, "Ulusal Vergi Buyruğu"¹ adı altında yaptığım genel bildirimlerin her birinden kısaca bilgi vereyim. Bir savaşın kazanılması için ne denli küçük şeylerin bile dikkate alınması gerektiğini anlatabilmek için bunları bilginize sunulmaya değer görürüm:

**ULUSAL VERGİ
BUYRUKLARI**

1 sayılı buyruğumla, her ilçede birer "Ulusal Vergi Kurulu"² kurdum. Bu kurullarca toplanan şeylerin ordunun çeşitli bölümlerine dağıtımını düzenledim.

2 sayılı buyruğuma göre yurttan her ev, birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Ulusal Vergi Kuruluna verecekti.

3 sayılı buyruğumla tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık bez, kaput bezi, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye elverişli her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve

¹ Tekâlifi Milliye Emri.

² Tekâlifi Milliye Komisyonu.

urganlardan yüzde kırkına, parası sonra ödemek üzere el koydum.

4 sayılı buyruğumla eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvanlar, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay ve mumların da yine yüzde kırkına, parası sonra ödenmek üzere el koydum.

5 sayılı buyruğumla ordu için alınan taşıtlardan başka halkın elinde kalanlarının da ayda bir kez ve parasız olarak yüz kilometrelik bir uzaklığa dek askeri ulaştırma işlerinde çalıştırılmasını zorunlu kıldım.

6 sayılı buyruğumla ordunun yedirilip giydirilmesine yarayan bütün iyesiz mallara¹ el koydum.

7 sayılı buyruğumla halkın elinde bulunan savaşa elverişli bütün silah ve cephanenin üç gün içinde hükümete verilmesini istedim.

8 sayılı buyruğumla benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, donyağı, saatçı ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lastiği, lastik yapıştırıcı, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan ve bunlara benzer gereçlerin ve zaçyağının yüzde kırkına el koydum.

9 sayılı buyruğumla demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, araç ve arabacılarla bunların işliklerinin iş çıkarma güçlerinin; kasatura, kılıç, mızrak, eyer yapabilecek ustaların adlarıyla sayılarının ve durumlarının saptanmasını sağladım.

10 sayılı buyruğumla halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabaları ile kağı arabalarının bütün donatımı ve hayvanları ile birlikte; binek hayvanları, top çeker hayvanlar, katırlar, yük hayvanlarının, deve ve eşeklerin yüzde yirmisine el koydum.

Baylar, buyruklarımın ve bildirimlerimin yerine getirilmesi için kurduğum İstiklal Mahkemelerini² Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum.

CEPHE KARAR-
GÂHINA GİDİŞ

Ondan sonra baylar, 12 Ağustos 1921 günü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriyle birlikte Polatlı'da cephe karargâhına gittim.

¹ emvali metruke.

² Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan ve olağanüstü yetkileri olan mahkeme.

Düşman ordusunun cephemize doğru ilerleyerek sol kanadımızdan kuşatacağı yargısına varmıştık. Bu görüşe dayanarak hiç çekinmeden gerekli önlemleri aldırđım ve düzenlemeleri yaptırdım. Olaylar görüşümüzün yerinde olduğunu gösterdi. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921 günü var gücüyle cephemize doğru ilerlemeye ve saldırıya başladı. Birçok kanlı ve bunalımlı evreler ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, savunma çizgimizin birçok parçalarını kırdılar. Böylece ilerleyen düşman birliklerinin karşısına kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan savaşı 100 kilometrelik bir cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız Ankara'nın elli kilometre güneyine değin çekilmişti. Ordumuzun yönü batıya iken güneye döndü, arkası, Ankara'ya iken kuzeye verildi. Yön değıştirilmiş oldu. Bunda hiç sakınca görmedik. Savunma çizgilerimiz yer yer kırılıyordu. Ama, kırılan ycrin hemen arkasında çarçabuk yeni bir savunma çizgisi kuruluyordu. Savunma çizgisine çok umut bağlamak ve onun kırılmasıyla ordunun büyüklüğü oranında çok gerilere çekilmek kuramını çürütmek için yurt savunmasını başka türlü anlatmayı ve bu anlatımda direnmeyi ve üstelemeyi yararlı ve etkin buldum.

Dedim ki:

Savunma çizgisi yoktur. Savunma alanı vardır. O alan bütün yurttur. Yurdun her karış toprağı, yurttaşın kanıyla ıslanmadıkça düşmana bırakılamaz. Onun için, küçük büyük her birlik bulunduğu dayangadan atılabilir; ama küçük büyük her birlik ilk durabildiğı noktada yeniden düşmana karşı cephe kurup savaşı sürdürür. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler ona uyamaz. Bulunduğı dayangada sonuna dek dayanmak ve direnmekle yükümlüdür.

İşte ordumuzun her bireyi, bu kurala göre her adım-da en büyük özveriyi gösterip düşmanın üstün kuvvetlerini yıpratarak ve yok ederek sonunda onu, saldırıyı sürdürme gücünden ve yeteneğinden yoksun bir duruma getirdi.

Savaş durumunun bu evresini sezinler sezinlemez hemen, özellikle sağ kanadımızla, Sakarya ırmağı doğusunda düşman ordusunun sol kanadına ve daha sonra cephenin önemli yerlerinde karşı saldırıya geçtik. Yunan ordusu yenildi ve geri çekilmek zorunda kaldı. 13 Eylül

**SAVUNMA ÇİZ-
GİSİ YOKTUR SA-
VUNMA ALANI
V A R D I R**

1921 günü Sakarya ırmağının doğusunda düşman ordusundan hiçbir iz kalmadı. Böylece 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe değin, bugünler de içinde olmak üzere, yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız süren **Büyük ve kanlı Sakarya Savaşı**¹, yeni Türk Devletinin tarihine, dünya tarihinde pek az olan, büyük bir meydan savaşı örneği yazdı.

Sayın baylar, Başkomutanlık görevini üzerime aldığım zaman Meclise ve ulusa yüzde yüz başarıya ulaşacağımız yolundaki kesin inancımı bildirmekle ve bu inancımı, bütün onurumu ve varlığımı ortaya atarak pekiştirmekle ilk ruhsal görevimi yapmış olduğumu sanırım. Ondan sonra, önemli maddesel görevlerim de vardı. Onlardan biri, savaş ve çarpışmalar karşısında ulusa aldırmak zorunda olduğum durumdu.

BÜTÜN TÜRK
ULUSUNU, DÜ-
ŞÜNCESİ VE
DUYGUSUYLA
EDİMLİ OLARAK
CEPHEDEKİ OR-
DU KADAR
SAVAŞLA İL-
GİLENDİR-
MELİYDİM

Bilirsiniz ki, savaş ve çarpışma demek, iki ulusun; yalnız iki ordunun değil, iki ulusun bütün varlıklarıyla bütün mallarıyla, bütün maddesel ve ruhsal güçleriyle karşılaşması ve birbiriyle vuruşması demektir. Bunun için, bütün Türk ulusunu, cephedeki ordu kadar, düşüncesi ve duygusuyla ve edimli olarak savaşla ilgilendirmeliydim. Ulus bireyleri, yalnız düşman karşısında olanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli bilerek, bütün varlığını savaşa verecekti. Bütün maddesel ve ruhsal varlığını yurt savunmasına vermekte ağır davranan ve titizlik göstermeyen uluslar, savaşı ve çarpışmayı gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılamazlar.

Gelecekteki savaşların biricik başarı koşulu da en çok bu söylediklerimin kapsamı içindedir. Avrupa'nın askerlikçe ileri büyük ulusları daha şimdiden bu tutumu yasalastırmaya başlamışlardır. Biz, Başkomutan olduğumuz zaman, Meclisten bir yurt savunma yasası istemedik. Ama Meclisten aldığımız yetkiye dayanarak verdiğimiz yasa niteliğinde olan belirli buyruklarla bu amacı gerçekleştirmeye çalıştık. Ulus, bundan sonra, bugüne dek edinilmiş olan görgü ve bilgileri de gözden geçirerek sevgili yurdumuzu saldırılamaz duruma getirecek nedenleri ve koşulları daha geniş, daha açık ve daha kesin olarak saptayacaktır.

¹ Sakarya Melhamei Kübrası.

Baylar, bir başka görevim de, ordu içinde savaşan birliklerin arasında savaşa girmek ve savaşı kendim yönetmekti. Bu işi de, gücümün yettiği ölçüde, dahası, bir kaza sonucu olarak sol kaburga kemiklerimden birinin kırılması olmasına bakmadan elimden geldiğince yapmaya bütün varlığım ile çalıştığımı sanırım. Sakarya Savaşının sonuna değin askeri bir aşamam yoktu. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisince bana “Mareşal” aşamasıyla “Gazi” sanı verildi. Osmanlı devletince verilen aşamayı yine o devletin almış olduğunu biliyorsunuz.

BÜYÜK MİLLET
MECLİSİNDE BA-
NA MAREŞAL
AŞAMASI İLE
GAZİ SANI
VERİLMESİ

Baylar, Sakarya’da utku kazandıktan sonra, Batı ile yaptığımız olumlu ve verimli buluşma ve görüşmeler Ankara Anlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu Anlaşma, Ankara’da, 20 Ekim 1921’de imza edilmiştir. Bu konuda özet olarak bir bilgi vermek için kısa bir açıklama yapayım.

FRANSA HÜKÜ-
METİYLE YAPI-
LAN GÖRÜŞME-
LER VE ANKARA
ANLAŞMASI

Bekir Sami Bey başkanlığındaki delegeler kurulunun gittiği Londra Konferansından sonra Yunanlıların yaptıkları saldırı, bildiğiniz gibi kırılmış ve İkinci İnönü utkusu kazanılmıştı. Bir zaman için, savaşlarda duraklama oldu. Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanmış ve doğudaki durumumuz belirlenmişti. İtilaf devletlerinden de ulusal ilkelerimizi kabul edebileceklerle anlaşmanın yararlı olacağı düşünülmekte idi. Özellikle Adana, Antep ve dolaylarını yabancılar elinden kurtarmak bizce önemli görülmekte idi.

Çeşitli nedenlerden ötürü, Suriye’den başka, bu söylediğim illerimizi almış olan Fransızların da bizimle anlaşmaya eğilimli oldukları anlaşılmaktaydı. Gerçi, Bekir Sami Bey’in Bay Briyan’la yaptığı ve ulusal hükümetimizce uygun görülmeyen anlaşma kabul olunmamış idiye de, ne Fransızlar ve ne biz savaşı sürdürmeye istekli idik. Bu yüzden onlar da, biz de birbirimizle ilişki kurmanın yollarını aramaya başladık. Fransa Hükümeti, eski bakanlardan Bay Franklen Buyon’u (Franklin Bouillon) ilkin, özel olarak, Ankara’ya göndermişti. 9 Haziran 1921 günü Ankara’ya gelen Bay Franklen Buyon ile iki hafta kadar görüşmeler yaptım; bu görüşmelerde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’le Fevzi Paşa Hazretleri de bulundular.

Birbirimizi tanımakla geçen özel bir buluşmadan sonra 13 Haziran 1921 pazartesi günü Ankara istasyonundaki

özel konutumda yaptığımız ilk toplantıda görüşmelerimize temel olacak noktayı belirlemek gereğinden söz açarak konuşmaya başladık. Ben, bizim için temel noktanın Ulusal Antın kapsamı olduğu ilkesini ortaya koydum.

Bay Franklen Buyon, ilkeler üzerinde tartışmanın güçlüğünü ileri sürüp, Sevr Antlaşmasının bir oldubitti olarak ortada bulunduğunu söyledikten sonra, Londra'da Bekir Sami Bey'le Bay Briyan'ın yaptıkları anlaşmayı temel saymanın ve bu anlaşmadaki Ulusal Anta aykırı noktalar üzerinde tartışmanın uygun olacağını söyledi. Bu önerinin de uygunluğunu pekiştirmek için Londra'ya giden delegelerimizin Ulusal Anttan söz etmediklerini, Ulusal Antın ve ulusal eylemin, değil Avrupa'da, daha İstanbul'da bile değerlendirilmemiş olduğunu söyledi.

Ben, verdiğim yanıtlarda dedim ki: "Eski Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir Türkiye devleti doğmuştur. Bunu tanımak gerekir. Bu yeni Türkiye, her bağımsız ulus gibi haklarını tanıtacaktır. Sevr Antlaşması, Türk ulusu için öylesine uğursuz bir ölüm kararıdır ki onun bir dost ağzından çıkmamasını isteriz. Bu görüşmelerimiz sırasında da Sevr Antlaşmasının adını anmak istemem. Sevr Antlaşmasını kafasından çıkarmayan uluslarla güvene dayanan işlemlere girişemeyiz. Bizim bakımımızdan böyle bir antlaşma yoktur. Londra'ya giden delegeler kurulumuzun başkanı böyle konuşmamış ise, verdiğimiz yönergeler ve yetkilere göre iş görmemiş demektir. Yanlış iş görmüştür. Bu yanlışlık yüzünden Avrupa ve özellikle Fransa kamuoyunda ters etkiler belirlediği görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan gidersek biz de onun gibi yanlış iş yapmış oluruz. Avrupa'nın Ulusal Antı bilmemesi düşünülemez. Avrupa, 'Ulusal Ant' terimini öğrenmemiş olabilir; ama yıllardan beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı çarpışmaların neden ileri geldiğini kuşkusuz düşünmektedir. Ulusal Antı ve ulusal eylemi İstanbul'un bilmediği yolundaki sözler ise doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk ulusu gibi, ulusal eylemi bilmektedir ve ondan yanadır. Ona karşı olan ve bilmiyor görünen kişi ve uyrukları azdır ve ulusça bilinmektedir."

Franklen Buyon, Bekir Sami Bey'in yönerge ve yetki dışında iş görmüş olduğu yolundaki sözlerim üzerine dediler ki: "Bunu açığa vurabilir miyim?" Söylediklerimi

istediği yerlere bildirebileceğini ve anlatabileceğini söyledim. Bay Franklen Buyon, Bekir Sami Bey’le yapılan anlaşmadan ayrılmamak için özürler ileri sürerken, Bekir Sami Bey’in bir Ulusal Ant olduğundan ve onun sınırı dışına çıkamayacağından söz etmediğini, eğer söz etse idi o zaman ona göre görüşülüp gereğince iş yapılabilceğini; ama şimdi işin güç olduğunu söyledi ve: “Kamuyu, bu Türkler, delegeleri aracılığıyla bundan niçin söz etmemişler de şimdi yeni yeni işler çıkarıyorlar? diyeceklerdir.” dedi.

Uzun görüşme ve tartışmalar sonunda Bay Franklen Buyon, ilkin Ulusal Antı okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere, görüşmelerin geriye bırakılmasını önerdi. Ondan sonra, Ulusal Antın maddeleri baştan sona değin birer birer okunarak görüşüldü ve tartışıldı. Üzerinde en çok durulan madde, yabancılara verilmiş ayrıcalık haklarının kaldırılması, bağımsızlığımızın tam olarak tanınması ile ilgili madde oldu. Bay Franklen Buyon, bu sorunların incelemeye ve düşünölmeye değer olduğunu söyledi. Ben buna yanıt verdim. Söylediklerimin özeti şuydu: “Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin özüdür. Bu görev, bütün ulusa ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi yüklenirken ne ölçüde yapılabileceği üzerinde hiç kuşkusuz, çok düşündük. Ama, sonunda edindiğimiz kanı ve inanç, bunda başarı sağlayabileceğimiz yolundadır. Biz, işe böyle başlamış kişileriz. Bizden öncekilerin yaptıkları yanlış işler yüzünden ulusumuz, sözde bağımsızdı, ama gerçekte bağımlı bulunuyordu. Şimdiye değin Türkiye’yi uygarlık dünyasında kötü gösteren neler düşünölebilirse hep bu yanlışlıktan ve hep bu yanlışlığı sürdürmekten doğuyor. Bu yanlışlığı sürdürmek, yüzde yüz, ülkenin ve ulusun bütün onurundan ve bütün yaşama yeteneğinden uzaklaşması ve yoksun kalması sonucunu doğurabilir. Biz, yaşamak isteyen, onuruyla ve şerefiyle yaşamak isteyen bir ulusuz. Bir yanlışlığı sürdürmek yüzünden bu niteliklerden yoksun kalmaya katlanamayız. Bilgin, bilisiz, bütün ulus bireyleri, hepsi, belki işin içindeki güçlükleri iyice kavramaksızın, bugün yalnız bir nokta çevresinde toplanmış ve sonuna dek kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın sağlanması ve sürdürölmesidir.

Tam bağımsızlık demek, kuşkusuz siyasa, maliye, iktisat, adalet, askerlik, kültür... gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.

Biz, bunu sağlamadan ve elde etmeden barışa ve esenliğe erişeceğimiz kanısında değiliz. Görünüş ve yöntem bakımından barış yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz; ama tam bağımsızlığımızı sağlamayacak olan bu gibi barışlar ve anlaşmalarla ulusumuz, hiçbir zaman canlılığa ve esenliğe erişemeyecektir. Belki, silahlı çarpışmasını bırakarak yıkıma sürüklenmeye yol açmış olacaktır. Eğer ulusumuz bunu kabul etseydi, bunu kabul edecek nitelikte bulunsa idi, iki yıldan beri savaşmak hiç de gerekli değildi. Daha Ateşkes Anlaşmasının ertesinde durulgun bir duruma geçilebilirdi.”

Bay Franklen Buyon, bu sözlerin karşısında, içtenlikle önemli birtakım şeyler söyledi. En sonu, bunun zamanla çözümlenebileceği kanısında bulunduğunu açıkladı.

Baylar, Bay Franklen Buyon ile önemli ve ikinci derecedeki sorunlar üzerinde günlerce ve günlerce görüştük. Sonuç olarak, düşüncelerimizle, duygularımızla ve tutumlarımızla birbirimizi anlayabildiğimizi sanırım. Ama, Fransa Hükümetiyle Türk Ulusal Hükümeti arasında kesin anlaşma noktalarının saptanabilmesi için biraz daha zamanın geçmesi zorunlu oldu. Ne bekleniyordu? Belki Türk ulusal varlığının Birinci ve İkinci İnönü’den sonra daha büyüyecek bir başarı ile pekiştirilmiş olması!... Gerçekten, Bay Franklen Buyon’un kesin karar alarak imza ettiği Ankara Anlaşması, daha önce söylediğim gibi, büyük ve kanlı Sakarya Savaşından 37 gün sonra, 20 Ekim 1921’de oluşmuş bir belgedir.

Bu anlaşma ile siyasa, iktisat, askerlik alanlarında ve öbür alanlarda, tek bir konuda bağımsızlığımızdan hiçbir şey yitirmeksizin, yurdumuzun değerli parçalarını düşman elinden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile ulusal isteklerimizi, ilk kez olarak, Batı devletlerinden biri, kabul etmiş ve onaylamış oldu.

Bay Franklen Buyon, bundan sonra da, bir kaç kez Türkiye’ye gelmiş, Ankara’da ilk günlerde aramızda kurulan dostluk duygularını belirtme yollarını aramıştır.

Sayın baylar, konuşmamın başlangıcında bir Pontus sorununa değinmiştim. Bu sorun, belgeleriyle, herkesçe öğrenilmiştir. Ancak bizi de çok uğraştırdığından burada ilgisi bulunan kimi noktalarına değineceğim.

1840 yılından beri, yani üç çeyrek yüzyıldan beri, Rize'den İstanbul Boğazı'na değin Anadolu'nun Karadeniz bölgesinde eski Yunanlılığın diriltilmesi için çalışan bir Rum topluluğu vardı. Amerika'daki Rum göçmenlerinden Rahip Klematyos (Klematios) adında biri, ilk Pontus toplantı ocağını İnebolu'da, bugün de halkın "Manastır" dediği bir tepede kurmuştu. Bu örgüt üyeleri, zaman zaman, ayrı ayrı haydut çeteleri kurarak çalışıyorlardı. Genel Savaş sırasında dışardan gönderilip dağıtılan silah, cephane, bomba ve makineli tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri sanki bir silah deposu durumuna gelmişti.

Ateşkes Anlaşmasından sonra bütün Rumlar, Yunanlılık ulusal amacı ile her yerde şımardığı gibi, Etniki Eterya Derneği propagandacıları ile Merzifon Amerikan kurumlarınca eğitilip yetiştirilen ve yabancı hükümetlerin silahlarıyla kuvvetlendirilen ve yüreklendirilen bu bölgedeki Rum topluluğu da, bağımsız bir Pontus Hükümeti kurmak isteğine kapıldı. Bu amaçla genel bir ayaklanma hazırladılar. Dağlara çekildiler ve Amasya, Samsun ve dolayları Rum metropolidi Yermanos'un yönetiminde, düzenli bir izlençe ile çalışmaya başladılar. Bir yandan da, Samsun'daki Rum komitecilerinin Başkanı Reji Fabrikası Müdürü Tokomanidis, Orta Anadolu ile haberleşmeyi sağlamaya çalışıyordu. Kimi yabancı hükümetler, Pontus'un kurulmasına yardım edeceklerine söz verdiler ve Samsun ve dolaylarındaki Rumların sayısını artırmak için de Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da topladılar. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batum'da depo edilen silahlarla donatarak, kıyılarımıza çıkarmaya başladılar. Çetecilik etmek üzere, kıyılarımıza çıkarılabilecek birkaç bin Rumu Sohum'da topladılar; başlarına da Haralambos adında bir adam verdiler. Batum'da toplananların da Haralambos'un yanındakilere katılmaları sağlanıyordu. Bunları, yurdumuz içinde, Samsun'da kimi yabancı temsilciler koruyor ve silahlandırıyorlardı. Kıyılarımıza çıkan bu çeteler "göçmenleri besleme" süsü verilerek yabancı hükümetlerce yedirilip giydiriliyordu. Yabancı Kızılhaç

P O N T U S
S O R U N U

kurulları arasında gelen subayların da örgüt kurmak, çetecileri askerlik yönünden eğitmek ve gelecekteki Pontus hükümetinin temelini atmakla görevlendirildikleri anlaşıyordu.

4 Mart 1919 günü İstanbul'da *Pontus* adıyla yayımlanmaya başlayan bir gazetenin başyazısında: "Trabzon ilinde Rum cumhuriyetinin kurulmasına çalışmak amacıyla yayımlandığı" açıklanmıştı.

Yunanistan'ın kurtuluş gününe rastlayan 7 Nisan 1919 günü, her yerde ve özellikle Samsun'da gösteriler yapıldı. Yermanos'un saygısızca davranışları, Rumların düşüncelerini ve isteklerini açığa çıkardı. Bafra ve Çarşamba dolaylarındaki yerli Rumlar, sık sık kiliselerde toplanıyor, örgütlerini ve donatımlarını güçlendiriyorlardı. 23 Ekim 1919 günü, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul kabul edilmişti. Venizelos, İstanbul'un merkez olması işinin daha sonraki bir zamana bırakılarak bunun yerine Pontus Hükümetinin kurulmasının uygun olacağı kanısında bulunduğunu belirtmiş ve buna göre İstanbul Patrikliğine yönerge vermişti. Bir yandan da İstanbul'da Yunan gizli kolluğu kurmakla görevlendirilen Albay Aleksandros Zimbragaki, Pontus jandarmasını düzene sokmak üzere "Eyfel" Yunan torpidosu ile bir subaylar kurulunu göndermişti. Türkiye'de bu işler olurken Batum'da da 18 Aralık 1919'da "Pontus Rum Hükümeti" adıyla bir hükümet kurulmuş ve örgütlenmeye başlamıştı. 19 Temmuz 1920'de de Batum'da, Karadeniz, Kafkas, Güney Rusya Rumları Pontus sorunu üzerine bir kurultay topladılar. Bu kurultayın andırısı, üyelerden birinin aracılığıyla İstanbul'daki Rum Patrikliğine gönderildi. Pontusçular, 1920 yılı sonlarına doğru çalışmalarını büsbütün artırarak iyice ortaya çıktılar. Bizi, sıkı önlemler almak zorunda bıraktılar.

Dağlarda kurulan Pontus örgütleri şöyleydi:

a – Birtakım elbaşılar yönetiminde silahlı ve savaşçı kuvvetler;

b – Bunların beslenmesini sağlayan üretimci Pontus halkı;

c – Yönetim ve kolluk kurulları ile kentlerden ve köylerden yiyecek sağlamakla görevli ulaştırma kolları.

Çetelerin çalışma bölgeleri ayrılmıştı. Pontus haydutlarının kuvveti, başlangıçta 6.000-7.000 silahlı idi.

Daha sonra her yerden katılanlarla 25.000'i buldu. Bu kuvvet, ufak birliklere ayrılarak çeşitli yerlerde barınıyorlardı. Pontus çetecilerinin işi gücü, Müslüman köylerini yakmak, Müslüman halka karşı usa, imgeye sığmaz ağır suçlar işlemek gibi, kan dökücü bir sürünün yaptıklarından başka bir şey değildi.

Biz, Anadolu'ya çıkar çıkmaz, Türk halkı uyardık. Akla gelen tehlikelere karşı önlemler almaya başladık.

Merkezi Sivas'ta bulunan Üçüncü Kolordu, bütün şa-basını çeşitli bölgelerde gözükten çeteleri izleyip tepelemeğe yöneltti. Trabzon bölgesinde dolaşan "Köroğlu" adındaki Rum çetesiyle "Eftalidi" çetesini ve öbür çeteleri, merkezi Erzurum'da bulunan On Beşinci Kolordu izleyip tepeli-yordu. Bir yandan da Pontus haydutlarının dönüp dolaş-tıkları yerlerde, halk silahlandırılarak ulusal örgütler ku-ruldu.

Baylar, Sivas'ın kuzeyinde ve Yozgat'ta çıkan ve sizlerce de bilinen iç ayaklanma olaylarından başka, 1920 yılı son-larında yeniden Anadolu ortasında, Zile yöresinde, Kü-çük Ağa, Deli Hacı, Aynacı Oğulları; Erbaa yöresinde, Kara Nâzım, Çopur Yusuf ve başka yerlerde Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım delibaşlar ile Yozgat, Çayözü Çerkezlerinden oluşmuş çeteler; 1921 yılı başlarında da, Koçkiri Aşireti başkanlarından Haydar Bey, İstanbul'da Seyit Abdülkadir'den aldığı yönerge üzerine Alişan ve hısın-larından Naki, Alişer ve başkalarıyla birlikte ayaklanmaya başlamışlardı. Birçok kuvvetlerimiz, bir yandan Pontusçu-ları, bir yandan da bu ayaklananları izleyip tepelemekle uğraşıyorlardı.

Baylar, anımsarsınız ki Nurettin Paşa, Yunan ordusu-nun ilk saldırganı görünüşü karşısında birtakım boş ve akla sığmaz düşünceler ileri sürdüğü için kendisine göre ve-rilmemiş olduğundan, bizimle işbirliği yapamayacağını bir mektupla bildirip izin alarak Taşköprü'ye gitmişti. Bundan beş ay sonra, Nurettin Paşa'yı tutan kimi kişiler, gerek Fevzi Paşa Hazretlerine, gerek bana, Nurettin Paşa'ya bir görev verilirse kendisinin bunu güvenle ve içtenlikle yapacağını söyleyerek aracılık ettiler. Biz de, Anadolu ortasındaki güvenliği sağlamakla görevli kuvvetlerimizi bünyecek bir komuta altında birleştirmenin yararlı olacağını

**ANADOLU OR-
TASINDA YENİ-
DEN ÇIKAN
BİRTAKIM İÇ
AYAKLANMALAR**

**MERKEZ ORDU-
SUNUN KURUL-
MASI VE N U-
RETTİN PAŞA'
NIN KOMUTAN-
LIĞA ATANMASI**

düşündüğümüzden, 9 Aralık 1920’de Sivas’taki Üçüncü Kolorduyu kaldırıp onun görevini yeni kurduğumuz Merkez Ordusuna verdik. Bu orduya da Nurettin Paşa’yı komutan yaptık.

Nurettin Paşa merkez bölgesinde bir yıla yakın bu görevi yaptı; ama, “yetkisi dışında kimi yurttaşların haklarına el uzatıyor” diye milletvekillerinin yakınmaları ve İçişleri Bakanlığına soru yöneltmeleri, Bakanlığın da sızlan-tıları¹ yerinde görmesi üzerine, Meclisin isteğiyle Kasım 1921 başlarında görevden çıkarıldı. Meclis, Nurettin Paşa’nın yargılanmasına da karar verdi. Bu iş, benimle Bakanlar Kurulu arasında bir anlaşmazlık çıkmasına da yol açtı. Ben, Nurettin Paşa’ya uygulanmak istenen işlemi kabul etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle, Bakanlar Kurulu arasında çıkan anlaşmazlık Meclisçe bir çözüme bağlandı. Mecliste, Nurettin Paşa’yı savundum, kendisi için ağır bir işlem yapılmasını önledim.

Nurettin Paşa’yı aşağı yukarı bundan sekiz ay sonra Birinci Ordu Komutanlığında göreceğiz.

Sayın baylar, Sakarya Savaşından sonra, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı Ankara’da görev yapıyordu. Ben, öteki görevlerimle de uğraşıyordum, Üç dört ay geç memişti ki Mecliste, Sakarya utkusunu unutanlar, karşıcılıkta ileri gitmek isteyenler, kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya Savaşından önce başlayıp birer ikişer Ankara’ya gelmiş olan Malta tutuklularından kimilerinin bu karşıcıl akımlarda kışkırtıcılık yaptıkları anlaşılmıştı. Bu noktayı, izin verirsiniz biraz açıklayayım.

Rauf Bey 15 Kasım 1921’de Ankara’ya gelmişti.

Rauf Bey’i 17 Kasım 1921’de açılan Bayındırlık Bakanlığına seçtirdik.

Rauf Bey’den sonra, Ankara’ya gelen Kara Vâsıf Bey’i de Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu Yönetim Kurulu üyeliğine seçtirdim. Bu iki kişinin birinden hükümette, ötekisinden de grupta yararlanmanın yerinde olacağını düşünmüştüm. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey’in Bakan-

**MALTA’DANYENİ
DÖNEN BAYIN-
DIRLIK BAKANI
RAUF BEY İLE
KARA VÂSİF BEY,
ASKERLİK BAKI-
MINDAN GÜDÜ-
LEN SİYASAYI
ÖĞRENMEK
İSTİYORLARDI**

¹ şikâyetleri.

lar Kurulunda bir işin açıklanmasını istediği bana bildirildi. O gün Kara Vâsıf Bey'in de Grup Yönetim Kurulunda yine o işin açıklanmasını istediği bildirildi. Bu iki kişinin, önceden aralarında kararlaştırdıkları anlaşılan iş şuydu: "Askerlik bakımından güdülen siyasa nedir?"

Bu sorudan çıkarılabilecek anlam ne olabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Siyasa ve askerlik bakımından bizim tutumumuz belli olmuştu. Tam bağımsızlığımız sağlanıncaya değin düşmanlarla vuruşmak ve onları yeneceğimize olan kesin inançla savaşı sürdürmek... İşte, ortaya atılan soru ile demek istiyorlardı ki: "Ne olursa olsun savaşı sürdürmekle sonuç alınabilir mi? Alınmayacağı da düşünülerek daha şimdiden başka önlemler ve yollar (anlatmak istedikleri yollar, siyasa yollarıdır) bulup, içinde bulunduğumuz tehlikeli duruma son vermek uygun olmaz mı?"

Doğallıkla ne Bakanlar Kurulunda, ne de Grup Yönetim Kurulunda böyle bir işin görüşme ve tartışma konusu olmasına izin vermedim. Bunun üzerine Rauf Bey Bakanlıktan, Kara Vâsıf Bey de Grup Yönetim Kurulundan çekildiler. Rauf Bey'in bakanlıktan çekilmesi ile ilgili yazı 13 Ocak 1922 günü Mecliste okunurken yine 13 Ocak günlü bir çekilme yazısı daha okunmuştu. Bu çekilme yazısı, Milli Savunma Bakanı Refet Paşa'nındı.

Baylar, Refet Paşa'nın çekilme nedeni üzerine de birkaç sözcükle bilgi vereyim: 4 Ocak 1922 günü, Meclisin gizli bir oturumunda şöyle bir konu tartışılmıştı. Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı Ankara'da imiş, cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan şu anlaşılmış ki, benim hem Başkomutan, hem de Meclis Başkanı olmamda güçlük varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir savaş yarkurulu kurarak ordu durumunu incelemeli imiş. Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulunun da Başkanı olduğundan, Genelkurmay işleri de iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri yalnız Bakanlar Kurulu Başkanlığında kalmalıymış. Genelkurmay Başkanlığıyla Milli Savunma Bakanlığı da birleştirilmeli imiş.

Milli Savunma Bakanı olan Refet Paşa kürsüden bu görüşü savunuyordu. Bu görüşlere şu yolda yanıt verdim:

"Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı pek yerinde olarak Ankara'yı kendine karargâh edinmiştir. Görevini en iyi buradan yapmaktadır. Gerektiğinde ne

BENİM ANKARA'
DAN UZAK-
LAŞMAM
İSTEN YORDU

zaman, nereye gideceğini kendisi değerlendirir. Cephede doğrudan doğruya çalışan cephe komutanı vardır. Boş yere benim Ankara'dan uzaklaşmamı istemenin bir anlamı yoktur. Genelkurmay Başkanlığı ile Milli Savunma Bakanlığı, Başkomutanın buyruğu altında, Başkomutanlık Karargâhını meydana getirmektedir, bunlar ayrı ayrı değildir. Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa Hazretlerinin, Ankara'da bulundukça, Bakanlar Kurulu Başkanlığını da yapması bugün için zorunludur. Çünkü, onun yokluğunda Refet Paşa ona vekil olarak, Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevini yapmıştı, başaramamıştı. Bakanlar Kurulunda düzensizlik baş gösterdi. Bakanlar toplantıya gelmez oldu. Fevzi Paşa Hazretlerinin Ankara'ya dönüşü bakanların sızlantısı üzerine oldu. Orduyla ilgili olarak yaptığımız işleri denetlemek için Meclisin bir yarkurul kurmasında sakınca görmem. Ama bu yarkurul benim başkanlığım altında kurulur.”

Gerçekten bu yarkurul, dediğim biçimde kuruldu. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa da bu yarkurula üye olarak seçildi. Refet Paşa ve benzerlerinin öbür önerileri kabul olunmamıştı. İşte bu nedenle çekilmeye hazırlanan Refet Paşa, çekilme yazısını, Rauf Bey'in çekilme yazısını verdiği gün vermiş oluyor.

İKİNCİ GRUP KURULUYOR

Baylar, sırası geldiğinde bilginize sunmuştum ki, Mecliste kurduğumuz Müdafaai Hukuk Grubu, Meclis görüşmelerinin iyi olarak yapılmasını sağlamakta ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının duraklamasını önlemekte sonuna dek yardımcı oldu. Ama, bir yandan da da, karşıcıl duygu ve düşüncede olanlar her gün biraz daha yandaş buldukça, Grubun çalışmasını güçlüğe uğratmaya başladılar. Karşıcıl olma düşüncesinin öz kaynağı, Müdafaai Hukuk Grubu Tüzüğü'nün temel maddesindeki ikinci nokta idi. Yani hükümet kuruluşunun Anayasaya göre yapılması işi...

İzlencenin ilk maddesinin son bölümü, düşünce ve duyguların tam uyuşmasına sürekli bir engel olarak kaldı. Bu yüzden, Grup içinde de görüş ayrılığı ve düzensizlik baş gösterdi. Birtakım kişiler Gruptan ayrıldı. Bu çıkanlar, dışta bulunanlarla birleşerek Grubu yıkmaya çok çalıştılar; alınan önlemler bunu önledi. En sonu, “İkinci Grup”

adıyla bir grup kuruldu. Bu grubu kuranlar, yurttaki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden ayrılmadıklarını ve onun kongrelerde saptanan amaçlarına bağlı bulunduklarını ileri sürüyorlardı. İkinci Grubun görünüşte önyak olanları, Salâhattin ve Hüseyin Avni Beylerdi. En çok çalışan ve kışkırtanların ise, Rauf ve Kara Vâsîf Beyler olduğu anlaşıyordu.

Bu grubun çalışkan ve direngen üyelerinden olan Samsun Milletvekili Emin Bey son zamanlarda bir ara Ankara'ya gelmişti. Bütün gerçeği anlamıştı; kışkırtıcı ve karıştırıcı olanları kargıyordu. Emin Bey bana şunu anlattı: Rauf Bey İkinci Grubu kışkırtıyor ve aşırı davranışlara sürüklüyormuş. Emin Bey, Rauf Bey'e demiş ki "Bizi sürüklediğiniz bu iş darağacına dek gider. O zaman bizimle birlikte bulunacak mısınız?" Rauf Bey şu yanıtı vermiş: "Birlikte bulunmazsam alacağım!"

Baylar, biliyorsunuz, o zamanki yasaya göre bakan seçimi için ben, Meclise aday gösterirdim. Milletvekilleri, gösterdiğim adaya olumlu ya da olumsuz oy verirler, ya da çekimser kalırlardı. İkinci Grup, benim adaylarımı dikkate almayıp kendi grupları adına ortaya attıkları adaylara, yasaya aykırı olarak, oy verip 'hükümetin kurulmasını engellemeye' başladılar.

Baylar, Mecliste orduya karşı da bir akım yaratılmıştı. Diyorlardı ki: "Sakarya Savaşından sonra aylar geçtiği halde ordu niçin saldırıya geçmiyor? Ne olursa olsun saldırıya geçmelidir! Hiç olmazsa dar, belli bir cephede bir saldırı yapılmalıdır ki, ordumuzun saldırı gücü olup olmadığı anlaşılsın!" Bu akıma karşı koyduk. Amacımız, hazırlığımızı iyice tamamlayarak genel ve sonuçlu bir saldırı yapmak olduğu için dar bir cephede saldırıya geçme görüşünü kabul edemedik; bunda bir yarar yoktu.

Karşıcılarının sonradan ortaya çıkan kanısı, ordumuzun saldırı gücü kazanamayacağı noktasında toplandı. Bunun üzerine, ordunun saldırıya geçirilmesiyle ilgili akımı durdurdular. Saldırış biçimini değiştirerek başka bir kuram ortaya attılar. Bu kez dediler ki: "Bizim gerçek düşmanımız Yunanlılar ve Yunan ordusu değildir. Aslına bakılırsa, Yunan ordusunu bütünüyle yensek de bununla iş bitmez. İtilâf devletlerini, özellikle İngilizleri edimli olarak yenmek gerekir. Onun için, Yunan ordusu karşısında az bir kuvvet

**ORDU BİRLİKLE-
RİNE DEĞİN SO-
KULAN KA-
RİSTİRİCİ
DÜŞÜNCELER**

bırakmak, asıl orduyu Irak kuzey sınırına yığıp İngilizlere saldırmak gerekir. Savaş yoluyla amacımıza erişmek istiyorsak yapılacak iş budur...”

Baylar, böylesine anlamsız ve mantıksız görüşlere değer vermedik. Bunun üzerine, karşıcılığın başında bulunanlar yeni bir propaganda çıkardılar: “Nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye sürüklüyor? Karanlıklara... Koskoca bir ulus belirsiz, karanlık ereklere akılsızca sürüklenir mi?”

Bu propaganda, Meclisten, Ankara siyasa çevrelerinden ordu birliklerine dek yaydırıldı. Bu karıştırıcı propaganda her araçla orduya yayılmaya çalışılıyordu.

Rauf Bey, sık sık ve gizlice diyordu ki: “Hiç olmazsa gerçek durumu bana söyle. Ordu ne durumdadır? Gerçekten saldırıya geçemeyecek mi?”

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi denetlemek üzere Ankara’dan ayrılmaya karar vermiştim. Bununla ilgili olarak o gün Mecliste, gizli oturumda, kimi açıklamalarda ve ricalarda bulundum. Anlattım ki, Sakarya Meydan Savaşından sonra düşman ordusunu Eskişehir - Seyitgazi - Afyonkarahisar kesimine dek kovalayan kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp, yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerimize destek olmak üzere ileri sürülen birkaç tümenimizdi.

**ORDUMUZUN
KARARI SALDIRI-
YA GEÇMEKTİR**

Ordumuzun kararı saldırıya geçmektir. Ama bu saldırıyı geciktiriyoruz. Çünkü, hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz daha zaman gerekir. Yarım hazırlıkla, yarım önlemle yapılacak saldırı, hiç saldırı yapmamaktan çok daha kötüdür. Durmamızı, saldırı kararından vazgeçtiğimiz ya da saldırı gücünü kazanmaktan umut kestiğimiz yolunda anlamak ve yorumlamak yersizdir.

Daha sonra şunları söyledim: “Osmanlılar, göze aldıkları savaşın genişliği ölçüsünde sakıngan ve öngörüşlü davranmadıklarından ve daha çok, duygularıyla tutkularının etkisi altında iş gördüklerinden, Viyana’ya dek gitmişken geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Ondan sonra, Budapeşte’de de duramadılar, geri çekildiler; Belgrad’ta da yenilip geri çekilmek zorunda bırakıldılar. Balkanları bıraktılar. Rumeli’den çıkarıldılar. Bize, içinde düşman bulunan bu yurdu kalıt bıraktılar. Bu son yurt parçasını kurtarıırken olsun, tutkularımızdan, duygularımızdan özveride bulunarak düşünceli olalım. Kuruluş için,

bağımsızlık için önünde sonunda düşmanla, bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çıkar yol yoktur ve olamaz!

Sinir gevşetici sözlere, öğütlere önem verilmemeli ve bel bağlanmamalıdır. Osmanlı yönetim ve siyasasının yarattığı bu türlü anlayış kötü görülmelidir. ‘Oıduyla, savaşla, direnmeyle bu işin içinden çıkılmaz.’ biçimindeki kaynağı dışarda bulunan öğütlere uymakla bir yurt ve bir ulus bağımsızlığı kurtarılamaz. Tarih, böyle bir olay yazmamıştır. Bunun tersini düşünerek iş göreceklere acılı sonuçlarla karşılayacaklarına kuşku yoktur. İşte böyle yanlış görüşlü, yanlış anlayışlı kişiler yüzünden Türkiye her yüzyıl, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha çökmüştür. Bu çöküş, yalnız maddesel olsaydı hiçbir önemi yoktu. Ne yazık ki, çöküş, ahlak ve ruh değerlerini de kapsamış görünüyor. Hiç kuşku yok ki, bu büyük ülkeyi, bu koca ulusu dağılıp yok olma uçurumuna sürükleyen başlıca etmen, bu olmuştur.”

Baylar, bilirsiniz ki, Mecliste bu anlattığım dönemde, en çok olumsuz ve karamsar görünenler, bir zamanlar Türk ulusunun kendi kendine bağımsızlığını elde edemeyeceği kanısını ortaya atmış olan kişilerdir. Şunun bunun güdümünü istemekte direnenlerdir. Onun için, düşüncelerime şunları da ekledim. Dedim ki: “Baylar, maddesel ve özellikle ruhsal çöküş, korkuyla, güçsüzlükle başlar. Gücsüz ve korkak insanlar, herhangi bir yıkım karşısında ulusun da duraksamasına ve çekingen bir duruma gelmesine yol açarlar. Gücsüzlük ve duraksamada öylesine ileri giderler ki, sanki kendi kendilerini alçaltırlar. Derler ki: ‘Biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza olanak yoktur. Biz varlığımızı, sınırsız ve koşulsuz olarak bir yabancıya eline bırakalım.’ Balkan Savaşından sonra ulusun, özellikle ordunun başında bulunanlar da, başka biçimde ama gene bu anlayışla iş görmüşlerdi.

Türkiye’yi, böyle yanlış yolla da dağılma ve yok olma uçurumuna sürükleyenlerin elinden kurtarmak gerekir. Bunun için bulunmuş bir gerçek vardır, ona uyacağız. O gerçek şudur: **Türkiye’nin düşünen kafalarını büsbütün yeni bir inançla donatmak. Bütün ulusa sağlam bir içgücü vermek.”**

YETERİNCE HAZIRLANMIŞ OLMASI GEREKEN ÜÇ ARAÇ, İÇ VE DIŞ CEPHELERİMİZ

Şimdi baylar, düşmana saldırmak için verilmiş olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan önce, hazırlamak ve tamamlamak zorunda bulunduğumuz savaş araçlarının ne olduğunu söyleyeyim: Tam üç aracın hazırlığının yeter ölçüde olduğunu görmek istiyorum. Onlardan birincisi, en önemlisi ve temel olanı doğrudan doğruya ulusun kendisidir; ulusun, varlığı ve bağımsızlığı için gönlünde, vicdanında beliren ve gelişen istek ve dileklerin sağlamlığıdır. Ulus bu içten gelen isteğini ne denli güçlü gösterirse, bu istek ve dileğinin gerçekleşmesi için ne denli çok dayanç ve inanç gösterirse, düşmanlara karşı başarı sağlamak için o denli güçlü bir aracımız olduğuna inanırım. İkinci araç, ulus adına iş gören Meclisin, ulusal isteği belirtmekte ve bunun gereklerini, inanarak uygulamakta göstereceği dayanç ve yiğitliktir. Meclis, ulusal isteği ne denli çok dayanışma ve birlik içinde belirtirse düşmana karşı o denli güçlü bir üstünlük aracımız olur.

Üçüncü araç, ulusun silahlı yavrularından meydana gelip düşman karşısına çıkarılmış bulunan ordumuzdur.

Baylar, dedim, bu üç türlü araç ya da kuvvetin düşmana karşı oluşturduğu cepheler iki nitelikte düşünülebilir. Kolay anlaşılacak için şöyle diyeyim: İç cephe, dış cephe. Temel olan iç cephe. Bu cephe bütün yurdun, bütün ulusun meydana getirdiği cephe. Dış cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir; ama bu durum, hiçbir zaman bir ülkeyi, bir ulusu yok edemez. Önemli olan ülkeyi temelinden yıkan, ulusu tutsak kıldıran iç cephenin çökmesidir. Bu gerçeği bizden daha çok bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne dek başarı da sağlamışlardır. Gerçekten, “kaleyi içinden almak” dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu amaçla içimize dek sokulabilen bozguncu mikropların, araçların bulunduğunu ileri sürmek yersiz değildir.

Meclisin anlayışı, yürütümü ve durumu düşmana umut vermedikçe iç ve dış cephelerimiz hiçbir zaman yerinden oynatılamaz. Mecliste bir, ya da birkaç üyenin karamsarlık aşıl原因 sözlerinden bile bize karşı yararlanma yolları aranmakta olduğundan kuşku duyulmamalıdır. Dış işleri Bakanlığının dosyaları, bununla ilgili belgelerle doludur. Kesinlikle bildiririm ki, istemeyerek de olsa, düş-

manlara umut verecek en küçük bir belirti gösterildiği sürece, ulusal amaca ulaşmamız gecikir.”

Baylar, bu sözlerden sonra, cephede bulunacağım sıralarda orduyu karamsarlığa ve umutsuzluğa düşürecek açık tartışmaların bir yana bırakılmasını özellikle Meclisten rica ettim. Bu konuşmamdan sonra, karşıcıların da sözlerini dinledim. Karşıcılardan biri, söylediklerimi ve ricalarımı. buyruk veriyormuşum gibi yorumladı. Başka biri, Meclisin duygularındaki temizlikten kuşku duyduğumu ileri sürdü. Bir başkası: “Uygulanmayacak bir şey, yapılamaz. Orduyu bozguna sürüklersin efendim.” dedi.

Sayın baylar, karşıcılarının sözleriyle yüksek kurulu-nuzun zamanını daha çok almak istemem. Çünkü bu söz-ler, birkaç kişinin şaşkın ve bilisiz beyinlerinin yankıların-dan başka bir şey değildi. Genel Kurul, sözlerimi iyi kar-şılamıştı. Yalnız Doğu Cephesi Komutanının görüşünü bildiren bir yazısına, beş on günden beri veremediğim ya-nıtı, cepheye gitmeden önce, o gün, yani 4 Mart 1922 günü yazmıştım. Onu bilginize sunacağım. Yanıtın iyi anlaşılması için, izin verirseniz, önce, gelen yazıyı okuya-lım:

**DOĞU CEPHESİ
KOMUTANININ
BİR DÜŞÜNCESİ**

Kişiyse Özeldir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Yönetim işlerimizin oluşması ile ilgili tartışmalar bize yeni yeni ulaş-maktadır. Barışın sağlanmasından sonraki seçimlerde birçok değerli kişiler yerine birtakım tutucuların toplanmasına karşı şimdiden alınacak önlemleri en önemli bulurum. Ulusal Meclis, değerli kişilerden kurulmazsa iki büyük sakınca ortaya çıkar. Bundan dolayı ülkemiz şimdiki örenliğinden kurtula-maz. Sakıncaların birincisi: Yenileşme düşüncesi olmayacaktır. İkincisi: En önemli tasarıları, herhangi bir duyguya kapılarak, tartışmaya bile gerek görmeden geri çevireceklerdir. Böyle bir meclise karşı, üyeleri büyük uzman-lardan oluşan ikinci bir meclisin bulunmasını yararlı görüyorum. Bu ikinci meclis, ulusal meclise yön vereceği ve onu ilerleteceği gibi, ülkenin yaşamına ilişkin kararlar, Millet Meclisinde coşkuyla kabul edilse de edilmese de, bu meclisin uyarması ve aydınlatması üzerine değiştirilebilir ve dokuncası önlenemez. Bu meclise “Âyan” diyerek eskinin çürük yöntemini anımsa-maktan kaçınmak için, buna “Büyük Uzmanlar Meclisi” denilebilir ya da daha uygun bir ad verilebilir. Üyelerini, birtakım sınırlamalar ve koşullar altında, milletvekili seçiminde olduğu gibi, ulus, seçebilir. Bu üyeler için herhangi bir mesleğin en yüksek öğrenimini görmek ve Türkiye Hükümetinin bakanlığını, valiliğini ya da ordu komutanlığını yapmış olmak gibi önemli koşullar ayrıntılarıyla saptanabilir, İşin ayrıntıları, iş başındaki hükümetlerin

de incelemesi ile, her türlü sakıncadan ayıklanmış olarak saptanabilir, "Büyük Uzmanlar Meclisi", kabul olunursa, her bakanlığın danışma kurulu da bu meclis üyeleri arasından ayrılır. Örneğin, Askerlik Danışma Kurulu, Bayındırlık Danışma Kurulu ve başkaları gibi. İki meclisin onayından geçerek bir süre uygulanması kabul edilecek olan herhangi bir izlencemizde dayanç göstermek ve bu izlencenin uygulanma yollarında güdülen erek ve amaçtan ayrılmamak için, bu danışma kurullarının varlığını pek gerekli sayıyorum. Böylece olmazsa, bakanlar değiştikçe izlence ve bunu yapacak adamlar da değişmekten kurtulamayacaktır. Bundan başka, kabul edilen herhangi bir şey, uzmanlarınca kabul olunmazsa eleştiriye uğrar. Ulus buna gereği gibi sarılmalı. Millet Meclisinin, ulus adına bir şeyi kabul etmek ya da etmemek ve denetlemek hakkıdır. Ama bu başka, uzmanların yapacağı ve bundan sonra kabul olunacak şey de başka olur. Olağan duruma döndükten sonraki zamanla ilgili kaygılarımı ve düşüncelerimi sunuyorum. Yüksek düşüncelerinizin bildirilmesini rica ederim.

18 /19.2.1922 ve sayısızdır.

Doğu Cephesi Komutanı
Kâzım Karabekir

Özeldir.

4. 3. 1922

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir
Paşa Hazretlerine

Y: 18 /19.2.1922 günlü ve sayısız kapalı tele:

Ülkenin genel yönetimini eline almış tek yüce kuvvet olan Büyük Millet Meclisinin vereceği kararların, uzmanlardan kurulan başka bir meclisçe incelenmemesinden doğacak sakıncalarla ilgili yüksek düşünceleriniz ilke olarak çok yerindedir.

Ancak, adı ve sanı "Âyan" olmasa bile, ulusun bütün hak ve yetkilerini kullanmak üzere seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisinin temel kararlarını başka bir meclisin kararlarıyla bağlamak genel yönetim işlerinde uyduğumuz ilkelerin özülüyle bağdaşamayacaktır. Bu uzmanlar meclisi de, düşündüğünüz gibi, milletvekilleri gibi ulusça seçilince, bir kaynaktan eşit yetki almış iki büyük kuvvetin, ulusun genel yönetimine etken olması, türesel bakımdan olduğu gibi uygulama bakımından da karışıklığa yol açan bir ikilik doğuracaktır. Bu durumun yaratacağı dengesizliği düzeltmek için de, ulusun haklarına ve yaşamına etki edecek üçüncü bir kuvvetin bulunmasını kabul etmek gerekecektir.

Düşünceme göre, aklınızdan geçen sakıncaları gidermek için tek çıkar yol, Millet Meclisi üyelerinin değerli ve uzman kişilerden seçilmesini sağlamak ve meclisin iç örgütünde, yarkurullar seçiminde, bakanlar kurulunun ayrılıp seçilmesinde bilim ve uzmanlık yönlerine çok önem vermektir. Geçirdiğimiz acıklı denemelerin sonucundan esinlenerek kurulmuş bulunan ve ulusların yönetiminde en doğru bir yol olduğu gibi temel haklar bakımından da en beğenilen bir nitelikte olan bugünkü yönetimimizi berkitip sağlamlaştırarak, seçim işlerinde de uyanık bulunarak, hem bugün için, hem de gelecekteki yenilikler ve gelişmeler için en çok başarı sağlayacak bir yönetim makinesi kurmuş olacağımızı saygıyla bildiririm.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı
Mustafa Kemal

Sayın Baylar, 1921 yılı içinde, çeşitli devletlerle resmi ve özel birtakım görüşmeler yapılıyordu. Türk-Rus görüşmeleri ve ilişkileri olumlu bir yönde geliyordu. Fransızlardan başka, İtalyanlar ve İngilizlerle de görüşmeler yapılmıştır. 1921 yılı haziranında yanlış anlamaya yol açan bir konuyu anlatacağım. 13 Haziran 1921'de İtilâf kuvvetleri Başkomutanı General Harington'un yakınlarından olduklarını söyleyen Binbaşı Hanri ve Ştörton adında iki subay motorla İnebolu'ya geldiler. Bu subaylar, General Harington adına şunları bildirdiler: Ben, bir torpido ile İnebolu'dan İstanbul'a Harington'un Boğaziçi'ndeki yalısına gidecektim. Orada Generalle barış ilkeleri üzerinde anlaşacaktım. Ayrıca, İngilterenin tam bağımsızlığımızı kabul etmesi, Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılması ve başka konular üzerinde tartışılabileceğini söylemişler. Bu subaylara verilen yanıtta, benim İstanbul'a gitmeyeceğim ve General Harington'un İnebolu'ya gelip o sıralarda orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin uygun olacağı bildirilmişti.

18 Haziran 1921 günlü bir telyazısı da, İstanbul'da Hâmit Bey'den geldi. Bu telyazısında başlıca şunlar bildiriliyordu: "Burada resmi görevi olan bir İngiliz bugün, İngiltere'nin İstanbul'daki en yüksek katı adına bana başvurarak tez elden bir barış yapmak için görüşmeye hazır bulunduklarından, Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle hemen ilişki kurmak istediklerini ve ivedilikle karşılık beklediklerini söyledi ve bu haberi size iletmemi rica etti."

Hâmit Bey'e verilen yanıtta görüşmelere hazır olduğumuz bildirilmişti.

5 Temmuz 1921'de Zonguldak'a gelen bir İngiliz torpidosu, General Harington'dan bana bir mektup getirmişti. Çevirisi Ankara'ya telle bildirilen bu mektup şu idi:

Komutan Hanri aracılığıyla aldığım habere göre, siz bana, bir askerin bir askerle görüşmesi yolunda kimi düşünceler bildirmek isteğinde bulunmuşsunuz. Durum böyle ise, sizin uygun göreceğiniz bir günde, İnebolu'da, ya da İzmit'te sizinle buluşmak üzere Ajaks zırhlısıyla gelmem İngiltere Hükümetince izin verilmiştir. Siz isterseniz, durum üzerinde çok açık ve serbest olarak görüşmeye hazırım. Düşüncelerinizi dinlemek ve bunları incelenmek üzere, İngiltere Hükümetine bildirmekle görevliyim. İngiltere Hükümeti adına görüşüp konuşmak için hiçbir resmi yetkim yok. Görüşmenin İngiliz zırhlısında yapılması gerekir. Zırhlıda yüksek kişiliğiniz, size yaraşır bir biçimde karşılanacaktır. Karaya dönünceye dek tam bir özgürlük içinde bulu-

nacaksınız. Bu türlü bir buluşmayı kabul ederseniz size uygun gelecek gün ve saatları bildirmek iyiliğinde bulunmanızı rica ederim.

Bu mekbuna göre, General Harington'la ilişki arayanın ve onunla görüşmek isteğinde bulunan ben olduğum anlaşıyor. Oysa, gerçek böyle değildi. Onun için General Harington'a şu yanıtı verdim:

Zonguldak'a göndermiş olduğunuz mektubun çevirisini bugün Ankara'ya bildirdiler. Bir yanlış anlamanın, yapacağım konuşmaya temel olmaması için aşağıdaki noktalara dikkatinizi çekmek zorundayım. 13 Haziran günü Binbaşı Hanri ve arkadaşı İnebolu'ya gelerek sizin, Binbaşı Hanri aracılığı ile Refet Paşa'ya önerilmiş olan ilkeler üzerinde benimle görüşmek istediğinizi söylemişlerdi. Nitekim, bu noktalar Binbaşı Hanri'nin size yazdığı ve imzalı bir örneğini de bize bıraktığı mektupta belirtilmiştir. Aramızda doğrudan doğruya yapılan yazışmanın başlangıcı budur. Ulusal isteklerimiz sizce bilinmektedir. Ulusal topraklarımızın baştanbaşa düşmanlardan kurtarılması ile ulusal sınırlarımız içinde siyasa, maliye, iktisat, askerlik, adalet ve kültür yönlerinden tam bağımsızlığımız, ilke olarak kabul edilirse görüşmelere başlamaya hazır olduğumuzu bildiririm. Binbaşı Hanri'nin size anlattığı nedenlerden ötürü, görüşmelerin, çok iyi karşılanacağınız İnebolu ilçesinde ve karada yapılması bizce uygun görülmüştür. Bu noktalarda, aramızda görüş birliğinin olup olmadığını belirtecek yazınızı bekliyorum. Dileğiniz yalnız durum üzerinde görüşmekse, bunun için arkadaşlarımızdan birini görevlendirebiliriz.

Bu mektuba bir yanıt gelmedi. Ancak, temmuzun yedinci günü İstanbul'da Hâmit Bey'i gören İngiliz İşgüderi Bay Ratingan, bir tüccar kimliğiyle Anadolu'ya gelen Binbaşı Hanri'ye, General Harington'un, Anadolu'daki İngiliz tutsaklarının yerlerini ve sağlık durumlarını öğrenmeye çalışması ve yolunu bulursa ulusal orduların İstanbul'a doğru yürüyüp yürümeyeceklerini Mustafa Kemal Paşa'dan sorması için buyruk verdiğini, Binbaşı Hanri'nin bundan başka girişimlerde bulunmaya hiçbir yetkisi olmadığını söylemiş.

Baylar, 1922 yılı ağustosuna değin de Batı devletleriyle olumlu anlamda gerçek ilişkiler kurulmadı. Yurdumuzda bulunan düşmanları silah gücüyle çıkarmadıkça, ya da çıkartabilecek varlığımız ve ulusal gücümüz bulunduğunu edimli olarak tanıtlamadıkça siyasa alanında umuda kapılmanın yeri olmadığı yolundaki inancımız kesin ve sürekli idi. En doğru inancın bu olduğunu, bu olacağını doğal olarak kabul etmek gerekir. Gerçekten, bugünün yaşama koşulları içinde bir birey için olduğu gibi bir ulus için de gücünü ve yeteneğini iş ile gösterip tanıtlamadıkça kendisine önem verilmesini ve saygı gösterilmesini beklemek, boşunadır. Güçten

ve yetenekten yoksun olanlara yüz verilmez. **İnsanlık, eşitlik, yiğitlik gereklerini;** bütün bu niteliklerin kendilerinde bulunduğunu gösterenler isteyebilir.

Baylar, dünya, sınav alanıdır. Türk ulusu, bunca yüzyıllardan sonra yine bir sınav, hem de bu kez, en çetin bir sınav karşısında bulunduruluyordu. Sınavda başarı sağlamadan kendimize karşı iyi davranılmasını beklemek, bizim için doğru olabilir miydi?

**DÜNYA ÖNÜN-
DE VERECEĞİMİZ
SINAVA HAZIR-
LANIRKEN**

Biz, büyük bir önemle dünya önünde vereceğimiz sınava hazırlanırken, bir yandan da gözlemcilerin durumlarını, bizim için neler duyup düşündüklerini gözden uzak tutmamayı her zaman yararlı buluyorduk. Bu amaçla, bildiğiniz gibi, önce Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i, sonra da İçişleri Bakanı Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermiştik. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e İstanbul'la ilgili kimi özel görevler de verilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve gerçek bir istek ve dilek olursa, Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettin'in Meclisi tanınmasını İzzet Paşa ve arkadaşlarının da bizim saptadığımız ereğe doğru yürümesini önerecekti. Yusuf Kemal Bey, aldığı yönergeye göre İstanbul'da gereken işleri yaptı. Ama ne yazık ki, İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini oyalayıp aldatarak padişaha bir dilekçi imiş gibi götürdüler. İstanbul Hükümeti bununla da yetinmeyecek, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki girişimlerini karıştırmak ve güçleştirmek üzere, İzzet Paşa'yı Yunanlıların elinde bulunan yerlerden geçirerek Yusuf Kemal Bey'den önce Paris'e ve Londra'ya gönderdi. İzzet Paşa, bu yolculuğunu son dakikaya dek gizlemiştir.

Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'da yaptığı konuşmalardan bir sonuç çıkmadı. Yalnız İtilâf devletleri dışişleri bakanlarının yakın bir zamanda toplanacakları, bize barış önerilerinde bulunacakları anlaşıldı. Anadolu'nun boşaltılması ilke olarak kabul edilmiş, ama, görüşmeler sırasında çarpışmalar yeniden başlayacak olursa, barış girişimleri sonuçlanamayacağından Yunanlılarla bir ateşkes anlaşması yapmamız gerekirmiş. Bunu Yusuf Kemal Bey'e söyleyen Lord Kürzon'a, Yusuf Kemal Bey, toplantıda ilkin Anadolu'nun boşaltılmasına karar verilip bize ve Yunanlılara bildirilmesinin ateşkes anlaşmasından daha

etkili olacağını söylemiş. Lord Küizon, ateşkes anlaşması üzerinde direnmiş ve bunun hükümetimize bildirilmesini ve alınacak yanıtın kendisine verilmesini istemiş.

22 MART 1922
GÜNLÜ ATEŞ-
KES ANLAŞMASI

Yusuf Kemal Bey daha Türkiye'ye dönmeden, İtilâf devletleri dışişleri bakanları, 22 Mart 1922 gününde Türkiye ve Yunan hükümetlerine ateşkes anlaşması yapmalarını önerdiler.

Bu sırada ben cephede bulunuyordum. Ateşkes anlaşması ile ilgili öneriyi Dışişleri Bakanı Vekili Celâl Bey bana bildirdi. Ateşkes anlaşması önerisi, ana çizgileriyle şöyle idi: İki yanın birlikleri arasında on kilometrelik askerden arınmış bir alan meydana getirilecek. Birlikler, insan ve cephane bakımından güçlendirilmeyecek. Birliklerin konumunda değişiklik yapılmayacak. Gereçler de bir yerden bir yere götürülmeyecek. Ordumuzu ve askerlik durumumuzu İtilâf devletlerinin askeri kurulları serbestçe denetleyebilecekler. Bu kurulların yargıcılığını gönül hoşluğuyla kabul edeceğiz. Savaş, üç ay süre ile durdurulacak ve bu durum, barış için yapılacak ön görüşmeleri Türk ve Yunan hükümetleri kabul edinceye dek, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecek. Savaşçı devletlerden biri savaşa başlamak isterse ateş kesme süresinin bitmesine hiç olmazsa on beş gün kala öbür savaşçı devlete ve İtilâf devletleri temsilcilerine durumu bildirecek.

Baylar, Yunanlılar bu öneriyi hemen kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da maddesel ve ruhsal bakımdan yenilmişti. Bu ordunun yeniden geniş çapta bir saldırıya geçerek talihini bir daha denemeye kalkışması güç idi. Bunu, bu gerçeği kuşkusuz herkes anlayabilmişti. Yunan ordusunu, yeniden, kesin sonuç verecek bir savaşa sürüleyemeyince, bizim bir yıla yakın bir zamandan beri hazırlamakla uğraştığımız ordumuzu uyuşukluğa düşürmek, ulusal hükümete umutlar vererek bekletmek ve böylelikle geçecek süreçte içinde ulusal hükümeti ve ordumuzu gevşetmek gerçekten önemli bir önlemdi. Bunun için, İtilâf devletlerinin Anadolu'yu boşaltma ve yakın Doğu sorununu çözümleme amacıyla önerdiklerini bildirdikleri bu ateşkes anlaşması koşullarını önemle inceledik.

Önce, Ankara'da bulunan Bakanlar Kurulu ile, makine başında görüşüp konuştuk. İstanbul'daki görevlimiz aracılı-

ğıyla Dışışleri Bakanlığından, İtilâf devletleri temsilcilerine verilmesini uygun gördüğümüz ilk yanıt şu idi:

23 /24 Mart 1922 günlü telinizin eki olan ve ateşkes anlaşması yapılmasını öneren notayı bugün 24 Mart 1922 günü saat... de aldım. Bu nota ordunun durumunu da ilgilendirdiği için, Bakanlar Kurulunda ve gerektiğinde Mecliste görüşülmeden önce, cephede bulunan Başkomutana düşüncesini bildirmesi için yazdım. Bu notaya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince verilecek yanıtı, temsilcilerin dileklerini göz önüne alarak, elden gelince kısa bir zamanda bildireceğimi temsilcilere duyurunuz efendim.

24 Mart 1922 gününde Bakanlar Kurulu Başkanlığına şu düşüncelerimi bildirdim:

İlke olarak, İtilâf devletleri dışışleri bakanlarının ortaklaşa yaptıkları ateşkes önerisini kabul etmemek, ya da herhangi bir biçimde bu öneriyi eğilim gösterilmiyor ve güvenilmiyor izlenimi uyandıracak biçimde yanıtlamak doğru değildir. Tersine, ateşkes önerisini iyi karşılamak gerekir. Bu nedenle, vereceğiniz yanıt olumsuz değil, olumlu olacaktır. İtilâf devletlerinde iyiniyet yoksa olumsuz davranış onlardan gelmelidir. Ancak, onların önerdiği koşulları kabul edemeyeceğimiz için, karşı koşullar ileri süreceğiz.

Ertesi gün ajanslarda ve gazetelerde notadan söz edilerek şu haberler yayımlanıyordu:

... Yakınoğuyu barışa kavuşturmak ve yeniden can ve mal yitimine yol açmadan Küçük Asya'yı boşaltmak amacını güttüğü sanılan bu önerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince iyi karşılandığı ve İtilâf devletlerinin uzdileğine ve yan tutmazlığına güvenilerek hükümetçe olumlu yanıt verileceğinin kuvvetle umulduğu hükümet çevrelerince söylenmektedir. Sözü geçen önerinin, akla yatkın ve uygulamaya elverişli koşulları kapsamasını ve barışın bir an önce yapılmasını sağlayacak nitelikte kısa süreli olmasını dileriz.

Bakanlar Kurulunun, verilecek yanıtın Avrupa'da bulunan Dışışleri Bakanımızın dönüşüne bırakılması yolundaki düşüncesine karşı da beklemenin, gerekli olmadığını bildirdim; verilecek yanıt üzerindeki genel kararımı da şöylece özetledim:

Ateşkes önerisini ilke olarak kabul ediyoruz. Ancak, ordunun eksiklerinin ve hazırlıklarının tamamlanmasından hiçbir zaman geri kalınmayacaktır. Ordumuzun içine yabancı denetleme kurulları sokmayacağız. Ateşkesmeyi, düşmanın yurdumuzu boşaltması için kabul etmekle birlikte uygulanabilecek koşullar ileri süreceğiz. Ateşkes anlaşmasıyla birlikte boşaltmanın başlaması en önemli koşul olacaktır.

Martin 24'üncü günü makine başında, notaya verilecek yanıtı Bakanlar Kuruluna bildirdim. Bakanlar Kurulu da Ankara'da hazırladıkları bir yanıt örneğini bana bildirmişlerdi. Hazırlanan iki yanıt arasında kimi

ayrılıklar görüldü. En sonu, 24/25 Mart gecesi Bakanlar Kurulu ile Sivrihisar'da birleşip, verilecek yanıt görüşerek saptamaya karar verdik.

Baylar, İstanbul'daki özel görevlimizin Dışişleri Bakanlığına çektiği 25 Mart günlü kapalı telden anlaşıldığına göre, özel görevimiz Tevfik Paşa ile görüşmüş. Tevfik Paşa, temsilcilerin, İstanbul Hükümetine de verdikleri söz konusu notayı Ankara'ya göndererek alınacak yanıtın kendilerine bildirilmesini rica ettiklerini söylemiş. Görevlimiz, Ankara'nın söz hakkının yalnız ateşkesme önerisi üzerinde mi, yoksa bütün işlerde mi olduğunu Tevfik Paşa'ya sormuş. Tevfik Paşa bu soruya yanıt vermemiş. Görevlimizin, İzzet Paşa'dan ne gibi haberler aldığı yolundaki sorusuna da, Tevfik Paşa şu yanıt vermiş: "İzzet Paşa yakında konferansın toplanacağını ve ne olursa olsun aşırılıktan sakınılmasını bildiriyor."

ATEŞKES ÖNERİ-
SİNE YANIT
VERMEYE HAZIR-
LANIRKEN ALI-
NAN BARIŞ
ÖNERİSİ

Baylar, Sivrihisar'da ateşkes önerisiyle ilgili olan notanın yanıtı kararlaştırıldıktan sonra Bakanlar Kurulu Ankara'ya döndü. Ama biz daha bu yanıt vermeden, Paris'te toplanan Bakanların, 26 Mart 1922 günlü ikinci bir notası alındı. Bu nota İtilâf devletlerinin barış ilkeleri ile ilgili önerilerini kapsıyordu. Bu önerilerin ana çizgileri şöyleydi:

"Gerek Türkiye'de gerek Yunanistan'da, azınlıkların haklarının korunmasına ve bu amaçla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyetinin de katılması; doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması ve bu işe de gene Milletler Cemiyetinin katılması;

Boğazların serbestliğini sağlamak için Gelibolu yarımadasında ve Boğazlar yöresinde askerden arınmış bölge kurulması;

Trakya sınırının, Tekirdağ'ı bize; Kırklareli, Ba-baeskî ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak biçimde saptanması;

Bizde kalacak olan İzmir'deki Rumlara ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne'deki Türklere, işbu kentlerin yöntemine adaletli olarak katılabilmelerini sağlamak amacıyla uygun bir yöntemin kararlaştırılması;

Barış yapılıp yapılmaz İstanbul'un İtilâf devletlerince boşaltılması;

Sevr tasarısı ile elli bin kişi olarak saptanan Türk silahlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevr tasarısında olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması;

Sevr tasarısında sözü geçen maliye komisyonu kaldırılarak, İtilâf devletlerinin iktisadi çıkarlarını, genel borçların ve bize yükletilecek savaş ödemelerinin kapatılmasını sağlamak için Türk egemenliğiyle bağdaşabilecek bir yöntemin saptanması;

Adalet ve iktisat alanlarındaki ayrıcalık haklarında değişiklik yapılmak üzere birer yarkurul kurulması.”

Baylar, İtilâf devletlerinin ateşkes önerisiyle ilgili olan ilk notaları iyice inceledikten ve ikinci ayrıntılı notalarındaki koşullar görüldükten sonra, bu devletlerin, İstanbul Hükümeti ile birlik olarak bize karşı, yok edici girişim ve çalışmalarla yeni bir evre açtıkları yargısına varmak pek doğaldı. Buna karşı, durumun çok ağır olduğunu düşünerek önemli ve büyük bir savaşa hazırlanmak gerekiyordu.

İlkin, bize önerilen koşulların niteliğini ulusa ve dünya kamuoyuna anlatmak uygun idi. Bunlarla ilgili olan görüşlerimi Bakanlar Kuruluna bildirdim.

Her iki notaya 5 Nisan 1922 günü verdiğimiz yanıtın temel noktalarını anımsatayım:

Ateşkesi ilke olarak kabul ettik. Ama, ana koşul olarak ateşkes anlaşmasıyla birlikte boşaltma işine hemen başlanılmasını çok gerekli gördük. Ateşkes anlaşması süresinin, Anadolu’nun boşaltılması süresi gibi dört ay olmasını önerdik ve boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili öngörüşmeler sonuçlanmamış olursa, anlaşmanın kendiliğinden üç ay daha uzamasını kabul ettik.

Boşaltmanın nasıl yapılacağı konusunda da önerimiz şu idi:

Ateşkes anlaşmasının ilk gününden başlayarak, ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar kesimi ve anlaşma süresi olan dört ay içinde İzmir’le birlikte düşman elindeki bütün topraklarımız boşaltılacaktır.

Ateşkes anlaşması ile ilgili önerilerimiz İtilâf devletlerince kabul edilirse, barış önerilerini incelemek üzere üç hafta içinde delegelerimizi, kararlaştırılacak kente göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza 15 Nisan 1922’de yanıt verdiler. Doğal olarak olumsuzdu. Biz de 22 Nisanda buna yanıt verdik. Verdi-

ğimiz bu yanıtın son bölümünde ateşkes anlaşması üzerinde uyuşmaya varılmasa bile, barış görüşmelerini geciktirmenin uygun olmayacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans toplanmasını önerdik. Bu yazışmalar da sonuçsuz kaldı. Beykoz'da, ya da Venedik'te bir konferansın toplanması birçok kez söz konusu oldu. **Ama, kesin sonuçlu büyük utkumuzu kazanıncaya dek bunların hiçbirisi gerçekleşmedi.**

**BAŞKOMUTAN-
LIK YASASININ
TARİHÇESİ**

Sayın baylar, bizim başkomutanlığımız ile ilgili 5 Ağustos 1921 günlü yasanın bir tarihçesi vardır. İsterseniz, bu konuda yüksek kurulunuzu biraz aydınlatayim.

Başkomutanlık yasasının süresi, birinci kez, 31 Ekim 1921'de; ikinci kez, 4 Şubat 1922'de; üçüncü kez, 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Her uzatılışında karşıcıların türlü türlü eleştirileri ve dokunaklı sözleriyle karşılaşıldı. Özellikle üçüncü uzatılışı önemlice bir olay biçiminde oldu.

6 Mayıs 1922 gününden önceki günlerde, zamanı geldiği için, yasa süresinin uzatılması Mecliste söz konusu olmuş. Ben rahatsızlığım dolayısıyla Mecliste bulunamamıştım. 5 Mayıs günü akşamı konutuma gelen Bakanlar Kurulu üyeleri durumu şöyle anlattılar: Mecliste karşıcılar, benim başkomutanlıkta kalmamı istemiyorlarmış. Birçok tartışmalı görüşmelerden sonra iş oya konulmuş, gereken çoğunluk sağlanmamış; yani Başkomutanlık Yasası süresinin uzatılması kabul edilmemiş. Bakanlar Kurulu üyeleri, özellikle Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı –ki bunlar askeri durumu yakından izleyen kişilerdir– pek çok üzölmüşler. Meclisin gösterdiği bu davranış karşısında kendilerinin de görevde kalmalarının bir yararı olmayacağını ileri sürerek çekilmeye kalkıştılar.

**YURDUN YÜCE
ÇIKARI ADINA
BAŞKOMUTAN-
LIK GÖREVİMİ
SÜRDÜRMEMEYE
KARAR VERDİM**

Ordu, Meclisin oyu belli olduğu dakikadan sonra komutansız kalmıştı. Genelkurmay Başkanı ile Bakanlar Kurulu da çekilecek olursa ülkenin genel yönetiminde düşünölmeye değer ağır bir bunalımın doğmasından kaçınılamazdı. Onun için, gerek Genelkurmay Başkanına gerekse Bakanlar Kurulu üyelerine, daha yirmi dört saat, güçlüğe katlanmalarını ve beklemelerini rica ettim.

Ülkenin ve genel amacın yüksek çıkarı için, **ben de Başkomutanlık görevimi sürdürmeye karar verdim** ve bunu Bakanlar Kuruluna da bildirdim.

Ertesi gün, 6 Mayıs 1922’de bir gizli oturumda Meclise, açıklama yapacağımı bildirdim. Açıklama yapmadan önce, Başkomutanlığa karşı söz söylemiş kişilerin görüşlerini, Meclis tutanaklarını getirerek, birer birer incelemiştim.

Baylar, kurulunuzu daha çok yormamak için, sözünü ettiğim gizli oturumda söylediklerimi özetlemekle yetineceğim:

“Baylar”. dedim, “Başkomutanlık ve Başkomutanlık Yasası konusunda, başlangıcında olduğu gibi bugün de yasanın gereksizliğinden, ya da değiştirilmesi gereğinden söz eden ve Başkomutanlığın varlığından yakınan kişiler vardır. Bunların yine her zaman ki kişiler olduğu görülmektedir. Ben, gereksiz bir görevin, bir görev katının ille de sürüp gitmesinden yana değilim. Herhangi bir kata sormusuz yetkiler sağlayacak yasalardan yana da değilim. Ancak, Başkomutanlık katının ve bu kata yetki veren yasanın gereğine ve gereksizliğine karar verebilmek için, genel durumun, askerlik durumunun iyice incelenmesi ve gözden geçirilmesi gerekir. Bu nokta ile ilgili düşüncelerimi bildirmeden önce Başkomutanlığın ve Başkomutanlık Yasasının gereksizliği üzerinde söz söylemiş olan kişilerin kimi sözlerini birlikte gözden geçirelim.

Örneğin, Salih Efendi (Erzurum Milletvekili) benim, Meclisin hakkını zorla aldığımı, zorla almak istediğimi söyleyerek açık hakkımızı vermeyiz, diye yaygara koparmış.

Baylar, açık konuşacağım, beni bağışlayınız. Herbirinizin olağanüstü yetki ile seçilmesine ve olağanüstü yetkisi olan bir Meclisin kurulmasına ve bu Meclisin ülkenizin yazgısını elinde tutacak bir nitelik kazanmasına çalışan benim! Bunu başarmak için en yakın arkadaşlarımla görüş ayrılığı yüzünden sert tartışmalar yaptım. Bütün yaşamımı, varlığımı, bütün şerefim ve onurumu tehlikelere attım. Demek ki, bu, benim yapıtımdır. Ben, yapıtımı alçaltmakla değil, yüceltmekle ödevliyim. Salih Efendi’den hiç olmazsa beni de, kendisi kadar olsun, bu Meclisin haklarıyla ilgili saymasını rica ederim. Daha çoğunu istemem. Bunları söyledikten sonra, ‘Meclisin hakkını zorla almak’ sözünü olduğu gibi Salih Efendi’ye aktarırım. Böyle bir şey söz konusu değildir ve olamaz.

Baylar, Başkomutanlık konusunun gizli oturumda görüşülmesinin uygun olacağı yolunda bir önerge verilmiş. Bu da birçok biçimlerde kötü yorumlara uğramış. Konunun açık oturumda görüşülmesi istenmiş. Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, gizli oturumlarla gerçeğin ulustan gizlenmek istendiğini söylemiş. Gerçekte, Türkiye Büyük Millet Meclisi yalnız yasama görevi yapan bir Millet Meclisi değildir. Yürütme yetkisini de elinde bulunduruyor. Böyle de olmasa, ülkenin, devletin her türlü işleriyle ilgili kararları vaktinden önce, açık oturumda konuşmak, herkese duyurmak dünyanın neresinde görülmüştür? Özellikle, söz konusu iş, düşman karşısında bulunan bir ordunun başkomutanıyla ilgili olursa, bunu açık oturumda görüşerek, başkomutandan yana olduğu gibi, ona karşı söylenilen sözleri düşmana iletirmekte yurt çıkarı var mıdır? Başkomutanın ordu üzerindeki, özellikle düşman üzerindeki etkisi ve erki çok büyük olmak gerekir. Dahası, Hüseyin Avni Bey'in burada söz konusu ettiği rahatsızlığımı bile düşmanın iletmesi sakıncalıdır. Bunun ne gereği vardı? Görüyorsunuz ki, işin gizli oturumda görüşülmesi istenmekle, Mehmet Şükrü Bey'in dediği gibi, hiçbir zaman gerçekleri ulustan gizlemek amacı güdülmemiştir. Gönül isterdi ki, açık oturumda bir sakınca olmasaydı da Mehmet Şükrü Bey istediklerini kürsüden bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Bey'in sözlerindeki anlamı, gizli anlamı ulusa açıklayıp yorumlasaydım. Şükrü Efendi bilsin ki, ulus onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki, onun dediği gibi güldürü¹ oynamıyoruz. Biz buraya güldürü oynatmak için toplanmadık. Baylar, güldürü oynayan ve oynatan, Şükrü Efendi'nin kendisidir. Ama şuna inansın ki, biz o güldürüye kapılmayacağız. Şükrü Efendi'nin, oynamak ve oynatmak istediği güldürü sonunda, **yakalandığı yasa elinden nedenli büyük bir alçalma ile kurtulduğunu unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.**

Baylar, Hüseyin Avni Bey, Başkomutanlık Yasasına karşı konuşurken birtakım sözler söylemiş. Yüce Meclise: 'Bu tutumla ulusu küçük düşüreceksiniz.' demiş. 'Uyusuklar' sözünü kullanmış. 'Görevler kişilere bağlı değildir; kişiler yoktur, ulus vardır.' yollu kurallar ileri sürmüş.

¹ Komedya.

Gerçi, temel olan ulustur, toplumdur. Onun da genel buyrumu Mecliste belirir. Bu, her yerde böyledir. **Ama, bireyler de vardır.** Meclis, yurt ve devlet işlerini bireylerle, kişilerle yürütmektedir. Her devletin işlerini yöneten kişi ve kişiler gözlerimizin önündedir. Gerçeği, anlamsız kuramlarla yadsımanın yeri yoktur.”

Baylar, Hüseyin Avni Bey, ikide birde, birtakım yersiz sözlerle konuşmamı kesiyordu. Kendisini ağır sözlerle uyardım. Meclisin, mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Ulusun kâbesi olan kürsüye saygı göstermesini istedim.

“Baylar, söz söyleyen bir kişi de Salâhattin Bey’dir. Salâhattin Bey bize, saldırıya geçip geçemeyeceğimizi sormuş imiş. Biz de: ‘Gececeğiz’. demişiz. Kendisi de: ‘Geçemeyeceksiniz.’ demiş. En sonu, geçememiştir. Kendinin dediği çıkmış.

Oysa, saldırının geciktirilmesi nedenlerini, yeri geldikçe, gereği kadar açıkladığımı sanıyorum. Bir daha söyleyeyim ki: Saldırıya geçeceğiz. Düşmanı yurdumuzdan kovup uzaklaştıracğız. Bu kararımızda direniriz. Duraksamayı gerektiren hiçbir engel düşünülemez. Bundan başka, Salâhattin Bey demiş ki: ‘Ordu en yüksek güce ulaşmıştır.’ Evet, ordumuzun durumu çok iyidir, ama en yüksek güce ulaşmış değildir. Kendisi gibi asker bir arkadaşın, yüksek kurulunuza böyle söyleyebilmesi için ordunun içyüzünü bilmesi gerekir. Oysa, Salâhattin Bey bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından ilgili olanların sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün komutanların sözü, kendisini yalanlamaktadır. Ama, elbette ordumuzu gereken güce ulaştıracğız. Salâhattin Bey’in önemli sözlerinden biri de: ‘Bizim en önemli ödevimiz siyasa yapmaktır.’ demesidir. Hayır baylar, **bizim önemli ve temel ödevimiz, siyasa yapmak değildir. Bizim ve bütün ülkenin ve ulusun bugün biricik ödevi, topraklarımızda bulunan düşmanı, süngülerimizle kovup atmaktır.** Bunu yapamadıkça siyasa, anlamsız bir söz olarak kalır. Bununla birlikte, bir dakika için Salâhattin Bey’in sözlerini kabul edelim. Buna ben engel miyim? Başkomutan engel midir? Bu sözün Başkomutanlık Yasasıyla ne ilgisi vardır? Anlaşıyor ki, bir engelleme ve bir karşıtlık düşünülmektedir. Ben, ulusal amaca ulaşmak için tek çıkar yolun savaşmak ve savaşta başarı sağlamak olduğunu söylüyorum. Bütün gücümüzü,

bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. Gücümüzü dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra ulusu insan gibi yaşatabileceğiz! diyorum.

Salâhaddin Bey, işte bu anlayışı, aklınca siyasa yapmaya engel sanıyor ve işlerin siyasayla bir çözüme bağlanabileceği kuruntusuna kapılıyor. Bir de, Salâhaddin Bey diyor ki: ‘Bugünkü durumda ordu giderlerinin tutarını incelememize Başkomutanlığın varlığı bir engeldir.’

Baylar, bu doğru değildir. Başkomutan, Meclisin, gelir kaynaklarını incelemesine ne zaman engel olmuştur? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz, belki herkesten çok, beni kaygılandırmaktadır. Yalnız, **ben, ordumuzun varlığını ve gücünü paramızla orantılı bulundurmak kuralını kabul edenlerden değilim.** ‘Paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu dağılsın...’ Benim için böyle bir sorun yoktur. Baylar, para vardır ya da yoktur; ister olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu noktada bir anımı da canlandırayım. Ben ilk kez bu işe başladığım zaman, en akıllı ve düşünür geçinen birtakım kişiler bana sordular: ‘Paramız var mıdır? Silahımız var mıdır?’ ‘Yoktur.’ dedim. O zaman: ‘Öyleyse ne yapacaksın?’ dediler. ‘Para olacak, ordu olacak ve bu ulus bağımsızlığını kurtaracaktır!’ dedim. Görüyorsunuz ki, hepsi oldu ve olacaktır.

Birtakım baylar da: ‘Başkomutan ulusa angarya yaptırıyor; oysa yasalar ülkede angarya yaptırmayı yasaklamıştır.’ demişler. Bu doğrudur baylar; ama gerekseme, tehlike, bize her şeyi yasal göstermektedir. Ordunun eksikleri ulusa angarya yaptırmayı gerektiriyorsa, bunu yapıyoruz ve **en doğru yasa**, budur. Ulusun ve ordunun yenilmemesi için, ‘yasa buna engeldir’ diye, gerekli gördüğüm önlemi almakta duraksamayacağım.

Efendim, Kara Vâsıf Bey de demişler ki: ‘Her yerde başkomutan vardır; ama başkomutanlık için ayrıca bir yasa yoktur. Yürürlükte bulunan askerlik yasaları, her komutanın olduğu gibi başkomutanın da görev ve yetkisini belirtir ve sınırlar. Bunu da bilim belirler ve saptar.’

Bilirsiniz ki, devletler, çeşitli biçimdeki hükümetlerle yönetilirler. Biçimlerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Kimilerinin de, başlarında

cumhurbaşkanları vardır. Böyle ülkelerde başkomutan, devletin başında bulunan kişi olur. Bu kişi, başkomutanlık görevini ya kendisi yapar, ya da birini vekil eder. Bizim bugünkü hükümet biçimimize göre başkomutanlık, Meclisin özünde belirir. Bunun için Meclis, falan, ya da filan kişiyi başkomutan seçince bu seçime ‘yasa’ derler. Kral, padişah, imparator buyruğuna ‘irade’ dendiği gibi Meclisten çıkan ulusal buyrultulara da ‘yasa’ adı verilir. Demek, yasa vardır. Bir Meclisin olağanüstü bir zamanda, kendisine olağanüstü görev verdiği başkomutan, Kara Vâsıf Bey’in komutanların görev ve yetkilerini belirtip sınırladığını bildirdiği Askeri Ceza Yasasıyla ve İç Hizmet Tüzüğü ile bağlanıp kalması gereken bir komutan değildir. Kara Vâsıf Bey’in, ‘bilim belirler ve saptar’ dediği şey, büsbütün başkadır. Askerlik bilim ve tekniği, askerliğin ne olduğunu ve başkomutan olacak kişide bulunması gereken nitelikleri anlatır, açıklar ve öğretir. Yoksa, insanları başkomutanlığa, komuta edilecek ordunun gerçek iyisi, ya da yasal vekilleri getirir. ‘Başkomutanlık niteliği bende vardır.’ diyen her adamın o kata kendiliğinden gelebilmesinin ise anlamı büsbütün başkadır.

Kara Vâsıf Bey, bir de demiş ki: ‘Başkomutan, cephenin gerisindeki işlerle uğraşmasın!’ Bu düşünce yanlışır. Cephenin insan sayısı, bunların yiyeceği, giyeceği, silahı, cephanesi ile ve başka eksikleriyle ilgili bulunan başkomutan, kuşkusuz bütün bunların gerideki kaynaklarıyla da ilgilidir. Kara Vâsıf Bey, bu ileri sürdüğü düşüncüyü hangi kitapta, hangi bilimde, hangi yerde görmüş? Gerçi hem cepheyle hem de geride birçok işlerle uğraşmak güçtür. Bu adam hem cepheye komuta edecek, savaş yönetecek, hem de bu işlerle birlikte geri bölgelerde birçok şeylerin yapılmasını sağlayacak! Bunu bir adam nasıl yapabilir? Hiç kuşku yok, yapar. Ama, ‘yapar’ dediğim zaman bu: ‘Başkomutan, şimdi cepheye komuta eder; sonra oradan kalkar filan yere gider, yiyecek işini yoluna koyar; filan yere de gider, ordunun başka eksiklerini tamamlar.’ demek değildir. **Üzerine büyük işler yüklenmemiş adamların bu konudaki duraksamaları çok görülmemelidir.** Bakınız, size bir örnek vereyim: Ben çok toy komutanlar gördüm. Örneğin, bir alay komutanı yeni tümen komutanı olmuş, ya da bir tümen komutanı yeni kolordu komutanı olmuş;

biraz da bilgisi, görgüsü kıt. Daha bilgi, görgü edinmeye zaman bulamadan güç durumlar karşısında kalmış. Görev yaptığı süre içinde bir tümene alışmış iken, düşman karşısında iki, ya da üç tümene birden komuta etmek zorunda kalınca doğallıkla duraksayacak ve güçlük çekecektir. Bir tümene komuta ettiği zaman, tümenin bütün birliklerini, olabildiğince, gözü altında birleştirip yönetebilen toy bir komutan, gözden uzak dayangalarda bulunan iki üç tümenin savaşını yönetmek zorunda kalınca kendi kendine: ‘Ben hangi tümenin yanında bulunayım, onun mu bunun mu? Orada mı, burada mı?’ diye sorar...

Hayır! Ne orada bulunacaksın, ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini yöneteceksin. O zaman: ‘Ben hiçbirini gereği gibi göremem!’ der. Kuşkusuz göremezsin, kuşkusuz gözlerinle göremezsin! Aklınla ve anlayışınla görmek gerekir.

**O R D U N U N
K I P I R D A N A M A Y A -
C A Ğ I N I İ L E R İ
S Ü R E N B İ R
A Y M A Z I A L K İ Ş -
L A Y A N L A R**

Vâsıf Bey bir konuşmasında demiş ki: ‘Biz Sakarya Savaşından sonra, işte şimdiye dek kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz.’ Bu söz kimilerinin, ‘yaşa!’ sesleriyle ve alkışlarıyla karşılanmış.

Baylar, **bundan çok üzüntü ve acı duydum; çok utanç duydum.** Ordunun kıpırdamadığını ve kıpırdamayacağını ileri süren bir aymazın sözlerini alkışlamak gerçekten çok tuhaftır. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte baylar, başkomutanlığın gereksizliğini tanıtlamak için söylenen sözlerin bellibaşlıları bunlardır. Benim de bu sözlerle verebileceğim yanıtlar işitildi. Bundan sonra düşünüp karar verme Meclise düşer. Yalnız, bir gerçeği göz önüne sermek zorundayım. Yüksek Meclisin, başkomutanlığın gerekliliğine inandığından kuşku edilmezse de, karşıcılığın hiçbir temele dayanmayan davranışları, Meclis kararının istenilmeyen bir biçimde çıkmasına yol açtı. Bunun sonucu ne oldu baylar, biliyor musunuz? Başkomutanlık iki gündür ne olacağı belirsiz bir durumda askıda bulunuyor. Bu dakikada ordu komutansızdır. Eğer ben, orduya komuta etmeyi sürdürüyorsam, yasaya aykırı olarak komuta ediyorum. Mecliste beliren oylara göre hemen komutadan el çekmek isterdim. Başkomutanlığımın sona erdiğini hükümete bildirirdim. Ama önlenemeyecek bir kötülüğe yol açmamak zorunluğunda karşısında

kaldım. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. **Bunun için bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım.”**

Sayın baylar, bu gizli oturumda, karşıcıların hükümeti ve orduyu yıkmak için öteden beri kurcaladıkları daha birtakım işler üzerinde, hemen hemen çarpışmayı andıran tartışmalar oldu. En sonu, gereği gibi aydınlanan Yüksek Meclisin oyu şu yolda belirdi: 11 karşıcıla ve 15 çekimsere karşı 177 oyla Başkomutanlık Yasasının süresi uzatıldı.

Baylar, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 günü, Başkomutanlık Yasası, yöntem gereği, yine görüşme konusu oldu. Bu kez Mecliste yaptığım genel konuşmadan bir bölümünü olduğu gibi bilginize sunmama izin vermenizi rica ederim. Demiştım ki: “Artık ordumuzun maddesel ve ruhsal gücü olağanüstü hiçbir önleme başvurmaya gerektirmeksizin, ulusal amacı tam bir güvenle gerçekleştirecek aşamaya ulaşmıştır. Bundan dolayı, olağanüstü yetkilerin sürdürülmesine gereklik kalmadığı kanısındayım.

Bugün ortadan kalktığını görmekle kıvandığımız bu gereksinmelerin, bundan sonra da yeniden ortaya çıktığını görmemekle mutlu olacağız. Başkomutanlık görevi, olsa olsa Ulusal Andımızın özüne uygun kesin sonuca ulaşacağımız güne değin sürer. Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza kuşku yoktur. O gün, değerli İzmir’imiz, güzel Bursa’mız, İstanbul’umuz, Trakya’mız anayurda katılmış olacaktır. O mutlu gün gelince, bütün ulusla birlikte, en büyük mutluluklara ermekle onur kazanacağız. **Benim başkaca, ikinci bir mutluluğum olacaktır ki o da, kutsal savaşıma başladığımız gün bulunduğum duruma yeniden dönebilmeme yol açılmasıdır. Dünyada, ulusun bağrında özgür bir birey olmak gibi mutluluk var mıdır? Gerçekleri bilen, gönlünde ve özünde ruhsal ve kutsal tatlardan başka tat bulunmayan kişiler için, ne denli yüksek olursa olsun, oturulacak katların hiçbir değeri yoktur.”**

Baylar, bu görüşmelerin sonunda başkomutanlığın bana süresiz olarak verilmesi karara bağlandı.

Sayın baylar, karşıcıl grubun Meclisteki çalışmaları bizi biraz daha kendileriyle uğraştıracaktır. İkinci grup sanını takınan karşıcılar, olumsuz direnmelerini uzun

**ORDUMUZUN
GÜCÜ, ULUSAL
AMACI TAM BİR
GÜVENLE GER-
ÇEKLEŞTİRECEK
BİR AŞAMAYA
ULAŞMIŞTI**

**KARŞICIL GRU-
BUN MECLİSTEKİ
ÇALIŞMALARI**

süre denediler. Bakanlar Kurulu üyelerinin nasıl seçileceğini gösteren 8 Temmuz 1922 günlü yasa ile, Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanının doğrudan doğruya Meclisçe gizli oyla seçilmeleri sağlandı. Böylelikle, Bakanlar Kurulu Başkanlığından edimli olarak uzaklaştırılmış olduğum gibi, bakanların da benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi ile ilgili hüküm kaldırılmış oldu.

**RAUF BEY, BA-
KANLAR KURU-
LU BAŞKANI
O L D U**

Karşıcıl grup bundan sonra saldırıya geçti. Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığına getirmeye çalıştı, bunda başarı da sağladı. Karşıcılların art düşüncelerini¹ anlıyordum. Bununla birlikte Rauf Bey'i yanıma buyur ettim. Meclis çoğunluğunun kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı seçmeye eğilimli olduğunu, bunu benim de uygun gördüğümü söyledim. Rauf Bey, duraksar bir durum takındı. "Bakanlar Kurulu Başkanlığının bir görevi yoktur." dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki, Büyük Millet Meclisinin Başkanı, Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır. Bakanlar Kurulu kararları, o onaylamadıkça yürürlüğe girmez. Buna göre, Bakanlar Kurulu Başkanının bir yetkisi ve özgürlüğü yoktur. Gerçekten, Anayasa gereğince durum böyleydi. Böyle demekle birlikte, sonunda Bakanlar Kurulu Başkanlığını kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922 gününden 4 Ağustos 1923 gününe değin bu görevde kaldı.

Baylar, bir nokta dikkatinizi çekmiştir. Kara Vâsıf Bey'le Rauf Bey, karşıcıl grubun kurulmasında, güçlendirilmesinde ve yönetiminde daha ilk günden, birlik oluyorlar ve yöneticilik yapıyorlar. Ama Rauf Bey açıktan açığa İkinci Gruba geçmeyerek bizim içimizde kalmak durumunu yeğliyor. Bu durum üç yıl sürdü. Rauf Bey, en sonu kendi deyişle "bizimle birlikmiş gibi görünme olanağı kalmadığı zaman" ayrılığını açığa vurmak zorunda kaldı.

Baylar, karşıcılların Mecliste açtıkları orduyu kötüleme akımı sürüp gidiyordu. Boyuna ve ateşli bir biçimde, ordunun saldırı yeteneği olmadığından ve artık sorunu siyasa yoluyla çözümleyip sonuçlandırmanın zorunlu olduğundan etkili bir biçimde söz ediyorlardı.

¹ muzmerratını.

SALDIRI KARARI

Gerçekte ordumuz, gereksemelerini ve eksiklerini tamamlamak üzereydi. Ben, daha haziran ortalarında saldırıya karar vermiştim. Bu kararımı Cephe Komutanı ile Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı, yalnız bunlar biliyorlardı. O günlerde İzmit-Adapazarı doğrultusunda bir geziye gidiyor gibi yola çıktığım zaman, Ankara'da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriyle görüştüktan sonra, o zaman Milli Savunma Bakanı olan Kâzım Paşa Hazretlerini de Sarıköy İstasyonuna dek yanımda götürerek oraya çağırdığım Cephe Komutanı İsmet Paşa Hazretleriyle birlikte saldırı için gerekli hazırlıkların ivedilikle bitirilmesi ile ilgili kararlar aldık.

Baylar, artık büyük saldırıdan söz etmek zamanı geldi. Bilirsiniz ki Sakarya Meydan Savaşından sonra, düşman ordusu, büyük ve kuvvetli bir grupla Afyonkarahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Bir başka kuvvetli grubu ile de Eskişehir bölgesinde idi. Bu iki grup arasında yedek kuvvetleri vardı. Sağ yanını, Menderes bölgesinde bulundurduğu kuvvetlerle, sol yanını da İznik Gölü kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle koruyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi Marmara'dan Menderes'e değin uzanıyordu.

Düşman ordusunun kuruluşunda üç kolordu ve birtakım bağımsız birlikler bulunuyordu. Üç kolordusunda on iki tümen vardı, bağımsız birlikleri de ayrıca üç tümene eşitti. Biz, Batı Cephesindeki kuvvetlerimizi iki ordu olarak örgütlemiş ve düzenlemiştik. Bundan başka, doğrudan doğruya cepheye bağlı örgütlerimiz de vardı. Bizim bütün birliklerimiz on sekiz tümen idi. Bundan başka, üç tümenli bir süvari kolordumuz ve ayrıca er sayıları daha az olan iki süvari tümenimiz vardı. Kuruluşları başka başka olan iki düşman ordu karşılaştırılırsa, iki yanın insan ve tüfek güçleri aşağı yukarı birbirine denk bulunuyordu. Yalnız, Yunan ordusu, -dünyanın özgür ve kendisine yardımcı olan fabrikalarına dayandığı için- makineli tüfek, top, uçak, taşıt, cephane ve teknik gereç bakımından daha üstün bir durumda bulunuyordu. Öte yandan bizim ordumuzun da süvari sayısı bakımından üstünlüğü vardı.

Burada, sırası gelmişken, bir noktayı belirtmeliyim. Ordularımızdan birinin, İkinci Ordunun Komutanı (şimdi Askeri Danışma Kurulu¹ üyelerinden) Şevki Paşa Haz-

BİRİNCİ ORDU
KOMUTANI ALİ
İHSAN PAŞA'NIN
YARATTIĞI
DURUMLAR

¹ Askeri Şûra.

retleri idi. Birinci Ordumuzun komutasını Malta'dan, gelmiş olan İhsan Paşa'ya vermiştik. İhsan Paşa'nın, kendisini Askeri Mahkemeye dek götüren yersiz işlerinden ve davranışlarından dolayı, Ordu Komutanlığından uzaklaştırılması gerekti. Gerçekten Ali İhsan Paşa, ordunun düzenbağını ve genel yönetimini çıkmaza sokacak davranışlarda bulundu. Örneğin, ordusundaki astkomutanları, üstkomutanların buyruklarını tutmamaya sürükleyecek durumlar yarattı.

Sözgelimi, ambarlarında bulunan şeyleri günlerce bindirmedi ve bildirtmedi de, genel yiyecek sıkıntısı çekildiği bir sırada birdenbire, ambarlarında yiyecek kalmadığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Astkomutanları, üstlerin buyruğunu tutmamaya ve görev yapmamaya kışkırtma ve bu tutumu uygun görme gibi davranışları yanında, ordunun buyruğa uyma ve görev duygusuyla oynayacak kertede dolap çevirmeye de eğilimli olduğu kanısını uyandırdı.

Ali İhsan Paşa'nın bilinen, belirgin niteliklerinden başlıcaları şunlardı:

En küçük birliklere değin bütün ordusuna, önemli önemsiz her işin ve her kararın ancak kendisince verileceği kanısını aşılayarak bütün ordusunda, yalnız kendisinin egemen olduğu sanısını uyandırmak. Büyüklerinden daha üstün olduğunu herkese tanıtlama kaygısında bulunmak. Büyüklerin hem resmi iş, hem de özel davranışları bakımından saygınlıklarının düşkün olmasını araştırmak. Savaşta alacağı önlemlerin yerindeliği ve göstereceği sınır sağlamlığı yönünden kendisini denemeye fırsat bulunmamışsa da bu alanda anlaşılan ırası şu idi: Herhangi bir başarısızlığı, ne olursa olsun, astına ya da üstüne yüklemenin yolunu her zaman düşünmesi. İhsan Paşa, astlarına, yumuşak ve ince davranışlardan çok, sert ve resmi davranışlarla görev yaptırmayı gerekli sayar.

Ali İhsan Paşa'nın huyunun ve ahlakının daha iyi anlaşılması için, kendisinin kurmay başkanı olup çekilmek zorunluluğunu duyan Yarbay Halit Bey'in (sonradan Kastamonu Milletvekili olmuştur) Batı Cephesi Komutanlığına verdiği 20 Ocak 1922 günlü resmi bir rapordan kimi parçaları olduğu gibi sunacağım. Halit Bey, Genel Savaşta,

Irak'ta da Ali İhsan Paşa ile birlikte bulunmuştu. Sözünü ettiğim raporda şu tümceler vardır:

.....
Komutanım Ali İhsan Paşa Hazretlerinin, geldiği günden beri askıkomutanların onurunu ve görev yapma isteğini kırarak davranışlarda bulunması ve -yapılan yazışmalardan anlaşılmış olacağı üzere- Cephe Komutanlığına karşı, astlara sezdirecek ölçüde akıl almaz bir yazışma kapısı açması; benlik kokusu, duyulan düşünce yarışına girişmesi; dünyanın değer verdiği ve saygı gösterdiği Cephe Karargâhının erkini azaltmak istediğini anlatır yollu bir tutum izlemesi, beni gerçekten düşündürdü ve üzdü. Davranışlarını elden geldiğince yumuşatmaya çalıştım; ama yine büyük bir değişiklik göremedim.

.....
Benliğine sinmiş büyüklük kuruntusu, ün kazanma tutkusu, aşırı kıskançlık, sonsuz bir bencillik güdüsüyle baş olmak istediği, davranışlarından ve askıkomutanlar yanında söylediği arabozucu sözlerinden anlaşılıyordu. 11'inci Tümen Komutanı... görevimden çekildiğimi işittikten sonra bana gizlice: "Ali İhsan Paşa'nın Malta'da iken kurtarılması için Ferit Paşa'ya mektuplar yazdığını ve İngiliz güdümünün kabulü konusunda açıktan açığa saatlerce kendi yanında konuşmalar ve tartışmalar yaptığını" söyledi. Bu sözleri, Ali İhsan Paşa'nın davranışlarına göre, dikkat çekici buldum.
.....Astlardan gelen kimi yazıları Cepheye, Cepheden gelenleri astlara, olduğu gibi bildirerek karşılıklı güven duygularını zedeleyici davranışları da ayrıca dikkat çekicidir. Örneğin: Şeyhelvan Dağının düşman eline düşmesi ile ilgili yazışmalarını, olduğu gibi Beşinci Kolorduya ve Beşinci Kolordudan gelen kimi raporların da, olduğu gibi Cepheye yazılması gibi. Buna karşın, sözü geçen olayın sorumluluğunu Beşinci Kolordu Komutanına yüklemesi ve ondan Cephe Komutanlığına yakınmalarda bulunması, üstkomutanlık niteliğiyle bağdaşamaz.

Tevhidiefkâr gazetesinde yayımlattığı kendi savaş öyküleri arasında, Ateşkes Anlaşmasının yapıldığı günden bir gün önce, Musul güneyinde, Şarkat'ta, Dicle Grubunun tutsak düşmesi sorumluluğunu yalnız, o zaman grup komutanı olan (şimdi Doğu Cephesinde Tümen Komutanı imiş) Yarbay İsmail Hakkı Bey'e yüklemesi de bu ırasının açık bir kanıtıdır. Dicle Grubu 7, 9, 43, 18 ve 22'nci alaylarla avcı alayından kurulmuştu. Bunlardan başka, ayrıca Beşinci Tümeden 13 ve 14'üncü alaylar da parça parça tutsak verildi. Ateşkes Anlaşmasından bir gün önce 13.000 kişinin tutsak verilmesi, 50'ye yakın topun elden çıkması, gerçekte kendisinin, duruma uygun olmayan bir buyruk vermesinden doğmuştur. **İşte bu durum, Musul ilinin elden çıkmasına yol açtı.** Oysa, Ateşkes Anlaşmasının yapılacağı biliniyordu. Gruba, Keyare dayanasına çekilmek için yönerge verilseydi, İngilizler, Grubu tutsak etmek söyle dursun, yenemezlerdi bile. Dicle Grubuna Beşinci Tümen de katılabilirdi. Böylece, Ateşkes Anlaşması yapıldığı zaman, tutsak düşen sekiz piyade alayı elde bulunur ve **Musul da bizde kalırdı. Ama alçak bir düşünce, mantığı yenmiştir.**

İhsan Paşa savaş öykülerinde, Dicle boyundaki bütün başarıları ve Tavnsend'in (Townshend) tutsak edilmesi şerefini yalnız kendisine mal etmiştir. Yaptırdığı yayınlarda her başarıyı yalnız kendisine mal etmekten

amacı, kamuoyunu aldatarak ün ve kat kazanmaktır. Ünlü kişilerle ilgili öyküleri yayımlamak, ulusta övünç duygularını sürdürmek için gereklidir. Ama tarihin sorumlu göstereceği kişilerin yaptıklarını övünülecek şeyler arasında saymak, tarihi lekeler ve gelecek kuşakları yanlış kanılara sürükler.

General Marşal'ın (Marshall): "Yarın öğleye değin Musul'dan çıkınız, yoksa savaş tutsağısınız." buyruğunu aldığı zaman, o pek kurumlu Paşa Hazretleri, Sincar çölünü geçerek Nusaybin'e gitmek için, General Marşal'dan bir resmi belge ile, koruyucu olarak da iki zırhlı otomobil istedi ve bunların koruyuculuğunda Âşir Bey'le (şimdi Milli Savunma Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Âşir Paşa) beni Musul'da bırakarak Nusaybin'e gitti. Aşiretler arasında hükümetin erkini de kıldı ve bu durumu görenlerin içi sızladı. Oysa, koruyucusuz olarak Zaho yoluyla gidebilirdi; ya da atlı olarak çölden gidebilirdi. Halep'te İngiliz generalinden kendisi için özel tren istedi ve yolda bir kötülüğe uğramaması için trene koruyucu bindirilmesini istemeyi de unuttu. Gerçektiğince canını ve dirliğini korumak için ulusal onuru unutan Paşa Hazretlerinin ırasına örnek olmak üzere yukardaki olayları yazdım.... Eski komutanıma hoş görünmedim; çünkü sonsuz isteklerini yerine getirmedim ve dalkavukluk etmedim... Ulusa, Ulusal Orduyu kuran ve utkular kazanan büyük komutanlar gibi yüce ruhlu, uzdilekli kılavuzlar, komutanlar gerektir. Orduda birliğin ve düzenin bozulması, görev yapma isteğinin azalması için çalışanlar, üstün kişi de olsalar, dokuncalı kişilerdir. Ben, çekilen emekleri bildiğim.... girilen savaşta da başarıyı dilediğim için bu raporu sunmaktan çekinmedim. Namusum ve kutsal bildiğim şeyler üzerine andıçerim ki bu raporum bir düşmanlık ve bir çıkar için yazılmış değildir. İran'da, Kafkasya'da uzun süre Ali İhsan Paşa'nın emir subaylığını yapan Binbaşı Cemil Bey (Şimdi Birinci Ordu Harekât Şubesi Müdürü) son günlerde bana: "İyi ki Ali İhsan Paşa, Ulusal eylemlerin başlangıcında Anadolu'da bulunmadı. Malta'da bulunduğu iyi oldu. Yoksa, hiç kuşkusuz, aykırı bir yol tutardı." dedi. Ali İhsan Paşa'nın nasıl bir adam olduğunu çok iyi bilen Cemil Bey, pek doğru söylemiştir.... "Soğuktan uyumuş yılana Tanrı'm güneş göstermesin!" diye yüce Tanrı'ya yalvarırım.

Baylar, Ali İhsan Paşa, Meclisteki karşıcıl grup başkanlarıyla da bağlantı kurmuş, yazışmalarda bulunuyordu. Kendisinin komutanlığına son verilerek yasaya göre gerekli işlemler yürütülmek üzere Milli Savunma Bakanlığı buyruğuna verilmesini onayladığım 18 Haziran 1922 gününün ertesinde, yani 19 Haziran 1922'de, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı bulunan Rauf Bey'den makine başında, İhsan Paşa ile ilişisini gösterir bir kapalı tel almıştım. Bir sırası gelmiş, bunu bilginize sunmuştum. O günlerde Adapazarı-İzmit yönünde gezide bulunuyordum. Rauf Bey telinde diyordu ki: "Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın görevden çıkarılarak Askeri Mahkemeye verilmek üzere Konya'ya gönderildiği konusunda Meclis çevrelerinde dedikodulara yol açan bir söylenti vardır..."

Baylar, bir komutanın görevden çıkarılması, atanması ya da askeri mahkemeye verilmesi işleminin üzerinden bir gün geçmeden, Meclisçe dedikodu konusu olabilecek bir söylenti durumuna girmesi ve Meclis İkinci Başkanının, benden açıklama isteyecek ölçüde bu olayla ilgilenmesi dikkat çekici değil midir? Rauf Bey'e gereken yanıtı verdim. Birinci Orduyu bir süre komutan vekili yönetti. Ama, temelli olarak bir kişinin atanması gerekiyordu. Moskova Elçiliğinden dönmüş olan Fuat Paşa'nın Birinci Ordu Komutanlığını kabul edip etmeyeceğini kendisinden sordum. Anladım ki, cephe komutanlığı yapmış olduğundan, cephe komutanının buyruğu altına girmeye eğilimli değildir. Milli Savunma Bakanı olan Kâzım Paşa aracılığıyla Birinci Ordu Komutanlığını Refet Paşa'ya önerdim, kabul etmemiş. En sonu, o günlerde hiçbir koşul ileri sürmeden cephe komutanlığının buyruğu altına girerek çalışacağını söyleyen ve açıkta bulunan Nurettin Paşa'yı Birinci Ordu Komutanlığına atadık.

Baylar, düşman ordusunun cephesinden ve örgütlerinden söz etmiş, ona karşı Batı Cephesindeki kuvvetlerimizin başlıca iki ordu olarak örgütlenip düzenlendiğini söylemiştim. Öteden beri tasarladığımız saldırı planımızı da ana çizgileriyle anlatayım:

**SALDIRI PLANI-
MIZIN ANA
ÇİZGİLERİ**

Düşündüğümüz, ordularımızın asıl kuvvetini düşman cephesinin bir kanadında ve elden geldiğince dış kanadında toplayarak, düşmanı yok edecek bir meydan savaşı yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz durum, büyük kuvvetlerimizi düşmanın Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ kanat grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar karşısına dek olan yerde toplamaktı. Düşmanın en can alacak önemli noktası orası idi. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla olabilirdi.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu açıdan gereği gibi incelemeler yapmışlardı. Savaş ve saldırı planımız çok önceden saptanmıştı.

Konya'ya gelmiş olan General Tavşend'in görüşme isteğinden yararlanarak Ankara'dan ayrılıp 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Karargâhının bulunduğu Akşe-

hir'e gittim. Savaş planı üzerine görüşürken Genelkurmay Başkanının da bulunmasını uygun gördük. Ben, 24 Temmuz'da Konya'ya gittim. 27'de yine Akşehir'e döndüm. Fevzi Paşa Hazretleri de 25 Temmuzda Akşehir'e gelmişti. 27/28 Temmuz gecesi birlikte yaptığımız görüşme sonunda, saptanmış plan gereğince saldırıya geçmek üzere, 15 Ağustos'a değin bütün hazırlıkları tamamlamaya çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra yaptırılan bir futbol maçını görmeleri ileri sürülerek ordu komutanları ve kimi kolordu komutanları Akşehir'e çağrıldı. 28/29 Temmuz gecesi komutanlarla genel olarak saldırı üzerinde görüştüm. 30 Temmuz 1922 günü Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanıyla yeniden görüşerek saldırının nasıl yapılacağını ayrıntıları ile saptadık. Ankara'dan çağırdığımız Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa da, 1 Ağustos 1922 günü öğleden sonra Akşehir'e geldi. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Milli Savunma Bakanlığına düşen işler saptandı.

SALDIRIYA HAZIRLIK BUYRUĞU

Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasını ve saldırının çabuklaştırılmasını buyurduktan sonra Ankara'ya döndüm. Batı Cephesi Komutanı 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak saldırıya hazırlık buyruğu verdi.

Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı Paşalar da Ankara'ya döndüler.

Baylar, saldırı için yeniden cepheye gitmeden önce, Ankara'da yapılması gereken birtakım işler vardı. Daha, saldırı buyruğu verdiğimi Bakanlar Kuruluna tümüyle bildirmemiştim. Artık onlara işi resmi olarak bildirmenin zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda iç ve dış durum ile ordunun durumunu görüşüp tartıştıktan sonra, saldırı konusunda Bakanlar Kurulu ile görüş birliğine vardık.

Başka bir önemli iş daha vardı. Karşıcılar, ordunun düzeninin bozulduğu, kıpırdayacak durumda olmadığı; böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin yıkımla sonuçlanacağı yolundaki propagandalarını iyice kızıştırmışlardı. Gerçi, Mecliste bu görüş akımının yaptığı yankılar, benim de düşmanlardan çok gizlemek istediğim savaş planı bakımından yararlı idi. Ama bu olumsuz propaganda en yakın ve en inatçı kişiler üzerinde bile kötü etkiler

yapmaya başlamış, onlarda da duraksamalar uyandırmıştı. Onları da, pek yakında yapacağım saldırı konusunda ve altı yedi günde düşmanın büyük kuvvetlerini yeneceğime olan güvenim üzerinde aydınlatmayı ve yatıştırmayı gerekli gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'dan ayrıldım. Genelkurmay Başkanı benden önce, 13 Ağustos 1922'de Cepheye gitmişti.

Ben, birkaç gün sonra yola çıktım. Gidişimi belirli birkaç kişiden başka bütün Ankara'dan gizledim. Benim Ankara'dan ayrılacağımı bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Dahası, benim Çankaya'da çay şöleni verdiğimi de gazetelerle duyuracaklardı. Bunu, kuşkusuz o zamanlar işitmişsinizdir. Trenle gitmedim. Bir gece otomobille Tuz çölü¹ üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya gidişimi orada hiç kimseye telle bildirmediğim gibi Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi gözaltına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir yere bildirilmemesini sağladım.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Batı Cephesi Karargâhında, yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra, 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana saldırmak için Cephe Komutanına buyruk verdim.

20/21 Ağustos 1922 gecesi Birinci ve İkinci Ordu Komutanlarını da Cephe Karargâhına çağırdım. Genelkurmay Başkanı ile Cephe Komutanının yanında saldırının nasıl yapılacağını harita üzerinde kısa bir savaş oyunu biçiminde açıkladıktan sonra, Cephe Komutanına o gün vermiş olduğum buyruğu yineledim. Komutanlar işe koyuldular. Saldırımız, her bakımdan bir baskın biçiminde yapılacaktı. Bunun gerçekleşebilmesi için de, yığının ve düzenlemenin gizli kalmasına önem vermek gerekiyordu. Bundan ötürü, her türlü yürüyüş gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında dinleneceklerdi. Saldırı bölgesinde yolların düzeltilmesi gibi çalışmalarla düşmanın dikkatini çekmemek için kimi başka bölgelerde de benzeri düzmece çalışmalar yapılacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargâhlarımızı Akşehir'den saldırı cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına getirdik. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan, savaşları yönettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırılı ordugâha gittik. 26 Ağustos

26 AĞUSTOS 1922
S A L D I R I
B U Y R U Ğ U

¹ Koçhisar.

sabahı Kocatepe’de bulunuyorduk. Sabah saat 5.30’da topçu ateşimizle saldırı başladı.

BAŞKOMUTAN S A V A Ş I

Baylar, 26 ve 27 Ağustos günlerinde, yani iki gün içinde, Karahisar’ın güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 kilometre uzunluğunda bulunan berkitilmiş düşman cephelerini düşürdük. Yenilen düşman ordusunun büyük kuvvetlerini 30 Ağustosa değin, Aslıhanlar yöresinde çevirdik. 30 Ağustosta yaptığımız savaş sonunda (buna Başkomutan Savaşı adı verilmiştir) düşmanın ana kuvvetlerini yok ettik ve tutsak kıldık. Düşman ordusu Başkomutanlığını yapan General Trikupis de tutsaklar arasındaydı. Demek, tasarladığımız kesin sonuç beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1922 günü ordularımız, ana kuvvetleri ile İzmir’e doğru yürürken, başka birlikleri ile de düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini yenmek üzere ilerliyorlardı.

A T E Ş K E S Ö N E R İ S İ

Baylar, Başkomutan Savaşının sonucuna değin her gün büyük başarılarla gelişen saldırımızı resmi bildirimlerde çok önemsiz savaşlarmış gibi gösteriyorduk. Amacımız, durumu elden geldiğince dünyadan gizlemektir. Çünkü, düşman ordusunun tümünü yok edeceğimize güvenimiz vardı. Bunu anlayıp düşman ordusunu yıkımdan kurtarmak isteyeceklerin yeni girişimlerine yol açmamayı uygun görmüştük. Gerçekten, bizim tutumumuzu sezdikleri zaman ve saldırımızdan hemen sonra, bize başvuranlar olmuştur. Örneğin, saldırıda bulunduğumuz sırada Bakanlar Kurulu Başkanı olan Rauf Bey’den, İstanbul’dan ateşkes anlaşması ile ilgili yazı geldiği yolunda, 4 Eylül 1922 günlü bir tel almıştım. Verdiğim yanıt şudur:

Tel, kata özeldir.

5.9.1922

Bakanlar Kurulu Başkanlığı Yüksek Katına

Y: Anadolu’daki Yunan ordusu kesin olarak yenilmiştir. Yunan ordusunun yeniden önemli bir direnme göstermesi artık düşünülemez. Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Ateşkes anlaşması, ancak Trakya için söz konusu olabilir. Bunun için, **eylülün onuna değin** Yunan Hükümeti, ya doğrudan doğruya, ya da İngiltere aracılığıyla hükümetimize resmi olarak başvurursa, buna yanıt verilirken aşağıdaki koşullar önerilmelidir. O günden, yani eylülün onundan sonra başvurulursa yanıt başka türlü olabilir. Bunun için de durum bana ayrıca bildirilmelidir:

1 – Ateşkes Anlaşmasının imzalandığı günden başlayarak on beş gün içinde Trakya, 1914 sınırlarına dek, hiçbir koşul ileri sürülmeden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin sivil görevlilerine ve ordu birliklerine bırakılmış olacaktır.

2 – Yunanistan'da tutsak bulunan yurttaşlarımız on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında bize verilecektir.

3 – Yunan ordusunun üç buçuk yıldan beri Anadolu'da yaptığı ve yapmakta bulunduğu zararları ödemeyi Yunan Hükümeti şimdiden üstlenecektir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Başkomutan
Mustafa Kemal

Telsizle doğrudan doğruya bana gönderilen bir tel-yazısında da, İzmir'deki İtilâf devletleri konsoloslarına benimle görüşmelerde bulunmak yetkisinin verildiği bildiriliyor; hangi gün ve nerede buluşabileceğim soruluyordu. Buna verdiğim yanıtta da, 9 Eylül 1922'de Nif'te¹ görüşebileceğimizi bildirmiştim. Gerçekten dediğim günde ben Nif'te bulundum. Ama, görüşmeyi isteyenler orada değildi. Çünkü **ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğimiz hedefe, Akdeniz'e ulaşmış bulunuyorlardı.**

Sayın baylar, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı ile ondan sonra düşman ordusunu büsbütün yok eden ya da tutsak eden ve kılıç artıklarını Akdeniz'e, Marmara'ya döken savaşlarımızı açıklamak ve bunların niteliklerini anlatmak için söz söylemeyi gerekli görmem.

Her evresi ile düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve utkuyla sonuçlandırılmış olan bu savaşlar, Türk ordusunun, Türk subaylarının ve komutanlarının yüksek güçlerini ve yiğitliklerini tarihte bir daha saptayan ulu bir yapıttır.

Bu yapıt, Türk ulusunun özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz anıtidir. Bu yapıtı yaratan bir ulusun çocuğu, bir ordunun Başkomutanı olduğum için sevincim ve mutluluğum sonsuzdur.

Baylar, işte şimdi siyasal alana geçebiliriz. Gerçi, ordumuzun utkusundan umudu kesip daha önce siyasa yoluyla sorunların çözümlenmesi kanısında ve savında bulunanları, dediklerini yapmak konusunda, biraz çokça bekletmiş oldum. Bununla birlikte sonunda, benim de siyasa

**ORDULARIMIZ
İZMİR RIHTIMIN-
DA İLK VERDİĞİM
HEDEFE, AKDE-
NİZ'E ULAŞTILAR**

¹ Bugünkü adı Kemalpaşa

alanında çalışmayı gerçekten desteklediğimi görerek kıvanmaları gerekirdi. Böyle olup olmadığını göreceğiz.

Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı kurtardıktan sonra Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale'ye doğru yürürken, o zaman İngiltere Başbakanı bulunan Loyd Corc (Lloyd George), bizimle savaşmaya karar vermiş gibi bir davranışla dominyonlara, yardımcı birlikler istemek üzere başvurmuş. Ondan sonraki olaylara bakılırsa Loyd Corc'un isteğinin yerine getirilmediğini kabul etmek gerekir.

İTİLÂF DEVLET-
LERİNİN 23 EY-
LÜL 1922 GÜNLÜ
A T E Ş K E S
Ö N E R İ S İ

Bu sıralarda, İstanbul'daki Fransız Olağanüstü Komiseri General Pele (Pellé) benimle görüşmek üzere İzmir'e geldi. "Yansız Bölge" adıyla andığı bir bölgeye ordularımızın girmemesinin uygun olacağını öğütledi. Ulusal Hükümetimizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulamayacağını söyledim. General Pele, Bay Franklen Buyon'un benimle görüşmek üzere gelmek istediği yolunda almış olduğu özel bir teli bana gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Bay Franklen Buyon bir Fransız savaş gemisiyle İzmir'e geldi. Fransa Hükümetinin kendisini, İngiltere ve İtalya Hükümetlerinin de uygun görmesi üzerine benimle görüşmeye gönderdiğini söyledi. Biz Franklen Buyon'la görüşürken, İtilâf devletleri Dışişleri Bakanları imzasıyla, 23 Eylül 1922 günlü bir nota geldi. Bu nota, önemli olarak, iki sorunu kapsıyordu. Biri, savaşın durdurulması; öbürü konferans ve barış ile ilgiliydi.

Biz, Rumeli'de ulusal sınırlarımıza dek Doğu Trakya'yı baştan başa almadıkça savaştan vazgeçemedik. Ancak, yurdumuzun bu parçasından düşman birlikleri çıkarılırsa bir savaşa kendiliğinden gerek kalmayacaktı. Bu notada, Venedik, ya da başka bir kentte toplanacak olan ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devletleriyle Yunanistan'ın çağrılacağı bir konferansa delegelerimizi göndermek isteyip istemeyeceğimiz soruluyor; ayrıca, görüşmeler sırasında Boğazlar'daki yansız bölgelere asker göndermezsek, Edirne ile birlikte Meriç'e dek Trakya'nın, bize geri verilmesine ilişkin isteğimizin iyi karşılanacağı bildiriliyordu.

Notada Boğazlar'dan, azınlıklardan, Milletler Cemiyetine girmemizden de söz edilmekteydi.

Konferansın toplanmasından önce Yunan birliklerinin, İtilâf devletleri komutanlarının çizcekleri bir çizginin gerisine çekilmeleri için İtilâf devletlerinin erkini kullanacağına söz veriliyor ve bu konuda görüşülmek üzere Mudanya'da ya da İzmit'te bir toplantı yapılması öneriliyordu.

29 Eylül 1922 günü bu notaya verdiğim kısa bir yanıtta, Mudanya Konferansını kabul ettiğimi bildirdim. Ama Meriç Irmağına dek Trakya'nın hemen bize geri verilmesini istedim. 3 Ekimde toplanması uygun olacağını söylediğim Mudanya Konferansına Başkomutanlık adına olağanüstü yetki ile, Batı Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşa'yı delege atadığımı bildirdim. Bu notaya Hükümetçe de, 4 Ekim 1922 günlü ayrıntılı bir yanıt verildi. Bu yanıtta, Konferans yeri için İzmir önerildi. Boğazlar sorunu dolayısıyla Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin de çağırılması istendi ve başka sorunlar üzerindeki görüşlerimiz de kısaca bildirildi.

M U D A N Y A
K O N F E R A N S I

Mudanya'da, İsmet Paşa'nın başkanlığı altında, İngiltere delegesi General Harington (Harrington), Fransa delegesi General Şarpi (Charpy), İtalya delegesi General Monbelli'nin katıldıkları konferans toplandı. Bir hafta kadar süren tartışmalı görüşmelerden sonra, 11 Ekimde "Mudanya Ateşkes Anlaşması" imzalandı. Böylece, Trakya anayurda katıldı.

Baylar, utku kazanıldıktan sonra, İzmir'de bizim yaptığımız siyasal görüşmeler üzerine, Ankara'da Bakanlar Kurulunun, daha doğrusu kimi bakanların kaygıdan doğan bir ivediye kapıldıkları anlaşıldı.

Askerlik görevimin sona ermiş bulunduğunu, bundan sonraki siyasa işlerini Bakanlar Kurulunun yürütmesi gerektiğini anlatacak biçimde, beni Ankara'ya çağırdılar. Oysa, ne askerlik görevim son bulmuştu, ne de siyasa sorunlarıyla ilgilenip uğraşmaktan kendimi alabilirdim. Bunun için, İzmir'den, ordunun başından ve başladığım siyasal görüşmelerden ayrılamazdım. Bundan ötürü, benimle görüşmek isteğinde bulunduklarına ve bunda direndiklerine göre, Bakanlar Kurulu üyelerinin ya da ilgili Bakanların İzmir'e, benim yanıma gelmelerini önerdim. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'le Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey geldiler.

Rauf Bey, bana İzmir’de birtakım özel dileklerini de bildirdi. Örneğin, Ali Fuat Paşa ile Refet Paşa’nın utku dolayısıyla aşamalarının yükseltilmesini ve kendilerine uygun birer görev verilerek gönüllerinin hoş edilmesini diledi. Biliyorsunuz ki, savaştan önce Ali Fuat ve Refet Paşaların savaşa katılmaları için türlü yollarla girişimde bulunmuş, sonuç alamamıştım. Savaşlarda emeği geçip hak kazanan komutanların ve subayların utku dolayısıyla övülerek ve aşamaları yükseltilerek doğallıkla gönülleri alınmıştı. Savaşlara katılmaktan kaçınan kişilerin de, savaşa katılanlarla birlikte aşamalarının yükseltilmesi kuşkusuz kötü etkiler yaratabilirdi. Kısaca, Rauf Bey’e, dileğini yerine getiremeyeceğimi söyledim. Ama Ali Fuat Paşa, Meclis İkinci Başkanı bulunduğuna göre, katı ve görevi kendisini kıvandırabilecek ölçüde yüksekti. Yalnız açıkta bulunan Refet Paşa’ya uygun bir görev bulmaya çalışacağıma söz verdim. Kendisini İzmir’e çağırmasını söyledim. Refet Paşa İzmir’e gelmişti. Ama bu geliş tam benim Ankara’ya döndüğüm geceye rastladığından, kendisiyle orada buluşamadık.

BARİŞ KONFERANSINA GÖNDERİLEBİLECEK DELEGELER

Refet Paşa’nın görevlendirilmesi, daha sonra Ankara’ dan Bursa’ya gidişim sırasında oldu.

Baylar, İzmir’den Ankara’ya dönüşümde başlıca, Mudanya Konferansı görüşmeleri üzerinde uğraştım. Biryandan da Bakanlar Kurulunda, Mecliste, yarkurullarda barış konferansına gönderilebilecek delegeler kurulu söz konusu oluyordu. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey, barış konferansına gidecek delegeler kurulunun doğal üyeleri gibi görülüyordu. Ben daha bu konuda kesin görüşümü ve kararımı saptamamıştım. Ancak Rauf Bey’in başkanlığı altında bulunacak kurulun, bizim için ölüm dirim sorunu olan bu konuda başarı kazanacağına güvenemiyordum. Rauf Bey’in de kendini yetersiz görmekte olduğunu sezinliyordum. Kendisine danışman olarak İsmet Paşa’nın verilmesini önerdi. Bu öneriye verdiğim karşılıkta: “İsmet Paşa’dan danışman olarak pek az yararlanılabilir. İsmet Paşa başkan olursa, kendisinden en çok yararlanılabileceğine ben de inanıyorum.” dedim. Bu nokta üzerinde uzun boylu görüşülmedi. Ondan sonra, Rauf Bey, delegeler kurulu konusunda başladığı türlü

düzenlemeleri sürdürüp gitti. Ben önem verir görünmedim. Mudanya Konferansı sona ermişti. İsmet Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim.

Yanımda Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa vardı. Doğuda, kendisini yerici düşünceler ve gösteriler yüzünden görev yapamayacağını anlayıp Ankara'ya gelmek zorunda kalan Kâzım Karabekir Paşa'yı ve İstanbul'da kendisine görev vermek üzere de Refet Paşa'yı birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günlerde Refet Paşa'yı, bildiği üzere, İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın da delegeler kurulu başkanlığı yapıp yapamayacağını, bütün bildiklerime karşı, bir daha inceledim. Mudanya Konferansını nasıl yönettiğini ayrıntılarıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, düşüncelerimi sezinletecek hiçbir söz söylemiyordum. En sonu, olumlu olarak kararını verdim. İsmet Paşa'nın Delegeler Kurulu Başkanı olması için, daha önce Dışişleri Bakanı olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için, doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak çektiğim bir kapalı telde, kendisinin Dışişleri Bakanlığından çekilmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesine aracı olmasını rica ettim.

Ankara'dan ayrılışımdan önce Yusuf Kemal Bey bana, Delegeler Kurulu Başkanlığı görevini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den, kendisine çektiğim teli iyi karşılayarak gereğini yaptığını bildiren bir yanıt aldım.

İşte, ondan sonra idi ki İsmet Paşa'ya, bir oldubitti biçiminde, Dışişleri Bakanı olacağını, ondan sonra da barış konferansına Delegeler Kurulu Başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire şaşırdı. Asker olduğunu ileri sürerek özür diledi. En sonunda, önerimi bir buyruk sayarak kabul etti. Yine Ankara'ya döndüm. Bu sırada, 28 Ekim 1922'de, İtilâf devletleri Bizi Lozan'da toplanacak barış konferansına çağırıyordu. İtilâf devletleri, o gün bile İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyor ve onu da bizimle birlikte konferansa çağırıyordu.

İSMET PAŞA'NIN
DİŞİŞLERİ BA-
KANLIĞINA VE
DELEGELER K U-
RULU BAŞKAN-
LIĞINA SE-
Ç İ L M E S İ

LOZAN B A R I Ş
KONFERANSINA
ÇAĞRILMAMIZ

**PADİŞAHLIĞIN
KALDIRILMASI**

Böylece İstanbul Hükümetinin de çağrılması padişahlığın kaldırılması işinin kesinleşmesine yol açtı. Gerçekten, 1 Kasım 1922 günlü yasa gereğince, halifelik ile padişahlık birbirinden ayırt edildi. İki buçuk yılı aşan bir zamandan beri edimli olarak erkini yürüten ulusal egemenlik berkitildi. Halifelik belli yasal temellere dayanmaksızın bir süre daha bırakıldı.

Baylar, bu konuda gereği kadar sağlam bilgiler vardır. Konunun özelliklerine ilişkin yönler belki Yüksek Kurulunuzu ilgilendirir düşüncesiyle, kimi bilgiler sunacağım:

Bilindiği üzere, padişahlık ve halifelik katları ayrı ayrı ve birleşik olarak önemli sorunlardan sayılmaktaydı. Bunu doğrulayan bir anımı bilginize sunayım: 1 Kasım 1922 gününden önce, Meclis çevrelerinde karşıcılar, benim padişahlığı kaldıracağım yolunda korku ile karışık ivedili ve coşkulu bir propagandaya girişmişlerdi.

Rauf Bey, bir gün Meclisteki odama gelerek benimle önemli birtakım işleri görüşmek istediğini; akşamleyin Refet Paşa'nın Keçiören'deki evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in önerisini kabul ettim. Fuat Paşa'nın orada bulunmasına izin vermemi istedi; onu da uygun gördüm. Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şu idi: Meclis, padişahlığın, belki de halifeliğin ortadan kaldırılması düşüncesinde bulunulduğu kaygısıyla üzgündür. Sizden ve sizin gelecekte alacağınız durumdan kuşkulandırmaktadır. Bunun için, Meclise ve dolayısıyla ulus kamuoyuna güvence vermeniz gereğine inanıyorum.

**RAUF BEYİN
PADİŞAHLIK VE
HALİFELİK
KONUSUNDAKİ
DÜŞÜNCESİ**

Rauf Bey'den, padişahlık ve halifelik konusundaki düşüncesinin ve kanısının ne olduğunu sordum. Verdiği yanıtta şu açıklamalarda bulundu: "Ben, dedi, padişahlık ve halifelik katına gönül ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı devletinin ileri gelen adamları arasına geçmiştir. Benim de kanımda o ekmekten vardır. Ben iyilik bilmez değilim ve olamam. Padişaha bağlı kalmak borcumdur. Halifeye bağlılığım ise görgümün gereğidir. Bunlardan başka, genel görüşlerim de vardır. Bizde kamunun birliğini korumak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği ölçüde yüksek görülmeyle alışılmış bir kat sağlaya-

bilir. O da padişahlık ve halifelik katıdır. Bu katı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir kat koymaya çalışmak, yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur; bu hiç uygun bir iş olamaz.”

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'dan düşüncesini sordum. Refet Paşa'nın yanıtı şu idi: “Rauf Bey'in bütün düşünce ve görüşlerine katılıyorum. Gerçekten bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir yönetim biçimi söz konusu olamaz.”

Ondan sonra Fuat Paşa'nın düşüncesini öğrenmek istedim. Paşa, Moskova'dan yeni geldiğinden durumu, kamunun düşünce ve duygularını gereğince incelemeye daha zaman bulamadığından söz ederek görüşülen konu üzerinde kesin bir düşünce ve görüş ileri süremeyeceğini bildirdi.

Ben kendilerine, kısaca şu yanıtı verdim: “Söz konusu ettiğiniz sorun, bugünün işi değildir. Mecliste kimilerinin çırpınmasına ve coşkuya kapılmasına da yer yoktur.”

Rauf Bey bu yanıttan kıvanmış göründü. Ama söz konusu iş üzerinde, şu ya da bu biçimde, konuşmalar sürdürüldü. Akşamüzeri başlayan konuşmamız, bütün gece, sabaha değin uzadı. Rauf Bey'in bir şeyi sağlamak istediğini sezinledim. Benim halifelik, padişahlık ve ilerde alabileceğim durum üzerinde kendilerine söylediğim ve kendilerinin de inandırıcı buldukları sözleri bana kürsüden kendi ağızla Meclise söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri, olduğu gibi Meclise de söylemekte sakınca görmediğimi bildirdim. Dahası, bu sözleri kurşunkalemiyle bir kâğıt parçasına yazdım ve ertesi gün bir sırasına getirip, bunları Mecliste söyleyeceğime söz verdim; bu sözümü de yerine getirdim. Benim bunları Mecliste söylememi karşıcılar Rauf Bey'in bir başarısı saymışlar ve kendisini kutlamışlar.

Baylar, belki birtakım kişilere göre Rauf Bey üzerine aldığı görevi yapmıştı. Ben de, genel ve tarihsel görevimin o güne ilişkin evresini, açıkladığım gibi yapmışım. Ama genel görevimin gerektirdiği temel işi yapma ve uygulama zamanı gelince de hiç duraksamadım. Tevfik Paşa'nın telyazıları dolayısıyla padişahlığı halifelikten ayırmaya ve önce padişahlığı kaldırmaya karar verdiğim zaman, ilk

PADİŞAHLIĞIN
KALDIRILMASI
MECLİSTE GÖRÜ-
ŞÜLÖRKEN
RAUF BEY'E
VERDİĞİM
GÖRÜŞ

yaptığım işlerden biri de, hemen Rauf Bey'i Meclisteki odama çağırmak oldu. Rauf Bey'in, Refet Paşa'nın evinde sabahlara dek dinlediğim düşüncelerini ve görüşlerini hiç bilmiyordum gibi, ayakta, kendisinden şunu istedim: "Halifeliği ve padişahlığı birbirinden ayırarak padişahlığı kaldıracamız! Bunun uygun olduğunu kürsüden söyleyeceksiniz!" Rauf Bey'le bundan başka hiçbir şey konuşmadık. Rauf Bey odamdan çıkmadan önce, yine bu iş için çağırmış olduğum Kâzım Karabekir Paşa geldi. Ondan da, bu yolda konuşmasını rica ettim.

Baylar, Meclisin o günlerle ilgili tutanaklarında görüldüğü üzere, Rauf Bey kürsüden bir iki kez konuştu ve dahası, padişahlığın kaldırıldığı günün bayram kabul edilmesini de önerdi.

Burada bir nokta, kafalarda düğümlenip kalabilir. Bana, Padişaha bağlı kalmayı borç bildiğini, padişahlık katının yerine başka nitelikte bir kat koymaya çalışmanın yıkıma yol açacağını ve büyük acı doğuracağını söylemiş olan Rauf Bey, benim yeni kararımı **öğrendikten sonra; özellikle** kararımı desteklemesi ve padişahlığın kaldırılması için Mecliste bir konuşma yapması yolundaki isteğim karşısında hiçbir şey söylemeksizin uysallık göstermiştir. Bu tutum ve davranış nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey, eski inançlarını değiştirmiş miydi? Yoksa bu inançlarında eskiden de içtenlik yok muydu? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde tam bir kanı ile yargıda bulunmak güçtür.

Baylar, böyle ikircikli bir yargıda bulunmaya girişmektense, durumun incelenmesini kolaylaştırmaya yarayacak kimi evreleri, işlemleri ve tartışmaları yüce kuruluza anımsatmayı yeğ tutarım.

LOZAN BARIŞ
KONFERANSINA
TEVFİK PAŞA VE
ARKADAŞLARI
DA KATILMAK
İSTİYORLARDI

Bilginize sunmuştum ki, Padişahlığın kaldırılması Lozan Konferansına İstanbul'dan da bir delegeler kurulu çağırılması ve İstanbul'un yani Vahdettin ile Tevfik Paşa ve arkadaşlarının da böyle bir çağırışı, Türk ulusunun büyük emekler ve özverilerle elde ettiği yararları küçültmek, belki de anlamsız bir niteliğe düşürmek pahasına da olsa, kabul eylemesi yüzündendi.

Tevfik Paşa, ilkin doğrudan doğruya bana bir tel çekti. 17 Ekim 1922 günlü olan bu telde Tevfik Paşa, kazanılan utkunun, bundan böyle, İstanbul ile Ankara arasındaki

anlaşmazlığı ve ikiliği kaldırmış ve ulusal birliğimizi sağlamış olduğunu yazıyordu. Yani Tefvik Paşa demek istiyordu ki: “Yurtta düşman kalmadı. Padişah yerindedir. Hükümet onun yanındadır. Ulusa düşen, bu katların vereceği buýruklara uymaktır. Böyle olunca kuşkusuz birliğe engel bir şey kalmamış olur.” Ancak Tefvik Paşa, Ankara’dan biraz daha yardım istemek akıllılığını gösteriyordu. O da, Barış Konferansına İstanbul ile Ankara’nın birlikte çağırılması dolayısıyla, daha önce, benden çok gizli yönerge almış bir kişinin elden geldiğince çabuk İstanbul’a gönderilmesini sağlamaktı. (belge: 260)

Tefvik Paşa’ya bildirilmek üzere İstanbul’da Hâmit Bey’e çektiğim telde: “Tefvik Paşa ile arkadaşlarının devlet siyasasını bulandırmaktan vazgeçmemelerinin ne denli büyük sorumluluk doğuracağının apaçık belli olduğunu” bildirdim. (belge: 261)

Ne yazık ki Hâmit Bey, bu telyazısının, olduğu gibi, Tefvik Paşa’ya bildirilmesi gerektiği konusunda duraksama göstermiş; bunu kendisine verilmiş bir yönerge sanmış. Bununla birlikte, bu telyazımda bildirdiklerime uygun olarak, Tefvik Paşa’ya üç günde beş kez bildirim yapmış. Dahası, Tefvik Paşa ile arkadaşlarının konferansa delege göndermeyeceklerini bildiren bir demeç taslağı hazırlayıp, gazetelere ve ajanslara verilmek üzere kendilerine göndermiş. (belge: 262)

Bütün çıkarlarını kirli bir tahtın çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta, yalnız bunda gören ve Tefvik Paşa ile benzeri paşalardan kurulmuş bulunan Vahdettin hükümetinin, gizli isteklerini ne olursa olsun kabul ettirmekten başka hiçbir şeyle uğraşmadıkları anlaşıyordu. Tefvik Paşa’nın bana çektiği tele yanıt vermiştim. Bunu almadığını bildirdikten sonra, 29 Ekim 1922 günlü teliyle ve sadrazam sanını kullanarak doğrudan doğruya Meclis Başkanlığına başvurdu. (belge: 263).

Bu telyazısının kapsamı Osmanlı çağının Tefvik Paşalarına yaraşır bir biçimde idi.

Tefvik Paşa ve arkadaşları bu telyazılarında, kazanılan başarının elde edilmesine yardım ettiklerinden söz edecek ölçüde ileri gidebilmişlerdir.

Baylar, türeye aykırı olarak, Osmanlı Devletinin Hükümeti adını taşımak aymazlığında bulunan ve Tefvik Paşa ile

ÇIKARLARINI
KIRLI BİR TAH
TIN ÇÜRÜMÜŞ
ÇÖKMÜŞ, AYAK
LARINA SAR
RILMAKTA
BULANLAR

Ahmet İzzet Paşa ve benzerlerinden kurulan son Osmanlı Hükümeti üzerinde daha çok durmak yararsızdır. Sözümü Meclis görüşmelerine getireceğim.

Söz konusu iş dolayısıyla 30 Ekim 1922 günü Mecliste görüşmeler başladı. Çok konuşmacılar çok sözler söylediler. İstanbul'daki Osmanlı hükümetleri üzerinde durdular; Ferit Paşa evresinden sonra Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların anlayıştan ve vicdandan yoksun birtakım kişiler olduğunu belirterek bu adamların yasalar gereğince cezalandırılmalarını istediler.

“Böyle bir anlayışta olan, yani bize bu denli akılsızca önerilerde bulunan kişiler... gerçekten İstanbul Hükümetinin tarihsel kimliğine imzasını koyan ve her şeyden çok oraya bağlı olan kişilerdir...” dediler.

İstanbul'da, hükümet adını ve kimliğini takınan adamların, Yurt Hayırlığı Yasasına göre cezalandırılmaları ile ilgili önergeler okundu.

Baylar, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığını, yeni bir Türkiye Devletinin doğduğunu, Anayasa gereğince egemenlik haklarının ulusta olduğunu belirten bir önerge düzenlendi. Seksenden çok arkadaşa imza ettirildi. Bu önergede benim de imzam vardır.

Bu önerge okunduktan sonra, sert bir biçimde karşıcıl durum alanların başında iki kişi görüldü. Bunlardan biri Mersin Milletvekili Albay Salâhattin Bey'dir. İkincisi; İzmir'de asılan Ziya Hurşit'tir. Bunlar, padişahlığın kaldırılmaması kanısında bulunduklarını açıkça belirttiler.

**OSMANLI PADI-
ŞAHLIĞININ
KALDIRILMASI
KARARI VERİLDİ-
Ğİ GÜN, ANA-
YASA, DİNİŞLERİ
VE ADALET
YARKURALLARI-
NIN ORTAK
TOPLANTISI**

Baylar, 31 Ekim 1922 günü Meclis toplanmadı. O gün Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısı oldu. Bu toplantıda, Osmanlı padişahlığının kaldırılmasının zorunlu olduğu üzerine konuştum. 1 Kasım 1922 günü, Meclis toplantısında yine bu konu üzerinde uzun tartışmalar yapıldı. Mecliste de ayrıntılı bir konuşma yapmak gereğini duydum. (belge 264). İslam ve Türk tarihinden söz açarak halifelikle padişahlığın ayrılabilceğini, ulusal egemenlik katının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini tarihsel olaylara dayanarak anlattım. Hulâgû'nun, Halife Mutasım'ı asıp dünya yüzünde halifelğe edimli olarak son verdiğini, eğer 1517'de Mısır'ı ele geçiren Yavuz, orada halife sanını taşıyan bir sığıntıya önem vermeseydi, halifelik sanının zamanımıza dek sürüp gelemeyeceğini anlattım.

Bundan sonra, bu konu ile ilgili önergeler üç yarkurula (Anayasa, Dinişleri, Adalat Yarkurullarına) verildi. Bu üç yarkurul üyelerinin bir araya gelip, bizim güttüğümüz amaca göre, sorunu çözümleyip sonuçlandırmaları kuşkusuz güçlü. Durumu yakından ve kendim izlemem gerekti.

Üç yarkurul bir odada toplandı. Başkanlığa Hoca Müfit Efendi seçildi. Sorunu görüşmeye başladılar. Dinişleri Yarkurul üyesi olan hoca efendiler, herkesçe bilinen uydurma sözlere¹ dayanarak halifelüğün padişahlıktan ayrılamayacağını savladılar. Değersizliğini belirterek bu savları çürütmek için kendiliğinden söz alan kimseler de ortaya çıkar görünmedi. Biz, çok kalabalık olan bu odanın bir köşesinde tartışmaları dinliyorduk. Bu biçim görüşmelerin, istenilen sonuca varmasını beklemek boşunaydı. Bunu anladık. En sonu, Karma Yarkurul Başkanından söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şunları söyledim: “Efendiler, dedim, egemenliği hiç kimse, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla veremez. Egemenlik, güçle, erkle ve zorla alınır. Osmanogulları, zorla Türk Ulusunun egemenliğine el koymuşlardı. Bu yolsuzluklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk Ulusu bu saldırganlara, artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, ulusa egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun, olmuş bitmiş bir gerçeği yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu, kesinlikle yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa, yine gerçek, yöntemine göre saptanacaktır; ama, belki birtakım kafalar kesilecektir.

KARMA YARKURULA ANLATTIĞIM GERÇEK

İşin bilimsel yönüne gelince, hoca efendilerin üzülmelerine ve kaygılanmalarına hiç yer yoktur. Bu konuda bilimsel açıklamalarda bulunayım.” dedim ve uzun uzadıya birtakım açıklamalar yaptım. Bunun üzerine, Ankara milletvekillerinden Hoca Mustafa Efendi: “Bağışlayınız efendim; biz sorunu başka bakımdan ele almıştık; açıklamalarınızdan aydınlandık.” dedi. Sorun, Karma Yarkurulca bir çözüme bağlanmıştı.

¹ safsatalara.

OSMANLI PADI-
ŞAHLIĞININ
ÇÖKME VE
DAĞILMA TÖRE-
NİNİN SON
EVRESİ

Yasa tasarısı ivedilikle saptandı. O gün, Meclisin ikinci oturumunda okundu. Ad okunarak oya konulması önerisine karşı kürsüye çıktım. Dedim ki: “Buna gerek yoktur. Ülkenin ve ulusun bağımsızlığını sonsuza değin koruyacak ilkeleri yüce Meclisin oybirliği ile kabul edeceğini sanırım.”, “Oylansın!” sesleri yükseldi. En sonu, başkan oya koydu ve: “Oybirliği ile kabul edilmiştir.” dedi. Yalnız aykırı bir ses işitildi: “Ben karşıyım!” Bu ses: “Söz yok!” sesleri ile boğuldu. İşte baylar, Osmanlı egemenliğinin çökme ve ortadan kalkma töreninin son evresi böyle geçmiştir.

HAYIN VAHDET-
TİN BİR İNGİLİZ
SAVAŞ GEMİSİY-
LE İSTANBUL'
DAN KAÇIYOR

17 Kasım 1922 günlü resmi bir telyazısının ilk tümcesi şu idi: “Vahdettin Efendi, bu gece saraydan kaçmıştır.” Bu telyazısının daha bir iki tümcesini, 18 Kasım 1922 günlü Meclis tutanak dergisinde okumuşsunuzdur. Ama telyazısında, bu kaçışa kimlerin yardım etmiş olabileceğinden söz edildiği gibi Peygamberden kalan kutsal eşyaların nasıl korunduğunu bildiren başka tümceler de vardı.

Yine o gün, Mecliste okunmuş bir mektubun örneği ile, ona ilişik bulunan ve ajanslarla yayımlanmış olan bir bildiri örneğini de tutanaktan okuyalım:

Mektup Örneği

17 Kasım 1922

Bir tanesini ilişik olarak sunduğum resmi bildiride yazıldığı gibi, Padişah Hazretleri İngiltere'nin koruyuculuğuna sığınarak bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır....

İmza

Harington

Ekli Bildirinin Örneği

Resmi olarak bildirilir ki, Padişah Hazretleri bugünkü durum karşısında özgürlüğünü ve canını tehlikede gördüğünden, bütün Müslümanların halifesi kimliği ile hem İngiliz koruyuculuğunu, hem de İstanbul'dan başka bir yere götürülmesini istemiştir. Padişah Hazretlerinin isteği bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye'deki İngiliz Kuvvetlerinin Başkomutanı General Sör Çarls Harington, Padişah Hazretlerini almaya giderek, bir İngiliz savaş gemisine dek kendisine eşlik etmiştir. Padişah Hazretlerini gemide Akdeniz Filosu Genel Komutanı Amiral Sör Dö Bruk (Sir De Brook) karşılamıştır. İngiltere Olağanüstü Komiser Vekili Sör Nevil Henderson, Padişah Hazretlerini gemide görmeye gitmiş ve Kral Beşinci Corc'a bildirilmek üzere isteklerini sormuştur.

General Harington'un Ulviye Sultan adında bir kadına gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, "hiçbir yanıt verilmemiş olduğu" ek yazısıyla Refet Paşa'ya gönderilmiş. O da bize, 25 kasım 1922'de bir örneğini göndermişti. Fransızca mektubun bize gönderilen Türkçe örneği şudur:

Sultan Hanımefendi Hazretleri

Şimdi Malta'ya yaklaşmakta bulunan Padişah Hazretlerinden, ailesinin durumu üzerine bilgi rica eden bir telsiz aldım. Bu konuda, geçen cumartesi, Yıldız'dan¹ bilgi almış ve Kadınefendi Hazretlerinin sağlık, esenlik ve kıvanç içinde olduklarını öğrenerek hemen Padişah Hazretlerine duyurmuştum. Eğer Padişah Hazretlerinin aileleriyle ilgili yeni bilgiler vermek iyiliğinde bulunabilerseniz, onu da hemen Padişah Hazretlerine ulaştırmakla mutlu olurum. Padişah Hazretlerinin içinde bulundukları güçlükler dolayısıyla en içten dileklerimi yüksek kişiliğinize ve Padişah ailesine sunmama izin vermenizi ve en derin saygılarımla yücelik dileklerimin kabulünü rica ederim.

İmza

Harington

Baylar, bu son mektup, üzerinde durulmaya değer nitelikte değildir.

Bundan başka, General Harington'un, İstanbul'daki askeri görevimize yazdığı mektup ile ekini de irdelemegi gereksiz bulurum.

Kamuoyunu gerçek durumla karşı karşıya bırakmayı yeğlerim.

O zaman, egemenliği atadan oğula geçirmek gibi yanlış bir yöntem sonucu olarak büyük bir kat, gösterişli bir san kazanabilmiş bir alçağın, onuru çok yüksek olan soylu bir ulusu nasıl utanacak bir duruma düşürebileceği kendiliğinden anlaşılır.

Gerçekten, neden ve nasıl olursa olsun, Vahdettin gibi özgürlüğünü ve canını kendi ulusu içinde tehlikede görebilecek kertede aşağılık bir yaratığın bir dakika bile olsa, bir ulusun başında bulunduğunu düşünmek ne acıklıdır! Şuna kıvanabiliriz ki bu alçak, alçaklığını, atalarından kalma padişahlık katından Türk ulusunca atıldıktan sonra tamamlamış bulunuyor. Türk ulusunun bu öncelikli davranışı elbette övülmeye değer.

Beceriksiz, aşağılık, duygu ve anlayıştan yoksun bir yaratık, kendisini kabul eden herhangi bir yabancının kanadı

S O Y L U B İ R
ULUSU UTANACAK
DURUMA
DÜŞÜREN ALÇAK

¹ Yıldız Sarayından.

altına sığınabilir; ama, böyle bir yaratığın, bütün Müslümanların Halifesi kimliğini taşıdığını söylemek kuşkusuz uygun düşmez. Böyle bir görüşün doğru olabilmesi, her şeyden önce, bütün Müslüman toplumların tutsak olmaları koşuluna bağlıdır. Oysa, dünyada gerçek böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihimiz boyunca özgürlüğe ve bağımsızlığa bayrak olmuş bir ulusuz. Değersiz yaşamlarını iki buçuk gün daha alçakçasına sürükleyebilmek için her türlü düşkünlüğü sakıncasız bulan halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Böylece devletlerin, ulusların, birbirleriyle olan ilişkilerinde, kişilerin, özellikle kendi devletinin ve ulusunun dokuncasına da olsa kişisel durumlarından ve canlarından başka bir şey düşüneyecek aşağılık kişilerin önemi olamayacağı yolundaki herkesçe bilinen gerçeği bir kez daha doğruladık.

Uluslararası ilişkilerde korkuluklardan¹ yararlanma yönteminin beğenildiği bir döneme son vermek, uygar dünyanın içten gelen bir dileği olmalıdır!

ABDÜLMECİT
EFENDİ'NİN BÜ-
YÜK MİLLET
MECLİSİNCE HA-
LİFE SEÇİLMESİ

Sayın baylar, kaçan Vahdettin Türkiye Büyük Millet Meclisince halifelikten çıkarıldı; yerine, sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi.

Meclisçe yeni halife seçilmeden önce, seçilecek kişinin de padişahlık savına ve isteğine kapılarak herhangi bir yabancı devlete sığınması olasılığını önlemek gerekiyordu. Bunun için İstanbul'da bulunan görevlimiz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşmesini; dahası, elinden, Türkiye Büyük Millet Meclisinin halifelik ve padişahlık üzerine aldığı kararı koşulsuz kabul ettiğini bildirir bir de belge alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Kasım 1922 günü İstanbul'da Refet Paşa'ya bir kapalı tel ile verdiğim yönergede de, başlıca şu noktalar üzerinde durmuştum: "Abdülmecit Efendi, Müslümanların Halifesi sanını kullanacaktır. Bu sana, başka san ve söz eklenmeyecektir. Müslümanlık dünyasına duyurulmak üzere düzenleyeceği bir bildiriye sizin aracılığınızla önce bize, şifre ile bildirecektir. Onaylandıktan sonra yine şifre ile ve sizin aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayımlanacaktır. Bu bildiri başlıca şunları kapsayacaktır:

¹ mankenlerden.

a – Türkiye Büyük Millet Meclisinin kendisini halifelğe seçmesinden ötürü sevindiği açıkça belirtilecektir.

b – Vahdettin Efendi'nin yaptıkları bir bir sayılarak kınanacaktır.

c – Anayasanın ilk on maddesinin kapsamı uygun bir yolla açıklanarak ve önemli yerleri olduğu gibi alınarak, Türkiye Devletinin, Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetinin kendine özgü nitelikleri ile yönetim biçiminin Türkiye halkı ve bütün Müslümanlık dünyası için en yararlı ve en uygun olduğu belirtilip saptanacaktır.

ç – Türkiye Ulusal Halk Hükümetinin geçmişte gördüğü işler ve değerli çalışmaları övücü bir dille anılacaktır.

d – İşbu bildiride, yukarıda sözü edilenlerden başka, siyasa ile ilgili sayılabilecek bir görüş ve düşünceye yer verilmeyecektir.

19 Kasım 1922 günlü açık bir telyazısı ile de Abdülmecit Efendi'ye:

“Türkiye Devleti egemenliğinin sınırsız ve koşulsuz olarak ulusta bulunduğunu saptayan Anayasa gereğince yürütme erki ve yasama yetkisi kendisinde belirilmiş ve toplanmış bulunan, ulusun biricik ve gerçek temsilcilerinden kurulmuş Türkiye Büyük Meclisinin 1 Kasım 1922'de oybirliği ile kabul ettiği gerekçe ve ilkelere göre, Yüksek Meclisçe 18 Kasım 1922 günü yapılan oturumunda halifelğe seçilmiş olduğunu” bildirdim. (*belge: 265*)

19 kasım 1922 günlü bir kapalı telle Refet Paşa, çektiğimiz tellere yanıt veriyordu. Abdülmecit Efendi: “İmzasının üstünde, Müslümanların Halifesi ve Mekke ile Medine'nin Kulu¹ sanını koyabileceği; cuma selamlığında halifelere özgü kaftan giyebileceği ve Fatih'inkine benzer bir **sarık** sarınabileceği ve bunun uygun olacağı” düşüncesini ileri sürmüştü. Müslümanlık dünyasına yayımlayacağı bildiride ise, Vahdettin Efendi için bir şey söylemek istememiş; ayrıca bildiri İstanbul gazetelerinde yayımlanırken Türkçesi ile birlikte Arapça çevirisinin de yayımlanmasını istemiş. (*belge: 266*)

Refet Paşa'ya makine başında 20 Kasım 1922 günü verdiğim yanıtta, “Müslümanların Halifesi” sanı ile birlikte “Kutsal Mekke ile Medine'nin Kulu” deyiminin

¹ Hâdimülharemeyn.

² Hâdimülharemeynişşerifeyn.

de kullanılmasını onayladım; ama cuma töreninde Fatih'in kılığına girmesini uygun bulmadım. Redingot, ya da İstanbul'un giyebileceğini, askeri elbise giymesinin doğallıkla söz konusu olamayacağını bildirdim. Yayınlanacak bildiride Vahdettin'in adı anılmaksızın eski halifenin kişiliğinin ve zamanında düşülen kötü durumun söz konusu edilmesi gerektiğini bildirdim.

**ABDÜLMECİT
EFENDİ BABASI-
NIN ADI DOLA-
YISIYLA DA OL-
SA, "HAN" SA-
NINDAN VAZ-
GEÇEMİYOR**

Refet Paşa'dan 20 Kasım 1922'de aldığım kapalı bir telin ilk maddesinde şöyle deniliyordu: "Abdülmecit Efendi'nin 20 Kasım 1922 günlü yazısının altında Peygamberin Halifesi ve Kutsal Mekke ile Medine'nin Kulu sanının altında Abdülaziz Han Oğlu Abdülmecit imzası kullanılmıştır."

Baylar, yaptığımız uyarmayı iyi karşıladığını söylemiş olan Abdülmecit Efendi, "Müslümanların Halifesi" yerine "Peygamber Halifesi" ve babasının adı dolayısıyla da "Han" sanlarını kullanmaktan kendini alamamıştır. Birtakım düşünceler ileri sürdükten sonra da, bildirisinde Vahdettin'e değinmekten vazgeçtiğini; çünkü, "başkasının kötü işlerini anmak biçiminde bile olsa, böyle bir bildirinin kendi tutumuna ve ırasına ağır geleceğini" bildirmiş. Bu, telin ikinci maddesinde yazılı idi. Telin üçüncü maddesi, benim Meclis Başkanı olarak kendisine halifelğe seçildiğini bildirmek üzere yazdığım tele yanıt idi. Bu yanıtta: "Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" diye doğrudan doğruya beni ilgilendiren özel bir başlık kullanılmıştı. Dördüncü maddede, Müslümanlık dünyasına yayımlayacağı bildirinin örneği vardı. Bu bildiriye İstanbul'un "Yüce Halifelik Merkezi" olduğu da özenle yazılmış bulunuyordu.

21 Kasım 1922 günlü bir telde: "Peygamberin Halifesi yerine, daha önce bildirdiğimiz gibi, Müslümanların Halifesi denilecektir." dedik. Halifelğe seçildiğini bildirmek üzere yazdığımız tele vereceği yanıtın bana değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderilmesi konusunda kendisini uyardık. Yazılarında siyasal ve genel konuları kapsayan sözcükler bulunduğunu, bunlardan çekilmesi gerektiğini bildirdik.

¹ Dârülhilâfetü'lâliye.

Baylar, önemsiz ayrıntılar gibi görülebilecek olan bu açıklamalarımla belirtmek istediğim temel nokta şudur: Ben, kişisel egemenliğin kaldırılmasından sonra, başka sanla yine bu nitelikte bir kat sayılması gereken halifelğin de kaldırılmış bulunduğunu kabul ediyordum. Bunu söylemek için uygun zaman ve fırsat bekliyordum. Halifelğe seçilen Abdülmecit Efendi'nin, bu gerçeği hiç anlamadığı düşünülemez. Özellikle, onun, halife sanı ile padişahlık yapması için gerekli nedenleri ve koşulları hazırlayıp sağlayabileceklerini tasarlayan kimseler bulunduğu düşünülürse, Abdülmecit Efendi'nin ve doğal yardımcılarının bön ve aymaz kişiler olduklarını sanmak hiç de doğru olmazdı.

Şimdi isterseniz halife seçimi dolayısıyla Meclisin 18 Kasım 1922 günü yaptığı gizli oturumlardaki görüşmeler üzerine kısaca bilgi vereyim.

Mecliste işi çok ağır ve önemli sayanlar vardı. Özellikle hoca efendiler, kendi uzmanlıkları ile ilgili bir konu bulduklarından çok dikkatli ve uyanık idiler. “Bir halife kaçmış... Onu halifelikten çıkarmak, yenisini seçmek... Sonra yenisini İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmek... Ulusun ve devletin yakında başına geçirmek... Kısacası, halifenin kaçması yüzünden Türkiye'de, bütün Müslümanlık dünyasında kargaşa çıkmış, ya da çıkacakmış... onun için önlemler alınmalı imiş...” yollu düşünceler, kaygılar ileri sürülüyordu.

Konuşmacıların kimisi de, halife olacak kişinin niteliğinin ve yetkisinin ne olacağını saptamak gereğinden söz ediyordu. Ben de görüşmelere ve tartışmalara katıldım. Söylediklerimin çoğu, ileri sürülen düşüncelere yanıt niteliğinde idi. Söylediklerim ana çizgileriyle şunlardı:

“Söz konusu sorun çok tartışılıp irdelenebilir. Ama tartışma ve irdelemelerde ne denli ileri gidersek, sorunu çözümlenmekte o denli güçlüğü uğrar ve gecikiriz. Yalnız şu noktaya dikkati çekerim: Bu Meclis Türk halkının Meclisidir. Bu Meclisin niteliği ve yetkisi yalnız ve ancak Türk halkının ve Türk yurdunun varlığı ve yazgısını kapsar ve ancak ona etki yapabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün Müslümanlık dünyasını kapsayıcı bir güç edinemez baylar! Ne Türk ulusu, ne de onun temsilcilerinden kurulmuş olan Meclisimiz kendi varlığını, halife sanını

**HALİFE OLACAK
KİŞİNİN NİTELİĞİ
VE YETKİSİ NE
OLACAKTI**

taşıyan, ya da taşıyacak olan bir kişinin eline veremez ve vermeyecektir baylar! Bundan dolayı Müslümanlık dünyasında kargaşa varmış, ya da olacaktı; bunların hepsi anlamsız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor.”

Bu sözüme karşı çıkan bir kişiye yanıt verdim, açıktan açığa dedim ki:

— Sen yalan söyleyebilirsin, bu yaratılıştasın!

Baylar, gürültüye yer olmadığını açıkladıktan sonra dedim ki: “Bizim, dünya gözündeki en büyük gücümüz ve erkimiz, yeni yönetim biçimimiz ve niteliğimizdir. Halife tutsak olabilir. Halife adını taşıyanlar yabancılara sığınabilirler. Düşmanlar ve halifeler elele verip her şeyi yapmaya girişebilirler. Ama, yeni Türkiye’nin yönetim biçimini, siyasasını, gücünü, hiç mi hiç, sarsamazlar.

**TÜRK HALKI
SINIRSIZ VE
KOŞULSUZ OL-
RAK EGEMEN-
LİĞİNİ ELİNDE
TUTAR**

Türk halkının sınırsız ve koşulsuz olarak egemenliğini elinde tuttuğunu bir kez daha ve kesinlikle söylüyorum. Egemenlik, hiçbir anlamda, hiçbir biçimde, hiçbir renk ve belirtide ortaklık kabul etmez. Sanı ister halife olsun, ister başka bir şey olsun, hiç kime bu ulusun yazgısında ona ortak çıkamaz. Ulus, buna, hiç mi hiç, göz yumamaz. Bunu önerecek hiçbir milletvekili bulunamaz. Bunun için, kaçak Vahdettin’i halifelikten çıkarmakta, yenisini seçmekte ve bu konu ile ilgili bütün işlemlerde, söylediğim ilkelere uymak zorunludur. Başka türlü hiçbir şey yapılamaz.”

Sayın baylar, biraz tartışmalı ve gürültülü olmakla birlikte, Meclisin çoğunluğu, yapılacak işlem üzerinde görüş birliğine vardı. Alınan sonucun ne olduğunu biliyorsunuz.

Padişahlığın kaldırılması üzerine İstanbul’da hükümet adını taşıyan Tevfik ve İzzet Paşalarla arkadaşlarının çekilme yazılarını Saray’a nasıl verdiklerinden, İstanbul’un yönetimini düzenlemek için verdiğimiz buyruklardan ve yönergelerden de söz ederek yüksek kurulunuzu yormayı yararlı bulmuyorum.

Lozan Konferansı genel toplantısı, 21 Kasım 1922 günü yapılmıştır. Bu konferansta Türkiye Devletini İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Milletvekili Hasan Bey ile Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Delegeler Kurulunu meydana getiriyorlardı.

**L O Z A N B A R I Ş
K O N F E R A N S I**

Delegeler Kurulumuz, kasım 1922 başlarında, Lozan'a gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.

Baylar, iki dönemli olup, sekiz ay süren Lozan Konferansı ve sonucu dünyaca bilinmektedir.

Bir süre, Ankara'da, Lozan Konferansı görüşmelerini izledim. Görüşmeler ateşli, tartışmalı geçiyordu. Türk haklarını tanıyan olumlu sonuç görülmüyordu. Ben, bunu pek doğal buluyordum. Çünkü, Lozan Barış masasında söz konusu edilen sorunlar, yalnız üç dört yıllık yeni evreye bağlı kalmıyordu. Yüzyıllık hesaplar görülmüyordu. Bu denli eski, bu denli karışık, bu denli bulaşık hesapların içinden çıkmak kuşkusuz pek yalın ve kolay olmayacaktı.

Baylar, bilirsiniz ki yeni Türk Devletinden önceki Osmanlı Devleti "Eski Antlaşmalar" adı altında birtakım ayrıcalık haklarının tutsağı idi. Hristiyan halkın birçok ayrıcalıkları ve yeğlenme hakları vardı. Osmanlı Devletinin, Osmanlı ülkesinde bulunan yabancıları yargılama hakkı yoktu; kendi uyruklarından aldığı vergiyi yabancılardan alması yasaktı; devletin varlığını kemiren ve kendi sınırları içinde bulunan topluluklara karşı önlemler alması yasak ediliyordu.

Osmanlı Devletinin, kendisini kuran temel ögenin, Türk ulusunun insanca yaşamasını sağlayacak yollara başvurması da yasak edilmişti. Ülkeyi bayındırlaştıramaz, demiryolu yaptıramaz; dahası, okul bile yaptıramazdı. gösterişler içinde yaşayabilmek için ülkenin ve ulusun bütün kaynaklarını kuruttuktan başka, ulusun her türlü gelirini karşılık göstererek ve devletin onurunu, şerefini ayaklar altına alarak birçok borçlara girmişlerdi. O denli çok borçlanmışlardı ki, devlet bu borçların üremelerini² bile ödeyemeyecek duruma gelmiş, dünya gözünde batmış sayılmıştı.

¹ Uhudu Atika.

² Faizlerini

OSMANLI DEV-
LETİNİN DÜNYA
GÖZÜNDE HİÇ-
BİR DEĞERİ
KALMAMIŞTI

Baylar, kalıtcısı¹ olduğumuz Osmanlı Devletinin dünya gözünde hiçbir değeri, erdemi ve onuru kalmamıştı. Uluslararası hakların dışında bırakılmıştı. Sanki koruyuculuk ve güdüm altına alınmış gibi görülüyordu.

Geçmişteki yanlışlıklarla, savsaklamalarla hiçbir il-ğimiz yokken, yüzyılların birikmiş hesapları bizden sorulmamak gerekirken, bu konuda da dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Ulsu ve yurdu gerçek bağımsızlığına ve egemenliğine kavuşturmak için bu güçlüklerle katlanmak ve özveride bulunmak da bizim üzerimize yükletilmişti. Ben, yüzde yüz olumlu sonuç alınacağına güveniyordum. Türk ulusunun varlığı için, bağımsızlığı için, egemenliği için yüzde yüz elde etmek ve sağlamak zorunda olduğu temel hakların dünyaca tanınacağına hiç kuşku yoktu. Çünkü, gerçekte bu temel haklar güçle, değımler² ve edimli olarak alınmıştı. Konferans masasında istediğimiz, gerçekte elde edilmiş olan hakların yöntemine göre yazılıp onanmasından başka bir şey değildi. İsteklerimiz açıktı ve doğal haklarımızdı. Bundan başka, haklarımızı korumak ve sağlamak için gücümüz de vardı; gücümüz de yeterdi. En büyük gücümüz, en güvenilir dayanağıımız ulusal egemenliğimizi elde etmiş, onu edimli olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi yine edimli olarak tanıtlamış olmamız idi.

İşte bu düşüncelerle, Konferansın gidişini soğukkanlılıkla izliyor ve beliren tersliklere gereğinden çok önem vermiyordum.

HALK İLE YAKIN-
DAN GÖRÜŞ-
TÜM, RUHSAL
DURUMUNU VE
DÜŞÜNCE EĞİLİ-
MİNİ BİR DAHA
İNCELEDİM

Baylar, padişahlığın kaldırılışı, halifelik katının yetkisiz kalışı üzerine, halk ile yakından görüşmek, ruhsal durumunu ve düşünce eğilimini bir daha incelemek önemliydi.

Bundan başka, Meclis, son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini bir siyasal parti durumuna getirmeye karar vermiştim. Barış sağlanacak olursa, derneğimiz örgütlerinin siyasal partiye dönüştürölmesini gerekli görüyordum. Bu konuda da halkla karşı karşıya gelip görüşmeyi uygun ve yararlı buluyordum. Utkudan sonra, eğitimle uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu amaçlarla, Batı Anadolu'da bir gezi yapmak üzere 14 Aralık 1923 günü Ankara'dan ayrıldım.

¹ vârisi.

² Liyakatle

Eskişehir'den başlayarak İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesir'de halkı uygun yerlerde toplayarak uzun söyleşiler yaptım. Bana diledikleri gibi serbest sorular sormalarını halktan istedim. Sorulan sorulara, yanıt olmak üzere, altı saat, yedi saat süren konuşmalar yaptım.

Sayın baylar, hemen her yerde halkın anlamak istediği şeylerden dikkati çekenler şunlardı:

Lozan Konferansı ve sonucu, ulusal egemenlik ve halifelik katı, bunların durumları ve ilişkileri; bir de kurmak istediğimi öğrendikleri siyasal parti...

Lozan Konferansı görüşmelerini, olduğu gibi, her yerde özetliyordum. Olumlu sonuç alınacağına olan inancımı da söyleyerek ulusu kaygıdan kurtarmaya çalışıyordum.

Halkın, ulusal egemenlik ile halifelik katının durumlarını ve bunların birbiriyle olan ilişkilerini öğrenmek istemekte ve bunun için kaygılanmakta hakkı vardı. Çünkü, Meclis 1 Kasım 1922 günlü kararıyla, kişisel egemenliğe dayanan hükümet biçiminin 16 Mart 1920'den başlamak üzere ve sonsuza değin, tarihe karıştığını bildirdikten sonra birtakım Şükrü Hocalar, "Müslümanlık kamuoyu kuşuklara ve üzüntülere düşmüştür." diyerek çalışmaya koyuldular. "Halifelik demek, hükümet demektir. Halifeliğin haklarını ve görevlerini ortadan kaldırmak hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir." savını ortaya atmışlardı. Meclisin, ulusun kaldırdığı kişisel egemenliği halifelik katında sürdürmek ve padişah yerine halifeyi koymak düşüne kapılmışlardı.

Gerçekten, gerici bir grup, Afyonkarahisar Milletvekili Hoca Şükrü'nün imzasıyla, *İslam Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi* adıyla bir kitapçık yayımladı. Bu kitapçığın Ankara'da 15 Ocak 1923'de yayımlandığı ve bütün Meclis üyelerine dağıtıldığı bana İzmit'te bildirildi. Kitapçığın üzerinde yalnızca 1339 (1923) yılı yazılmıştı. Ama kitapçığın, daha ben Ankara'da iken hazırlanıp basıldığı ve benim Ankara'dan ayrıldığım 14 Ocak 1923 gününün ertesinde ortaya çıkarıldığı anlaşılmıştır.

Şükrü Efendi Hoca ve arkadaşları: "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir." gibi bir uydurma sözle Millet Meclisini, Halifenin danışma kurulu ve Halifeyi, Meclisin ve dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

U L U S A L E G E -
M E N L İ K İ L E
H A L İ F E L İ K K A T I -
N I N D U R U M L A R I
V E İ L İ Ş K İ L E R İ

**HALİFE OLAN
KİŞİYİ UMUDA
DÜŞÜRECEK İÇ-
TEN BAĞLILIK
GÖSTERİLERİ**

Baylar, halife bulunan kişiyi umuda düşürecek kimi içten bağlılık gösterileri de dikkati çekiyordu. Gizli olarak yapılan bağlılık gösterileri ise bizim görünüşe göre anladıklarımızdan daha çok imiş. Bu konuda bir bilgi vermiş olmak için, o sıralarda İstanbul ve Trakya’da görevlimiz ve temsilcimiz olan Refet Paşa’nın yine o günlerde “Konya” adlı bir atı Halifeye sunması dolayısıyla kendi kardeşi, hem de emir subayı Rifat Bey’e yazdığı bir kapalı tel ile, Halifenin başyaver aracılığı ile bu tele verdiği karşılığı, olduğu gibi bilginize sunacağım:

Kapalı Tel.

5.1.1923

Rifat Bey’e

“ Konya”yı Halife Hazretlerine sunmak için getirtmiştim. Yalnız, şimdi ne durumda olduğunu görmediğim için sunmaktan çekiniyorum. İstanbul’da iyi bir hayvan bulunmayacağını anladığımdan ötürü Halife Hazretlerinin başyaverlerinden de hayvan satın almak için ivedilik göstermemelerini rica etmiştim. Hayvanın Halife Hazretlerince beğenilmesini Tanrı’nın bir iyiliği olarak kabul ediyorum. Büyük bir ataklık olacağını biliyor isem de, Kurtuluş Savaşının tarihsel bir anısı olduğu için, kendilerine bağlı bir eski askerin savaş armağanı olarak sunduğu “Konya”nın Halife Hazretlerince kabul olunarak sevindirilmemi rica ederim. Ayrıca, en içten kulluk duygularıyla ellerini öptüğümün Halife Hazretlerine duyurulmasında aracı olmasını Başyaver Şekip Bey’den dilerim. “Konya”yı ve bu kapalı teli Başyaver Şekip Bey’e hemen veriniz.

Refet

7 Ocak 1923

Trakya Olağanüstü Temsilcisi Refet Paşa Hazretlerine

Saygıyla sunulur:

Değerli kardeşiniz Rifat Bey’in verdiği yüce telinizi Halife Hazretleri Efendimize sundum ve gösterdim. Peygamber Hazretlerinin Yüksek Vekili, gerek yeniden bildirilen özbağlılık duygularından gerekse sunulan “Konya” adlı hayvandan dolayı özellikle kıvanıp seviniler. Sevgili yurdumuzun bağımsızlığını korumak gibi pek kutsal ve yüce bir amacın elde edilmesine çalışan büyükler arasında seçkinleşen yüce kişiliğinizin de yiğitlik ve özveri gösterdiği er meydanlarından birinin adıyla adlandırılan bu sevimli ve güzel atı armağan olarak almakla da övünç duydular. Yüce Cebraîl, evrenin övücü Peygamberimiz Efendimize (Ona selam olsun) Tanrı’nın elçisi olduğunu bildirdiği gibi, yüksek kişiliğiniz de Halife Hazretlerine Peygamber’in vekili olduğunu bildirdiğinden dolayı yüce varlığınız kendilerine bütün yaşadığı günlerin en mutlu ve en kutlu bir olayını her zaman için anımsatacaktır. Yüce kişiliğinizin bu değerli anıya karışmış olması dolayısıyla sık sık ve büyük sevgiyle anılacağınız besbelli iken, bir de her gün, alışkanlık gereği, sabah rüzgârı gibi yürüyen bu ata binildikçe yüksek ve değerli anılarınız bir daha

yenilenecektir. Şu satırlar ile Halife Efendimizin değerbilir, öz ve gerçek duygularını ne ölçüde anlatabildiğimi kestiremem. Bunu başaramadıysam eksikliğini, yüksek kişiliğinize kendilerinin doğrudan doğruya göstermiş oldukları sevgi belirtileri ve babaca okşayışlar daha önce kapamış ve tamamlamıştır, diye avunmaktayın. Bundan yararlanarak ve sonuç olarak, size **Tanrı Gölgesinin**¹ özel selamlarını ve **Peygamber Vekilinin** iyilik dileklerini bildirip **muştulamakla** onur kazanır; üstün saygılarımı kabul etmek iyiliğinde bulunmanızı rica ederim efendim hazretleri.

Başyaver: **Şekip Hakkı**

(Bu yazışmaları ve karşılıklı sevgi gösterilerini biz, ancak halifelüğün kaldırılmasından ve padişah soyundan olan kişilerin yurttan çıkarılmasından sonra bir rastlantıyla öğrenebildik.)

Şunu bilginize sunmalıyım ki, hem Şükrü Efendi Hoca, hem de onu ve imzasını ileri süren siyasetçiler, sultan, ya da padişah sanını taşıyan bir devlet başkanı yerine, sanı halife olan bir devlet başkanı koyarak konuşmuşlar ve savlarda bulunmuşlardı. Şu ayrımla ki, herhangi bir ülkenin ve ulusun devlet başkanı yerine dünyanın dört bucağında düzensiz yığınlar olarak yaşayan, çeşitli soydan üç yüz milyonluk bir topluluğa sözü geçecek bir devlet başkanından ve onun görevlerinden, yetkilerinden söz etmişlerdi, Bütün Müslümanlara egemen olacak bu ulu devlet başkanının eline kuvvet olarak, üç yüz milyon Müslümandan yalnız on, on beş milyon Türk halkını vermişlerdi. Halife adındaki devlet başkanı, “bütün Müslümanların işlerini yönetecek ve dünya işleri ile ilgili kuralardan, çıkarlarına en elverişli olanlarını uygulayacak” idi. Bütün Müslümanların, “haklarını savunacak, onların bütün işlerine etkin bir dayanak ve buyrumla” el atacaktı.

Halife adını taşıyan hükümet başkanı, dünya yüzündeki üç yüz milyon Müslüman arasında adaleti sürdürecekti, kamu haklarını gözeticekti, dirlik düzenliği ve güveni bozacak olayları önleyecekti, Müslümanlara başka dinden olanların yapabilecekleri saldırılara engel olacaktı. Müslüman topluluğunun esenliğini sağlamaya yarayacak uygarlık ve bayındırlık koşullarını hazırlamakla yükümlü bulunacaktı.

Sayın baylar, bu denli bilisiz, dünya durumu ve dünya gerçekleriyle bu denli ilgisiz olan Şükrü Hoca ve benzerlerinin ulusumuzu aldatmak için “Müslümanlık Ku-

DİN, OYUNCULARI, HALİFEYİ BÜTÜN MÜSLÜMANLARA EGEMEN BİR DEVLET BAŞKANI YAPMAK İSTİYORLARDI

¹ Zillüllâh.

ralları” diye yayımladıkları uydurmaların, gerçekte yinelemeye değer bir yanı yoktur. Ama, bunca yüzyıllarda olduğu gibi, bugün de ulusların bilisizliğinden ve bağınazlığından yararlanarak bin bir türlü siyasal ve kişisel amaç ve çıkar sağlamak için dini, araç olarak kullanmaya kalkışanların yurt içinde ve dışında bulunuşu bizi bu konuda söz söylemekten, ne yazık ki, şimdilik alıkoyamıyor. İnsanlıkta din duygu ve bilgisi, her türlü boş inanlardan sıyrılarak gerçek bilim ve teknik ışığıyla arınıp olgunlaşınca değin, din oyunu oyuncularına her yerde rastlanacaktır.

Şükrü Hocaların ne denli anlamsız, mantıksız ve uygulanma niteliğinden yoksun düşünce ve kuramlar savurdıklarını anlamamak için gerçekten Hoca Efendi gibi “Allahlık” denilen yaratıklardan olmak gerekir.

Onların dediği gibi halife ve halifelik yetkisinin bütün dünya Müslümanları üzerinde geçerli olması gerekince, bütün varlığını ve güç kaynaklarını halifenin buyruklarına bırakmakla Türkiye halkının omuzlarına yüklenecek yükün ne kertede ağır olacağını biraz olsun acıyarak düşünmek gerekmez miydi?

Onların ileri sürdükleri gerekçelere ve kuramlara göre halife denilen devlet başkanı Çin, Hint, Afgan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Asir, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, kısacası dünyanın her yerindeki Müslümanların ve Müslüman memleketlerinin işlerinde etkili olacaktı.

Bu düşün hiçbir zaman gerçekleşmemiş olduğunu bilirsiniz. Müslüman topluluklarının birbirinden büsbütün ayrı amaçlarla bölündükleri, Emevilerin Endülüs’te¹, Alevilerin Mağrip’te², Fâtımilerin Mısır’da, Abbasilerin Bağdat’ta birer halifelik yani kişisel egemenlik kurdukları; dahası, Endülüs’te her bin kişilik bir topluluğun “bir halifesi ile bir minberi”³ bulunduğu Hoca Şükrü imzasını taşıyan kitapçıkta da yazılıdır.

Bu tarihsel gerçeği bilmezlikten gelerek, hemen hepsi yabancı devletlerin uyruğu olan, ya da bağımsız olan Müslüman uluslara ve devletlere halife adıyla bir devlet başkanı atamak akıl ve gerçeğe bağdaşabilir miydi? Özellikle, böyle bir devlet başkanının katını korumak için bir avuç

¹ İspanya’da.

² Kuzeybatı Afrika’da.

³ dinsel yöntemi.

Türkiye halkını bu işe bağlamak, onu yok etme yolunda uygulanagelen önlemlerin en etkili olmaması mıydı? “Halifenin görevi dinsel değildir. Halifeliğin temeli maddesel güç ve egemenlik erkidir.” diyenlerin, halifeliğin devlet, halifenin devlet başkanı olduğunu söyleyip tanıttıkları; amaçlarının da halife sanını taşıyan bir kişiyi Türkiye Devletinin başına geçirmek olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.

Sayın baylar, Şükrü Hoca Efendi’nin ve siyasacı arkadaşlarının, kendi siyasal amaçlarını açıktan açığa söylemeyip bunu, bütün Müslümanlık dünyasının amacı imiş gibi göstermek istemeleri, dinsel bir sorunmuş gibi söz konusu etmeleri, halifelik oyuncağının ortadan kaldırılmasını çabuklaştırmaktan başka bir sonuç vermemiştir.

Halifelik konusunda halkın kuşku ve kaygısını gidermek için her yerde gereği kadar konuştum ve açıklamalarda bulundum. Kesin olarak dedim ki: “Ulusumuzun kurduğu yeni devletin yazgısına, işlerine, bağımsızlığına, sanı ne olursa olsun hiç kimseyi karıştırmayız! Ulusun kendisi, kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını koruyor ve sonsuza değin koruyacaktır!”

Ulusa anlattım ki, bütün Müslümanları içine alan bir devlet kurmak göreviyle yükümlü imiş gibi görülen bir halifenin, görevini yapabilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç insanı halifenin buyruğuna verilemez. Ulus, bunu kabul edemez! Türkiye halkı bu denli büyük bir sorumluluğu, bu denli akıl almaz bir görevi üstüne alamaz.

Ulusumuz, yüzyıllarca bu boş görüşlere dayanılarak, sağa sola koşturuldu. Ama ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup yok olan Anadolu çocuklarının sayısını biliyor musunuz? dedim. Suriye’yi, Irak’ı korumak için, Mısır’da barınabilmek için, Afrika’da tutunabilmek için kaç insan şehit oldu, bunu biliyor musunuz? Sonuç ne oldu görüyor musunuz?! dedim.

Halifeye, dünyaya meydan okutmak ve onu bütün Müslümanların işlerine etkili kılmak düşüncesinde olanlar, bu görevi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on katı insandan meydana gelen büyük Müslüman topluluklarından istemelidirler! Yeni Türkiye’nin ve yeni Türkiye halkının artık kendi yaşam ve mutluluğundan başka

**H A L İ F E L İ K
K O N U S U N D A
H A L K İ N K U Ş K U
V E K A Y G I L A R I N I
G İ D E R M E K İ Ç İ N
Y A P T I Ğ I M
A Ç I K L A M A**

düşünecek bir şeyi yoktur; başkalarına verilecek en küçük bir şeyi kalmamıştır! dedim.

Başka bir noktayı da halkın gözünde iyice canlandırmak için şunları söyledim: Tutaalım ki, Türkiye bir zaman için söz konusu görevi kabul etsin. Bütün Müslümanları bir noktada birleştirerek yönetmek ülküsüne ulaşmaya çalışsın, başarı da sağlasın! Pek güzel ama, uyruğumuz ve yönetimimiz altına almak istediğimiz uluslar: “Bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, sağ olunuz ama biz bağımsız kalmak istiyoruz, bağımsızlığımıza ve egemenliğimize kimsenin karışmasını uygun görmeyiz, biz kendi kendimizi yönetebiliriz.” derlerse ne olacak? Öyleyse, Türkiye halkının bütün çalışmaları ve özverileri yalnız “sağ olunuz!” denilmesi için mi göze alınacaktır?

Görülüyordu ki, boş bir istek için, bir kuruntu ve bir düş için Türkiye halkını yok etmek istiyorlardı. Halifelige ve halifeye görev ve yetki vermek düşüncesinin niteliği bundan başka bir şey değildi.

Baylar, halka sordum: Bir Müslüman devleti olan İran, ya da Afganistan, halifenin herhangi bir yetkisini tanırmı, tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz, çünkü böyle bir şey, devletin bağımsızlığını, ulusunun egemenliğini ortadan kaldırır.

Ulusa şunu da anımsattım, kendimizi dünyanın egemeni sanmak aymazlığı artık sürüp gitmemelidir. Dünyanın durumunu, dünyadaki gerçek yerimizi tanımamak aymazlığı ile ve bilisizlere uymakla ulusumuzu sürüklediğimiz yıkımlar yetişir! Bile bile bu acıklı durumu sürdüremeyiz!

Baylar, İngiliz tarihçilerinden Vels (Wells) iki yıl önce bir tarih kitabı yayımladı. Bu kitabın son sayfalarında, “Dünya Tarihinin Gelecek Evresi” başlığı altında birtakım düşünceler vardır. Bunlar birleşik bir dünya devleti (Un gouvernement fédéral mondial) kurmak konusu ile ilgilidir.

Vels, bu bölümde, birleşik bir dünya devletinin nasıl kurulabileceği ve böyle bir devletin önemli ayırıcı niteliklerinin neler olacağı üzerindeki düşüncelerini ortaya atıyor; adaletin ve tek bir yasanın buyruğu altında dünyamızın alacağı durumu canlandırmaya çalışıyor.

Vels: “Bütün egemenlikler tek bir egemenlik içinde eritilmezse, ulusların üstünde bir erk yaratılmazsa dünya yok olacaktır.” diyor ve şu düşünceleri ileri sürüyor: “Gerçek devlet, çağımız ileri yaşama koşullarının zorunlu

kıldığı birleşik dünya devletinden başka bir şey olamaz. Kuşku yoktur ki, insanlar kendi yarattıkları şeylerin altında ezilmek istemezlerse ergeç birleşmek zorunda kalacaklardır.” diyor. Ayrıca: “İnsanlığın dayanışması ile ilgili büyük düşün gerçekleşebilmesi için ne yapmak ve neyin önüne geçmek gerekeceğinin doğru olarak bilinmediğini; saldırgan bir dış siyasa geleneği olan devletleri, bir dünya birleşik devletinin güçlüklerle temsil edilebileceğini” ileri sürüyor. Vels’in şu düşüncelerini de burada anmak isterim: “Avrupa ve Asya’nın ortak gereksemeleri ve uğradıkları yıkımlar, belki dünyanın bu iki parçasındaki ulusların bir ölçüde birleşmesine yarayacaktır. Olabilir ki, dünya ölçüsünde bir birleşmeye gidilmeden önce, bir sıra bölgesel birleşmeler yapılır.”

Baylar, bütün insanlığın görgü, bilgi ve düşünüşte yükselip olgunlaşması, Hristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizmden vazgeçerek yalınlaştırılmış ve herkes için anlaşılacak bir duruma getirilmiş katkısız ve lekesiz bir dünya dinin kurulması ve insanların, şimdiye değin, kavgalar, pislilikler, kaba istek ve eğilimler arasında bir bataklıkta yaşadıklarını kabul ederek, bütün gövdeleri ve usları ağılayan kötülük etmenlerini ortadan kaldırmaya karar vermesi gibi koşulların gerçekleşmesini gerektiren “Birleşik Dünya Devleti” kurma düşünün tatlı bir düş olduğunu yadsıyacak değiliz. Türkiye’ye tebelleş olmamaları koşuluyla halifecilerin ve Müslüman birliği kurmak isteyenlerin gönüllerini hoş etmek için bizde de az çok buna yakın bir kuram ortaya atılmıştı.

Ortaya atılan kuram şu idi: Avrupa’da, Asya’da, Afrika’da ve dünyanın başka yerlerinde yaşayan Müslüman toplulukları, gelecekte herhangi bir gün, kendi başlarına buyruk bir duruma gelebilirlerse ve o zaman gerekli ve yararlı görürlerse, çağın koşullarına uygun nitelikte bir takım uzlaşma ve birleşme ilkeleri bulabilirler. Elbette her devletin, her topluluğun birbirinden alacağı ve sağlayacağı şeyler bulunacaktır. Karşılıklı çıkarları olacaktır. Tasarlanan bu bağımsız Müslüman devletlerin yetkili delegeleri bir araya gelip bir kongre yapacaklar; böylece falan, falan, falan Müslüman devletler arasında şu, ya da bu ilişkiler kurulacaktır. Bu ortak ilişkileri korumak ve bu ilişkilerin gerektirdiği koşullar içinde birlikte iş görmeyi sağlamak için, ilgili Müslüman devletlerin delegelerinden

bir meclis kurulacaktır. “Bu Meclisin başkanı, birleşmiş Müslüman devletleri temsil edecektir.” diye bir karar alınır, işte o zaman istenirse, o Birleşik Müslüman Devlete “Halifelik”, başkanlığına seçilecek kişiye de Halife” adı verilir. Yoksa, herhangi bir Müslüman devletin bir kişiye bütün Müslümanlık dünyası işlerini yönetip yürütme yetkisini vermesi, us ve mantığın hiçbir zaman kabul edemeyeceği bir şeydir.

ANAYASADA DÜ- ĞÜMLÜ KALAN NOKTALAR

Baylar, halifelik ve din sorunlarıyla uğraşıldığı sıralarda Anayasadaki bir noktanın, halkın ve özellikle aydınların kafasında düğümlenip kaldığını öğrendik. Cumhuriyet kurulduktan sonra da, Anayasada, bu düğüm kaldıktan başka, düğüm olacak ikinci bir noktanın daha konulduğunu görenler, şaşkınlıklarını gizlememişlerdi, bugün de gizlememektedirler.

Bu noktaları açıklayayım: 20 Ocak 1921 günlü Anayasanın yedinci maddesiyle 21 Nisan 1924 günlü Anayasanın yirmi altıncı maddesi Büyük Millet Meclisinin görevlerini saptar.

Maddenin başında, Meclisin ilk görevi olarak, “din buyruklarının uygulanması” saptanmıştır. İşte, bunun nasıl bir görev olduğunu ve “dinbuyrukları”ndan ne amaçlandığı anlamakta duraksayanlar vardır. Çünkü sözü geçen maddede Büyük Millet Meclisinin: “Yasaları yapmak, değiştirmek, yorumlamak, kaldırmak vb. gibi” sayılan görevleri o denli geniş ve açıktır ki, ayrıca “din buyruklarının uygulanması” diye bir terimin bulunması gereksiz görülmektedir. Çünkü “din” demek, yasa demektir, “din buyrukları” demek de, yasa buyrukları demektir; başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlü, çağdaş hukuk anlayışıyla bağdaşmaz. Bu böyle olunca “din buyrukları” terimiyle anlatılmak istenen kavramın büsbütün başka bir şey olması gerekir.

Baylar, İlk Anayasayı hazırlayanlara ben başkanlık ediyordum. Yapmakta olduğumuz yasa ile “din buyrukları” teriminin bir ilişkisi olmadığını anlatmaya çok çalıştık; ama bu terimden, kendi sanılarınca bambaşka bir anlam çıkaranları kandıramadık.

İkinci nokta baylar, yeni Anayasanın ikinci maddesinin başındaki: “Türkiye Devletinin dini, İslam dinidir.” tümcesidir..

¹ Ahkâm-ı şer’iyyenin tenfizi.

Bu tümce daha Anayasaya geçmeden çok önce, İzmit'te, İstanbul ve İzmit gazeteleriyle yaptığımız uzun bir konuşma ve söyleşi sırasında bir gazetecinin şu sorusu ile karşılaştım: "Yeni hükümetin dini olacak mı?"

Açıkça söyleyeyim ki, bu soruyla karşılaşmayı hiç de istemiyordum. Çünkü, pek kısa olması gereken yanıtın o günkü koşullara göre ağızımdan çıkmasını daha istemiyordum. Çünkü, uyrukları arasında çeşitli dinlerden topluluklar bulunan ve her dinden olanlar için adaletli ve eşit işlemler yapmak ve mahkemelerinde adaleti, kendi uyruğuna ve yabancılara eşit olarak uygulamakla yükümlü olan bir hükümet, din ve düşünce özgürlüğüne saygı göstermek zorundadır. Hükümetin bu doğal niteliğini, ikircikli anlam çıkmasına yol açacak niteliklerle sınırlamak kuşkusuz doğru değildir.

"Türkiye devletinin resmi dili Türkçedir." dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle yapılacak resmi yazışmalarda, Türk dilinin kullanılması gereğini herkes doğal sayar. Ama, "Türkiye devletinin dini, İslam dinidir." tümcesi, böyle mi anlaşılıp kabul edilecektir? Bunun, doğrallıkla açıklanması ve yorumlanması gerekir.

Baylar, gazetecinin sorusuna karşı: "Hükümetin dini olamaz!" diyemedim; tersini söyledim: "Vardır efendim, İslam dinidir." dedim. Ama hemen: "İslam dininde düşünce özgürlüğü vardır." diye sözlerimi açıklamak ve yorumlamak gereğini duydum.

Demek istedim ki hükümet, düşünce ve inançlara saygı göstermekle bağımlı ve yükümlüdür.

Gazeteci, verdiğim karşılığı kuşkusuz akla yatkın bulmadı, sorusunu şöylece yineledi: "Yani hükümet bir dine bağlı olacak mı?"

"Olacak mı, olmayacak mı bilmem!" dedim. İş kapatmak istedim; ama kapatamadım. "Öyleyse, dediler, herhangi bir sorun üzerinde inançlarıma ve düşüncelerime uygun bir görüş ortaya atmaktan hükümet beni engelleyecek, ya da bunun için beni cezalandıracaktır. Oysa, herkes kendi içinden gelen sesi susturabilecek midir?" O zaman iki şey düşündüm. Biri: "Yeni Türkiye Devletinde her ergin kişi dinini seçmekte özgür olmayacak mıdır?" sorusu. Öbürü, Hoca Şükrü Efendi'nin: "Kimi yüksek bilgin arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, din kitaplarında yer alan belirli ve değişmez Müslümanlık ku-

rallarını yayımlayarak... ne yazık ki yanılığa sürüklendiği görülen Müslümanlık kamuoyunu aydınlatmayı kaçınılmaz bir ödev saydık.” diye başlayan “İslam Halifesinin görevi, din buyruğunu savunup korumakta Peygamberin yerini tutmaktır; dinsel hükümler koymakta da yüce Peygamber Efendimizin vekilliğini yapmaktır.” sözleri.

Oysa, Hoca'nın dediklerini uygulamaya kalkışmak, ulusal egemenliği ve dinsel özgürlüğü kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka, Hoca'nın bilgi dağarcığı “Yezitler” zamanında yazdırılmış zorbalık yönetimiyle ilgili kuralları kapsamıyor mu idi?

Öyleyse, anlamı ve kavramı artık herkesçe iyiden iyiye anlaşılmış olan devlet ve hükümet terimlerini ve millet meclislerinin görevlerini din ve din kuralları kılığına sokarak, kimler ve niçin aldatılacaktır?

Gerçek bu olmakla birlikte, o gün İzmit'te, bu konuda gazetecilerle daha çok konuşmayı uygun bulmadım.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da, yeni Anayasa yapılırken, “layik hükümet” teriminden dinsizlik anlamı çıkarmaya eğilimli olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere fırsat vermemek amacıyla, yasanın ikinci maddesini anlamsız kılan bir terimin konulmasına göz yumulmuştur.

Anayasanın ikinci ve yirmi altıncı maddelerinde gereksiz görünen ve yeni Türkiye Devleti ile cumhuriyet yönetiminin ilerici niteliği ile bağdaşmayan terimler, devrim ve cumhuriyet yönetimi bakımından, o zaman için sakınca görülmeyen ödünlerdir.

Ulus, Anayasamızdan bu gereksiz terimleri ilk elverişli zamanda kaldırmalıdır!

HALK PARTİSİNİ KURMA GİRİŞİMİ

Sayın baylar, her yerde siyasal parti kurma konusunda da halkla uzun uzun söyleşilerde bulundum.

7 Aralık 1922'de, Ankara basını aracılığı ile, “Halk-Partisi” adında halkçılık ilkesine dayanan bir siyasal parti kurmak isteğimde olduğumu bildirerek bu parti izlencesinin yapılmasına bütün yurtseverlerle bilim adamlarının yardım etmelerini ve katılmalarını dilemiştim.

DOKUZ İLKE, PARTİMİZİN İLK İZLENCESİ

Kimi kişilerin yazılı olarak bildirdikleri görüşlerden ve halkla yaptığım düşünce alışverişinden çok yararlandım. En sonu 8 Nisan 1923'de, görüşlerimi dokuz ilkede saptat-

dım. İkinci Büyük Millet Meclisinin seçimi sırasında bastırıp yayımladığım bu izlence, partimizin kuruluşuna temel olmuştur.

Bu izlence bu güne değin yaptığımız ve sonuçlandırdığımız bütün önemli işleri içine alıyordu. Bununla birlikte, izlenceye alınmamış kimi önemli sorunlar da vardı. Örneğin: Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması, Din işleri Bakanlığının kaldırılması, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi... gibi.

Bu sorunları izlenceye alarak, önceden, bilisiz ve gericilerin bütün ulusu yanıltmaya fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bu sorunların zamanı gelince çözümlenebileceğine ve sonunda ulusun kıvanç duyacağına kesinlikle inanıyordum.

Yayımladığım izlenceyi bir siyasal parti için yetersiz ve kısa bulanlar oldu. “Halk Partisinin izlencesi yoktur.” dediler. Gerçekten, ilkeler adı ile anılan izlencemiz, karşı çıkanların gördüklerine ve bildiklerine benzer bir kitap değildi; ama temel ilkeleri kapsıyordu ve uygulanabilir nitelikte idi. Biz de, uygulanamayacak düşünceleri kuramsal birtakım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. **Ulusun maddesel ve ruhsal yönlerden yenilenip gelişmesi için çalışırken, iş yapmayı söze ve kurama yeğ tuttuk.** Bununla birlikte; **“egemenlik ulusundur. Türkiye Büyük Millet Meclisinden başka hiçbir kat ulus yazgısına egemen olamaz. Bütün yasaların düzenlenmesinde, her türlü örgütlenmede, yönetimin bütün ayrıntılarında, genel eğitimde, tutumsal işlerde ulusal egemenlik ilkelerine uyulacaktır, Padişahlığın kaldırılması ile ilgili karar değişmez bir ilkedir.”** gibi bilinmesi gereken önemli noktalar ile, mahkemelerin yenileştirileceği, bütün yasalarımızın hukuk bilimi verilerine göre yeni baştan düzeltilip tamamlanacağı, toprak ürünleri vergisinin¹ değiştirileceği, ulusal bankalar anaparalarının artırılacağı, gerekli demiryollarının yaptırılacağı, öğretimi birleştirmeye hemen girişileceği, askerlik ödevi süresinin kısaltılacağı, ülkenin bayındırlaştırılmasına çalışılacağı ve benzeri gibi ivedi ve önemli gereksemeler ilkeler dışında bırakılmamıştır. Barışla ilgili görüşümüzün de: **“Maliyede, tutumsal işlerde ve yönetimde bağımsızlığımızı yüzde yüz sağlamak koşuluyla barışın yeniden kurulmasına çalışmak”** olduğunu bil-

¹ aşarın

dirdik. Halifelik katının, bütün Müslümanlara özgü bir kat olabileceğini de belirttik.

İlkeler, “Halk Partisi”nin kurulmasına ve çalışmaya başlamasına yetti. Partinin adına -bilindiği üzere-daha sonra “Cumhuriyet” sözcüğü de eklenerek “Cumhuriyet Halk Partisi” denildi.

**LOZAN KONFE-
RANSI GÖRÜŞ-
MELERİ KESİLDİ**

Baylar, gene Lozan Konferansına değineceğim.

Konferansta görüşmeler, 4 Şubat 1923 günü kesildi. İki aya yakın süren görüşmelerin özeti şudur: İtilâf devletlerinin delege kurulları, Delegeler Kurulumuza bir barış tasarısı verdiler. Bu tasarıda, anlam ve öz bakımından bağımsızlığımızı zedeleyen koşullar vardı. Özellikle adalet, maliye ve tutumsal işlerle ilgili maddeler çok ağırdı. Bunun için, kesin olarak bu tasarıyı geri çevirmek zorundaydık. Delegeler Kurulumuz, bu tasarıya, bir mektupla karşılık verdi. Bu mektup şu anlamda idi: “Anlaştığımız noktaları imza ederek barış yapalım.” Gerçekten, Konferansta görüşülen birçok sorunların çözümlerinden bizce kabul edilebilecek olanları vardı. Mektupta: “İkinci, üçüncü sırada olan sorunları ayrıca inceleriz. İtilâf devletleri bu önerimizi kabul etmeyecek olurlarsa, önerilerimiz hiç yapılmamış sayılacaktır.” da denilmişti. Delegeler Kurulumuzun önerisi dikkate alınmadı. Yalnız, görüşmelerin kesilmesinin “erteleme” sayılması kabul edildi. Her devletin delegeler kurulu, kendi ülkesine gittiği gibi, bizim Delegeler Kurulumuz da geldi. Ben de, Batı Anadolu’da yapmakta olduğum geziden dönüyordum.

**LOZAN KON-
FERANSI GÖRÜŞ-
MELERİ ÜZERİN-
DE MECLİSTE
ATEŞLİ TARTIŞ-
MALAR**

18 Şubat 1923 günü, İsmet Paşa ile Eskişehir’de birleşerek Ankara’ya birlikte geldik.

Baylar, İsmet Paşa Ankara’ya dönerken benim de geziden dönmekte olduğum anlaşılınca Ankara’da, tuhaf ve anlaşılmaz bir düşünce uyanmış. İsmet Paşa’nın Ankara’ya gelip hükümete ve Meclise bilgi vermeden önce benimle buluşup görüşmesi sakıncalı görülmüş...Böyle bir görüşmeyi kötüye yoranlar olmuş. Bunu bana yazan Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey’di. Doğallıkla, bu yazıya önem vermedim. Tersine, bir an önce İsmet Paşa ile görüşebilmek için, yolculuğumuzu Eskişehir’de buluşabilecek biçimde düzen-

lettirdim. Ankara'ya gelişimizden sonra, İsmet Paşa Bakanlar Kurulunda durumu anlattı ve yeni yönerge istedi.

Meclisin görüşünü öğrenmek gerekli görüldü. Konu, Meclise getirildi. Bu konuda Mecliste günlerce ve günlerce görüşmeler ve tartışmalar yapıldı.

Anlaşıldığına göre, karşıcılar, Delegeler Kurulumuza ve İsmet Paşa'ya amansız düşman kesilmişlerdi. Sözde barış olmuşken, İsmet Paşa yapmamış, geri dönmüş. Delegeler Kurulu, Bakanlar Kurulunun yönergesine aykırı iş görmüş...

27 Şubat 1923 günlü gizli oturumda başlayan saldırılar, 6 Mart 1923 gününe değin ateşli, coşkulu bir biçimde sürdü. Ben de başından sonuna değin tartışmalara katılmak zorunda kaldım. Karşıcılar, sanki ne istediklerini bilmez bir durumdaydılar. Meclis, olumlu, ya da olumsuz bir karar veremeyecek duruma geldi. Bizim açıkça anladığımız şu idi ki; karşıcılar, barış konusunu Mecliste kendi tutkularına araç etmek istiyorlardı. Baylar, bir bölüm basın da bu tutkuları şaşılacak bir biçimde ateşli olarak candan körüklüyordu. Bu ruh durumu içinde bulunan Meclis ile barış sorununu sonuçlandırmanın güç olacağını görmek doğal, ama üzüntü vericiydi.

Mecliste yaptığım genel konuşma ile durumun her yönünü açıkladım. Bütün olasılıkları anlattım. İtilâf devletleri delege kurullarından kimisinin kendi ülkelerine dönüşlerinde verdikleri demeçleri gerçek ve temel sayarak Delegeler Kurulumuza saldırmanın beğenilecek yanı olmadığını söyledim. Delegeler Kurulumuzu dinlemek, bu kurulun yapacağı açıklamalara inanmak ve ona göre durumu değerlendirmek gerektiğini bildirdim.

Delegeler Kurulumuzun, Bakanlar Kurulunca verilmiş yönergeye aykırı iş görüp görmediğini söylemeye, o sırada Mecliste bulunan Bakanlar Kurulunun yetkili olduğunu söyledim.

En sonu dedim ki: "Delegeler Kurulu, Bakanlar Kuruluna karşı sorumludur. Meclise karşı sorumlu olan Bakanlar Kuruludur. Meclis, Bakanlar Kuruluna yeni bir genel yönerge vermek zorundadır. Bakanlar Kurulu da bu yönergeye uygun olarak Delegeler Kuruluna özel yönerge verir. Meclisin ayrıntılarla uğraşmasına yer ve olanak yoktur."

Genel yönerge üzerindeki görüşümü de şöyle belirttim: “Musul işinin Şimdilik ertelenmesinden söz etmemek üzere, yönetsel, siyasal, akçasal, tutumsal işlerle ilgili konularda ve öbür işlerde ulusun ve ülkenin haklarını, bağımsızlığını tam ve sağlam olarak elde etmek ve kurtardığımız yerlerin kesin olarak boşaltılmasını istemek temel koşuldur.”

Sözlerime şunları da ekledim: “Delegeler Kurulumuz, kendine verilen görevi tam ve çok iyi olarak yapmıştır. Ulusumuzun ve Meclisimizin onurunu korumuştur. Barış işini iyi bir sonuca bağlamak istiyorsak Meclişe de Delegeler Kurulunun içgücü artırılmalı ve çalışmaların sürdürülmesi sağlanmalıdır. Böyle davranırsanız, bir barış evresine gireceğimizi umabiliriz.”

Meclisin, söz konusu iş üzerindeki tartışmaları durdu. Ama, karşıcılar saldırmak için nedenler bulup yaratmaktan kendilerini bir türlü alıkoyamıyorlardı.

MECLİSTEKİ KARŞICILARIN ÇEŞİTLİ SALDIRILARI

Meclisteki karşıcıların, türlü biçimlerde ve başka başka konular üzerinde saldırı hazırlamaları yeni bir şey değildi. Geziye çıkışımın ertesi günü, *İslam Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi* adlı kitapçığın ortaya atıldığını; bütün Meclisin ve ulusun bize karşı kışkırtılmak istenildiğini söylemiştim. Bundan daha önce çevrilmek istenen bir dolap vardır ki, daha ondan söz açmadım. Çünkü 1922 yılının aralık ayı başlangıcında oynanmak istenen oyun, bütün sonuçlarıyla gezim boyunca sürüp gitmişti. İzin verirsiniz, şimdi bu işle ilgili anılarınızı canlandırmaya yarayacak birkaç söz söyleyeyim:

Sayın baylar, üç milletvekili, milletvekili seçimi yasasında değişiklik yapılması ile ilgili bir önerge hazırlamışlar. Bu önergede yazılı olanları öğrenmiştim.

2 Aralık 1922 günü, İkinci Başkan Doktor Adnan Bey'in başkanlık ettiği oturumda, Başkan şunları söyledi: “Efendim, Milletvekili Seçimi Yasasının değiştirilmesi ile ilgili önergenin görüşülebileceği yolunda Tasarı Yarkurulunun bir yazısı var.” Bu sözler, “Okunsun!” sesleriyle karşılandı. İki milletvekili: “Önemlidir, okunmasını öneriyoruz.” diyerek, gürültülerin anlamını açığa vurdular.

Başkan: “Efendim, bu yasa tasarısının okunmadan yarkurula gönderilmesi, geleneğimiz gereğidir.” dedi.

Baylar, işin içyüzü ve bu konuda yapılan Meclis görüşmeleri o günkü tutanaklar okunarak öğrenilebilir. Ama, yüce kurulunuzu bu yorgunluktan kurtarmak için, izin verirsiniz, benim o oturumda yaptığım konuşmanın bir parçasını, olduğu gibi bilginize sunayım:

**"BENİ YURTTAŞ-
LIK HAKLARIN-
DAN YOKSUN
ETMEK" İSTEYEN
ÖNERGE ÜZERİ-
NE YAPTIĞIM
K O N U Ş M A**

Yasa tasarısını okutmadan yarkurula göndermek isteyen başkandan söz alarak şunları söyledim: "Efendim, bu yasa tasarısı özel bir amaç güdülerek hazırlanmış. Bu özel amaç, doğrudan doğruya beni ilgilendirdiğinden, izin verirsiniz kısaca düşüncemi bildirmek istiyorum. Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Salahattin ve Samsun Milletvekili Emin Beyefendilerin önerdikleri yasa tasarısı doğrudan doğruya beni yurttaşlık haklarından yoksun etmek amacını güdüyor. On dördüncü maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada şöyle denildiğini görürsünüz: 'Büyük Millet Meclisine üye seçilebilmek için, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak, ya da kendi seçim bölgesinde yerleşmiş olmak gerekir. Göçmen olarak gelenlerden Türk ve Kürtler, bir yere yerleştirildikleri günden bu yana beş yıl geçmiş ise seçilebilirler.'

Ne yazık ki, benim doğum yerim, bugünkü sınırlar dışında kalmış bulunuyor. İkincisi, herhangi bir seçim bölgesinde beş yıl oturmuş da değilim. Doğum yerim, bugünkü ulusal sınırlarımızın dışında kalmıştı. Ama, bu böyle ise, bunu ben istemiş değilim ve bunda hiçbir suçum yoktur. Bu, bütün yurdumuzu, ulusumuzu dağıtıp yok etmek isteyen düşmanların bu işteki başarılarının biraz olsun önlenemeyişinden ileri gelmiştir. Eğer düşmanlar amaçlarına tam olarak ulaşmış olsalardı, Tanrı korusun, bu tasarıya imza atan bayların doğum yerleri de sınır dışında kalabilirdi.

Bundan başka, bu maddenin istediği koşul bende yoksa, yani beş yıl sürekli olarak bir seçim bölgesinde oturmamış isem, o da, bu yurt uğrunda yaptığım ödevler yüzündendir. Eğer bu maddenin istediği niteliği kazanmaya çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmakla sonuçlanan Arıburnu ve Anafartalar'daki savunmalarımı yapmamaklığım gerekirdi. Eğer bir yerde beş yıl oturmak zorunda bulunsaydım, benim Bitlis'i ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır'a doğru yayılan düşmanın karşısına çıkmamak-

**Ö N E R G E D E K İ
K O Ş U L L A R I N
B E N D E B U L U N -
M A Y I Ş I N I N
N E D E N L E R İ**

lıgım, Bitlis'i ve Muş'u kurtarmak olan yurt ödevimi yapmamaklığım gerekirdi. Bu bayların istediği nitelikleri kazanmak isteseydim, Suriye'yi boşaltan orduların artıklarından Halep'te bir ordu kurarak düşmana karşı savunmaya girişmemekliğim ve bugün 'ulusal sınır' dediğimiz sınırı edimli olarak çizmemekliğim gerekirdi.

Sanırım, ondan sonraki çalışmalarımı herkes bilir. Hiçbir yerde, beş yıl oturamayacak ölçüde çalışmış bulunuyorum. Ben sanıyordum ki, bu çalışmalarımın dolaylı ulusumun sevgisini ve yakınlığını kazandım. Belki bütün Müslümanlık dünyasının sevgisini ve yakınlığını da kazandım. Bu sevgi ve yakınlıklara karşılık, yurttaşlık haklarından yoksun bırakılacağımı hiç aklıma getirmezdim. Sanıyorum ve sanıyordum ki dış düşmanlar canıma kıyarak da beni yurtdumdaki işimden ayırmaya çalışacaklardır. Ama hiçbir zaman düşünüp düşleyemezdim ki, yüce Mecliste, iki üç kişi bile olsa, düşmanlar gibi düşünen üyeler bulunabilsin. Bunun içindir ki, ben anlamak istiyorum; bu baylar gerçekten seçim bölgeleri halkının düşünce ve duygularını mı yansıtıyorlar?

Yine bu baylara soruyorum: Milletvekili olmaları bakımından, bütün ulusun vekili olmak gibi bir nitelik taşıdıklarına göre, ulusun da kendileri gibi düşündüğünü söyleyebilirler mi?

Baylar, beni yurttaşlık haklarından yoksun etmek yetkisi bu baylara nereden verilmiştir? Bu kürsüden açıkça yüce kurulunuza ve bu bayların seçim bölgeleri halkına ve bütün ulusa soruyorum ve yanıt istiyorum!"

ULUSUN, BENİM
İÇİN BESLEDİĞİ
İÇTEN SEVGİ VE
GÜVENİ GÖS-
T E R M E S İ

Bu sözlerim ajanslarda ve basında yer aldı. Ulus, konuşmamı ve yanıt istediğim soruyu öğrendi. Yurdun bütün seçim bölgelerindeki gerçek seçmenler ve halk, hemen, Meclis başkanlığına protesto yazıları yağdırdılar. Yasa tasarısına imza atan milletvekili bayların seçim bölgeleri halkı da, onları ve onlarla görüş birliğinde olanları kınamakta gecikmediler. Ulusun, benim için gösterdiği sevgi ve güveni içtenlikle belirtmesi bakımından değerli birer anı olarak saklamakta olduğum bu telyazıları büyük bir dosya tutmaktadır. Bu dosyadaki telyazıları, zamanında gazetelerde de yayımlanmıştı. Ben, burada yalnız bir seçim bölgesinin, Rize'nin, bana çektiği bir telyazısını, olduğu gibi sunmakla yetineceğim:

Üç milletvekili bayın, Seçim Yasası ile ilgili, bilinen önergesine sancağımız milletvekillerinin katılmayacağı kanısıyla bir şey yazmayı gerekli görmemiştik. Şimdi Milletvekili Osman Efendi'den aldığımız mektupta, kendisinin o önerge ile ilgili bulunduğunu ve karşıcıl gruptan olduğunu övünürcesine bildirmesi üzerine, şunları bilgilerinize sunmak zorunda kaldık:

1 - (İçten gelen övücü sözlerden sonra) Size ve sizinle birlikte çalışan değerli arkadaşlarınıza karşı sancağımız adına söz söyleyen ve aykırı görüş besleyen ve bizce hiçbir değeri ve önemi olmayan milletvekilini kargırız. Onun sancağımızı temsil etmek hakkı da kalmamıştır.

2 - Şu zamanda, yurt hayırlarının bile katılmayacağı karşıcılığı ve karıştırıcılığı bize öğütleyen milletvekili bayın, görüşünü benimseyecek bir tek kişinin bile sancağımızda bulunmadığını kıvanarak ve üstün saygılarımızla bilgilerinize sunarız efendim.

İmzalar

Sayın baylar, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin, olaylarını anlattığımız günlerdeki, karışık ruh durumu, gerçekten düşünölmeye değer bir nitelikte idi. Bütün ulusta, Meclisin görev yapamayacak bir duruma geldiği kaygısı sezilmeye başlandı. Mecliste, durumu soğukkanlılık ve sağgörü ile usa vurup inceleyenler bile üzüntülerini açığa vurmaktan kendilerini alamıyorlardı. Artık Meclis yenilenmedikçe, ulusun ve yurdun ağır ve sorumluluğu gerektiren işlerinin yürütölemeyeceğine kuşku kalmamıştı. Bunun zorunlu olduğuna ben de inandım. Bir gece Başbakan Rauf Bey'e, istasyondaki konutunda, Bakanlar Kurulunu toplantıya çağırmasını, benim de geleceğimi telefonla bildirdim.

Rauf Bey'in konutunda toplanan Bakanlar Kuruluna, Meclisin yenilenmesini, Meclise önermek gerektiğini söyledim. Kısa bir tartışmadan sonra, Bakanlar Kurulu ile görüş birliğine vardık. Gene o gece, Meclisteki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulunu da Bakanlar Kurulu toplantısına çağıldım. Bu yönetim kurulu içinde, önerimi yersiz bulup şaşanlar oldu. Görüşmeler ve tartışmalar ertesi güne değin sürdü. Böyle olmakla birlikte bu kurulla da anlaştık. Ondan sonra hemen Grup Genel kurulunu topladım. Bu toplantıda yurdun genel durumunu, ivcüdilikle görülmesi gereken ulus işlerini anlattım; Meclisin artık bu görevleri yapmaya yeteneği kalmadığını söyleyip tanıtlayarak, Meclisten, seçimlerin yenilenmesine karar vermesini istemek gerektiğini bildirdim. Grup Genel Kurulu, sözlerimi ve açıklamalarımı iyi karşıladı. Bunun üzerine konu, gene o gün 1 Nisan 1923'te

**YENİDEN SEÇİM
YAPILMASI
K A R A R I**

Meclise götürüldü. Yüz yirmiye yakın üye, bir önerge ile, Meclise, seçimlerin yenilenmesi için bir yasa tasarısı sundu. Meclis, “yeniden seçim yapılması kararlaştırıldı.” biçimindeki yasayı oybirliği ile kabul etti.

Meclisin bu yasayı çıkarması devrim tarihimizde önemli bir noktadır. Çünkü bu yasayı çıkarmakla Meclis, kendinde beliren hastalığı kabul ettiğini ve bundan dolayı ulusun duyduğu üzüntüyü anlamış olduğunu gösterdi.

LOZAN KONFERANSININ İKİNCİ EVRESİ VE YENİ SEÇİMLERDE ULUSUN GÖSTERDİĞİ UYANIKLIK

Baylar Lozan Konferansı 23 Nisan 1923'te yeniden toplandı. Delegeler Kurulumuz, Lozan'da barışı sağlamaya çalışırken, ben de yeni seçimlerle uğraşıyordum.

Yeni seçimlere, bildiğiniz ilkelerimizi ilan ederek girdik. Görüşlerimizi benimseyip milletvekili olmak isteyen kişiler, önce ilkeleri benimsediğini ve görüşlerimize katıldığını bana bildiriyorlardı. Adayları ben saptayacaktım ve zamanında partimiz adına ben ilan edecektim.

Böyle bir yöntem izlemeyi gerekli görmüştüm; çünkü, yapılacak seçimlerde ulusu aldatarak çeşitli erkeklerle milletvekili olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Yurdun her yerinde, konuşmalarım ve uyarmalarım büyük bir içtenlikle ve güvenle karşılandı.

Bütün ulus, ortaya attığım ilkeleri bütünüyle benimsedi. İlkelere ve dahası, benim kişiliğime karşıcıl durum alacakların ulusça milletvekilliğine seçilemeyecekleri anlaşıldı.

NURETTİN PAŞA'NIN BAĞIMSIZ OLARAK MİLLETVEKİLİ SEÇİLMESİ VE YAYIMLANDIĞI YAŞAM ÖYKÜSÜ KİTAPÇIĞI

Gerçekten, kimi seçim bölgelerinde bağımsız olarak seçilmek isteyenler başarı sağlayamadılar. Bu arada, o zaman daha Birinci Ordumuzun Komutanı bulunan Nurettin Paşa da milletvekili olma girişiminde bulunmuştu. ama seçilemedi. Nurettin Paşa, bu isteğini daha sonra, bir ara seçiminde, Bursa'da gerçekleştirdi.

Paşa'nın, kendi başına ve bağımsız olarak milletvekili seçilmek için, her zaman olduğu gibi, kendi yöntemine göre, gerekli propagandayı yaptırmaktan da geri kalmadığı anlaşılmıştı. Bu yoldaki girişim ve yayınlardan herkesin dikkatini çeken, özellikle Nurettin Paşa'nın yaşamöyküsü kitapçığı idi.

Nurettin Paşa, yeni seçim yılı olan 1923'te “Âbit Süreyya Bey” adında bir kişiye A. S. simgesiyle, bir yaşamöyküsü yayımlattı.

Âbit Süreyya Bey, Abdülhamit'in başyazmanlarından rahmetli Süreyya Paşa'nın oğludur. Meşrutiyetten önce Nurettin Paşa gibi ve onunla birlikte padişahın onursal yaveri idi. Birinci Dünya Savaşında İzmir'de, Kurtuluş Savaşının sonunda da Nurettin Paşa karargâhının bulunduğu İzmir'de ordu üstenciliği¹ yaptı. Nurettin Paşa'nın yaşamöyküsü kitapçığını yazan, Âbit Süreyya Bey değildir. Kitapçık, yazılı olarak kendisine verilmiş ve Nurettin Paşa adının ilk harflerini kitapçığa koyarak ortağı bulunduğu "Osmanlı Basımevi"²nde bastırmasını ondan rica etmiştir.

Bu kitapçığın kabında şu yazılar okunur:

"İzmir'i Kurtaran, Karahisar ve Dumlupınar Savaşlarında Düşmanı Yenen Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin Yaşamöyküsü".

Baylar, on dokuz sayfa tutan bu yaşamöyküsü kitapçığını kaç kişinin okuduğunu bilmiyorum. Ben bu kitapçığı yurttaki bütün aydınların okumasını çok yararlı ve eğitici buluyorum. Yalnız bu kitapçığı okuyanların, ya da okuyacak olanların kitapçıkta değinilen olaylar ve işler üzerinde, başka ve güvenilir kaynaklardan da bilgi edinerek, kitapçıkta yazılanlarla gerçekleri karşılaştırmaları ve böylece yargıya varmaları gereklidir.

Bu kitapçığın niteliği ve ortaya koyduğu anlayış üzerinde bir yargıya varmak için, kimi noktalarını birlikte inceleyelim:

Kitapçığın kabındaki yazılardan sonra, içindekilerin başlığında da şu sözler vardır:

"Kütülamareyi Kuşatan, Bağdat'ı Savunan; Yemen, Selmanpâk, Batı Anadolu, Afyonkarahisar, Dumlupınar, İzmir Savaşlarında Düşmanı Yenen ve İzmir'i Kurtaran."

Nurettin Paşa'nın kendi kendine takındığı "kuşatan", "yenen", "kurtaran" sanları üzerinde eleştiri yapmayı sonraya bırakarak, kitapçığın içindekilere geçelim:

Paşa, "Konyar" adındaki Türk boyundan olan rahmetli Mareşal İbrahim Paşa'nın oğlu, **Peygamber Hazretlerinin soyundan** Senato üyesi ve eski nazırlar nazırı³ Bursa'lı rahmetli Rıza Efendi'nin torunlarından imiş... Bu bilgiye ve anlatış biçimine göre, Mehmet Nurettin Paşa hem Türk, hem de Arap'tır. Babasıyla ve büyük-

¹ Mütcahhitliği

² Matbaa-i Osmaniye.

³ Şeyhülvekâle.

babalarıyla da övünmektedir. Burada, babasının büyük adam olmasıyla övünen Bizans İmparatoru Teodosius'a, babası ve anası Türk olan Attila'nın: "Ben de, büyük ve soylu bir ulusun çocuğuyum." dediğini anımsatmadan geçmeyeceğim.

"Okul öğreniminden başka, özel öğrenimler de görmüş olan Nurettin Paşa 1893'de Harp Okulunu bitirerek Birinci Ordu¹ Karargâhına kurmay görevlisi olarak atanmış..."

Nurettin Paşa kurmaylık öğrenimi görmemiş ve kurmaylık sanını kazanmamıştır. Bundan dolayı, ordu karargâhında kurmaylık görevine atanamaz. Olsa olsa, bir birliğe gönderilmeyip ordu karargâhında yardımcılık görevi ile, ya da buna benzer bir görevle alıkonulmuş olabilir. Doğallıkla genç bir teğmen için, askerlik görevine buradan başlamak övünülecek bir başlangıç sayılmaz. Birliklerden birine atanmak, orada askerliğin sıkıdüzenine ve güçlüklerine alışmak gerektir.

Nurettin Paşa: "1896'da Yunan savaşına gönüllü olarak katılmış ve Başkomutan olan Gazi Osman Paşa'nın emir subaylığına, İstanbul'a dönüşünde de padişahın yaverliğine ve konukçuluk görevlerine..." atanmış.

Bilindiği üzere Gazi Osman Paşa, İstanbul'dan Selanik'e dek gitmiş ve savaş alanına gitmeden Selanik'ten geri dönmüştür. Savaşa girmemiş bir komutanın emir subaylığına, ondan sonra da Sultan Hamit'in yaverliğine ve birtakım konukçuluk görevlerine atanmış olmak, bilmem ki ne denli anmaya ve övünmeye değer görülebilir?

Nurettin Paşa: "Sırasıyla yarbaylığa ve albaylığa yükseltilmiş ve 1908 yılı başlarında Selanik'te Üçüncü Ordu Karargâhı Özel Şube Müdürlüğüne atanmış..." Nurettin Paşa'nın hangi sıra ile albaylığa dek yükselmiş olduğu, Meşrutiyetten sonra yeniden binbaşılığa indirilmiş olmasıyla anlaşılıyorsa da, Selanik'te Üçüncü Ordu Karargâhı Özel Şube Müdürlüğüne atanmasını anlamak güçtür. Çünkü, kurmaylar arasında benim de görevli bulunduğum o orduda, denildiği gibi özel bir şube yoktu. Anlaşılan, ordu komutanı olan babası, oğlu için, özel ve gizli işlerle ilgili bir şube kurmuş olacak...

Nurettin Paşa, Üçüncü Ordu Komutanı bulunan: "Babası Mareşal İbrahim Paşa ile Meşrutiyet devriminin

¹ Hassa Ordusu.

yapılmasına ve ayaklanmanın ılımlı ve engelsiz olarak yürütülmesine çalışmışlar ve önderlik etmişler...”

Yaşamöyküsü kitapçığında, Nurettin Paşa’yı Sultan Hamit’in iki kez tutuklatıp sorguya çektiği; birincisinde sürgüne gönderilmesine, ikincisinde askerlikten kovularak altı yıl hapsine karar verildiği; ama babasının araya girip yalvarması üzerine kurtulduğu anlatıldıktan sonra: “İstanbul’dan bir yolunu bulup yine Rumeli’ye geçerek, 1908 Meşrutiyet devriminin hazırlanması ve yapılması için başka arkadaşlarıyla birlikte çalışmıştır.” sözleri yazılı bulunmaktadır.

Nurettin Paşa’nın uğradığı kıyımı kısaca anlatmak gerekirse, diyebiliriz ki, Sultan Hamit, özgür düşüncelerinden ötürü Nurettin Bey’e kızdıkça, onu yarbaylığa, albaylığa yükselterek sırmasını artırır ve sevip okşasın diye babasına bırakmış...

Mareşal İbrahim Paşa’nın Üçüncü Ordu Komutanlığı, oğlu Nurettin Bey’in de babasının emir subaylığı ve bunların Meşrutiyet devrimine ne denli ve ne ölçüde katıldıkları üzerinde birazcık bilgi vermek isterim. Bunun için, geçmiş günlerle ilgili kısa bir anımı anlatmama izininizi rica edeceğim.

Baylar, çeşitli ilişkilerle kuşkusuz şunları duymuşsunuzdur: Ben kurmay yüzbaşı olur olmaz, Sultan Hamit’in buyruğu ile Suriye’ye sürüldüm. Orada üç yıl kaldıktan sonra, o zaman Üçüncü Ordu bölgesi olan Makedonya’ya gönderildim. Ordu merkezi Manastır idi. Ordu karargâhı orada bulunuyordu. Selanik’te başkaca “Üçüncü Ordu Mareşallığı” adında bir komuta katı vardı. Üçüncü Ordu Komutanı Selanik’te otururdu.

Orada “Mareşal Kurmaylığı” diye bir kurmaylık da vardı. Ben 1908 yılında, kolağası olarak bu kurmaylıkta görevli idim. Uлуу özgürlüğe kavuşturmak için çalışan gizli dernekle pek yakından ilişkim vardı. Yanyalı Esat Paşa, Üçüncü Ordu Komutanı idi.

Süleyman Paşa oğlu Ali Rıza Paşa, kurmay başkanımızdı. O zaman binbaşı olan rahmetli Cemal Paşa ve Binbaşı Fethi Bey (şimdi Paris Elçisi) ve ben Mareşal kurmaylığının kurmayları idik.

**NURETTİN PAŞA
İLE BABASININ,
MEŞRUTİYET
DEVİRİMİNE KATI
LIŞLARI İLE
İLGİLİ ANILARIM**

¹ Maiyeti Müşirî Erkânıharbiyesi.

Her üçümüz, derneğin üyesi bulunuyorduk. Derneğin başarıya ulaşması için çalışıyorduk.

O günlerde, Üçüncü Ordu bölgesinde bulunan Serez'deki tümenin ve Serez Bölgesinin komutanı, mareşal aşamasında bir kişi idi. Bu kişiye, Sultan Hamit pek çok güveniyor ve inanıyordu. Bu kişi, mareşal olmasına ve Ordu Komutanı Esat Paşa'dan daha üstün bir aşamada bulunmasına karşın, İstanbul ile Makedonya arasında bir güvenlik bölgesi kurmak amacıyla, Serez'den uzaklaştırılmazdı. İşte bu önemli komutan, Mareşal İbrahim Paşa idi. Oğlu Nurettin Bey (Nurettin Paşa) da, babasının yanında bulunurdu. Meşrutiyetin kuruluşundan önceki günlerde, Mareşal İbrahim Paşa'nın bölgesinde bir binbaşı, zorbalık yönetimini¹ yerici bir konuşma yapmış. Bir çarşıt bunu curnal etmiş. Yerinde soruşturma yapmak için, o zaman Selanik'te Merkez Komutanı bulunan Yarbay Nâzım Bey İstanbul'ca görevlendirildi.

Dernek, Nâzım Bey'in bu görevi yapmasını önlemek için, onu vurdurdu. Yaralanan Nâzım Bey İstanbul'a götürüldü, Olayı soruşturmaya, İstanbul'ca görevlendirilen kişinin değil, ancak orduca görevlendirilecek bir kişinin gidebileceği, ilgililere anlatıldı. Ben görevlendirildim. Doğallıkla görevim zorbalık yönetimini yermiş olan binbaşısı kurtarmaktı.

Önce Serez'e gittim. Mareşal İbrahim Paşa'yı ziyaret ettim. Görüşme sırasında anladım ki, Paşa'nın büyük bir kaygısı vardır. İbrahim Paşa, kendi bölgesi içinde Sultan Hamit'e ve zorbalık yönetimine karşıcıl hiçbir kişi bulunmadığı ve bulunamayacağı yolunda, Padişaha güvence vermişti. Buna karşın, söz konusu binbaşı için verilen curnal, Sultan Hamit'in Mareşal İbrahim Paşa'ya olan güvenini sarsacak nitelikteydi. Bu curnalda yazılanların doğru çıkması, İbrahim Paşa'nın durumunu kötüleştirecekti. Bunu istemiyordu. Ben hemen, Paşa'nın kaygısını anladım ve dedim ki: "Paşa Hazretleri, sizin bölgenizde Padişah Hazretleri için kötü duygu besleyen bir kişinin bulunabileceğini sanmıyorum. Verilmiş olan curnalda yazılanların, yerinde soruşturulması, yüksek kişiliğinizce kurulmuş olan düzenbağını ve aşılannmış olan bağıllık duygularını kolaylıkla ortaya çıkaracaktır. İsterseniz, yapacağım so-

¹ istibdat idaresini.

ruşturına ile ilgili raporun bir örneğini yüksek kişiliğinize de göndereyim.”

Bu sözlerim İbrahim Paşa'nın sıkıntısını dağıttı. Beni beğendi. Oğlu Nurettin Bey'i çağırıp beni ağırlamalarını ve olayın geçtiği yere gidebilmem için kolaylık gösterilmesini buyurdu.

Soruşturmamın sonucu, binbaşy kurtardı; curnal vereni, “karacılık” cezasına çarptırdı. Mareşal İbrahim Paşa da, bölgesinde karşıcıl bir kişinin bulunamayacağını tanıtlayarak, padişahın kendisine olan inan ve güvenini pekiştirdi.

Mareşal İbrahim Paşa'nın böylece kendisine karşı beslenen güveni pekiştirmesi, çok geçmeden, bütün Make-donya'yı zorbalık yönetimine karşıcıl olanlardan temizlemekle görevlendirilmesine yol açtı.

Bu noktayı biraz açıklayayım. Dernek, bütün Make-donya'da örgütünü genişletti ve çalışmalarını artırdı. Artık hemen açıktan açığa ve korkusuzca çalışmalara başlandı.

Selanik'te, Ordu Mareşalliğinde bulunan Esat Paşa'ya güven kalmadı. Kurmay Başkanımız olan Ali Rıza Paşa'ya karşı kuşkuya düşüldü. Sultan Hamit bunları sorguya çekmek üzere birer birer İstanbul'a çağırttı. Ordu Mareşalliğine, her bakımdan inanılan ve güvenilen Mareşal İbrahim Paşa atandı ve gönderildi.

İbrahim Paşa'nın Selanik'e gelmekte olduğu duyulunca, Cemal Bey (rahmetli Cemal Paşa), ne olur ne olmaz diye, sudan bir nedenle Selanik'ten uzaklaştı. Arkadaşım Fethi Bey de, daha önce Jandarma Okulu Komutanlığına geçmişti. Selanik'te Ordu Komutanı ve Kurmay Başkanı yerinde yalnız ben bulunuyordum. Yeni gelen komutana, Üçüncü Ordu Komutanlığını ben teslim edecektim. Gerçekten de öyle oldu.

İbrahim Paşa, oğlu Nurettin Bey ile birlikte, trenle geç vakit Selanik'e geldi. Doğru Komutanlık binasına geldi. Orada kendisine durum üzerine bilgi verdim. Gece olmasına karşın, Ordu Karargâhında görevli bütün başkanları birer birer görmek istedi. Herkes gelip kendini tanıtıyordu. Mareşal Paşa, her yeni tanıdığı kişiye, kendisinin ne denli sert olduğunu, insanı yok edebilecek güçte bulunduğunu anlatmaya çalışır birtakım davranışlarda bulunarak; hiç de yeri olmayan sözler söyleyerek; ara sıra

çizmeli ayaklarını yere vurarak, daha başlangıçta korkutma siyaseti uygulamaya başladı.

Gece evime gittim. Ertesi gün erkenden, bir süvari, bir binek atı getirdi ve Mareşal Paşa'nın beni istediğini söyledi. Komutanlığa geldiğim zaman anladım ki, yeni komutan benim görevimde kalabileceğimi buyurmuş...

Şimdi baylar, gelelim ayaklanma ve devrim evresine...

İbrahim Paşa'nın korkutma siyaseti, gizli derneğin gözdağı verici tepkisiyle karşılandı. Paşa kızgınlıktan ve sertlikten vazgeçmek zorunluğunu duydu. Kimi arkadaşlar ve bu arada en çok Cemal Bey (Cemal Paşa) aracılığıyla devrim derneğinin gücü ve girişimindeki sıkı tutum İbrahim Paşa'nın oğluna anlatıldı. Babasının derneğe karşı aykırı bir davranışta bulunmaması söylendi ve Paşa'dan bu konuda güvence istendi. Örneğin: "Komutan Paşa, gizli derneğe karşı aykırı bir davranışta bulunmayacağını anlatmak üzere, cuma namazını filan camide kılacak ve ikinci sırada namaza duracaktır..." gibi birtakım isteklerde bulunuldu. İşte Nurettin Bey, bu gibi bildirimleri babasına duyurmak için aracı olarak kullanılıyordu. Ama önemli işlerde görevlendirilen ve çalıştırılan, babasının emir subayı Nurettin Bey değil, daha çok, derneğin üyesi ve güvenilir adamı, Komutanlık Katı Emir Subayı Yüzbaşı Kâzım Nami Bey (şimdi yazar ve öğretmen) idi.

İbrahim Paşa, derneğin isteklerine uymak zorunda bırakıldı. Ama derneğin örgütlerinden, girişimlerinden, kararlarından ve yaptığı işlerden kendisine hiçbir zaman bilgi verilmemiştir.

Özgürlük ve Meşrutiyet yönetiminin ne zaman yapılacağını da, ne İbrahim Paşa ne de oğlu Nurettin Bey, daha önceden hiç duymamışlar ve öğrenememişlerdir. Meşrutiyetin kuruluşu ile ilgili işlerin başından sonuna dek içinde bulunduğum, bütün ayrıntıları ve evreleriyle yakından ilgilendiğim için, bu konudaki anılarım, olduğu gibi aklımdadır.

Özgürlük ve Meşrutiyet devrimi ile ilgili ayaklanmanın Üsküp'te zamanından önce patlak vereceğini sandığımı için oradaki düzenlemeyi, Selanik'te ve başka yerlerde yapılacak düzenlemelerle uygun bir biçime koymak için Üsküp'e gitmişim. Oradan dönüşümde ve artık her yerde ayaklanmalar başladıktan sonra Mareşal İbrahim Paşa beni çağırdı ve şunları söyledi: "Beni ordu komutanlığında bırakacak mısınız, bırakmayacak mısı-

nız? Bırakılmayacaksam, bir saldırıya uğramadan ve onurum kırılmadan hemen İstanbul'a gideyim.” Dahası Paşa, masası üstünde duran yazı hokkasını eline alarak, olduğu gibi aklımda kalan şu sözü de ekledi: “Burada benim, yalnız bir hokkam var; onu alır, giderim.”

Gerekenlerle görüştüktan sonra, yanıt verebileceğimi, söyledim. Dernek adına yetkili olan öteki arkadaşlarla, İbrahim Paşa'nın komutanlığı işini görüştük. Bir zaman için kalmasında sakınca görmedik. Komutanlıkta kalması ile ilgili dernek kararını ben kendisine bildirdim.

Ama bir iki gün sonra, dağa çıkmış olan subaylardan bir teğmen, bulunduğu yerden, İbrahim Paşa'ya çok onur kırıcı bir tel çekmiş. İbrahim Paşa hemen beni çağırttı ve teli uzatarak dedi ki: “Beni komutan olarak burada bırakacağınızı bildirmiştiniz. Bu onur kırıcı tel nedir?”

Komutan Paşa'ya, dernekçe kendisi için aldığımız kararı bütün örgütümüze duyuracak zaman geçmediğini, özellikle dağbaşında bulunan subaylarımızın herhangi bir telgraf merkezinden bu gibi teller çektirmelerini önlemenin bugünlerde güç olacağını kabul etmesi gerektiğini söyleyerek, kendisini yatıştırmaya çalıştım.

Ama, aradan çok geçmeden, o zaman Yunan Sınırı Komutanı bulunan Muhlis Paşa, derneğin Manastır'daki Merkez Kurulunca Manastır'a çağırılmış. Muhlis Paşa, Ordu Komutanı İbrahim Paşa'dan izin almaksızın Manastır'a gitmiş. Bundan üzüntü duyan İbrahim Paşa, Muhlis Paşa'ya paylarcasına bir yazı yazmış.

Bunun üzerine, Muhlis Paşa'yı çağıran Merkez Kurulu, İbrahim Paşa'ya uzun bir tel çekmiş. Bu kez de, Mareşal Paşa beni çağırarak teli gösterdi ve: “Ya bu ne?” dedi.

Teli, başından sonuna dek okudum. Bu telde Konyar boyundan gelen Mareşal İbrahim Paşa'nın bütün yaşayışı, geçmişi, niteliği anlatıldıktan sonra, ağır ve çok onur kırıcı sözcüklerle zorbalık çağının, Sultan Hamit kulluğunun pek az rastlanılır bir örneği olan İbrahim Paşa'nın özgürlük için çalışan bir çevrede, özgürlük için çalışanlara komutanlık etmeye yeltenmesine şaşıldığı belirtilerek, hemen komutanlıktan çekilmesi bildiriliyor ve isteniyordu.

Baylar, bundan sonra gerçekten İbrahim Paşa Selanik'te duramadı. Dediği gibi, hokkasını alıp gitti.

Bunları öğrendikten sonra, Nurettin Paşa'nın Üçüncü Ordu Komutanı bulunan babası Mareşal İbrahim Paşa ile Meşrutiyet devriminin yapılmasına ve ayaklanmanın ılımlı ve engelsiz olarak yürütülmesine ne yolda çalışıp önderlik eylemiş olduklarını anlamak kolaylaşmıştır, sanırım. Denildiği gibi, "ayaklanmanın ılımlı olarak yürütülmesinde" bile etkin olamamışlardır. En büyük ılımsızlık, kendilerine karşı yapılmış olan işlemlerle kesinlik kazanmıştır.

Y A Ş A M Ö Y .
K Ü S Ü K İ T A P .
Ç I Ğ I N A G Ö -
R E , N U R E T T İ N
P A Ş A ' N İ N M E Ş -
R U T İ Y E T İ N K U -
R U L U Ş U N D A N
S O N R A Y A P T I Ğ I
İ Ş L E R

Yaşamöyküsü kitapçığının dördüncü sayfasında Nurettin Paşa'nın, Rumeli'den İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusuna katılarak yurt görevini yaptığından söz edilmektedir. 31 Mart olayı üzerine Rumeli'den İstanbul'a gönderilen kuvvetlerin komutanı rahmetli Hüsnü Paşa idi. Ben, bu kuvvetlerin kurmay başkanı idim. Bu kuvvetlere Hareket Ordusu adını veren, Hareket Ordusunun İstanbul'a dek gidişini düzenleyen ve yöneten ben idim. Nurettin Bey'in bu kuvvetlere katılarak görev aldığını bilmiyorum. Nurettin Paşa, birçokları gibi, Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştığı zaman, Yeşilköy'e ya da Bakırköy'e gelmiş olabilir.

Nurettin Paşa: "Yemen ilinin kurtarılması ve ayaklananların cezalandırılması için yapılan savaşlarda bir takım tümen birliklerine komuta etmiş..."

Her tümen komutanı, her savaşta bu durumda bulunur. Sonra: "San'a'nın kurtarılmasından sonra orada yığınak yapmış olan kuvvetlere komuta etmiş..."

Baylar, asker olanlar çok iyi bilirler ki, bir yerde çeşitli ordu birlikleri toplandığı zaman, orada bir merkez komutanlığı ya da mevki komutanlığı, bir ordugâh komutanlığı kurulur... Nurettin Paşa'nın San'a'daki komutanlığı bundan başka bir şey miydi?

Nurettin Paşa: "İmam Yahya ile uzlaşma yapılmasında Ahmet İzzet Paşa'ya yardım etmiş..."

Ahmet İzzet Paşa'ya sormadım; ama, İzzet Paşa ile birlikte bulunup çalışmalarına yakından katılan yetkili kişilerin söylediklerine göre, İmam Yahya ile uzlaşma görüşmelerinde, Nurettin Paşa hiçbir bakımdan ilgilenmemiştir.

Nurettin Paşa: "Balkan savaşlarına katılmak isteği ile Yemen'i kuzeyden güneye dek geçip Aden-Mısır-Suriye-Konya-İstanbul yoluyla Çatalca yakınlarında bulunan

Başkomutanlık Karargâhına varmış ve açık tümen komutanlığı bulunmamasından ötürü kendi dileğiyle, gönüllü olarak Dokuzuncu Alayın Komutasını üzerine almış...”

Nurettin Paşa'nın Yemen'den İstanbul'a gelmek için izlediği yol, Yemen'den İstanbul'a gelen bütün askerlerin ve sivillerin, kısacası herkesin izlediği yoldu. Yol, o idi. Nitekim, o günlerde biz de Afrika'da bulunuyorduk. İstanbul'a gelmek için Afrika çöllerini batıdan doğuya, Mısır'a dek deve ile geçtikten sonra, İskenderiye ile Triyeste arasındaki bütün Akdeniz ile Adriyatik denizini güneyden kuzeye ve Triyeste'den Bükreş'e dek Avrupa'yı ve ondan sonra da Karadeniz'i geçerek aynı karargâha ulaşmıştık. Yol, bu idi.

Nurettin Paşa, bu noktada asıl söylenmesi gereken konudan söz açmıyor. Nurettin Paşa, albaylıktan binbaşılığa indirildikten sonra, Yemen birliklerinde görevlendirilmek üzere yarbaylığa yükseltilmişti. Bu yükseltilmenin gereği olarak yarbaylıkla Yemen'de iki yıl kalması zorunlu iken, zamanından önce İstanbul'a gelerek, sözü geçen görevden kurtulma yolunu bulmuştur.

Yaşamöyküsü kitapçığının altıncı ve yedinci sayfalarında Nurettin Paşa'nın Irak Komutanlığından söz ediliyor; yerli araçları kullanarak yeniden ordu kurup dost ve düşmanın umduğunun ve beklediğinin tam tersine, yenilgiden yengi çıkarmak gibi bir tansık yarattığı belirtiliyor.

Baylar, Irak savaşlarının Nurettin Paşa zamanındaki gerçek durumu şudur:

İlk Irak Komutanı olan Süleyman Askerî Bey'in yenilgiye uğramasından ve kendini öldürmesinden sonra, Kafkasya'dan yeni birlikler gelinceye dek Irak'taki savaşlar, İngilizlerin dileğine ve yürüyüş hızına bağlı kalmıştır. Nurettin Paşa, Kûtülamare'de İngilizlere yenildikten sonra, gece gündüz ve hiç direnmeksizin yürüyerek Selmanpâk'a dek dağılık olarak geri çekildi.

İngilizler, Nurettin Paşa'yı kovalayarak Selmanpâk'a dek ilerlediler. Orada Kafkasya'dan gönderilmiş olan birlikler, İngiliz birliklerini karşıladı. Üç gün savaştıktan sonra Nurettin Paşa yenilgiyi kabul ederek geri çekilme buyruğu verdi. Birlikler, Diyale ırmağına dek kuzeye çekildi. Süvari artçısı çıkarılarak İngilizlerle bağlantı kurma yolu bile aranmadı. Oysa, o sırada İngilizler de geri çekil-

IRAK SAVAŞLA-
RINDA NURET-
TİN PAŞA

mişlerdi. Bu bilgiyi çöl Arapları verdi. Ondan sonra Nurettin Paşa, kendini toplayıp yeniden Selmanpâk-Kûtülmare doğrultusunda ilerledi.

Kûtülmare kuzeyinde İngiliz birlikleriyle geceleyin karşılaşıldı. Önlem almamak ve düzensizlik ve komuta bozukluğu yüzünden, tan yeri ağarırken birliklerimiz, düşmanın ateş baskınına uğradı. Erlerden, subaylardan ve komutanlardan birçok şehit verildi. Birlikler bozuldu, kendiliğinden geri çekilmeye başlandı. İngilizlerin de geri çekilmesi üzerine yeniden düzen sağlanabildi.

Irak'ta, yeni birlikler ve yeni araçlarla büyük ve kanlı savaşlar bundan sonra başlar ki, Nurettin Paşa'nın bunlarla ilişkisi yoktur.

Kitapçığın yine o sayfalarında: "Nurettin Paşa, İngilizlerle savaşırken ele geçirdiği uçaklarla da bir uçak filosu meydana getirmek gibi çok büyük başarılar göstermiştir." deniliyor.

Bu savın, pek bilisizce olduğunu söylemek zorundayım. Uçağın ve uçak filosunun ne olduğunu bilenler, böyle bir savın ne denli gülünç olduğunu kuşkusuz anlarlar.

**BÜYÜK SALDIRI
SIRASINDA NURETTİN
PAŞA SAVAŞ ALANINA
DÜRBÜN İLE
BAKMAI YERİ
TUTUYORDU**

Kitapçığın sekizinci sayfasında, Nurettin Paşa'nın dürbünle bakarken alınmış bir resmi vardır. Bu resmin altında şunlar yazılıdır:

"26 Ağustos 1922 saldırı günü, Kocatepe gözetleme yerinde Karahisar Meydan Savaşını yönetirken alınan fotoğraflardır."

O gün, hepimiz o tepede idik. Dürbünle bakanlar çoktu. Dürbünle en çok bakanlar da gözetleme görevi yapan subaylardı. Gerçekten, Nurettin Paşa'nın da savaş alanına dürbünle bakmayı yeğlediği benim de dikkatimi çekmişti.

Karahisar - Dumlupınar Meydan Savaşı yapılırken, "Başkomutan Savaşı" günü, Nurettin Paşa'yı, bir aralık, Kolordu Komutanı Kemalettin Paşa'nın (Şimdi Berlin Elçisi) gözetleme yerinde, savaş alanına dürbünle bakarken buldum. Birliklerimiz düşmanı yakından sıkıştırmış çok dikkat isteyen önemli bir durum meydana gelmişti. "Dürbünle bakmayı bırakınız! Savaşı yakından ve kendimiz yönetmek için ileri ateş dayangalarına gideceğiz!" dedim.

Nurettin Paşa, bu denli yaklaşmanın doğru olmadığını söyleyerek gitmek istemedi. Canım sıkıldı. "Siz burada

kalabilirsiniz!” dedim. Kemalettin Sami Paşa’ya da: “Siz benimle geliniz!” dedim ve otomobilime yürüdüm. Kemalettin Paşa “Baş üstüne!” dedi ve benimle birlikte yürüdü. Bu davranış üzerine, dürbünün başında yalnız bırakılan Nurettin Paşa’nın da arkamızdan geldiğini gördük. Dediğim yere gittik. Yunan ordusunun tutsak olmasıyla sonuçlanan o savaşı en küçük ayrıntılarına dek kendim yönetiyor ve gereken buyrukları, doğrudan doğruya kolordu komutanlarına ve başka komutanlara kendim veriyordum.

Buyruklarıma göre önlemler alınıp gereği yapılırken, ordu komutanı Nurettin Paşa yanımda duruyor ve olup bitenlere bakıyordu. Bir aralık, Kolordu Komutanını benim yanımdan uzaklaştırarak kimi buyruklar vermeye kalkışmış. Kolordu Komutanı, bu buyrukları yerine getiremez nitelikte görmüş; Ordu Komutanı ile Kolordu Komutanı arasında, saygı dışı çekişmelere benzer bir şeyler olmuş. Kemalettin Sami Paşa Nurettin Paşa’nın yanından biraz sert davranışla ayrılmış. Bu durumu anladım. Kemalettin Sami Paşa’yı yanıma çağırıp çöşkuya kapılmaması ve düzenbağını koruması gerektiğini söyledim. Sonra da, yalnız olarak Nurettin Paşa’yı çağırttım. Genel nitelikte kimi sorular sorarak, Kolordu Komutanına verdiği buyruğun gerçekten yerine getirilemeyecek bir buyruk olduğunu anlatmak istedim. Komutanlar, buyruk vermiş olmak için buyruk vermezler. Gerekli ve yapılabilir olan işleri buyururlar. Buyruk verirken kendini, o buyruğu yürütecek olanın yerine koymak ve buyruğun nasıl uygulanıp yürütüleceğini düşünmek ve bilmek gerektir.

Yaşamöyküsü kitapçığının dokuzuncu sayfasında, Irak’tan sonra, “Kafkas Cephesine gitmiş olan Nurettin Paşa’nın, Üçüncü Ordu Bölge Komutanlığında ve ordu komutanlığı vekilliğinde bir süre bulunduğu” yazılıdır. Bu görevlerin ne olduğunu ve bu sürenin kaç gün olduğunu sormak gerekir.

Nurettin Paşa, Kafkas Cephesinden İstanbul’a dönüşünde “Aydın, Muğla ve Antalya Bölge Komutanı sırasıyla İzmir’e gitmiş ve bulduğu dağınık birkaç müstahfaz birliğini¹ çarçabuk düzene sokup, yeni tümenler kurarak Yirmi Birinci Kolorduyu meydana getirmiş...”

¹Çoğu 40 yaşın geçmiş erlerden meydana gelen birlikler.

Baylar, kolordu kurmak, son zamanda, Birinci Dünya Savaşının boş gösterileri sırasına geçmişti. Özellikle, karşısında düşman bulunmayan bölgelerde, askerlik şubeleri ve askerlik daireleri kuruyormuşçasına kolaylıkla kolordu komutanlıkları kurulur ve gerekli yetkiler verilirdi. Gerçekten, bütün savaş cepheleleri “yardım!” diye inlerken, Yirmi Birinci Kolordu, önemsenecek bir varlık olsaydı, Aydın bölgesinde bırakılmazdı.

YAŞAMÖYKÜSÜ
KİTAPÇIĞINA
GÖRE NURETTİN
PAŞA'NIN İSTAN-
BUL'DA VE ANA-
DOLU'DA GÖR-
DÜĞÜ ÖNEMLİ
İ Ş L E R

Kitapçığın on altıncı sayfasında Nurettin Paşa'nın, “Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının girişimleri üzerine başlayan ulusal eylemlerin ileri gelenleriyle de ilişki kurarak...” İstanbul’da birtakım önemli işler yaptığından ve sonunda “İngilizlerin kendisini izlemeye başladıklarından”; “Mustafa Kemal Paşa’dan aldığı çağrı yazılarında artık İstanbul’dan çok Anadolu’da görev yapabileceğinin bildirilmesi...” üzerine ve daha başka nedenler dolayısıyla Anadolu’ya geçmiş olduğundan söz ediliyor.

Baylar, Nurettin Paşa'nın İstanbul’da İngilizlerle ve Damat Ferit Paşa Hükümetiyle anlaştığını; Ankara’da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisini ve onun Hükümetini bilmiyormuş gibi davranarak bizi İstanbul’la uzlaştırmaya çalıştığını ve bununla ilgili olarak aramızda geçen tel yazışmalarını ve zorunlu olarak Ankara’ya geldikten sonra da buradaki davranışlarını daha önce, yeri geldiğinde anlatmıştım. Bunları bir daha anlatmayacağım.

On sekizinci sayfada: “Yukarıda sözü edilen yurt görevlerini başarı ile yapmış olan Nurettin Paşa ile Büyük Millet Meclisi arasında, birtakım resmi işlerden dolayı, anlaşmazlık çıkması üzerine kendisi hemen Ankara’ya gelmiş ve bu anlaşmazlık iyi bir biçimde çözümlenip giderilmiştir.” tümcesine rastlanmaktadır.

Nurettin Paşa'nın, hükümetçe Merkez Ordusu Komutanlığından nasıl çıkarılıp askeri mahkemeye verilmek üzere Ankara’ya getirtildiğini ve Meclisin kendisine karşı olan kızgınlığı, asılmasını isteyecek denli ileri gitmişken, Başkomutan olarak, Meclis kürsüsünden Nurettin Paşa’yı savunarak nasıl kurtardığımı da anlatmıştım. Burada, sırası gelmişken, yalnız bir noktaya dikkati çekmek isterim. Yukarıda okuduğumuz tümceye göre, bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır, bir de Nurettin Paşa... Bunlar karşı

karşıya gelmişler... Anlaşmazlık giderilmiş... Bilindiği üzere, Meclisle karşı karşıya gelebilen yalnız hükümettir. Meclisin karşısına hükümet çıkar. Bir ordu komutanı, bir vali, herhangi bir görevli Meclisin karşısına çıkamaz.

Kitapçığın on sekizinci sayfasının son satırları, Nurettin Paşa'nın, "Tanrı'nın yardımıyla, yurdu tehlikeden kurtaran büyük utkunun başarıcısı ve etmeni olduğu ve ulusal tarihe bu kez de pek çok önemli ve benzeri bulunmayan bir onur ve övünç sayfası eklemeyi sağladığı..."nı anlatmaya ayrılmıştır.

Baylar, bu denli atakçasına bir sava şaşmamak ve bunu yadırgamamak elden gelmez. Gerçekten, Nurettin Paşa Genel Saldırıda Birinci Ordu Komutanlığında bulundu. Bütün öteki komutanlarla birlikte kendisine verdiğimiz görevleri yapmaya çalıştı. Bu sav kadar, yani bütün Türk ordusuna, ordumuzun büyük, küçük bütün komutanlarına, subaylarına ve bütün erlerine mal edilmesi gereken başarıyı ve onuru yalnız Nurettin Paşa'ya mal etmek kadar saçma, temelsiz ve **ayıp** bir şey olamaz! Nurettin Paşa'yı utkunun etmeni gibi göstermek, olsa olsa, kendisiyle alay etmek için olabilir. Yoksa Nurettin Paşa, Büyük Utkunun şerefine **katılmaya en az hakkı olanlardan biridir.**

**NURETTİN PA-
ŞA, B Ü Y Ü K
UTKUDA EN AZ
ONUR PAYI
O L A N K İ Ş İ D İ R**

Baylar, Büyük Saldırıda Nurettin Paşa'yı ancak saldırının ikinci günü Kocatepe'de yalnız bırakmıştım. Çünkü düşmanın yenildiğini ve geri çekileceğini anlamıştır. Yenilgisini bozguna çevirmek ve geri çekilme yollarını keserek düşman ordusunu tutsak etmek için artık Kocatepe'de değil, durumu daha genel alarak gözden geçirecek ve ona göre genel nitelikte önlemler alacak yerde bulunmamız gerekli idi. O gün bile, Cephe Komutanı İsmet Paşa'nın uygun görüp benim imzamlı yazdığı yüreklendirici kısa bir telefon buyruğu ile Nurettin Paşa'nın içgücünü korumak için önlem almak gerekli görünmüştü.

Ondan sonra, Nurettin Paşa'nın işine karışmak ve ordusunu kendim yönetmek zorunda kaldım. Böyle yapmasaydım, Nurettin Paşa'nın yenilgilerinden doğacak dokuncaları gidermek güç olurdu. Dumlupınar'da Kurmay Başkanı Emin Paşa'nın düzenlediği ileri yürüyüş buyruğunun kapsamını anlayamayan ama, anlamamış değil de daha

**NURETTİN PA-
ŞA'YI VE ORDU-
SUNU İZLEMEK
VE YÖNETMEK
ZORUNDA
K A L D I M**

iyisini düşünmek ve yapmak istiyormuş gibi davranan Nurettin Paşa'nın duraksaması üzerine, duraksamayla geçilecek zaman olmadığı uyarısında bulunarak kendisini, gerekli görüşü kabule zorladığım zaman, Nurettin Paşa bana demişti ki: "Paşam, siz bizi yalnız ve serbest bırakmıyorsunuz!" Buna, orada bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri, şu yolda ve sert bir dille yanıt verdi: "Paşa, Paşa! dedi. Bu ordu bizim, bütün yurdun gözbebeğidir. Onun yönetimini rastlantılara bırakamayız!"

Dumlupınar'dan Uşak'a giderken yolda, Nurettin Paşa'nın aldığı önlemlerdeki eksikliği anlayıp tümenlerine kendim buyruk vererek önlem aldırmasaydım Trikupis tutsak edilmeyebilirdi. Uşak'ta kötü bir durumla karşılaşabilirdik. İzmir'e vardktan ve hükümet konağına girdikten sonra, güneyden gelen top ve tüfek seslerini kendi kulağımla işitip ve Nurettin Paşa'nın öngörüşsüzlüğünü ve aymazlığını anlayıp hemen buyruk vererek önlem aldırmasaydım, İzmir'e girmiş ve İzmir sokaklarında halkın içine karışmış olan birliklerimizin, biz de içinde olmak üzere korkuya düşüp darmadağın olması işten bile değildi.

İşbilirlik ve akıllılık taslayan Nurettin Paşa'nın, İzmir'de yabancı resmi görevlilerle yaptığı, tutanağa geçmiş konuşmasını kendim düzeltmeseydim, İzmir'e girmekten doğan yaygın sevinci yarıda bıraktıracak durumlardan belki de kaçınılamayacaktı.

Baylar, bu söylediklerim, bütün ordu ileri gelenlerinin bildiği gerçeklerdir. Bu gerçekleri yalnız bir kişinin bilmediği anlaşıyor; o da Nurettin Paşa'dır. "Kuşatan, yenen, kurtaran, gazi" sanlarıyla kendini andırmak gibi çocukça bir tutkuya kapılan Nurettin Paşa'nın, "Kûtülamere Kuşatıcısı Nurettin Paşa" diye bir kartını görmüştüm. Nurettin Paşa bu kartı, Taşköprü'de otururken, Kastamonu Bölgesi Vali ve Komutanı bulunan Muhittin Paşa'ya (şimdi Kahire Elçisi) göndermiş. Kartın boş yerlerine yazdığı yazılar arasında, karttaki sanla ilgili olarak: "Bunu da benden kimse alamaz ya!" diye bir tümce de vardı. Muhittin Paşa bu kartı ve karttaki yazıyı usla, sezgiyle bağdaşır göremediği ve dikkate değer bulduğu için, olduğu gibi bana ilemişti. **Evet onu ondan kimse alamaz; ama onu ona veren de yoktur.** Her başarılı savaşa katılan kişinin, hakkı yokken, kendisini, savaşı kazanan ve bu işte tek etmen olan kişi diye göstermesi, örnek tutulacak bir ahlak kuralı sayılmaz.

Yurdumuzun çocuklarına, böyle gerçeğe uymayan yol tutmak ve davranışlarda bulunmak alışkanlığını veremeyiz. Gelecek kuşaklara, böyle havadan, “yenen, kurtaran” sanları kazanılabileceği gibi yanlış bir düşünceyi kalıt olarak bırakamayız!

Yaşamöyküsü kitapçığının kabındaki “Gazi” sanının kullanılmasına gelince, bu sanı Nurettin Paşa’ya kitapçığı yayımlayan “A. S.” verebilir. Ama gerçek ve yasa bununla yalnız ve ancak alay eder. Gerçi, savaşa “ya şehit, ya da gazi olmak için” gidilir. Genel olarak, savaş alanında ölenlerin hepsine “şehit” derlerse de, sağ kalanların hepsine “gazi” sanı verilmez. Bu san, ancak yasa ile verilir. Uygur bir ulusun, yüksek çıkarları gereği, yapmak zorunda kaldığı savaşlar, Arap boylarının savaşçıları değildir. Öyle bile olsa, bu savaşlardan sağ ve esen çıkanları koçaklamak¹ için belki, yalnız anaları babaları: “Benim gazi oğlum!” der ve övünür. Ama ulus ve tarih, san vermede o denli açık elli değildir.

ULUS VE TARİH
SAN VERMEKTE
O DENLİ AÇIK
ELLİ DEĞİLDİR

Yaşamöyküsü kitapçığının son sayfasından da bir tümce alarak bu öyküyü bitirelim:

Nurettin Paşa, “İrak cephesinde iken yerli halkın kendisine vermiş olduğu, Peygamber Hazretlerinin Kerbelâ’da yatan torunu İmam Hüseyin Hazretlerinin kutlu kılıcını taşımakla onur duyar.”

Baylar, bu nasıl söz!

Kerbelâ, Peygamber’in torunu, imam, kutlu kılıç, onur duymak... **Bilisizlerin hoşuna gidecek bu gibi sözlerle ulusu aldatmak yolunu tutanlar, artık biraz acısınlar!.. Ulus da, uyanıklığını ve sağgörüsunü artırsın!**

Baylar, bağımsız olarak başarı sağlayamayacağını anlayan birtakım kişiler de, iki yüzlü davranışlarla içimize girmek yolunu bulabilmişlerdi. Bunların içyüzleri İkinci Meclis toplanıp da göreve başladıktan sonra anlaşılacaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci seçim dönemi, yeni Türkiye Devletinin tarihinde mutlu bir geçiş evresine rastladı. Gerçekten, dört yıllık Kurtuluş Savaşı-mız, ulusumuzun ününe, sanına yaraşır bir barışla sonuçlanmış bulunuyordu.

LOZAN BARIŞ
ANTLAŞMASI

¹ takdir etmek.

24 Temmuz 1923'te Lozan'da imza edilen antlaşma, 24 Ağustos 1923'te Mecliste onaylandı.

**M O N D R O S
ATEŞKES ANLAŞ-
MASINDAN SON-
RA TÜRKİYE'YE
YAPILAN DÖRT
BARİŞ ÖNERİSİ-
NİN KARŞI-
LAŞTIRILMASI**

Baylar, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra, düşman devletler Türkiye'ye dört kez barış koşulları önermişlerdir. Bunların birincisi, Sevr tasarısıdır. Bu tasarı İtilâf devletlerince, Yunan Başbakanı Bay Venizelos'un da katılmasıyla düzenlenmiş ve üzerinde bir görüşme yapılmaksızın Vahdettin Hükümetince 10 Ağustos 1920'de imza edilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisince bu tasarı tartışılmaya değer bile görülmemiştir.

İkinci barış önerisi, Birinci İnönü Savaşından sonra toplanan Londra Konferansının bitiminde, 12 Mart 1921'de yapılmıştır. Bu öneri, Sevr Antlaşmasında kimi değişiklikler yapılmasını kapsıyor idiyse de, değinilmemiş olan sorunlarda Sevr tasarısındaki maddelerin tümünün, olduğu gibi bırakıldığını kabul etmek gerekir.

Bu öneri, bizce tartışma konusu olmadan, İkinci İnönü Savaşının başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Üçüncü barış önerisi 22 Mart 1922'de, yani Sakarya Utkusundan ve Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşmasından sonra, yakın bir saldırımızın beklendiği sıralarda, Paris'te toplanan İtilâf devletleri dışişleri bakanlarınca yapılmıştır. Bu öneride, Sevr tasarısını temel edinerek işe başlama ilkesinden vazgeçilmişti; ama bu da ana çizgileriyle ulusal amacımızı gerçekleştirecek nitelikten uzaktı. Dördüncü öneri, Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelere konu olmuştur.

İtilâf devletlerinin Türkiye'ye kabul ettirmeyi düşündükleri tasarılarla Kurtuluş Savaşı sonunda elde ettiğimiz sonucu açıkça gözden geçirmek için, bu dört türlü öneri arasında, yalnız en önemli konuları ele alarak kısa bir karşılaştırma yapmayı yararlı sayarım.

I. Sınırlar

a - Trakya sınırı :

Sevr'de: Çatalca hattından biraz ilerde bulunan Podima-Kalikratya çizgisi.

Mart 1921 önerisinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 önerisinde: Tekirdağ bizde Babaeski, Kırklareli ve Edirne Yunanlılarda kalmak üzere bir çizgi.

Lozan'da: Karaağaç da bizde olmak üzere Meriç çizgisi.

b - İzmir bölgesi:

Sevr tasarısında: Bu bölgenin sınırları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az çok yakın yerlerden geçmektedir.

Bu bölge Türk egemenliğinde kalacak; ama Türkiye bu egemenliği kullanma hakkını Yunanistan'a verecek; Türk egemenliğinin belirtisi olarak İzmir kentinin dış direnecilerinden¹ birinde Türk bayrağı bulunacaktı. Bir bölge meclisi toplanacak ve beş yıl sonra bu meclis, bölgeyi temelli Yunanistan'a katmaya karar verebilecekti.

Mart 1921 önerisinde: İzmir bölgesi Türk egemenliğinde kalacak, İzmir kentinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir bölgesinin geri kalan yerlerinde, çeşitli soydan halkın sayısal oranına göre kurulan bir jandarma birliği bulunacak, bu birliğe İtilâf devletleri subayları komuta edecek.

Yönetim işlerinde de yine çeşitli soydan halkın sayısı oranı göz önünde tutulacak ve bölgenin Milletler Cemiyetince atanacak Hristiyan bir valisi olacak, bu valinin yanında, seçim yoluyla kurulmuş bir meclisle bir danışma kurulu bulunacak, Valilikçe, Türkiye'ye, gelire göre artan bir vergi verilecek; bu anlaşma beş yıl sürecek ve iki yandan birinin isteği üzerine Milletler Cemiyetince değiştirilebilecek.

Mart 1922 önerisinde: Bütün Anadolu ve dolayısıyla İzmir de bize geri verilecek yollu aldatıcı bir söz verme var. İzmir Rumlarının yönetime adaletli olarak katılması için, benzeri bir hak, Yunanistan'da kalacak Edirne Türklerine de tanınmak koşuluyla, bir yöntem saptanması konusunda itilâf devletleri, Türkiye ve Yunanistan'la anlaşacaklardır.

Lozan'da: Doğallıkla bu gibi sorunlar söz konusu bile olmamıştır.

c - Suriye sınırı:

Sevr'de: Akdeniz kıyısında, aşağı yukarı, Karataş burnundan başlayarak Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epey güneyde ve Suriye topraklarında bırakan bir sınır.

¹ istihkâmlarından.

Mart 1921'de: Aşağı yukarı şimdiki sınır olmak üzere Fransızlarla ayrıca bir anlaşma imzalanmıştır.

Lozan'da: 20 Ekim 1921 günlü Ankara Anlaşması sınırları olduğu gibi bırakılmıştır.

ç - Irak sınırı:

Sevr'de: İmadiye bizde kalmak koşuluyla, Musul ilinin kuzey sınırı.

Mart 1921 önerisinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 önerisinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da: Sınırın saptanması sonraya bırakılmıştır.

d - Kafkas sınırı:

Sevr'de: Türk-Ermeni sınırının saptanması Amerika Cumhurbaşkanı Vilson'a (Wilson) bırakılmıştır. O da, sınır olarak, Karadeniz kıyısında Giresun'un doğusundan başlayıp Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van gölü güneyinden geçen ve birçok yerlerde Birinci Dünya Savaşındaki Türk-Rus cephesini izleyen bir çizgiyi göstermiştir.

Mart 1921 önerisinde: Milletler Cemiyeti, bir Ermeni yurdu kurulması için doğu illerinden Ermenistan'a bırakılacak toprakları saptamak üzere bir yarkurul görevlendirecek ve Türkiye bu yarkurulun kararını kabul edecek.

Mart 1922 önerisinde: Bir Ermeni yurdu kurulması için Milletler Cemiyetine başvurulacağından söz edilmektedir.

Lozan'da: Bu sorun ortadan kaldırılmıştır.

e - Boğazlar bölgesi:

Sevr'de: Rumeli'nin Türkiye'de kalan parçasının tümü.

Anadolu'da Ege Denizi kıyısında, aşağı yukarı İzmir bölgesi sınırından başlayarak Manyas gölünün güneyine, Bursa ile İznik'in biraz kuzeyinden ve Sapanca gölünün batı ucundan Ahabadr deresinin¹ kavşağına değin uzanan bir çizgi ile sınırlandırılmış bir bölge. Bu bölgede asker bulundurma ve askerlikle ilgili işler yapma hakkı yalnız

¹ Haritada böyle bir dere bulunamamıştır. "Ağva" deresi olabilir. *Söylev*'in ilk baskısına ekli haritadaki sınır bu kanıyı pekiştirmektedir.

İtilâf devletlerinin olacaktı. Adı geçen bölgedeki Türk jandarması da İtilâf devletleri komutanlığına bağlanacaktır.

İtilâf devletleri, bu bölgedeki askerlikle ilgili işlerde kullanılabilecek tren ve karayolları yapımını yasaklayabileceği gibi, yapılmış olan yollardan bu işlerde kullanılabilecek olanları da bozdurabilecektir.

Mart 1921 önerisinde: Çanakkale güneyinde Bozcaada karşısından Karabiga'ya çekilen çizginin kuzeyi ile Boğaziçi'nin iki yakasında 20-25 kilometrelik bir bölge.

Çanakkale Boğazı'nın yükseklerden bakan her iki yanındaki adalar.

İtilâf devletleri yalnız, Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ile bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak; bu koşulla İstanbul'u ve İzmit yarımadasını boşaltacak ve Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye, ya da Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine izin verecektir.

Mart 1922 önerisinde: Erdek yarımadası dışta kalmak üzere Çanakkale sancağı. Boğaziçi'nin güneyinde o zaman yansız sayılan bölge, yani aşağı yukarı İzmit yarımadası askerden arınmış bölge olacaktır.

Yurdumuzda, İtilâf devletlerinin kuvvetleri kalmayacaktır.

Lozan'da: Gelibolu yarımadasıyla Kumbağı, Bakla Burnu çizgisinin güneydoğusu; Çanakkale bölgesinde kıyından yirmi kilometrelik bir yer ve Boğaziçi'nin iki yakasında kıyından on beş kilometrelik birer bölge ve Marmara'da da İmralı adasından başka adalar ile Bozcaada ve Gökçeada askerden arındırılacaktır.

Hiçbir yerde İtilâf devletlerinin kuvvetleri kalmayacaktır.

II. Kürdistan

Sevr'de: İtilâf devletleri delegelerinden kurulacak bir yarkurul, Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölge için özerk bir yönetim biçimi hazırlayacaktır.

Antlaşmanın imzasından bir yıl sonra, bu bölgenin Kürt halkı, Milletler Cemiyetine baş burarak, Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den ayrı, bağımsız bir devlet kurmak

istediğini tanıtlarsa ve Milletler Cemiyeti bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki her türlü haklarından vazgeçecektir.

Mart 1921 önerisinde: İtilâf devletleri yeni durumu göz önünde tutarak bu konuda Sevr tasarısında değişiklik yapmayı göz önüne almak eğilimindedirler. Ancak bu değişikliğin yapılması, özerk olarak yönetilen bölgeler ile Kürt ve Asurlu-Geldanlı çıkarlarının yeterince korunması için hükümetimizin kolaylık göstermesi koşuluna bağlanmıştır.

Mart 1922 önerisinde: Söz konusu edilmemiştir. Lozan'da: Doğallıkla söz konusu ettirilmemiştir.

III. Sömürü Bölgeleri¹

Sevr Antlaşmasından sonra İtilâf devletlerinin aralarında imzaladıkları üçlü anlaşmaya göre:

a - Fransız sömürü bölgesi:

Suriye sınırıyla aşağı yukarı Adana ilinin batı ve kuzey sınırı ve Kayseri ile Sivas'ın kuzeyinden geçen ve Muş'a yaklaştıktan sonra bu kenti dışarda bırakarak Cizre'ye² uzanan bir çizginin içinde kalan bölge.

b - İtalyan sömürü bölgesi:

İzmit yarımadasından çıktıktan sonra Afyonkarahisar'a dek Anadolu tren yolu ve oradan Kayseri yakınında Erciyes dağı yöresine dek uzanan çizgiyle İzmir bölgesi, Ege Denizi, Akdeniz ve Fransız bölgesi arasında kalan bölge.

Mart 1921'de: Bekir Sami Bey'le Fransız ve İtalyan dışişleri bakanları arasında imzalanıp hükümetçe kabul edilmeyen anlaşmalara göre:

a - Fransız sömürü bölgesi:

O sırada Fransızların elinde bulunan yerlerle Sivas, Elazığ ve Diyarbakır illeri.

b - İtalyan sömürü bölgesi:

Antalya, Burdur, Muğla, Isparta sancakları ile Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının sonradan saptanacak yerleri.

Mart 1922 önerisinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da: Söz konusu edilmemiştir.

¹ İktisadî Menatik-ı Nüfuz.

² *Söylev*'de yazılı olan "Cezirei ibni Ömer", Cizre'nin eski adıdır.

IV. İstanbul

Sevr'de: Antlaşma tastamam uygulanmazsa, İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1921 önerisinde: Bu gözdağının kalkacağı, Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurabileceği ve Boğaziçi'nin çevresindeki askerden arınmış bölgeden asker geçirmemize izin verilebileceği yazılıdır.

Mart 1922 önerisinde: İstanbul'dan çıkarılacağımız yolundaki gözdağının kaldırılacağına ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin de artırılacağına söz verilmektedir.

Lozan'da: Söz konusu olmamıştır.

V. Uyruklu k

Sevr'de: Gerek İtilâf devletlerinden (Yunanistan da içinde olmak üzere), gerek yeni kurulan devletlerden (Ermenistan vb.) birinin uyrukluğuna girmek isteyen Türk uyruklarından hiç kimseye, Türk Hükümetince engel olunmayacak ve bunların yeni uyrukluğ u kabul edilecektir.

Mart 1921 önerisinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1922 önerisinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan Antlaşmasında: Söz konusu edilmemiştir.

Ancak, görüşmeler sırasında İtilâf devletleri bir adamın uyrukluğunu saptamak işinde Türkiye'deki yabancı elçiliklerle konsoloslukların verecekleri belgelerin yeter sayılmasını istemişlerdi. Bu öneri, Sevr tasarısının yukarıda söz konusu edilen 128'inci maddesinin yeni bir biçimiydi. Doğallıkla bunu kabul etmedik.

VI. Adalette Ayrıcalık Hakları

Sevr'de: İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcilerinden kurulan dört üyeli bir yarkurul, ayrıcalık haklarından yararlanan öteki devletlerin uzmanlarıyla birlikte yeni bir yöntem düzenleyecek ve Osmanlı Hükümetiyle görüştüktan sonra bu yöntemi öğütleyebilecek.

Osmanlı Hükümeti bu yöntemi kabul edeceğine şimdiden kesin söz verecek.

Mart 1921 önerisinde: Sözü geçen yarkurulda, Türkiye'nin de temsilci bulundurmasını İtilâf devletleri kabul etmektedir.

Mart 1922 önerisinde: 1921 önerisi gibi.

Lozan'da: Ayrıcalık haklarıyla ilgili hiçbir şey yoktur. Danışma niteliğinde olmak üzere, birkaç yabancı uzmanı, beş yıl için, çalıştırmayı kabul ettik.

VII. AZINLIKLARIN KORUNMASI

Sevr'de: 1918 Ateşkes Anlaşmalarından sonra yapılan bütün antlaşmalarda bulunan hükümlerden başka, Türkiye'nin, özellikle şunları da kabul etmesi istenilmiştir:

a- Yerlerinden ayrılmış olan ve Türk olmayan bütün halkın eski yerlerine gönderilmesi,

Başkanları Milletler Cemiyetince atanacak olan yargıcı yarkurulları aracılığıyla bunların haklarının geri verilmesi; bu yarkurullar isterlerse, Türk olmayan halkın yıkıma uğrayan mallarının onarılması için de, paraları hükümetçe ödenmek üzere işçiler sağlanması, göç ettirme ve buna benzer işlerde parmağı bulunduğu, adı geçen kurullarca öne sürülen herkesin sürgün edilmesi vb.

b - Türk Hükümeti, azınlıkların, Millet Meclisinde kendi sayıları oranında temsilci bulundurmalarını sağlayan bir seçim yasası tasarısını iki yıl içinde İtilâf devletlerine sunacaktır.

c - Patrikhanelerle bunlara benzer kurumlara tanınmış olan bütün ayrıcalıklar artırılıp pekiştirilmekte, bunların yönettikleri okul, öksüzler yurdu ve benzerleri üzerinde o güne değin hükümetin kullanmış olduğu az etkili bir denetleme hakkı da kaldırılmaktadır.

ç - İtilâf devletleri, Milletler Cemiyeti Kuruluna danışarak bu kararların yürütülmesini sağlamak için alınması gereken önlemleri saptayacaklardır. Türkiye bu konuda, sonradan alınacak her önlemleri kabul edeceğine şimdiden kesin söz verecektir.

Mart 1921 önerisinde: Azınlıklardan söz edilmemiştir. Bu öneri Sevr'de yapılacak değişiklikleri kapsadığı için, bundan, adı geçen antlaşmanın azınlıklarla ilgili bölümünün değiştirilmeyeceği anlamı çıkarılabilir.

Mart 1922 önerisinde: Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklarla ilgili bir önlemler dizisi önerileceği ve bunların iyi uygulanmasını denetlemek için Milletler Cemiyetince komiserler atanacağı yazılıdır.

Önlemlerin ne olacağı belirtilmemiştir.

Lozan'da: Ulusal Andımızda kabul etmiş olduğumuz üzere ve yalnız Müslüman olmayanlara uygulanmak için, Birinci Dünya Savaşından sonra yapılan bütün uluslararası anlaşmalarda bulunan hükümler.

VIII. Askerlikle İlgili Hükümler

Sevr'de:

Türkiye'nin silahlı kuvvetleri şu sayıları aşmayacaktır:

Padişahı Koruma Birliği	700 kişi
Jandarma	35.000 kişi
Jandarmayı desteklemek için özel birlikler	15.000 kişi
	50.700 kişi

Harp Akademisi ve askeri okullar öğrencileri, depo birliklerinde ve çeşitli işlerde görevli erlerle subaylar da bu sayının içindedir.

Özel birliklerin, 15 batarya dağ topu bulunabilecek; sahra topu, ya da ağır topu olmayacaktır.

Ülke, çeşitli bölgelere ayrılacak ve her bölgede bir jandarma birliği bulunacaktır.

Jandarmanın topu ve teknik araçları bulunmayacaktır.

Özel birlikler kendi bölgelerinin dışında kullanılmayacaklardır.

Jandarma subayları arasında, bin beş yüzü geçmemek üzere, yabancı subay bulunacaktır. Her bölgedeki yabancı subaylar bir ulustan olacaktır.

Sonradan saptanacak olan bu bölgelerin sayısı belirtilmemekle birlikte; sayının, İtilâf devletlerinin düşüncesine göre, en az dört olacağı, Antlaşmanın kimi hükümlerinden, özellikle bir birliğin kuvvetinin bütün birlikler kuvvetinin dörtte birini aşmayacağı yolundaki hükümden çıkarılabilir. Böylelikle İngiltere, Fransa ve İtalya subaylarının birer bölgesi bulunacağı gibi, belki Yunanistan'a

ve belki de ilerde Ermenistan'a birer bölge verilmesi düşünülmüştür.

Özel birliklerin erleriyle jandarmaların hepsi aylıklı olup bunlar, en az on iki yıl askerlik edecek ve zorunlu askerlik ödevi kalkacaktır.

Her bölgedeki birliğe alınacak erler ve subaylar o bölge halkından olacak ve askerler arasında her soydan adam bulundurulmasına elden geldiğince dikkat edilecektir.

Deniz kuvvetlerimiz yedi gambot ile altı torpidoyu geçmeyecek; hiçbir uçağımız ve güdümlü balonumuz olmayacaktır.

İtilâf devletlerinin kara, deniz ve hava denetleme kurullarının, ülkemiz içinde her türlü denetleme hakları olacaktır. Özellikle Kara Denetleme Kurulu:

Türkiye'nin kullanabileceği polis, gümrükçü, orman koruyucusu vb. gibi görevlilerin sayısını saptamak; artacak silah ve cephanelerimizi almak; ülkemizi bölgelere ayırmak, her bölgede bulunacak jandarma ve özel birlik sayısını saptamak, bunların hangi işlerde, nasıl çalıştırıldıklarını denetlemek, yabancı subayların sayısını ve oranını saptamak ve hükümetle işbirliği yaparak yeni silahlı kuvvetlerimizi düzenlemekle vb. görevli olacaktır.

Mart 1921 önerisinde: Jandarma sayısı: 45.000'e, özel birliklerin asker sayısı 30.000'e çıkarılmıştır.

Hükümet, Jandarmanın yurt içinde dağıtımını, İtilâf devletlerinin yukarda sözü geçen Kara Denetleme Kurulu ile anlaşarak yapacaktır.

Jandarma subay ve astsubay oranı yükseltilecektir. Yabancı subay sayısı azaltılacak ve bunların birliklere dağıtımı, Kara Denetleme Kurulu ile hükümet arasında uzlaşarak kararlaştırılacaktır. (Bununla belki de her bölgede bulunacak yabancı subayların bir ulustan olmayacağı anlatılmak istenmiştir.)

Mart 1922 önerisinde: Aylıklı er kullanılması ile ilgili yöntem, olduğu gibi bırakılmış; jandarma 45.000'e, özel birliklerdeki asker sayısı 40.000'e çıkarılmıştır.

Jandarmada yabancı subayların kullanılması Türkiye'ye öğütlenmekle birlikte bu, koşul olarak ileri sürülmemektedir.

Lozan'da: Trakya ve Boğazlar'da askerden arınmış duruma getirilen bölgelerle ilgili sınırlamalardan başka hiçbir şey yoktur. Dahası, Boğaziçi'nin iki yakasındaki askerden arınmış bölgede 12.000 asker bulundurabilmek hakkını kazanmışızdır. Bu bölgeler için bile hiçbir denetleme kabul edilmemiştir.

IX. C e z a

Sevr tasarısında: İtilâf devletleri (bu arada Yunanistan) ve Türkiye'den toprak almış olan devletler (Ermenistan ve başkaları) isterlerse, Türkiye, savaş sırasında savaş kurallarına aykırı davranışlarda bulunmuş, ya da Türkiye içinde kıyımlar yapmış ve zorla göç ettirme gibi işlere karışmış olan kimseleri, teslim edecektir. Bu kimseler, kendilerini isteyen devletin askeri mahkemesince yargılanacak ve cezalandırılacaklardır.

Mart 1921 önerisinde: İtilâf devletlerinin önerilerinde bundan söz edilmemiştir. Ancak Bekir Sami Bey'in, İngilizlerle imza etmiş olduğu değiş tokuş¹ sözleşmesinde, elimizdeki bütün İngilizlerin verilmesine karşın bir kısım Türkleri suçlu sayarak İngilizler elinde bırakmayı kabul etmiş olması, Sevr tasarısında bulunan eski hükümlerin daha yumuşatılmışından başka bir şey değildir.

Mart 1922'de: Bundan söz edilmemiştir.

Lozan'da: Söz edilmemiştir.

X. Ak ç a l ı İ ş l e r

Sevr'de: İtilâf devletleri, Türkiye'ye yardım konusunda, İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinden bir Maliye kurulu kuracaklar ve bu kurulda danışman niteliğinde bir Türk komiseri bulunacaktır.

İşbu kurulun görevleri ve yetkisi aşağıdaki gibi olacaktır:

a – Türkiye'nin gelirlerini korumak ve artırmak için her türlü önlemleri alabilecektir.

b – Türk Millet Meclisine sunulacak olan bütçe, önce Maliye Kuruluna sunulacak ve onun kabul ettiği biçimde, Meclise gönderilecektir. Meclisin yapacağı deği-

¹ mübadele.

şiklikler, ancak Kurulca uygun görülürse yürürlüğe konulabilecektir.

c – Kurul, doğrudan doğruya kendisine bağlı olacak ve üyeleri kendisinin uygun bulacağı kişilerden seçilip atanacak Türk Maliye Teftiş Kurulu aracılığı ile, bütçenin ve akçalı yasa ve tüzüklerin uygulanmasını denetleyecektir.

ç – Genel Borçlar¹ Kurulu ve Osmanlı Bankasıyla anlaşarak Türkiye'nin para işlerini düzenleyecek ve düzeltacaktır.

d – Türkiye'nin, Genel Borçlara karşılık tutulan gelirler dışında kalan bütün gelirleri işbu Maliye Kurulunun buyruğuna verilecektir. Kurul bunlarla:

İlkin, kendisinin ve Türkiye'de kalacak olan İtilâf devletleri kuvvetlerinin giderilerini karşıladıktan sonra, 30 Ekim 1918'den beri İtilâf devletleri ordularının gerek bugünkü Türkiye'de gerek Osmanlı İmparatorluğunun başka yerlerindeki giderlerini ödeyecektir.

İkinci olarak, Türkiye yüzünden dokuncaya uğrayan bütün İtilâf devletleri uyruklarının gördükleri dokuncaları ödeyecektir.

Türkiye'nin gereksemeleri bundan sonra düşünülecektir.

e – Hükümetçe verilecek her bir ayrıcalık, Maliye Kurulunun onamasına bağlıdır.

f – Şimdi yürürlükte olan kimi vergilerin Genel Borçlar Kurulunca doğrudan doğruya toplanması yöntemi, Kurulun onayıyla, elden geldiğince geliştirilecek ve bütün Türkiye'de uygulanacaktır. Gümrükleri, Maliye Kurulunca atanıp işten çıkarılabilecek ve bu kurula karşı sorumlu olacak bir genel müdür yönetecektir vb.

Mart 1921 önerisinde: Yukarıda adı geçen Maliye Kurulu, Türk Maliye Bakanının onursal başkanlığı altında bulunacaktır. Kurulda Bir Türk delegesi bulunacak ve bu, Türk maliyesi ile ilgili işlerde oy kullanacaktır. İtilâf devletlerinin akçalı çıkarları ile ilgili işlerde ise, Türk delegesinin yetkisi, ancak danışma niteliğinde olacaktır.

Türk Millet Meclisinde, Türk Maliye Bakanı ile Maliye Kurulunca birlikte hazırlanacak bütçede değişiklik

¹ Düyün-u Umumiye.

yapma yetkisi bulunacaktır. Ama, yapılacak değişiklikler, bütçenin denkliliğini bozacak nitelikte ise, bütçe onanmak üzere yeniden Maliye Kuruluna gönderilecektir.

Türk Hükümeti, ayrıcalıklar verme hakkını yine elde edecektir. Ancak, Türk Maliye Bakanı bu konudaki sözleşmelerin Türk Hazinesi çıkarına uygun olup olmadığını Maliye Kurulu ile birlikte inceleyecek ve bu konuda birlikte karar alınacaktır.

Mart 1922 önerisinde: Maliye Kurulu oluşturmaktan vazgeçilecektir. Ama, İtilâf devletlerine olan savaştan önceki borçların ödenmesi ve pek aşırı olmayan bir dokunca ödentisinin verilmesi için gereken denetlemenin Türk egemenliği ilkesiyle bağdaştırılmasına çalışılacaktır.

Savaştan önceki Genel Borçlar Kurulu, olduğu gibi bırakılacak ve yukarıda sözü edilen iş için İtilâf devletlerince bir Arıtma Kurulu kurulacaktır.

Lozan'da: Bu gibi bağlayıcı hükümlerin hepsi kaldırılmıştır.

XI. Tutumsal İşler

Sevr'de: Ayrıcalık hakları, savaştan önce bunlardan yararlanan İtilâf devletleri uyruklarına yine verileceği gibi, bu haklardan daha önce yararlanmamış olan devletler (Yunanistan, Ermenistan vb.) uyruklarına da yeniden verilecektir.

(Bu haklar arasında birçok vergi bağışıklıkları bulunduğu; ayrıca, uyrukluk bölümünde görüldüğü üzere, her Türk uyruğunun İtilâf devletlerinden birinin uyrukluğuna girmesine engel olma hakkının bizden alındığı düşünülürse, bu hükmün kapsamı daha iyi belirir.)

Gümrük vergisi bildirgeleri¹ için 1907 bildirgesi (%8) yeniden yürürlüğe konulmaktadır.

Türkiye,İtilâf devletlerinin gemilerine en azından Türk gemilerine verdiği hakları tanıyacaktır.

Yabancı postalar yeniden kurulacaktır.

Mart 1921 önerisinde: Yalnız yabancı postaların birtakım koşullar altında kaldırılmasının düşünüleceği söylenilmekte olduğuna göre, öbür hükümler olduğu gibi bırakılmaktadır.

¹ Gümrük tarifeleri.

Mart 1922 önerisinde: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye delegelerinden ve ayrıcalık haklarından yararlanan öteki devletlerin uzmanlarından kurulacak bir kurul, barışın yürürlüğe girişinden sonraki üç ay içinde, İstanbul'da toplanıp ayrıcalık haklarıyla ilgili yöntemin değiştirilmesi için öneriler hazırlayacaktır.

Bu öneriler, yabancı uyrukluların Türklerle eşit vergi vermesini sağlayacaktır. Bu öneriler hazırlanırken gümrük vergisinde gerekli görülecek değişikliklerin yapılması da düşünülecektir.

Lozan'da: Ayrıcalık haklarının her türlü tümden ve süresiz olarak kaldırılmıştır.

XII. Boğazlar Kurulu

Sevr'de: Kendine özgü bayrağı, bütçesi ve kolluğu bulunacak olan bu kurul, gemilerin boğazlardan geçmesi, fenerler, kılavuzluk... vb. gibi işlerle uğraşacak ve daha önce Yüksek Sağlık Kurulunun yaptığı görevlerle kurtarma işleri bundan böyle bu Kurulun gözetimi altında ve onun yönergesi uyarınca yürütülecektir. Kurul, boğazların özgürlüğünü tehlikede görürse, İtilâf devletlerine başvurabilecektir.

Kurulda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya delegelerinin ikişer oyu olacaktır.

Amerika istediği zaman, Rusya da Milletler Cemiyetine girdiği zaman, Kurula katılabileceklerdir.

Kurul üyeleri, siyasal bağımsızlıklardan yararlanacaklardır. Kurula, sıra ile ve ikişer yıl süre ile, iki oyu olan devletlerin delegeleri başkanlık edeceklerdir.

Mart 1921 önerisinde: Türk delegesinin de iki oyu olacak ve Boğazlar Kuruluna başkanlık edecektir.

Mart 1922 önerisinde: Yine Türk delegesi Kurula başkanlık edecektir. Boğazlarla İlgili bütün devletlerin Kurulda delegeleri bulunacaktır.

Lozan'da: Kurulun başkanlığı bize verilmiştir.

Kurulun görevi, gemilerin boğazlardan geçişinin Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine uygunluğunu sağlamaktır. Kurul her yıl Milletler Cemiyetine rapor verecektir.

Lozan Antlaşması ile İstanbul'daki Uluslararası Sağlık Kurulu da kaldırılarak sağlık işleri Türkiye Hükümetine bırakılmıştır.

Sayın Baylar, Lozan Barış Antlaşmasındaki hükümleri, öbür barış önerileriyle daha çok karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu antlaşma, Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlanmış sanılmış, büyük bir öldürünün yıkılışını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal utku yapıtıdır!

Baylar, Lozan Barış görüşmeleri sırasında oluşan ve barış yapıldıktan sonra açığa vurulan ve yayılan bir sorunu burada söz konusu ederek, kamuoyunu aydınlatmak isterim. Açığa vurulan ve yayılan sorun, Delegeler Kurulu Başkanı İsmet Paşa ile Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlıktır.

DELEGELER KURULU BAŞKANI İSMET PAŞA İLE BAKANLAR KURULU BAŞKANI RAUF BEY ARASINDA ÇIKAN ANLAŞMAZLIK

Bu anlaşmazlığı, ilgili belgeleri inceleyerek köklü ve sağlam nedenlere dayamak güçtür. Bu bakımdan, anlaşmazlığı daha çok ruhsal ve duygusal yönlerden incelemek gerektiği düşüncesindeyim.

Çeşitli ilişkilerle bildirmiştim ki, Lozan Konferansı söz konusu olduğu zaman, Delegeler Kurulu Başkanlığını Rauf Bey'in yapmasını isteyenler vardı. Gerçekte, Rauf Bey Delegeler Kurulu Başkanı olmak istiyordu. İsmet Paşa'nın, askeri danışman olarak kendisiyle birlikte gönderilmesini de benden dilemişti. Ben, Rauf Bey'e, İsmet Paşa'dan, ancak onun başkan olarak gönderilmesiyle yararlanılabileceği yanıtını verdim. Sonra, bilindiği üzere, Rauf Bey'i göndermedik. İsmet Paşa ordunun başından alındı. Dışişleri Bakanlığına seçildi ve Delegeler Kurulu Başkanlığına atandı.

Lozan Konferansının birinci döneminden sonra, İsmet Paşa'nın uğradığı yergileri, eleştirileri anlatmıştım. Böyle olmakla birlikte ikinci kez Lozan'a gönderilen yine İsmet Paşa oldu. İsmet Paşa, Lozan görüşmelerini büyük bir uyanıklıkla yürütüyordu. Görüşme evrelerini düzenli olarak Bakanlar Kuruluna bildiriyordu. Kimi önemli sorunlarda Bakanlar Kurulunun görüşünü, düşüncesini soruyor, ya da yönerge istiyordu. Çözümlemesi gereken

sorunlar önemli; verilen savaşım da ağır ve üzücü idi. Rauf Bey'de İsmet Paşa'nın görüşmeleri yürütüş biçimini beğenmezlik duygusu uyanmıştı. Bu duygusunu Bakanlar Kurulundaki arkadaşlarına da aşılamağa isteğine kapılmıştı. Bakanlar Kurulunda, İsmet Paşa'nın raporları okundukça, zaman zaman: "İsmet Paşa bu işi başaramayacak." denmeye başlanmış. Dahası, bir aralık, İsmet Paşa'yı geri çağırmağa önerisi ortaya atılmış. Rauf Bey, hemen bu öneriyi oylamaya kalkışmış. Milli Savunma Bakanı olarak Bakanlar Kurulunda bulunan Kâzım Paşa'nın karşı gelmesi üzerine vazgeçilmiş.

**İSMET PAŞA'DA
BAKANLAR KU-
RULU BAŞKANI
RAUF BEY'E KAR-
ŞI GÜVENSİZLİK
DUYGUSU
UYANMIŞTI**

Öte yandan, İsmet Paşa'da da Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e karşı güvensizlik duygusu başlamış. Rauf Bey'in imzasıyla bildirilen görüşlerden, bana duyurulmaksızın kendisine yönerge verilmekte olduğu kaygısına düşmüş.

En sonu, İsmet Paşa, görüşmelerin ağır ve önemli evrelere girdiğinden söz ederek, durumu benim izlememi yazdı.

Gerçi, İsmet Paşa'nın raporlarından ve Bakanlar Kurulu kararlarından bana bilgi veriliyordu; ama, Rauf Bey'in kararları nasıl yazıp bildirdiğini denetlemiyordum. İsmet Paşa'nın dikkatimi çekmesi üzerine, Lozan görüşmelerini Bakanlar Kurulunda kendim izlemeyi ve kimi zaman Bakanlar Kurulu kararlarını kendim yazmayı gerekli gördüm.

Söz konusu ettiğimiz sorun üzerine açık ve kesin bir bilgi verebilmek için, İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında türlü konularda yapılan yazışmalardan yalnız bir iki konu ile ilgili olanlarını önünüzde inceleyeceğim.

**YUNAN ONA-
RIMLARI İŞİN-
DEN DOLAYI
İSMET PAŞA İLE
BAKANLAR KU-
RULU ARASIN-
DA DOĞAN GÖ-
RÜŞ AYRILIĞI VE
GERGİNLİK**

Savaş onarımlarından dolayı, Yunanistan gergin bir durum aldı. İsmet Paşa ile Venizelos arasında bu konu ile ilgili görüşme ve tartışma kesildi. İtilâf devletleri delegeleri, Karaağaç'ın bize bırakılmasını, buna karşılık, bizim de onarım isteğinden vazgeçmemizi; böylece Yunan onarımı sorununun çözümlenmesini İsmet Paşa'ya önerirler. İsmet Paşa, Karaağaç'ın, istediğimiz haklı onarımlara bir karşılık olamayacağını; bir yandan da İtilâf devletleriyle aramızda bulunan ve daha önce çözümlenmiş olan onarım sorununun bu konferansta yeniden görüşülüp saptanmadı-

ğını; her iki sorunu hükümete bildirmek zorunda olduğunu ileri sürer. İsmet Paşa, bu durumu, 19 Mayıs 1923 günlü kapalı teliyle Bakanlar Kurulu Başkanlığına bildiriyor ve: “Hükümetin kararının tez elden bildirilmesini saygı ile dilerim.” diyor.

İsmet Paşa, bu teline, üç gün geçtiği halde yanıt alamaz. Bunun üzerine 22 Mayıs 1923'te, Bakanlar Kurulu Başkanlığına, ivedi olarak şu kapalı teli de çeker:

“Yunan onarımına karşılık, Türkiye'ye Karaağaç ve yöresinin bırakılması ile ilgili olarak İtilâf devletlerince yapılan öneri üzerine hükümet görüşünün bildirilmesini 19 Mayıs 1923 gün ve 117 sayılı telyazısı ile dilemiştim. Yüksek buyruklarınızın çabuklaştırılmasını saygı ile dilerim.”

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın iki teline, 23 Mayıs 1923 günü yanıt veriyor. Yanıtın birinci maddesi şudur: “Karaağaç'a karşılık, onarım parasından vazgeçemeyiz.”

Yanıtın üçüncü maddesinde, birtakım düşünceler ileri sürüldükten sonra: “Yunanlıların bunu veremeyeceklerini İtilâf devletlerinin söylemesi, şaşılacak şeydir ve kabul edilemez.” deniliyor.

Yanıtın beşinci maddesinde, yine birtakım düşüncelerden sonra şu görüş ileri sürülüyor: “Bu işin, İtilâf devletleriyle barış yapmamıza engel olmaması için, bir çözüm yolu bulmakta Yunanlılarla serbest bırakılmamız ve İtilâf devletleriyle barışın yapılması yeğ görülmüştür.”

İsmet Paşa, 24 Mayıs 1923'te Rauf Bey'e yazdığı bundan sonraki dört raporunda, şunları bildiriyor:

“Madde 1-Bugün General Pele geldi. Yunan Delegeler Kurulunun iki gün sonra, yani cumartesi günü onarım işinin konferansta görüşülmesini önerdiklerini; bize daha önce yapılan öneriye o zamana dek yanıt vermezsek, cumartesi günü konferanstan çekileceklerini bildirdiklerini söyledi. Ben, onarımla ilgili yönergenizi daha almamış idim. Hükümetimden yanıt gelmedikçe yapılacak bir şey olmadığını ve bu bildirimlerden etkilenmediğimi söylemekle yetindim.

Durumun son evreye geldiği kanısındayım. Sızan genel söylentiler ve gazete haberleri genel olarak kötümserdir.

Madde 2 - Yüksek başkanlığınızın çeşitli sorunlara ilişkin yanıtlarını aldım. Dikkate değer ki, onarımla ilgili öneriyi Ankara'nın kabul etmediği, daha önce burada

duyulmuştur. Bizim çevrelerden sızma olasılığı yoktur. Çünkü, öneriyi ve yanıtı daha kimse bilmiyor...”

İsmet Paşa, Yunan onarım konusu ile ilgili görüşünü şöyle bildiriyor: “Karaağaç ve yöresi ile ilgili öneriyi kabul ederek Yunan onarım işini aradan çıkarmak zorunluğu vardır. Yunanlılara para ödetmenin olanaksız olduğunu İtilâf devletleri delegeleri söylemektedirler. Bu devletler aradan çekilse bile, bu yüzden çıkabilecek savaşı kazandıktan sonra da, para almak, için, başkaca zorlama aracı olmadığından, ödetme ilkesinde direnmek çıkmaz bir yoldur. Bu, her ülkede saptanmış ve denenmiştir... vb.”

İsmet Paşa, bu görüşünü pek akla yatkın olarak ve uzak görüşlülükle açıkladıktan sonra: “Konferansın şimdiki durumuna göre, tutumsal işler, ticaret işleri, yerleşme) ile ilgili işler ve bütün öteki maddeler büyük çoğunluğuyla iyi bir bir biçimde çözümlenmiştir ve çözümlenmektedir...”

Düşman elinde kalan topraklarımızın boşaltılması işi saha saptanmadı. Ama, isteğimiz üzere saptanması beklenir ve öyle olması da gerekir.” diyor. Ve başka sorunların ulaştığı ve ulaşabileceği sonuçları da bildiriyor. Ondan sonra şunları yazıyor: “Düşüncelerimin özeti şudur ki, hükümet, bize verilen yönergedeki temel maddelerin içinde kalır ve Yunan onarımı, önerdiğim gibi sonuçlandırılırsa barış yapmak umudu çok kuvvetlenir. Eğer hükümet, Yunan onarımı yüzünden görüşmelerin kesilmesini göze alırsa ve eğer bize verilen yönergede bulunmayan maddelerin, beklenmedik biçimlerine göre, değişmez görüşler ileri sürmekte direnirse, barışın yapılması kuşkuludur.

Kabotajın sınırsız ve koşulsuz olarak kaldırılmasını, ya da bu işin barıştan sonraya bırakılmasını uygun görüp istedik; ama, belirli koşullar içinde iki yıllık özel bir sözleşme ile bu sorunu çözümleme olanağı bulabildik. Oysa, bu konuda bile yeniden değişmez yönergeler veriyorsunuz.”

Bundan sonra İsmet Paşa şunu yazıyor:

“Kararımın özeti şudur: Çıkarlarımıza uygun ve elde edebileceğimiz en iyi koşulları kapsayan bir barış antlaşması hazırlanmaktadır. Hükümet, gerek Yunan onarımı

işinde, gerekse başka konularda daha çok çıkar elde edilebileceğine inanmakta ve görüşmelerin kesilmesini göze almakta direniyorsa, ben bu görüşe katılmıyorum. Bununotayı açıkça ve hemen bana bildirmesini **Hükümet Başkanından istiyorum**. Bu konuda görüş birliğine varmazsak görevim, Delegeler Kurulunu burada bırakarak yurduma dönmek ve Bakanlar Kuruluna sözlü olarak da durumu bir kez daha açıkladıktan sonra, savaş ve barış yolundaki sorumluluğumu sona erdirmektir.”

İsmet Paşa'nın telyazısının son maddesi şudur: “Görüşlerimin, olduğu gibi, Büyük Millet Meclisi Başkanı (yani bana) ulaştırılmasını dilerim.”

Baylar, bu verdiğim bilgilerden sonra beliren nokta şudur: İsmet Paşa, Karaağaç'a karşılık Yunan onarım işini sonuçlandırmayı uygun görüyor ve hazırlanmakta olan antlaşmanın elde edebileceğimiz en iyi koşulları kapsadığı kanısında bulunuyor. Rauf Bey de: “Karaağaç'a karşılık, onarım parasından vazgeçemeyiz.” diyor.

Ben, Rauf Bey'le İsmet Paşa arasında yapılmış olan bütün yazışmaları inceledikten sonra, temelde, İsmet Paşa'nın görüşünü uygun buldum; ama, gerek Rauf Bey gerekse İsmet Paşa, görüşlerinde çok direnir görünüyorlar ve görüşlerini belirtirken her ikisi de pek keskin sözcükler kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey, Mecliste ve kamuoyunda iyi karşılanabilecek parlak bir propaganda yolunda idi. “Yurdumuzu yakıp yıkmış olan Yunanlılardan, büyük utkumuza karşın, onarım parası istemekten vazgeçemeyiz! İtilâf devletleri, Yunanlıları bizimle karşı karşıya serbest bıraksınlar! Biz onlarla hesabımızı görürüz!” görüşünün savunucusu oluyor.

Bütün barış sorununu ve büyük bir barışın ilkelerini göz önünde tutan İsmet Paşa ise, Bakanlar Kurulu Başkanı ile bu anlaşmazlığı sırasında, Yunanlılar yararına özveride bulunmayı önermek durumunda bulunuyordu. Bu görüşün yerinde ve kabulünün zorunlu olduğunu kamuoyuna açıklamak doğallıkla pek kolay değildi.

Sorunu o yolda çözümlemek gerekti ki, hem İsmet Paşa'nın önerisi kabul edilerek barış yapılsın, hem de Rauf Bey ve başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu yerinde kalıp barış yapılıncaya dek çalışmalarını sürdürsün.

BEN, İSMET PAŞA'NIN GÖRÜŞÜNÜ UYGUN BULDUM

**S O R U N U Ç Ö -
Z Ü M L E M E K İ Ç İ N
B İ R Y A N A H A K
V E R E R E K Ö B Ü R
Y A N I S U S T U R -
M A K Y O L U N A
G İ T M E D İ M**

Genel olarak iki yana karşı aldığım durum yumuşak olmadı. Bir yana hak vererek öbür yanı susturmak yoluna gitmedim. Durumu nasıl ele aldığımı ve görüşümü nasıl ortaya koyduğumu açıklamak için, Bakanlar Kurulunun 25 Mayıs 1923 günündeki toplantısından sonra, İsmet Paşa'ya yapılan bildirileri olduğu gibi bilginize sunacağım.

İsmet Paşa'ya iki kapalı tel yazıldı. Biri, Bakanlar Kurulu kararı olarak, Rauf Bey'in imzası ile çekildi. Bu teli ben, Kâzım Paşa'ya söyleyip yazdırdım. Öbürünü ben yazdım ve kendi imzamla gönderdim. Rauf Bey'in imzasıyla çekilen tel şudur:

25.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs, 141-144 sayılı telyazılarınız üzerine Gazi Paşa Hazretleri başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunun kararı aşağıda sunulur:

Barışa engel olan önemli ve askıda kalmış sorunlar bizce bir bütün sayılmaktadır. Bu sorunlardan herhangi biri gergin bir biçim aldığı zaman, ödün vermemiz önerilir ve ödün vermeyi zorunlu görecektir olursak, geri kalan sorunların da gene böylece bize dokuncalı olarak çözümlenmesine yol açılabileceğini kuvvetle kestiriyoruz.

Yunan onarımı konusunda ödün verilecek olursa, bu ödün, hiç olmazsa daha askıda bulunan ve bizim isteğimize uygun bir biçimde çözümlenmesi çok gerekli olan sorunları sonuçlandırarak barışın yapılmasına yardımcı olmalıdır.

Bundan dolayı, genel borçların üremleri, düşman elindeki yerlerimizin kısa zamanda boşaltılması, adalet işlerinin çözüm yöntemi ve ortaklıklar dokunca ödentisi sorunlarının, Yunan onarım sorunu ile birlikte ele alınmasına ve yararımıza çözümlenmesine söz ve güvence verilirse, ancak bunların karşılığında ödün verme yoluna gidilmesi uygun olabilir.

Bu biçimde, en çok çıkar sağlayacak olan bir barış elde edilebileceği, bunun dışında uzun görüşmelerin iyi bir barış getirmeyeceği kanısında olan Bakanlar Kurulu, Konferansa son ve kesin öneride bulunarak yanıtını beklemenizi rica etmektedir.

Hüseyin Rauf

Benim yazdığım tel de şudur:

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs ve 141-144 sayılı telyazılarınız Bakanlar Kurulunda birlikte incelendi ve üzerinde görüşüldü. Bakanlar Kurulunca alınan karar, size, Bakanlar Kurulu Başkanlığından bildirildi. Benim düşündüklerim:

1 - Üzerinde durup direnmeyi gerektiren sorun, Yunan onarımı işinde, Türkiye'nin vereceği ödün değildir. Belki, ödün vermeye yanaşmak iste-

nilmemesi, barışın yapılmasına engel olan temeldeki ve önemli sorunların daha çözümlenmemiş ve umulduğu gibi çözümlenebileceği inancını verecek kanıtların bulunmamış olmasındandır.

Gerçekte çözümlendiği ya da çözümlenebileceği sanılan tutumsal sorunlar, Ankara'da toplanmakta olan ortaklıklarla¹ yapacağımız görüşmelerin sonucuna bağlıdır. Bu ortaklıkların ise, aşırı isteklerde bulundukları şimdiden anlaşılmıştır.

2 – Tutumsal ve akçalı sorunlar, İtilâf devletlerinin isteklerine uygun olarak, yani bizim dokuncamıza, çözümleninceye dek İstanbul'un boşaltılmasını geciktirmede direnmelerinden kaygımız büyüktür ve önemlidir. Dahası, bu gecikmenin, Musul işinin İngiltere yararına çözümlenmesine değin sürüp gitmesi de büyük bir olasılıktır.

3 – Borçlarımızın hangi çeşit para ile ödeneceği sorununun da, Muharrem Kararnamesinin yürürlükte olduğunu belirten bir bildiri yayımlanması isteğinde direnildikçe, bizim yararımıza çözümlenemeyeceği görülüyor.

4 – Adalet işlerinin çözüm yöntemi, İtilâf devletinin önerisi üzerine kabul edilmiş olmasına karşın, sonradan vazgeçmeleri ve bunda direnmeleri dikkate değer.

5 – Bundan dolayı, Yunan onarımı konusunda, bizi ödün vermeye zorlamaya kalkışmalarının nedenini şöyle düşünüyorum:

Yunanlılar, uzun süre ordularını silah altında tutmak ve yıpratmak istemiyorlar. Türkiye ile aralarında çözümlenmesi gereken onarım sorununu, kendi istedikleri gibi çözümlenerek güvenli ve kaygısız bir duruma geçmek istiyorlar. İtilâf devletleri ise, bizim ölüm-dirim işi saydığımız sorunları bize yararlı olarak çözümlenmeyi düşünmüyorlar; elden geldigince görüşmeleri uzatarak ve her sorun üzerinde bizi yıpratarak en sonunda bizi, kendi yararlarına ödünde bulunmaya zorlamak istiyorlar. Yunanlıların savaşla ereğe ulaşmalarını da onaylamadıklarından, sorunu bize baskı yaparak çözümlenmek ve Yunanlıları kuşkudan kurtarmak ve kıvandırmak istiyorlar. Bu üsteleme karşısında ödünde bulunmakla, barışı sağlamaya yardım etmiş olacağımızı sanmıyorum. Tersine, yine zaman geçecek ve barışın sağlanması için sonuna dek ödünde bulunmak zorunda bırakılacağız. İzmir'in geriliminden bugüne değin dokuz ay geçti. Böylelikle dokuz ay daha geçebilir.

Önemle göz önünde tutmak gerektir ki, belirsiz bir süre beklemeyi kabul edemeyiz.

6 – Dokuncamıza olan sorunlarda ödün vermek ve yararımıza çözümlenmesi zorunlu olan sorunları öbürleriyle birlikte çözümlenmemek, bizi dayanaksız bırakır ve güç duruma sokar. Bunun için, barışla ilgili ana sorunların hepsini bir bütün olarak dikkate almak ve bunu açık ve kesin olarak Konferansın gözü önüne serip kabulünü üstelerek istemek; bu konuda inanca almadıkça ödünde bulunmayı gerektiren sorunların kesin çözümünü kabul etmekten büsbütün kaçınmak zamanı gelmiştir.

7 – 24 Mayıs, 144 sayılı telyazınızla bildirilen kararınızı uygulamakta ivedi göstermemenizi rica ederim. Meclisin görüşüne dayanılarak verilen yönergedeki akçalı, tutumsal, tüzel ve yönetsel alanlarda bağımsızlığımız ve yaşama hakkımız gibi önemli noktalar daha tam ve güvenli olarak elde edilemediğine göre ödünde bulunmak konusunda direnmeyiniz.

8 – İtilâf devletleri, yaşama ve bağımsızlığımızla ilgili sorunlarda, ne yapıp yapıp, bize karşı ağır koşullar kabul ettirmeye karar vermedikçe, onarım konusunda takınacağımız sert tutum yüzünden Yunan ordusunun

¹ Şirketlerle

savaşa başlamasına izin veremezler; dolayısıyla, kendilerinin de edimli olarak savaşa katılmalarını uygun göremezler. Eğer olumsuz görüşü tutmaktaki kararları kesin ise, Yunan onarımı sorununda olmasa bile, İstanbul'un boşaltılması, borçları ödemede kullanılacak para çeşidi, ya da adalet işlerinin çözüm yöntemi gibi bütün dünyayı ilgilendiren sorunlarda daha elverişli bir ortam içinde, bize karşı çıkabilirler. Ama böyle olursa, biz daha güçsüz bir duruma düşeriz.

9 – Yunanlıların, cumartesi günü Konferanstan çekilmelerini önleyebilmek için, isteklerini kabul etmek yararıma değildir. Böyle bir çekilişin, İtilâf devletleri de katılmadıkça hiçbir anlamı ve etkisi olamaz. Eğer Konferanstan çekileceklerini bildirmenin anlamı, edimli olarak savaşa başlayacaklarını duyurmak ise, bu konuda İtilâf devletlerinden haklı olarak sorulacak noktalar vardır.

10 – Kısacası, böyle çabuk ve ansızdan verilen gözdağı karşısında başlı başına bir konuda ödünde bulunacağımızı söylemek, barışı uzaklaştırmak niteliğinde sayılabilir. Bir kez daha bildiriyorum:

İtilâf devletlerini, ana sorunları çözümlemeye çağırınız efendim.

Mustafa Kemal

Bunlardan başka, İsmet Paşa'ya, kişiye özel olarak ayrıca şu kısa kapalı teli de çektim:

Kapalı tel

Kişiye özeldir.

25 Mayıs 1923

İsmet Paşa Hazretlerine

Bakanlar Kurulu Başkanlığı ile Delegeler Kurulunun bütün yazışmalarını bir kez daha karşılaştırarak incelemeyi gerekli gördüm. Kimi telyazılarında kullanılan sözlerden, arada yanlış anlaşılma var gibi bir anlam çıkardım. Onarımı kabul etmek ya da etmemekte direnme yoktur. Bunu açıklamak için durumla ilgili düşüncelerimi ve görüşlerimi ayrıca bildirdim. Özlemle gözlerinden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

Bu telyazılarından, Karaağaç'a karşılık Yunan onarımından vazgeçmeyi genel olarak kabul ettiğimiz açıkça anlaşılır. Ancak, ana sorunlarda çok gerekli ve ölüm-kalım işi saydığımız koşulların sağlanmasına da İsmet Paşa'nın dikkati çekilmiştir.

İsmet Paşa'nın da, bu bildirdiklerimizden çıkardığı anlam ve güttüğü amaç böyle olmuştur.

İsmet Paşa, görüşlerinin, olduğu gibi bana bildirilmesi isteğiyle Rauf Bey'e tel çektiği 24 Mayıs 1923 günü, doğrudan doğruya bana da bir tel çekmiş. 24 Mayısta çekilmiş olan bu teli ben, 26 Mayısta aldım. Tel, Dışişleri Bakanlığı şifresiyle gelmiş ve Rauf Bey gördükten sonra

bana gönderilmişti. Oysa, bu telyazısında, bir bakıma Rauf Bey'den yakınılıyordu. İsmet Paşa'nın telyazısı şudur:

Sayı: 145

Lozan

Çekiliş: 24 Mayıs 1923

Gelişi: 26 Mayıs 1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Bakanlar Kurulu Başkanlığına durumla ilgili ayrıntılı rapor sundum. Hükümetle aramızda köklü anlaşmazlık vardır. Uzlaşma olmazsa geri dönmek zorunda ve kararındayım. Raporumun yüksek Başkanlığınıza ulaştırılmasını açık olarak istedim. Konferans, son günlerindedir ve durum, gecikmemize hiç elverişli değildir. Barışın, ileri sürdüğüm görüşler çerçevesi içinde sağlanabileceği kanısındayım. Yüksek Başkanlığınızın bu olağanüstü zamanda genel durumu yakından izlemesini saygı ile dilerim.

İsmet

Öbürlerinden bir gün gecikme ile gelen bu tel, olduğu gibi Gazi Paşa Hazretlerine sunulacaktır. 26.5.1923

Hüseyin Rauf

O gün İsmet Paşa'ya şu yanıtı verdim:

Kapalı tel

Makine başında

Ankara, 26.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

24 Mayıs, 145 sayılı kapalı teli 26'da aldım. Bundan önce kısa ve uzun iki kapalı tel yazdım. Durumu izliyorum. Geri dönme kararınızın nedeni onarım konusunda ödünde bulunmak olduğuna göre, doğru değildir. Bildir-diklerime göre girişimleri sürdürürseniz, daha uygun evreye geçeceğinizi umarım. Bakanlar Kurulu ile aranızda sezilen görüş ayrılığı ortadan kaldırılır. Gözlerinizden öperim efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 26 Mayıs 1923 günü Bakanlar Kurulu Başkanlığına yazdığı raporlarda, Bakanlar Kurulu Başkanlığının bildirimleri ile benim telyazılarım kapsamını ve Delegeler Kuruluna verilmiş olan ana yönergeyi göz önünde tutarak iş gördüğünü açıkladıktan sonra 26 Mayıs günü öğleden sonra İtilâf devletleri delegelerinin Yunan onarımına karşılık Karaağaç'ın kabul edilmesi yolundaki önerilerine uygun karşılık verdiğini; öbür işleri de birkaç gün içinde sonuçlandırabileceğini bildirmiş.

Rauf Bey bu raporları bana 27 Mayıs 1923'te, şu yazısına ilişik olarak gönderdi:

154

27 Mayıs 1923

155

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına

İsmet Paşa Hazretlerinden gelen 26 Mayıs 1923 günlü telyazısı örneği ilişik olarak yüksek katınıza saygı ile sunuldu efendim.

Dışişleri Bakanı Vekili

Hüseyin Rauf

Rauf Bey o gün İsmet Paşa'ya da şu bildirimi yapmış :

27.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

26 mayıs, 151 sayıya :

Delegeler Kurulunun Yunan onarımı ile ilgili tutumu Bakanlar Kurulunun yönergesine açıkça aykırı görülmüştür. Güç durumunda kalan Bakanlar Kurulu, ulusun çıkarlarını göz önünde tutarak, bildirdiğimiz üzere, önemli sorunların üç dört gün içinde sonuçlandırılacağı yolundaki görüşün gerçekleşmesine değin, görüşünü ve düşüncesini değiştirmeyecektir. Önceki telde sözü edilen öbür ana sorunlarda ödün vermenin kesinlikle söz konusu olamayacağı bilinmelidir efendim.

Hüseyin Rauf

İsmet Paşa'nın, Karaağaç'a karşılık, onarımdan vazgeçtiğini bildiren raporlarını gördükten sonra, 25 Mayıs 1923 günlü ve Rauf Bey imzalı telyazısını açıklamak üzere kendisine şu teli yazdım :

27.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

Bakanlar Kurulu kararında üç ana nokta vardı. Birincisi, onarım konusunda ödün verilmesi, askıda bulunan önemli sorunların bize yararlı bir biçimde sonuçlandırılmasına karşılık olmalıdır. İkincisi, Genel Borçların üremeleri, düş nan elindeki yerlerimizin kısa zamanda boşaltılması, adalet işlerinin çözüm yöntemi ve ortaklıkların zarar ödentisi (yani on iki milyon liranın, kişileri ve uyrukları ne olursa olsun, bütün ortaklıkların olduğu kabul edilerek başkaca zarar ödentisinin söz konusu edilmemesi) sorunlarının onarım işi ile birlikte ele alınması ve bu dört sorunun bizim yararımıza çözümlenmesi sağlanırsa, ancak o zaman onarım işinde ödün verilmesi uygun olabilir. Üçüncüsü, konferansa son ve kesin olarak öneride bulunup karşılığını beklemek.

Delegeler Kurulunun anlayış ve tutumunda Bakanlar Kurulunun düşünce ve bildirimlerine uygun olmayan noktalar şunlardır :

1 - Delegeler Kurulu, yalnız askıda bulunan ana sorunları bir bütün saymış ve onarımı bunların dışında tutmuştur.

2 – Görüşmelerin Yunanlıların Konferanstan çekilişi üzerine kesilmesi, Mudanya sözleşmesinin de Yunan ordusunun saldırısıyla bozulması sakıncalı görülerek, öbür sorunlarda anlaşmaya varılamazsa görüşmelerin kesilmesine bizim yol açmamız öngörülmüştür. Bu nokta düşünölmeye değeri.

3 – Yunan onarımı sorunununda ödünde bulunmayı kabul ettikten sonra öbür sorunları birkaç gün içinde sonuçlandırma yolunun tutulması da önemlidir. Bakanlar Kurulu daha böyle bir kaniya varmış değildir. Gerçekten, önemli sorunlar yararıma olarak üç dört gün içinde sonuçlandırılabilirse, onarım sorununun öne alınmasında düşünölen sakıncalar giderilmiş olur. Ancak, çözümleneceğini umduğumuz sorunlardan sonra Muharrem Kararnamesinin yürürlükte olduğunun belirtilmesi işinin büyük bir önem taşıdığı bildirilmektedir.

4 – Kuponların ödenmesi işi yüzünden Konferansın kesilmesinin bizi içeriye ve dışarıya karşı daha güçlü bulunduracağı düşüncesi de irdelenmeye değeri.

Bu konuda bütün yabancılar bize karşıdır. Ulusumuza işin içyüzünü anlatmak, onarım konusu kadar kolay değildir. Onarım konusunda yabancıların da bizi haklı görmesi için nedenler vardır.

5 – Önemli sorunlarda Konferansın kesilmesine bizim yol açmamız, karşı davranışlarla koşut olmadıkça, İtilâf devletlerinin isteğine uygun düşer. Bundan ötürü, kesilme olacaksa, bunun Yunan saldırısı ile olması bizi haklı durumda gösterir idi, görüşü vardır.

6 – Kısacası, Bakanlar Kurulu ile Delegeler Kurulu arasındaki anlaşmazlık noktaları önemlidir. Bakanlar Kurulunda, oldubittiler karşısında bırakılmak kaygısı doğmuştur. Bunun için, bildirdiğiniz üzere, önemli sorunları birkaç gün içinde ne yapıp yapıp sonuçlandırmaya önem vererek, onarım sorununu öne almaktan doğabileceği sanılan sakıncaların ortadan kaldırıldığını göstermek gereklidir. Daha şimdiden bu ödünün, öbür sorunların ivedilikle ve yararıma çözümleneceği üzerine verilen sözlere karşılık olduğunu, kesin olarak gerekenlere söylemek ve en sonu, görüşmeler kesilecekse, onların neden olacakları ve saldırgan görünecekleri bir yolda kesilmesini sağlamak da gerekir.

7 – Bugünlerde en ince değışiklikleri ve özellikle ödün verdikten sonra İtilâf devletleri delegelerinde beliren düşünceyi bildiriniz. Çünkü, bize gözdağı vererek başarı sağlamakdan doğacak umutlarından haklı olarak kaygı duyuluyor efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 28 Mayıs 1923’de Rauf Bey’e yazdığı telde diyor ki: “Yöntemde, yani bir sorunu önce, ya da sonra söz konusu etmek gibi ana yönerge üzerinde değil de uygulama biçimi üzerinde, aramızda ayrılık belirmiştir. Yunan onarımı sorunu daha kesin olarak onaylanmadığı gibi öbür ana sorunlar da bundan sonra görüşüleceğinden, cuma ve cumartesiye değin bütün sorunlarda konferansın kesin tutumunun anlaşılacağı sanılmaktadır. Yunan onarımı konusundaki ödünü bizi ilgilendiren akçalı ve tutum-

sal sorunlarda bu görüşün göz önüne alınması koşuluyla verdiğimiz bildirmiştim. Bu duruma göre, eğer öbür sorunlarda anlaşılmazsak Yunan onarımı da, alacağımız genel karara bağlı olur.

Eğer ana yönergelere uymakla birlikte; beklenmedik yönergelere, çeşitli sorunların görüşülüp çözümlenmesinde verilecek kesin buyruklara, önemli yönergelere bütünüyle ve tam olarak uyamadığımız kabul buyuruluyorsa, bu, istemediğimizden değil, ama gerçekten uyma yolunu bulamadığımızdandır.

Ben, aramızdaki bu görüş ayrılığını daha önce görmüş ve açıkça ortaya konmasını rica etmiştim. Daha hiçbir şey imza edilmemiş; hiçbir yüklenmeye girilmemiştir. Eğer bu tutumumuz yanlış görülüyorsa, görüşünüze göre düzeltilebilir.

Kısacası, barış sorununun yüzde doksan beşi çözümlenmiştir. Benden sonra görevi üzerine alacak kişi için iş kolaylaşmış ve güçlükler azalmıştır. Öte yandan, eğer barış yapılamaz da görüşmeler kesilirse, bizim tutumumuz bu kesilmeyi daha elverişsiz bir duruma sokmayacaktır. Her durumda, buyruk ve karar Bakanlar Kurulunun ve Yüksek Başkanlığınızındır.”

İsmet Paşa, o gün bana da yanıt verdi. Olduğu gibi bilginize sunayım:

1
1016

Lozan
Çekilişi: 28.5.1923
Gelişi: 29.5.1923

Bakanlar Kurulu Başkanlığına
Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Durum, Bakanlar Kuruluna gönderdiğim raporumda bildirilmiştir. Her gün birer sorun olmak üzere, ana sorunları önümüzdeki günlerde göreşeceğiz. Doğallıkla Yunan onarımını, askıdaki bütün sorunların çözümünde sürekli bir silah olarak kullanacağız. Bu olanağı elde ettuk. Yunan onarımı sorununu çözümledikten sonra, öbürlerinde bize gözdağı vererek bir sonuç elde etme umuduna kapılan olmadı. Tersine, bir gözdağı verme nedeni ortadan kalktı. Durumda yatışma oldu. Eğer önünde sonunda görüşmeler kesilirse, ya Yunan ordusu kendisi için özel bir neden bulunmadığı için saldırıya geçmeyecek, ya da öbürleriyle birlikte ve onların istekleri uğruna saldırıya geçtiğini belirtip tanıtlayacağız. Her iki durum da, maddesel ve ruhsal bakımlardan, Yunan ordusu ile onarım işi yüzünden çarpışmaya başlamakta üstün ve yeğ görülmüştür. Bakanlar Kurulunu oldubittiler karşısında bırakmak gibi bir kaygıya yer yoktur, çünkü tutumumuz genel duruma

göre incelenirse anlaşmazlığın uygulama yönteminde olduğu kanısına varılabilir. Bu anlaşmazlığı da daha önce bilginize sunmuştum. Ama sorunların hepsinin birkaç güne dek görüşülebileceğini saygı ile bildiririm.

İsmet

İsmet Paşa'ya şu yanıtı verdim:

Kapalı tel, ivedidir.

29.5.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

Barış sorunlarının büyük ölçüde çözümlenmiş olduğu yolundaki yüksek bildiriminiz kıvanç vericidir. Tasarladığınız gibi, birkaç gün içinde durumu aydınlığa çıkarmayı başarursanız içimiz çok rahatlayacak. Başarı kazanmanızı dilerim. Fevzi Paşa Hazretleri de Ankara'dadır. Durumun aydınlanmasına değin burada bulunacaktır. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

İsmet Paşa, bu telyazımdan sonra görevini bırakmadı. Rauf Bey'in ve Bakanlar Kurulunun da bu işte daha çok üstelemesini önledim.

Bir aya yakın bir süre, her iki yan yatışmış gibi göründü. Bu süre içinde İsmet Paşa türlü sorunlar üzerine Bakanlar Kurulu Başkanlığının görüşlerini soruyordu.

Kuponlar ve ayrıcalık hakları üzerine aralarında geçen bir yazışma yeniden ikisini de sınırlendirmiş.

İsmet Paşa'nın 26 Haziran 1923'te, Rauf Bey'in bir bildirimine verdiği yanıtta şu sözler vardı:

KUPONLAR VE
AYRICALIK-
LARLA İLGİLİ
YAZIŞMALAR İKİ
YANI YENİDEN
SİNİRLENDİR Dİ

Kuponlar sorunu çözümlenmeden ayrıcalık hakları sorunlarını ele almayacağız. Gerçekte sorduğumuz soru, kuponlar sorunu çözümlendikten sonra tutumumuzun ne olacağı konusunda yönerge almak içindi. Hükümet bu konuda susuyor. Konferans görüşmelerinde ana yönergelerle yetinilmeyerek Delegeler Kurulunun bütün davranışlarını en ince ayrıntılarıyla Ankara'dan yönetmek istek ve eğilimi, görüşmeleri yurt için en yararlı bir yolda yürütme ve mutlu bir barışa ulaşma gücünden Delegeler Kurulunu yoksun etmektedir. Hükümetçe yeğ görülen bu tutumun, 93 Seferinin¹ sayıdan yönetilmesinden bir ayrılığı yoktur.

Bize karşı güvensizlik ve yetersizliğimiz üzerine olan inanç tekdüzeli² sürüp gittikçe bizim aracılığımızla barış yapılması düşünülemez.

Hükümetin görüşlerini, olduğu gibi İtilâf devletlerine kabul ettirebileceği kanısında olan yeni bir kurulum ve doğal olarak yüksek kişiliğiniz ile, ilgisinden ötürü Maliye Bakanı Beyefendinin doğrudan doğruya sorumluluk yüklenerek Konferansa buyurmasını rica ediyoruz.

¹ 1877 Savaşı.

² biteviye.

Maliye Bakanı, Hasan Fehmi Bey idi. Bu telyazısını okudum ve Rauf Bey'in imzasıyla yanıt verdirdim. İsmet Paşa'ya da şunu yazdım:

Kişiyi özeldir.

26.6.1923

İsmet Paşa Hazretlerine

26.6.1923 günlü telyazınızı okudum. Çok sinirli olarak yazılmıştır. Duygu, düşünce ve işlem bakımından bunu gerektirecek hiçbir şey yoktur. Sizi haksız buldum. İçinde bulunduğunuz güç ve sıkıntılı durumu anlıyoruz: bundan sonra belki daha da artacaktır. Ankara'da değil, orada, her gün bir aldatmaca düzen kuranlar bu gücenikliği yaratmaktadırlar. Yılmadan ve çok soğukkanlılıkla işinizi mutluca sonuçlandırma büyüklüğünü gösteriniz. Arada yanlış anlamayı gerektiren hiçbir şey görmüyorum. Çalışma alanınız sınırlı değildir. Ama, çalışma alanı sınırlı olduğundan ve yalnız en önemli sorunları içine aldığından, doğal olarak durum sıkıntılı olmuştur. Gözlerinizden öperim.

Gazi Mustafa Kemal

**RAUF BEY'İN BU
GÖRÜŞ AYRILI-
ĞINI KENDİSİ İLE
İSMET PAŞA
ARASINDA BAŞLI-
BAŞINA BİR SO-
RUN SAYMASI
DOĞRUDUR**

Sayın baylar, görülüyor ki, İsmet Paşa ile olan yazışmalarımda onu incitebilecek sözler de vardır. Sonuna değin de, buna benzer sert bildirimlerim olmuştur. İsmet Paşa'nın da bana, böyle yazılar yazdığı olmuştur.

Bakanlar Kurulu kararlarının benim görüşlerimi de kapsadığını, gerektikçe, İsmet Paşa'ya bildiriyordum. Buna göre, İsmet Paşa'nın Bakanlar Kurulu Başkanlığına göndermiş olduğu kimi yakınma yazıları, yalnız Rauf Bey'in kendisi ile ilgili sayılamazdı. Bütün bakanlarla ilgili idi; dahası, bana da dokunuyordu.

Rauf Bey'in, bu görüş ayrılığını kendisi ile İsmet Paşa arasında başlıbaşına bir sorun sayması ve saydırmaya kalkışması doğru değildir. Her durumda ve her sorunda yönerge veren ile, o yönergeyi uzakta, – özellikle yönerge verenin yakından bilmediği koşullar içinde– uygulayan kişi arasında görüş ayrılığı olabilir. Temel amaç değişmemek üzere iş, gereğine ve duruma göre yürütülür.

İsmet Paşa'nın, durumu izlemem için dikkatimi çekmesi de haklı görülmelidir. Çünkü sorun, gerçekten ölüm-kalım işi sayılacak ölçüde önemliydi.

Sonunda, baylar, temmuz ortalarında konferans sona erdi. İsmet Paşa, barış antlaşmasını imzalamadan önce, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e konferansın sona erdiğini ve sorunların nasıl çözümlendiğini bildirmiş. Rauf Bey, olumlu ya da olumsuz hiçbir yanıt vermemiş. İsmet Paşa, beklemekle geçirdiği bu günlerde çok üzülmüş. Hükümetin hiçbir karşılık vermeyişini, Ankara'nın kararsızlık içinde olduğuna yormuş. Rauf Bey'e yazdığından üç gün sonra, 18 Temmuz 1923 günü bana da durumu bildirdi. Telyazısında, hükümeti kararsızlığa düşürebileceğini kestirdiği noktaları birer birer sayıp açıkladıktan sonra, telyazısını şu sözlerle bitiriyordu:

Eğer Hükümet, kabul ettiğimiz şeylerden dönmemizde kesin olarak direniyorsa, bunu biz yapamayız. Düşüne düşün benim bulduğum yol, imza yetkisinin bizden alındığını İstanbul'daki komiserlere¹ bildirmektir. Bu durum, bizim için yeryüzünde görülmemiş bir utanç olursa da, yurdun yüksek çıkarları kişisel düşüncelerin üstünde olduğundan Ulusal Hükümet, işi kendi görüşüne göre yürütür. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. Yap-tığımız işlerin değerlendirilmesi ulusa ve tarihe bırakılmıştır.

Baylar, İsmet Paşa'nın yürüttüğü ve sonuçlandığı işin ne denli önemli olduğunu açıklamak gereksizdir. Bu işin bitirildiği; son günün, imza gününün geldiğini bildiren telyazısına sevinçle hemen bir yanıt verileceğini beklemek doğaldır. Ankara ile Lozan arasında bir günde, iki günde haberleşme olanağı vardı. İsmet Paşa'nın teline, aradan üç gün geçtiği halde hiçbir karşılık verilmemiş olması, en yalın bir anlayışa göre, Bakanlar Kurulu Başkanının işi savsaklamayla ve ilgisizlikle karşıladığını gösterir. Yapılan işin, hükümetçe eksik görülerek, kabul edilmek istenmediği ve bundaki kararsızlık dolayısıyla, çekilen tele karşılık verilmemekte olduğu sanısına düşülebilir. Böyle bir durumda, işi bitirmek için büyük ve tarihsel sorumluluk yüklenerek imzasını kullanacak olan kişinin, ne denli bir güçlük içinde bulunacağı düşünülürse, İsmet Paşa'nın üzüntü ve acı duymasını haklı görmek gerekir.

İsmet Paşa'nın teline hemen şu karşılığı verdim:

Ankara, 19. 7. 1923

İsmet Paşa Hazretlerine

18 Temmuz 1923 günlü telyazınızı aldım. Hiç kimsede kararsızlık yok-

**BARİŞ ANTLAŞ-
MASINI İMZA-
DAN ÖNCE
İSMET PAŞA'NIN,
HÜKÜMET GÖ-
RÜŞÜNÜ ÖĞ-
RENMEK ÜZERE
ÇEKTIĞİ TELE
RAUF BEY
YANIT
VERMEMİŞTİ**

**İSMET PAŞA'YA
ANTLAŞMAYI
İMZALAMASINI
BİLDİRDİM**

¹ İtilâf devletleri komiserleri.

tur. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve içten duygularımızla kutlamak için, yöntem gereği, Antlaşmanın imzalandığını bildirmenizi bekliyoruz, kardeşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Başkomutan

Gazi Mustafa Kemal

**İSMET PAŞA'NIN
ÜZÜNTÜSÜ**

İsmet Paşa bu telyazıma yanıt verdi. İsmet Paşanın üzüntüsünün ne ölçüde olduğunu gösteren bu yanıtı, onun temiz yürekliliğini, içtenliğini ve özellikle alçak gönüllülüğünü de gösteren değerli bir belge olduğu için, bilginize sunuyorum:

Sayı
338

Lozan, 20 Temmuz 1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim ezinci bir düşün. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim. Pek sevgili kardeşim, sayın önderim.

İsmet

**LOZAN BARIŞ
ANTLAŞMA SINI
HAZIRLAYAN
VE İMZALAYAN
LARIN
KUTLANMASI**

Baylar, İsmet Paşa 24 Temmuz 1923 günü Antlaşmayı imzaladı. Kendisini kutlamak zamanı gelmişti. O gün şu teli yazdım:

Lozan'da Delegeler Kurulu Başkanı
Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Hazretlerine

Ulusun ve Hükümetin yüksek kişiliğinize vermiş olduğu yeni görevi başarı ile sonuçlandırdınız. Yurda sıra sıra yararlı işlerle dolu olan ömrünüzü bu kez de tarihsel bir başarıyla yücelttiniz. Uzun savaşmalardan sonra yurdumuzun barışa ve bağımsızlığa kavuştuğu bu günde parlak başarılarınız dolayısıyla sizi, sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Delegeler Kurulu üyelerini içten duygularla kutlarım.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Başkomutan

Gazi Mustafa Kemal

**RAUF BEY
KUTLAMAK
İSTEMİYOR**

Baylar, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'in bir kutlama teli göndermediğini anladım. Bunun gerekli olduğunu kendisine anlattım. Başka arkadaşlar da kendisini bu konuda uyarmışlar.

Sonradan öğrendim ki Rauf Bey, İsmet Paşa'yı kutlamayı ve yaptığı önemli tarihsel görevden dolayı ona

teşekkür etmeyi gerekli görmüyormuş. Yapılan uyarmalar üzerine, Kâzım Paşa'ya bir mektup yazarak ondan, kendi adına İsmet Paşa'ya bir kutlama teli yazmasını rica etmiş. Bunun anlamı nedir?

Kâzım Paşa, bu mektubu İhsan Bey'in (Denizîşleri Bakanı) evinde bulunduğu bir sırada almış. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey de orada imiş.

Hep birlikte, Rauf Bey'in ağzından, İsmet Paşa'ya uygun bir kutlama ve teşekkür teli taslağı yazmışlar; bunu bir zarfa koyarak Rauf Bey'e göndermişler. Ama Rauf Bey, kendisine gönderilen bu teli beğenmemiş, İsmet Paşa'ya başka bir tel yazmış, ya da yazdırmış. Rauf Bey, Kâzım Paşa'yı gördüğü zaman demiş ki: "Sizin yazdığınız taslakta nerdeyse her işi yapan İsmet Paşa imiş gibi gösteriliyor. Biz burada bir şey yapmadık mı?"

Baylar, Rauf Bey'in yazdığı, ya da yazdırdığı telyazısı, kendisinin duygu ve düşüncelerini gizlememektedir. İsterseniz o telyazısını da, olduğu gibi bilginize sunayım:

Şifre

25.7.1923

Lozan'da Delegeler Kurulu Başkanlığına

Y: 20 ve 24 Temmuz, 347 ve 348 sayılara:

Dünya Savaşının¹ sonsuz acılarından kurtulmak ve ulusumuzun dünyayı barışa kavuşturmada ne büyük bir etmen olduğunu eylemle tanıtlamak amacıyla imzaladığımız Mondros Ateşkes Anlaşmasına karşın uğradığımız en acıklı ve yürek parçalayıcı saldırıları yaşama hakkımızı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına alan Sevr Antlaşması izlemiştir. Yüzyıllarca özgür ve bağımsız yaşamış olan kutsal Türkiye'mizin soylu halkı, uğradığı haksız ve acıklı saldırılar karşısında bütün bilinci ve bütün varlığı ile, yaşama hakkını ve bağımsızlığını kurtarmak için ayaklanarak kurduğu yılmaz ve yenilmez ulusal ordusuyla, Büyük Başkanımızın ve Başkomutanımızın ve gözü pek komutanlarımızın yönetiminde utkudan utkuya yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümetinin, ulustan aldığı erk ve güçle ve ordularının pek yüksek savaş yeteneğiyle elde eylediği bu başarı ve utkuların, Lozan'da aylardan beri süren barış görüşmeleri sonunda uluslararası bir belge ile saptanması, ulusumuza yeni bir çalışma dönemi ve erinç hazırlamıştır. Bakanlar Kurulu, dayançlı ve özverili ulusumuzun yaşama hakkını ve bağımsızlığını güven altına alan bir antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalarından dolayı, başta yüksek kişiliğiniz olmak üzere, delegelerimiz Rıza Nur ve Hasan Beyefendileri ve danışmanlarımızı kutlar efendim.

Bakanlar Kurulu Başkanı

Hüseyin Rauf

¹ Birinci Dünya Savaşı.

R A U F B E Y ' İ N
Y A Z D I Ğ I Y A D A
Y A Z D I R D I Ğ I T E L

RAUF BEY LOZAN ANLAŞMASINI YAPAN İSMET PAŞA'YI KUTLAMA DOLAYISIYLA MONDROS ATEŞKESANLAŞMASINI YAPAN KENDİSİNİ SAVUNMAĞA ÇALIŞIYOR

Baylar, Rauf Bey, Lozan Antlaşmasını yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşa'yı kutlama dolayısıyla, kendisinin yaptığı ve imzasını koyduğu Mondros Ateşkes Antlaşmasından söz etmeyi ve onu ne önemli ve yüksek amaçlarla imza ettiğini belirterek kendisini savunmayı gerekli görüyor.

Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devletinin, bağlaşıklarıyla birlikte uğradığı acı yenilginin yüz kızartacak bir sonucudur. O anlaşma hükümleridir ki, Türk topraklarına yabancıların girmesine yol açtı. O anlaşmada kabul edilen maddelerdir ki, Sevr Antlaşması hükümlerinin de kolaylıkla kabul ettirilebileceği düşüncesini yabancılarla akla yatkın ve olabilir gösterdi.

Rauf Bey o anlaşmayı, "ulusumuzun dünyayı barışa kavuşturmakta ne büyük bir etmen olduğunu eylemle tanıtlamak amacıyla" imzaladığını söylüyorsa da, bu düşünürünü tümce ile kendinden başka kimseyi kandırıp avutamaz; çünkü, böyle bir amaç yoktu.

Rauf Bey'in, telyazısına Mondros Ateşkes Antlaşması ile başladığına bakılırsa, bu anlaşmanın Lozan Konferansının başlangıcı olduğunu; Lozan barışının da, Rauf Bey'in yaptığı Mondros Ateşkes Antlaşmasının sonucu olduğunu söylemek eğiliminde bulunduğu yargısına varılabilir.

RAUF BEY UTKU KAZANMIŞ ORDUNUN BAŞINDAN LOZAN'A GİDEN KİŞİYE UTKUDAN UTKUYA YÜRÜYEN ORDUNUN ÖYKÜSÜNÜ ANLATIYOR

Rauf Bey, telyazısında, Sevr Antlaşmasını, Türk ulusunun uğradığı saldırıları ve buna karşı ulusun nasıl ayaklandığını, nasıl yılmaz ve yenilmez ordu kurduğunu ve gözüpek komutanlarımızın yönetiminde utkudan utkuya yürüdüğünü anlatıyor.

Rauf Bey, bu öyküyü İsmet Paşa'ya, o utku kazanmış ordunun başından Lozan'a gitmiş olan kişiye anlatıyor. Rauf Bey, bu başarı ve utkuları hükümetin kazandığını anlatabilmek için de parlak bir tümce bulmuştur. Lozan barış görüşmelerinin aylardan beri sürdüğünü de belirterek işin uzatıldığını anırtmaktan kendini alamamıştır. Rauf Bey, "antlaşmanın yapılmasındaki çalışmalarından dolayı" Delegeler Kurulunu kutlarken, Mondros Ateşkes Antlaşmasından başlayarak bütün devrimlerimizin bir özeti yapmış ve böylelikle Delegeler Kuruluna, yaptıkları antlaşmanın nasıl ve ne olduğunu da anlatmak çabasına düşmüştür. İçinde bir "teşekkür" sözü bulunmayan bu

yazıların anlamını kavramak, dikkatli ve incelikleri gören kişiler için kuşkusuz güç değildir.

Baylar, Delege Kurulumuz görevini bitirdikten sonra, Ankara'ya dönmek üzere yolda bulunuyordu. Herkes Delegeler Kurulunu yakından alkışlamak için can atıyordu. O günlerde idi, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa ile birlikte Çankaya'ya yanına geldiler.

R A U F B E Y , İ S M E T P A Ş A İ L E K A R Ş I K A R Ş I Y A G E L E M E Y E C E Ğ İ N İ V E O N U N K A R Ş I L A N M A S I N D A B U L U N A M A - Y A C A Ğ I N I S Ö Y L Ü Y Ö R

Rauf Bey: "Ben," dedi, "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun karşılanmasında bulunamam. İzin vererseniz, o geldiği zaman Ankara'da bulunmamak için, seçim bölgemde dolaşmak üzere Sivas'a doğru bir geziye çıkayım."

Rauf Bey'e, böyle yapmasını gerektiren bir neden olmadığını; burada bulunarak, İsmet Paşa'yı, bir hükümet başkanına yaraşırcasına kabul etmesinin ve görevini iyi bir biçimde sonuçlandırdığı için onu, sözle de ödemesinin ve kutlamasının uygun olacağını söyledim.

Rauf Bey: "Kendimi tutamıyorum, yapamayacağım." dedi ve geziye çıkma isteğinde direndi. Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekilmesi koşulu ile geziye çıkmasını kabul ettim.

Ondan sonra Rauf Bey'le aramızda şu konuşma oldu:

Rauf Bey: "Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekilirken, sizden çok rica ederim. Devlet Başkanlığı katını güçlendiriniz." dedi.

Ben: "Dediğinizi yapacağıma kesin olarak güveniniz!" diye yanıt verdim.

Rauf Bey'in ne demek istediğini ben pek güzel anlamıştım. Rauf Bey, devlet başkanlığı katı olarak halifelik katını düşünüyor ve o kata güç ve yetki sağlanmasını benden rica ediyordu.

Rauf Bey'in, benim olumlu olarak verdiğim yanıtla ne demek istediğini anlayıp anlamadığı belli değildir. Başka bir gün, cumhuriyet kurulduktan sonra, kendisiyle Ankara'da yaptığımız bir konuşmada, niçin karşı çıktığımı sorduğum ve yapılmış olan şeyin, Ankara'dan ayrılırken benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim işten başka bir şey olmadığını söylediğim zaman: "Ben," demiş-

R A U F B E Y , D E V - L E T B A Ş K A N L I Ğ I K A T I N I N G Ü Ç L E N D İ - R İ L M E S İ N İ Ö N E - R İ R K E N N E D Ü - Ş Ü N Ü Y Ö R D Ü

ti, “devlet başkanlığı katını güçlendiriniz derken, hiç de cumhuriyetin kurulmasını düşünmüş ve amaçlamış değildim.”

Oysa baylar, benim verdiğim yanıtın anlamı tastamam o idi. Gerçekte, bence devlet başkanlığı katı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı katını birbirine karıştırmak; ulusal hükümetimiz cumhuriyet hükümeti niteliğinde olduğu halde, onu kesin olarak söyleyip ilan etmemek, güçsüzlük yaratıyordu. İlk fırsatta resmi olarak cumhuriyeti ilan etmek ve devlet başkanlığını, cumhurbaşkanlığı katında simgeleyerek, güçlü bir durum yaratmak çok gerekli idi. Rauf Bey’e, bunu yapacağıma kesin olarak söz vermiştim. Eğer, ne demek istediğimi kavrayamamış ise, sanırım, eksiklik bende değildi.

**YURDA VE ULU-
SA KİMLER HİZ-
MET EDERSE
İZLEMCI
ONLARDIR**

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir görüşme yapıldı. Fuat Paşa, bana şöyle bir soru sordu:

“Senin şimdi ‘izlemci’lerin kimlerdir, bunu anlayabilir miyiz?”

Ben, bu sorudan bir şey anlayamadığımı söyledim.

Paşa, ne demek istediğini anlattı. O zaman ben de şunları söyledim:

Benim izlemcilerim yoktur. Yurda ve ulusa kimler hizmet eder ve hizmet etme yaraşırlığını ve gücünü gösterirse izlemci onlardır

**R A U F B E Y ’ İ N
B A K A N L A R K U-
R U L U B A Ş K A N-
L I Ğ I N D A N V E A L İ
F U A T P A Ş A ’ N I N
B Ü Y Ü K M İ L L E T
M E C L İ S İ İ K İ N C İ
B A Ş K A N L I Ğ I N-
D A N Ç E K İ L-
M E L E R İ**

Rauf Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekildi. İçişleri Bakanı bulunan Ali Fethi Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığına da seçildi (13 Ağustos 1923).

Ali Fuat Paşa Paşa da bir süre sonra, 24 Ekim 1923’de, Meclis İkinci Başkanlığından çekilerek ordu müfettişliğine atanmasını rica etti. Fuat Paşa’ya, sanı ikinci başkan olmakla birlikte pek önemli olan Meclis Başkanlığı görevini yapmakta olduğunu söyleyerek bu görevden ayrılmasını öğütledim. Fuat Paşa, siyasadana hoşlanmadığını, yaşaması boyunca askerlik görevinde kalmak istediğini ileri sürüp dileğinin yerine getirilmesini üsteleyerek rica etti. Fuat Paşa’nın aşaması tuğgeneral idi. Komuta edeceği orduda tümgeneral aşamasında kolordu komutanları var-

¹ apôtre = havari.

dı. Geçmiş hizmetlerini göz önüne alarak kendisini tüm-generalliğe yükselttik ve karargâhı Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine atadık.

Kâzım Karabekir Paşa da, daha önce aynı düşüncelerle Meclisten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak Birinci Ordunun başına geçmiş bulunuyordu.

Baylar, Lozan Antlaşmasının eklerinden olan boşaltma protokolu uygulandıktan sonra, her yeri düşman elinden kurtulan Türkiye'nin bütünlüğü edimli olarak gerçekleşmişti. Artık yeni Türkiye Devletinin başkentini yasa ile saptamak gerekiyordu. Bütün düşünceler, yeni Türkiye'nin başkentinin Anadolu'da ve Ankara şehri olması gerektiği noktasında toplanıyordu.

**YENİ TÜRKİYE
DEVLETİNİN
BAŞKENTİ AN-
KARA OLDU**

Başkent seçiminde en kesin önemi olan yön ordu güdümü¹ ve coğrafya durumu idi. Devletin başkentini bir gün önce saptayarak iç ve dış duraksamalara son vermek çok gerekli idi. Gerçekten, bilindiği gibi, başkent İstanbul olarak kalacağı, ya da Ankara olacağı sorunu üzerinde öteden beri içerde ve dışarda duraksamalar görülüyor, basında demeçlere ve tartışmalara rastlanıyordu. Bu arada, İstanbul'un yeni milletvekillerinden bir bölümü, Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un başkent olarak kalması gereğini, birtakım örneklerle dayanarak tanıtlamaya çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, ulaştırma araçları, gelişim yeteneği, gerekse elde bulunan yapılar ve kuruluşlar bakımından hiç de uygun ve elverişli olmadığını söylüyorlar ve: "İstanbul'un başkent olması gerekli ve kaçınılmazdır." diyorlardı. Bu sözlere dikkat edilirse, bizim başkent teriminden çıkardığımız anlam ile, bu sözlerde başkent terimini kullananların görüşleri arasında bir ayrılık görmemek elden gelmez. Bundan dolayı, başkent seçiminde daha önceden verilmiş kararımızı resmi olarak ve yasa ile saptamak gerekti. Böylece "payitaht"² teriminin de yeni Türkiye Devletinde anlamı ve yeri kalmadığı belirtilmiş olacaktı. Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 günlü bir maddelik yasa tasarısını Meclise önerdi. Altında daha on dört kadar kişinin imzası olan bu yasa önerisi, 13 Ekim 1923

¹ sevkülceş.

² Padişahın tahtının bulunduğu yer.

günü uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Yasa maddesi şudur: **Türkiye Devletinin başkenti, Ankara kentidir.**

MECLİSTE FETHİ BEY'İN BAŞKANLIĞINDAKİ BAKANLAR KURULUNA VE FETHİ BEY'İN KENDİSİNE KARŞI SATAŞMALAR VE ELEŞTİRİLER BAŞLADI

Baylar, çok geçmeden Mecliste Fethi Bey'in Başkanlığındaki Bakanlar Kuruluna ve özellikle Fethi Bey'in kendisine karşı sataşmalar ve eleştiriler başladı. Anlaşıldığına göre kimi milletvekillerinde bakan olmak isteği ve dileği artmıştı. İş başındaki bakanları beğenmiyorlardı.

Yeni seçimde partimiz adına milletvekilliğine seçilmeleri sağlanmış olan birtakımları da Bakanlar Kuruluna karşı olan akımları körükleyerek kendi amaçlarına göre yararlanma yollarını hazırlamaya çalışıyorlardı. Karşıcıl duruma geçecekleri sezilen milletvekillerinin Meclis çoğunluğunu aldatarak, hükümete ve Meclise etkin bir durum almak amacıyla oldukları anlaşıyordu.

Fethi Bey, dikkatini ve gücünü Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevinde toplayabilmek için İçişleri Bakanlığından çekildi. Yine o gün Meclis İkinci Başkanlığı da Ali Fuat Paşa'nın çekilmesiyle boşaldı (24 Ekim 1923).

Bizimle görüşte ve çalışmada uzlaşıp birleşmeyi gerekli görmeksizin bağımsız ve gizli olarak çalışan küçük bir grup belirdi. Bu grup temiz yürekli ve haksever gibi görünerek bütün parti üyelerine kendi görüşlerini benimsetmede başarılı olmaya başladı. Örneğin, bir parti toplantısında, İçişleri Bakanlığına Erzincan Milletvekili Sabit Bey'in ve Meclis İkinci Başkanlığına da İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in, Meclisçe seçilmesini sağladı (25 Ekim 1923).

Oysa ben, Sabit Bey'in İçişleri Bakanı olmasını uygun görmemiştim. Sabit Bey'in kimi illerde vali olarak çalıştırılmış bulunmasını, Yeni Türkiye'nin işlerini yeni koşullarla yönetebileceğine yeter kanıt sayamıyordum.

Rauf Bey'in de, Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü Rauf Bey, daha dün Bakanlar Kurulu Başkanı idi. Ne gibi duyguların etkisi altında kalarak o katı bırakmaya zorlandığı biliniyordu. Buna karşın, onu Meclisin İkinci Başkanlığına getirmekle, bütün Meclisin onun görüşüne katıldığını; yani, bütün Meclisin Lozan Barış Antlaşmasını yapan ve Bakanlar Kurulunda

Dışişleri Bakanı olarak bulunan İsmet Paşa'ya karşı olduğunu göstermek amacı güdüüyordu.

Baylar, yeni Meclis, daha ilk döneminde, gizliden gizliye karşıcılık yapan küçük bir grupça aldatılma durumuna düştü. Fethi Bey ve arkadaşları, hükümet işlerini rahatça yapamayacak bir duruma getirildi. Fethi Bey, bu durumdan, bana birçok kez yakındı ve Bakanlar Kurulundan çekilmek istedi. Öbür bakanlar da onun gibi yakınıyorlardı.

Kötülük, hükümetin Meclisçe seçilmesinden doğuyordu. Bu gerçeği çoktan görmüştüm.

Ben, Mecliste gizli ve karşıcıl bir grup bulunduğunu sezdikten, Meclis çalışmalarında duyguların etkin olduğunu gördükten ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının her gün temelsiz birtakım nedenlerle çığırından çıkarıldığı kanısına vardıktan sonra, uygulamak için sırasını beklediğim bir tasarının uygulanma zamanının geldiği yargısına varmıştım. Bunu açıkça söylemeliyim. Buna göre, şimdi vereceğim bilgileri ve yapacağım açıklamaları anlamak daha kolay olacaktır.

Baylar, Halk Partisinin Rauf Bey'i, toplantıda bulunmadığı bir sırada, Meclis İkinci Başkanlığına, Sabit Bey'i de İçişleri Bakanlığına aday seçtiği gün, 25 Ekim 1923 perşembe günüdür. O gün ve ertesi cuma günü Bakanlar Kurulu Çankaya'da benim yanımda toplandı.

Gerek Bakanlar Kurulu Başkanı Fethi Bey'in ve gerek öbür bakanların çekilmeleri zamanının geldiğini ve bunun gerekli olduğunu ileri sürdüm. "Yeni Bakanlar Kurulu seçiminde, şimdiki bakanlar yeniden seçilirlerse; bunlar, yine bakanlıktan çekilecekler ve Bakanlar Kuruluna girmeyeceklerdir." ilkesini de kabul ettik. Yalnız, o zamanlar, bakanlar gibi seçilen ve Bakanlar Kurulunun bir üyesi olan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bu karar dışında bırakıldı. Çünkü, ordu yönetim ve komutasının rasgele bir kimseye verilmesi doğru görülmedi.

Baylar, bu davranışın ve alınan kararın içyüzü incelenirse şu sonuç çıkar: Tutkularına kapılan grubu hükümet kurmakta büsbütün serbest bırakıyoruz. Şimdiki kurulda bulunan bakanlardan hiçbirini katılmaksızın, hepsi de istedikleri kişilerden olmak üzere, bunların diledikleri gibi bir Bakanlar Kurulu kurarak ülkenin alınıyazısına

UYGULAMAK
İÇİN SIRASINI
BEKLEDİĞİM TA-
SARININ UYGU-
LANMASI ZAMA-
NI GELMİŞTİ

el koymalarında bir sakınca görmüyoruz. Ama, hükümet kurmaya ve kursalar bile, ülkeyi yönetmeye güçleri yetebileceğine inanmıyoruz.

Meclisi aldatmaya çalışan tutkulu grup, şu ya da bu yolda bir hükümet kurmayı başarabilirse, bu hükümetin yönetim biçimini ve yönetimdeki becerisini bir süre izlemenin ve dahası, ona yardım etmenin uygun olacağı kanısına vardık. Ama, böylece kurulacak hükümet ülkeyi yönetmede ve yeni ülkelerimize doğru ilerlemede güçsüzlük ve sapma gösterirse, bunu, Mecliste belirterek, Meclisi aydınlatmayı yeğ gördük. Hükümet kurmayı başaramazlarsa ortaya çıkacak düzensizlik, doğallıkla Meclisi uyarmaya yarayacaktı. Bunalımın ve düzensizliğin sürdürülmesi uygun görülemeyeceğinden, işte o zaman, işe el koyarak tasarladığım şeyi ortaya atıp sorunu kökünden çözümleyebileceğimi düşünmüştüm.

**FETHİ BEYİN
BAŞKANLIĞIN-
DAKİ BAKANLAR
KURULU
ÇEKİLİYOR**

Bakanlar kurulu ile Çankaya'da yaptığımız toplantı sonunda, yazıp birlikte imzalayarak bana verdikleri çekilme yazısı şu idi:

Yüksek Başkanlığa

Türkiye Devletinin karşısında bulunduğu güç ve önemli iç ve dış işlerini kolaylıkla sonuçlandırabilmesi için çok güçlü ve Meclisin tam güvenini kazanmış bir bakanlar kuruluna kesin gerekseme bulunduğu kanısındayız. Bunun için, yüksek Meclisin her bakımdan güvenine ve yardımına dayanan bir bakanlar kurulunun kurulmasına hizmet etmek amacıyla çekildiğimizi, üstün saygılarla bilginize sunarız efendim.

Baylar, bu çekilme yazısı, 27 Ekim 1923 cumartesi günü öğleden sonra saat birde başkanlığında toplanan Parti Genel Kuruluna bildirilmiş ve saat beşe doğru açılan Mecliste okunmuştur.

**BAKANLAR KU-
RULU ADAY
LİSTELERİ VE
BAKANLAR KU-
RULU BAŞKAN-
LIĞINA SEÇİLE-
CEĞİ UMULAN
KİŞİLER**

Bakanlar Kurulunun çekildiği belli olur olmaz Meclis üyeleri, Meclis odalarında, evlerinde grup grup toplanarak, yeni bakanlar kurulu listeleri düzenlemeye başladılar. Bu durum, ekim ayının 28'inci günü geç vakte dek sürdü. Hiçbir grup bütün Meclişe kabul olunabilecek ve kamuoyunca iyi karşılanacak adları içine alan bir aday listesi saptayamıyordu. Özellikle, bakanlıklara aday düşünülürken, o denli çok istekli çıkıyordu ki herhangi birini öbürlerine yeğleyerek saptanacak listeyi kabul ettir-

mekteki güçlük, liste düzenlemeye uğraşanları umutsuzluğa ve kaygıya düşürdü. Bu sırada, İstanbul'da çıkan kimi gazeteler, kimi kişilerin resimlerini basarak Bakanlar Kurulu Başkanlığına seçileceği umulan "sayın kişi"ler anımsatmasıyla dikkati çekmekten geri kalmadı. Kimi hızlı gazeteciler de 28 Ekim günü erkenden: "İstanbul'un yüzünü örten sabah sisinin ördüğü tül yeni yeni sıyrılırken; deniz, gökten, kıyılardan yansıyan renklerle boyanmış, kıpırtısız duruyorken", Marmara'nın durgun sularını yararak ilerleyen Deniz Yolları vapuruyla Kalamış iskelesine çıkıyor... Yolda Rauf Bey'e rastlıyor. Ondan sonra: "Büyük bir bahçenin içinde, güzel Kalamış Köşkünün çok güzel döşenmiş süslü salonuna" giriyor ve köşkte oturan kişinin çeşitli sorunlarla ilgili düşüncesini alıyor; özellikle: "Ulusal egemenliğimizi her şeye ve her şeye (!) karşı koruyalım..." öğüdünü yayımlayarak kamuoyunu aydınlatma görevinde üşengenlik göstermiyordu. Ama, bu uyarma ve aydınlatmalar Ankara'ya etki yapamıyordu.

Baylar, her şeye ve her şeye (!) karşı ulusal egemenliğin korunmasını öğütleyen kişi, Halifenin okşayıcı sözlerini "Tanrı kayrası" sayan kişidir!

Kimi gazetelerin, Konya'ya, Ordu Müfettişliğine atanan Fuat Paşa'nın 28 Ekimde İstanbul'a varışında onun, Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve daha birçok kişilerce karşılandığını bildiren tel haberleri ile Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nın resimlerini basarak Mondros Ateşkes Anlaşmasını ve Kars'ın kurtarılışını anımsatmak için yazdıkları yazılar da yeterince dikkati çekmeye yaramadı.

28 Ekim günü akşam üzeri toplantı halinde bulunan Parti Yönetim Kurulu beni çağırdı. Parti Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey'di. Fethi Bey, Parti adına Yönetim Kurulunca, bir aday listesi düzenlendiğinden ve Parti Genel Başkanı olduğum için bu konuda benim de düşüncemin öğrenilmesi uygun görüldüğünden, toplantılarına çağırdıklarını bildirdi. Düzenlenen listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu, ama bu listede adları bulunan kişilerin de düşüncelerinin ve kabul edip etmeyeceklerinin sorulması gerektiğini söyledim. Bu önerim uygun görüldü. Örneğin, Dışişleri Bakanlığına aday gösterilen Yusuf

**ULUSAL EGE-
MENLİĞİMİZİ
HER ŞEYE VE
HER ŞEYE KARŞI
KORUYALIM,
DİYEN KİŞİ**

**PARTİ YÖNETİM
KURULU DA,
KESİN BİR BA-
KANLAR KURU-
LU LİSTESİ
ÇIKARAMADI**

Kemal Bey'i çağırdık. Yusuf Kemal Bey, bu listeye girmeyeceğini bildirdi. Bundan ve buna benzer başka durumlardan anladım ki, Parti Yönetim Kurulu da kabul edilebilecek kesin bir aday listesi düzenleyememektedir. Yönetim Kurulu üyelerine, gerekenlerle daha çok görüşerek kesin bir liste yapmalarını öğütledikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclisten ayrılırken, koridorlarda beni beklemekte olan Ke-malettin Sami ve Halit Paşalara rastladım. Ali Fuat Paşa, Ankara'dan ayrılırken bunların Ankara'ya geldiklerini o günkü gazetede "bir uğurlama ve bir karşılama" başlığı altında okumuştum. Daha kendileriyle görüşmemiştim. Benimle görüşmek için o zamana değin orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa'ya söyledim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle birlikte gelmelerini söyledim. Çankaya'ya varınca, orada beni görmek üzere gelmiş olan Rize milletvekili Fuat, Afyonkarahisar milletvekili Ruşen Eşref Beylere rastladım. Onları da yemeğe alıkoydum.

**CUMHURİYETİN
KURULACAĞINI
KİMLER
BİLİYORDU**

Yemek yenirken: "Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz!" dedim. Orada bulunan arkadaşlar, hemen düşüncemi benimsediler. Yemeği bıraktık. Hemen o dakikada, yapılacak işler için kısa bir izlence düzenledim ve arkadaşları görevlendirdim.

Düzenlediğim izlencenin ve verdiğim yönergenin uygulanışını göreceksiniz.

Baylar, görüyorsunuz ki cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı çağırmayı ve onlarla görüşüp tartışmayı hiç de gerekli görmedim. Çünkü, onların öteden beri ve doğal olarak bu konuda benim gibi düşündüklerinden kuşku yoktu. Oysa, o sırada Ankara'da bulunmayan kimi kişiler hiçbir yetkileri yokken, kendilerine bilgi verilmeden, düşünceleri ve uygun görüp görmedikleri sorulmadan cumhuriyetin ilan edilmiş olmasını, güvenme ve ayrılma nedeni saydılar.

**CUMHURİYETİN
KURULUŞUNA
İLİŞKİN YASA
TASARISINI
İSMET PAŞA İLE
HAZIRLADIK**

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar erkenden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa Çankaya'da konuk idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir yasa tasarısı hazırladık. Bu tasarıda 20 Ocak 1921 günlü Anayasanın devlet biçimini saptayan maddelerini şöylece değiştirmiştik:

Birinci maddenin sonuna: “Türkiye Devletinin hükümet biçimi cumhuriyettir.” tümcesini ekledim.

Üçüncü maddeyi şöyle değiştirdim: “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisince yönetilir. Meclis, hükümetin yönetim kollarını bakanlar aracılığı ile yönetir.”

Bundan başka, Anayasanın temel maddelerinden olan 8’inci ve 9’uncu maddeleri de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

“Madde – Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Başkanlık görevi, yeni Cumhurbaşkanı’nın seçilmesine değin sürer. Eski başkan yeniden seçilebilir.”

“Madde – Türkiye Cumhurbaşkanı, Devletin Başkanıdır. Bu kimliği ile, gerekli gördükçe Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder.”

“Madde – Cumhurbaşkanı, başbakanı Meclis üyeleri arasından seçer. Öbür bakanları da başbakan, yine Meclis üyeleri arasından seçer; sonra hepsini Cumhurbaşkanı Meclisin onayına sunar. Meclis toplantı halinde değilse, onaylama Meclisin toplantısına bırakılır.”

Bu maddelere yarkurulda ve Mecliste, din ve dille ilgili, bildiğiniz bir madde de eklenmiştir.

Sayın baylar, şimdi, isterseniz yüksek kurulunuza 29 Ekim 1923 pazartesi günü Ankara’da geçen olayı, kısaca anlatmaya çalışacağım.

Pazartesi günü öğleden önce saat onda, Halk Partisi Grubu, Grup Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey’in başkanlığında toplandı. Bakanlar Kurulu seçimi görüşmelerine başlandı.

Başkan: “Yönetim Kurulu, Genel Kurula sunulmak üzere, hazırlık niteliğinde, bir bakanlar kurulu listesi düzenledi. Yönetim Kurulu kesin bir şey saptamış değildir. Karar sayın kurulunuzundur. Kabul ederseniz okunsun.” diyerek Genel Kurula, Fuat Paşa’nın Bakanlar Kurulu Başkanı olarak gösterildiği bir aday listesi sunmuş. Okunan bu listede İktisat Bakanlığına aday gösterilen Celal Bey (İzmir) söz alarak, Bakanlar Kurulunun önemini belirtmiş ve kendisinin seçilmemesini önermiş. Özellikle: “Bu listede adları görülen kişiler, çekilenlerden daha güçlü değildir. Bizden gönenç ve yenilik isteyen ulus vardır.

29 EKİM 1923
GÜNÜ HALK
PARTİSİ GRU-
BUNDA YAPILAN
GÖRÜŞMELER

Ne olursa olsun, yeniler eskilerden güçlü olmalıdır. Seçimde ivedi göstermeyelim. Özellikle Bakanlar Kurulu Başkanı için, düşünelim.” demiş. Bundan sonra şöyle konuşmalar olmuş:

Saip Bey (Kozan) – Meclis Başkanlığına Fethi Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığına İsmet Paşa seçilmelidir.

Ekrem Bey (Rize) – Yeni kurul, eski kurulun boşluğunu doldurabilecek mi? Bu konudaki düşüncelerini Başkan Paşa Hazretleri, uygun görülürse, bildirsinler aydınlanalım (Ben, o sırada Mecliste bulunmuyordum).

Zülfü Bey (Diyarbakır) – Yetki, Parti Meclisidir. Bu hak, Grup Yönetim Kurulunun değildir. Parti Meclisi toplansın.

Mehmet Efendi (Bolu) – Seçilecek Bakanlar Kurulu ancak bir ay çalışabilir. Seçimlerin böyle sık sık yenilenmesi ülkeyi ve ulusu kötü ve güç bir duruma sürükler. Bakanlar Kurulu, çekilme nedenini açıkça anlatmazsa herhangi bir Bakanlar Kurulu seçimine katılmam. Nedeni anlayalım, sonra seçelim.

Faik Bey (Tekirdağ) – Listede gösterilen kişiler öncekilerden güçlü değildir. Parti Meclisi toplanıp bu sorunu çözümlesin.

Vâsıf Bey (Manisa) – (İsmet Paşa’nın hizmetlerinden söz ettikten sonra) Ülkeyi, ulusu ne için bırakıyor? Önderlerimiz bizi aydınlatmamıştır. Sayın Başkanımız (beni söylemek istemiş olacak) bizi niçin aydınlatmıyor (demiş ve uzun bir konuşma yapmış).

Necati Bey (İzmir) – Ülkenin güvendiği kişilerin bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz. Sayın Başkanımız bizi aydınlatsın ve uyarsın. İçeriye ve dışarıya karşı güçlü bir Bakanlar Kuruluna kesin gerekseme vardır.

Başkan Fethi Bey – Yönetim Kurulunun yaptığı bu liste, ne Paşa’nın ve ne de Yönetim Kurulundandır (diye bir açıklama yapmayı gerekli görmüş).

Doktor Fikret Bey (Bilecik) – Vâsıf ve Necati Beylerin görüşlerine katılıyorum. Ülke, sülیمان değildir, gelişigüzel yapılacak bir seçime bırakmak olmaz. Güçlü kişileri içine alan bir kurul seçilmelidir.

Recep Bey (Kütahya) – Arkadaşlar sözlerini bitirsinler. Sonra Gazi Paşa Hazretleri söylesinler (henüz toplantıda değildim).

İlyas Sami Bey (Muş) – Sayın Başkanımız Gazi Paşa Hazretleri düşüncelerini söylesinler. Bunalımın, ortaya çıktığı gün giderilmesi daha yararlıdır. Savsaklama, bunalımın artmasına yol açar. Bir Bakanlar Kurulu Başkanı seçelim. Yirmi dört saatlik bir süre verelim, arkadaşlarını bulsun. Güçlü bir hükümet kurulsun.

Abdurrahman Şeref Bey (Rahmetli İstanbul Milletvekili) – Kimi arkadaşlar boşuna kaygıya kapılıyorlar. Bu, her ülkede olagelen bir şeydir. Hepimizin amacı yurdun mutluluğudur. Bir makine kurup tıkr tıkr işletmiyoruz. Bu da doğru. Güçlü bir hükümet nasıl bulmalı, hastalığı nasıl bulmalı? Anayasamızı göz önünde tutalım. Hükümetin görevini belli edelim. Mecliste görüşler belirsin. Ondan sonra Başkan Paşamız da görüşlerini bildirsinler. Bir sonuç çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Kişilerden söz etmeyelim. Yüksek amaçlarda birliğiz. Başkan Paşa Hazretleri görüşlerini bildirsinler.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) – Ne olursa olsun bir seçim karşısındayız. Eski Bakanlar Kurulunun, yeniden seçilse bile kabul etmemeye karar verdiklerini işitiyoruz. Bu kararı Yüksek Meclis bozmalıdır.

Recep Bey (Kütahya) –Üç ana noktadan söz edeceğim. Birincisi biçim, ikincisi çalışma eksikliği, üçüncüsü duygusal birliğimizde beliren çatlaktır. Biçimlerde eksiklik olursa iyi sonuç vermez. Elde bulunan listedeki değerli arkadaşlar, hangi zamanda, hangi koşullar altında çalışacaklardır? Belli değil. Güçlü bir kimsenin kendi arkadaşlarını bularak güçlü bir hükümet kurması gerekir.

(Recep Bey, özellikle bu son düşünce üzerinde uzun bir konuşmada bulunmuş).

Talât Bey (Artvin) – Recep ve Abdurrahman Şeref Beyler pek güzel açıkladılar. Bakanlar Kurulu Başkanının görevi nedir? Görev ve sorumluluk yasasını bugüne değin çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi aydınlatınsınlar.

Başkan, bundan sonra görüşmenin yeterliğini oya koymuş. Görüşme yeter görüldükten sonra birtakım önergeler okunmuş. Bu önergelerden Kemalettin Sami Paşa'nın önergesi kabul olunmuştur. Bu önergeye göre ben, Genel Başkan olarak sorunu çözümlemek için Genel Kurulca görevlendiriliyordum.

BEN GENEL BAŞKAN OLARAK SORUNUN ÇÖZÜMLENME SİYLE GÖREVLENDİRİLDİM

Görüşmeler sırasında Çankaya'da, konutumda bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşa'nın önergesinin kabul edilmesi üzerine toplantıya çağırıldım. Toplantı salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım, kısaca şu görüşü ve öneriyi ileri sürdüm:

“Baylar,” dedim, “Bakanlar Kurulu seçiminde görüş ayrılığına düşüldüğü anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar izin verin. Bulacağım çözüm yolunu bilginize sunarım.”

Başkan Fethi Bey, öneriyi oya koydu, kabul olundu.

Baylar, bu bir saat içinde gereken kişileri Meclisteki odama çağırarak onlara 28/29 Ekim gecesi hazırladığım yasa tasarısını gösterdim ve kendileriyle görüştüm.

**28-29 EKİM GECESİ
HAZIRLADIĞIM
YASA TASARISI-
NI ÖNERDİM**

Öğleden sonra saat bir buçukta Parti Genel Kurulu yeniden Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. İlk söz bende idi. Kürsüye çıktım ve şu konuşmayı yaptım:

“Sayın arkadaşlar, çözümlemesinde güçlüğe uğradığınız sorunun nedeninin ve etmeninin, bütün arkadaşlarca anlaşılmış olduğu kanısındayım. Eksiklik ve kötülük, uygulamakta olduğumuz yöntem ve biçimdedir. Gerçekten, yürürlükteki Anayasamız gereğince bir Bakanlar Kurulu kurmaya giriştiğimiz zaman, bütün arkadaşların her biri bakanları ve bakanlar kurulunu seçmek zorunda bulunuyor. Hepinizin birden bakanlar kurulu seçmek zorunda bulunmanızdan doğan güçlüğün giderilmesi zamanı gelmiştir. Geçen dönemde de, böyle güçlüklerle karşılaşılıyordu. Görülüyor ki bu yöntem kimi zaman birçok karışıklıklara yol açıyor. Yüce Kurulunuz, bu sorunun çözümlemesi için beni görevlendirdi. Ben de bilginize sunduğum bu görüşten esinlenerek düşündüğüm biçimi saptadım. Onu önereceğim. Önerim kabul olunursa güçlü ve tutarlı bir hükümet kurulabilecektir. Devletimizin biçimini ve niteliğini saptayan ve hepimiz için kutsal olan Anayasamızın kimi yerlerini açıklığa kavuşturmak gereklidir. Öneri şudur.” dedikten sonra, bilinen tasarıyı okutmak üzere yazmanlardan birine uzatarak kürsüden ayrıldım.

Önerimin niteliği anlaşıldıktan sonra tartışmalar başladı:

Sabit Bey (Erzincan) – Böylece hükümet kurma yöntemini benimsiyorum. Ancak, Anayasanın değiştirilmesi önerisi ile bugünkü bunalım giderilemez. Biz şimdi bir ba-

kanlar kurulu başkanı seçelim. Anayasanın değiştirilmesini sonra düşünürüz.

Hâzım Bey (Niğde) – Anayasayı biz yapabilir miyiz? Sanırım yapamayız. Yetkimiz varsa bu, partide olmaz. Partide görüşüldükten sonra açık oturumda kimse söz söyleyemiyor. Ulusun varlığı ile ilgili yasalara burada kesin bir biçim verilmesinden yana değilim. Bu gibi yasalar açık oturumda ve serbestçe görüşülmeli. Her şeyden önce hükümet bunalımını çözümleyelim.

Yunus Nadi Bey – (Hazım Bey'i yanıtlayarak). Her ülke ilk kez Anayasa yaparken bu iş için bir Kurucu Meclis kurmuştur. Bizde ise bu gibi işlerde ayrıca kurucu meclis kurulacağı açıkça belirtilmemiştir. Bizde her zaman bu gibi değişiklikler olmuştur. Bizden önceki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu yolda yürümüştür. Buna yetkimiz vardır. Duraksamayalım. Şimdi biz, hükümet bunalımının giderilmesini Başkan Paşa Hazretlerine bıraktık. O da bize, bu öneriyi getirdi. Bu öneride gösterilen yöntemi, bütün arkadaşlar ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi bunu saptamak gereklidir. Önerilen biçim şimdi de yürürlükte. Bunu açıklayıp daha belirli olarak saptayacağız.

Vehbi Bey (Balıkesir) – Şimdiye değin görüşüldüğünü duyduğumuz Anayasadan bizim bir bilgimiz yoktur. Gerçekte gazetelerde gördük. Bu yeter mi? Onun için, biz önce bunu, bir bütün olarak görüşmek üzere sonraya bırakıp bunalımı giderelim.

Halil Bey – Anayasayı değiştirmeye ve yeniden yapmaya yetkimiz vardır. Ama, bu değişiklikler gerçekten yurdumuzun ve ulusumuzun mutluluğunu sağlar mı? Bunu söylemek gerekir. Bunu, hukukçu, hukuk bilgini olan arkadaşlarımız gelsinler, açıklasınlar. Açıklama yapılmadıkça bunun, hemen çözümlenmesinden yana değilim.

Üyelerden biri – Anayasa öyle bir çırpıda değiştirilemez.

Hamdullah Suphi Bey (İstanbul) – Dört yıl önce, ayrı ayrı seçimlerin kötülüğünü söylemiştim. Bugün de yine o zamanki durum ortaya çıktı. Gazi Paşa'nın önerisine gelince, bu yeni değildir. Dört yıl önce yapılan bir yasaya daha açık bir biçim verilmektedir. Durum da bu olduğuna göre, buna karşı söz söyleyecekler gelsin, düşüncelerini

söylesinler Ama, uzun uzadıya beklemeye zamanımız yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya) – Yasaların en iyisi olaylardan ve gerekmeden doğandır. Gerekseme ise ortadadır. Anayasa tamamlanmalıdır, açıklığa kavuşturulmalıdır. Önerinin hemen görüşülmesine geçelim.

Adalet Bakanı Rahmetli Seyit Bey – Önerilen tasarı yeni bir şey değildir. Yürürlükteki Anayasanın açıklanıp saptanmasıdır. Yasaları gerekseme yapar, kuramlar yapmaz. Zaman ve olaylar her şeye etkindir. Gelişim kuralı, değişmez, kesin bir kuraldır. Önerilen tasarıda bir yenilik yoktur. Anayasayı daha belirli ve açık bir duruma getirirsek, kuşkusuz ulusumuzun ve yurdumuzun yararına daha uygun iş görmüş oluruz.

**HÜKÜMETİMİZİN
BİÇİMİ KESİNLİKLE
CUMHURİYET
OLACAKTIR**

Abidin Bey (Manisa) – (Rahmetli Seyit Bey'in görüşüne yanıt olarak) Önce hükümet bunalımını giderelim.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) – Biz Gazi Paşa Hazretlerini yargıcı yaptık. “Bizim, Anayasayı değiştirmeye yetkimiz yok.” demek, türeye aykırı bir Meclis olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin Anayasayı değiştirme yetkisi apaçaktır. Hükümetimizin biçimi kesinlikle cumhuriyet olacaktır.

Bundan sonra İsmet Paşa söz alarak şu yolda bir konuşma yaptı:

“Parti Başkanının önerisini kabule kesin gerekseme vardır. Bütün dünya bizim, bir hükümet biçimi görüştüğümüzü biliyor. Bu görüşmelerimizi bir sonuca bağlamamak, güçsüzlüğü ve düzensizliği sürdürmekten başka bir şey değildir. Daha önce geçen bir olayı anlatayım. Avrupa siyasa adamları bu konuda beni uyardılar: ‘Devletinizin başkanı yoktur. Şimdiki başkanınız, Meclis başkanıdır. Demek ki siz, ayrı bir başkan bekliyorsunuz.’ dediler. Avrupa düşüncesi işte budur. Oysa biz böyle düşünmüyoruz. Ulus, egemenliğine ve yazgısına kendisi el koymuştur. Öyle ise, bunu yasa ile belirtmekten neye çekiniyoruz? Cumhurbaşkanı olmadan, başbakan seçme önerisi yasa dışı olur. Bunda kuşkuya yer yoktur. Başbakanı yasal olarak seçebilmek için Gazi Paşa Hazretlerinin önerisinin yasalaşması gerekir. Genel güçsüzlüğün sürdürülmesi doğru değildir. Partinin, bütün ulusa karşı

yüklendiği sorumluluğun gereklerine göre iş yapması zorunludur.”

İsmet Paşa’dan sonra, rahmetli Abdurrahman Şeref Bey yaptığı konuşma arasında şu sözleri de söyledi

“Hükümet biçimlerini birer birer saymak gereksizdir. Egemenlik sınırsız ve koşulsuz ulusundur.” dedikten sonra, “Kime sorarsanız sorunuz, bu, cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad kimilerine hoş gelmezmiş, varsın gelsin!”

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, öneriyi kabul etmenin gerekli olduğunu belirten uzun bilgiler verdi, görüşlerini açıkladı. Sonra: “Bunun hemen yasalaşması için gerekli işlemin yapılmasını öneririm.” dedi.

Abdullah Azmi Efendi’nin: “Bu iş çok önemlidir. Bu konu yeterince görüşülmedi, daha görüşülsün!” diye bağırmasına karşın, görüşmenin yeterliği kabul olundu. Ondan sonra önerinin tümü ve arkasından maddeleri birer birer okunarak görüşülüp kabul edildi.

Baylar, Parti toplantısına son verildi ve hemen Meclis toplantısı açıldı Saat öğleden sonra altı idi. Tasarı Anayasa Yarkurulunca, yöntem gereği incelenerek, tutanağı hazırlanırken, Meclis başka işlerle uğraştı. En sonu, başkanlık yerinde bulunan Başkan Vekili İsmet Bey, Meclise şu bilgiyi verdi: “Anayasa Yarkurulu, Anayasanın değiştirilmesi ile ilgili tasarının ivedilikle ve öncelikle görüşülmesini öneriyor.” “Kabul!” sesleri üzerine, tutanak okundu. Önerildiği üzere, ivedilikle görüşüldü. Sonunda yasa, birçok milletvekillerinin “Yaşasın Cumhuriyet!” diye alkışlanan söylevleriyle kabul edildi.

Ondan sonra, cumhurbaşkanı seçilmesi için Meclisin oyuna başvuruldu. Toplanan oyların sonucunu, başkanlık yerinde bulunan İsmet Bey, Meclise şöylece bildirdi:

“Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı seçimi için yapılan oylamaya yüz elli sekiz kişi katılmış ve cumhurbaşkanlığına, yüz elli sekiz üye, oybirliği ile Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmişlerdir.”

Baylar, seçimden hemen sonra Mecliste yaptığım konuşmayı *Tutanak Dergisi*’nde okumuşsunuzdur. Ancak, tarihsel bir anıyı canlandırmak için izin vererseniz, o konuşmamı burada da olduğu gibi bilginize sunayım:

ÖNERİM PARTİ GRUBUNDA VE HEMEN ARKASINDAN MECLİSTE GÖRÜŞÜLEREK “YAŞASIN CUMHURİYET” SESLERİ ARASINDA KABUL OLUNDU

TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞKANLIĞINA, TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ OYBİRLİĞİYLE BENİ SEÇTİ

Sayın arkadaşlarım, önemli ve dünya çapındaki olağan-üstü olaylar karşısında saygıdeğer ulusumuzun gerçek uyanıklığına ve tetikliğine değerli bir belge olan Anayasamızın kimi maddelerini açıklamak için özel yarkurulca yüksek kurulunuza önerilen yasa tasarısının kabulü dolayısıyla, Türkiye Devletinin öteden beri dünyaca bilinen, bilinmesi gereken niteliği, uluslararası belli adıyla adlandırıldı. Bunun doğal gereği olmak üzere, bu güne değin doğrudan doğruya Meclisin Başkanlığında bulundurduğunuz arkadaşınıza yaptırdığınız görevi, Cumhurbaşkanı sanıyla yine bu arkadaşınıza, bana verdiniz Bu seçim dolayısıyla şimdiye dek benim için gösterdiğiniz sevgiyi, yakınlığı ve güveni bir kez daha göstermekle yüksek değerbilirliğinizi tanıtlamış oluyorsunuz. Bundan dolayı yüce Kurulunuza gönlümün bütün içtenliğiyle teşekkürlerimi sunarım.

Baylar, yüzyıllardan beri doğuda kıyım ve haksızlığa uğrayan ulusumuz, Türk ulusu, gerçekte yaratılışında bulunan erdemlerden yoksun sayılıyordu.

Son yıllarda ulusumuzun edimli olarak gösterdiği yetenek, anıklık ve anlayış; kendisi için kötü sanıda bulunanların ne denli aymaz ve ne denli gerçeği görmekten uzak, dış görünüşe önem veren kimseler olduğunu pek güzel tanıtladı. Ulusumuz, kendisinde bulunan nitelikleri ve değeri, hükümetin yeni adıyla, uygarlık dünyasına çok daha kolay gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti, dünya devletleri arasındaki yerine yaraşır olduğunu, başaracağı işlerle tanıtlayacaktır.

Arkadaşlar, bu yüce kuruluşu yaratan Türk Ulusunun son dört yıl içinde kazandığı utku, bundan sonra da birkaç kat olmak üzere görülecektir. Bana gösterdiğiniz bu güven ve inana yaraşır işler görebilmek için pek önemli saydığım bir noktadaki gereksemeyi bildirmek zorundayım. Bu da, Yüce Kurulunuzun bana karşı olan sevgisini, güvenini ve yardımını sürdürmesidir. Ancak böylelikle ve Tanrı'nın yardımıyla bana verdiğiniz ve vereceğiniz görevleri iyi bir biçimde yapabileceğimi umarım.

Her zaman sayın arkadaşlarımla ellerine çok içtenlikle ve sıkıca yapışarak, onların varlıklarının bana ne denli gerekli olduğunu bir an bile unutmuyarak çalışacağım. Her zaman, ulusun sevgisine dayanarak hep birlikte ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mutlu, başarılı ve utkulu olacaktır.

Baylar, Meclisçe Cumhuriyeti kabul kararı 29/30 Ekim 1923 gecesi saat 8.30'da verildi. Onbeş dakika sonra, yani 8.45'te cumhurbaşkanı seçimi yapıldı. Durum o gece bütün ülkeye bildirildi ve her yerde, gece yarısından sonra, yüz bir kez top atılarak halka duyuruldu.

İlk hükümeti İsmet Paşa'nın kurduğunu ve Meclis Başkanlığına Fethi Bey'in seçildiğini bilirsiniz.

Baylar, Cumhuriyetin kuruluşu bütün ulusu sevinirdi. Her yerde parlak sevinç gösterileri yapıldı. Yalnız İstanbul'da çıkan iki üç gazete ile İstanbul'da toplanan bir takım kişiler ulusun genel ve içten gelen sevincine katılmaktan çekindi, kaygıya düştü; Cumhuriyetin kuruluşunda ön ayak olanları eleştirmeye başladı. Söz konusu gazetelerin ve kişilerin, Cumhuriyetin kuruluşunu nasıl karşıladıklarını anlamak için, yalnız o günlerdeki yayınları gözden geçirmek yeter.

Örneğin, "Yaşasın Cumhuriyet" başlığı altındaki yazılar bile cumhuriyetin yadsınacak bir biçimde kurulup halka duyurulduğunu; bunda, "sıkboğaza getirilmiş gibi bir durum" sezildiğini yayıyordu. Bu yazıları yazan şu düşünceleri ileri sürüyordu: "...Şöyle olacağı, böyle olacağı söylenip dururken, öte yandan birdenbire, birkaç saat içinde, Anayasa değişikliği yapılvirmesi en yunuşak deyişle olağandışı bir davranıştır."

Bizim yaptığımız iş, "uygarlık dünyasını anlamış, okumuş, incelemiş, devlet yönetiminde yeterlik kazanmış kafalardan çıkacak düşünce sonucu" değilmiş...

Cumhuriyetin ilanını Meclisin alkışlarla kabul etmesi, ulusun toplanarak kutlaması eleştiriliyor; deniliyordu ki: "Cumhuriyet alkış ile, dua ile, şenlik ve bayram yapmakla yaşamaz. Cumhuriyet bir büyümlü değnek değildir. Millet Meclisinde bir büyü yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir."

"Ben cumhuriyetçiyim." diyenlerin, cumhuriyetin kurulduğu gün, kalemlerinden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En iyi hükümet biçiminin cumhuriyetten başka bir şey olamayacağına inandığı savında bulunanların: "Cumhuriyet sözcüğüne bir put gibi tapmam." demelerindeki anlam ve amaç ne idi?

CUMHURİYETİN
KURULUŞU
ÜZERİNE ULU-
SUN DUYDUĞU
GENEL VE İÇTEN
SEVİNCE
KATILMAKTAN
ÇEKİNEMLER

Meclis toplantı halinde bulunmadığı zaman, onun güvenoyu verdiği bir hükümetin düşürüleceği gibi bir kuruntuyu kamuoyunda canlandırıp: “Böyle bir hak padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak Cumhurbaşkanına mı veriliyor?” sorusu kime ve hangi amaçla yöneltiyordu?

Bu yazıları yazanın amacı, cumhuriyeti halka sevdirmek mi, yoksa bunun put gibi tapılacak bir şey olmadığını anlatmak mı idi? “Cumhuriyet, bize yönetim biçiminin değişmesiyle birlikte kafa değişikliği de getiriyor mu? Bakanlar Kuruluna girecek kişilere birer devlet adamı kafası armağan ediyor mu?” sözleriyle daha ilk ağızda cumhuriyetin değerini, önemini azaltmaya kalkışmak, cumhuriyetçiyim diyenlerden beklenebilir miydi?

En küçük bir esintiden bile korunması gereken yavruyu, onu bakıp büyüttüğünü söyleyenlerin böyle hırpalaması doğru muydu?

Bu düşünceleri kapsayan gazetenin başka bir sayfasında “Türkiye Cumhuriyetinin İlanı” başlığı altında yer alan birçok sözler arasında: “... bu yeni evreye ulaşan Türk Ulusu, burada uzunca bir süre dirlik içinde dinlenebilecek; burası onun için bir canlılık ve güç, bir erinç ve mutluluk kaynağı olabilecek mi? Bu evrede, toplumsal yapısını bozmadan onu kucaklayabilecek bir çerçeve niteliği var mıdır? Cumhuriyet, olayların zorlaması üzerine Türk Ulusunun çaresizlikten kaçıp sığındığı bir sacak altı mı olacak?..” gibi kaygı ve umutsuzluk veren sözlerin zamanı mıydı?

Cumhuriyetin umut, erinç ve mutluluk getireceğinde kuşkusu ve kaygısı olan kişi; umut, erinç ve mutluluğu nereden, hangi kaynaktan bekliyordu? Cumhuriyetin, ulusumuzun toplumsal yapısını bozabileceği düşüncesi, cumhuriyeti benimseyen kişilerin kafasında nasıl yer bulabiliyordu?

Başka bir gazeteci de: “Baylar, ivedi gösteriyorsunuz!” diye bağımaya başladı.

Bu gazeteci bay, ulusu şu sözlerle kışkırtıyordu: “...bunalım, basbayağı yeni bir bakanlar kurulu seçmekle giderilecek yerde, tersine son günlerin bütün gürültülerine karşın, yine kimsenin yakında kurulacağını düşünmediği cumhuriyetin, pek olumlu, pek kesin ve pek ivedi olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Cumhuriyetin yakın bir zamanda kurulacağını düşünmeyen, yalnız kamuoyu değildi; belki Ankara'da en önemli ve en yetkili katlarda bulunan kimi kişiler de böyle bir olasılığı akıllarına bile getirmiyorlardı."

Bu sözlerle açıkça ortaya konulmaktadır ki, son günlerin bütün gürültüleri, cumhuriyetin ilanına engel olmak içinmiş. Bu amacı güdenlerin, "karar almakta ivedilik" görmeleri doğaldı. Ama, "Kamuoyunun da bu görüşte kendileriyle birlik olduğunu" sanmaları yanlıştı.

Gazetesini: "Balonu uçurdular; ama görünüşe bakılırsa ucunu kaçırıyorlar!" ve: "Sular azınca dolaplar döndüler, ama... ne yönde?" gibi çirkin, bayağı sözlerle dolduran gazeteci bay şu yolda sesleniyor ve paylaşmasını sürdürüyordu: "Baylar, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?"

Bu seslenişle başlayan yazılar, şu satırlarla son buluyordu: "Biricik dilek... yurda ve ulusa yararlı işlere başlanılmasıdır. Eğer dün ilan edilen cumhuriyetin ileri gelenleri ve cumhuriyetçiler bunu yapabileceklerine güveniyorlarsa biz de kendilerine, öyle ise 'cumhuriyetiniz kutlu olsun baylar!' deriz."

Bizi alay edercesine kutlayan bu son tümce ile yazar, cumhuriyeti benimsemediğini, onunla ilgisi olmadığını bildiriyor.

Başka bir gazeteci yazar da, cumhuriyetin ilanı dolaşısıyla yaptığı yorum ve eleştiride: "Bizi üzen nokta, Ulusal Önderimizin kişiliğiyle ilgilidir. En büyük ruhlu adamlar bile, kişisel erk kazanmanın çekiciliğine karşı koyamamışlardır." diyor ve bu görüşünü benim söylevlerimden aldığı sözlerle destekledikten sonra, Amerika'nın bağımsızlığını sağlayan Vaşington'un nasıl çiftliğine çekildiğini ve meclisin, hiçbir kişiyi düşünmeyip yalnız kamu yararını düşünerek, altı yılda anayasayı düzenlediğini ve ondan sonra nasıl Vaşington'a başkanlık verildiğini anlatıyor ve Anayasamızın bu yolla değiştirilmesinde, benim ön ayak oluşumu hoş görmüyor.

Bu yazarın ve benzerlerinin, cumhuriyeti kurmak kararının alınışında ve cumhuriyetin kuruluşu ile ilgili yasa da gördükleri yanlışlık ve eksiklikleri eleştirmelerini içtenlikli saymak için çok bön olmak gerekir. Eğer bu yazarlar, cumhuriyetin ilanı günü yaygaralı saldırılara başlamayıp, önce cumhuriyet ilanını iyi gözle görseler,

**R A U F B E Y ' İ N
C U M H U R İ Y E T ' İ N
İ L A N I Ü Z E R İ N E
G A Z E T E C İ L E R L E
K O N U Ş M A S I**

içtenlikle karşılasalardı; kamuoyunu kuşkuya ve düzensizliğe sürükleyecek yerde, cumhuriyetin iyi ve onun ilanının pek yerinde olduğunu kamuoyuna aşılacak yazılar yazsalar, ondan sonra yapacakları her türlü eleştirinin içtenliğini ileri sürmekte haklı olabilirlerdi. Ama gördüğümüz davranış biçimi böyle olmamıştır.

Baylar, Rauf Bey de, Cumhuriyetin ilanı dolayısıyla, gazetecilerle bir konuşma yapmıştı. Rauf Bey'in cumhuriyet üzerine düşüncesini ve ulusal egemenlikten ne anladığını belirten konuşmasını, 1 Kasım 1923 günlü *Vatan* gazetesinde okumuştum.

Vatan ve *Tevhit* gazetelerinin iyeleri ve başyazarları ile Rauf Bey'in başbaşa vererek düzenledikleri sorulardan ve yanıtlardan birkaçını yeniden, birlikte gözden geçirelim.

Cumhuriyet konusunda, kamuoyunda, beklenmedik bir olay karşısında kalmış olma duygusu varmış. Şimdiye dek yüksek devlet katlarında bulunmuş bir kişi olarak ve İstanbul milletvekili olarak Rauf Bey'in ne düşündüğünü seçmenlerinin sorup öğrenmek hakları imiş.

Baylar, bu soruyu düzenleyenlere biz de bir soru soralım:

Birincisi, kamuoyunun düşüncesini hangi yolla öğrenmişler? İkincisi, İstanbul seçmenleri yalnızca iki gazeteci mi idi, yoksa bütün seçmenler iki gazeteciyi kendi milletvekillerinin düşüncesini sormak için vekil mi etmişlerdi? Yoksa bu, Rauf Bey'in "seçmenlerin bu hakkını büyük bir saygı ile kabul edenlerden olduğunu ve kendisini seçerken gösterdikleri yüksek güven için teşekkür borcu olduğunu ve bu güvene yaraşır kişi olmaya çalışacağını; kendisine verilen milletvekilliği görevini her zaman ve her yerde en iyi bir biçimde yapmak için güç ve yeteneğinin son kertesine dek çalışacağına inanabileceklerini" söylemesine yol açmak için mi idi? Gerçi bir milletvekilinin, seçmenleri için bu yolda konuşması pek uygundur; ancak, yerinde, zamanında ve içtenlikli olursa! Yoksa, cumhuriyet ilanında kamuoyunun beklenmedik bir olay karşısında bırakılmış olduğu gibi düzme bir soruya karşı, "Seçmenlerin verdikleri milletvekilliği görevini her zaman ve her yerde en iyi bir biçimde yapacağı" yolunda güvence vermeye kalkışmanın anlamı nedir?

Oysa baylar, 29/30 Ekim gecesi İstanbul'da geçmiş olan bir olayı açıklarsam, bütün ulus gibi İstanbul halkının

da gerçek duygularının ne olduğunu kolaylıkla anlarsınız. Cumhuriyetin ilan edildiği gece, İstanbul Komutanı Şükrü Naili Paşa'yı İstanbul halkının temsilcileri, Fatih Belediyesinde düzenlenen bir şölene çağırmışlardı. Paşa, yemekte iken, Ankara'dan bir buyruk aldı ve onu uygulamadan önce, saygıdeğer İstanbul halkının sayın temsilcilerine okudu. Buyruk şu idi: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Cumhuriyet ilanını kararlaştırdı. Bunu yüz bir kez top atımı ile halka duyurunuz!"

İstanbul halkının temsilcileri, bu muştulu buyruğu büyük sevinçlerle ve alkışlarla karşıladılar ve hemen bütün İstanbul halkı adına Komutan Paşa'yı ve birbirlerini kutladılar. Bu duruma göre, İstanbul'un saygıdeğer halkı adına, İstanbul'un gerçek duygularını başka türlü gösterecek demeç vermenin ve gösteri yapmanın ne denli saygısızca bir davranış olduğu apaçıktır.

Rauf Bey: "Bence, sorunu **cumhuriyet** sözcüğü üzerinde incelemek doğru değildir." diyerek cumhuriyetten söz etmek bile istemiyor.

Rauf Bey'in görüşü: "...ulusumuzun gönenç ve bağımsızlığının dokunulmazlığını ve sevgili yurdumuzun bütünlüğünü sağlayan hükümet biçiminin en uygun biçim olacağı" yolundadır.

Baylar bu sözler, düzenledikleri sorunun yanıtı mıdır? Rauf Bey'e sorulan: "Hangi hükümet biçimi en uygundur?" sorusu mudur? Soru, dediğim gibi olsaydı, o zaman Rauf Bey'in bu sözü uygun bir yanıt olabilirdi. Ama, ondan sonra da Rauf Bey'e şöyle bir soru yöneltmek gerekirdi: Tasarladığınız hükümet biçiminin adı yok mudur? Cumhuriyet, yönetimi, ulusun gönenç ve bağımsızlığını, yurdun bütünlüğünü sağlayan en uygun yönetim biçimi değil midir? Eğer öyle ise uzun sözleri bir yana bırakarak: "En uygun yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu kanısındayım." deyiver de yanıltmacadan kurtulalım. Çünkü, söz konusu edilen Millet Meclisince kabul ve ilan olunan cumhuriyettir. Amacınız, bu ilan olunandan daha uygun bir hükümet biçimi olduğunu sezdirmek ve göstermek ise, onu da söyleyiniz! O yeğlediğiniz yönetim biçimi ne olabilir?

Rauf Bey, görüşünü açıkça söylemekten çekiniyor, bilinen birtakım kuramlardan söz ederek: "Hükümetlerin

İSTANBUL HALKININ TEMSİLCİLERİ CUMHURİYETİN İLANINI NASIL KARŞILAMISLARDI

birbirinden ayrılan yalnız iki ilkeye göre iş gördüklerine inanıyorum. Bu iki ilkedен biri saltçılıktır.” diyor ve şöyle bir uslamlama yapıyor: Sözde, padişah ve krallar hak ve yetkilerini Tanrı’dan alırlar ve bu türelliğe dayanarak egemenliklerini yürütürlermiş. Bu yönetim biçiminin sakıncaları görüldüğünden, uluslar ayaklanarak padişah ve kralların yetkilerini sınırlandırıp koşullara bağlamışlar. Son yıllarda ulusumuz da, meşrutiyet için yaptığı uğraşlarla işe başlayıp, kendi işini, kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarmak ereğine doğru yürümüş. İttihat ve Terakki, Meclis baskısından kurtulmak için Beşinci Sultan Mehmet’e Meclisi dağıtma hakkını verdimiş. Vahdettin bu haktan yararlanarak Meclisi dağıtmış ve bilinen yıkımlar olmuş. Bundan dolayı, saltçılığı ve tek kişi egemenliğini tutmak doğru değilmiş.

Rauf Bey: “Ulus, yazgısını kendinden başka bir kimseye bırakmayı küçüklük saydı.” dedikten sonra: “Ulusun, ulusal egemenliği sınırsız ve koşulsuz olarak yürüten Büyük Millet Meclisini, kurucu meclis gibi seçtiği ve bu yönetim biçiminin söz konusu edilen biçimlerden ikincisi ve en sağlamı, en doğrusu olduğu” kanısında bulunduğunu söylüyor... Daha sonra Rauf Bey, ‘şu düşünceleri ileri sürüyor:

“Ad değişikliğinin amacı ve ereği değiştireceğini sanmıyorum. Bundan başka, önceki bir hükümet biçiminin yerini alan yeni biçimin beğenilip benimsenebilmesi ancak bir koşula bağlıdır. O koşul da, gideni arattırmayacak biçimde, halkın büyük çoğunluğunun isteklerine uygun davranıldığını, mutluluklarını sağlamaya çalışıldığını ve yurt bağımsızlığının ve saygınlığının güven altına alındığını göstermek ve tanıtlamaktır. Yoksa, ad değiştirmekle, ya da üstyapıda biçim değiştirmekle gerçek gereksemelerin karşılanmış olacağını sanmak, özellikle en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı deneylerden sonra, çok büyük bir yanılğı olur.”

Baylar, Rauf Bey’in düşünce ve görüşlerini açıklayıp saptayan bu sözler üzerinde biraz durmak isterim. Rauf Bey, yetkileri sınırsız ve koşulsuz olan, Millet Meclisini de dağıtabilen tek kişi egemenliğinden yana değildir. Rauf Bey, öyle bir hükümet biçimi istiyor ki, Millet Meclisi kurucu meclis niteliğinde olsun ve ulusal egemenliği sınırsız ve koşulsuz olarak yürütsün. Bu hükümet biçimini

biraz daha açalım. Rauf Bey demek istiyor ki: “Cumhuriyet ilanından önceki biçim, en uygun hükümet biçimidir.” Gerçekten, Rauf Bey’in uzun sözlerle anlatmaya çalıştığı 20 Ocak 1921 günlü Anayasanın üçüncü maddesi kapsamıdır. O madde şudur: “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisince yönetilir ve hükümeti, Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşır.”

Bilirsiniz ki bu Anayasaya göre Meclis Başkanı, Meclis adına imza atmaya, Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir ve Bakanlar Kurulunun doğal başkanıdır; ama, devletin başkanı olduğunu belirtir açık bir söz ve yasa buyruğu yoktur. Bu Anayasanın saptandığı günlerdeki genel koşullar ve görüşler düşünülürse, önemli ve köklü bir noktanın yasada boş bırakılmış olmasındaki zorunluk kendiliğinden anlaşılır. Bu belirsizlik, Meclis ve Meclis Hükümeti bulunmakla birlikte devlet başkanlığının, padişahlık kaldırıldıktan sonra, halifelik katında belirdiği düşünce ve inancında bulunanları, cumhuriyetin ilanı gününe değin umut içinde yaşattı. Buna göre Rauf Bey’in, en doğru olduğunu ileri sürdüğü hükümet biçiminde, halifeyi devlet başkanı olarak da gördüğü kuşku götürmez. İşte cumhuriyetin ilanı üzerine, Rauf Bey’i ve kendisi gibi düşünenleri kaygıya ve çırpınmaya sürükleyen gerçek neden, devlet başkanlığı katına cumhurbaşkanının getirilmiş olmasıdır. Gerçekten: “Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır.” denildikten sonra, halifeye verilecek kimliği ve yetkiyi sağlamak için uğraşan ve onun okşayıcı sözlerini Tanrı kayrası sayarak kıvananların umut kırıklığına uğramalarını ve üzülüp kaygılanmalarını olağan görmek gerekir.

Rauf Bey’in, cumhuriyete karşı olduğunu açık söylememekle birlikte, cumhuriyetin ilan edildiği bir günde, onun beğenilip kalımlı olabilmesi için, birtakım koşulların gerçekleştiğini tanıtlamak gereğinden söz etmesi, cumhuriyet yönetimi ile ulusun mutluluğunun sağlanacağına güveni olmadığını açıkça göstermiyor mu?

Rauf Bey, yapılan işin yalnız bir ad değiştirmekten ve üstyapıda biçim değiştirmekten başka bir şey olmadığını söyleyerek cumhuriyeti ilan etmenin, çocukça ve ivedili bir davranış olduğunu anlatmaya çalışmakta ve: “Cumhuriyet yönetimiyle gerçek gereksemelerin kar-

CUMHURİYETİN
İLANIYLA
BOŞA ÇIKAN
UMUTLAR

şılanmış olacağını sanmak... çok büyük bir yanlışlıktır.” demekle, cumhuriyet yönetimine ne denli ilgisiz ve ondan ne denli uzak olduğunu tanıtlamıyor mu? Rauf Bey, son kanısını pekiştirmek için “en yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı deneyler”i anımsatıyor. Baylar, bu anımsatma ile kamuoyuna ne anlatılmak isteniyor? Ulus neden sakındırılmak isteniyor? Bunu anlamak güç değildir sanırım. Rauf Bey, aklınca, devlet başkanlığı katına halifenin oturması sağlanıncaya dek bu kata başka bir sanla, başka birinin oturmamasını güven altına almak istiyor; Bu kata başka biri oturmuş olduğuna göre de, bu işten dönülmesini sağlamak için kamuoyunu gericiliğe özendiriyor. Cumhuriyetin kabulünde, çok büyük yanlışlıklar olabileceğini ileri süren kişiye göre, yanlışlığın neresinden dönülürse kazanç sayılmalıdır. Rauf Bey, cumhuriyetin kabul ve ilan edilmesi noktasına değindiği zaman şöyle diyor: “... Görüşleri dağıttılar. Sonra, cumhuriyetin bir günde kararlaştırılıp ilan edilmesi üzerine halkta, sorumsuz kişilerce düzenlenen bir yönetim biçiminin bir oldubittiye getirildiği düşünce ve kaygısı uyandı. Bu kaygı, pek doğal görülmeli ve bundan, halkımızın geçmiş olaylardan ders aldığını ve uyanıklık kazandığını anlayarak kıvanç duyulmalıdır. Ben kişisel olarak kıvanç duyuyorum.”

Baylar, cumhuriyeti bir günde kabul ve ilan eden, Rauf Bey’in de pek güzel tanımlayıp nitelediği üzere: “Kurtuluş Savaşımızın biricik temel taşı olan ve ulusal egemenliği sınırsız ve koşulsuz olarak yürütmekte yüksek güç ve yetenek gösterip savaşı olumlu sonuca ulaştıran, Büyük Millet Meclisi” idi. Söz konusu ettiği sorumsuz kişilerden amacı, eğer Meclis kamuoyunu cumhuriyet ilanına yönelten ve Meclise bu konuda öneride bulunan kişi ise, o, ben idim. Onun ben olduğumu, herkesten daha iyi Rauf Bey’in anlayabileceğini kabul etmekte yanlışlık yoktur. Eğer bunda yanlışlık varsa, “yıllardan beri aramızda sürüp giden arkadaşlık ve kardeşlik duygularından başka, karşılıklı güven de bulunduğunu ve bana karşı yüksek saygı beslediğini” söyleyen Rauf Bey’in, beni hiç tanımamış olduğu yargısına varmak gerekir.

Benim girişimlerimi ve yaptığım işleri, halkta kaygı uyandırıcı nitelikte saymak; sevinç gösterilerinde bulunan halk adına, gereksiz olarak, tersini söylemek, halka bu kaygıları yapay olarak aşılamaya kalkışmaktır. “Halkın geç-

miş olaylardan ders aldığını ve uyanıklık kazandığını anlayarak kıvanç duyulmalıdır. Ben kişisel olarak kıvanç duyuyorum.” diyen Rauf Bey’e bundan yararlanarak bir nokta anımsatılabilir. Halkta uyanıklık ve tetiklik duygularını geliştirmeye ömrünü adanmış bir kişiye karşı böyle konuşulmazdı; halkta, bu duyguların uyandığını görmekle kendisinin benden çok kıvanç duyduğunu söylemeye ne hakkı ve ne de yetkisi vardı. Rauf Bey, düşmanların bütün yurda girmesine yol açabilecek Mondros Ateşkes Anlaşmasının ordu güdümü ile ilgili maddesini oldubitti biçiminde kabul ettiği zaman, ulusun ne denli içten yaralandığını ve kaygılandığını anladı mı? Son zamana değin, cumhuriyetin ilanının ertesi günü bile, resminin altına, kendisini tutanlarca “Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalayan ama Lozan Antlaşmasıyla da öcünü alan Rauf Bey” basmakalıp sözleri yazılarak boyuna propagandası yapılan bu kişi, Türk Ulusunun gerçek isteklerini, içten gelen duygularını bizden daha çok anladığını, o istekler ve duygularla bizden daha çok ilgilediğini savlayacak ölçüde ileri gitmemelidir.

Rauf Bey, demecinin bir yerinde diyor ki: “Sorumlu devlet adamları, bu gerçekler (yani cumhuriyet ilanının gerekçesi) üzerinde en yetkili görüşme ve karar yeri olan Yüksek Meclis aracılığı ile ulusu aydınlatacak ve gönüllerdeki kaygıyı giderecektir; çünkü bunu bilmek kamunun doğal bir hakkıdır.”

Baylar, bu sözler akla yatkın değildir. Bir kez, Rauf Bey de demiyor mu ki: “Ulusal egemenliği sınırsız ve koşulsuz olarak yürüten Meclistir.” Öyleyse hangi sorumlu devlet adamları, Millet Meclisini, türeye tam uygun ve yüksek bir karar alıp onu gerekçesiyle birlikte yayımlamış olmasından dolayı sorguya çekecektir? Bir ülkede, bir toplumda, bir devrim yapıldığı zaman kuşkusuz onun gerekçesi vardır. Ancak o devrimi yapanlar, inanmak istemeyen direngen karşıcılarını inandırmak zorunda mıdır? Kuşkusuz cumhuriyetten yana olanlar da cumhuriyete karşı olanlar da vardır. Yana olanlar, niçin ve ne gibi inançlara ve düşüncelere dayanarak cumhuriyeti kurduklarını, karşı olanlara anlatarak inançlarının ve yaptıkları işlerin yerindeliğini tanıtlamak isteseler de, onları, bile bile yaptıkları bu direnmeden vazgeçirebilecekleri kabul olunur mu? Doğallıkla cumhuriyetçiler, ellerinden gelirse ülkelerini

herhangi bir yolla; ayaklanma ile, devrimle ya da kamuca beğenilecek başka yollarla gerçekleştirirler. Bu, ülkü devrimcilerinin ödevidir. Buna karşı, direnmeler, yaygaralar ve geriletici girişimler de, karşıcılığın yapmaktan geri durmayacakları davranışlardır: Cumhuriyet yönetiminin ilanında, Rauf Bey ve benzerlerinin yaptıkları gibi.

CUMHURİYETİN
İLANI ÜZERİNE
HALİFEYE VERİL-
MEK İSTENEN
ROL VE HALİFE
İÇİN YAPILAN
YAYIN

Baylar, o günlerde İstanbul'da bulunan Ordu Müfettişlerimiz de, gazetelere demec vererek, çeşitli nedenlerle düzenlenen şöenlerde söylevler çekerek duygularını belirtiyorlardı. Cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da kimi kişiler ve kimi gazeteciler, Halifeye de bir rol vermek istediğine kapıldılar. Halifenin görevden çekildiği ya da çekileceği üzerine gazetelerde söylentiler, yalanlamalar yayımlandı.

Sonra dendi ki: “Öğrendiğimize göre, sorun, bir söylenti niteliğinde olmadığı gibi, bir yalanlama ile çözümlenecek ölçüde önemsiz de değildir. Gerçek olan bir yön vardır ki, o da cumhuriyet ilanının yeniden bir halifelik sorunu ortaya çıkarmış olmasıdır.”

“Halife, yazı masalarının başına oturup (!), *Vatan* gazetesi yazarına demec vermiştir.” denilerek; Halifenin bütün Müslümanlarca sevgi gördüğü, Asya'nın en uzak köşelerine varıncaya dek Müslüman ülkelerinden binlerce mektup ve telyazısı aldığı; birçok yerlerden kendisini görmeye kurullar geldiği yolunda sözlerle halifelik katının kolay kolay sarsılır bir kat olmadığı anlatılmaya çalışıldıktan sonra, bütün Müslümanlar, “istemeyiz” demedikçe Halifenin görevinden çekilmeyeceği ilan olunuyordu. Ayrıca, “Hükümet birçok işlerini düzenlemekle uğraştığından, şimdiye değin halifelik görevlerini saptayamamıştır. Hükümetin iç sorunlara çok dalmış olduğunu Müslümanlık dünyası da kuşkusuz bilir ve şimdiye değin halifelik görevlerinin saptanamamasını olağan sayar.” tümceleriyle biz, halifelik görevlerini saptamaya çağırıyorduk ve şimdiye değin bunu yapmadığımızı hoş gören Müslümanlık dünyasının bundan sonra hoş görmeyeceği de bildirilerek, bize bir çeşit gözdağı veriliyordu. Bir yandan da, bu konuda bize etki yapması için Müslümanlık dünyasının dikkati çekilmek isteniyordu. 9 Kasım 1923 günlü *Vatan* gazetesinde okuduğumuz bu yazıları 10 Kasım 1923 günlü *Tanin* gazetesinde, Halifeye yazılan bir açık mektup izledi. Lüt-

fi Fikri Bey'in yazdığı bu mektupta, Halifenin görevden çekildiği söylentilerinden ulusun ne denli üzüntü ve acı duyduğunu tanıtlamak için bir vapur öyküsü uydurulmuştu. Vapurda oturanların, Halifenin görevden çekildiğini duyunca yüzlerine üzüntü ve kaygı çökmüş. Birbirlerini tanımayanlar içtenlikle görüşmeye ve çok görüşmeye başlamışlar. Ortak kaygıları bunları bir dakikada dost etmiş....

Lütfi Fikri Bey: "Gönül istiyor ki bu çekilme sözü sonsuza değin gömülsün kalsın." diyor; çünkü: "Dünya için karayazı olur"muş.

Lütfi Fikri Bey, ulusa şunu da aşıliyordu: "Şaşarak ve üzülerek görülüyor ki, bugün şu kutsal hazineye (yani halifelige) saldırmak isteyenler, dışardan kimseler, Türkü çekemeyen Müslüman uluslar değildir; biz, Türkler kendimiz, kendi elimizle bu hazinenin elimizden temelli çıkarılmasıyla sonuçlanabilecek girişimlerde bulunuyoruz!"

Baylar, yabancılar, halifelige saldırıda bulunmuyorlardı; ama, Türk Ulusu saldırıdan kurtulmuyordu. Halifelige saldıranlar, Türkü çekemeyen Müslüman uluslar değildi. Ama, Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan Müslüman uluslardı. Bunların, Türk Ulusuna kolaylıkla saldırmak için, ayakta kalması yeğ görülen halifeliğin ortadan kaldırılmasını: "Türklük için kendi kendini öldürmektir." diye nitelemeleri ve cumhuriyetin amacını: "Halifeliği ortadan kaldırmak için, biz Türkler girişimlerde bulunuyoruz." sözleriyle açıklayıp ilan etmeleri, kuşku yok ki, etkisiz kalmadı.

Lütfi Fikri Bey'in *Tanin*'de yayımlanan açık mektubundaki görüşünü, ertesi gün *Tanin* başyazarı destekledi. 11 Kasım 1923 günlü *Tanin*'in "Şimdi de Halifelik Sorunu" adlı başyazarısı okununca, cumhuriyetin kuruluşuna engel olamayanların, ne pahasına olursa olsun, halifeliğin kaldırılmasını önleyebilmek için çaba göstermeye ve çalışmaya başladıkları anlaşılır. *Tanin*'in bu yazısında, padişah oğullarının mektupları yayımlanarak, padişah soyundan olan kişiler halka sevdirmeye çalışılıyor. Ayrıca, padişah soyundan olanların haklarına karşı çirkin saldırılar yapıldığı ve bunu yapanın, partimizin en seçkin takımından olduğu belirtildikten ve Cumhuriyet Hükümetini ulus gözünde kötü göstermek için ne söylemek gerekli ise onlar

da yazıldıktan sonra, Halifenin çekileceği söylentisine değinilerek: “Arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız.” deniliyor. Sonra da: “Millet Meclisinin bu denli özgürlükten yoksun kaldığını, dışarıda verilen kararları yasalaştırmak durumuna düşürüldüğünü görmek gerçekten acı oluyor.” sözleriyle Meclis, bize karşı kışkırtılıyor; cumhuriyetin ilanını kabul eden Meclisin hiç olmazsa halifeliğin kaldırılmasını, oldubitti biçiminde kabul etmemesinin sağlanmasına çalışılıyordu.

Tanin başyazarı, halifelik konusundaki görüş ve düşüncesini şu satırlarla saptıyordu: “Halifelik bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devletinin Müslümanlık dünyası içinde hiç önemi kalmayacağını, Avrupa siyaseti karşısında da küçücük ve değersiz bir hükümet durumuna düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir yetenek gerekmez. Ulusseverlik bu mudur? Gönlünde gerçek ulusçuluk duygusu olan her Türk, halifelige dört elle sarılmak zorundadır.”

Baylar, halifelik konusundaki düşüncelerimi bundan önce açıkladığım için bu sözleri burada yorumlamaya gerek görmüyorum. Ancak, halifelige dört elle sarılmak zorunda bulunan bir yönetim biçiminin cumhuriyet olamayacağını anlayabilmek için de büyük bir yetenek gerekmediğini söylemekle yetineceğim.

Tanin’in incelemekte olduğumuz başyazısının daha bir iki yerine dikkatinizi çekeceğim.

Osmanoğulları soyunca kabul edilmiş ve bundan dolayı sonsuzluğa dek Türkiye’de kalması güven altına girmiş olan halifeliği elden kaçırmak tehlikesini yaratmak, akıl ve yurtseverlik ile, ulusçuluk duygusu ile hiç bağdaşamazmış (!).

Tanin başyazarı, kendisinin cumhuriyetçi olduğunu ilan etmişti. Ama öyle bir cumhuriyetçi ki, onun istediği cumhuriyetin başında halife sanıyla Osmanoğullarından bir kişi bulunacaktır. Yoksa yapılan iş, akıl ve yurtseverlik ile, ulusçuluk duygusu ile hiç bağdaşamazmış. Halifeliği, elimizden hiç alınamayacak biçimde korumakla görevli imişiz. Bu konuda gizlice alınan karar, sonuçsuz kalmalı imiş.

Baylar, bu yazıların anlamı ve bu düşüncelerin amacı bugün kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yarın daha açık olarak anlaşılabilecektir. Gelecek kuşakların, Türkiye’de cumhuriyetin

ilan edildiği gün ona hiç acımadan saldıranların başında, “cumhuriyetçiyim” diyenlerin yer aldığını gördükleri zaman şaşacaklarını hiç sanmayınız! Tersine, Türkiye’nin aydın ve cumhuriyetçi çocukları, böyle cumhuriyetçi geçmiş olanların gerçek inanışlarını irdelleyip saptamakta hiç de güçlük çekmeyeceklerdir.

Onlar kolaylıkla anlayacaklardır ki, başında çürümüş bir padişah soyunun, halife sanıyla, yerleşip kalmasını zorunlu kılan bir devlette, cumhuriyet ilan olursa bile, onu yaşatma olanağı yoktur.

Baylar, o günlerde yapılan yayınlarda daha iki nokta vardı: Biri, benim hasta oluşum; öbürü de, rahmetli Enver Paşa’nın Türkistan’daki çalışmaları ve sağ oluşu, Enver Paşa, yurt dışında kaldığı zaman, İslam birliği için çalışıyormuş ve “Halife Damadı” sanını kullanırmış. Dahası, Türkistan’da kazdırdığı bir mührün bir yanına bu sanını da kazdırmış.

Bu iki noktadan da boyuna söz etmek kuşkusuz boşuna değildi.

Baylar, değindiğim bu yayınlar ve birtakım kişilerin durum ve davranışları özet olarak şöyle anlatılabilir: “Temel olan, ulusal egemenliktir. Ulusal egemenlik cumhuriyetin gelişmiş bir biçimidir. Türk Ulusu, ulusal egemenliği elde etti; cumhuriyetin ilanı gereksizdir, yanlıştır. Türkiye’de en doğru yönetim, ulusal egemenlik ilkesinden ayrılmaksızın, cumhuriyet ilan etmeyip, devlet başkanlığında halife sanıyla Osmanogulları soyundan birini bulunduran meşrutiyet yönetimidir. Nasıl ki, İngiltere’de hem ulusal egemenlik vardır, hem de devlet başkanı bir kraldır ve o kral, Hindistan’ın da imparatorudur.”

Baylar, böyle bir ilke üzerinde birleşmiş olan kişiler, sözleriyle, durumlarıyla, yazılarıyla kendilerini göstermiş gibi idiler. Bu grubun başına Rauf Bey’in seçildiği yargısına varılabiliirdi. Çeşitli soy ve inançta olan kişilerin meydana getirdiği grup, Rauf Bey’i amaçlarını açıklayıp savunacak en uygun bir adam olarak görmüşlerdi. Ondan çok büyük şeyler umulabileceği sanısına düşmüşlerdi. Bundan sonradır ki Rauf Bey Ankara’ya geldi *Vatan* gazetesinin yazdığına göre, büyük bir kalabalık Rauf Bey’i Ankara’ya uğurlamak için toplanmış, Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu kalabalığın başında gösteriliyordu. *Vatan* gazetesi bu uğurlamadan söz eder-

ken, Rauf Bey'in Ankara'da, Mecliste izleyeceği siyasa- yı da ulusa bildiriyordu. Ayrıca gazetede, Rauf Bey'in Mec- listeki çalışmalarının yılmacı ve kişisel olmayacağı, Rauf Bey'in çalışmalarının, yurdun iyiliğini ve esenliğini, yasa- ların egemenliğini sağlamaya yönelmiş bir çalışma olacağı; Rauf Bey'in Büyük Millet Meclisinde bir esenlik ve düzen- lik etmeni olacağı ve yararlı ilkeleri savunacağı açıklanı- yordu.

Vatan gazetesi iyesinin, kendiliğinden bu açıklamaları yapmaya ve güvence vermeye yetkili olduğu kuşkusuz kabul edilemezdi. Oysa Rauf Bey, partimiz adına milletvekili olmuştu. Partimiz izlencesine uyacaktı. Partiden çık- maksızın bağımsız bir siyasa izlememesi gerekirdi. Rauf Bey, daha partiden ayrıldığını bildirmemişti, Bu düşün- cede olmadığını, daha sonra partiden ayrılmamakta diren- mesiyle de doğrulamıştı. Bunun için, hem partide kalmak ve hem de parti düzenbağını bozmak demek olan kendine özgü bir siyasa- yı bağımsız olarak gütmek anlaşılır bir şey değildi.

Baylar, bu tutumla varılmak istenilen sonucu anlamak geç ve güç olmadı. İsterseniz bu noktanın aydınlanmasına yarayacak birtakım bilgiler vereyim.

**RAUF BEY'İN,
ANKARA'YA GE-
LEREK BİRTAKIM
PROPAGANDA-
LARLA, PARTİ
ÜYELERİNİ BİZE
KARŞI KIŞ-
KIRTMA'YA
KOYULMASI**

Rauf Bey Ankara'ya geldikten sonra, Parti üyeleriyle yakından ve arkadaşça görüşmelere başladı. Ama, bütün görüşme ve konuşmalarda bir erek güttüğü anlaşılıyordu.

Rauf Bey: "Cumhuriyetin ilanında ivedi gösteril- miştir. Bu ivediyi gösterenler sorumsuz kimselerdir. Bu yolda davranışın içyüzünü anlamak gerekir. Meclis, ulusal egemenliği gereği gibi kullanabilmelidir. Gizli amaçlarla yönetilmeye ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyetin ilanını zorunlu kılan etmen ne imiş? Cum- huriyetin gerçekten, bizim için yararlı ve gerekli olduğu tanıtlanmalıdır." gibi birtakım propagandalarla, arkadaş- larımızı ve partiyi bize karşı kıskırtmaya koyuldu.

Rauf Bey, İstanbul'daki demecinin sonunda demişti ki: "Meclis ve Hükümet, bu ivedinin akla yatkın ve türeye uygun bir nedeni bulunduğunu ulusa gösterip tanıtlamalı- dır ve tanıtlayacaktır."

Böylece pek güzel anlaşılıyor ki Rauf Bey'in, geceli gün- düzlü sürdürdüğü görüşme ve konuşmalardan amacı, Parti ve Meclis üyelerine bu görünüşü benimsetmektir. Bunu

başardıktan sonra, cumhuriyetin kuruluşu sorununu yeniden Mecliste söz konusu ettirmek istiyordu. Bununla güttüğü amaç da, Meclis ve Hükümeti, cumhuriyeti ivedilikle ilanda akla yatkın ve türeye uygun bir neden olmadığını tanıtlama zorunda bırakmaktı. Kendi aklınca ve kendisini tutanların inanışına göre, akla yatkın ve türeye uygun bir neden gösterip tanıtlamak güçtü. Akla yatkın ve türeye uygun bir nedene dayanmaksızın cumhuriyetin ilanında ivedilik gösterildiği ve yanlışlığa düşüldüğü ortaya çıkacak ve sözde, yanlışlık düzeltilecek!

Baylar, Rauf Bey'in ne yapmak istediğini ve çalışmalarının amacını anlamak için bir haftalık bir süre yetti. Doğallıkla, kim yaparsa yapsın, cumhuriyetçiler bu yolda bir çalışmaya daha çok göz yumamazlardı. Rauf Bey'in oynatmak istediği oyunu anlayanlar, bir parti toplantısında Rauf Bey'i sınava çekmeye karar verdiler. Bu toplantıyı anımsarsınız. Bu toplantıda yapılan görüşmeler de, olduğu gibi yayımlanmıştı. Onu da okumuşsunuzdur. Ben burada o toplantının ayrıntılarına girecek değilim. Yalnız, o görüşmelerin sonucunu gerçek anlamıyla bildirmeye yarayacak birtakım yorumlar yapmayı, kamuoyunun aydınlanması için gerekli ve yararlı görüyorum.

Önce şunu apaçık söylemeleyim ki Rauf Bey, saldırıya geçmek için daha hazırlığını bitirmeye uğraşırken, saldırıya uğramıştır. Gerçi, birtakım gazetelerle yapılan yıkıcı yayımlar, Halifeye ve bir padişah oğluna aldırılan durumlar; Rauf ve Adnan Beylerle kimi komutanların Halifeyi görmeye gidişleri; Halife ve padişah oğlu için söz söyleyenlere, yazı yazanlara karşı kimi yerlerden yaptırılan onur kırıcı saldırılar, yurt içinde kuşku ve kamuoyunda karışıklık uyandırmaktan geri kalmamıştı. Ama, Mecliste saldırıya geçmek için bunun yeter bulunmadığı; Ankara'da Meclis üyeleri üzerinde de çalışmanın gerekli görüldüğü anlaşılıyordu. İşte bu son hazırlıklar yapılırken, Rauf Bey'den önce davranılıp kendisi sorguya çekilmiştir.

Parti Grubu Başkanlığına bir önerge verdirildi. Parti Grubu Başkanı İsmet Paşa idi. Bu önergede: "Rauf Bey'in İstanbul gazetelerinde çıkan, cumhuriyetin ilanını uygun görmediği yolundaki demecinin cumhuriyeti sarsıntıya uğrattığı ve kendisinin çevresinde karşıcıl bir parti kurul-

**RAUF BEY'İN
OYNATMAK İS-
TEDİĞİ OYUNU
ANLAYANLARIN
KENDİSİNİ BİR
PARTİ TOPLAN-
TISINDA SINAVA
ÇEKMELERİ**

duğu kanısının belirdiği” belirtilerek, durumun Parti Grubunda görüşülmesi önerilmişti.

Partinin toplandığı 22 Kasım 1923 günü ben de, toplantıdan önce, toplantı salonuna bitişik odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden, görüşmelere karışmamaklığımı rica etti. Çünkü, bana karşı söz söyleyemeyeceğini bildirdi.

Görüşmelere hiç karışmayacağımı ve hiçbir söz söylemek istemediğimi; ancak, Parti Başkanı olarak görüşmelerin gidişini görmek üzere toplantı salonuna gireceğimi bildirdim. Toplantı salonunda da bulunmamaklığımı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Bey’in, benim görüşmelere karışmamı ve toplantıda bulunmamı istemeyişindeki gerçek amaç ne idi? Benim yanımda, ya da benim karşımda konuşmasına ve savlarda bulunmasına engel olan, gerçekten bana olan saygısı mı idi? Buna inanmak doğru olamaz. Benim anladığıma göre Rauf Bey, karşısına İsmet Paşa’yı almak istiyordu. Ben toplantıda bulunmazsam, parti üyeleri arasından kendisini tutanlar çıkabileceğini sanıyordu.

Parti Grubu, İsmet Paşa’nın başkanlığında toplandı. İsmet Paşa, başkan olarak görüşme konusunu açıklayıp önemini belirttikten sonra: “Bugünkü toplantıda benim de söz almam gerekebilir.” diyerek başkanlığı başkasına bıraktı.

Önergeyi verenin açıklamasından sonra söz alan Rauf Bey, uzun bir konuşma yaptı.

Rauf Bey, İstanbul’daki demeci dolayısıyla bir yanlış anlama olduğunu ve bunu düzeltmek için arkadaşlarla konuştuğunu söyledikten sonra: “Bizim eğer eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa o da yapılan iştir.” dedi.

“Çok iyi dilekle başlanıp uğrunda canlar verilmiş olan çok sağlam ilkelerin, uygulanmasında yapılan yanlışlıklar yüzünden sakatlandığını da, sanırım ki hiçbirimiz düşünüp taşınmadan bir çırpıda yadsıyamayız.” sözlerini de, olduğu gibi aktarıyorum.

Şimdi bu iki tümce üzerinde biraz duralım. Rauf Bey’in eleştirmek istediği iş, hangi iştir? Cumhuriyet mi, yoksa cumhuriyetin ilan ediliş biçimi mi? Yapılan iş cumhuriyetin kuruluşudur; ilan biçimi şöyle, ya da böyle olabilir.

Rauf Bey’in “sağlam ilke” dediği cumhuriyet ilkesi

midir, yoksa uygulanmasında yapılan yanlışlık yüzünden sakatlanmasından korktuğu cumhuriyet midir?

Baylar, söz konusu olan, cumhuriyetin kendisi ve onun yurttta ilanıdır.

Daha cumhuriyet yönetimini uygulama evrelerinin yanlış olduğunu ileri sürecekt kadar zaman geçmemişti. Rauf Bey'in kaygısı cumhuriyet ilanının ertesi günü başlıyor ve iki üç gün geçmeden demeç veriyor.

Rauf Bey, demecinin anlamını ve kapsadığı düşünceleri birer yolla çevirip yorumlayarak dedi ki: "Duygularım, cumhuriyet yönetiminden başka hiçbir yönetimi benimsemediğim yolundadır." Rauf Bey'in, duygularını böylece açığa vuruşu parti üyelerinin sevinmelerine yol açtı ve "Yaşa" sesleriyle karşılandı.

Rauf Bey'in, "yüce duygularım, kutsal duygularım" diye söylediği bu sözler, içtenlikle söylenmiş mi idi ve doğru mu idi? Ben, hiç çekinmeden "hayır!" diyorum, baylar. Çünkü, Ankara'dan ayrılışında, kendisine cumhuriyetten söz açan Kâzım Paşa'ya (Meclis Başkanı): "Bunu önleyebilirsen yurt için büyük işler yapmış olursun!" diyenin Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey, "cumhuriyeti düzenleyip ilan eden sorumsuzlar" sözüyle birtakım danışman ve uzmanları söz konusu etmek istediğini de bildirerek bunda da yanlış anlama olduğunu anlatmak istedi ve: "Böyle olunca benim kullandığım sözlerden, şu ya da bu kişi sorumsuzdur, anlamı çıkarılmasın; bunu benden beklemek doğru değildir." dedi.

Rauf Bey, bu sözçevirme ile de gösteriyordu ki, o günkü parti toplantısında, parti içinde kötü adam durumuna düşmeden, isteklerini söyleyebilmek için gereken noktalarda gerileme ve sözü çevirme yolunu tutmuştu; ama gerçek görüşünden vazgeçmiş değildi. Örneğin, şu sözlerle dikkat buyurunuz:

"Türkiye hükümetinin biçimi nedir?" diye sorulan sorulara karşı, anımsarsınız ki, Büyük Başkanımız bu kürsüden olumlu bir yanıt olarak şöyle söylediler:

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti biçimidir.

— Hangi yönetime benziyor? dediler.

— Bize benziyor; çünkü biz, bize benzeriz. Bize özgü yönetimdir, buyurdular.

KÂZIM PAŞA'YA:
"CUMHURİYE-
TİN İLANINI ÖN-
LEYEBİLİRSEN
YURT İÇİN BÜ-
YÜK İŞLER YAP-
MIŞ OLURSAN."
DİYEN RAUF BEY
HİÇBİR ZAMAN
CUMHURİYETÇİ
O L A M A Z

“Bu, beni içten inandıran en yüksek bir sözdü; buna karşı çıkmak çok güçtür. Buna, dışta ve içte, haktanırlıkla karşı çıkacak adam bulunacağını sanmam. Bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra, böyle bir hükümet bunalımı yüzünden bunu yürütülemez bir hükümet biçimi olarak gösterip de ad değişikliğinden başka bir şey olmayan cumhuriyet sözcüğünün konulmasını ve eskisine bu denli güvendiğimiz, halkın da güvendiği bir hükümet biçiminin işe yaramaz olduğunun bir bunalım zamanında anlaşıldığı ileri sürülerek yeni bir yönetim biçimi getirilmesini doğru bulmuyoruz. Bu duygunun etkisi altında bulunanların gerici olduklarını sanmayacağınıza inanarak söylüyorum: Ya bu da eksik görülürse bunu tamamlayacak bir biçim var mıdır diye duraksayan ve kaygıya düşenler var.”

“... Bir halk ki cumhuriyeti istiyor; bir halk ki ulusal egemenlik sınırsız ve koşulsuz ulusta oldukça yönetimin cumhuriyetten başka bir şey olmadığını biliyor ve bunu istiyor; ama, iyi uygulayamaz da başka bir yönetim biçimine döndürülür, diye üzüntü ve kaygı duyarsa... üzülme mi gerekir, kıvanmak mı gerekir?”

**PADİŞAHLIKTAN
CUMHURİYETE
GEÇİŞ VE BU
DÖNEMDE İKİ
GÖRÜŞÜN
ÇARPIŞMASI**

Baylar, padişahlıktan cumhuriyete geçebilmek için, herkesin bildiği üzere, bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde iki düşünce ve görüş birbiriyle durmadan çarpıştı. O düşüncelerden biri, padişahlığın sürdürülmesi idi. Bu düşüncüyü benimseyenler belli idi. Öbür düşünce, padişahlığa son vererek cumhuriyeti kurmaktı. Bu, bizim düşüncemizdi. Biz düşüncemizi açıkça söylemekte ilk zamanlar sakınca görüyorduk. Ancak, düşüncemizi saklı tutup elverişli bir zamanda uygulayabilmek için, padişahlığı tutanların düşüncelerini yavaş yavaş uygulama alanından uzaklaştırmak zorunda idik. Yeni yasalar yapıldıkça, özellikle Anayasa yapılırken, padişahçılar, padişah ve halifenin hak ve yetkilerinin açıkça belirtilmesi için uesteliyorlardı. Biz, bunun zamanı gelmediğini, ya da gereği olmadığını söyleyerek o yanı kapalı bırakmayı yararlı görüyorduk.

Devletin yönetimini, cumhuriyetten söz etmeksizin, ulusal egemenlik ilkelerine uygun olarak her an cumhuriyete doğru yürüyen bir biçimde derleyip toparlamaya çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisinden daha büyük kat olmadığını, durmadan aşılıyarak padişahlık ve halifelik katları olmaksızın da devletin yönetilebileceğini tanıtlamak gerekli idi.

Devlet Başkanlığından söz etmeksizin, onun görevini edimli olarak Meclis Başkanına gördürüyorduk. Meclis Başkanlığı görevini yapan ise, İkinci Başkan idi. Hükümet vardı, ama “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” sanını taşıyordu. Hükümeti kuralına göre kurmaktan çekiniyorduk; çünkü padişahçılar, hemen padişahın, yetkisini kullanması gerektiğini ortaya atacaklardı.

İşte, geçiş döneminin bu uğraşma evrelerinde bizim kabul ettirmek zorunda bulunduğumuz orta biçimi, yani Büyük Millet Meclisi Hükümeti biçimini haklı olarak eksik bulan ve meşrutiyet biçiminin açıkça belirtilmesini sağlamaya çalışan padişahçılar, bize karşı çıkıyorlar ve diyorlardı ki: “Bu yapmak istediğiniz hükümet biçimi neye, hangi yönetime benzer?” Amacımızı ve ereğimizi söyletmek için yöneltilen bu çeşit sorulara biz de, zamanın gereğine göre yanıtlar vererek padişahçıları susturmak zorunda idik. Böylece verdiğimiz bir yanıtı, Rauf Bey, içten, inandırıcı, yadsınamaz ve karşı çıkılmaz bulduğunu söyleyerek bütün savını ve görüşünü benim o sözlerimle destekliyor. Rauf Bey, “bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra” Büyük Millet Meclisi Hükümeti biçiminin elverişsiz olacağını kabul etmek istemiyor. Bu elverişsiz ise, bu elverişsiz biçimi daha önce kabul ettirenlerin, bu kez kabul ettirdikleri cumhuriyet biçimini de, bir gün eksik görüp başka bir yönetim biçimini ortaya atmalarından kaygılanmak gerekeceği yolunda bir usamlama yapıyor. Bu usamlamanın ne denli çürük ve boş sözler olduğu apaçıktır. “Kutsal duyguları, cumhuriyet yönetiminden başka hiçbir yönetimi benimsemediği yolunda” olan bir kişinin, geçiş dönemi için zorunlu olduğunu pek iyi bildiği Büyük Millet Meclisi Hükümeti biçimine saplanıp kalarak, cumhuriyet biçiminin de eksik görüleceği ve başka bir yönetim biçimi araştırılacağı kaygısına düşmesi doğru mudur? Rauf Bey’in burada, cumhuriyetten sonra, başka bir yönetim biçimi derken neyi söylemek istediği bellidir. Rauf Bey demek istiyor ki, cumhuriyeti ilan edenler, böylece Osmanogullarını devletin başından uzaklaştırdıktan sonra acaba, cumhuriyetten, yine padişahlığa dönerek, kendileri

padişah olmayacaklar mı? Bunun tarihte benzerleri yok mu diyenler duraksadılar ve kaygıya düştüler.

Rauf Bey, olduğu gibi bilginize sunduğumuz sözlerinin sonunda, halkın cumhuriyeti istediğini söylerken: “İstiyor ama, iyi uygulanamaz da...” yolundaki şaşılacak sözleriyle, benim belirttiğim noktayı pek güzel açıklamaktadır.

**İSMET PAŞA'NIN
MECLİSTE RAUF
BEY'E VERDİĞİ
YANITLAR**

Baylar, Rauf Bey'e karşı söz alan ve değerli görüşler ileri süren milletvekilleri çoktu. Bu arada İsmet Paşa da, uzun ve değerli bir konuşma yaptı. İsmet Paşa'nın her zaman okunması yararlı olan kimi sözlerini de bilginize sunacağım.

İsmet Paşa: “Köklü bir devlet biçimi söz konusu olduğu zaman düşüncelerimiz ve duygularımız gizli kalmaz. Gözetleyen bütün bir dünya vardır.” dedikten biraz sonra: “Cumhuriyet ilanı, bir ulusun kutsal bir ülküsü, bir ateşi gibi ortalığı sarar. Cumhuriyet ilan olduğu zaman, cumhuriyete kavuşan ulusun bütün ateşini gösteren her türlü belirtiler ortaya çıkar. Eğer bir ülkede cumhuriyetin ilan olduğu günlerin üçüncüsünde, beşincisinde, egemenlik hakları kaldırılmış bir padişahoğlu ortaya çıkar da karşı durum alırsa... Dünya ve dünya düşünürleri bu cumhuriyetin gücünden kuşku duyar.” sözleriyle başlayarak, cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da alınan durumun dokuncasını açıkladı.

İsmet Paşa, Rauf Bey'in konuşmasını irdelerken: “Ulusal egemenlik temel ilkedir, diyenlerin bu sözlerinden, kuşku ve kaygıya kapıldıkları anlamını çıkaramayız.” dedi. Ondan sonra İsmet Paşa, Rauf Bey'e seslenerek: “Rauf Bey! Siyasa yapıyoruz. Yanlışları bir bir göstermeliyiz. Dahası, siz hiçbir iş adamı gördünüz mü ki, başlarken anaparasını tehlikeye koyduğu inancında olsun ve başarı sağlayamayacağını bile bile parasını tehlikeye atsın. Bir işe başlayan adam, her zaman sonucunun iyi olacağına güvenir, öyle başlar. Hele böyle devrim yapıldığı zamanlarda hükümet ileri gelenleri, herhangi bir devletadamı, ufacık bir kuşku göstermemelidir, bu yanlış olur. Yanıldınız Rauf Beyefendi!” dedi. Bundan sonra İsmet Paşa, Rauf Bey'in: “Üstyapıda biçim değiştirerek devletin yararını sağlamayı ve genel gereksemeleri karşılamayı düşünmek, çok büyük bir yanlış olur.” yolundaki sözlerine yanıt

verirken: “Büyük yanlış bu denli duyarlı günlerde, bir noktada toplanması iç güçlerini ve devrim güçlerini şu ya da bu konu üzerinde kuşkuya düşürmektir. Bilerek ya da bilmeyerek, isteyerek ya da istemeyerek, büyük yanlış budur.” dedi.

İsmet Paşa, Rauf Bey’den şunu da sordu: “... Devlet başkanlığı sorununu çözümlmek istiyordunuz. Nasıl çözümlenecektiniz? Kaç çözüm yolu vardı?”

İsmet Paşa, ivedilik savına karşı verdiği yanıtta: “Arkadaşlar,” dedi, “doğal sayılan bir sonuç için ivedilik söz konusu olmaz; ancak yanlış sayılabilecek sonuçlar için ivedilik söz konusu olur.

Cumhuriyet ivedilikle ilan edildi demekle, o gün ilan edilmeyip de altı ay sonraya kalsaydı, belki başka bir durum ortaya çıkardı, denilmek isteniyor ki sözün bu anlamı ile ivedi davranılmıştır.”

Rauf Bey konuşmasında, bizim cumhuriyet ilânındaki davranışımızı eski Genel Merkez¹ işleri gibi göstermek istedi.

İsmet Paşa bu noktaya yanıt verirken dedi ki: “Genel Merkez işlerini, bu ülkede yürütmüş ve yıllarca savunmuş temsilciler ve gazeteler de onun görüşünü savunuyorlar. Rauf Bey’in görüşünü ellerinde silah olarak kullanıyorlar. Bu, **mutsuşluktur.**”

Rauf Bey daha sonraki konuşmasında bu sözleri şu yolda yanıtladı: “Genel Merkez sözleriyle yaptığım anırtırmaları, *Tanın* silah gibi kullanmıştır. Ant içerim ki baylar, *Tanın* kullanmış, *Tevhid-i Efkâr* kullanmış; ben bilmiyorum.”

İsmet Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarının Halifeyi gidip görmelerine değinirken şunları söyledi: “Halifeyi gidip görmek, halifelik sorunu ile ilgilidir.

Devlet adamı olarak hiçbir zaman unutamayız ki, halife orduları bu ülkeyi baştan başa örene çevirmişlerdi. Halife orduları kurulabileceğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız... Türk ulusu, en büyük acıları halife ordusundan çekmiştir; bir daha çekmeyecektir.

Bir halife fetvasının, bizi Birinci Dünya Savaşı uçurumuna attığını hiçbir zaman unutmayacağız. Bir halife fetvasının, ulus ayağa kalkmak istediği zaman, ona

¹ İttihat ve Terakî Partisi Genel Merkezi.

düşmanlardan daha alçakçasına saldırdığını unutmayacağız.

Tarihin herhangi bir döneminde, bir halife, bu ülkenin alinyazısına karışmayı aklından geçirirse, hiç kuşku yok, o kafayı koparacağız!”

İsmet Paşa, “bravo!” sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine şunları da ekledi: “Herhangi bir halife, düşünceleriyle ya da geleneğe, göreneğe ve yönetime uyararak, kapalı ya da açık bir biçimde Türkiye’nin yazgısıyla ilgili imiş gibi bir durum almak isterse; Türkiye devlet adamlarını değerli buluyormuş, okşuyormuş gibi davranırsa; bu durum ve davranışını, ülkenin varlığı ve yaşamı ile tam karşıt sayacağız ve bu tutumunu yurt hayınlığı sayacağız.”

İsmet Paşa, konuşmasının sonunda şunları da söyledi: “Rauf Bey, konuşmalarında geçen ve bizim tam karşıt olarak gördüğümüz sözlerini geri alarak bu parti içinde yürümek kararında mıdır? Yoksa, siyasal konuşmalarında ileri sürdüğü ve bizimle tam karşıt olan görüşlerinde direnerek partimizin dışında ve Mecliste bizimle karşı karşıya çalışmak kararı mı verecekler? Karar kendilerindir.”

Rauf Bey, yeniden uzun uzadıya kendini savundu ve parti kurmayacağını, partiden çıkmayacağını bildirdikten sonra, Genel Kurulun acıma ve bağışlama duygularını uyandıracak çok yumuşak sözlerle konuşmasına son vererek, toplantı yerinden ayrıldı. Böylece kendisine karşı söz söylenecek adam kalmadı.

Rauf Bey, yanıldığını ve cumhuriyetçi olduğunu açıkça söylemiş bulunduğu, görüşmeler yeter sayıldı ve halkın kafasında uyandırılmış olan kuşku ları gidermek için, gazetelerde bir bildiri yayımlanması; ayrıca görüşmelerin tutanağının bastırılıp dağıtılması kararıyla yetinildi.

Şimdi baylar, bu karar neyi belirtiyor?

Rauf Bey’in çapraşık ve iki anlamlı sözleri, gerçekten onun cumhuriyetçi olduğuna partiyi inandırdı mı? Rauf Bey’in parti içinde bizimle duygu ve görüş birliği yaparak çalışabileceği kanısı doğdu mu?

Partinin bu kararı, görüşmenin gerçek sonucunun gerektirdiği karar mı idi? Kuşkusuz hayır!..

Öyleyse, bu eksik kararla yetinmeye yol açan etken ne idi?

Bu noktayı birkaç sözcükle açıklayayım. Rauf Bey, konuşmasının başından sonuna dek, takındığı tutum ve konuşma biçimiyle parti üyelerinin bağışlama duygusuna

ve iyilikseverliğine sığınmış gibi idi. Bundan başka Rauf Bey, konuşmasında o denli yanıltmaca yapıyor ve boş şeyler söylüyordu ki sözlerinin doğruluk ve içtenlikle ilgisini hemen anlamak, herkes için kolay değildi. Açıkça söylemek gereklidir ki, bu etmenlerden daha çok da “sorumsuz, oldubitti, cumhuriyetten sonra, biçim” gibi sözler üzerinde yapılan yıkıcı propaganda, düşünce ve duyguları duraksamaya ve gevşekliğe sürüklemeye en önemli ruhsal etmen olmuştu.

Durumu, cumhuriyet tartışması dışında, İsmet Paşa ve Rauf Bey çekişmesi gibi görenlerin düşüncülerinin de, anlamsız bir kararla yetinilmesine yol açtığı kuşku götürmez bir gerçektir.

Baylar, bu karar yüzünden Rauf Bey ve arkadaşlarına bir süre daha partinin içinde, partiyi yıkmak için çalışmak olanağı verilmiş oldu.

İstanbul’da çıkan kimi gazetelerin yurdun ve cumhuriyetin yüksek çıkarlarına dokunur nitelikte sürüp giden yayınları da, orada öyle bir ortam yarattı ki Meclis, İstanbul’a bir İstiklal Mahkemesi göndermeyi zorunlu saydı.

Sayın baylar, her sorunda ve her yürütüm evresinde kendisini söz konusu ettirmiş olan halifeye ve halifelige bir kez daha değineceğim.

HALİFELİĞİ KALDIRMANIN ZAMANI GELMİŞTİ

1924 yılı başında, büyük ölçüde bir ordu savaş oyunu yapılması kararlaştırılmıştı. Bu savaş oyununu İzmir’de yapacaktık. Bunun için 1924 yılı ocak ayı başında İzmir’e gittim. Orada iki aya yakın kaldım. Orada iken, halifelğin kaldırılması zamanının geldiği yargısına varmışım. Bu işin nasıl yapıldığını kısaca anlatmaya çalışacağım.

Başbakan İsmet Paşa’dan 22 Ocak 1924 günlü bir kapalı tel aldım. Onu, olduğu gibi bilginize sunayım:

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Yüksek Katına

Bir süreden beri halifelik katı ve Halife ile ilgili olarak gazetelerde, yanlış anlamalara yol açabilecek saygısızca yayınlara rastlanması ve özellikle, ara sıra İstanbul’a giden hükümet ileri gelenlerinin ve resmi kurumların kendisiyle görüşmekten sakınıp çekinmeleri dolayısıyla, Halifenin büyük bir üzüntü duyduğunu; bu yüzden başmabeyincilerini Ankara’ya göndererek, ya da güvenilir bir kişinin İstanbul’a, kendi yanına gönderilmesini

rica ederek duygu ve dileklerini ulaştırmayı düşünmüş ise de, kötüye yorumlanabilir diye bundan da vazgeçtiğini söylediklerini, Başyazman Bey bir yazı ile bildirmektedir. Bu yazıda ayrıca ödenek işi de uzun uzadıya anlatılarak Halifelik Hazinesinin gücünü aşan ve yükümlülüğü dışında kalan giderler için Maliye Hazinesince yardımda bulunulacağı yolunda Hükümetçe 15 Nisan 1923 gününde yapılan bildirimin incelenmesi ve gereğinin sağlanması istenmektedir. Durum Bakanlar Kurulunca görüşülecektir. Sonucu ayrıca bilginize sunarım efendim.

İsmet

Bu tele yanıt olarak makine başında yazdığım telyazısı şudur:

Makina Başında

İzmir

Ankara'da Başbakan İsmet Paşa Hazretlerine

Y: 22.1.1924 kapalı tele:

Halifelik katı ve Halife ile ilgili yanlış anlamalar ve kötü yorumlar, Halifenin kendi katı ve davranışından doğmaktadır. Halife, iç ve özellikle dış yaşayışla ataları olan padişahların yolunu izler gibi görünmektedir. Cuma Alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına görevliler göndererek ilişki kurmak, gösterişli gezintiler, saray yaşayışı, sarayında yedek subaylara varıncaya dek kabul etmek ve onların yakınmalarını dinlemek ve onlarla birlikte ağlamak gibi davranışlar bu arada sayılabilir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ile Türkiye halkı karşısındaki davranışında İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman halkı, ya da Halife ile Afgan Devleti ile Afgan halkı karşısındaki durumu bir ölçü olarak almalıdır. Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki bugün var olan ve korunmakta bulunan Halifenin ve halifelik katının, gerçekte ne din ne de siyasa bakımından varlığının hiçbir anlamı ve gerekçesi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti, varlığını ve bağımsızlığını boş inanlar yüzünden tehlikeye atamaz. Halifelik katı bizce, olsa olsa, tarihsel bir anı olmaktan öte bir önem taşımaz. Türkiye Cumhuriyeti ileri gelenlerinin, ya da resmi kurulların kendisi ile görüşmesini istemesi bile Cumhuriyetin bağımsızlığına açık saldırıdır. Başmabeyincisini Ankara'ya göndererek, ya da güvenilir bir kimseyi kendi yanına getirerek, Hükümete duygu ve dileklerini ulaştırmak istemesi de Cumhuriyet Hükümeti ile karşı karşıya durum alması demektir. Buna da yetkisi yoktur. Kendisiyle Cumhuriyet Hükümeti arasındaki yazışmalarda Başyazmanının aracı kılması da yersizdir. Başyazman Bey'in, böyle saygısızca davranıştan sakınması gerektiği, kendisine bildirilmelidir. Halifenin dirliği ve geçimi için, Türkiye Cumhuriyetinin ödeneginden daha aşağı bir ödenegin yetmesi gerekir. Halifeye verilen ödenek, yaldızlı ve gösterişli yaşamak için değil, insanca yaşamak ve geçim sağlamak içindir. "Halifelik Hazinesi" sözünden ne amaçlandığını anlayamadım. Halifeliğin hazinesi yoktur ve olamaz. Kendisine böyle bir hazine atalarından kalmış ise resmi ve açık olarak bilgi alınmasını ve bana bildirilmesini rica ederim. Halifenin aldığı ödenekle karşılanamayan yükümler neler imiş ve 15 Nisan 1923 günlü bildirimle Hükümet ne lere söz vermiştir? Bunu bildirmek iyiliğinde bulununuz. Halifenin konutunu belirtip saptamak, Hükümetin şimdiye değin yapmış olması gereken bir ödev idi. İsmet

tanbul'da, ulusun boğazından kesilen paralarla yapılmış birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok değerli eşya ve gereçler, hükümetin bu yolda bir karar almaması yüzünden yok olup gidiyor. "Halifenin yakınları, sarayların en değerli gereçlerini Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar." diye söylen-tiler vardır. Hükümet bunlara hemen el koymalıdır. Satılmak gerekiyorsa, hükümet satmalıdır. Halifelik örgütü iyice incelenip düzene sokulmalıdır ki, başmabeyncilerin ve başyazmanların varlığı Halifeyi daha da egemenlik kuruntusu içinde uyutmasın. Fransızlar, kral soyundan olanları ve yakınlarını Fransa'ya sokmakta, bağımsızlıkları ve egemenlikleri için yüz yıl sonra, bugün bile sakınca görüp dururken; her gün çevrenden kendileri için egemenlik güneşi doğmasına duacı bir padişah soyuna ve yakınlarına karşı davranışımızda, Türkiye Cumhuriyetini inceliğe ve boş şeylere kurban edemeyiz. Halife, kendinin ve katının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükümetçe sağlam ve köklü önlemler alınarak bildirilmesini rica ederim efendim.

Türkiye Cumhurbaşkanı

Gazi Mustafa Kemal

Bu yazışmadan sonra savaş oyunu dolayısıyla İsmet Paşa ve Milli Savunma Bakanı bulunan Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da daha önceden orada bulunuyordu. Hepimiz halifelüğün kaldırılması gerektiği görüşünde idik. Bununla birlikte Dinişleri ve Evkaf Bakanlıklarını da kaldırmak ve öğretimi birleştirmek kararında idik.

**HALİFELİĞİN,
DİNİŞLERİ VE
EVKAF BAKAN-
LIKLARININ KAL-
DIRILMASI VE
ÖĞRETİMİN BİR-
LEŞTİRİLMESİ
K A R A R I**

1924 yılı martının birinci günü, Meclisi açmam gerekiyordu.

23 Şubat 1924 günü Ankara'ya dönmüş idik. Burada da gereken kişilere kararımı bildirdim.

Mecliste bütçe görüşmeleri yapılıyordu. Osmanoğullarından yurt içinde bulunanların ödenekleri ile Dinişleri ve Evkaf Bakanlığı bütçeleri üzerinde durulmak gerekiyordu. Arkadaşlarımız, bu amaca göre konuşmalara ve eleştirilere başladılar. Görüşme ve tartışma sürdürüldü. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisinin beşinci çalışma yılı dolayısıyla verdiğim söylevde özellikle şu üç noktaya değindim:

1 – Ulus, cumhuriyetin bugün ve gelecekte bütün saldırılardan kesin olarak ve sonsuzluğa değin korunmasını istemektedir. Ulusun isteği, "cumhuriyetin, hiç zaman geçirilmeden, denenmiş ve tanıtlanmış bütün temeller üzerine oturtulması" diye biçimlenebilir.

2 – Kamuoyunun eğitim ve öğretimin birleştirilmesinden yana olduğu saptanmış bulunduğundan, bunun hiç zaman geçirilmeden uygulanmasını gerekli görüyoruz.

3 – ... Müslümanlığı, yüzyıllardan beri, yapılageldiği üzere, bir siyasa aracı olarak kullanılmaktan kurtarmanın ve yüceltmenin çok gerekli olduğu gerçeğini de saptamış bulunuyoruz.

2 Mart günü Parti Grubu toplantıya çağrıldı. Belirttiğim bu üç sorun, ortaya atıldı ve görüşüldü. İlkeler üzerinde anlaşmaya varıldı. 3 Mart günü, Meclisin birinci oturumunda, Başkanlığa gelen yazılar arasında şu öneriler okundu:

1 – Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının, halifelik kaldırılması ve Osmanogulları soyundan olanların Türkiye dışına çıkarılması ile ilgili yasa önerisi.

2 – Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının, Dinîşleri ve Evkaf Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığının kaldırılması ile ilgili yasa önerisi.

3 – Manisa Milletvekili Vâsıf Bey ve elli arkadaşının, eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile ilgili önerileri.

Başkanlık yerinde bulunan Fethi Bey: “Efendim, birçok imzalarla gelen bu yasa önerilerinin hemen görüşülmesi ile ilgili öneriler vardır. Yüksek oyunuzla sunacağım.” dedi ve yarkurullara gitmeden, hemen görüşülmesini oya koydu ve kabul edildiğini bildirdi.

İlk karşı çıkışı Kastamonu Milletvekili Halit Bey yaptı. Görüşmeler sırasında Halit Bey’e bir iki kişi daha katıldı. Önerileri destekleyen birçok değerli milletvekilleri kürsüye çıkıp uzun konuşmalar yaptılar. Önerge verenlerden başka, rahmetli Seyit Bey’in ve İsmet Paşa’nın bilimsel ve inandırıcı söylevleri her zaman için okunmaya değer. Görüşme ve tartışma beş saata yakın sürdü. Saat 6.45’te görüşmelerin sona ermesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi 429, 430 ve 431’inci yasaları çıkarmış bulunuyordu.

Bu yasalarla:

a – Türkiye Cumhuriyetinde, halkın işleriyle ilgili yasaları yapmaya ve yürütmeye yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun kurduğu hükümetin yetkili olduğu saptandı; Dinîşleri ve Evkaf Bakanlığı kaldırıldı.

b – Türkiye içindeki bütün bilim ve öğretim kurumları, bütün medreseler Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı.

c – Halife, görevinden çıkarıldı ve halifelik katı kaldırıldı. Çıkarılan Halife ve Osmanogulları soyundan olanların hepsine; Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturmak, süresiz olarak yasak edildi.

Baylar, halifelik katının korunmasında dinsel ve siyasal yarar ve zorunluk bulunduğu sanısında olan birtakım kişiler, bilginize sunduğum kararların alındığı son dakikalarda halifelik görevini üzerime almamı önerdiler.

Bu gibilere hemen, gereken olumsuz yanıtı vermiştim.

Yeri gelmişken başka bir noktayı da bilginize sunayım. Büyük Millet Meclisi halifeliği kaldırdığı sırada, Antalya Milletvekili, din bilginlerinden Rasih Efendi, Kızılay adına Hindistan'da bulunan bir kurulun başkanlığını yapıyordu. Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya döndü. Benimle görüşmek istedi ve şunları anlattı: Gezdiği ülkelerdeki Müslüman halk benim halife olmamı istiyormuş. Müslümanların yetkili kurulları bana bu dileği bildirmek için Rasih Efendi'yi vekil etmişler. Rasih Efendi'ye verdiğim yanıta, İslamların bana olan güven ve sevgilerine teşekkür ettikten sonra dedim ki: "Siz din bilginlerindensiniz. Halifenin devlet başkanı demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan halkın, bana ulaştırdığınız dilek ve önerilerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, o halkın başındaki kişiler bunu isterler mi? Halifenin buyrukları ve yasakları yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler buyruklarımı yerine getirebilecekler midir? Bu duruma göre, yapacak işi ve anlamı olmayan bir kuruntu sanını takınmak gülünç olmaz mı?"

Baylar, açık ve kesin söylemeliyim ki, Müslüman halkı bir halife korkuluğu ile uğraştırmayı ve kandırmayı sürdürmek çabasında bulunanlar, yalnız ve ancak Müslümanların ve özellikle Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna kapılmak da ancak ve ancak bilisizlik ve aymazlık belirtisi olabilir.

Rauf Beylerin, Vehip Paşaların, Çerkez Etem ve Reşitlerin, bütün yüz elliliklerin, halife ve padişah soyundan olanların, bütün Türkiye düşmanlarının el ele verip bize karşı ateşli olarak çalışıp uğraşmaları, din uğruna mı yapıl-

HALİFELİK KATININ BİZE DİNSEL VE SİYASAL BAKIMLARDAN YARARLI OLDUĞUNU İLERİ SÜRENLERE VERDİĞİM YANIT

maktadır? Sınırlarımıza bitişik yerlerde yuvalanarak, bugün de Türkiye'yi yok etmek için **Kutsal Ayaklanma** adı altında haydut çeteleriyle, cana kıyma düzenleriyle bize karşı durmadan çılgınca çalışanların amaçları gerçekten kutsal mıdır? Buna inanmak için büsbütün bilisiz ve aymaz olmak gerekir.

Müslümanları ve Türk ulusunu bu kerteye düşmüş saymak ve Müslümanlık dünyasının vicdan arılığından, yaratılış inceliğinden alçakça ve canavarca amaçlar için yararlanmayı sürdürmek, artık o denli kolay olmayacaktır. Saygısızlığın da bir ölçüsü vardır.

**SONUÇSUZ KA-
LAN BÜYÜK BİR
K O M P L O**

Şimdi sayın baylar, isterseniz size büyük bir “komplo” üzerine bilgi vereyim.

1924 yılı ekiminin yirmi altıncı günü, geç saatlarda Birinci Ordu Müfettişinin, görevinden çekildiğini bana bildirdiler. Müfettiş Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığına verdiği çekilme dilekçesi şudur:

Genelkurmay Başkanlığına

Bir yıllık Ordu Müfettişliğim sırasında, gerek teftişlerim sonunda verdiğim raporların, gerekse ordumuzun yükselmesi ve güçlendirilmesi için sunduğum tasarıların dikkate alınmadığını görmekle üzüntüm ve kaygım çok büyüktür. Üzerime düşen görevi, milletvekili olarak daha çok gönül rahatlığı ile yapacağıma tam inancım olduğu için, Ordu Müfettişliğinden çekildiğimi bilgilerinize sunarım efendim.

Milli Savunma Bakanlığına da yazılmıştır. 26 Ekim 1924

Kâzım Karabekir

Bu çekilme yazısının altında renkli kalemle şunlar yazılıdır: “Çekilmesini uygun bulmadığımı bildirdim. Düşüncesinde direndi. Yarın milletvekilliği görevine döneceğini bildirdi.” Bu satırların altında imza yoktur; ama Genelkurmay Başkanının yazdığı anlaşılıyor. Daha aşağıda da kırmızı mürekkeple yazılmış şu notlar vardır: “Gelen rapor ve tasarıların hepsini göreyim. Bunların hangi maddeleri üzerinde neler yapılmış ve hangi maddeleri yapılmamış; onları da dosyalarıyla göreyim.” Bu notların altındaki tarih 28 Ekimdir.

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın raporları ve tasarıları Genelkurmayda ilgili bölümlerce incelenmiş, bunlardan kabul edilip uygulanabilecek olanlar dikkate alınmış ve uygulanmış idi. Ancak, uygulanması devletin gücü dışında bulunan, ya da bir bilimsel değeri olmayıp kendi kişisel ve düş gücüne dayanan önerileri doğallıkla dikkate alınmamıştı. Kâzım Karabekir Paşa'ya raporlar ve tasarılarından dolayı bir beğence¹ verilmesi de gerekli görülmemişti.

30 Ekim günü de, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini akşam yemeğine Çankaya'ya çağırdım. Geç vakte değin bekledimse de, Paşa gelmedi. Kendisini aratırken öğrendim ki, Fuat Paşa'yı Ankara'ya gelişinde Rauf Bey karşılamış. Fuat Paşa Milli Savunma Bakanlığına uğradıktan ve kimi arkadaşlarla kısa görüşmeler yaptıktan sonra, Genelkurmay Başkanlığına gitmiş; bir süre Fevzi Paşa ile görüşmüş, çıkarken de Fevzi Paşa'nın emir subayına şu kâğıdı bırakmış:

30.10.1924

Genelkurmay Başkanlığı Yüksek Katına

Milletvekili görevime başlayacağımdan İkinci Ordu Müfettişliği görevinden başışlanmamı saygı ile dilerim efendim.

Ankara Milletvekili

Ali Fuat

Baylar, milletvekilliğinden çekildiğini Meclis Başkanlığına bildirmiş olan Refet Paşa'nın da çekilme yazısını Rauf Bey'in geri aldığını öğrenmiştim.

Dumlupınar'da yapılan törenden sonra Bursa ve Karadeniz kıyıları ile Erzurum dolaylarında bir buçuk ay süren bir gezi sonunda, ekimin 18'inci günü Ankara'ya dönmüştüm. Birçok milletvekili arkadaşlar ve başkaları beni karşılamışlardı. Karşılayanlar arasında, Ankara'da bulunan Rauf ve Adnan Beyleri görmemişim. Oysa, dargınlık belirtisi sayılabilecek böyle bir davranışı beklemiyordum.

Baylar, bir komplo karşısında bulunduğumuz yargısına varmakta hiç duraksamadım.

Bu durum ve görünüş şöyle incelenip irdelenebilirdi: Bir yıldan beri, yani Rauf Bey'in Bakanlar Kurulu Başkan-

¹ takdirname.

lığından çekildiğinden beri, Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve başkaları arasında bir düzen düşünülmüştür. Bunda başarı sağlayabilmek için orduyu ele almak gerekli görülmüştür. Bu amaçla, Kâzım Karabekir Paşa Birinci Ordu Müfettişliğine atandıktan sonra eskiden komutanlık yaptığı bölge olan doğu illerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da siyaseti sevmeyi ve yaşamı boyunca askerlik görevinde kalmak istediğini ileri sürdü ve aşaması yükseltilerek İkinci Ordu Müfettişliğine gitti. Üçüncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişliğe bağlı kolordunun komutanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da bu düzende kendilerine katılabileceklerini umdular. Bir yıl, ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendilerine iyice bağladıklarını sandılar. Ordu Müfettişliğinden çekilmeden önce kimi komutanları kendileriyle birlik olmaya kandırmak için çalıştılar. Bu bir yıl içinde, cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması gibi işlerimiz, ortaklaşa düzen kuranları birbirine daha çok yaklaştırdı ve birlikte çalışmalarına yol açtı. İşte, siyasetten başlayacaklardı. Bunun için uygun zaman ve fırsatı bekliyorlardı. Siyaset alanındaki ve ordudaki hazırlıklarını yeter görüyorlardı. Gerçekten Rauf Bey ve benzerleri parti içinde sürdürmeyi başardıkları durumlarıyla, Meclisin dinlenme dönemine rastlayan aylarda milletvekilleri üzerinde ve yeni seçimde başarı kazanamayan İkinci Grup üyeleri aracılığı ile bütün yurttaki, ulusu bize karşı kıskırtmak için çalışmak fırsatını elde ettiler. Yurt içinde birtakım gizli örgütler kurmaya ve girişimler yapmaya da başladılar. İstanbul'da *Vatan*, *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf* ve Adana'da Abdülkadir Kemali Bey'in çıkardığı *Toksöz* gibi gazetelerle işbirliği yaptılar. Bu gazetelerle bize karşı imzasız saldırı yazıları yayımlamaya giriştiler. Ulus kamuoyunda genel bir kargaşa yarattılar. Hakkâri bölgesinde Nasturî ayaklanmasını bastırmaya çalıştığımız bir sırada, İngiltere Hükümeti de hükümetimize kesin süreli bir nota verdi. Meclisi olağanüstü olarak toplantıya çağırdım.

İngiltere'nin kesin süreli notasına bildiğiniz biçimde yanıt verdik. Savaşı bile göze aldık. İşte, söz konusu ettiğimiz kişiler, bu çetin günlerde, bir yabancı devletin bize saldırabileceği günlerde kendilerinin de bize saldırarak ereklere kolaylıkla ulaşabilecekleri kuruntusuna kapıl-

dılar. Savaşa hazır bir durumda bulundurmaya zorunlu oldukları ordularını başsız bırakıp, daha önce sevmediklerini söyledikleri siyasa alanına koştular.

Toplanmış olan Mecliste ortaya atılan bir sorun da, onların bu koşuşlarını çabuklaştıracak nitelikte idi. Gerçekten, milletvekili Hoca Esat Efendi, 20 Ekim 1924 günlü önergesiyle, göçmenlerin değiştirilip yerleştirilmesi; yatılı okullara parasız olarak alınan öğrenci sayısı ve nerelerde ilkokullar açıldığı konularında birtakım soruları, ilgili bakanlardan soruyordu. Bu soruların kapsadığı konular gerçekten ulusu ilgilendiren sorunlardı. Bu sorunlar, bakanları eleştirmek için çok elverişli idi. Özellikle, göçmen değiştirme ve yerleştirme işlerinde herkesi düşündüren noktalar apaçık belliydi. Ben kendim de, yaptığım gezi sırasındaki gördüklerime dayanarak değiştirme ve yerleştirme işlerinin gidişinden yakınmış ve Ankara'ya dönüşümde bu işlerle ilgili bakanlığın kaldırılmasını ve hükümetin bütün gücüyle bu konuda çalışmasını sağlayacak bir yol tutulmasını hükümete önermiştim; Bu konuda görüş birliğine varmıştık. Bu durum bile, saldırıya geçeceklerin bu işte çok yandaş kazanabilecekleri görüşünü pekiştirmekte idi.

Baylar, kurulan düzeni sezdikten sonra, önlemini bulmakta güçlük çekilmedi. Bıraktığımız yerden başlayarak durumu evre evre anlatayım.

Hoca Esat Efendi'nin soru önergesi 27 Ekimde, yani Karabekir Paşa'nın müfettişlikten çekilişinin ertesi günü gensoruya çevrilmişti. Fuat Paşa'nın çekilme yazısının tarihi olan 30 Ekim günü Mecliste gensoru görüşmeleri başlamıştı.

**KOMPLOYA KAR-
ŞI ALDIĞIMIZ
ÖNLEMLER**

O günün akşamı, yemeğe beklediğim Fuat Paşa gelmedi. Ama, Başbakan İsmet Paşa ile Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa geldi.

Çok kısa bir görüşme sonunda komploya karşı tutulacak yol kararlaştırıldı.

Hemen, milletvekili de olan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretlerinden, milletvekilliğinden çekildiğini Meclis Başkanlığına bildirmesini telefonla rica ettim. Milletvekilliğinden çekilmek istediğini daha önce Milli Savunma Bakanına bildirdiğini öğrendiğim Paşa, ricamı hemen

yerine getirdi. Milletvekili olan komutanlara da şu kapalı teli çektim:

Kapalı tel, makine başındadır.

30.10.1924

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine
Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa Hazretlerine
İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa Hazretlerine
Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa Hazretlerine
Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa Hazretlerine
Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine

1 - Bana olan güven ve sevginize dayanarak, gördüğüm önemli gerek-
seme üzerine hemen milletvekilliğinden çekilmenizi, telle Meclis Başkanlı-
ğına bildirmenizi öneririm. Gerekçe olarak, önemli gördüğünüz askerlik
görevine bütün varlığınıza bağlanmak istediğinizi belirtmeniz yerinde olur.

2 - Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri de, görülen gerek-
semeye dayanarak, önerim üzerine çekilme yazısını Meclis Başkanlığına
vermiştir.

3 - Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat, Birinci Kolordu Komutanı İzzet-
tin, İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet, Üçüncü Kolordu Komutanı
Şükrü Naili, Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin, Yedinci Kolordu Komu-
tanı Cafer Tayyar Paşalara yazılmıştır.

4 - Makine başında, durumu bildirmenizi bekliyorum.

Cumhurbaşkanı

Gazi M. Kemal

Baylar, 30/31 Ekim sabahına değin, Birinci Kolordu
Komutanı İzzettin Paşa'dan, İzmir'den; İkinci Kolordu
Komutanı Ali Hikmet Paşa'dan, Balıkesir'den; Üçüncü
Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa'dan, Pangaltı'dan;
Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'dan, Adana'dan
makine başında aldığım yanıtlarda, önerimin olduğu gibi
ve hemen uygulandığı bildirildi.

Baylar, bu seçkin komutanların önerim dolayısıyla
da, bana karşı gösterdikleri büyük inan ve güvene burada
teşekkür etmeyi bir ödev sayarım.

Üçüncü Ordu Müfettişi ile Yedinci Kolordu Komu-
tanının Diyarbakır'dan verdikleri yanıtlar şunlardı:

Müfettiş Paşa'nın yanıtı:

Diyarbakır, 30.10.1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Paşa Hazretlerine

Yüksek kişiliğinize karşı olan güvenime ve sevgime inanmanızı saygı
ile dilerim. Ancak, böyle bir yurt görevinden ivedilikle çekilerek ulusa ve

seçim bölgem halkına karşı sorumlu ve suçlu duruma düşmemekliğim için çekilmemi gerektiren nedenlerin açıklanmasına yüksek buyruklarınızı saygıyla rica ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Cevat

Kolordu Komutanının yanıtı:

Diyarbakır, 30.10.1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1 – Siz yüce Cumhurbaşkanına karşı beslediğim saygı ve sevgiye güvenilmesini rica ederim.

2 – Bu dakikada, seçim bölgem halkı ile hiç görüşmeden, yüksek önerinizi kabul etmekte, beni ulus gözünde sorumlu duruma düşürebilir.

3 – Yurdun ve ulusun çıkarları, milletvekilliğinden hemen çekilmemi gerektiriyorsa, kesin karar verebilmekliğim için durumun aydınlatılmasını saygı ile dilerim efendim.

Yedinci Kolordu Komutanı
Cafer Tayyar

Her iki telyazısında, bana karşı olan sevgi ve güven üzerine inanca verildikten sonra, seçim bölgeleri halkına karşı olan durumlarından söz edilmekte ve önerimin nedeni sorulmaktadır.

Verdiğim yanıtı olduğu gibi bilginize sunayım:

Makine başında, kapalı tel: 31.10.1924

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine

Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine

Komutanların milletvekili de olmalarının, orduda ve komuta işlerinde beklenen düzenbağı ile bağdaşmadığı kanısına varılmıştır. Birinci ve İkinci Ordu Müfettişlerinin görevlerinden çekilip Meclise dönerek orduları, elverişsiz bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu görüşü pekiştirmiştir. Seçim bölgemiz halkı, ordu düzenbağının esenliği için vereceğiniz karardan kuşkusuz kıvanç duyar. Daha önce yazıldığı üzere kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Cumhurbaşkanı
Gazi M. Kemal

Bu telime Cevat Paşa'nın verdiği yanıt şudur:

Makine başında

Diyarbakır, 31.10.1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Komuta işlerinde beklenen düzenbağı ile bağdaşamayacağı için Komutanların milletvekili olmamaları yolundaki yüksek görüşlerine bütün

gönlümle katılır ve seçim sırasında bu görevden başışlanmamı yüksek kişiliğinizden dilemekliğimin de bu inançtan ileri geldiğini bildiririm. Ancak, bugün yüksek katınızdan verilen bir buyrukla milletvekilliğinden çekilmenin, sizlerin de kestirebileceğiniz üzere, ulusça ve seçim bölgem halkınca iyi görülmeğeğine inanıyorum. Bu inançla, hiç de elverişli görmediğim şu önemli zamanda ordudan ayrılmak zorunda kalacağımı düşünerek üzüntü duyduğumu bilgilerinize sunarım.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Cevat

Cevat Paşa, Ankara'ya geldikten sonra durumu anlamış ve önerimin uygulanması gerektiğine inanarak, hemen milletvekilliğinden çekilmiştir. Paşa'nın bu düzenlerle hiçbir ilişkisi olmadığı bizce de anlaşılmıştır. Gerçi Kâzım Karabekir Paşa, müfettişlikten çekildiğini filan gün ve filan saatte gibi açıklamalarla birçok komutanlara ve bu arada Cevat Paşa'ya da bildirmiş ise de, bu bildiriş, Diyarbakır'da bulunduğu sırada, önerimin gerçek nedenini anlamakta Paşa'yı duraksatmış başkaca bir etki yapmamıştır.

Cafer Tayyar Paşa'nın verdiği yanıt da şudur:

Makine başında

Diyarbakır, 31.10.1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal
Paşa Hazretlerine

Milletvekilliği, ya da komutanlık görevlerinin birinden çekilmemizi gerekiyorsa ulusal görevlerin en önemlisi saydığım milletvekilliğini yeğlemekte olduğumu saygılarımla bilginize sunarım efendim.

Yedinci Kolordu Komutanı
Tuğgeneral
Cafer Tayyar

KOMPLO DÜZEN-
LEYENLERİN
MECLİSE VE
KAMUOYUNA
KARŞI ORDU İLE
YAPMAK İSTE-
DİKLERİ GÖSTERİ

Baylar, milletvekili olan Genelkurmay Başkanı ve komutanlar, siyasaıyla uğraşan kimselerin orduda bulunmasındaki sakıncayı anlayıp bu yoldaki önerimi iyi karşıladıktan ve bana karşı güvenlerini edimli olarak gösterdikten sonra, Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların müfettişlik ve komutanlıkta kalmaları uygun görülemezdi. Bunun için, hemen askerlik görevlerine son verildi. Yerlerine gerekenler atandı ve durum Milli Savunma Bakanlığınca bütün orduya bildirildi.

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalara Milli Savunma Bakanlığınca bir buyruk verilerek yerlerine atanan kişilere

müfettişlik görevlerini, yöntemine göre teslim edip sonucunu bildirdikten sonra, Meclise girebilecekleri ve yasama görevlerine başlayabilecekleri bildirildi. Bu durum, Başbakanlıkça Meclis Başkanlığına da resmi olarak bildirildi.

Meclise girmiş olan Kâzım Karabekir ve Fuat Paşalar Meclisten çıkarıldı. Fuat Paşa, askerlik görevini sona edirmek üzere yeniden Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, yerine atanan Sarıkamış'tan gelecek olan komutanın göreve başlayışına değin Meclis dışında kalmak zorunda bırakıldı. Milletvekilliğinde kalmak isteyen iki komutanın ordu ile ilgisi kesildi. Böylece, komplo düzenleyenlerin Meclise ve kamuoyuna karşı ordu ile yapmak istedikleri gösteri meydana çıkarıldı.

Baylar, 1 Kasım 1924 günü Meclisin ikinci yıldönümü olması dolayısıyla oturumu ben açtım. Yöntem gereğince söyleyimi verdim. Ben, başkanlık kürsüsünden ayrıldıktan sonra, Fevzi, Fahrettin, İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili Paşaların milletvekilliğinden çekilme yazıları ve Başbakan İsmet Paşa'nın ordudaki komuta değişikliği ile ilgili 31.10.1924 günlü yazısı sıra ile okundu. Meclisin, 5 Kasım günü toplanacağı bildirilerek oturuma son verildi.

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1924 günlü bir yazı ile Meclis Başkanlığına başvurarak, Milli Savunma Bakanlığınca kendisinin Meclise katılmasının yasaklandığından yakındı. 5 Kasım günü Mecliste okunan bu yazıda, Kâzım Karabekir Paşa diyordu ki: "Çekilme yazısını verişimden beş gün sonra (30.10.1924 cuma günü geceleyin) Milli Savunma Bakanının, yerime atanan komutanın Sarıkamış'tan gelmesine değin beni Meclise katılmaktan alıkoymak isteyen bir yazısını aldım." Yazı şu tümce ile sona eriyordu: "Bununla birlikte bu konuda yetkili olan Yüksek Meclisin kararını beklediğimi saygı ile bildiririm."

Kâzım Karabekir Paşa, o gün Milli Savunma Bakanlığına da yazdığı bir yazıda: "Görevi teslim gibi uydurma bir nedenle belirsiz bir süre yasama görevime başlanamamlığım bildiriliyor. Çekildiğim gün, yerime atanan komutanı beklemek, söz konusu edilmemişti. Beş gün sonra, bilmem niçin böyle bir uydurma neden ortaya çıkarıldı? Meclise katıldıktan sonra, geçici de olsa, yeniden bir görevi kabul etmek, hem kendi isteğime hem de Büyük Millet

Meclisinin kararına bağlı olduğundan durumu Meclis Başkanlığına yazdığımı bilginize sunarım...” diyordu.

Baylar, “ordumuzun yükselmesi ve güçlendirilmesi için” tasarılar sunduğundan söz eden ve onlar dikkate alınmadığı için “üzüntüm ve kaygım çok büyüktür” diyen eski Müfettiş Paşa, yurdun üçte birini kaplayan koskoca bir orduyu, gönlünün istediği anda, beş satırlık bir yazı yazarak başsız bırakmanın ne denli yeğni ve ordunun yükseltilip güçlendirilmesi bakımından temel olan düzenbağını ne kertede bozucu bir davranış olduğunu kavramış görünmüyor. Dikkate alınmadığını savladığı rapor ve tasarılarıyla yapamadığı işi; devletin kesin süreli bir nota aldığı ve bundan dolayı olağanüstü toplantıya çağırdığı Mecliste yapmaya kalkıştığını ileri süren Müfettiş Paşa, kendisi gibi davranan arkadaşlarıyla birlikte, pek elverişsiz bir zamanda, orduya ne kötü bir kargaşa örneği gösterdiğini anlamak istemiyor.

Ordumuzun yükselmesi için ileri sürdüğü düşünce ve görüşlerinin ilgi görmemesine gücenen kişi, askerlik görevini teslim etmenin yasal bir görev olduğunu; ordu yönetiminin ve düzenbağının esenliği için bunu yapmak zorunda olduğunu bilmez gibi görünüyor...

Üzerindeki askerlik görevinin sona erdiğini Meclise resmi olarak bildirecek katın, ona bu görevi veren kat olması gerektiğini dikkate almıyor.

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis Başkanlığına sunduğu yazıdan sonra Başbakanın bir yazısı ile iki eki de okundu.

Başbakan Paşa, Karabekir Paşa'nın Milli Savunma Bakanlığına yazdığı yazıyı ve Bakanlığın bu yazıya verdiği yanıtı, olduğu gibi Meclise sunuyordu.

Milli Savunma Bakanı, Kâzım Karabekir Paşa'nın ileri sürdüğü düşünce ve savların doğru olmadığını açıkladıktan sonra ona: “Ordu Müfettişliği ile ilgili görevleri ve gizli belgeleri”, yerine atanan komutana kendisinin teslim etmesi ve sonucunu bildirmesi buyruğunu yineliyordu.

Acaba bu son uyardan sonra, eski Müfettiş Paşa anlamış mıdır ki, yurdun savunması için ordusuyla ilgili önemli görevi ve gizli belgeleri, devlet onun kendisine güvenip teslim etmiştir. Onları, devlete karşı sorumlu olacak komutan gösterilmeden, kendiliğinden, istediğine

teslim etmesi büyük bir suçtur; ağır yasa hükümleri uygulanmasını gerektirir. Bunları anlamış mıdır?

Baylar, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclise bir an önce katılması için ivedilik gösterenler, yaptığımız işlemi bozmaya çalışmaktan geri kalmadılar. Feridun Fikri Bey (Tunceli Milletvekili), ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Balıkesir Milletvekili): "Meclise katılan bir arkadaşı, bir üyeyi görüşmelere katılmaktan herhangi bir kuvvet alı koyabilir mi? Böyle şey olur mu?" diye yaygaraya başladı.

KÂZIM KARABEKİR PAŞA'NIN MECLİSE BİR AN ÖNCE KATILMASINI İSTEYENLER YAPTIĞIMIZ İŞLEMİ BOZMAYA ÇALIŞIYORLARDI

Sayın milletvekili, ülküdeşini bir an önce Mecliste çalışmaya başlatabilme çabasıyla yasa gücünü, onun ezici gücünü ve o gücü ve erki kullanmak için yüksek Meclisten ve ulustan yetki ve güven almış kişilerin dayanç ve kararlarında ne denli kesin olduklarını unutmuş gibi görünüyordu.

İsmet Paşa'nın konuşması, bu yaygaraları susturdu. Bu konu üzerindeki görüşme kapandı. Paşalara verilen buyruklar, eksiksiz uygulatıldı.

Meclis, genel görüşmeye geçti. Görüşülecek sorun, "Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı" ile ilgili gensoru idi.

HÜKÜMET AÇIKTAN VE KARŞI KARŞIYA SAVAŞMAYI KABUL ETTİ

Başbakan İsmet Paşa kürsüye çıkarak şu öneride bulundu: "Birçok milletvekillerinin, onarım ve yerleştirme işleri üzerinde konuşmaktan daha çok, türlü ilişkilerle, çeşitli bakanlıkların işlerine değindiklerini gördüm. Dahası, kimi milletvekilleri, Başbakanın devletin iç ve dış siyaseti üzerine enine boyuna ayrıntılı bilgi vermesini istemişlerdir. Bu isteklerin hepsini seve seve benimsiyorum. Mübadele Bakanı, yüksek Meclisçe uygun görülerek Başbakan Vekilliğine seçilmiştir. Ama bundan dolayı, gensorunun önem ve kapsamının hiçbir bakımdan kısılmasını öneririm. Ben, iyi biçimlenmiş işleri severim."

Böylece hükümet **sahnenin perdesini kaldırdı** ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını oynamalarını çabuklaştırdı. Hükümet, açıktan ve karşı karşıya savaşmayı kabul etmiş bulunuyordu.

¹ Göçmen Değiştirme, Onarım ve Yerleştirme İşleri Bakanlığı.

Baylar, hükümetten yana ve karşıcıl olmak üzere, otuza yakın milletvekili söz aldı. Adalet ve Milli Eğitim Bakanları da konuştular. Tartışma bir sonuç alınmaksızın beş saat sürdü. Gensoru görüşmesi ertesi güne bırakıldı.

Ertesi günü, öğleden sonra saat 2.30'da görüşmelere başlandı. İlk sözü alan, İçişleri Bakanı ve Mübadele, İmar ve İskân Bakanı Vekili Recep Bey oldu. Uzun bir açıklama yaptı. Karşıcılar, oturdukları yerlerden, Recep Bey'e kısa sözlerle sataşıyorlardı.

Recep Bey konuşmasının bir yerinde dedi ki: "Kimi gazeteler ve kimi kişiler diyorlar ki, Ankara'da bir hükümet varmış; Meclisin dinlenme döneminde, ülkeyi, ne kadar yasa dışı, kural dışı yöntemler varsa, hep bunlarla yönetmiş. Söylentiye göre, kimi arkadaşların birtakım gizli defterleri de varmış; orada bakanların yaptıkları yasa dışı işler yazılı imiş. Bir gün gelecekmış; Meclis toplanacak ve orada hükümeti sorguya çeceklermiş. O zaman, o gizli defterlerde yazılı olan şeyler, ulusun önünde hükümetten sorulacaktı. İşte o gün gelmiştir! O defterlerde yazılı olan şeyleri ulusun gözü önüne döksünler!"

Feridun Fikri Bey, arkadaşları adına çoğul takısı kullanarak yanıt verdi: "Sırasında döküleceğiz!" dedi.

Recep Bey karşılık verdi: "Dökünüz efendim, bekliyoruz. Hükümet, ulusun önünde, her zaman, sorumluluk bağrını açarak, karşınızdadır." dedi ve şu sözleri ekledi: "Ülke, gizliliğe, kapalılığa, belirsizliğe, kararsızlığa dayanamayacak bir durumdadır. Açıktan açığa eleştiri görevi yapılmaksızın birtakım kuşku bulutlarının çevrende her gün dolaştığını fısıldayarak, Türkiye Cumhuriyetinde, bu körpe varlığın yapısında dokuncalı karışıklıklar varmış gibi göstermek, bu ülkeye hayınlıktır. Köşede bucakta, koridorlarda, şurada burada birtakım düşçül¹ boş kuruntularla kamuoyunu bulundurmaktansa, her milletvekilinin, kendilerine eşitlikle açık olan ulus kürsüsüne çıkıp gerçeği söylemesi gerekir. Gerçek söylenmez ve yine bu köksüz söylentiler sürdürülürse, bunu yapanların, bu ülkenin geleceği ile içten ve sağlam bir ilişkileri bulunmadığı yargısına varacağım. Ben kendim bu yargıya

¹ mevhum.

varacağım ve sanırım ki ulus da böyle bir yargıya varacaktır. Bu kürsüye çağırıyorum... Gelin konuşun! Konuşun ki, gerçek ne yandadır; sanı, kuruntu, lekeleme, suçlama ne yandadır? Ulus bilsin!”

Recep Bey'den sonra, karşıcıl olarak konuşan birtamam kişiler dinlenildi. Onlara da Ticaret Bakanı Hasan Bey (Trabzon Milletvekili) ve Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa yanıt verdiler.

Karşıcıl konuşmak isteyenler arasında Rauf Bey de vardı. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskân Bakanlığı ile ilgili soru ve gensorunun, bütün hükümeti kapsayacak biçimde genişletilmesini uygun bulmamakla birlikte, Başbakan Paşa'nın bu davranışını yiğitçe buldu ve sözlerinin başında: “Meclis, bir art düşünce karşısında bulunan hükümete saldırıya geçmiştir.” dedi.

Yunus Nadi Bey: “Anlamadık!” dedi.

Rauf Bey açıkladı, dedi ki: “Eleştiriciler hükümete karşı konuşurken, bir art düşünceyle hazırlanmışlar ve ona saldırıyorlar gibi görüyorum.”

Rauf Bey, konuşanların ağır sözler kullanmamaları; hükümeti küçük düşürecek biçimde konuşulmaması gibi öğüt verircesine ılımlı bir tutum takındıktan sonra, Feridun Fikri Bey'in önerisine değindi ve onu savundu. Tunceli Milletvekilinin önerisi, bir “Meclis soruşturması” açılması idi. Bir “Meclis soruşturması” kurulu kurulması için ivedilikle karar alınması isteniyordu. Feridun Fikri Bey'in bununla ilgili bir önergesi ve bu önergenin ad okunarak oya konulması için de Feridun Fikri Bey'le birlikte daha on altı arkadaşının başka bir önergesi vardı.

Rauf Bey: “İnceleme Kurulu diye anladığım bir kuruldan söz edildi.” (söyleyen Feridun Fikri Bey'dir.) dedikten sonra şunları ekledi: “... Bakanlar böyle bir kurulun kabulünü, şimdiye değin saygın olan ulusal ve yurtsal duygulara karşı bir leke ve bir aşağılama saydılar.”

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in sözünü kesti: “Biraz öyle.” dedi. Rauf Bey de: konuşmasını “Hepimizin yanılmaz olmadığımızı kabul ederek söylüyorum ve bunun gerekli olduğunu, (...) ben de ilgili olduğum için herkesten önce, ben istiyorum.” diye sürdürdü.

**"CUMHURİYET"
SÖZÜNÜ SÖY-
LEMEYE RAUF
BEY'İN DİLİ
VARMİYORDU**

Rauf Bey, söz söylerken, Meclise karşı çok saygılı olduğunu göstermek için de ilişki aramaya önem veriyordu. Bir yerini getirerek dedi ki: "Bu yüksek Meclisin koyduğu yasalara kimi adlar takılmıştır; "koridor yasaları" denilmiştir."

Rauf Bey, yüksek Meclise saygı gösterilmesini istiyordu.

Rauf Bey, yüksek Meclisin cumhuriyeti kuran yasası karşısında, takındığı saygısız durumun unutulduğunu sanmış olacak!

Mazhar Müfit Bey (Denizli Milletvekili): "Onu ilk önce, sayın arkadaşınız Muhtar Beyefendi söylemiştir." dedi. Bu söz, Rauf Bey'e, konuşma yönünü değiştirtti ise de, Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. En sonu, başkanlığın işe karışması ve uyarması ile Rauf Bey'in konuşmasını sürdürmesi sağlandı.

Rauf Bey, döndü dolaştı, en sonu "ilke" sonununa dayandı: "Tutumumuz, yolumuz, sınırsız ve koşulsuz ulusal egemenlik ilkesidir." dedi.

Yunus Nadi Bey'in sesi işitildi: "Cumhuriyet!"

Rauf Bey karşılık vermedi. Başladığı tümceyi şöylece bitirdi: "Ulusal egemenliğin belirdiği biricik yer, Büyük Millet Meclisidir."

"Cumhuriyet!" sesleri bütün Meclis salonunu doldurdu.

Ali Saip Bey (Kozan): "Cumhuriyet!" dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Bey'le konuşmaya başladı. İhsan Bey işe karıştı: "Sözleriniz açık değildir, Rauf Beyefendi!" dedi.

Rauf Bey: "Açıktır, çok rica ederim, İhsan Beyefendi." dedi. İhsan Bey de: "Pek açık değildir. Uzun süreden beri sizinle anlaşamadık!" dedi. Rauf Bey, İhsan Bey'in yüksek adalet duygusu bulunduğundan, yargıçlık etmiş olduğundan söz ederek dedi ki: "Suçsuzluk temel ilkedir. Tersini tanımlanamadıkça, yanlardan birini sanık gibi görmek ve onu sanık diye adlandırmak doğru değildir." İhsan Bey yanıt verdi: "Gerçeği söylemeyen sanıktan kuşkulananmakta yargıç haklıdır." dedi.

Rauf Bey'le İhsan Bey arasındaki karşılıklı konuşma biraz uzadı. Başkan işe karıştı. Rauf Bey yine konuşmaya başladı: "Bakanların görev ve yetkileri ile ilgili bir yasa

yapılması Anayasa buyruğu idi. Bu yapıldı mı? Bunu soruyorum.” dedi.

Baylar, yasaları Meclis yaptığına göre, Rauf Bey bu soruyu, hükümete değil, kendisinin de üye olarak içinde bulunduğu Meclise soruyordu.

Rauf Bey, Danıştay kuruluşuna değindikten sonra: “Haydutluğun ortadan kaldırılması ile ilgili yasa uygulanmış mıdır? Köy yasası uygulanmış mıdır?” diye İçişleri Bakanından başlayarak, Bayındırlık, Ticaret Tarım, Millî Savunma, Adalet, Milli Eğitim Bakanlarına çeşitli sorular sordu. Bütün bu sorularla Rauf Bey’in, ulusun ve ordunun dikkatini çekmek istediği anlaşılıyordu. Örneğin, Karadere ormanları ile ilgili bir işlem olduğunu basında görmüş; “O iş nasıl olmuş?” dedi. “Özverili ve yiğit ordumuzun, Kurtuluş Savaşından sonra, savaştan barışa geçişinde, büyük bir düzen ve olgunluk gösterdiğini işittik, göğsümüz kabardı. Ama, ondan sonraki yedirip giydirme ve barındırma işlerinde, durumun yine öyle düzenli olduğunu düşünüp kabul edebilir miyiz? Bu yönden bizi aydınlatmalarını rica ederiz.” dedi.

Rauf Bey’in bu sorusunun ortak bir soru olduğu kendi sözünden anlaşılıyor. “Rica ederiz.” diyor. Gerçekte bu sorunun, o güne değin orduların başında bulunan iki ordu müfettişinin de katılmasıyla düzenlenmiş olduğu yargısına varmamak elden gelmez.

Rauf Bey, adalet örgütündeki değişiklik dolayısıyla, yapılan uygulamanın adaleti sağlamak için en uygun yöntem ve biçim olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Milli Eğitim Bakanından da, ilköğretim süresinin yasaya aykırı olarak niçin azaltıldığının açıklanmasını istedi.

Rauf Bey, İstanbul Valisinin gece manevrasından, İstanbul’un “Eminlik¹” le yönetilmesinin, halkın haklarına saldırı olduğundan da söz ettikten sonra; Milli Eğitim Bakanı Vâsıf Bey’le basın arasında çıkan bir olaydan ve bu ilişki ile öğretmenlerden söz açarak dedi ki: “Öğretmen ordusunun, aydın ordunun, şu ya da bu yanı tutar ve destekler biçimde yayın yapmaları doğru mudur?”

Rauf Bey bunun doğru olmadığını söyleyerek sözlerini şu tümce ile bitirdi: “Tanrı yurdumu, ulusumu ve hepimizi korusun.”

¹ belediye başkanlığı.

Bu tümcenin alkışlarla karşılanmasından sonra, İçişleri Bakanı kürsüye çıktı. Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey, daha önce kendisinin söz aldığı savında bulundu. Vehbi Bey: “Efendim, bu iş bakanların Meclisi sorguya çekmesi biçimine girdi.” dedi. Başkanlık, bakanların söz hakkı ile ilgili iç tüzüğü anımsattı. Recep Bey de, çok geniş bir gensoru karşısında bulunan bakanların, tüzük ile sağlanmış söz haklarını kullanmalarına izin verilmezse, gerçeğin beliremeyeceğini söyledikten sonra, yöneltile sorulardan kendisi ile ilgili bulunanlara birer birer yanıt verdi. Konuşması sırasında, Rauf Bey’in kürsüye bir öğütçü gibi çıktığını söyleyerek: “Bu Meclis, tam bir sessizlik içinde çalışmak zorunda olan ne bir okuldur. ne de bir bilim akademisidir.” dedi. Rauf Bey’in kürsüde bugün bile açık konuşmadığına; “soruşturma” sözünü söylemeyerek Feridun Fikri Bey’in, üç bakanlığın bir yıllık çalışmalarına ilişkin yersiz, haksız, mantıksız, yasa dışı ve hükümet dengesini bozan “Meclis soruşturması” önerisini desteklemekte olduğuna Meclisin dikkatini çekti. Feridun Fikri Bey, oturduğu yerden, Recep Bey’in “mantıksızdır” dediğine karşı çıktı. Bu sözü geri almasını istedi. Recep Bey: “Geri almıyorum efendim, mantıksızdır; gerçek, olduğu gibi söylenir.” dedi. Feridun Fikri Bey’in: “Mantıksız sözünü kabul etmiyorum.” demesi üzerine Recep Bey yanıt verdi: “Feridun Fikri Bey, dedi, siz daha ağır şeyleri kabul etmeye alışkınsınız...” (daha ağır şeyleri, Adalet Bakanı Necati Bey söylemiş). Feridun Fikri Bey: “Adalet Bakanı sözlerini geri aldılar.” dedi. Necati Bey, yerinden fırlayarak: “Sözlerimi geri almadım.” dedi. Biraz gürültü oldu. En sonu Başkan: “Rica ederim, gürültüyü keselim!” dedi. Recep Bey, konuşmasını sürdürerek: “... Birçok kişilerde defterler varmış, demiştim. Şimdi Rauf Bey’in sözlerine göre, hazırlanmış sorulardan on, on beş tanesinin silinmesi fırsatını bulacağız. İşte baylar, dedi, defterlerin yavaş yavaş ucu görünüyor.”

Recep Bey, Rauf Bey’in kaçamaklı konuşmalarına dikkati çekerek dedi ki: “Rauf Bey hem bütün bu soruları soruyorlar hem de: ‘Hiçbir zaman bakanları suçlamak, ya da hükümeti düşürmek gibi bir amaç gütmüyorum.’ diyorlar. Bir gensoru günü ulus kürsüsüne çıkan kişi, ya hükümetten yana ya da hükümete karşıdır. Hükümetten yana ise hükümetin tutulmasını ister; hükümete karşı ise

düşürülmesini ister ve bunu apaçık söylemek gerekir. Yoksa, Rauf Beyefendinin söyledikleri boş sözlerden başka bir şey değildir.”

Recep Bey’in bu sözü, Rauf Bey’le aralarında karşılıklı kısa bir konuşmaya yol açtı:

— Ama saldırıyorsunuz.

— Siz de sözlerimi kesiyorsunuz... gibi karşılıklı konuşmalar oldu.

En sonu Recep Bey dedi ki: “Sayın baylar, birtakım sorular soruyorlar: Ahmet gelmiş midir, yasa uygulanmış mıdır... gibi. Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü böyle gensoru görüşülürken, bir amaç güdülmeksizin sorulacak ve söylenecek şeylerin yeri değildir. Buraya çıkıyorlar; söylüyorlar, söylüyorlar; sonunda: ‘Söylüyorum, söylüyorum ama birşey yoktur.’ diyorlar. Böyle olunca, söylenenler boş sözlerdir, amaçsızdır. Durumun tanımı budur”. Recep Bey sözlerini şöyle sürdürdü: “Çok dikkat ettim; Rauf Bey buraya çıktılar; sırası geldi, gerekti, başka bir tanım yaptılar; ‘cumhuriyet’ sözcüğünü söyleyemediler. Sayın arkadaşlar, şaka değil; büyük bir devrimden çıktık, aydınlık bir geleceğe gidiyoruz. Bütün gerekleriyle, bütün koşullarıyla, bütün açıklığı ile bir amaca yürüyoruz. Nedir Rauf Bey’in bu küskünlüğü ki sırası gelmiş ve dolayısıyla arkadaşlar fırsat vermişken, bu kutsal adı söylememekte dayatıp direnmişlerdir. Ama, şurası dikkate değer: Bu kişi İstanbul’da cumhuriyete karşı demediğini bırakmadı. Elin-den gelen her şeyi yaptı. Karşınıza çıktığı zaman da, bütün yaptıklarından döndü ve ant içerek dedi ki: ‘Ben cumhuriyetçiyim.’ Bugün kendisinden kuşku ediyorum. Bu kuşkunun yanlış olduğuna beni inandırmayı, kendileri için, gerekli görüyorlarsa çıksınlar; kürsüden, ya da başka bir yerden söylesinler ki, böyle bir kuşkuya yer yoktur. Böyle yapmazsa, Rauf Bey’in cumhuriyete olan bağlılığından kuşum vardır ve bu kuşum sürecektir. Gerçek budur.”

Recep Bey, açıklamasını bitirirken: “Sayın arkadaşlar, dedi, boğazımıza dek kan içinde yoğrularak bugüne değin yürüttüğümüz bu işi, bu kutsal yurdun yükselişini kesinlikle sağlayacak olan bu işi, şimdiki aşamasına getirdik. Bugünden sonra en büyük yanlış, duraksamalar, kuş-kular, kararsızlıklardır. Bunların nereye varacağını kimse bilemez.”

Recep Bey kürsüden inerken Başkanlıkça, isteği üzerine, kendini savunmak için Rauf Bey’e söz verildi:

Rauf Bey: “Sizin her zaman ve her kuşku ettiğiniz yerde, ben yeniden ant içmek zorunda mıyım?” dedi. “Ant içmek zorundasın!” sesleri yükseldi. Rauf Bey bu sesleri: “Hayır baylar, kimsenin kimseden kuşku etmeye hakkı yoktur.” diye yanıtladı.

Buna, Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey, oturduğu yerden karşılık vererek: “Sen de o zaman, bu toprakta oturamazsın! Atalarının, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin! Bu toprak bunu istiyor!” dedi.

Bunun üzerine Rauf Bey karşıcıl olduğu noktayı açıklama yolunda bir konuşma yaparak dedi ki: “Sınırsız ve koşulsuz ulusal egemenlik ilkesine dayanan bir yönetimi, ‘demokrasi’ denilen halk yönetimi ilkelerini kökleştirmek için, bu ilkelere dayanarak ulustan milletvekilliği görevini aldık, Birtakım arkadaşlarımız, şu ya da bu kata, Meclisi kapatmak ve yasaları geri çevirmek gibi yetkiler tanıyarak ulusun egemenlik hakkını Meclisten alıp başka katlara vermek anlayış ve eğilimini gösterdiler. İşte ben buna karşıyım.”

Recep Bey, bu sözlere yanıt vererek dedi ki: “Rauf Bey karşıcıl durum takındığı zaman daha Anayasa değişikliği ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi ya da verilmemesi söz konusu bile değildi. Bu sorunlar ancak aylarca sonra ele alındı. Baylar, bu **yanıltmacadır.**”

Rauf Bey, karşıcıl oluşunun nedenini iyi anlatabilmek için, şöyle bir açıklama yapmayı gerekli gördü. Dedi ki: “Baylar, halifeden, padişahıktan yana olmak şöyle dursun, bunun haklarını alabilecek herhangi bir kata karşıyım.”

Rauf Bey, halifeci ve padişahcı olmadığını söylerken cumhurbaşkanlığı katına, cumhurbaşkanına karşı olduğunu açıklayıp ortaya koyuyordu. Daha önce, yeri gelip söylediğim üzere Rauf Bey, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” biçiminde direniyordu. Yani ad değişse de, cumhuriyet adı verilse de, örgütün o niteliğinin korunmasını sağlamak istiyordu.

Niçin? Çünkü, cumhurbaşkanlığı, halifelik ve padişahlık katının haklarını alabilirmiş.

Baylar, kişisel görüş diye ortaya atılan bu sözler, Recep Bey’in dediği gibi “boş sözler” değil de nedir? Bu gibi sözlerle kurulan mantık “yanıltmaca” değil de nedir?

Bu kişisel görüşün ve bu mantığın anlamını ve özünü, Rauf Bey’in bugünkü çalışma ve çabaları pek güzel

göstermektedir. Ama biz bunu anlamak için, bugünlere değin beklemek aymazlığında kalamazdık. Bundan dolayı bizi başışlasınlar.

M E C L İ S T E K İ
G Ö R Ü Ş M E L E R İ N
K A R Ş I C I L B A S I N -
D A Y A N K I L A R I

Baylar, o gün de gensoru sonuçlanmadı. Görüşme ertesi güne bırakıldı. Sözü, 8 Kasım günü yapılan görüşmelere getirmeden önce biraz da o günlerin kimi yayınlarını gözden geçirelim.

5 Kasım 1924 günlü *Vatan* gazetesindeki başyazıda, hükümeti eleştirenler ve karşıcıl duruma geçenler övülmekte, hükümeti tutanlar, ise, kınanmaktadır. Başyazar: “Daha ağzını açmayan eleştirici adaylarına karşı her gün kulaktan kulağa yeni bir saldırgan söz fısıldanıyor. Hükümetçi gruptan kime rastlarsanız, o gün verilen gizli buyruktaki sözleri, olduğu gibi iştirsiniz.” dedikten sonra sözlerini doğrulamak için birtakım örnekler sayıyor ve: “Buyruğa körü körüne uymayan, gerçeği gören ve söylemek isteyen kişileri, başlangıçta susturmak için her araca başvuruyorlar. Kişisel buyrum, doğal ve kararlı durumun üstünde bir etmen niteliğini sürdürüp gidecektir.” diyor.

Baylar, yazar, “gizli buyruk” ve “kişisel buyrum” sözleriyle ulusa neyi bildirmek istiyordu? Gizli buyruklar veren, kişisel buyrumunu etmen kılan kimdi? Bu kapalı sözleri kullanan yazar, en sonu bize: “İki yanı, yan tutmadan, bir yargıcı gibi çağırıp dinlemek, cumhurbaşkanlığının en ince ve önemli görevidir.” öğüdünü veriyor; bu görevin hemen yapılmasını istiyor ve: “Çünkü yarın, pek geç olabilir!” diye gözdağı veriyor.

Bir gün sonra, benim yılbaşı söylevimden söz eden bu yazar: “Eleştiri eğilimi gösteren en özgür düşünceli yurttaşları, zaman zaman susturmaya çalışan tekeli bir siyasal yöntem, gelişme ve ilerleme için ezici bir tamu durumundadır.” tümcesiyle, tuttuğumuz yöntem için pek haksız ve acımasız bir karalamada bulunuyor ve: “Uğursuz gidişin belirli bir noktada durdurulması, yeni bir çıkış açılması gerekir.” diyerek, bize yeniden görevimizi anımsatıyordu.

Vatan yazarı, bir gün sonra yazdığı “Sokaktaki Adam” başlıklı başyazısını: “İnşallah iyi olur, demekten başka yapacak şey kalmamış gibi görünüyor.” tümcesiyle bitiriyordu.

8 Kasım 1924 günlü *Vatan* gazetesinde yayımlanan bir Ankara telyazısında: “Meclis, yüksek katlarda bulunanlar uygun görmedikçe hükümeti düşüremeyecektir.” biçiminde büyük harflerle dizilmiş izlenimler ve: “Rauf Bey’in, dünkü konuşmasında gensoru dışında önemsiz şeyleiden söz etmekle, gensoru isteyenlerin durumunu sarstığı ve gensorunun etkisini azalttığı söylenmektedir.” gibi haberler vardır.

Vatan gazetesinin gensoru görüşmelerini izlemek için özel olarak gönderdiği haberci, izlenimlerinde olayları pek iyi yansıtamıyorsa da gensorunun etkisinin azalışı nedenleri üzerinde verdiği haberde aldanmış görünmüyordu.

Baylar, *Tevhid-i Efkâr*’ın başyazarı da bir sürü başyazılarla karşıcıları destekleyip yüreklendiriyor; hükümetin ve hükümeti tutan milletvekillerinin ise, kendilerini savunmalarını ve söz söylemelerini bile istemiyordu. Bu başyazar diyordu ki: “Mecliste hükümeti tutan milletvekilleri, böyle her önemli işi gürültüye boğmak eğlencesini sürdürerek eleştiricileri susturdukça, İsmet Paşa hükümeti hiç kuşkusuz güvenoyu alacaktır. Ama bu güvenoyunun gerçek niteliği, en sonu, bir küçük sandığın içine çok sayıda ak kâğıt atılmış olmasından öteye geçemez.”

Bu boş sözler üzerinde durmayı gerekli görmüyorum. Biraz da *Tanin* gazetesine bakalım. *Tanin*’in “Siyasal Mayalanmalar” başlıklı bir başyazısında “Kurtuluş Savaşında büyük yararlıklarıyla tanınmış saygıdeğer ve güvenilir kimi kişiler arasında bir işbirliği yapılmakta olduğu” haber alındığından; “Halk Partisini ve Hükümeti içtenlikle tutan basın bu haberleri pek kötü karşılayıp yorumladıklarından; bunların kurulmakta olan yeni partiyi daha şimdiden gözden düşürecek nitelikte düşünceler ileri sürmeye” kalkıştıklarından söz edilmektedir. Yazıda izlenince konusuna değinilirken, Halk Partisinin izlencesi olmadığına dikkat çekildikten sonra: “Biz Halk Partisini hiç beğenmiyoruz. Ama, Halk Partisinin ilkeleri adına söylenen ve görülen şeyleri tümüyle benimsiyoruz.” deniliyor ve Halk Partisi ilkelerinden ne anlaşıldığı açıklanarak: “Ama, acaba gerçekte de böyle midir?” sorusu ortaya atılıyor. Yazar, bu soruya olumsuz yanıt veriyor ve: “Gönlümüz, karşısında böyle bir yenileştirme ve düzeltme partisi görmeyi istediği için, Halk Partisini bu dedi-

ğimiz biçimde düşlemekteyiz.” diyor. Ondan sonra, yazar şunları söylüyor: “Halk Partisinin izlencesi ve sözleri başkadır, tuttuğu yol başkadır. Halk Partisinin halkçılığı dudaklarındadır.”

Bu düşünceleri ileri süren, birinci tümcesiyle: “Halk Partisi cumhuriyet kuracağını, halifeliği kaldıracağını izlencesine yazıp ilan etmedi ve söylemedi; ama, edimli olarak yaptı.” demek istiyorsa doğrudur. Ancak, ikinci tümce ile Halk Partisi için söyledikleri doğru değildir.

Yazar, karşıcıl kişilerin iş başına gelmek istemelerinin türeye uygunluğunu tanıtlamak için söylediği birçok söz- lere şunu da ekliyor: “Yurt yararına çalışmak, Tanrı’nın, yalnız bugün iş başında bulunan kişilere özgü olarak, bağışladığı bir erdem midir?”

Tanın başyazarı, 4 Kasım 1924 günü yazdığı “Ordu ve Siyasa” başlıklı bir başyazıda şu düşünceleri ileri sürü- yor: “Hükümet biçimi cumhuriyettir. Ama, hükümetin yalnız adını değiştirmek hiçbir yarar sağlamaz. Asıl de- ğiştirilmesi gereken nokta işin özüdür. İlkeleridir. Bugün, Amerika Birleşik Devletleri dışında, Amerika’da yirmiye yakın ülke vardır ki hepsinin adı da cumhuriyettir. Dahası, yalnızca zencilerden meydana gelen Haiti bile bir cumhuri- yettir. Ama, buralarda cumhuriyet, saltçılıktan pek az ayrılmaktadır. Soydan gelen bir devlet başkanı yerine, zorla cumhurbaşkanlığına çıkmış bir zorba görürüz. İşte bu kadar! Cumhurbaşkanı sanını taşıyan zorba, egemen- liğini istediği gibi yürütür. Saltçı bir egemen gibi kendi istek ve dileğinden başka bir yasa tanımaz.”

Tanın başyazarı, söz konusu ettiği Amerika cumhu- riyetlerinden Şili’yi bir yana bırakarak ötekiler için diyor ki: “Hiçbirisi bugün gerçek cumhuriyet adını taşıyacak nitelikte değildir. Çünkü demokrasiye... dayanmıyorlar. Cumhuriyet adı altında saltçı hükümetlerin egemenlik sürmesi başkanların asker olması yüzündendir.”

Burada biraz durmak isterim. Baylar, bu yazı, millet- vekili olan komutanların milletvekilliğinden çekilmeleri üze- rine ve o ilişki ile yazılıyor. Ama, öyle bir zamanda yazılıyor ki, ordularımızın müfettişleri orduları bırakıp Hükümeti dü- şürmek için Meclise gelmişlerdi. Bu yazar da, onların iş başına geçmek istemelerinin türeye uygunluğunu tanıtlamak için, daha bir gün önce, sütunlarca yazı yazmıştır. Cumhu- riyetin saltçılıktan ayrımsız olabileceğine örnekler gösteren

ve bunun nedeninin halkçılığa dayanmamak olduğunu söyleyen yazar: “Hükümet Partisinin halkçılığı dudaklarındadır.” diyen kişidir. “Bunun böyle oluşu başkanların asker olması yüzündendir.” diyen kişi, Türkiye Cumhurbaşkanı’nın da bir asker olduğunu bilen kişidir. Bu kişidir ki, birer asker olan filan ve filanları, bir asker olan Türk Cumhurbaşkanı ve yine bir asker olan Türk Başbakanı ile karşı karşıya getirmek için büyük bir çabayla çalışıyor ve sonra sevmediği yanın yıkılmasını, ulusa gerekli gösterebilmek için, sözde dikkate değer ve ders alınacak örnekler veriyor ve: “Hangi general, başına daha çok ayaklanıcı toplayabilirse, cumhurbaşkanlığına o geçer.”; “Ordu komutanları, haydut elebaşları, birbiriyle çarpışarak cumhurbaşkanlığı katını zorla ele geçiriyorlar.” diyor.

Baylar, bu ve buna benzer sözlerin hangi amaçla ve hangi duygu ile yazıldığını sezmek ve bu gibi yayınların Meclis üyelerinde ve kamuoyunda bırakacağı kötü ve dokuncalı etkileri anlamamak olanak dışıydı. Gerçekten bu kötü etkiler, ne yazık ki, edimli olarak yankılarını göstermiştir.

Refet, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların, Milli Savunma Yarkuruluna seçilmemiş olduklarından üzülen o cumhuriyetçi yazar, bu kez de, ordu komutanlarının ordulara etki yapabilecek bir kurula seçilmeyişlerini iyi bulmuyor. Bu konuda pek sevdiğini anlatmak istediği demokrasiye uymaktan da vazgeçiyor. Bu düşünceleri anlatan tümceleri hep birlikte inceleyelim:

“Siyasa” başlığı altında yazılmış yazılar arasında: “Milli Savunma Yarkurulu, Millet Meclisinin hemen hemen en az siyasa ile uğraşan, dahası, siyasa işleriyle hiç ilgisi bulunmayan bir çalışma alanıdır.” tümcesi vardı. Yazar, bu tümceyle: “Meclise giren ordu müfettişlerinin siyasa ile ilgisi bulunmayan bir alanda çalışmalarına neden ve niçin meydan verilmedi?” demek istiyor. Buna şu yolda yanıt verilebilir: Çünkü Milli Savunma Yarkurulu siyasa işleriyle ilgilenmemesi gereken bir yarkurul olduğuna göre bu yarkurula, yalnız siyasa işleriyle uğraşmak üzere Meclise gelmiş olan kişileri seçmekte sakınca vardır!

Yazar, daha sonra diyor ki: “Burada, yurdun namusunu ve bağımsızlığını savunacak orduyu, yönetmeye,

düzenlemeye, daha iyi ve daha ileri bir duruma getirmeye yarayacak yasalar yapılacaktır. Siyasa tutkusuna kendilerini kaptırmayıp da, yalnız yurdu düşünenler, bu görevin ordu ileri gelenlerinden en yeterli kişilere verilmesini bir yurtseverlik borcu bilirler.”

Bu tümceler üzerinde de biraz duracağım.

Ordunun yönetimi, düzenlenmesi, daha iyi ve daha ileri bir duruma getirilmesi sorunu çok önemlidir. Bu işle görevli bulunan ve uğraşan kat, “Genelkurmay”dır. Bu katta, yazarın da dediği gibi, en seçkin komutanlarımız bulunmaktadır. Ordunun yönetimi, düzenlenmesi ve iyi bir duruma getirilmesi işlerini üzerine alan bu büyük Genelkurmay, bu konularda, gerektiğe Hükümete önerilerde bulunur.

Genelkurmayın ve hükümetin bir kolu olan Milli Savunma Bakanlığının enine boyuna düşünüp saptadıkları sorunlar, her yıl toplanan “Yüksek Askeri Şûra”ca incelenir ve görüşülür. Yüksek Askeri Şûra, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma ve Denizîşleri Bakanları ile ordu müfettişlerinden kurulur. Yüksek Askeri Şûranın incelemesinden geçen ve uygulanması kabul edilen işlerden, gerekenler hükümete önerilir. Bu önerilerden, yasalaştırılması gerekenler varsa, işte onlar Meclise sunulur. Mecliste, yöntem gereği Milli Savunma Yarkurulundan ve ilişkisi olursa başka yarkurullardan da geçtikten sonra, Meclis genel kurulunda görüşülür ve yasalaştırılır.

Milli Savunma Yarkurulundaki üyelerin askerlikten anlaması gereklidir. Ama, yalnız askerlikten anlaması yetmez. Devletin para işlerinden, siyasasından ve daha birçok şeylerden de anlaması gereklidir. Yalnız askerlikten anlamak, orduya ilişkin yasa tasarıları yapmak için yetseydi, bu tasarıların, Genelkurmayca saptanıp Yüksek Askeri Şûraca onandıktan sonra, ayrıca bir yarkurulda, ya da yarkurullarda incelenmesi gerekmezdi. Çünkü, siyasa ile uğraşan kişiler, askerlikten gelmiş olsalar bile; yaşam boyunca bilim ve teknik ile, askerlik alanındaki ilerlemeleri günü gününe izleyip uygulamakla uğraşan kişilerden daha uzman ve daha yetkili olamazlar.

Ordunun yönetimi, düzenlenmesi ve iyi bir duruma getirilmesi için en uygun düşünceleri ve pek çok bilgi ve görgüleri olduğunu sanan ve Yüksek Askeri Şûrada yasa gereğince üye bulunan ordu müfettişleri için en uygun

çalışma alanı, orduların başındaki ve Yüksek Askeri Şûra içindeki yerleri idi. Ağırbaşlılık isteyen bu yerin değer ve önemini anlamayıp; Hükümeti, Milli Savunma Bakanlığını, Genelkurmayı beğenmeyip; onları kendilerinin askerlikle ilgili düşünce ve tasarılarını değerlendirmekten uzak görerek; siyasa alanında çalışmayı yeğleyen komutanların, Milli Savunma Yarkuruluna seçilmesini sağlamaya çalışmak; onların, hükümetten gelen, orduya ilişkin, her çeşit önerilerinin sonuçlandırılmasını engelleme ve bunlardan yararlanarak hükümeti düşürme ve Genelkurmay Başkanını değiştirme gibi kötü dileklerini gerçekleştirmek için olabilir.

Tanin başyazarının da bundan başka bir şey için çalıştığını sanmak akla yatkın değildir.

Amacının, gerçekleşmemesinden “kaygılı ve üzüntülü” olan yazar: “Eski Atina Cumhuriyetinde halkçılık ilkelerine o denli bağlı idiler ki, yönetim kollarının hiçbirinde, bilgi ve uzmanlık yönünden olsun, bir sivrilme kuralı kabul edememişlerdi. Halkçılıktaki bu aşırılığa karşın, Atina demokrasisinde generallere bu kural uygulanmıyordu.” diyor.

Halkçılığın, Halk Partisinin dudaklarında olduğunu ve kurulan cumhuriyetin saltçılıktan ayrımsız olduğunu ulusa anlatmaya çalışan bir adamın, bu saçma düşüncelerinin daha gazetesinde okunduğu günlerde, iş başına geçirmek çabasında bulunduğu generallerin, seçilmeler bile, Milli Savunma Yarkuruluna üye olabilecekleri görüşünü ileri sürmesi, sanırım, özü sözü doğru kimselerin yapabilecekleri işlerden değildir.

Baylar, siyasal tutku ve öç alma duygusu bir adamın kafasını ve gönlünü kararttığı zaman, o adam nasıl konuşur, buna bir örnek ister misiniz?

İşte buyurunuz, yine bu yazarın şu sözlerini dinleyiniz: “Halk Partisinin ve İsmet Paşa Hükümetinin ülkeye gösterdiği çirkin yüz! Kişisel tutkularına bu denli kapılmış olan önderler, ulusal bir parti kurmak, ulusu temsil etmek savında bulunamazlar!”

“Gelecek günlere bağladıkları umutla kaynayıp coşan gençler, taze ve temiz canlarını seve seve verdiler: ülkeyi kurtarmak için! Ülkeyi, kendilerinden ve tutkularından başka bir şey düşünmeyen siyasacılar elinde oyuncak yapmak için değil!”

Gerçeğin tam karşısını, yanıltmacalı ve saçma sapan sözlerle söyleyen bu adam, bizim kurduğumuz partiyi ve bizim hükümet kurmakla görevlendirdiğimiz İsmet Paşa'nın ve hükümetinin yüzünü çirkin görüyor ve gösteriyor.

Baylar, bizim yüzümüz her zaman ak ve temizdi, her zaman da ak ve temiz kalacaktır. Yüzü çirkin ve gönlü çirkinliklerle dolu olanlar, bizim yurtseverce, insanca ve namusluca davranışlarımızı, bayağı ve çirkin tutkuları yüzünden, çirkin göstermeye kalkışanlardır.

Baylar, 8 Kasım günü Mecliste, yine gensoru görüşmeleri yapıldı. Feridun Fikri Bey'in, "Meclis soruşturması"nın kabul edilmesi için yaptığı uzun konuşma, birçok milletvekillerinin sözleriyle kesilerek epeyce sürdü. Ondan sonra Yunus Nadi Bey kürsüye çıkarak: "Baylar" dedi, "ülkenin yönetim biçimi söz konusudur. Cumhuriyet yönetimi söz konusudur. Her şeyden önce bu işi görüşmek gerekir." Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in bir gün önceki sözlerine değinerek, "Cumhuriyet gelişerek mi, ulusal egemenlik doğmuştur, yoksa ulusal egemenlik gelişerek mi Cumhuriyet doğmuştur?" gibi bir kuramın tartışılmasının yersiz olduğunu açıkladı.

Rauf Bey'in; "Halifeden, padişaktan yana olmak şöyle dursun, bunun haklarını alabilecek herhangi bir kata karşıyım." yolundaki sözlerini Yunus Nadi Bey şöyle açıkladı: "Rauf Bey'e göre, bu katın hakları vardır; anlatış açıktır, saklı hakları vardır. Sakın kimse almasın, Günün birinde belki kullanılacaktır. Oysa, Anayasa çıkmıştır. Bütün katlar saptanmıştır. Bütün durumlar yasa ile belirtilmiştir. Ama, yine de boş öyküler anlatıyor, boş sözler söylüyor."

Bundan sonra, Yunus Nadi Bey şu sözleri söyledi: "...Cumhuriyeti beğenmeyen adamlar vardır. Açıkça söyleyemedikleri şeyi içlerinde besleyen yaratıklar vardır ve aramızdadırlar. Böyle adamların kafası ezilir, baylar!"

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve arkadaşlarının gösterici durum takınmalarından, müfettiş paşaların çekilmelerinden ve Meclisin içinde oyun oynatılamayacağından söz ettikten sonra dedi ki: "Özel ve gizli düzenlerle birtakım amaçlara ulaşırsız kuruntusunda bulunmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin köşesinde oturarak bunları yapmak, saygısızlıktır; kabul edemeyiz efendim!"

M E C L İ S T E
G E N S O R U N U N
S O N G Ü N Ü

Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'ya ilâşerek şunları söyledi: "Refet Paşa Hazretleri, bildiğiniz üzere, altı yedi ay önce gösterişli ve yersiz, kimi yayınlar ve demeçlerle milletvekilliğinden çekilmişlerdir. Şaşılacak bir olaydır. Gerekçe olarak bildirmişlerdi ki, milletvekilliğinden çekilmesinin nedeni, karanlık odada, yakın arkadaşlar arasında ulusa ant mı ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşları iş başına getirecekmiş. Efendim, çok ilgi duydum bu işe."

Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey, oturduğu yerden söze karıştı ve: "Yani generaller hükümeti" dedi. Yunus Nadi Bey: "Çok ilgi duydum bu işe" diyerek konuşmasını şöylece sürdürdü: "....Anayasa vardır. Cumhuriyet kurulmuştur. Hükümet nasıl kurulacaktır, orada yazılıdır. Bütün bunları yöneten bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hayır, bunlar yetmez. İstenir ki, Refet Paşa milletvekilliğinden çekilsin ve gitsin hükümet kursun. Yakın arkadaşlar toplansın. Ne inançtır bu?"

"...Efendim, dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alarak, gelip de hükümeti mi kuracaktı? Meclis yok mudur? Anayasa yok mudur? Bu, ne mantıksızca iştir?"

Refet Paşa, Yunus Nadi Bey'e yanıt vermek üzere kürsüye çıktı. Kendini savunmaya çalışırken, Rauf Bey'le aralarındaki görüş birliğinden ve Rauf Bey'in söylediği her şeyin onun adına da yazılması gerektiğinden söz ettikten sonra: "İki asker milletvekilinin Meclise dönmesini istemişsem, acaba Çin'de olduğu gibi bir cumhuriyet mi yapmak istemiş olurum?" dedi. Refet Paşa'nın sözlerine, birçok milletvekilleri, oturdukları yerden kısa yanıtlar vermeye başladılar. Karşılıklı tartışmalar oldu. En sonu, kürsü başka bir karşıcı milletvekiline bırakıldı. Ondan sonra kürsüye çıkan Mahmut Esat Bey (İzmir): "...Günlerden beri sürmekte olan tartışmalara ve daha sonu gelmeyen görüşmelere, ne devrim ve ne de ulus dayanabilir." dedikten sonra durumun "yalnızca devrim adına, devrimleri ileri götürmek adına hükümeti düşürmek" olmadığını açıkladı.

Mahmut Esat Bey, her şeyden önce gidilecek yolları belirtmek gerektiğini, o zaman daha içtenlikle ve daha kesin yürünülebileceğini söyledi ve Rauf Bey'in görüşüne değinerek, şu irdelemelerde bulundu: "Ulusal egemenlik başka bir sorundur; cumhuriyet, meşrutiyet, saltçılık, zorbalık da başka birer sorundur. Kimisi hükümet biçimi-

dir. Kimisi de ulusal buyrumun yürütülmesi ve uygulanmasıdır. Bu dört yöntem içinde, değişik biçimde, ulusal egemenliğin uygulandığını görmekteyiz; dahası, saltçılıkta bile bir parça uygulanmaktadır. Meşrutiyette biraz daha çok, cumhuriyette daha çok. Öyleyse bu bakımdan bu iki şeyi karıştırmamak gereklidir. Ulusul egemenlik cumhuriyetin gelişimi demek değildir. Çünkü, ulusal egemenlik biçim değildir, öz ve ilke işidir.”

Mahmut Esat Bey, Rauf Bey’in kişisel görüş diye ortaya attığı sözler üzerinde gerektiği ölçüde durduktan sonra: “Türk devrimi yükseliyor. Ancak bu devrimi, amacına, ulusça beklenen amacına çarçabuk ulaştırmak için, gerçek durumun hemen açıklığa kavuşması gereklidir. Türk ulusu, ortada, demokrasi adına çekilmiş bir kılıç gibi bunu beklemektedir.” sözleriyle konuşmasını bitirdi.

Bundan sonra Adalet Bakanı Necati ve Milli Eğitim Bakanı Vâsıf Beyler, karşıcıl milletvekillerinin sorularına uzun konuşmalarla karşılık verdiler.

Maliye Bakanı Mustafa Abdülhâlik Bey, konuşmasına başlamadan önce, Rıza Nur Bey’den, tutanaktaki sözlerinden kimisini açıklamasını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalıların Türklüğünü kuşkulı gösterecek biçimde sözler söylemişti. Abdülhâlik Bey, Rıza Nur Bey’in yanlış sanısını şöyle düzeltti: “Doktor Bey, altı yüz yıl önce, Arnavutluğun bir parçası olan Yanya’ya giden atalarımızın orada bıraktıkları torunlarını başka bir soydanmış gibi gösteriyor. Hem kim? Üzülererek söylüyorum, öyle saygıdeğer bir arkadaşım ki, altı yıldan beri bağınaz bir ulusçu olmuştur. Daha önce değildi. Kendileri daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için silahla savaşıırken, kendileri tersine, Arnavutları Türklüğe karşı ayaklanmaya kıskırtmıştır.”

Gerçekten Rıza Nur Bey’in siyasal yaşamında birçok savaflara katıldığı biliniyordu. Bu durumu, ulusçu olarak, Büyük Millet Meclisi zamanında kendisine türlü görevler verilmesine engel sayılmamıştı. Ama, Türklerin Rumeli’den çıkarılması gibi, her Türkün yüreğinde sonsuz ve onulmaz bir acı yaratan büyük yıkım zamanında, aşırı ulusçu Rıza Nur Bey’in Arnavut ayaklanıcılarla birlikte, Türklere karşı çalıştığını bilmiyorduk. Bu anlaşılınca Büyük Millet Meclisini gerçek bir şaşkınlık ve ürküntü kapladı.

**RIZA NUR BEY’İN
ARNAVUTLARI
TÜRKLERE KARŞI
AYAKLANDIR-
MAYA ÇALIŞAN-
LARDAN BİRİ
OLDUĞU
ANLAŞILDI**

Bundan sonra Maliye Bakanı öbür konulara geçti. Daha sonra Tarım Bakanı Şükrü Kaya Bey konuştu. Şükrü Kaya Bey, özellikle Tarım Bakanlığını eleştiren bir milletvekiline yanıt verdi ve tarım işlerinin güzel tüm-celer, güzel sözler, güzel mantıklarla gizlenecek bir şey olmadığını açıkladıktan sonra: “Bu, toprağa yazılan bir yapıttır. Onun sayfaları açık ve herkesçe okunmaktadır.” dedi ve ekledi: “Kalkıp da Büyük Meclisin önünde, şöyle yapıldı, böyle yapıldı gibi yanıltmacalar ileri sürülebilir mi? Bu ne kendini bilmezliktir?”

Ticaret Bakanı Hasan Bey'den ve Bayındırlık Bakanı rahmetli Süleyman Sırrı Bey'den sonra konuşma sırası Dışişleri Bakanlığına ve Başbakanlığa geldi.

Baylar, Başbakan İsmet Paşa, gensorunun genel olma-sını önerdiği günden sonra görüşmelere katılamayacak ka-dar hastalanmış, yatıyordu.

Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa, İsmet Paşa adına kürsüye çıkarak gereken açıklamaları yaptı.

Artık gensoru görüşmelerine son vermek zamanı gelmişti. Görüşme yeterliği kabul edildikten sonra, Fe-ridun Fikri Bey'in “Meclis soruşturması” önergesi oylandı, kabul edilmedi.

BÜYÜK MİLLET
MECLİSİNİN
İSMET PAŞA
HÜKÜMETİNE
GÜVEN OYU
VERMESİ ÜZERİ-
NE KARŞICIL GA-
ZETELERİN
YAZDIKLARI

19 oya karşı 148 oy ile İsmet Paşa Hükümetine gü-ven bildirildi. Bir kişi de çekimser kalmıştı.

Baylar, Mecliste yenilenlerin gazeteci arkadaşları, bu sonucu doğallıkla hiç beğenmediler. Daha küskün ve diren-gen bir biçimde saldırıya geçtiler.

9 Kasım günlü *Vatan* gazetesinin başyazarı: “Bugünkü yönetim biçimi, sözde, ulusal egemenliğin en yüksek aş-a-ması olmuştur. Ama, hükümetçilerin anlayışı, biraz deşilse, hemen hiç değişmemiş olduğu görülür.” “Bugün, gerici sözü yeniden çokça kullanılır olmuştur.” gibi yergilerle doludur.

10 Kasım günlü *Vatan*'ın “Meydan Savaşının Sonu-cu” başlıklı başyazarı, Timur'un fil öyküsünü anlattıktan sonra, hükümeti düşürmeye çalışanların işi iyi yürütemedik-lerinden yakınan şu düşünceleri kapsıyordu: “Ankara'da ilk gensoru başladığı zaman, ortada eleştirici, dayançlı bir çoğunluk vardı. Eleştirenler işi iyi yürütemediler, Örgütlenmemiş kişiler olarak, teker teker eleştirilerde bulun-dular. Teker teker yapılan eleştiriler bile sağlam bir biçimde

sürdürülemedi. Gensoru genelleşince, dinlenme günlerindeki not defterlerini açan olmadı. En keskin eleştiriciler bile, dillerinin altındakini söylemekten çekindiler.”

Yazar, duruma siyasa açısından bakarak diyor ki: “Hükümetçilerin çok iyi bir yönetimle ve başından sonuna dek düşünülmüş bir planla çalıştıkları görülür.”

Burada insanın bu yazara şöyle bir soru soracağı geliyor: Ulusun alnyazısına ilişkin sorumluluğu üzerine almalarını istediğiniz kişiler, aylarca ve aylarca hazırlandıktan ve İstanbul’daki arkadaşlarıyla da uzun boylu görüştükten sonra, sizin de açıkladığınız gibi, dillerinin altındakini söylemekten çekinecek kerte kendilerine güvenemezlerse; topu topu on dokuz buçuk kişinin Meclis-teki çalışmalarını birleştirmeye güçleri yetmezse, bu kişilerin devletin başına geçmek yeterliğinde oldukları var-sayılabilir mi?

Baylar, *Tanin*’in “Mirsad-ı İbret” sütunundan da birkaç tümce okuyacağım. Bu sütunu dolduran yazar, bütün ülkeye Meclisin genel görünüşünü gösteriyor ve: “Eyvah! Bu da ötekiler gibi çıktı.” dedirtiyor.

Pusuya yatan bu yazar, kulağına şu sözlerin fısıldandığını da işitiyor: “.. Eski yıkıntılarla yapılan bir yapıdan ne umarsın ki!”

Acaba bu yazıları yazmış olan kişi, gerçekten o gün böyle mi düşünüyordu; yoksa, bu boş sözleri, ulusu bize karşı kıskırtmak amacıyla bilerek mi yazıyordu? İster öyle ister böyle olsun, her ikisi de doğru değildi. Bu çeşit yazarlar cumhuriyete kötülük etmişlerdir.

Baylar, *Tevhid-i Efkar*’ın da, alışkanlığı üzere: “Yararsız ve değersiz bir utku” diye yazdığı yararsız ve değersiz yazılar sürüp gidiyordu.

Sayın baylar, “komplo” konusunu açıklarken ve komp-lonun Meclis içindeki evresini anlatırken, önemsiz sanılabilecek kimi ayrıntılara dokundum. Bunda beni haklı göreceğinizi umarım.

Diyebilirsiniz ki, her hükümet, her zaman gensoruya çekilebilir. Bir gensoruya bu denli önem vermek doğru mudur? Şunu bilginize sunmalıyım ki, söz konusu olan gensoru, olağan bir gensoru değildi. Hazırlanan komp-lonun özel bir evresi idi. Bu gensoru oyunundan sonradır ki, karşı-

TERAKKİPERVER
CUMHURİYET
PARTİSİ VE EN
HAYIN KAFALA-
RIN ÜRÜNÜ
O L A N
İ Z L E N C E S İ

¹ Öğrenek Köşesi.

cıllar maskelerini atmak zorunda bırakıldılar. Bilindiği üzere, “Terakkiperver Cumhuriyet Partisi” diye bir parti kurdular. Gizli ellerin düzenlediği parti izlencesini de ortaya attılar.

“Cumhuriyet” sözcüğünü söylemekten bile çekinenlerin; cumhuriyeti, daha doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları partiye “Cumhuriyet”, hem de “İlerici Cumhuriyet” adını vermeleri, içten gelme ve inanılır bir davranış sayılabilir mi?

Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti, “tutucu” diye nitelendirilseydi, belki bir anlamı olurdu. Ama, bizden daha çok cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını savlamaya kalkışmaları kuşkusuz doğru değildi.

“Parti, dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır.” sözlerini ilke edinip bayrak gibi kullanan kişilerden, uzdilek² beklenebilir mi idi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri, bilisizleri, bağnazları ve boş inanlara saplanmış olanları aldatarak özel çıkarlar sağlamaya kalkışmış kimselerin taşıdıkları bayrak değil mi idi? Türk ulusu yüzyıllardan beri, sonu gelmeyen yıkımlara, içinden çıkabilmek için büyük özveriler isteyen pis bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş mi idi?

Cumhuriyetçi ve ilerici oldukları sanısını vermek isteyenlerin, yine bu bayrakla ortaya atılmaları; dinsel bağnazlığı coşturarak, ulusu, cumhuriyete, ilerlemeye ve yenileşmeye karşı kışkırtmak değil miydi? Yeni parti, dinsel düşünce ve inançlara saygı perdesi altında: “Biz halifeliliğin yeniden kurulmasını isteriz. Biz yeni yasalar istemeyiz. Bize din yasaları yeterlidir. Medreseler, tekkeler, bilgisiz softalar, şeyhler, müritler, biz sizi koruyacağız; bizimle birlik olunuz! Çünkü, Mustafa Kemal’in partisi halifeliliği kaldırdı. Müslümanlığı zedeliyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecek!” diye bağırıyor muydu? Yeni partinin ilke edindiği sözler, bu gerici haykırırlarla dolu değildir denebilir mi?

Bu ilkeye bağlı olanlardan birinin, çok zaman önce, yani 10 Mart 1923 günü asılan Cebranlı kürt Halit Bey’e yazdığı mektuptaki şu tümcelere bakınız baylar: “Müslümanlık dünyasının kalımlı olmasını sağlayan ilkelere saldırıyorlar. Bu konudaki açıklamalarınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinin kiskançlık duygularını kabarttı. Batılılaşmak,

¹ İlerici Cumhuriyet Partisi.

² Hüsnüniyet

tarahimizi, uygarlığımızı yitirmeyi zorunlu kılar... Hali-feliği yıkmak, din işlerine karışmayan bir hükümet kurmayı düşünmek; bunlar Müslümanlığın geleceğini tehlikeye atacak etmenleri yaratmaktan başka bir sonuç veremez.”

Baylar, olaylar ve olgular da gösterdi ve tanıtladı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi izlencesi, en hayın kafa-ların ürünüdür. Bu parti, yurttta cana kıyıcıların, gerici-lerin sığınağı ve dayanağı oldu; dış düşmanların yeni Türk Devletini, körpe Türk Cumhuriyetini yıkmayı öngö-ren planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih; gizli amaçlarla düzenlenmiş, genel ve gerici doğu ayaklanmasının nedenlerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli nedenleri arasında Terak-kiperver Cumhuriyet Partisinin dinsel konularda verdiği sözleri ve doğruya gönderdiği sorumlu yazmanın kurduğu örgütleri ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır.

Günlüğünü, nafile ve gece namazlarının sevabını anlatan hadislerle doldurmuş olan bu sorumlu yazman, doğu illerimizde dinsel kışkırtmalarda bulunurken, kendi partisinin izlencesini uygulamıyor muydu? Suçsuz halka, beş vakit namazdan başka, geceleri de çokça namaz kıl-mayı söyleyip öğütleyen adam belki de yaşamı boyunca hiç namaz kılmamış olan bir siyasacı olursa, bu davranı-şın ereği anlaşılmas olur mu?

Baylar, yaptığımız devrimin genişliği ve büyüklüğü karşısında eski kurumların ve boş inançların birer birer yıkılışını gören bağınaz ve gerici kimseler, “dinsel düşünce ve inançlara saygılı” olduğunu bildiren bir partiye ve özellikle bu partinin içindeki tanınmış kişilere dört elle sarılmaz mı? Yeni parti kuran kişiler bu gerçeği anlamış değil midirler? Öyle ise, ellerine aldıkları din bayrağı ile, ulusu ve ülkeyi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir soruya verilmesi gereken yanıtta, “uzdilek, aymazlık, umur-samazlık” gibi sözler, yurdu ilerleteceğim diye ortaya atılan bir partinin ileri gelenleri için özür sayılamaz.

Baylar, yeni parti, adındaki “İleri” ve “Cumhuriyet” sözcüklerinin karşıt anlamlarıyla gelişmiştir. Bu partinin ileri gelenleri, gerçekten gericiilere umut ve güç vermiş-tir. Buna örnek vereyim: Ergani’de, ayaklanıcıların va-liliğini kabul eden ve sonradan asılan Kadri, Şehy Sait’e yazdığı bir mektupta: “Millet Meclisinde, Kâzım Kara-bekir Paşa’nın partisi, din kurallarına saygılı ve dinseverdir.

Bize yardım edeceklerine kuşku yoktur. Dahası, Şeyh Eyüb'ün¹ yanında bulunan parti sorumlu yazmanı, partinin tüzüğünü getirmiştir..." diyor. Şeyh Eyüb de, yargılanması sırasında: "Dini kurtaracak biricik partinin, Kâzım Karabekir Paşa'nın kurduğu parti olduğunu; din kurallarına uyulacağını, parti tüzüğünde bildirildiğini" söylemiştir.

Baylar, "İlerici" ve "Cumhuriyet" sözcüklerini kullanarak, bizden ve ulus aydınlarından din bayrağını gizlemeğe çalışanların, ülkede genel bir gerilemeye ve ayaklanmaya yol açmak ve başkaldırmak için içerde ve dışarda, türlü düzenlerle ve kışkırtmalarla uğraşanların varlığını bilmedikleri düşünülebilir mi? Yeni partiye girenlerin tümü değilse bile, dinsel konularda verilen sözleri başarı için, çok etkili bir etmen sayan ve bununla ilgili hükmü tüzüklerine koyan kimselerin, yurda karşı, bize karşı hazırlanan cana kıyıcı düzenlerden habersiz oldukları kabul edilemez!

Tutalım ki, bunlar, ayaklanmanın başlamasından aylarca önce, yurdun şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan; "Gizli İslam Derneği" örgütünden; İstanbul'da Nakşibendi şeyhlerinin yaptığı toplantıda, hazırlanacak ayaklanmaya yardım için verilen sözden; son olarak, ulusal sınırlarımızın dışında bulunup doğu ayaklanmasını kışkırtanların bildirilerinde² Kâzım Karabekir Paşa'nın partisine umut bağlandığının belirtilmesinden haberli değildir. Ama bunların, Fethi Bey Hükümeti zamanında, partilerinin, ayaklanmaya ve geriliğe kışkırtıcı durum ve nitelikte olduğunu ve yurda dokunca verdiğini Fethi Bey'in kendilerine bildirmesinden sonra olsun, gerçeği görüp anlamaları gerekmez miydi? Hükümetin ve benim, çok temiz yürekle yaptığımız bu uyarmalardan sonra olsun, gerçeği anlamaları ve ona göre davranmaları gerekirdi. Onlar, tersine, bu kez de: "Dinsel düşünce ve inançlara saygılıyız." sözlerini büsbütün karşıt anlamda yorumlamaya kalkıştılar. Sanki bu sözlerle, her dinin ve türlü dinden olan kişilerin düşünce ve inançlarına saygılı olduklarını söylemek; geniş ölçüde özgürlüksever olduklarını anlatmak istiyorlarmış... Baylar, böyle bir tutuma, doğru ve içtenlikli denemez!

¹ Ayaklanıcıların başlarından olup asılmıştır.

² Halep'te bastırılarak Doğu illerimizde dağıtılan Şahin Paşaoğullarının bildirisi.

Siyasa alanında birçok oyunlar görülür. Ama, kutsal bir ülkünün belirtisi¹ olan cumhuriyet yönetimine karşı, çağdaşlaşmaya karşı, bilisizlik, bağnazlık ve her türlü düşmanlık ayağa kalktığı zaman; özellikle ilerici ve cumhuriyetçi olanların yeri, gerçek ilerici ve cumhuriyetçi olanların yanındır; yoksa gericilerin umut ve çalışma kaynağı olan yer değil...

Ne oldu baylar? Hükümet ve Meclis, olağanüstü önlemler almayı gerekli gördü. Takriri Sükûn Yasasını² çıkardı. İstiklal Mahkemelerini kıldı. Ordunun savaşa hazır sekiz, dokuz tümenini, ayaklananları yola getirmek için, uzun süre görevlendirdi. "Terakkiperver Cumhuriyet Partisi" denilen dokuncalı siyasal kuruluşu kapattı.

Sonunda, doğallıkla cumhuriyet başarı kazandı. Ayaklananlar yok edildi. Ama cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun bittiğini kabul etmediler. Alçakça, son bir girişim yaptılar. Bu da, İzmir'de düzenlenen cana kıyma girişimidir. Cumhuriyet mahkemelerinin ezici eli, bu kez de, cumhuriyeti, cana kıyıcıların elinden kurtarmayı başardı.

CUMHURİYET
DÜŞMANLARI
NIN SON
ALÇAKÇA
GİRİŞİMLERİ

Sayın baylar, durumun ağırlaşması üzerine hükümetçe olağanüstü önlemler alınması gerektiği yolundaki görüşümüzü ilk belirttiğimiz zaman, bunu iyi karşılamayanlar vardı.

Takriri Sükûn Yasasını ve İstiklal Mahkemelerini, zorbalık aracı olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşüncüyü aşılamaaya çalışanlar oldu. Kuşkusuz, zaman ve olaylar, bu tiksinti verici düşüncüyü aşılamaaya çalışanları, utanacak duruma düşürmüştür. Biz, alınan olağanüstü, ama yasaya uygun önlemleri, hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasa dışına çıkmak için araç olarak kullanmadık, tersine, yurttta dirlik ve düzenliği kurmak için uyguladık; devletin yaşamasını ve bağımsızlığını sağlamak için kullandık. Biz, o önlemleri, ulusun uygarlaşmasına ve toplumsal gelişmesine yararlı kıldık.

YURTTA DIRLIK
VE DÜZENLİK
KURMAK İÇİN
UYGULANAN
OLAĞANÜSTÜ
ÖNLEMLERİN
OLUMLU
SONUÇLARI

¹ tecellisi.

² Dirliği ve Düzenliği Sağlama Yasasını.

Baylar, aldığımız olağanüstü önlemlerin uygulanmasına gerekse kalmadığı görüldükçe, onların uygulanmasından vazgeçilmekte duraksanmamıştır. Nitekim İstiklal Mahkemeleri, iş bitince kaldırıldığı gibi, Takriri Sükûn Yasası da, yürürlük süresi sonunda yeniden Büyük Millet Meclisinin incelemesine sunuldu. Meclis, yasanın bir süre daha yürürlükte kalmasını gerekli görmüş ise, kuşkusuz bu, ulusun ve cumhuriyetin yüksek yararları içindir. Yüksek Meclisin, bize zorbalık aracı vermek için bu kararı aldığı düşünülebilir mi?

Baylar, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte ve İstiklal Mahkemelerinin çalışmakta bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclisin ve ulusun güven ve inancının tam yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır.

Yurtta yapılan büyük ayaklanma ve cana kıyma düzenleri ortadan kaldırılarak sağlanan dirlik ve düzenlik, kuşkusuz, kamuyu sevindirmiştir.

Baylar, ulusumuzun, giymekte bulunduğu ve bilisizliğin, aymazlığın, bağınazlığın, yenilik ve uygarlık düşmanlığının simgesi gibi görülen “fes”i atarak, onun yerine, bütün uygar ülkeler halkının kullandığı şapkayı giymesi ve böylece, Türk ulusunun uygar toplumlardan anlayış yönünden de hiçbir ayrılığı olmadığını göstermesi gerekiyordu. Bunu, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte bulunduğu sırada yaptık. Bu yasa yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Ama, buna, yasanın yürürlükte oluşu da kolaylık sağladı denirse bu, çok doğrudur. Gerçekten, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte bulunuşu, kimi gericilerin kamuoyunu geniş ölçüde ağılmasına meydan bırakmamıştır. Gerçi bir Bursa milletvekili, bütün yasama görevi boyunca hiçbir zaman kürsüye çıkmamış ve hiçbir zaman Mecliste, ulus ve cumhuriyet yararlarını savunmak için bir tek sözcük bile söylememiş olan Bursa milletvekili Nurettin Paşa, yalnız şapka giyilmesine karşı uzun bir önerge vermiş ve bunu savunmak için kürsüye çıkmıştır. Şapka giyilmesinin, “temel haklara, ulusal egemenliğe ve kişi dokunulmazlığına aykırı işlem” olduğunu savlamış ve bunun, “halka uygulanmamasını sağlamaya” çalışmıştır. Ama, Nurettin Paşa’nın, ulus kürsüsünden alevlendirebildiği bağınazlık ve gericilik duyguları; en sonu birkaç yerde ve yalnız birkaç

gericinin, İstiklal Mahkemelerinde hesap vermeleriyle sön-
dü.

Baylar, tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çecelelik, falcılık, büyücülük, türbe bekçiliği vb. gibi birtakım sanların kaldırılması ve yasak edilmesi de Takriri Sükûn Yasası yürürlükte iken yapılmış işlerdir. Bunlarla ilgili yürütüm ve uygulamaların, halkımızın, boş inanlara bağlı, ilkel bir topluluk olmadığını göstermesi bakımından, ne denli gerekli olduğunu çok iyi bilirsiniz.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seytlerin, çecebelerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve alinyazılarını ve canlarını, falcıların, büyücülerin, üfürükçülerin, muskacıların ellerine bırakan insanlardan meydana gelmiş bir topluluğa, uygar bir ulus gözüyle bakılabilir mi? Ulusumuzun gerçek niteliğini, yanlış bir yolda gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi adamların ve kurumların, Yeni Türkiye Devletinde, Türk Cumhuriyetinde daha da çalışmalarına göz yumulmalı mıydı? Buna önem vermemek, ilerleme ve yenileşme adına, en büyük ve düzeltilemez bir yanılğı olmaz mıydı? İşte biz, Takriri Sükûn Yasasının yürürlükte oluşundan yararlandıkça, bu tarihsel yanılğıyı işlememek için; ulusumuzun alnını, olduğu gibi açık ve temiz göstermek için; ulusumuzun bağnaz ve ortaçağ anlayışlı olmadığını tanıtlamak için yararlandık.

Baylar, ulusumuzun toplumsal, tutumsal, kısacası, bütün uygarlıkla ilgili iş ve ilişkilerinde verimli sonuçlar sağlayan yeni yasalarımız da, kadın özgürlüğünü güven altına alan ve aileyi sağlamlaştıran Yurttaşlar Yasası¹ da bu sözünü ettiğim zaman içinde yapılmıştır. Şunu söylemeliyim ki biz, her araçtan, yalnız ve ancak bir ülkü için yararlanırız. O ülkü şudur: Türk ulusunu, uygar toplumlar içinde yarattığı kata yükseltmek ve Türk Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün daha çok güçlendirmek; bunun için de, zorbalık düşüncesini öldürmek.

¹ Medenî Kanun.

**T Ü R K G E N Ç L İ -
Ğ İ N E B İ R A K T I -
Ğ İ M K U T S A L
A R M A Ğ A N**

Sayın baylar, sizi, günlerce işlerinizden alıkoyan uzun ve ayrıntılı sözlerim, en sonu tarihe mal olmuş bir çağın öyküsüdür. Bunda, ulusum için ve yarınki çocuklarımız için dikkat ve uyanıklık sağlayabilecek kimi noktaları belirtmiş isem kendimi mutlu sayacağım.

Baylar, bu söylevimle, ulusal varlığı sona ermiş sayılan büyük bir ulusun, bağımsızlığını nasıl kazandığını; bilim ve tekniğin en son ilkelerine dayanan ulusal ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.

Bugün ulaştığımız sonuç, yüzyıllardan beri çekilen ulusal yıkımların yarattığı uyanıklığın ve bu sevgili yurdun her köşesini sulayan kanların karşılığıdır.

Bu sonucu, Türk gençliğine kutsal bir armağan olarak bırakıyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci ödevin; Türk bağımsızlığını, Türk Cumhuriyetini, sonsuzluğa değin korumak ve savunmaktır.

Varlığının ve geleceğinin biricik temeli budur. Bu temel, senin en değerli güven kaynağıdır. Gelecekte de, yurt içinde ve dışında, seni bu kaynaktan yoksun etmek isteyen düşmanlar bulunacaktır. Bir gün, bağımsızlığını ve cumhuriyetini savunmak zorunda kalırsan, ödevine atılmak için, içinde bulunacağın durumun olanaklarını ve koşullarını düşünmeyeceksin! Bu olanak ve koşullar çok elverişsiz olabilir. Bağımsızlığına ve cumhuriyetine göz koyacak düşmanlar, bütün dünyada benzeri görülmedik bir utku kazanmış olabilirler. Zorla ve aldatıcı düzenlerle sevgili yurdunun bütün kaleleri alınmış, bütün gemilikleri ele geçirilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve yurdun her köşesine düşman girmiş olabilir. Bütün bu koşullardan daha acıklı ve daha korkunç olmak üzere, yurdunda, iş başında bulunanlar, aymazlık ve sapkınlık içinde olabilirler; hayınlık da yapabilirler. Dahası iş başında bulunan bu kişiler, kendi çıkarlarını, yurduna girmiş olan düşmanların siyasal erekleriyle birleştirebilirler.

Ulus, yoksulluk ve sıkıntı içinde ezgin ve bitkin düşmüş olabilir.

Ey Türk geleceğinin gençliği! İşte, bu ortam ve koşullar içinde bile ödevin, Türk bağımsızlığını ve Cumhuriyetini kurtarmaktır! Bunun için sana gereken güç, damarlarındaki soylu kanda vardır!

DİZİN

AÇIKLAMALI GENEL DİZİN

1. Dizin'de geçen kişi adları, *Söylev*'de verildiği biçimlerle madde başı olarak alınmış, kısa bilgilerle tamamlanmış; soyadları bulunanların soyadlarından *Söylev*'deki verilmiş biçimlerine gönderme yapılmıştır. Yaşamöykülerinin saptanmasında, uzun zamandır bu konu üzerinde uğraşan sayın İsmail Arar'dan yararlanılmıştır. Kendisine teşekkür ederiz.

2. Yer adlarında, daha çok bugünkü durumlar temel tutulmuş, ancak, özellikle iller ve sancakların eski durumlarına değinilmiştir. Sözlüklerde bulunamayan yer adlarının bir bölümünün kesinlikle saptanamadığını belirtmeliyiz.

3. Kuruluş adları ile bir bölük kavramı da, kısa bilgilerle dizinde yer almıştır.

A.R. 204. Sait Molla'nın mektuplarında geçen, gizlenmiş yer adı - 217.

A.S. bak. **Abit Süreyya**

ABALIOĞLU, Yunus Nadi. bak. **Yunus Nadi Bey**

Abaza köyleri, **Abazalar**. Kafkasya'da yaşayan Abhazların müslüman olanlarına Türklerin verdiği ad. Abazalar, 19. yüzyılda, Rus yayılması üzerine Türkiye'ye göçmüşlerdir - 187, 312, 329.

Abbassiler. Emevilerin yıkılmasından sonra gelen İslam hanedanı, Bağdat halifeleri - 518.

Abdullah Azmi Efendi (TORUN, 1869-1937). Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Şer'iye ve Evkaf Vekili (Dinişleri ve Vakıflar bakanı) - 593.

Abdullah Bey. Kütahya'da Çerkez Etem'in atadığı merkez komutanı - 391.

Abdurrahman, üsteğmen (mülâzımievvel). Jandarma. Gebze'de Yahya Kaptan'ı şehit edenlerden - 238.

Abdurrahman Bey. Milli Aşireti başkanlarından - 332.

Abdurrahman Şeref Bey (1853-1925). Osmanlı Ayan (senato) ve T.B.M.M. üyesi. Tarihçi (devletin resmî tarih yazarı anlamına gelen vakanüvislerin sonuncusu) - 25, 292, 589, 593.

Abdülaziz Han (1830-1876). 32. Osmanlı padişahı - 510.

Abdülaziz Mecdi Efendi, Hoca (TOLUN, 1865-1941). Son Osmanlı Meclisi'nde ikin-

ci reis vekili. Ankara'da Şeri'ye ve Evkaf müsteşarı. Yazar - 271.

Abdülhamid II., Sultan Hamid. (1842-1918).

33. Osmanlı padişahı - 533, 534, 535, 536, 539.

Abdülkadir Kemali Bey (ÖĞÜTÇÜ, 1889- ?). T.B.M.M. Üyesi. Toksöz gazetesi sahibi. (Romancı Orhan Kemal'in babası) - 624.

Abdülkerim Paşa, Kurmay tuğgeneral (Erkânıharf livası). Mustafa Kemal ile İstanbul adına telgraf yazışması yapan paşa - 125, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138.

Abdülmecid (1868-1944). Son Osmanlı halifesi. Hilâfetin 3 Mart 1924'te kaldırılması üzerine yurt dışına çıkarılmıştır - 508, 509, 510, 511.

Abidin Bey (1890-1926). Manisa milletvekili. İzmir'de Atatürk'e yapılan suikasta katılanlardan - 592.

Abit Süreyya Bey. Padişahın onursal yaveri. Nurettin Paşa'nın yaşamöyküsünü içeren kitaba (A.S.) başharfleri ile adını koyan - 532, 533, 547.

Abuk Paşa (Ahmet Hamdi, 1859-1923). Damat Ferit kabinelerinde Harbiye Nazırı (Savunma bakanı) - 152, 153, 154, 195.

Acemi Sadun Paşa. Dördüncü Amasya protokolunda geçiminin sağlanması istenen paşa (Uceymi ?) - 180.

açık oturum (Sivas halkıyla) - 83.

Adalar Denizi. Ege Denizi - 295.

- adalet** - 17, 65, 66, 67, 81, 99, 100, 105, 146, 166, 219, 254, 254, 257, 274, 410, 458, 472, 477, 520, 523, 526; **-dilenmek** - 257; **-işleri (Lozan'da)** - 566, 567, 568; **-Komisyonu** - 505; **-örgütü** - 635; **-te ayrıcalık hakları** - 553, 554, 577.
- Adalet bakanı, bakanlığı** - 352, 353, 354, 355, 359, 399, 592, 632, 635, 636.
- Adana. İl** - 69, 79, 166, 220, 221, 239, 242, 275, 277, 280, 285, 335, 336, 337, 350, 365, 428, 455, 552, 624, 626.
- Adapazarı. Sakarya merkez ilçesi** - 138, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 209, 212, 213, 218, 224, 225, 232, 311, 312, 328, 329, 330, 331, 343, 406, 408, 487, 490.
- Aden. Güney Arabistan'da kent ve liman** - 540; **-Mısır-Suriye-Konya-İstanbul yolu** - 540.
- ADIVAR. bak. Adnan, Dr.; Halide Edip Hanım. Adıyaman. İl. Eski adı: Hısnımansur. Malatya ilçesi idi** - 84, 97.
- Adil Bey. Dahiliye nazırı. Yüzelliliklerden** - 5, 92, 93, 94, 95, 111, 129, 130, 138, 144, 150, 191, 192, 212, 213, 221.
- Adliye nazırı, nazırlığı. Adalet bakanı, bakanlığı** - 207, 210, 211, 238, 292.
- Adnan, Dr. (Abdülhak, -ADIVAR, 1882-1955). T.B.M.M. Üyesi, Sağlık bakanı Düşünür, yazar** - 384, 395, 399, 528, 585, 607, 609, 623.
- Adriyatik Denizi. İtalya Yarımadası ile Yunanistan arasında deniz** - 541.
- Afgan halkı, Afganistan** - 518, 520, 618.
- Afrika** - 322, 518, 519, 521, 541.
- Afşar. Isparta'nın Gelendost ilçesinde bucak** - 406.
- Afyon Karahisarı (Afyon). İl. O günlerde bağımsız sancak (Karahisarı Sahip)** - 6, 13, 14, 24, 43, 71, 83, 122, 174, 242, 264, 305, 327, 333, 334, 342, 365, 394, 421, 428, 429, 432, 445, 466, 477, 480, 487, 491, 493, 515, 533, 552, 586, 638, 646; **- Dumlupınar Meydan Savaşı** - 495, 542.
- Ahabadır (alt notta düzeltilmiş: Ağva) deresi. Sapanca gölü yakınlarında** - 550.
- ahkâmî şer'îye. Din buyrukları** - 414.
- ahlâk** - 161, 467, 546 (aktöre).
- Ahmediye Cemiyeti. Ahmet Anzavur'un kurduğu dernek** - 285.
- Ahmet. Trabzon Belediye üyesi** - 110.
- Ahmet Asım Efendi, kadı. Kütahya Mutasarrıf vekili** - 390.
- Ahmet Bey (ERVERDİ). Vilâyatı Şar'kiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi yönetim kurulunda** - 46.
- Ahmet Emin Bey (YALMAN, 1888-1971). Gazeteci. Vatan gazetesi sahibi** - 608.
- Ahmet Fevzi Paşa. Anadolu'ya gönderilen öğüt kurullarından birinin başkanı, İstanbul hükümetince Ankara'da, Ali Fuat Paşa'nın komutasındaki 20. Kolordu'nun başına gönderilmek istenmiştir** - 205, 251, 252, 253, 278, 279.
- Ahmet İzzet Paşa (FURGAÇ, 1864-1937). Müşir (mareşal). Asker, nazır, sadrazam** - 25, 73, 79, 167, 168, 169, 180, 194, 195, 290, 291, 373, 374, 375, 376, 387, 395, 402, 406, 407, 418, 419, 441, 442, 443, 444, 445, 473, 476, 504, 512, 540; **-kurulu** - 376, 386, 395, 402.
- Ahmet Muhtar bak. Muhtar Bey**
- Ahmet Necati, Binbaşı. Maltepe atış okulunda görevli, Kartal Müdafaai Hukuk Cemiyti başkanı kimliği ile Yahya Kaptan'ın kötülüğüne çalışan subay** - 226, 227, 228, 229, 230, 231.
- Ahmet Nuri Bey. Sivas Kongresi'nde Bursa delegelerinden** - 79.
- Ahmet Onbaşı. Çerkez Etem'in Kuvayi Seyyare (gezici kuvvetler)sinden** - 380.
- Ahmet Rıza Bey (1859-1930). Osmanlı Ayan (senato) ve Meclis başkanı. Gazeteci** - 26, 73, 215, 217, 407.
- aile** - 655.
- Ajaks zırhlısı. İngiliz savaş gemisi** - 471.
- ajans** - 20, 21, 44, 48, 130, 208, 434, 475, 503, 506, 530.
- Akarçay. Afyon yöresindeki dağlardan doğarak Eber gölüne dökülen su** - 491.
- Akbaş cephaneliği. Gelibolu yakınında, Fransızların gözetimindeki cephanelik** - 280, 284, 285.
- Akçadağ. Malatya ilçelerinden** - 85.
- akçalı çıkarlar** - 558; **-durum** 80; **-işler** - 528, 557; **-sorunlar** - 567, 571; **-yasa** - 537.
- Akdağmadeni. Yozgat ilçelerinden** - 244.
- Akdeniz** - 495, 541, 552; **-filosu** - 506; **-kıyısı** - 549.
- AKER, Şefik. bak. Mehmet Şefik Bey (Albay).**

AKGÖL, Eyup Sabri. bak. **Eyup Sabri Bey** (milletvekili).

Akhisar. Manisa ilçelerinden - 24, 334, 341, 342, 549.

AKKAYA, Münir. bak. **Münir Bey** (Erzurum valisi).

AKMANSÜ, Halit. bak. **Halit Bey**.

Akseki. Antalya ilçelerinden - 365.

Aksu. Bursa'nın merkez Kestel bucağına bağlı köy - 341.

Akşam. İstanbul'da 1918'de kurulan, cumhuriyet döneminin önde gelen gazetelerinden biri - 164.

Akşehir. Konya ilçelerinden - 364, 491, 492, 493.

AKTAN, İbrahim Hakkı. bak. **İbrahim Bey** (AKTAN)

aktöre. bak. **ahlâk**.

Akyazı. Kocaeli ilçelerinden - 186.

AKYÜREK, Hüseyin Nazım. bak. **Nazım Bey** (AKYÜREK)

AKYÜZ, Muhittin. bak. **Muhittin Paşa**.

Alaca. Çorum ilçelerinden - 332, 397.

Alâettin Tepesi. Konya'da - 364.

Alaşehir. Manisa ilçelerinden - 264, 341, 342.

Alayunt. Kütahya'nın merkez ilçesi köylerinden - 404.

Albayrak. Erzurum'da Süleyman Necati (Güneri)'nin 1913'te (?) kurduğu gazete - 46.

"**Alçaklar, canakrıcılar (caniler)...**" Mustafa Kemal'in, Dahiliye Nazırı Adil Bey'e 11 Ekim 1919'da çektiği telgraftan - 95.

Alemdağ. Kocaeli yarımadası batısında bir tepe - 228.

Aleviler. Halife Ali'yi sevenler, tutanlar. Sonradan gizemci bir inanç niteliği almış, yayılmıştır. Türkiye'de tahtacı ve kızılbaş olarak bilinirler - 518.

Ali. İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 günü Harbiye telgrafhanesinde görevlilerden - 298.

Ali, İslâm'da 4. halife (598-661) - 417.

Ali, Yüzbaşı. Hılâfet (Halife) Orudusunda - 331.

Ali Ağuş Efendi. Yahya Kaptan olayında soruşturmakla görevli subay - 229.

Ali Bey (ÇETİNKAYA, 1878-1949), yarbay, albay. Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Bayındırlık, Ulaştırma bakanı. Ayvalık'ta düşmana ilk kurşunu atan birliğin

baş (172. Alay komutanı) - 162, 334, 638, 646.

Ali Emiri. bak. **Emiri Efendi**.

Ali Fuat Paşa (CEBESÖY, Orgeneral, 1882-1968). 20. Kolordu komutanı, Batı cephesinin ilk komutanı, Moskova büyükelçisi. T.B.M.M. üyesi. Cumhuriyetten sonra bayındırlık bakanı, Meclis başkanı - 20, 23, 24, 25, 36, 61, 73, 74, 83, 84, 118, 122, 125, 127, 129, 136, 144, 145, 162, 174, 175, 187, 191, 197, 199, 205, 237, 251, 252, 253, 314, 326, 330, 334, 339, 367, 368, 371, 372, 376, 377, 388, 402, 491, 498, 500, 501, 579, 580, 582, 585, 586, 587, 607, 623, 624, 625, 628, 629, 642.

Ali Galip Bey, Kurmay albay (Erkânıharp miralayı). İstanbul hükümetince Harput (Elâzığ) valiliğine atanarak, Mustafa Kemal'i tutuklamakla görevlendirilmiştir. Yüzelliklerden - 28, 29, 30, 31, 61, 84, 86, 87, 90, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 117, 129, 143, 218, 328.

Ali Hikmet Paşa (AYERDEM, Korgeneral, 1877-1939). Asker, T.B.M.M. Üyesi. Kolordu komutanı - 626, 629.

Ali İhsan Paşa (SABİS, Tümgeneral, 1882-1957). 1. Ordu komutanı. T.B.M.M. Üyesi - 488, 489, 490.

Ali kaptan. Küçük Arslan çetesinden. Yahya Kaptan olayında adı geçer - 230.

Ali Kemal Bey (1867-1922). Maarif, Dahiliye nazırı. Gazeteci. İzmit'te linç edilmiştir - 5, 26, 27, 28, 144, 150, 175, 188, 191, 192, 209, 213, 215, 217, 279, 291.

Ali Rıza. Urfa mutasarrıfı - 124.

Ali Rıza. Trabzon'da mevki komutanı - 110.

Ali Rıza Bey (1875- ?). İstanbul hükümetinin Kastamonu valisi - 83, 119, 129, 143.

Ali Rıza Bey (Deniz Albayı). Amasya protokollerinin beşincisinde barış konferansına gönderilebilecek uzmanlar kurulundan - 181.

Ali Rıza Paşa (Müşir, 1859-1933). Ayan (senato) üyesi, nazır. Sadrazam - 36, 141, 142, 143, 145, 149, 151, 152, 158, 163, 164, 172, 188, 190, 192, 193, 205, 207, 211, 216, 218, 219, 240, 243, 254, 256, 260, 265, 267, 273, 274, 278, 286, 287, 288, 373.

Ali Saip Bey (URSAVAŞ, 1887-1939). Asker. Urfa savaşları komutanı. T.B.M.M. üyesi - 335, 588, 634.

- Ali Ulvi Bey. Eski Kayseri mutasarrıfı - 208.
- Alişan. Koçgiri ayaklanmasına karışanlardan - 461.
- Alişer. Koçgiri ayaklanmasına karışanlardan - 461.
- allahlık - 518.
- Alman barışı. 1918 Versailles barışı - 82.
- Almanya, Almanlar - 8, 43, 82, 179, 301, 322, 330, 421.
- ALTAY, Fahrettin. bak. Fahrettin Bey, Paşa.
61. Tümen. Balıkesir'de; 14. Kolordu'ya bağlı - 6, 103, 300, 313, 314, 334, 341, 367, 403, 404.
60. Tümen. Trakya'da, 1. Kolordu'ya bağlı - 362.
- Altıntaş. Kütahya ilçelerinden - 427, 428.
- Amasya. İl. O günlerde Sivas'a bağlı sancak - 6, 15, 16, 22, 24, 26, 28, 29, 34, 37, 38, 41, 42, 44, 54, 55, 60, 65, 66, 67, 68, 170, 176, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 200, 311, 331, 439, 459.
- Amasya buluşması (mülâkâtı). 20-22 Ekim 1919 günlerinde Mustafa Kemal ile İstanbul hükümetinin temsilcisi Bahriye nazırı Salih Paşa (Kezrak)'nın buluşmaları - 176 - 181, 192.
- Amasya genelgesi. Mustafa Kemal'in 20/21 Haziran 1919'da yazıp sivil ve askerlere yaydığı genelge ("Vatanın tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir") - 22-23.
- Amasya protokolları. Amasya'da Mustafa Kemal ile Salih Paşa'nın düzenleyip imzaladıkları beş protokol - 176, 177, 179, 193, 211.
- Amerika, Amerikalılar - 6, 9, 39, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 111, 112, 113, 166, 209, 215, 217, 277, 303, 459, 560, 597, 641; -Birleşik Devletleri - 641; -Cumhurbaşkanı - 550; -Devleti - 82; -hükümeti - 124; -kamuoyu - 67, 70, 113, 166; -kefilliği - 78; -Komisyonu, komisyonları. bak. Amerikan yarkurulu; -Kongresi - 65, 73, 74, 83; -koruyuculuğu - 82; -Senatosu - 65, 69, 111; -siyasi temsilcisi (İstanbul) - 277, 302; -Soruşturma kurulu - 79; -yarkurulu - 70, 71, 72, 74; -Amerikanın bağımsızlığı 597.
- Amerikan güdümü, güdümcülüğü - 6, 9, 64, 65, 66, 68, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 81; -isteyenler - 6.
- Amerikan hükümeti - 65, 67, 68; -kurulları - 67; -kurumları - 459; -misyonerleri - 67; -okulları - 66, 67; -temsilcisi - 65; -yardımı - 74, 82; -yarkurulu - 70, 71, 72, 74.
- âmetçi. Osmanlı devletinde, önce dış işleriyle ilgili kâğıtları, padişahla sadrazam arasındaki yazışmaları saklayan; sonraları bakanlar kurulunda tutanak tutan kalemin şefi - 148.
- amhsny (?) - 156.
- Anadolu - 6, 7, 10, 15, 22, 23, 26, 35, 37, 40, 44, 45, 47, 48, 57, 60, 61, 66, 69, 70, 73, 74, 79, 81, 97, 101, 102, 103, 107, 108, 109, 110, 122, 126, 130, 134, 136, 146, 147, 157, 175, 177, 179, 190, 193, 197, 213, 216, 220, 221, 222, 236, 239, 240, 242, 251, 252, 267, 269, 270, 273, 278, 280, 285, 291, 297, 299, 305, 311, 326, 327, 342, 362, 364, 374, 375, 392, 407, 409, 412, 413, 419, 420, 421, 423, 433, 459, 461, 472, 473, 474, 477, 490, 494, 495, 519, 544, 549, 550, 551, 552, 581; -örgütümüz - 216; -Savaşı. bak. Kurtuluş Savaşı.
- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti. Vilâyatı Şarkıye (doğu illeri) Müdafaa-i Hukuku Milliye (ulusal hakları koruma) Cemiyeti, Sivas Kongresi'nde bu adı almıştır. - 64, 104, 106, 109, 131, 143, 144, 145, 147, 149, 150, 151, 158, 170, 175, 178, 179, 183, 193, 198, 199, 201, 202, 220, 225, 226, 227, 230, 235, 241, 247, 258, 265, 266, 267, 275, 281, 283, 289, 293, 295, 300, 302, 303, 304, 306, 321, 361, 435, 437, 438, 439, 440, 441, 465, 514; -ilkeleri - 170; -kuruluş tüzüğü - 202, -merkez kurulu - 103, 105, 106, 193, 198, 238, 239, 241, 300, 313, 359.
- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu. T.B.M.M.'nde Mustafa Kemal yandaşlarının grubu - 261, 435, 437, 438, 441, 462, 463, 464, 504, 531.
- Anadolu ve Rumeli ulusal örgütleri - 22.
- Anafartalar. Gelibolu'da Eceabat ilçesinde "büyük" ve "küçük" sınıfları ile birbirinden ayrılan iki köy. Çanakkale Savaşlarının ünlü yerlerden - 529.
- Anayasa. - 48, 67, 130, 142, 144, 146, 149, 308, 414, 415, 416, 417, 419, 423, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 464, 486, 504, 509, 522, 524, 586, 587, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595,

597, 601, 612, 635, 645, 646; -değişikliği - 638; -Komisyonu - 505, 593; -temel madde-leri - 414.

anayurt - 361, 485, 497.

Ankara. İl, 13 Ekim 1923'ten beri başkent-1, 6, 7, 13, 17, 20, 23, 24, 25, 36, 61, 73, 81, 83, 102, 103, 111, 114, 117, 118, 123, 125, 126, 129, 138, 141, 143, 189, 190, 191, 197, 202, 203, 205, 207, 212, 213, 214, 216, 233, 234, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 249, 250, 251, 252, 255, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 268, 270, 278, 279, 283, 285, 288, 290, 295, 296, 297, 300, 305, 306, 307, 308, 309, 312, 313, 326, 328, 330, 332, 336, 337, 338, 339, 340, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 365, 367, 368, 369, 370, 373, 375, 376, 377, 380, 381, 383, 384, 387, 388, 389, 390, 391, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 416, 418, 419, 420, 421, 422, 424, 430, 433, 434, 437, 441, 442, 443, 444, 445, 451, 452, 453, 455, 458, 462, 463, 464, 465, 466, 471, 472, 474, 475, 476, 487, 491, 492, 293, 497, 498, 499, 502, 503, 505, 510, 511, 513, 514, 515, 524, 526, 527, 544, 563, 567, 569, 573, 574, 575, 579, 581, 582, 586, 587, 593, 597, 599, 607, 608, 609, 611, 617, 618, 619, 621, 623, 625, 626, 628, 632, 640, 648 -Ereğli demiryolu - 81 -Eskişehir Demiryolu - 238, 244 -telgraf-cıları - 141.

Ankara Anlaşması (İtilâfnamesi). 20 Ekim 1921'de Fransızlarla yapılan bu anlaşma gereğince, Fransızlar elinde bulunan güney illerimiz savaştan geri alınmıştır - 455, 458, 548, 550.

Antalya. İl. O günlerde bağımsız sancak - 1, 82, 203, 208, 302, 303, 304, 365, 424, 432, 543, 552, 621.

Antep (Ayıntap). Gaziantep'in eski adı. İl. O günlerde bağımsız sancak - 1, 97, 202, 216, 223, 275, 331, 335, 455.

Anzavur (Ahmet) olayı. Balıkesir, Adapazarı dolaylarından, en büyük üç ayaklanmalardan birini çıkaran Ahmet Anzavur üç kez ayaklanmış; sonunda öldürülmüştür (1921) - 201, 209, 253, 264, 285, 328, 329, 338, 345, 347, 423.

apotre (izlemci). İsa'nın dinini yayan arkadaşları - 580.

Arabistan. Asya güneğinde yarımada - 177. Arap, Araplar - 66, 322, 533, 542, 547; -bükümeti (bağımsız) - 67; Arapça - 509.

Ardahan. Kars ilçelerinden - 361.

Ardase. Torul. Gümüşhane ilçelerinden - 136. bak. Torul.

Arıburnu. Gelibolu batısında, Ege kıyısında burun. Çanakkale savaşlarının geçtiği ünlü yerlerden biri - 529.

Arıtma kurulu. İtilâf Devletleri'nin Mart 1922 barış önerilerinde sözü geçen parasal bir kurul - 559.

Arif Bey, Kurmay Yarbay, Albay. (Ayıcı, Mehmet, 1882-1926). Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanlardan. 5. Kafkas Tümeni komutan (vekili). Geyve ayaklanmasına gönderilen. Atatürk'e İzmir'de yapılan suikasta adı karışmıştır - 37, 39, 65, 68, 329.

Arif Bey (İskeçeli). Trakya'da. Kara Vasıf'ın mektubunda adı geçer - 293.

Arif Oruç (? -1950). Yeni Dünya gazetesinde. Cumhuriyetten sonra Yarın gazetesini çıkarmıştır - 393.

Arnavut ayaklanıcılar. Dr. Rıza Nur'la ilgili - 647.

Arnavutluk - 647.

Arpaçayı. Kars ilçelerinden - 360.

Artvin. İl - 361, 589.

Asım Bey, Albay (Mustafa). İzmit'te tümen komutanı - 140, 141, 223.

Asir. Suudi Arabistan'da bölge - 518.

asker - askerlik-30, 31, 32, 33, 34, 96, 105, 167, 179, 180, 181, 185, 187, 205, 226, 239, 301, 333, 336, 343, 351, 358, 363, 364, 368, 379, 384, 400, 458, 463, 472, 474, 483, 525, 555; -kaçakları - 364, 381; -Askeri Ceza Yasası - 483; -elbise (Halife'nin) - 509; -mabkeme - 102, 143, 179, 391, 488, 490, 491, 557; -okullar - 555; -Askerlik Danışma Kurulu (Askeri Şura) - 470, 487; -lik şubeleri - 198, 252, 378; -likle ilgili işler (Lozan'da) - 550; -siz bölge. Savaşlarda iki yanın anlaşarak askerden arındırdıkları bölge (-bölge, -durum terimleri, barış öneri ve antlaşmalarında Boğazlar ve Trakya için söz konusu edilir). - 474, 476, 557.

Askeri Nigebban Cemiyeti. İstanbul'da serüvenci birtakım subayların kurduğu zararlı dernek (Askeri gözcü derneği anlamına) - 170, 188, 200, 202, 287.

- Aslıhanlar.** Dumlupınar yakınlarında (?) - 428, 429, 494.
- Aslıhanlar Savaşı** 25 Mart 1921 - 429.
- Asurlu-Keldanlı çıkarları.** Barış önerilerinde geçer. Asurlu'lar Irak'taki Hristiyan Nasturiler, Keldanlılar (Kaldeliler) ise Doğu Nasturileri olarak bilinir. bak. **Nasturiler** - 552
- Asya** - 521, 604.
- Aşar.** Toprak ürünlerinden alınan, son zamanlarda mültezim adı verilen, aşar bölgelerini kiralamış kişilerce toplatılan, halkı sıkıntıya sokan bir vergi. 1925'te kaldırıldı - 525.
- Aşir Bey** (ATLI, General. 1881-1957). Alaşehir komutanı. Cumhuriyetten sonra komutan, T.B.M.M. üyesi - 342, 490.
- aşiret başkanları, aşiretler** - 48, 51, 58, 84, 89, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 332, 333, 490; bak. **Keven, Koçgiri, Milli, Mutki** aşiretleri.
- ata yurdu** - 9, 11.
- ATABİKEN, Reşit Saffet.** bak. **Reşit Saffet Bey.**
- ATAÇ, Hasan Fehmi.** bak. **Hasan Fehmi Bey** (Maliye Vekili)
- ATATÜRK** (alt not)-262. bak. **Mustafa Kemal.**
- Ateşkes anlaşması** (Alman) - 82.
- Ateşkes Anlaşması.** bak. **Mondros Ateşkes Anlaşması;** -(Ermenilerle) - 360; -(Fransızlarla) - 336; -(Yunanlılarla, öneri). - 473, 474, 475, 478, 494, 495.
- ATILHAN, Cevat Rifat.** bak. **Cevat Rifat Bey.**
- Atif Bey, Süvari yarbay.** Eskişehir bölgesi Ulusal Kuvvetler komutanı - 122.
- Atina.** Yunanistan'ın başkenti - 199, 420.
- Atina cumhuriyeti** (eski), -demokrasisi - 644.
- ATLI. Âşir.** bak. **Aşir Bey.**
- Attilâ.** Hun imparatoru (400-453) - 322, 534; -imparatorluğu- 322.
- avcı alayı** - 489.
- Avçar köyü.** Sapanca'da - 186.
- Avni Bey, Paşa** (1876-1930). Kurtuluş Savaşı komutanlarından. T.B.M.M. üyesi (ailesinin soyadı: ZÂİMLER) - 364.
- Avrupa** - 4, 18, 69, 70, 73, 79, 92, 113, 166, 269, 303, 322, 412, 413, 419, 420, 433, 434, 454, 456, 473, 475, 521, 541, 592.
- Avusturya-Macaristan.** Her iki ülkenin, Birinci Dünya Savaşı sonunda ayrılmalarından önce, imparatorluk durumu (1867-1918) - 8.
- ayaklanma** - 5, 27, 94, 125, 327, 353, 365, 604; -(Ali Kemal'e göre) - 27; -iç ayaklanmalar. bak. **İç ayaklanmalar;** -(Meşrutiyet) - 535, 538, 540.
- ayaklandırmak, başkaldırmak** (Mustafa Kemal'in kararı) - 11.
- Ayan, ayandan.** Osmanlı devletinde senato, senatörler - 141, 200, 222, 281, 290, 469, 470.
- Aydemir.** Dumlupınar yakınlarında bir yerin adı - 429, 430.
- Aydın, İl** - 16, 17, 26, 103, 174, 177, 180, 205, 207, 208, 244, 245, 275, 277, 334, 335, 341, 366, 432, 543, 544, 552; -cephesi - 174, 221, 239, 251, 253, 264, 265, 282, 288, 335, 341; -Muğla ve Antalya Bölge komutanlığı - 543; -Ulusal Kuvvetler komutanlığı - 205.
- AYDIN, Halil Hulki.** bak. **Halil Hulki Efendi** (milletvekili)
- AYDINDAÇ, Hacı Şükrü.** bak. **Hacı Şükrü Bey** (Binbaşı)
- aydınlr** - 522, 533, 635, 652.
- Aydınlı köyü.** Yahya Kaptan olayında geçer - 230.
- AYERDEM, Ali Hikmet.** bak. **Ali Hikmet Paşa.**
- âyet.** Kur'an surelerinde (bölüm) geçen tümceler her biri - 135.
- AYKUT, Mehmet Şeref.** bak. **Şeref Bey.**
- aylıkh er.** - 556.
- Aynacıoğulları.** Zile yakınlarında ayaklanan haydut çetelerinden - 332, 461.
- ayrıcılık hakları, ayrıcalıklar** - 47, 69, 425, 457, 477, 513, 553, 554, 559, 560, 573.
- Ayvahk.** Balıkesir ilçelerinden - 334.
- Azerbaycan.** Sovyetler Birliği'nde Türkiye sınırında cumhuriyet - 82.
- azınlıklar** - 3, 19, 21, 69, 108, 189, 195, 200, 476, 496, 554, 555; -ın hakları - 194, 258, 273; -ın korunması - 554-555.
- Aziziye.** Emirdağı'nın Tanzimat'tan cumhuriyete değin adı. Afyon ilçelerinden - 19, 24, 88; -Sivrihisar yolu - 24.
- Azrail.** Tanrı'nın dört başmeleğinden, can almakla görevli olanı - 380.
- baba.** İslam gizemciliğinde tarikat şeyhi. Bektaşilikte önemli bir aşama - 655.
- Babaeski.** Kırıkkaleli ilçelerinden - 476, 548.
- Bâbü'lî.** Sadrazamlık orunu - 17, 18, 51, 114, 148, 207, 266.

- Bafra.** Samsun ilçelerinden - 459, 460.
Bağdat. Irak'ın başkenti - 518, 533.
bağımsız aday - 306.
bağımsız devlet (Osmanlı devleti) - 166; -devletler - 521; -ulus - 456.
bağımsızlık - 9, 10, 11, 15, 19, 20, 21, 36, 47, 54, 65, 69, 70, 71, 74, 76, 77, 80, 81, 125, 146, 177, 178, 200, 257, 260, 265, 266, 288, 302, 303, 304, 324, 411, 421, 423, 426, 457, 467, 468, 482, 495, 506, 514, 516, 519, 520, 525, 526, 528, 567, 576, 577, 599, 618, 619, 642, 653, 656, 657. ayrıca bak. **tam bağımsızlık**.
bağnaz, bağnazlık - 328, 651, 653, 654, 655; -ulusçu - 647.
Bahçe. Adana ilçelerinden - 549.
Bahri (TATLIOĞLU, 1880 - 1957). Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Sivas Kongresi delegesi - 244.
Bahriye nazırı. Donanma bakanı - 48, 169, 176, 177, 182, 183, 200, 278, 290, 292, 311, 373, 387.
Bahur Bey. Milli Aşireti başkanlarından - 332.
bakan, bakanlar; bakanlık, bakanlıklar - 369, 384, 390, 391, 392, 395, 414, 449, 463, 469, 470, 486, 497, 574, 582, 583, 587, 590, 625, 631, 632, 633, 634, 636; -in seçimi - 326, 369, 465.
Bakanlar Kurulu (Ankara). 326, 340, 343, 345, 350, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 367, 368, 369, 395, 398, 399, 400, 408, 409, 414, 415, 418, 422, 441, 442, 444, 449, 450, 462, 463, 464, 470, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 486, 492, 494, 497, 527, 531, 561, 562, 563, 565, 566, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 577, 580, 582, 583, 584, 585, 587, 588, 589, 590, 596, 601, 618, 623; -Başkanı - 463, 497, 498, 526, 561, 562, 563, 565, 575, 576, 577, 579, 588; -seçimi - 583, 587, 588, 590.
Bakanlar Kurulu (İstanbul) - 145, 443.
Bakırköy. İstanbul ilçelerinden; semt - 540.
Bakla burnu. Gelibolu yarımadasında, Saros Körfezinde burun - 551.
Balıkesir. İl. O günlerde Karesi adı ile bağımsız sancak - 6, 103, 174, 175, 198, 202, 205, 206, 217, 224, 242, 268, 285, 300, 314, 328, 329, 334, 338, 341, 345, 515, 591, 626, 631.
Balkan Savaşları. 1912-1913 yıllarında Osmanlı devletiyle Balkan devletleri arasında yapılmış savaşlar - 467, 540.
Balkanlar. Balkan yarımadası, -devletleri - 466.
Baltalimanı. İstanbul'da Rumeli kıyısında, Rumelihisarı'nı geçtikten sonra doğal liman; semt - 291, 407.
Banaz. Uşak ilçelerinden - 429.
Bandırma. Balıkesir ilçelerinden - 6, 24, 103, 170, 201, 202, 206, 232, 239, 264, 268, 284, 300, 328, 334, 341, 495; -Akhisar yolu - 24; -Soma demiryolu - 239.
Bandırma vapuru. Atatürk'ü 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan alıp 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaştıran vapur. Yahya kaptan olayında adı geçer - 232.
bankalar (ulusal) - 525.
Bardız. Erzurumun Şenkaya ilçesinde bucak - 359.
barış - 78, 81, 113, 154, 179, 194, 196, 200, 250, 252, 272, 274, 275, 278, 281, 285, 301, 360, 373, 409, 414, 418, 420, 423, 424, 425, 432, 434, 458, 469, 471, 474, 475, 476, 477, 478, 498, 513, 514, 525, 526, 527, 528, 532, 548, 560, 561, 563, 564, 566, 567, 569, 572, 573, 576, 577, 578, 635; -antlaşması - 103, 194, 219, 575; -görüşmeleri - 361; -hazırlıkları - 72; -hükümleri - 301; -koşulları - 275, 280
Barış Hazırlıkları Komisyonu (İstihrazatı Sulhiye Komisyonu) - 33, 222, 223,
Barış Konferansı bak. **Lozan Konferansı; Paris Barış Konferansı**.
basın - 28, 80, 82, 150, 151, 164, 202, 203, 204, 215, 217, 269, 278, 280, 212, 289, 321, 375, 376, 524, 527, 530, 581, 640; ayrıca bak. **gazete**; -Derneği - 289, 304; -Müdürlüğü - 208.
baskı - 354..
Başbakan, Başbakanlık - 531, 587, 592, 617, 618, 625, 629, 630, 631, 633, 642, 648.
başkaldırma - 5, 22, 49, 199.
başkan, başkanvekilliği, başkanlık (Meclis). bak. **Büyük Millet Meclisi** - 262, 263, 271.
başkent (İstanbul, Ankara) - 146, 204, 275, 302, 305, 306, 311, 581, 582.
Başkomutan (Halife). bak. **Halife**.
Başkomutan, -lık - 100, 321, 326, 431, 448, 449, 450, 451, 454, 462, 463, 464, 469, 475, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 495, 497, 544, 576, 577; -vekili - 449.
Başkomutan Savaşı. 30 Ağustos 1922-494, 542.

- Başkomutanlık yasası.** Sakarya Savaşı'ndan önce, Türk ordularına Mustafa Kemal'in başkomutan seçilmesi önerisi üzerine yapılan tartışmalardan sonra kabul edilen yasa. 5.8.1921 günü üç ay için başkomutan seçilen Mustafa Kemal'in başkomutanlığı üç kez yeniden Meclis'e geldi. Dördüncü kez kabulü 20 Temmuz 1922'dir - 478, 479, 480, 481, 485.
- başmabeyinci.** Saray'la dışarısı arasında her türlü ilişki ve yazışmaları sağlayan bölümün başı - 287, 617, 618, 619.
- başyaver** (Atatürk'ün). bak. Cevat Abbas Bey (GÜRER); Salih Bey (BOZOK).
- başyazman** (başkâtip Halife'nin) - 287, 618, 619.
- Batı** (devletleri) - 455, 468, 472; -lı uluslar - 322; -batılılar - 283; -lilaşmak - 650.
- Batı Anadolu** - 102, 103, 122, 145, 328, 344, 424, 514; -illeri - 59, 174, 242.
- Batı Anadolu Ulusal Kuvvetler** (Kuvayi Milliye) komutanı (Ali Fuat Paşa) - 122, 526, 533.
- Batı** (Garp) Cephesi. Yunanlılarla savaşılan Batı Anadolu bölgesi cephesi - 243, 326, 334, 362, 365, 366, 367, 368, 371, 372, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 386, 388, 389, 394, 398, 404, 425, 426, 427, 430, 487, 491, 492, 493, 494, 497.
- Batı Orduları.** (Makedonya'da) - 169.
- Batı ordusu** (Batı Cephesi komutanlığı) - 383.
- Batı Roma** - 322. bak. Roma İmparatorluğu.
- Batı Trakya.** Yunanistan Trakyası (Türkiye'de kalan Trakya kesimi Doğu Trakya olarak anılır) - 3, 180, 293, 294, 295, 362.
- batılılaşma.** bak. Batı
- Batum.** Gürcistan'ın Karadeniz'de Türkiye sınırında liman kenti. Türkiye ile Gürcistan arasında el değiştirmişti - 57, 361, 459, 460.
- BAYAR, Celâl,** bak. Celâl Bey (BAYAR)
- Bayazıt.** Ağrı ilçelerinden, Doğubayazıt. O günlerde Erzurum'a bağlı sancak - 7, 58, 351.
- Bayburt.** Gümüşhane ilçelerinden - 7, 34, 249, 250.
- bayındırlık** - 274, 517.
- Bayındırlık bakanı, -bakanlığı** - 462, 648; -Danışma Kurulu - 470; -işleri - 181, 424.
- BAYIÇ, Hakkı Behiç.** bak. Hakkı Behiç Bey
- BAYKURT, Cami.** bak. Cami Bey
- Bedir Ağa, Hacı.** Kâhta'da aşiret başkanı (1872-1928). T.B.M.M. üyesi - 89, 96, 97; -aşireti - 89.
- Bedirhanlılar.** Celâdet, Cemil, Ekrem, Halil, Kâmurân Âli - 84, 85, 88.
- Bekir Bey.** İstanbul Fen Müfettişi - 374.
- Bekir Bey** (Sıtkı). Subaylıktan kovulma, çerkez. Adapazarı'na baskın düzenleyenlerden - 186, 187, 191.
- Bekir Sami Bey** (1867-1933). Eski vali. Sivas Kongresi'nde seçilen Temsilciler Kurulu (Heyeti Temsiliye)'nden. T.B.M.M. üyesi. Dışişleri Bakanı (ailesinin soyadı: KUNDUH) - 48, 49, 59, 60, 62, 65, 66, 67, 68, 76, 77, 108, 170, 199, 269, 270, 340, 424, 431, 432, 433, 434, 435, 455, 456, 457, 552, 557
- Bekir Sami Bey** (GÜNSAV, 1879-1934), Albay. 56. Tümen komutanı - 16, 24, 174, 175, 314, 342. 344.
- Belçika.** - 82.
- Belçika grubu.** Kayseri-Sivas-Turhal yollarının yapımında anlaşma yapılan grup - 81.
- BELE, Refet** bak. Refet Bey, Paşa (BELE)
- belediye başkanları** - 20. 85, 189,
- belediyeler,** - 103, 104, 110, 113, 123, 151, 303, 313, 635.
- Belgrad.** Yugoslavya'nın başkenti - 466.
- BELLİOĞLU, Sırrı.** bak. Sırrı bey
- "Benim Kararım".** Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı başında, savaşım kararını belirleyen sözlerinden - 9.
- Bergama.** İzmir ilçelerinden - 334.
- BERKER, Şevki.** bak. Şevki bey
- Berlin.** Almanya'nın başkenti - 268.
- Beslân.** Tahsildar. Çerkez Bekir'le Adapazarı baskınını düzenleyen kişi - 186, 187.
- 5. Kafkas Tümeni.** Merkezi Amasya'da, 3. kolordu'ya bağlı - 6, 29, 37, 38, 39, 41, 42, 65, 66, 68, 118, 331, 428, 429.
- 5. Kolordu** (Fahrettin Paşa) - 626.
- 5. Kolordu** Birinci Dünya Savaşında; Irak'ta - 489.
- 5. Tümen.** Mardin'de, 13. Kolordu'ya bağlı - 7, 185, 333.
- 5. Tümen.** Birinci Dünya Savaşında, Irak'ta - 489.
- Beşiktaş.** İstanbul ilçelerinden; semt. - 233, 234.

- Beykoz.** İstanbul'un Anadolu yakasında ilçe; semt - 478.
- Beyoğlu.** İstanbul ilçelerinden; semt - 298, 299, 619.
- Beypazarı.** Ankara ilçelerinden - 312, 328, 330.
- Beyrut.** Lübnan'ın şimdiki başkenti; eski bir Osmanlı kenti - 48, 336.
- Beyşehir.** Konya ilçelerinden - 328, 364, 365.
- "...bırakmadım, bırakamam ve bırakamaya-
cağım." Atatürk'ün, Başkomutanlığı bı-
rakmama kararını belirten ünlü sözlerin-
den - 485.
- BIYIKTAY,** Ömer Halis. bak. Ömer Halis Bey
- Biga.** Çanakkale ilçelerinden. O günlerde ba-
ğımsız sancak - 224, 285, 328, 392.
- Bilecik.** İl. O günlerde Bursa'ya bağlı sancak
(Ertuğrul) - 123, 168, 174, 374, 375, 376,
380, 385, 386, 387, 443, 588.
- bilim; bilim, akıl, mantık; bilim ve teknik - 3,**
4, 11, 323, 483, 505, 524, 525, 623, 636,
643, 656; -kültür ve uygarlık Avrupa ve A-
merikası - 303.
- bilim ve öğretim kurumları - 620.**
- 1870 Savaşı** (Yetmiş Savaşı olarak geçer).
Fransız-Alman Savaşı - 179, 573.
- "...bir ulus... başarır. Ya başaramazsa..." Ata-
türk'ün General Harbord'la konuşmasın-
dan - 125.
- Birecik.** Urfa ilçelerinden - 549.
- Birinci Büyük Millet Meclisi.** 23 Nisan 1920'de
açılmıştır. bak. Büyük Millet Meclisi (Bi-
rinci) - 20.
- Birinci Gezici Kuvvet** (Kuvayi Seyyare). Ba-
şında Çerkez Etem'in bulunduğu, özellikle
iç ayaklanma yerlerine gönderilen kuvvet-
lerden - 377, 382, 392, 399.
- Birinci İnönü Savaşı.** bak. İnönü Savaşı (Birinci)
1. **Kolordu.** Trakya'da Kırklareli bölgesinde;
karargâhı Edirne'de - 15, 103, 293, 362.
363, 626.
1. **Ordu, 1. Ordu Müfettişliği - 144, 488, 490,**
491, 493, 532, 545, 581, 622, 624, 627.
1. **Ordu** (Hassa Ordusu). Nurettin Paşa bölü-
münde geçer; Osmanlı devleti orduların-
dan. bak. Hassa Ordusu - 462, 534.
1. **Süvari Tümeni - 428, 429.**
1. **Tümen.** İzmit'te; İstanbul'daki 25. Kolor-
du'ya bağlı - 6, 223, 226, 227, 228, 229,
231, 232, 233, 236, 237.
- birleşik bir dünya devleti - 520, 521.**
- birleşmiş Müslüman devletleri - 522.**
- Bitlis.** İl - 4, 32, 48, 58, 143, 189, 529, 530, 550.
- "Biz bize benzeriz". Rauf Bey'in Meclis'te
andığı Atatürk'ün sözlerinden - 611.
- Bizans,- İmparatoru,** 395 - 1453 yılları arasında,
Roma İmparatorluğu'ndan ayrılan doğu
bölümü - 40, 423, 534.
- "Bizim yüzümüz her zaman ak ve temizdi."
Atatürk'ün Meclis'teki sözlerinden - 645.
- Block, Adam** (Sir), İngiliz tahvil sahiplerinin
Dünyu Umumiye temsilcisi - 214.
- Boğaziçi.** İstanbul Boğazı'nın iki yanı - 471,
551, 553, 557.
- Boğaziçi.** Çanakkale boğazının iki yanı. bak.
Boğazlar
- Boğazlar.** İstanbul ve Çanakkale boğazları -
277, 420, 424, 476, 496, 497, 550, 557, 560.
- Boğazlar Komisyonu.** Barış önerilerinde sü-
rekli söz konusu edilen bu Komisyon'un
başkanlığı Lozan Antlaşması ile bize ve-
rilmiş; Montrö (Montreux) Anlaşması ile
(20 Temmuz 1936) Boğazlar bölgelerinde
askersiz kesimler kaldırılmış, Boğazlar Ko-
misyonu da tarihe karışmıştır - 560.
- Boğazlar Sözleşmesi.** Bak. **Boğazlar Komisyo-
nu - 560.**
- Boğazlıyan.** Yozgat ilçelerinden - 328, 331.
- Boisau (Boisot ?).** Ankara'da Fransız tem-
silcisi - 296.
- BOLAK,** Mehmet Vehbi. bak. **Vehbi Bey**
- bolşevik ayaklanması (yurtta) - 130; -ler - 130,**
358; -ilik - 285, 294, 338, 356,
- Bolu.** İl. O günlerde bağımsız sancak - 119,
121, 123, 138, 187, 223, 224, 231, 308, 309,
311, 312, 328, 330, 331, 332, 338, 394, 588.
- Bolvadin.** Afyon ilçelerinden - 428.
- Bosphore.** İstanbul'da çıkan Fransızca gaze-
te - 222.
- borç, borçlar- 76, 78, 80, 477, 513, 559, 567,**
568. bk. **Genel borçlar.**
- Bordeaux** (Bordo). Fransa'nın güneyinde kent.
1870-1871 Savaşı'nda, Paris düştükten son-
ra, Bordeaux'da toplanan Meclis; partile-
rin, kendi kavgalarını bırakarak, Cumhuri-
yet kuruluncaya değin birleşmelerini ka-
rar altına almıştı (Bordeaux Paktı) - 179.
- boş inanlar - 650, 651, 655.**
- boşaltma** (Anadolu'yu tahliye) - 477, 564, 566,
581.
- BOŞANK,** Süleyman Bey. bak. **Süleyman Bey**

- Bozcaada.** Çanakkale ilçelerinden Ege'de ada - 551.
- Bozdağ,** Ödemiş köylerinden - 286.
- bozguncu** - 171, 190, 192, 232.
- Bozkır.** Konya ilçelerinden - 138, 202, 213, 216, 328, 365.
- Bozkır olayı, -da ayaklanma.** Eylül-Kasım 1919'daki ayaklanmalar - 138, 202, 203, 209.
- BOZKURT,** Dr. Mahmut Esat. bak. Mahmut Esat Bey
- BOZOK,** Salih. bak. Salih Bey (Başyaver)
- Bozüyük.** Bilecik ilçelerinden - 426.
- bölge meclisi (İzmir).** Sèvres tasarısında İzmir'de kurulacak meclis. Bu meclis ileride, İzmir'in Yunanistan'a katılmasında yetkili olacak - 549.
- bölgesel kurtuluş yolları.** Kurtuluş Savaşı başlamadan önce, Anadolu'da çeşitli bölgelerin kendi başlarının umarına bakma yolları - 9.
- Brestlitsovsk Antlaşması.** 1918'deki Alman-Sovyet barış antlaşması - 361.
- Brland (Aristide, 1862-1932).** 1921'de Fransa başbakanı, dışişleri bakanı - 431, 455, 456.
- Browne (Louis Edgar, 1891-1951).** Chicago Daily News adlı Amerikan gazetesi adına Sivas'a gelen gazeteci - 65, 75.
- Brunot.** Sivas'ta Fransız Jandarma müfettişi, binbaşı - 55, 56, 57, 58.
- Budapeşte.** Macaristan'ın başkenti - 466.
- Budizm.** Budacılık - 521.
- Buhara.** Batı Türkistan'da, tarihsel kent; Sovyet Rusya'da Özbekistan Cumhuriyeti'nde - 313.
- Buhari.** Muhammed Peygamber'in hadislerini toplayan yazarın (810-869) kitabına verilen kısa ad - 313.
- BULCA.** Fuat. bak. Fuat Bey (BULCA)
- Bulgar askerleri, Bulgarlar** - 294, 295.
- Bulgaristan** - 293, 294, 295, 363.
- Burdur.** İl. O günlerde Konya'ya bağlı sancak - 208, 244, 432, 552.
- Burhanettin Bey.** Kartal (İstanbul) Bucak müdürü - 230.
- Bursa.** İl (Hudavendigâr) - 6, 16, 79, 103, 123, 174, 175, 188, 190, 197, 201, 206, 264, 268, 278, 279, 314, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 366, 367, 374, 380, 401, 425, 427, 446, 485, 496, 498, 499, 515, 533, 550, 623, 654.
- Bursa Merkez Kurulu.** Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk - 175.
- Bursalı Rıza Efendi.** Nurettin Paşa'nın büyük babası - 533.
- Bükreş.** Romanya'nın başkenti - 541.
- bütçe** - 380, 412, 424, 557, 558, 559, 619.
- Bütün Gezici Kuvvetler Kütahya Bölgesi komutanlığı** (Umum Kuvayi Seyyare...) - 377, 378, 379, 389, 391, 401.
- Bütün Ulusal Kuvvetler (Kuvayi Milliye) komutanı** - 401.
- bütün yurdun birliğini sağlamak** - 59.
- büyücü, büyücülük.** İnsanları istenen yönde etkilemek için yapılan boş eylemler - 695.
- Büyük Arslan Bey çetesi.** Yahya Kaptan'la ilgili çetelerden - 229, 231.
- Büyük başkanımız.** bak. Mustafa Kemal.
- Büyük Britanya (Olağanüstü Komiseri)** - 254.
- büyük devletler** - 17, 20, 113, 166.
- Büyük Millet Meclisi (Birinci, 1920-1923), İkinci (1923-1927)** bak. Büyük Millet Meclisi.
- Büyük Millet Meclisi (Ankara T B M M)** - 162, 164, 193, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 3e1, 334, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 362, 366, 367, 369, 370, 373, 382, 384, 386, 387, 391, 392, 394, 395, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 415, 416, 417, 418i, 419, 422, 423, 424, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 445, 447, 448, 449, 450, 454, 455, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 473, 475, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 490, 491, 492, 495, 498, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 509, 510, 511, 512, 514, 515, 522, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 544, 545, 547, 548, 565, 567, 570, 577, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 599, 600, 601, 602, 603, 606, 608, 609, 611, 613, 617, 619, 620, 621, 624, 625, 627, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 64p, 641, 642, 645, 646, 647, 648, 649, 651, 653, 654; -başkanı, başkanlığı - 262, 310, 325, 340, 350, 356, 358, 380, 381, 400, 401, 410, 411, 412, 414, 418, 422, 426, 427, 448, 463, 470, 503, 510, 530, 565, 580, 576, 580, 588, 595, 601, 613, 623, 625, 626, 629,

- 630, 636, 637; -başkanlık kurulu - 309, 310; -başkanvekilli - 593; -denetimi - 47; -Hükümeti. bak. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti; -İkinci başkanlığı - 310, 350, 353, 354, 359, 490, 491, 498, 528, 579, 582, 583, 613, 310; -komisyonları - 440; -Muhafız Taburu - 428; -Ordusu - 358; -seçimi - 414; -soruşturması - 633, 636, 645, 648; -e verilen yetki - 416; -nin kuruluş ve niteliği ile ilgili yasa (B.M.M.'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevaddı Kanuniye) - 415; -yetkisi - 423.
- Büyük Saldırı.** Büyük taarruz - 487.
- Büyük Utku.** Büyük Zafer - 545.
- Büyük uzmanlar meclisi.** Kâzım Karabekir Paşa'nın bir önerisi - 469, 470.
- C.H. Sait Molla'nın** mektuplarında geçen, yer adı olması gerekli gizlenmiş sözcük - 217.
- Cafer Tayyar Bey, Paşa** (EĞİLMEZ, 1877-1958). Trakya'da ulusal kuvvetler komutanı. T.B.M.M. üyesi - 15, 175, 197, 293, 294, 295, 361, 362, 363, 624, 626, 627, 628.
- camî** - 313.
- Cami Bey** (BAYKURT, 1877- ?) Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi - 26, 70, 73, 269.
- candarma.** bak. Jandarma
- Canik.** Samsun yöresinin eski adı; bağımsız sancak - 13, 20, 40, 41, 85, 111, 202, 208, Carablus - 327. bak. Cerablus Köprüsü.
- Cavîr Bey,** Niğde, Aydın mutasarrıfı - 208.
- Cebelibereket.** Osmanlı döneminde Adana-Hatay-Antep'in bir bölük topraklarını içine alan, Adana'ya bağlı sancak - 223.
- CEBESÖY,** Ali Fuat. bak. Ali Fuat Paşa
- Cebraîl.** Tanrı buyruklarını Peygambere ulaştıran başmelek - 516.
- Cebzanlı Kürt Halit.** Terekkiperperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinden birinin mektup yazdığı kişi - 650
- Celâdet Bey.** Bedirhanlılardan - 84, 85, 86, 87, 88,
- Celâl Bey.** Çapanoğullarından - 332.
- Celâl Bey.** İstanbul'da Adliye Nazırı - 292.
- Celâl Bey** (BAYAR, 1884- ?). Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Bakan. Başbakan (1937-1939). Cumhurbaşkanı (1950-1960) - 162, 334, 384, 385, 395, 396, 399, 400, 474, 587.
- Celâlettin Arif Bey** (1875- ?) Osmanlı Meclisi (geçici başkanı) ve T.B.M.M. üyesi. Adalet Bakanı. Hukuk Müderrisi (profesörü) - 248, 249, 290, 291, 292, 307, 308, 309, 310, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 441.
- Cemal Bey** (1862- ?). Konya valisi, Yüzelliliklerden - 35, 36, 83, 123, 129, 138, 143, 208.
- Cemal Bey.** 12. Süvari Alay Komutanı - 87, 88, 89, 90, 96.
- Cemal Bey, Paşa** (1872-1922). Meşrutiyet döneminin ünlü kişilerinden. Bahriye Nazırı. Kanal (Mısır) seferi orduları komutanı - 535, 537, 538.
- Cemal Paşa** (MERSİNLİ, 1873-1941). Yıldırım Birlikleri komutanı, Harbiye Nazırı. Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi - 20, 35, 36, 123, 144, 145, 151, 153, 154, 155, 156, 158, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 187, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 219, 220, 223, 228, 232, 240, 246, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 285, 286, 293, 464,
- Cemalettin Efendi, Çelebi.** bak. Çelebi Cemalettin Efendi
- Cemil.** Bedirhanlılardan - 84.
- Cemil Bey.** 1. Ordu Harekât şubesi Müdünü. Ali İhsan Paşa'nın emir subayı - 490.
- Cemil Bey** (UYBADIN, 1880-1957). Asker. T.B.M.M. üyesi. İçişleri Bakanı - 363.
- Cemilî Cahit Bey** (TOYDEMİR, 1883-1956). 5. Kafkas Tümeni komutanı. Cumhuriyetten sonra T.B.M.M. üyesi, Milli Savunma Bakanı - 185, 331.
- cemiyet.** bak. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti
- Cemiyeti Akvam.** bak. Milletler Cemiyeti - 425.
- Cemşit.** Eskişehir'de bir yer - 122.
- Cengiz.** Kara Vasıf'ın takma adı - 73.
- cephe, cephele.** - 205, 207, 239, 242, 243, 251, 253, 264, 265, 275, 277, 280, 281, 282, 285, 286, 288, 300, 311, 327, 328, 334, 335, 336, 339, 341, 343, 344, 345, 350, 353, 360, 364, 366, 367, 368, 371, 372, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 388, 391, 392, 394, 396, 397, 400, 401, 423, 425, 445, 453, 454, 463,

- 464, 465, 466, 468, 469, 475, 483, 487, 489, 491, 492, 493, 545, 550.
- Cerablus köprüsü.** (Geyve, Osmaneli adları ile birlikte geçer) bak. **Carablus**.
- Cevat Abbas Bey** (GÜRER, 1887-1943). Asker. Atatürk'ün yaveri; Samsun'a çıkanlardan. Osmanlı ve T.B.M.M. üyesi. - 22, 29, 116, 232.
- Cevat Bey.** İzzet-Salih Paşa kurulunda, büyükelçilerden - 386.
- Cevat Paşa** (ÇOBANLI, 1871-1938). Elcezi-re Cephesi komutanı. T.B.M.M. üyesi. 1918-1919 yıllarında İstanbul hükümetinin Harbiye Nazırı, Genelkurmay Başkanı; Malta sürgünlerinden - 13, 14, 22, 33, 39, 43, 73, 144, 171, 205, 263, 266, 269, 270, 624, 625, 627, 628.
- Cevat Rifat Bey** (ATILHAN, 1892-1967) Harbiye Nazırı yaveri. Yazar - 152.
- Cevdet Bey.** 13. Kolordu komutan vekili - 21, 88, 105.
- ceza** (Lozan'da) - 557.
- Ceza yasası.** - 149.
- Cezayir.** Kuzey Afrika'da ülke - 518.
- Cbarpy** (General Antoine, 1869-1941). Fransız İşgal Kuvvetleri komutanı - 497.
- Cizre.** Mardin ilçelerinden - 552.
- cizvit papazlar.** Tutucu, sofu bir Hristiyan tarikatı - 55.
- Clade,** General Sally. bak. **Flood, Solly**
- Clémenceau** (George B., 1841-1929). Fransız başbakanı - 54, 217.
- cuma** (kutsal gün) - 312, 313, 314; -**alayları**. bak. -**selâmlığı** - 618; -**namazı**. Cuma günleri öğleyin erkeklerin kıldığı namaz - 140, 313; -**selâmlığı, töreni**. İslâm hükümdarlarının Cuma namazı için törenle camie gitmeleri - 311, 509, 510.
- Cumalı, Cumalı Ordugâhı.** İstip (Yugoslavya'da) dolaylarında bir yer. Mustafa Kemal genç bir asker iken burada yapılan manevralara katılmış, bir de küçük kitap yayımlamıştı (**Cumalı Ordugâhı**) - 330.
- Cumburdu.** Gediz yöresinde (?) - 379.
- Cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanlığı** - 321, 580, 587, 592, 593, 594, 595, 596, 601, 617, 618, 619, 626, 627, 628, 638, 639.
- cumhuriyet** - 12, 169, 325, 438, 439, 440, 522, 524, 526, 579, 580, 586, 587, 592, 593, 595, 596, 597, 598, 599, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 617, 618, 619, 624, 634, 637, 638, 641, 644, 645, 646, 647, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 656, 657; -**düşmanları** - 653; -**hükümeti** - 605; -**mahkemeleri** - 653; -**yönetimi** - 653; -**çi** - 595, 597, 603, 606, 607, 609, 616, 637, 642, 650, 653.
- Cumhuriyet Halk Partisi.** bak. **Halk (Fırkası) Partisi**.
- Cumhuriyetin ilânı, kabulü, kuruluşu** - 525, 586-608.
- Curzon, Lord.** bak. **Lord Curzon**
- Çağdaş devlet** - 656; -**ulus** - 547.
- ÇAKMAK, Fevzi.** bak. **Fevzi Paşa**
- ÇALIŞLAR, İzzettin.** bak. **İzzettin Bey, Paşa Çalköy.** Kütahya ili Altıntaş bucağı köyü; Dumlupınar yakınında - 429, 430.
- Çamköy.** Uşak yöresinde - 379.
- Çamlıbel.** Tokat'ın Arhova ilçesi bucağı - 331.
- Çanakkale. İl.** O günlerde Biga sancağı merkezi - 176, 337, 496, 551, 605; -**Boğazı.** 551; -**Müstahkem Mevki komutanı** - 176, 233, 234, 295.
- Çankaya.** Kurtuluş Savaşı'nda Ankara'da Mustafa Kemal'in oturduğu köşk; Ankara'da Cumhurbaşkanlığı köşkünün bulunduğu semt - 162, 493, 579, 583, 584, 586, 590, 623.
- Çapanoğulları.** Celâl, Edip, Halit, Salih. Yozgat'ta eski bir aile bireyleri - 332.
- Çardak.** Denizli ilçelerinden (Çerkez Tevfik'in yazısında geçen bu yer adı kesin olarak saptanamadı) - 378.
- ÇARIKLI, Hacim Muhittin.** bak. **Hacim Muhittin Bey**
- Çarşamba.** Samsun ilçelerinden - 459, 460.
- çaşıtlık** (casusluk) - 212, 216, 381, 400.
- Çatalca.** İstanbul ilçelerinden. Ogünlerde bağimsız sancak - 540, 548.
- Çatalköprü.** Adapazarı-Hendek arasında - 311.
- Çavdarhisar.** Konya'da köy - 367.
- ÇAVDAROĞLU, Mehmet şerif.** bak. **Damat Mehmet Şerif Paşa**
- Çay.** Afyon'da bucak - 428; -**Bolvadin hatı** - 428.
- Çayözü.** Yozgat yöresinde bir yer adı - 461.
- çelebi, çelebilik.** Mevlâna Celâleddin soyundan

- gelenler, Mevlevî tarikatı başı olarak bu soydan gelenler - 655.
- Çelebi Cemalettin Efendi** (1862-1922). Hacı-bektaş şeyhi. T.B.M.M. üyesi - 241.
- ÇELİKALAY**, İsmail Şükrü. bak. **Şükrü Hoca çerkez, çerkezler**. Kuzey Kafkasya boylarından. 1860'tan sonra Türkiye'ye göçmüşlerdir - 191, 223, 329, 461; -yurttaşlar - 223.
- Çerkez Bekir**. bak. **Bekir Bey**
- Çerkez Etem**. Gezici Kuvvetler (Kuvayı Seyyare) komutanı. Düzenli orduya karşı olduğu için ayaklanmış, Yunanlılara katılmıştır. Yüzelliliklerden - 329, 332, 347, 348, 349, 365, 366, 368, 376, 378, 381, 382, 383, 384, 385, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 621.
- Çerkez İbrahim**. İzmit Mutasarrıfı - 329.
- Çerkez Kara Mustafa**, Yenihan-Kaman'da ayaklananlardan - 331.
- Çerkez Reşit** (1877- ?). Çerkez Etem'in kardeşlerinden. T.B.M.M. üyesi. Yüzelliliklerden - 347, 349, 365, 383, 384, 385, 386, 387, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 404, 406, 621.
- Çerkez Tefrik**. Çerkez Etem'in kardeşlerinden. Komutada onun vekili. Yüzelliliklerden - 347, 348, 349, 365, 366, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 387, 388, 389, 391, 394, 396, 397, 403, 404, 406.
- çeteler, çetecilik** - 213, 216, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 238, 332, 365, 419, 432, 459, 460, 461.
- ÇETİNKAYA**, Ali. bak. **Ali Bey (ÇETİNKAYA)**
- Çığıl köyü**. Konya'nın Ilgın ilçesinde - 365.
- ÇINAR**, Vasıf. bak. **Vasıf Bey** (Maarif Vekili)
- Çiçerin** (Georgiy Vasiliyevič, 1872-1936). Sovyet Dışişleri komiseri - 358.
- Çin** - 518, 646.
- Çine**. Aydın ilçelerinden - 16, 103.
- Çivril**. Denizli ilçelerinden - 328, 333.
- ÇOBANLI**, Cevat. bak. **Cevat Paşa**
- Çolak Hüseyin Selâhattin Bey**. bak. **Salâhattin Bey (KÖSEOĞLU)**
- Çolak İbrahim Bey**, Binbaşı (**ÇOLAK**, Albay, 1878-1944) 2. Gezici Kuvvet (Kuvayı Seyyare) komutanı. T.B.M.M. üyesi - 329.
- Çopur Musa**. Çivril'i basan haydut - 333.
- Çopur Yusuf**. Erbaa ayaklanmasını düzenleyen - 332, 461.
- Çorlu**. Tekirdağ ilçelerinden - 294.
- Çorum**. İl. O günlerde Ankara'ya bağlı sancak - 117, 118, 129, 328, 337.
- Çögürler**. Batı cephesinde adı geçen bir yer - 428
- çöküş**. - 467.
- Çukurova bölgesi**. Adana ovasının güneybatı kesimi - 202, 422.
- Çumra**. Konya İlçelerinden - 364.
- Çürüksulu Mahmut Paşa** (1865-1930). Ayan (senato) üyesi. Barış Hazırlıkları (İstihzaratı Sulhiye) Komisyonundan. - 73, 214, 222.
- D.B.K.** 91 / 3. Sait Molla'nın mektuplarında adı gizlenmiş kişi - 212.
- D.B.R.** 3 / 141. Sait Molla'nın mektuplarında adı gizlenmiş kişi - 216.
- D.B.S.** 40 / 5. Sait Molla'nın mektuplarında adı gizlenmiş kişi - 217.
- "..dağa çıkmış değersiz asker..." Atatürk'ün, kendisi için söylenen bir sözü anısı - 165.
- dağılma (ve batma)** - 167, 172.
- Dahiliye nazırı**. İçişleri bakanı - 5, 28, 92, 93, 94, 95, 100, 111, 121, 129, 138, 143, 144, 164, 165, 171, 188, 191, 192, 193, 203, 205, 207, 208, 210, 235, 240, 246, 255, 258, 278, 280, 290, 291, 292, 373, 374, 387, 406.
- Dahiliye nazırlığı**. İçişleri bakanlığı - 21, 26, 29, 43, 56, 94, 125, 139, 180, 203, 208, 221, 226, 238, 244, 374.
- Damat Ferit Paşa** (1853-1923). Beş kez sadrazam. Sèvres Antlaşmasını imzalayan baş delege. 1922'de yurt dışına kaçtı; Türkiye dışında öldü - 1, 5, 53, 99, 103, 104, 110, 113, 114, 117, 123, 126, 127, 129, 130, 131, 133, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 149, 152, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 173, 174, 189, 190, 191, 192, 205, 207, 212, 213, 221, 251, 253, 256, 258, 260, 264, 279, 287, 289, 290, 291, 292, 304, 327, 328, 336, 372, 373, 376, 407, 423, 489, 504, 544.
- Damat Mehmet Şerif Paşa (ÇAVDAROĞLU**, 1874-1958). Dahiliye Nazırı. Osmanlı hanedanı ile 1924'te yurt dışına çıktı - 164, 165, 167, 171, 188, 210, 240, 258.
- Danıştay**. (Devlet Şurası) - 292, 635.
- DANIŞMEND**, İsmail Hami. bak. **Hami Bey Darıca Rum bekçileri**, -Rumları. Kocaeli'nin Gebze bucağında - 227, 230.

Darülbilâfetülaliyye. Yüce Halifelik merkezi olan İstanbul - 510.

De Brock (Sir, Amiral). İngiliz Akdeniz Filosu Genel komutanı - 506.

dede. Çile çeken derviş. Mevlevi deyimi - 655.

Defrance. Fransa siyasal temsilcisi - 21.

defterdar. Bir ilin maliye işlerine bakan memur. - 119, 120.

Defterhane emini. Osmanlılarda bütün arazi kayıtlarını içeren defterlere bakan bölümün başı - 292.

Değirmendere. Kocaeli'de, Gölcük'te bucak - 188.

değiş tokuş (değiştirim, mübadele). Tutsakların değiştirilmesi - 557.

Deli Hacı. Zile yakınlarında ayaklananlardan - 332, 461.

Deli Hasan. Ayaklanıcılardan - 461.

Deli Ömer çetesi. Yozgat yakınında ayaklanmalardan - 332.

Delibaş. Konya'yı basan haydut - 364, 365.

Demange, Albay. Fransız subayı - 19.

Demirci (Mehmet) Efe (DEMİRCİ, 1885-1951). Aydın Cephesi Umum Kuvayi Milliye (Ulusal Kuvvetler) komutanı - 206, 335, 388, 393, 646.

demiryolları, karayolları, liman - 81, 238, 239, 243, 244, 296, 305, 327, 513, 525.

demokrasi - 638, 641, 642, 644, 647.

denetleme (deniz, hava, kara) komisyonları. Barış önerilerinde geçer - 556.

Deniz Kuvvetleri - 556.

Deniz yolları - 585.

Denizîşleri (Bahriye) bakanı. Donanma bakanı - 577, 643.

Denizli. İl. O günlerde Aydın'a bağlı sancak - 6, 371, 634.

Derince. İstanbul-İzmir arasında demiryolu istasyonu - 299.

dernek dernekler. - 2, 4, 5, 21, 73, 164, 165, 211, 285, 306, 333, 346, 349, 438, 514.

Dersim. Tunceli'nin eski adı. Elazığa bağlı sancak - 60, 61, 88, 96, 117, 221, 310, 332..

Derviş Bey, Paşa (Ahmet, Korgeneral 1884-1932). Suvari tümeni komutanlarından. - 365, 405, 406..

dervişlik. Tarikat üyeliği - 655.

destek (güdüm, dış destek) - 76, 78, 80,

devlet - 1, 9, 10, 17, 19, 21, 22, 36, 37, 51, 54, 66, 76, 81, 104, 129, 130, 15â, 156, 161, 163,

164, 166, 168, 169, 172, 183, 199, 200, 201, 204, 208, 211, 215, 220, 253, 257, 260, 265, 273, 280, 289, 291, 306, 307, 313, 322, 323, 324, 325, 352, 400, 412, 416, 423, 437, 438, 439, 441, 480, 481, 482, 513, 515, 517, 518, 519, 524, 526, 581, 586, 587, 590, 592, 595, 597, 601, 602, 607, 612, 613, 614, 631, 641; -adamları, yöneticiler - 33, 41, 195, 217, 339, 439, 440, 614, 615, 616; -başkanlığı - 174, 386, 579, 580, 613, 615, 621; -gelirleri - 76; -in bağımsızlığı, -tam bağımsızlığı - 37, 66, 76, 81, 201, 240, 265, 266, 269, 520; -in dışa karşı şerefi - 156; -in kurtarılması - 306; -in yönetim biçimini değiştirme - 305.

Devlet Şurası. bak. Danıştay

devrim - 224, 310, 321, 327, 353, 401, 578, 603, 604, 614, 615, 637, 646, 647, 651; -amacı - 346; -evreleri - 292, 309; -tarihi - 359, 401, 403, 532.

dış cephe - 468; -siyasa - 167, 168, 176, 322; -yardım - 7; -dışarıda temsilci bulundurma haklarımız - 65.

Dışişleri bakanı, -bakanlığı - 340, 359, 361, 399, 424, 431, 432, 433, 455, 468, 473, 474, 475, 476, 497, 498, 499, 561, 568, 570, 576, 581, 583, 585, 648.

Dicle Grubu. Birinci Dünya Savaşı'nda, Irak'ta savaşıyan bir grup - 489.

diktatör - 377, 403.

dil - 587.

Dimbos-Aksu kesimi. Bursa yöresinde - 341.

din, dinler - 4, 8, 65, 104, 146, 183, 300, 301, 313, 414, 423, 517, 518, 519, 522, 523, 587, 618, 621, 651, 652; -adamı - 69, 219; -anlayışı - 126; -bayrağı - 651; -bilgini, bilgileri - 327; -buyruğu, buyrukları - 183, 414, 522, 524; -duygu ve bilgisi - 518; -eğitimi - 70; -işlerine karışmayan hükümet - 651; -kardeşleri - 218; -kitapları - 523; -kuralları - 651, 652; -uğruna savaşıyan ulusumuz - 423; -ve devlet bayını - 183; -ve devletimiz - 313; -ve mezhep özgürlüğü - 65, 66, 67; -ve soy - 300; -den yana olma - 70; -i araç etmek - 518; -dini, İslâm dinidir. (Türk devletinin) - 522; -i kurtaracak Parti - 652; -sel amaç - 435; -bağnazlık - 650; -cezalar - 444; -düşünce ve inançlar - 650, 652; -görev - 416; -haklar - 3; -kışkırtmalar - 650; -öğütler - 313; -savaş - 266;

- sözler - 106; -tören - 313; -yarar (dinsel ve siyasal yarar) - 621; -siz, milliyetsiz, çeşitli soy mezhepler (Amerika) - 70; -sizlik - 249, 524.
- Dinar.** Afyon ilçelerinden - 393.
- DİNÇ, Raif.** bak. **Raif Efendi (Hoca)**
- Dinişleri Komisyonu** - 505.
- Dinişleri ve Evkaf Bakanlıklarının kaldırılması.** 3 Mart 1924 günü kabul edilen bir yasa ile Şer'îye ve Evkaf Bakanlığı ile o güne değin hükümette bulunan Genelkurmay Bakanlığı kaldırılmıştır - 525, 619, 620.
- direme gücü** - 15
- DİRİK, Kâzım.** bak. **Kâzım Bey (DİRİK)**
- Dirliği ve Düzenliği Sağlama Yasası** - 653.
- dirlik, düzenlik** - 221.
- Dişale ırmağı.** Irak'ta ırmak - 541.
- Diyanet İşleri Başkanı.** 1924'te Şer'îye (Dinişleri) bakanlığının kaldırılmasından sonra, din işleriyle uğraşmak üzere kurulan devlet örgütünün başı - 189.
- Dişarbakır (Dişarbekir)** - 4, 7, 14, 17, 21, 58, 85, 86, 97, 98, 102, 103, 105, 119, 197, 203, 218, 268, 300, 310, 333, 338, 432, 529, 552, 588, 626, 627, 628.
- Dişarbakırlı Cemilpaşoğlu Ekrem. Bedirhanlılardan** bak. **Ekrem Bey. Bedirhanlılardan.**
- Dişarbakırlı Kâzım Paşa (İNANÇ, 1880-1938).** Asker, vali; T.B.M.M. üyesi - 338.
- DOĞRUER, Sedat.** bak. **Sedat Bey**
- Doğu Anadolu Müdafaa Hukuk Cemiyeti.** Vilâyatı Şarkıye Müdafaa Hukuku Milliye Cemiyeti - 109.
- Doğu ayaklanması.** Şeyh Sait ayaklanması. 1925'te başlamış, o yıl bastırılmıştır - 651, 652.
- Doğu** - 43, 44, 60, 64, 109, 291, 420, 455; **-Anadolu** - 145, 222, 350, 361, 394, 424, 429, 455, 651; **-bölgesi** - 359; **-Cephesi** - 349, 350, 351, 353, 354, 355, 359, 438, 469, 470, 489; **-Genel Valiliği** - 353; **-İlleri** - 3, 4, 21, 23, 34, 50, 59, 64, 66, 71, 72, 106, 107, 109, 241, 242, 243, 351, 355, 358, 438, 651, 652; **-işleri** - 358; **-Kongresi.** Erzurum Kongresi girişimi - 33, 41, 73; **Müfettişliği** - 352; **- ordumuz** - 360; **-sınırları** - 359; **-Trakya** - 177, 293, 294, 295, 361, 362, 460, 496; **- ulusları** - 322.
- Doğu Roma İmparatorluğu** - 322. bak. **Roma İmparatorluğu**
- Doğu Sorunu** (Şark Meselesi). Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkması olasılığının doğuracağı sorunlarla ilgili olarak Batı dünyasını düşündüren konu - 70, 408, 474.
- 93 seferi.** 1877-1878 Türk-Rus savaşı (Rumi takvimle 1293) - 573.
- dokunca** bak. **zarar**
- dokunulmazlık** - 5, 8, 9, 19, 21.
- dokuz ilke** - 524.
- 9.R. Sait Molla'nın** mektuplarında gizlenen bir kişi adı (?) - 216.
- 9. Alay.** Nurettin Paşa bölümünde geçer - 489, 541.
- 9. Tümen.** 15. Kolordu'ya bağlı; merkezi Erzurum'da - 7, 116, 250, 352.
- dominyolar.** İngiltere İmparatorluğunda, kimi konularda İngiltere'ye bağlı devletler - 496.
- Donanma Cemiyeti.** 1909'da kurulan, Osmanlı donanmasını kaldırmak amacı taşıyan dernek (Donanmayı Osmani Muveneti Milliye Cemiyeti) - 180, 239.
- 4.R. Sait Molla'nın** mektuplarında geçen, bir kişinin gizlenmiş adı - 215.
- 4. Süvari Tugayı** - 427.
- 4. Tümen** - 428, 429.
- Dörtler Konferansı.** Paris'te bak. **Paris Barış Konferansı** - 67.
- Dörtöl.** Hatay ilçelerinden - 223.
- 429, 430, 431. yasalar.** 3 Mart 1924 günü kabul edilen Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması, öğretimin birleştirilmesi, Hilâfetin kaldırılması ile ilgili kanunlar - 620.
- Du Caix (Ducaix ?).** Suriye Olağanüstü Komiseri'nin yetki verdiği, kurul başkanı olarak Ankara'ya gelen Fransız (Düke, Duquest olarak yazılmıştır) - 336.
- Dumlupınar.** Kütahya'nın Altıntaş ilçesinde köy - 341, 367, 401, 403, 404, 425, 427, 428, 429, 430, 487, 491, 495, 533, 545, 546, 623.
- Dumlupınar Meydan Savaşı.** 30 Ağustos 1922 günü Dumlupınar'da yapılan Başkomutan Meydan Savaşı-533; -12.4.1921-Savaşı-429.
- dua.** Yakarış - 313.
- Dursunbeyoğlu Cevat Bey. (DURSUNOĞLU, 1892-1970),** Vilayati Şarkıye Müdafaa Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinden.T.B.M.M., Kurucu (Temsilciler

- Meclisi) üyesi. (Dursunbeyzade) - 46.
- DURSUÑOĞLU**, Cevat. bak. **Dursunbeyoğlu**
- Cevat Bey**
- DURU**, Kâzım Nami. bak. **Kâzım Nami Bey**.
- dünya devleti** - 322, 520, 521, -dini - 521.
- Dünya Savaşı** (Birinci). bak. **Genel Savaş**.
- Dürrizade Esseyit Abdullah** (fetvası). **Kurtuluş Savaşı'nı** kötüleyen, Atatürk ve arkadaşları için idam fetvası veren **Şeyhülislâm** - 444.
- düşman, düşmanlar** - 8, 10, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 27, 46, 49, 56, 78, 87, 95, 103, 122, 130, 139, 146, 158, 166, 167, 169, 171, 172, 175, 180, 182, 185, 187, 188, 190, 191, 192, 195, 200, 201, 202, 205, 208, 219, 220, 221, 224, 229, 232, 239, 241, 242, 243, 248, 255, 256, 258, 259, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 285, 288, 289, 291, 293, 297, 300, 304, 327, 332, 333, 334, 335, 339, 341, 344, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 370, 372, 378, 379, 380, 381, 389, 395, 397, 400, 401, 403, 404, 405, 406, 410, 413, 417, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 435, 444, 445, 446, 447, 450, 453, 454, 458, 463, 465, 466, 467, 468, 469, 472, 475, 477, 480, 481, 484, 485, 487, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 503, 512, 529, 530, 533, 542, 545, 548, 564, 566, 570, 581, 603, 616, 621, 651, 656; -devletler - 8, 221; -kuvvetleri, orduları - 209, 210, 218, 281, 413.
- düşünce**. -akımları - 295; -özgürlüğü - 523; -ve inanç - 523; -ve uygarlık savaşı (şehidi) - 71.
- düşünür ve yazarlar** - 28.
- DÜŞÜNSEL**, Feridun Fikri. bak. **Feridun Fikri Bey**
- Diyunu Umumiye** (Genel Borçlar). Osmanlı borçlarına karşılık gösterilen gelirleri toplamak üzere İstanbul'da yabancı görevlilerden oluşan örgüt. bak. **Genel Borçlar** - 558.
- Düzce**. Bolu ilçelerinden - 187, 229, 231, 307, 308, 309, 311, 312, 328, 329, 331, 345, 347, 388, 392.
- düzenin korunması** - 17.
- düzenli birlikler**, -kuvvetler, -ordu - 346, 365, 372; -düzensiz örgüt - 372.
- E.B.K.** 19 / 2. Sait Molla'nın mektubunda geçer. Bir kişinin gizlenmiş adı - 213.
- EBÜZZİYA**, Velit. bak. **Velit Bey**
- Ecevit**. Kastamonu ormanlarında bir yerin adı - 431.
- Edip**, Sarı Efe. bak. **Sarı Efe Edip**
- Edip Bey**. Çapanoğullarından - 332.
- Edirne**. İl - 15, 103, 145, 177, 197, 198, 201, 268, 292, 294, 299, 362, 363, 476, 548, 549.
- efeler**. Batı Anadolu'da köy yiğitlerine verilen ad. **Kurtuluş Savaşı** başında, Yunanlılara karşı savaşmışlardır - 174, 329.
- Efendi Köprüsü**. Gediz yöresinde - 379, 381.
- Eftalidi çetesi**. Trabzon bölgesinde Rum Pontus çetelerinden - 461.
- Ege Denizi**. Eski adı: Adalar Denizi - 550, 552.
- egemenlik** - 9, 18, 26, 74, 154, 156, 161, 178, 217, 219, 280, 302, 303, 505, 507, 509, 512, 514, 520, 549, 592, 619, 638, 641; -hakları 66, 67, 409, 410, 412, 423, 504, 614; -ulusundur - 414, 423, 525, 593.
- EĞİLMEZ**, Cafer Tayyar. bak. **Cafer Tayyar Bey**
- eğitim ve öğretim** - 65, 66, 67, 525, 620.
- EKER**, İsmet. bak. **İsmet Bey** (Meclis başkanvekili)
- Ekrem Bey**. Bedirhanlılardan; Cemilpaşaoğlu (-zade) - 85, 86, 87, 88.
- Ekrem Bey (RİZE, 1891- ?)**. Rize milletvekili - 588.
- Elâzığ**. Eski adı, Mamuretülaziz'den kısaltılarak Elâziz'dir. İl (Harput ili merkezi) - 2, 4, 28, 31, 61, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 106, 143, 218, 310, 432, 552; -valisi (Ali Galip) bak. **Ali Galip**
- Elbistan**. Kahramanmaraş ilçelerinden - 85, 99. elçiler (Devletler) - 448.
- ELDENİZ**, Naci. bak. **Naci Bey (ELDENİZ)**
56. **Tümen**. Bursa bölgesinde; 14. Kolorduya bağlı - 6, 16, 24, 239, 314, 334, 341.
55. **Tümen**. Tekirdağ bölgesinde; 1. Kolordu'ya bağlı - 362.
58. **Tümen**. Çine'de - 103.
57. **Tümen**. İzmir'de Yunanlıların eline düşen 17. Kolordu'nun tümeni; Denizli'de. 12. Kolordu'ya bağlanmıştır - 6, 16, 335, 427, 428, 429.
- Elmalı**. Antalya ilçelerinden - 550.
- emekliler** - 150.
- Emeviler**. İslâm'da dört halife döneminden sonra iktidara geçen soy - 518.
- emin**. belediye başkanı anlamına eski terim - 635.

- Emin Bey**, Üsküplü, Yüzbaşı. Kastamonu Jandarma komutanı - 120.
- Emin Bey** (GEVECİOĞLU, 1889-1934). T.-B.M.M. Samsun üyesi - 465, 529.
- Emin Paşa** (Mehmet, Korgeneral, KORAL. 1881-1959) 1. Ordu kurmay başkanı. Cumhuriyetten sonra kolordu komutanı - 545.
- emir**. Halife Ali'nin soyundan gelen seyyit ve şeriflere de bu ad verilir - 655.
- Emir Faysal** (1893-1933). 1916'da İngilizlerin buyruğunda Osmanlı devletine karşı ayaklanan; Irak kralı - 217.
- Emir Paşa** (Hüseyin Hüsnü, Tümgeneral, ERKİLET, 1883-1958). Tümen komutanlarından - 395.
- Emirfakılı**. Gezici Kuvvetler bölgesinde bir yerin adı. Gediz yöresinde - 378.
- Emiri Efendi** (Ali, 1857-1923). Amasya protokollarının beşincisinde, barış konferansına gönderilebilecek kişilerden. Yazar, İstanbul'da Fatih Millet (şimdi İstanbul İl Halk) kitaplığının kurucusu - 181.
- emperyalist** - 69.
- Endülüs**. İspanya güneyinde bölge (Andalucia). Emevi kırımından kurtulan Abdullah'ın burada kurduğu devlet - 322, 518.
- Enez**. bak. Inoz
- Enver Paşa** (1881-1922). Meşrutiyet devrimi öncülerinden. 1913'te Harbiye Nazırı olarak, Paşa. Birinci Dünya Savaşı'nın bizim için yenilgi ile sona ermesi üzerine 1918'de Türkiye'den ayrıldı; 1922'de Rusya'da bolşeviklere karşı savaşırken öldü - 607.
- er, erler** - 13, 29, 31, 60, 85, 86, 92, 299, 346, 364, 366, 367, 368, 427.
- Erbaa**. Tokat'ın ilçelerinden - 328, 332, 459, 461.
- Erciyes**. Kayseri yakınında dağ - 552.
- Erdek yarımadası**. Balıkesir'e bağlı ilçenin bulunduğu kesim - 551.
- Ereğli** (Karadeniz). Zonguldak ilçelerinden - 138, 374; -**madenleri** - 432.
- Ereğli** (Konya). Konya ilçelerinden-13; Ankara-Ereğli demiryolu - 81.
- Erenköy**. İstanbul'da Kadıköy'ün bir bucağı semt - 148.
- Ergani**. Diyarbakır'ın ilçelerinden - 432, 651.
- Ermeni, Ermeniler**. Nordik, Alpin ırkları karışımı topluluk - 2, 4, 18, 19, 66, 70, 71, 72, 74, 85, 180, 188, 208, 220, 222, 229, 242, 276, 277, 280, 353, 357, 358, 359, 360, 431, 459, 550 -**kırımı** - 216, 275, 276; -**ordusu** - 361; -**öğrenci** - 66; -**özerkliği** - 21; -**Patriği, Patrikhanesi** - 175, 188; -**sığınıkları** - 18; -**so-runu** - 70; -**ulusçuluğu** - 280; -**yurdu** - 476, 550; -**lerin saldırısı** - 359, 360; -**lik** - 364.
- Ermenistan**. Sèvres Antlaşması'na göre doğu illerimizi de içine alacak devlet tasarısı. Bugün Rusya'nın bir cumhuriyeti - 4, 21, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 82, 222, 359, 361, 375, 425, 550, 551, 553, 556, 557, 559.
- ERTEĞÜN**, Mehmet Münir. bak. Münir Bey (ERTEĞÜN)
- ERVERDİ**, Ahmet. bak. Ahmet Bey (ERVERDİ)
- ERYAVUZ**, İhsan. bak. İhsan Bey (Bahriye Vekili)
- Erzincan**. İl. O günlerde Erzurum'a bağlı sancak - 48, 49, 51, 56, 59, 60, 72, 105, 351, 550, 582, 590.
- Erzurum**. İl - 2, 3, 6, 7, 12, 14, 17, 20, 22, 23, 31, 32, 33, 34, 38, 42, 44, 45, 46, 48, 49, 52, 55, 56, 57, 59, 60, 65, 66, 68, 72, 78, 79, 85, 88, 92, 103, 106, 107, 108, 114, 115, 116, 131, 137, 151, 155, 159, 160, 173, 175, 197, 198, 241, 247, 250, 262, 268, 270, 281, 300, 305, 332, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 438, 441, 461, 479, 529, 623.
- Erzurum Kongresi**. Vilâyeti Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 günlerinde Erzurum'da topladığı Kongre - 23, 33, 34, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 59, 60, 62, 63, 67, 73, 74, 79, 80, 92, 106, 107, 108, 109, 138, 142, 145, 151, 173, 178, 222, 241, 259, 261, 435; -**bildirisi** - 57, 58, 63; -**tüzüğü** - 63, 64, 106.
- Erzurum Halk Delegeleri** - 356.
- Esat Paşa** (IŞIK, 1865-1943). Göz hekimi. Milli Savunma bakanlarından Hasan Esat Işık'ın babası - 73, 194, 195, 214.
- Esat Paşa**, Yanyalı (BÜLKAT, 1862-1938). Çanakkale Savaşı komutanlarından - 535, 536, 537.
- Eski Antlaşmalar** - 513.
- eski kurumlar** - 651.
- Eskişehir**. İl. O günlerde bağımsız sancak - 83, 122, 123, 169, 174, 198, 199, 201, 202, 210, 240, 305, 327, 332, 341, 349, 367, 376, 382, 383, 384, 385, 387, 390, 391, 393, 394, 398,

- 401, 403, 421, 425, 428, 445, 446, 447, 452, 487, 494, 515, 526; -**Bölge Ulusal Kuvvetler komutanı** - 122; -**Kütahya - Afyonkarahisar kesimi** - 477; -**Seyitgazi-Afyonkarahisar kesimi** - 466; -**de İngiliz kuvvetleri** - 83.
- eşit haklar ve koşullar** - 323; -**lik** - 473.
- Eşref**. İstanbul'da Müşir Zeki Paşa başkanlığında kurulacağı söylenen kabinde yer alacak nazır adayı - 193.
- Eşref**, Şeyh. bak. **Şeyh Eşref** (Hart'ta ayaklanan)
- Ethem Bey**. İzmir'de Telgraf ve Posta Başmüdü - 239.
- Ethem Bey**, Çerkez. bak. **Çerkez Etem**
- Ethem Bey**. bak. **İbrahim Ethem Bey**.
- Etniki Eterya Derneği** (Cemiyeti). 19. yüzyıl başlarında, Yunanistan'ı kurtarmak üzere kurulmuş gizli dernek - 459.
- Evkaf nazırı**. Vakıflar bakanı - 292.
- "**Ey Türk Gençliği! Birinci ödevin...**" - 656.
- Eyfel**. Bir Yunan torpidosunun adı - 460.
- Eyup Sabri Bey** (AKGÖL, 1876-1950). T.B.M.M. Eskişehir üyesi - 384, 395, 396, 399, 400.
- Eyup Sabri Efendi** (HAYIRLIOĞLU, 1866-1960). T.B.M.M. üyesi. Demokrat Parti döneminde Diyanet İşleri başkanı - 589, 592.
- ezan**. Müslümanları namaza çağırmak için günde beş kez okunan çağrı - 313.
- Fahrettin Bey, Paşa** (ALTAY, Orgeneral, 1880-1974). 5. Suvari Kolordu komutanı. T.B.M.M. üyesi - 205, 251, 252, 394, 396, 397, 398, 427, 428, 626, 629.
- Faik Âli Bey** (OZANSOY, 1875-1950). Dahiliye Nezareti müsteşarı. Servetifünun yazını ozanlarından - 278, 279.
- Faik Bey** (ÖZTRAK, 1882-1951). T.B.M.M. Tekirdağ üyesi. İçişleri bakanı - 588.
- falcı, büyücü, üfürükçü, muskacılar**. Tarikatları kaldıran 30 Kasım 1925 günlü Kanun'la bu işlerle uğraşanlara engel olunmuştur - 655.
- Faruk**, Jandarma Yüzbaşı. Malatya'da - 96.
- Fas**. Kuzey Afrika'nın batısında ülke - 518.
- Fatımiler**. Afrika'nın kuzeyinde müslüman şii devlet kurmuş (910-1171) bir soy - 518.
- Fatih** (Mehmed II, 1430-1481). 7. Osmanlı padişahı - 423, 509; -**in kılığı** (Halife'nin girmek istediği kılık) - 510.
- Fatih**. İstanbul'da ilçe; semt - 599.
- Fatin Efendi**, Hoca (GÖKMEN, 1877-1955). İzzet-Salih paşalar kurulunda. Astro-nom. İstanbul Rasathanesi Müdürü - 387.
- Fehmi** (Mustafa, GERÇEKER, 1868-1950). Şer'iye ve Evkaf Vekili. T.B.M.M. üyesi - 399.
- Felâhi Vatan Grubu**. Mustafa Kemal'in arkadaşlarının son Osmanlı Meclisi'nde kurdukları grup. (Atatürk, bundan hoşlanmadığı için kurtuluş anlamına gelen 'felâh' sözcüğü yerine 'fellâh' demektedir) - 262, 278, 279, 281, 283, 287.
- Fen Müfettişi** (İstanbul) - 374.
- Fenerler** (Deniz fenerleri, Lozan Konferansı'nda) - 560.
- Ferda**. Adana'da 1918'de kurulmuş ulusal savaşıma karşı gazete - 239, 240.
- Feridun Fikri Bey** (DÜŞÜNSEL, 1892-1958). T.B.M.M. üyesi - 631, 632, 633, 636, 645, 648.
- Ferit Bey** (Ahmet, TEK, 1877-1971). Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Nafia Nazırı; Maliye, İçişleri Bakanı. Gazeteci - 25, 399.
- Ferit Bey** (Recai TÖRÜMKÜNEY, 1878-1941). Kastamonu defterdarı. T.B.M.M. üyesi - 119, 120, 121.
- Ferit Paşa** (Ali, General, 1860-1937). Harbiye Nazırı, Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası (partisi) başkanı - 26, 34, 43, 51.
- Ferit Paşa**, Damat. bak. **Damat Ferit Paşa**
- fes**. Fas'ta yapıldığı için bu adı almıştır. Yunan adalarında halk tarafından giyilen bu başlık II. Mahmud döneminde kabul edilmiş, 25 Kasım 1925 günü çıkarılan Kanun'la yerini şapkaya bırakmıştır - 654.
- Fethi**. 3 Ekim 1919 günlü bir şifrenin altındaki imza(?) - 241.
- Fethi Bey** (Ali, OKYAR, 1880-1943). Asker. Osmanlı ve T.B.M.M. üyesi. Dahiliye Nazırı. Bakan. Meclis Başkanı. Başbakan (1924-1925). Serbest Cumhuriyet Fırkası başkanı. Büyükelçi - 162, 163, 473, 535, 537, 580, 582, 583, 585, 586, 587, 588, 590, 595, 620, 652; -**hükümeti** - 652.
- fetva**. Dinsel, hukuksal bir soruna, yargı niteliği taşımamak üzere verilen yanıt. Fetvayı Şeyhülislâm verir, kadı yargıya bağ-

lar - 205, 285, 324, 327, 345, 346, 423, 444, 615.

fetva emini. Fetvaya konu olan sorunların yanıtlarını hazırlayan, şer'i (dinsel) mahkeme ilâmlarını inceleyen memur - 205.

Fevzi Bey. Gebze kaymakamı - 235.

Fevzi Bey, Yarbay. İzmit'te, 1. Tümen komutan vekili - 231, 236, 237.

Fevzi Paşa (Mustafa, ÇAKMAK, Mareşal, 1876-1950). Harbiye Nazırı. Millî Savunma Bakanı. Genelkurmay Başkanı. T.B. M.M. üyesi. Kurtuluş Savaşı sırasında İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı (başbakanlık) da yaptı - 33, 144, 162, 163, 285, 326, 327, 337, 338, 372, 395, 398, 399, 418, 420, 422, 430, 450, 452, 455, 461, 462, 463, 464, 487, 491, 492, 499, 546, 573, 583, 619, 623, 625, 626, 629.

Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolu. bak. Keller-Diyarbakır Demiryolu

Fındıklı Sarayı. İstanbul'un Fındıklı semtinde, Osmanlı Meclisi'nin 1909'dan toplandığı yapı - 284.

Fırat. Türkiye'den doğarak, Dicle ile birleştikten sonra Basra körfezine dökülen büyük su - 551.

Fikret Bey. Dr. (ONURALP, 1887-1946). T. B.M.M. Bilecik üyesi - 588.

Fllipin(ler). Güneydoğu Asya'da takımadaları. 1935'e değin Amerika Birleşik Devletleri denetiminde ülke - 69.

Filistin. Batı Asya'da, Akdeniz kıyısında, bir bölümü Ürdün'de, bir bölümü İsrail'de bölge - 67, 166, 518.

Flood, Solly, İngiliz generali. Eskişehir'de İtilâf Devletleri komutanı. (Solly-Flood olarak da yazılır. Sallıklad, Sally Clade biçimlerinde yazılaggermiştir) - 122.

Forbes, İngiliz Yüzbaşı. Amasya'ya gelen kontrol görevlisi - 311.

Franchet d'Esperey, General (Louis, Mareşal, 1856-1942). Birinci Dünya Savaşı sonunda Müttefik Devletler Doğu cephesi komutanı. 1919 Şubatında törenle İstanbul'a girmişti. - 56, 212, 213.

Franklin-Bouillon (Henri, 1870-1939). Fransız diplomatı. Ankara Anlaşması için yapılan görüşmelerde Ankara'ya gelen - 434, 455, 456, 457, 458, 496.

franmason örgütü. Masonluk örgütü - 214.

Fransa - 3, 8, 21, 69, 78, 212, 215, 217, 254, 290, 322, 431, 432, 456, 497, 553, 555, 619; -delegesi - 560; -devlet adamları - 431; -hükümeti - 455, 452, 496; -Millet Meclisi - 302; -siyasi temsilcisi (Defrance) - 21; -subayları - 555; -temsilcisi - 220, 267; -yardımı - 3.

Fransız, Fransızlar - 1, 55, 56, 57, 58, 82, 112, 117, 179, 202, 212, 216, 217, 221, 223, 232, 239, 275, 276, 278, 280, 284, 302, 333, 335, 336, 337, 365, 421, 422, 432, 455, 471, 548, 550, 605, 619; -Anayasası - 308; -çevreleri - 421; -delegeleri - 557; -Dışişleri Bakanı - 552; -guvernör - 223; -kamuoyu - 421,, 422; -koruyuculuğu - 82; -kurulu - 336; -kuvvetleri - 284; -Olağanüstü Komiseri - 254, 496; -savaş gemisi - 496; -siyasa adamları - 57, 58; -sömürge bölgesi - 552; -telsizi - 374, 406; -temsilcisi - 117, 221, 296, 374; -torpidosu - 206; -ca - 4, 218, 507.

Frew, Rahip (Dr. Robert). Sait Molla'nın mektuplarında geçen. İngiliz haber alma görevlisi olabilecek kişi. British Relief Fund Müdürü (Fru olarak yazılaggermiştir) - 5, 28, 184, 208, 212, 218, 291.

Fuat Bey (1883-1921). Çorum milletvekili - 337.

Fuat Bey (BULCA, 1881- ?). Asker. T. B.M.M. Rize üyesi - 586.

Fuat Paşa. bak. Ali Fuat Paşa

Fuat Paşa, Müşir (1835-1931). Osmanlı mareşali (Deli Fuat Paşa) - 393.

Fuat Paşa türbesi. İstanbul'da, Sultanahmet'te. Keçecizade Fuat Paşa'nın türbesi - 213.

FURGAÇ, Ahmet İzzet. bak. Ahmet İzzet Paşa
futbol maçı. Büyük saldırı (taarruz)dan önce, komutanlar toplantısını gizlemek için düzenlenmiş maç - 492.

Galip Bey. bak. Ali Galip Bey, Mehmet Galip Bey

Galip Bey. Sait Molla'nın mektuplarında adı geçer. Ali Galip olabilir(?) - 214.
gâvur - 250.

gazete, gazeteler, gazeteciler - 4, 28, 46, 65, 71, 75, 94, 130, 141, 164, 171, 180, 188, 203, 215, 217, 222, 239, 240, 281, 289, 310, 349, 375, 439, 460, 475, 489, 493, 503, 509, 523, 524, 563, 585, 586, 591, 595, 596, 597, 598,

- 604, 607, 608, 609, 615, 616, 617, 624, 632, 639, 640, 644, 648, ayrıca bak. **basın**.
- Gazi (sanı).** Mustafa Kemal'e, Sakarya Savaşından sonra Müşir (Mareşal) aşamısı ile birlikte verilen san. 19 Eylül 1921 günü T. B.M.M.'de kabul edilen bir Kanun'la verilmiştir - 455, 566.
- gazi** - 547.
- Gazi M(ustafa) Kemal Paşa.** Atatürk - 571, 572, 574, 576, 588, 589, 591, 592, 593, 619, 626, 627, 628. bak. **Mustafa Kemal Paşa**.
- Gazi Nurettin Paşa.** bak. **Nurettin Paşa**
- Gazi Osman Paşa** (1832-1900). Osmanlı Mareşali. Plevne kahramanı - 534.
- Gaziantep** (Gaziantap). Gazi sanı, T.B.M.M. nce 8 Şubat 1921'de verildi - 549.
- Gebze.** Kocaeli ilçelerinden - 223, 225, 226, 227, 229, 231, 233, 235, 236, 237, 238; -**Müdafaai Hukuk Kurulu başkanı** - 235.
- gece namazı** - 651. bak. **namaz**.
- geçici hükümet** - 47, 52, 324; -**idare** - 109.
- Gediz.** Kütahya ilçesi, ayrıca akarsu - 366, 367, 396, 401, 403, 406; -**saldırısı** - 367.
- Gediz Savaşı.** 24 Ekim 1920'de yapılan savaş - 367, 368, 371.
- gelecek** - 656.
- gelecek kuşaklar** - 51, 161, 212, 490, 606; -**ğın gençleri** - 657. ayrıca bak. **gençler**, **Gençliğe Hitabe**
- gelenek** - 8.
- Gelibolu, Gelibolu yarımadası.** Çanakkale ilçelerinden. O günlerde Edirne'ye bağlı sancak - 284, 476, 551.
- gelir kaynakları, gelirler** - 78, 482, 558.
- gemilerin geçişi** (Lozan'da) - 560.
- gençler** - 644; -**gençlik** - 656.
- (**Gençliğe Hitabe**) - 656-657.
- Genel Borçlar, -Kurulu** (Düyunu Umumiye). bak. **Muharrem Kararnamesi** - 477, 558, 559, 566, 570.
- genel durum** (Atatürk Samsun'a çıktığında) - 1, 7.
- Genel Kongre Kurulu** (Sivas) - 101, 102, 103.
- Genel Merkez** (İttihat ve Terakki'nin) - 615.
- Genel saldırı** - 341, 362, 545.
- Genel Savaş.** 1. Dünya Savaşı (1914-1918). Eski adı: Umumi Harb, Harbi Umumi - 1, 3, 8, 163, 251, 301, 459, 488, 533, 544, 550, 555, 577, 615.
- Genel seferberlik** - 446.
- Genelkurmay, Genelkurmay Başkanlığı, -Baş-**
- kanı** (İstanbul. Erkânıharbiye) - 7, 13, 14, 22, 33, 39, 144, 194, 205, 264, 265, 266, 269, 272, 285.
- Genelkurmay, -Başkanı** (Ankara) - 326, 327, 339, 340, 342, 366, 367, 368, 371, 372, 381, 388, 398, 399, 405, 426, 430, 431, 450, 451, 452, 462, 463, 464, 478, 487, 491, 492, 493, 499, 546, 583, 619, 620, 622, 623, 625, 626, 628, 643, 644.
- Genelkurmay Başkanlığının kaldırılması.** Hükümet içinde bulunan bu başkanlık, 3 Mart 1924 günü bir Kanun'la kaldırıldı (Erkânıharbiye Umumiye Vekâleti) - 620.
- generaller hükümeti** - 646.
- gensoru** - 342, 391, 625, 631, 632, 633, 636, 637, 639, 640, 645, 648, 649; -**önergesi** - 358.
- George V** (1865-1936). İngiltere kralı - 506.
- GERÇEKER, Mustafa Fehmi.** bak. **Fehmi Gerede.** Bolu ilçelerinden - 312, 328.
- GEREDE, Husrev.** bak. **Husrev Bey**
- geri bölgesi.** Cepheden Sivas'a uzanan bölge - 372.
- gerici, gericiler, gericilik** - 525, 612, 648, 651, 653, 654, 655; -**ayaklanmalar** - 312; -**hareketler** - 287; -**haykırırlar** - 650.
- gerileme** - 652.
- geriletici girişimler** - 604.
- GEVECİOĞLU, Emin.** bak. **Emin Bey (GEVECİOĞLU)**
- Geyve.** Sakarya ilçelerinden - 188, 305, 312, 327, 329, 374, 408, 445.
- Geyve Boğazı** - 102, 329, 330; -**köprüsü** - 327.
- Gezici Kuvvetler** (Kuvayi Seyyare). Çerkez Etem'in komutasında, özellikle iç ayaklanmalarda ayaklanma bölgelerine gönderilen kuvvetler - 365, 366, 367, 368, 369, 370, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 388, 390, 391, 392, 393, 396, 397, 398.
- Gezici Kuvvetler bağlantı subayları** - 390.
- Gezici Kuvvetler ve Kütahya Bölgesi komutanı** (Çerkez Etem) - 382.
- Giresun. İl.** O günlerde ilçe (sancak?) - 450.
- giydirmeye ve barındırma işleri** - 635.
- gizli antlaşmalar** - 65; -**dernek(ler)** - 348; -**İslâm derneği** - 652; -**oturum** - 325, 337, 342, 370, 402, 416, 463, 466, 479, 480, 485, 527; -**oy** - 306, 486; -**örgütler** - 347, 624; -**ulusal örgütler** - 174; -**yönerge** - 202.
- göç** - 3, 4.

göç ettirme (zorla tehcir) - 557.

göçmen, göçmenler - 180, 459, 529, 625, 631.

Gökbayrak Taburu. Osmanlı'da bir birlik - 388, 391.

Gökçeada. İmroz. Çanakkale İlçelerinden. Ada - 551.

GÖKBERK, Şükrü Naili. bak. **Şükrü Naili Bey, Paşa**

GÖKMEN, Fatin. bak. **Fatin Efendi (Hoca)**

Gölcük Yaylası. Ödemiş yöresinde - 286.

Göle. Kars ilçelerinden - 360.

Gönen. Balıkesir ilçelerinden - 253, 328.

Gönen köyü. Gediz yöresinde; Isparta'da köy(?) - 379.

Gördes. Manisa ilçelerinden - 378, 389.

görenek - 11.

görev ve askerlikten çekilişim. Mustafa Kemal'in 8/9 Temmuz 1919 gecesi, İstanbul ile ilişkilerini kesmesi - 35.

gösteriler, toplantılar (miting) - 17, 18, 19, 26, 28, 281, 303.

Grup. bak. **Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu**

grup (askerlik). Kolordu'yu aşan genişlikte, geçici, birlikler topluluğu. bak. **ordu.**

grup, gruplar (Meclis'te) - 159, 160, 165, 198, 240, 247, 260, 261, 273, 280, 281, 283, 287, 289, 292, 297, 439,

güçler birliği - 325.

güdüm. Yabancı bir devletin koruyuculuğu, manda. - 6, 9, 47, 64, 66, 67, 69, 70, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 215. bak. **Amerikan güdümü**

Gümrü (Alexandrop, Leninakan). Sovyetler Birliği Ermenistan Cumhuriyeti'nde Türk sınırında kent - 360.

Gümrü Antlaşması. Ermenilerin, Türklerle savaşa yenildikten sonra, 2/3 Aralık 1920 günü yapılan, Anadolu hükümetinin ilk antlaşması. 1877-1878 Türk-Rus Savaşında yitirdiğimiz toprakların bize geçmesi sağlandı - 361.

gümrük. - 558, 559, 560.

Gümüllüceli İsmail Bey. İttihatçılara karşı siyasetçi, vali. Yüzelliliklerden - 188.

Gümüşhane. İl. O günlerde Trabzon'a bağlı sancak - 137, 138, 636.

Gündüzbey. Arifiye-Eskişehir demiryolu üzerinde - 426.

GÜNERİ, Süleyman Necati. bak. **Necati Bey (Süleyman)**

Güney. - 13, 44, 45, 394, 424; -batı illeri - 242; -bölgesi - 276, 332; -doğu - 333; -Fransız cephesi - 335; -kesimi (cephesi) - 379, 380, 388, 393, 398, 401, 403, 405, 427, 428, 430; -den gelecek baskın - 44, 45; -Rusya Run-ları - 460.

GÜNSAV, Bekir Sami. bak. **Bekir Sami Bey** (56. Tümen komutanı)

GÜRALP, Şerif. bak. **Şerif Bey**

Gürcistan. Sovyetler Birliği Türkiye sınırında cumhuriyet - 82, 361, 375, 497.

Gürcüler. Kafkas uluslarından - 361; -elçisi - 361.

GÜRER, Cevat Abbas. bak. **Cevat Abbas Bey güvenlik** - 14, 274, 397.

güven oyu - 66, 173, 269, 274, 292, 640; -sizlik oyu - 297.

H.K. Sait Molla'nın mektuplarında geçen gizlenmiş yer adı - 217.

Hacı Ali. Gebze Müdafaa-i Hukuk kurulu başkanı - 235.

Hacı Hafız Efendi. Vilâyatı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinden - 46.

Hacı Musa Bey. Mutki Aşireti reisi. Erzurum Kongresi'nde seçilen Temsilciler Kurulu (Heyeti Temsilîye)nden - 48, 241.

Hacı Şükrü Bey, Binbaşı (AYDINDAĞ, 1883-1935). 57. Tüman alay komutanlarından. T.B.M.M. üyesi - 335, 384.

Hacıbayram camisi. 15. yüzyılda Bayrami tarikatini kuran Hacı Bayram Veli'nin Ankara'da cami ve türbesinin bulunduğu semt. Cami, onun adına 15. yüzyılda yapılmıştır - 313.

Hacıbektaş. Nevşehir ilçelerinden - 241.

Hacim Muhittin Bey. (ÇARIKLI, 1881-1965). Bursa valisi. Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi - 342.

Hadi. 10. Tümen komutanından gelen yazıda imzası bulunan (9. 3.1920) - 298.

Hadi Paşa (Bağdatlı, Ferik). Ticaret ve Ziraat Nazırı. Sèvres Antlaşması'nı imzalayan delegelerden. Yüzelliliklerden - 125, 127.

Hadımköy. İstanbul-Edirne demiryolu üstünde istasyon - 294.

Hadimüllharemeyn iş-şerfeyn. Mekke ile Medine'nin kulu. Halife'nin kullandığı sıfatlardan - 509.

- hadis.** Peygamber'in, Kur'an buyruklarına yardımcı sözleri - 651.
- Hadisat.** 1918'da İstanbul'da yayına giren gazete - 4.
- Hafik.** Sivas ilçelerinden - 328.
- Haiti.** Atlas Okyanusu batısında, Karayip Denizi ile bu Okyanus arasındaki adanın üzerinde bir cumhuriyet. 1924'e değin Amerika Birleşik Devletlerinin vasililiği altında idi - 641.
- hak, haklar** - 21, 23, 32, 46, 54, 59, 65, 71, 103, 107, 109, 113, 114, 129, 135, 142, 146, 200, 220, 221, 222, 302, 304, 323, 410, 417, 420, 423, 440, 441, 513, 517, 528, 635.
- Hakkâri** - İl. O günlerde Van'a bağlı sancak - 283, 624.
- Hakkı Behiç Bey (BAYIÇ, 1886-1943).** T.B. M.M. üyesi; İçişleri, Maliye bakanı. Yeşilordu genel yazmanı olarak geçer - 199, 347, 349, 384, 385.
- Hakkı Bey, Binbaşı.** Aydın cephesinde 57. Tümen topçu komutanı - 335.
- Hakkı Bey.** İstanbul Muhafız Alayına bağlı Süvari Bölüğü komutanı - 230.
- Hakkı Bey.** Osmanlı Meclisi'nde Siverek üyesi - 248, 249.
- Hakkı Efendi.** Topçu Binbaşı. Askerî Nigehban Cemiyeti üyesi - 170.
- Hakkı Hami Bey (ULUKAN, 1889-1938).** T.B.M.M. Sinop üyesi - 342.
- haksızlık** - 169.
- Halâşkâr Grubu** (Haslâşkâr Zabitan Grubu). Kurtarıcı subaylar grubu anlamına. 1912'de İttihat ve Terakki iktidarına karşı kurulmuş gizli örgüt - 170.
- Halep.** Suriye'nin Türkiye sınırında eski Türk kenti - 98, 99, 280, 490, 530, 652.
- Halet Bey (SAGIROĞLU, 1880-1947).** Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi - 88.
- Halide Edip Hanım (ADIVAR, 1884-1964).** Yazar, romancı; T.B.M.M. üyesi; Profesör - 25, 71, 73.
- Halife.** Peygamber'in vekili; dünya müslümanlarının başı. Halifelik 1517 yılında, Yavuz Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlılara geçti - 1, 5, 8, 9, 11, 50, 69, 95, 100, 114, 134, 163, 183, 290, 313, 322, 324, 325, 327, 345, 346, 370, 411, 415, 416, 417, 423, 449, 500, 504, 506, 508, 509, 510, 512, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 522, 524, 585, 601, 602, 604, 605, 606, 607, 609, 612, 615, 616, 617, 618, 619, 621, 638, 645; -damadı - 607; -seçimi - 511 - soyu - 621; -ci, -ciler - 521; -lere özgü kaftan - 509; -nin çekileceği - 604, 605, 606; -ödenegi - 618; -"bir halife ile bir minber" (Endülüs'te) - 518.
- "Halife Meclisin, Meclis Halifenidir".** Afyon milletvekili Şükrü Hoca ile arkadaşlarının Halife'yi Meclis'e egemen kılma çabalarının savsözü - 515.
- Halife Ordusu.** Anadolu'ya karşı kurulan ordu - 330, 331, 345, 615.
- Halifelğin kaldırılması.** 3 Mart 1924'te çıkarılan bir kanunla kaldırılmıştı - 517, 525, 605, 617, 619, 620, 621, 624.
- Halifelğin padişahlıktan ayırlamayacağı** - 505.
- Halifelik (Hilâfet)** - 11, 49, 104, 105, 114, 146, 159, 177, 186, 200, 289, 291, 304, 313, 324, 338, 411, 415, 416, 417, 438, 440, 441, 500, 501, 502, 504, 505, 508, 509, 510, 511, 512, 514, 515, 518, 519, 520, 522, 526, 579, 601, 604, 605, 606, 613, 615, 617, 618, 621, 638, 641, 650, 651; -Danışma Kurulu - 285, 289, 515; -hazinesi - 618; -merkezi. bak. Yüce Halifelik merkezi; -önerisi (Gazi'ye) - 621; -liğin temeli - 519; -ve padişahlık. bak. Padişahlık
- Halil Bey.** Kastamonu Polis Müdürü - 120.
- Halil Bey.** Milli Aşireti başkanlarından - 332.
- Halil Bey (Rami).** Bedirhanlılardan. Malatya mutasarrıfı. Yüzelliliklerden - 84, 86, 90, 99, 143, 218.
- Halil Bey (TÜRKMEN, 1883-1943).** T.B. M.M. üyesi - 591.
- Halil Efe.** Gezici Kuvvetler'den - 380.
- Hallı Halki Efendi (AYDIN, 1869-1940).** Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi - 620.
- Halit.** İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti genel yazman vekili - 290.
- Halit Bey.** Çapanoğullarından - 332.
- Halit Bey, Yarbay, Albay (AKMANSÜ, 1884-1953).** 3. Kafkas Tümeni komutanı. T.B. M.M. üyesi - 85, 86, 87, 88, 488, 620.
- Halit Bey, Yarbay, Paşa (Tümgeneral, 1883-1925).** 3., 9. Kafkas tümeni komutanı T. B.M.M. üyesi (Deli Halit Paşa diye bilinir; ailesinin soyadı: KARSIALAN) - 7, 34, 45, 115, 116, 137, 250, 352, 355, 586.
- halk** - 2, 3, 8, 12, 13, 14, 15, 18, 21, 22, 23, 24,

- 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 42, 43, 44, 45, 55, 58, 61, 66, 69, 72, 83, 85, 91, 93, 94, 105, 106, 113, 114, 116, 119, 123, 130, 139, 144, 146, 147, 169, 171, 178, 180, 182, 183, 184, 187, 188, 191, 201, 204, 205, 208, 214, 215, 216, 218, 220, 221, 222, 224, 227, 229, 235, 236, 238, 239, 249, 250, 254, 255, 259, 281, 294, 295, 300, 301, 305, 310, 311, 329, 333, 334, 344, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 358, 359, 360, 361, 364, 366, 372, 377, 378, 379, 382, 414, 421, 425, 439, 451, 452, 460, 461, 509, 511, 512, 514, 515, 517, 518, 519, 520, 522, 524, 530, 546, 549, 554, 577, 595, 596, 598, 599, 600, 602, 603, 612, 614, 616, 618, 620, 621, 627, 635, 638, 651, 654, 655; -hükümeti- 325, 356; -kuvvetleri- 335; -m canı, ırzı, malı, hakları - 104; -m özgürlüğü - 146, 147;
- Halk İştirakiyyun (Fırkası) Partisi.** 1920'de Ankara'da kurulan komünist partisi - 370.
- Halk Partisi (Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi).** 9 Eylül 1923'te kurulan siyasal parti - 321, 524, 525, 526, 583, 584, 585, 526, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 590, 591, 592, 593, 605, 608, 609, 610, 611, 616, 617, 620, 624, 640, 641, 644, 645, 650.
- Halk Zümresi (Halk Grubu).** 1. T.B.M.M. içindeki gruplardan - 436.
- halkçılık** - 641, 642, 644; -akımı - 440; -ilkesi - 440, 524; -izlencesi - 436.
- Halkçılık Programı.** Mustafa Kemal'in, sonradan bastırıldığı önerisi - 436.
- Hamdi Efendi.** Eskişehir kadısı - 210.
- Hamdi Efendi.** Damat Ferit kabinelerinde Evkaf Nazırı - 215.
- Hamdi, Manastırlı.** bak. **Manastırlı Hamdi Efendi**
- Hamdi Paşa.** bak. **Kiraz Hamdi Paşa** - 122, 145.
- Hamdullah Suphi Bey (TANRIÖVER,** 1886-1966). Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Hatip, yazar - 591.
- Hami Bey (İsmail, DANIŞMEND,** 1889-1967). Sivas Kongresi'nde Divan başkanlığı yazmanı. İstanbul'a dönüşünde konsolos. Tarihçi yazar - 76, 77, 79, 83.
- Hamidiye.** Eskişehir'de İsmetpaşa bucağı köyü - 426.
- Hamit Bey.** (1878-1928). Canik (Samsun) Mu-tasarıfı - 20, 39, 40, 41, 43, 45.
- Hamit Bey (HASANCAN, Kızılaycı,** 1870-1943). Ankara'nın İstanbul'daki temsilcilerinden. Son Osmanlı Meclisinde üye. Amasya protokollarının beşincisinde, Barış konferansına gönderilebilecek kurulda maliye uzmanı olarak gösterilen kişi de odur - 181, 248, 249, 431, 471, 472, 503.
- Haralambos.** Sohum'da toplanan Pontusçu çetelerin başı - 459.
- Harbiye.** bak. **Harbiye nazırlığı**
- Harbiye Dairesi.** Harbiye Nezareti birimlerinden - 37.
- Harbiye nazırı.** Savunma bakanı - 7, 18, 22, 36, 72, 92, 93, 95, 100, 129, 143, 144, 151, 152, 153, 156, 167, 168, 171, 172, 173, 175, 187, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 202, 203, 204, 207, 208, 211, 220, 228, 232, 239, 246, 248, 249, 252, 254, 255, 256, 257, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 272, 280, 286, 293, 311, 326, 464.
- Harbiye nazırlığı (nezareti)** - 18, 19, 26, 34, 35, 37, 51, 144, 145, 152, 167, 169, 171, 174, 180, 203, 205, 221, 248, 250, 251, 252, 255, 263, 269, 270, 278, 280, 285, 286, 290, 291, 292, 398, 299.
- Harbord (Tümgeneral James Guthrie,** 1866-1947). Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermeni konusunda Türkiye'ye gönderdiği kurulun başkanı - 124, 125.
- Harekât Şubesi.** Genelkurmayın plan, harekât, örgüt, seferberlik, eğitim vb. işlerine bakan birimi (şimdi: başkanlık) - 398.
- Hareket Ordusu.** İstanbul 13 Nisan (31 Mart) 1909'da patlak veren gerici ayaklanması üzerine Selânik'te İstanbul'a gelen ordu - 540.
- Hariciye nazırı, Hariciye nazırlığı.** Dışişleri bakanı, bakanlığı - 72, 180, 193, 255, 258, 292, -375. 421, 442.
- Harington, General.** İstanbul'da İtilâf kuvvetleri başkomutanı - 471, 472, 496, 506, 507.
- Harp Akademisi (Erkânıharbiye Mektebi)** - 555.
- Harp Okulu (Harbiye Mektebi)** - 534.
- Harput, Harput valisi (Ali Galip).** Elâzığ'ın ilçesi. Eski örgütte Elazığ, merkez sancağıdır - 84, 86, 87, 89, 91, 96, 98, 129, 358.
- Harşit.** Doğu Karadeniz bölgesinde akarsu - 361.
- Hart köyü olayı.** Gümüşhane'nin Bayburt il-

- çesine bağlı bucak. Şeyh Eşref ayaklanmasında geçer - 249, 250.
- Hasan.** İkinci Ordu komutanlığı şifre müdürü - 35.
- Hasan Bey (SAKA, 1886-1960).** Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Lozan Konferansı delegelerinden. Bakan. Başbakan (1947-1949) - 513, 576, 577, 633, 648.
- Hasan çavuş.** Adapazarı baskınında adı geçen Beslân'ın kardeşi - 187.
- Hasan Efendi.** Fetva emini. Ahmet Fevzi Paşa başkanlığındaki öğüt kurulunda - 205.
- Hasan Fehmi Bey (ATAÇ, 1879-1961).** Osmanlı ve T.B.M.M. üyesi. Maliye bakanı - 395, 574, 577.
- Hasan Lütfi.** Halife (Hilâfet) ordusunda levazım subayı - 331.
- HASANCAN, Hamit.** bak. **Hamit Bey**
- Hasankale.** Erzurum ilçelerinden; Pasinler - 7.
- Hasbi Efendi,** kadı. Sivas vali vekili - 20, 57.
- Hassa Ordusu.** Osmanlı devletinde, Sarayı korumakla yükümlü, İstanbul'daki 1. ordu. bak 1. Ordu
- hatim.** Kur'an'ı baştan sona okuyup bitirme - 313.
- Havas.** bak. **Türkiye-Havas-Royter ajansı**
- Havsa.** Edirne ilçelerinden - 363.
- Havza.** Samsun ilçelerinden - 13, 14, 16, 20, 23, 24.
- Hayatlı Bey,** rahmetli (1892-1926). Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanlardan. Temsilciler Kurulu yazmanı. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü - 189, 299, 382.
- Haydar Bey (Ali, YULUĞ, 1878- ?).** Bolu Mutasarrıfı - 187, 311.
- Haydar Bey.** Koçgiri Aşireti başkanlarından - 461.
- Haydar Bey (VANER, 1877-1954).** Konya, sonra Van valisi. T.B.M.M. Van üyesi - 21, 88, 143, 336, 364.
- hayın, hayın kuvvetler, hayımlık** - 114, 173, 183, 184, 185, 187, 192, 201, 209, 218, 221, 224, 225, 235, 302, 328, 378, 404, 417, 423, 440, 632, 656. bak. **yurt hayınlığı.**
- Haymana.** Ankara ilçelerinden - 388, 393.
- HAYIRLIOĞLU, Eyup Sabri.** bak. **Eyup Sabri Efendi**
- Hayrettin Bey,** Kurmay Yarbey. Halife (Hilâfet) Ordusu'nun İstanbul'daki kurmaylar kurulu başkanlarından - 330.
- Hayrettin Efendi, Üsteğmen.** Halife (Hilâfet) ordusun'dan - 331.
- Hayri, Kurmay Binbaşı.** Halife (Hilâfet) Ordusu Bolu kesimi komutanı - 330, 331.
- Hayri Bey.** Yeni Dünya gazetesinden - 393.
- Hazım Bey (Ebubekir, TEPEYRAN, 1863-1947).** Vali, T.B.M.M. üyesi Yazar - 591.
- Hendek.** Sakarya ilçelerinden - 311, 312, 328, 329, 343, 345.
- Henderson, Sir Nevil.** İngiltere olağanüstü Komiser vekili - 506.
- Henry, Binbaşı.** General Harington'dan Mustafa Kemal'e haber getirmek için İnebolu'ya gelen İngiliz subayı - 471, 472.
- "Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin..."** İsmet Paşa'nın, Lozan'dan Atatürk'e çektiği telgraftaki tümce - 576.
- Hereke.** Haydarpaşa-İzmit arasında İstanbulla yakın demiryolu istasyonu - 226, 232.
- hristiyan** - 1, 17, 19, 47, 69, 70, 71, 175, 178, 192, 202, 204, 220, 224, 229, 231, 300, 301, 421, 513; **-azımlıklar** - 1, 19, 47, 49, 190, 200; **-düşmanlığı** - 71; **-vali (İzmir)** - 425, 549; **-lık** - 521.
- Hırvat.** bak. **Sırp - Hırvat - Sloven devletleri**
- Hızır.** Kur'an ile Tevrat'ta geçen, başı sıkışanlara yetişen ölümsüz - 576.
- Hicaz.** Suudi Arabistan'da, Kızıldeniz kıyısında bölge - 518.
- Hidayet Bey.** Müşir Fuat Paşa'nın oğlu - 393.
- Hikmet Bey.** Asılan (maslup) Kâzım'ın kardeşi. Çerkez. Adapazarı olaylarında adı geçer - 188, 191, 192, 212, 213, 215, 216.
- Hikmet Bey.** Jandarma Alay komutanı. İzmit'te - 236.
- Hilâfet.** bak. **Halifelik**
- Hilâfet Ordusu.** bak. **Halife Ordusu**
- Hilmi Bey.** Jandarma Genel Komutan yardımcısı - 232.
- Hindistan** - 621; **-imparatoru** - 607; **-ın müslüman halkı** - 618; **Hint** - 518; **-li müslümanlar** (Türkiye'de İngiliz birliklerinde) - 43.
- hoca** - 249, 250, 271, 281; **-hoca efendiler** (Meclis'te) - 416, 505, 511.
- Hoca Esat Efendi (İLERİ, 1882- ?).** T. B.M.M. üyesi - 625.
- HOTİNLİ, Rauf Ahmet.** bak. **Rauf Ahmet Bey**
- hukuk** - 181, 386, 410, 411, 414, 522, 525.
- Hulâgu.** (1217-1265). İlhanlılar devleti kurucusu - 504.

Hulûsi Bey. T.B.M.M. üyesi - 449.

Hurrem Bey. Yarbay. 56. tümen komutanı - 16 334.

Husrev Bey (GEREDE, 1885-1962). Kurmay Binbaşı. Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanlardan. Osmalı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Berlin büyükelçisi - 23, 32,

Husrev Sami Bey (KIZILDOĞAN, 1884-1942). Asker. Sivas kongresinde seçilen Temsilciler Kurulu (Heyeti Temsiliye) ndan. T.B.M.M. üyesi. - 62,79.

hutbe. Belli zamanlarda camilerde okunan dinsel öğüt - 313,

hükümet hükümetler, 204, 325, 384, 386, 524; **-başkanı** - 387; **-biçimi** - 438, 515, 587, 592, 593, 599, 601, 612, 613, 641, 646; **-erki** - 167, 226; **-niteliğinde meclis** - 441.

Hükümet (Ankara). - 160, 162, 163, 321, 323, 335, 336, 337, 339, 340, 343, 345, 346, 348, 350, 355, 358, 361, 367, 370, 379, 389, 391, 392, 394, 395, 396, 399, 400, 401, 402, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 417, 419, 431, 432, 433, 434, 437, 439, 440, 445, 446, 455, 458, 462, 464, 465, 469, 474, 475, 484, 485, 494, 496, 497, 509, 523, 526, 544, 552, 561, 563, 564, 565, 569, 573, 575, 576, 582, 584, 589, 590, 591, 592, 594, 595, 596, 601, 604, 605, 608, 609, 611, 612, 613, 618, 619, 624, 625, 631, 632, 633, 635, 636, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 648, 652, 653; **-başkanı** - 321, 579; **-bunluğu** - 612; **-hükümetin dîni olamaz** - 523; **-hükümetin Meclisçe seçilmesi** - 583; **-hükümetin yönetim kolları** - 587.

Hükümet (İstanbul) - 1, 3, 8, 9, 20, 21, 22, 27, 32, 37, 39, 40, 41, 43, 45, 47, 49, 50, 53, 54, 55, 61, 65, 66, 67, 69, 73, 75, 85, 87, 92, 93, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 233, 234, 236, 237, 239, 243, 244, 246, 248, 250, 253,

254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 296, 297, 301, 304, 306, 311, 324, 327, 328, 334, 336, 337, 338, 343, 344, 345, 356, 372, 373, 374, 375, 376, 387, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 419, 422, 423, 442, 443, 444, 473, 476, 477, 500, 503, 504, 512, 548, 553, 554, 558, 559.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası. Daha çok İtilâfçılar biçiminde anıldığından, bak. İtilâf ve Hürriyet Fırkası - 18, 21.

Hüseyin (Hamdi). Trabzon Belediye başkanı - 110.

Hüseyin, İmam (kılıcı) (626?-680). Halife Ali'nin oğlu. Kutsal bilinen kılıcı İstanbul Topkapı Müzesi'nde Kutsal Emanetler arasındadır - 547.

Hüseyin Avni Bey (ULAŞ, 1887-1948). T.B.M.M. Erzurum üyesi - 349, 350, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 441, 465, 480, 481.

Hüseyin Baki (BAKİ, 1885-1949). T.B.M.M. Burdur üyesi - 244.

Hüseyin Bey (PEKTAŞ). Amasya protokollarının beşincisinde, Barış konferansına gönderilebilecek kurulda. Robert Kolej Türkçe öğretmeni - 181.

Hüseyin Cahit Bey (YALÇIN, 1875-1958). Gazeteci, Tanın gazetesi başyazarı. Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi-606, 641, 644.

Hüseyin Hüsnü. Bâbıali Müdürü - 148.

Hüseyin Kâzım Bey (Kadri, 1870-1934). Osmanlı Meclisi üyesi. Nazır. Sözlük yazarı - 244, 245, 248, 249, 271, 291, 386.

Hüseyin Rauf Bey (ORBAY). bak. Rauf Bey
Hüseyin Salahattin. bak. Salahattin Bey (KÖSEOĞLU)

Hüsnü. Trabzon Belediye üyesi - 119.

Hüsnü Paşa (Hüseyin). Hareket Ordusu komutanı - 540.

İlgın. Konya ilçelerinden - 328, 365.

İliça. Erzurum'a bağlı bucak - 57.

Irak. - 66, 67, 166, 217, 466, 489, 518, 519, 541, 542, 543, 547, 550, 551, 605.

ırk. - 27.

İslahat Grubu. I. T.B.M.M.'ndeki gruplardan biri (Yenileştirme Grubu) - 436.

İslahiye. Gaziantep ilçelerinden - 335.

Isparta. O günlerdeki yönetim düzenine göre, Konya'ya bağlı sancak - 432, 552.

Istrati. Trabzon'da, Yunanlılara karşı düzenlenen gösterilerle ilgili görüşmelere katılan Rum - 17.

İbrahim Bey (Hakkı, AKTAN, 1878-1938). Kastamonu valisi - 20, 118, 143.

İbrahim Bey, Çolak. bak. **Çolak İbrahim Bey**
İbrahim Bey, Yarbay. Simav dolayları komutanı - 332, 378.

İbrahim Ethem Bey. Samsun mutasarrıfı-40, 208.
İbrahim Ethem Efendi, cerrah. Hilâfet (Halife) Ordusundan - 331.

İbrahim Tali Bey (Dr., ÖNGÖREN, 1871-1952). Albay. Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanlardan. T.B.M.M. üyesi; genel müfettiş - 30, 42.

İbrahim Paşa, Müşir (Mareşal). Nurettin Paşa'nın babası - 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540.

İç ayaklanmalar. - 328, 329, 331, 332, 333, 341, 343, 344, 346, 347, 348, 364, 372, 372, 392, 406, 419, 461, 624, 651, 652, 653, 654 ayrıca bak. özellikle: **Adapazarı, Ali Galip Bey (ve Bedirhanlılar), Anzavur, Bozkır, Çerkez Etem, Çivril, Delibaş, Düzce, Erbaa, Hart, Kaman (Yeniban), Koçgiri, Konya, Millî, Yozgat, Zile** ayaklanma ve olayları; **Hali-fe Ordusu, Pontus olayı**

iç cephe - 408; **-işleri** - 604; **-örgüt** - 322; **-siyasa** - 631; **-yönetim** - 370.

İç Hizmet Tüzüğü - 483.

İçişleri bakanı, bakanlığı - 340, 342, 352, 353, 355, 363, 365, 369, 370, 371, 372, 399, 450, 462, 473, 580, 582, 583, 632, 635, 636.

İÇÖZ, Süleyman Sırrı. bak. **Süleyman Sırrı Bey (Yozgat milletvekili)**

İğdecik köyü. Dinar (Afyon) ilçesi yakınlarında - 393.

İhsan Bey, Topçu (ERYAVUZ, 1877-1947). T.B.M.M. üyesi, Bahriye Vekili - 162, 294, 395, 577, 634.

İhsan Paşa. bak. **Ali İhsan Paşa (SABİS)**
İkdam. Ahmet Cevdet'in 1894'te kurduğu, 1929'a değin yaşamış olan gazetesi (İstanbul) - 171.

İkinci başkan (Meclis). bak. **Büyük Millet Meclisi**

İkinci B.M.M. bak. **Büyük Millet Meclisi**

İkinci Gezici Kuvvet (Kuvayi Seyyare) - 332.
İkinci Grup T.B.M.M.nde Atatürk'le ve yandaşlarına karşı oluşan karşıcılar topluluğu - 464, 465, 485, 486, 624.

İkinci İnönü Savaşı, utkusu. Yunanlılarla yapılan savaşlardan, 23 Mart 1921'de başlayan Yunan saldırısını utkumuza çeviren 31 Mart / 1 Nisan savaşı. bak. **İnönü Savaşı**

2. **Kolordu komutanı** - 626.

İkinci Meclis. bak. **Büyük Millet Meclisi**
2. **Ordu komutanlığı.** Merkezi Konya'da - 487, 493, 585; **-Ordu Müfettişliği, Müfettişi** - 6, 35, 36, 123, 581, 623, 624, 627.

2. **Tümen.** İstanbul'a bağlı 13. **Kolordu'nun** Siirt'teki tümeni - 7, 427, 428, 429.

iktisadi girişimler, -işler - 432.

İktisadi menatıki nüfuz. bak. **Sömürme bölgeleri**

iktisat - 432, 458, 472, 477.

İktisat bakanı - 340, 587.

ilçe - 15, 45, 116, 270, 306.

ilerici - 650, 652, 653.

ilerleme - 655.

İlhak (katma). bak. **Reddi İlhak**

İlhami. Ahmet Fevzi Paşa başkanlığındaki öğüt kurulunda Yargıtay üyesi (İstanbul) - 205.

ilke - 8, 12, 18, 21, 47, 48, 50, 52, 64, 67, 81, 82, 93, 112, 142, 161, 165, 166, 170, 177, 178, 180, 198, 210, 214, 241, 251, 252, 257, 259, 261, 268, 273, 275, 279, 291, 302, 303, 309, 321, 324, 325, 354, 369, 374, 391, 397, 411, 412, 414, 415, 417, 433, 434, 435, 437, 438, 456, 471, 472, 473, 475, 476, 477, 512, 524, 525, 526, 532, 548, 600, 607, 612, 614, 620, 634, 638, 640, 544, 650.

ilkel topluluklar - 655.

ilköğretim - 635.

iller - 1, 17, 21, 23, 34, 44, 49, 63, 65, 71, 72, 85, 103, 106, 107, 109, 116, 119, 121, 125, 150, 154, 155, 175, 182, 191, 199, 207, 220, 241, 242, 274, 301, 305, 306, 414, 438, 455.

İlyas Bey. 15. Alay komutanı - 86, 87, 88, 89, 90, 91, 95, 96, 97, 98, 106.

İlyas Sami Bey (MUŞ, 1881- ?). T.B.M.M. Muş üyesi - 589.

İlyasbey. Bilecik yöresinde (Çerkez Tevfik'in yazısında geçen bu yer kesin olarak saptanamadı) - 378.

İlyasbeyoğlu (-zade) Ahmet Kemal Bey. Sivas'tan, Amasya'da bulunan Salih ve Mustafa Kemal Paşa'lara telgraf çekenlerden - 182, 183, 184.

İmadiye. Irak'ta Musul'un güneyinde kent - 550.

İmar ve İskân Bakanlığı. bak. Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı - 633.

İmam Yahya. 1910'da Yemen'de ayaklanan kişi. Osmanlı devleti adına Ahmet İzzet Paşa ile görüşmelere girişmiştir - 540.

İmparator - 482, 483, 621.

İmrâli. Marmara'da bir ada - 51.

İmroz. Çanakkale ilçelerinden bir ada. bak. Gökçeada

İNANÇ, Kâzım. bak. Diyarbakırlı Kâzım Paşa inatçı bir duman. Tefrik Fikret'in 'Sis' adlı şiirindeki, İstanbul'u saran duman (Sarmış yine âfakını bir dūd-i muannid) - 135.

İnceleme kurulu (Meclis'te) - 633.

İncili. Sakarya'nın Karasu ilçesi köylerinden. Şimdi ilçe merkezi - 374.

İnebolu. Kastamonu ilçelerinden, liman. Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'nun giriş kapısı niteliğinde idi - 118, 119, 121, 138, 198, 201, 373, 375, 376, 407, 459, 471, 472.

İnegöl. Bursa ilçelerinden - 367.

İngiliz, İngilizler. - 1, 5, 19, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 54, 57, 66, 69, 70, 71, 74, 82, 84, 86, 87, 89, 92, 96, 97, 98, 105, 108, 112, 115, 116, 117, 122, 171, 180, 190, 199, 200, 206, 213, 214, 218, 219, 232, 263, 265, 266, 268, 269, 280, 284, 285, 291, 294, 296, 297, 298, 299, 302, 307, 311, 337, 338, 341, 361, 375, 391, 465, 466, 471, 489, 490, 520, 541, 544, 557, 605; -Akdeniz Donanması - 284; -askerleri - 1; -basını - 82, 213; -binbaşısı - 84, 86, 87, 89, 96, 97; -birlikleri - 122, 202, 541, 542; -delegeleri - 577; -desteği - 5; -girişimi - 117; -güdümü - 77, 489; -hükümeti - 98; -işgüderi - 472; -kontrol subayı (Eskişehir'de) - 122; -komiseri (İstanbul) - 431; -koruyuculuğu - 15, 82; -kuvvetleri - 83, 199, 284, 506; -notası - 266; -ordusu - 98; -savaş gemisi - 506; -siyaset adamları - 69; -siyasi görevlileri - 219; -subayı - 218; -temsilcisi - 26, 117, 276, 286, 296; -torpidosu (zırhlı) - 471; -tutsakları - 431; tümeni - 96; -ulusu - 5.

İngiliz İbrahim. İzmit'te kıskırtıcı ve düzensiz olarak tanınmış biri - 187.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti. İngilizleri sevenler derneği anlamına, başta Sait Molla olmak üzere Türklerin İstanbul'da kurdukları zararlı bir dernek - 5, 20, 165, 180, 188, 190, 191, 200, 203, 212, 213, 214, 255.

İngiltere - 3, 5, 8, 9, 20, 21, 69, 70, 78, 80, 217, 290, 431, 471, 494, 496, 497, 553, 555, 567, 607, 624; -başbakanı - 496; -delegesi - 560; -devlet adamları - 431; -devleti - 275; -elçiliği - 290; -güdümü - 69; -hükümeti - 212, 213, 471, 624; -Krallığı - 618; -koruyuculuğu - 9, 21, 506; -Millet Meclisi - 302; -Olağanüstü Komiserliği, komiser vekilliği - 18, 506; -subayları - 555; -temsilcisi - 267, 275; -yardımı - 3; -nin müslüman tutsakları - 69.

İnoz. Edirne ilçelerinden Enez'in eski biçimde yazılmış adı - 177.

İnönü. Bilecik ili, Bozüyük ilçesine bağlı bucak - 406, 426.

İNÖNÜ, İsmet. bak. İsmet Bey, Paşa

İnönü Dayangası - 425, 445.

İnönü Meydan Savaşı. bak. İnönü Savaşı (İkinci)

İnönü Savaşı (Birinci). 6 ocak-9 / 10 Ocak 1921'de Yunanlılara karşı kazanılan savaş - 403, 458, 548.

İnönü Savaşı (İkinci). 23 Mart- 31 Mart / 1 Nisan 1921'de Yunanlılara karşı kazanılan savaş - 426, 427, 428, 432, 444, 445, 446, 455, 458, 548.

insancı bir devlet - 323.

insanlık - 81, 219; -insanlığın esenliği, dünyanın rahatlığı - 81.

irade. Padişah buyruğu - 383.

İradei Milliye. Mustafa Kemal'in Sivas'ta 14 Eylül 1919'da kurduğu gazete. Ankara'ya gelirken, Sivaslıların isteği üzerine orada bırakılmış, Ankara'da 10 Ocak 1920'de Hakimiyeti Milliye (Ulus) kurulmuştur. - 171, 203.

İran - 490, 518, 520.

İskenderiye. Mısır'da Nil ağzında liman kenti - 541.

İslahiye. bak. İslahiye

İslâm - 3, 177, 621; -birliği - 607; -derneği (gizli) - 652; -dini - 67, 522, 523; -dünyası - 200, 217, 269, 300, 304, 322, 423; -Hali-

- feliği, halifesi** - 524; **-hükümeti (bağımsız)** - 177; **-Şûrası** - 200; **-tarihi** - 504; **-ve Türk topluluğu** - 3; **-cılık** - 323.
- İslam Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi.** Kitap-
çık adı - 515, 528.
- İslâmköy.** Uşak'ın Banaz ilçesi köylerinden -
379.
- İsmail Ağa.** Gezici Kuvvetler (Kuvayi Seyya-
re)'de. bak. **Topal İsmail**
- İsmail Bey.** Milli Aşireti başkanlarından - 332.
- İsmail Fazıl Paşa.** (1856-1921). Asker. Osman-
lı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Nafia (Ba-
yındırlık) Vekili. Ali Fuat Cebesoy'un ba-
bası - 76, 77, 308.
- İsmail Hakkı Bey,** Yarbay. Dicle Grubu'nda,
sonradan Doğu cephesinde tümen komu-
tani - 489.
- İsmet Bey (EKER, 1877-1962).** T.B.M.M. ü-
yesi, başkan vekili - 593.
- İsmet Bey, Paşa.** (Mustafa, Orgeneral, İNÖ-
NÜ, 1884-1973). İstanbul'da İstihzaratı
Sulhiye (barış hazırlıkları) Komisyonu'n-
da; Harbiye Nezareti müsteşarı. Ankara'da
hükümette genelkurmay başkanı. T.
B.M.M. üyesi. Garp Cephesi komutanı.
Lozan Konferansı'nda Hariciye (Dışişleri)
vekilli olarak başdelege. Cumhuriyetten son-
ra başbakan, cumhurbaşkanı - 33, 144,
181, 285, 286, 288, 326, 327, 338, 339, 367,
368, 371, 372, 373, 377, 379, 381, 382, 383,
384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 394, 396,
398, 425, 426, 427, 430, 441, 442, 446, 487,
491, 497, 498, 499, 513, 526, 527, 545, 561,
562, 563, 564, 565, 566, 568, 569, 570, 571,
572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 581, 583,
586, 588, 592, 593, 595, 609, 610, 614, 615,
616, 617, 618, 619, 620, 625, 629, 630, 631,
633, 640, 644, 645, 648.
- İspanya** - 322, 518.
- İstanbul.** İl. O zamanki payitaht (başkent) - 1,
2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 13, 14, 15, 18, 22, 24, 25
26, 28, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
57, 58, 61, 63, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
75, 79, 80, 82, 85, 86, 87, 92, 93, 94, 100,
101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 112,
113, 114, 115, 117, 118, 119, 121, 122, 123,
124, 126, 127, 130, 131, 135, 136, 137, 138,
139, 140, 141, 144, 145, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 155, 164, 165, 168, 170, 172, 174,
175, 176, 177, 179, 180, 181, 183, 185, 187,
188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 197,
198, 199, 200, 201, 204, 206, 208, 209, 210,
211, 213, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 228,
229, 230, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 240,
242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250,
251, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266,
267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276,
277, 278, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 288,
289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298,
299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 309,
310, 311, 322, 324, 326, 327, 328, 329, 330,
331, 334, 336, 337, 338, 343, 344, 345, 350,
356, 362, 364, 372, 373, 374, 375, 376, 387,
395, 401, 402, 406, 407, 408, 409, 410, 411,
412, 413, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 431,
435, 437, 439, 441, 442, 443, 445, 456, 460,
461, 471, 472, 473, 474, 476, 477, 485, 494,
496, 499, 500, 502, 503, 504, 506, 507, 508,
509, 510, 511, 521, 516, 523, 529, 534, 535,
536, 537, 539, 540, 541, 543, 544, 551, 553,
560, 561, 567, 568, 575, 581, 582, 585, 588,
591, 595, 598, 599, 604, 608, 609, 610, 614,
617, 619, 624, 635, 637, 649, 652. **-belediye-
si** - 113; **-Boğazi** - 459; **-ile ilişki kesilmesi**
- 12, 103; **- kurulu** - 387; **-muhafız alayı**
- 230, 232, 234; **-örgütümüz** - 176, 191, 193,
195, 196, 211, 223, 224, 228, 233, 237, 238,
284, 295, 299; **-Polis Müdürü** 188; **-Telgraf
Başmüdürü, başmüdüğü** - 101, 374, 408;
-valisi - 635; **daki aydınlar** - 73; **daki bazı
kimselere mektup** - 25,
İstanbul. (Türkçe). Sait Molla'nın 1919'da
çıkardığı gazete - 212;
İstanbul'a geri çağrılışım (Atatürk) - 22.
istanbulin - Sivil memurların giymesi için re-
dingot yerine kabul edilmiş uzun ceket.
- 510.
istatistik - 72, 181.
İstelyanos Çorbacı. Gebze yakınlarında dağa
kaldırılan Rum zengini - 227, 230.
İstiklâl. İstanbul'da 1919'da çıkan gazete -
164.
İstiklâl Grubu. (Bağımsızlık Grubu). I.T.B.M.M.
ndeki gruplardan biri - 436.
İstiklâl Mahkemeleri. Asker kaçakları için
1920'de çıkarılan yasa ile kurulan, 31 Tem-
muz 1922'de yeni bir Kanun'la genişletilen
mahkemeler. - 327, 370, 378, 381, 390, 393,
452, 617, 653, 654, 655.

İstiklâlî tâmm. bak. Tam bağımsızlık
İstinaf Mahkemesi (Erzurum). 1924'te kaldırılan üst dereceli mahkemelerden - 356.
İstrati Efendi - 17. bak. **Polidisi**
İsveç - 82; - **grubu**. Demiryolu yapımı konusunda yardımı alınan grup - 81.
İsviçre - 217.
İşçi Ordusu - 75.
işgal (İstanbul) - 56, 171, 301, 303, 304, 305, 307
İşgal (Kahrolsun). bak. "Kahrolsun İşgal"
İşgal Kuvvetleri - 302, 304. 310.
İştîp. Yuğaslavya'da kent (Stip) - 330.
İtalya - 8, 69, 78, 217, 254, 267, 424, 431, 432, 496 497, 553, 555. -**delegesi, delegeleri**. - 557, 560. -**devlet adamları** - 431; -**dışişleri bakanı** - 52. **hükümeti** - 496; -**sermayesi** - 407; -**Türk İtalyan ortaklığı** - 432.
İtalyan, İtalyanlar - 1, 82, 276, 284, 302, 432, 471, 552; -**birlikleri** - 1; -**güdümü** - 215, -**koruyuculuğu** - 82, - **kuvvetleri** 284; -**Millet Meclisi** - 302; -**sömürme bölgesi** - 552; -**temsilcisi** - 303,304; -**Türk ortaklığı** (Eregli madenlerinde) - 432.
İtilaf Devletleri. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere- Fransa-İtalya'nın oluşturduğu küme - 1, 4, 15, 18, 19, 21, 37, 56, 57, 64, 101, 122, 124, 126, 188, 194, 199, 200, 201, 212, 238, 239, 252, 254, 255, 256, 257, 265, 268, 269, 272, 276, 280, 284, 286, 288, 289, 297, 301, 303, 304, 305, 336, 338, 408, 409, 410, 412, 413, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 432 433, 434, 443, 455, 465, 573, 475, 476, 477, 495, 496, 497, 499, 526, 527, 474, 548, 548, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 562, 563, 564, 564, 565, 567, 568, 569, 571, 573; -**askerleri**. bak. **İtilaf Devletleri** -**birlikleri** - 256; -**donanmaları** -1; -**kuvvetleri** - 8, 67, 122, 275, 286, 300, 471, 558; -**siyasi temsilcileri**- 120, 201, 212, 238, 252, 254, 302; -**subay ve memurları** - 126; -**Yüksek Kurulu** - 254.
İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti, Fırkası (Hürriyet ve İtilâf). İstanbul'da, özellikle İttihat ve Terakki karşıcılarını toplayan parti. 1911'de kurulmuş, 1913'te Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikastta kapatılmış; 1919'da yeniden kurularak Anadolu utkusu ile silinmiştir. - 5, 165, 175, 181, 184, 187, 188, 190, 195, 287.
İttifak devletleri. bak. **İtilâf Devletleri**

İttihat ve Terakki (Cemiyeti, Fırkası). İlk olarak 1889'da Osmanlı İttihat ve Terakki (bir süre: Terakki ve İttihat) Cemiyeti adı ile kurulan gizli siyasal örgüt, zaman zaman Avrupa'da çalıştı. 1908 devriminden sonra iktidara egemen oldu. 1918'de kendi kendini kapattı; yerine Taceddüt Fırkası kuruldu. Osmanlı devletinde siyasal özgürlüğü hazırlayan kuruluştur. - 161, 179, 301, 536, 537, 538, 539, 600; -**Hükümeti** - 139; -**çı, -çılık**. İttihat ve Terakki Fırkası, iktidarında özgürlüklere aykırı davranışları, ülkeyi soktuğu Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmamızdan dolayı karşıcılarca sürekli suçlandığı için; Kurtuluş Savaşı'na karşı olanlar, bu savaşı bir ittihatchilik dirilmesi olarak göstermek istemişleridir. - 63, 70, 130, 139, 163, 214, 215.
İzmir. İl. O günlerde Aydın ilinin merkezi - 1, 6, 13, 16, 17, 19, 21, 23, 24, 36, 69, 78, 82, 113, 158, 166, 180, 201, 239, 242, 254, 274, 277, 280, 281, 285, 286, 300, 311, 328, 334, 335, 337, 343, 344, 350, 373, 375, 392, 395, 407, 409, 424, 432, 444, 476, 477, 485, 494, 495, 496, 497, 498, 504, 515, 533, 543, 546, 549, 550, 552, 567, 587, 588, 617, 618, 619, 626, 646; -**cana kıyma girişimi** - 653; -**olayı, olayları** - 21, 36, 113, 201; -**işgali** - 1.
İzmit. İl merkezi (Kocaeli). O günlerde bağımsız sancak - 6, 32, 138, 139, 140, 186, 187, 223, 224, 225, 226, 227, 231, 232, 235, 236, 237, 301, 328, 329, 330, 331, 374, 425, 471, 478, 487, 490, 495, 497, 515, 523, 524, 551, 552,
İznik. Bursa ilçelerinden - 380, 403, 550; -**gölü**, Güney marmara bölgesinde, - 487,
İzzet Bey (1861-1920), Osmanlı Meclisi üyesi, Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyeti Temsiliye (Temsilciler Kurulu) den. I.T.B.M.-M.'ne seçilmiş, Ankara'ya ulaşmadan yolda öldürülmüştür - 48, 59, 107, 108.
İzzet Paşa. bak. **Ahmet İzzet Paşa (FURGAÇ)**
İzzettin Bey, Paşa (ÇALIŞLAR, Orgeneral, 1882-1951). 1. Kolordu komutanı. T.B. M.M. üyesi. Ordu müfettişi - 403, 404, 405, 626, 629.
Jandarma - 55, 60, 90, 91, 92, 93, 96, 118, 119, 120, 180, 208, 227, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 278, 294, 332, 364, 378, 388, 424, 425, 537, 549, 551, 555, 556; -**destekleme özel**

- birlikleri** - 555, 556; **-Genel Komutanlığı** - 180, 232; **-okulu** (Selânik) - 537.
- Japon Rıza Bey.** Kara Vasıf'ın bir telgrafında adı geçen (kimliği saptanamayan) bir kişi - 196.
- Japonya.** - 496, 553, 560.
- K. Sait Molla'nın** mektuplarında geçen gizlenmiş yer - 213.
- K.B. 81 / 1.** Sait Molla'nın mektuplarında geçen adı gizlenmiş kişi - 216.
- K.B.R. 15 / 1.** Sait Molla'nın mektuplarında geçen adı gizlenmiş kişi - 217.
- K.B.R. 87 / 4.** Sait Molla'nın mektuplarında geçen adı gizlenmiş kişi - 217.
- K.B.V 4 / 35.** Sait Molla'nın mektuplarında geçen adı gizlenmiş kişi - 234.
- K.D.S 93 / 1.** Sait Molla'nın mektuplarında geçen adı gizlenmiş kişi - 214.
- kabotaj.** Devletin deniz ticareti hakkının kendi gemilerine değgin olması. Bu hak 1 Temmuz 1926 günlü anlaşma ile elde edildiği için 1 Temmuz, Kabotaj bayramı olarak kutlanır - 564.
- kadı.** Osmanlılarda, adalet ve yargı yetkisi olan, bugünkü savcı ve yargıçların görevlerini yapan, şer'i (dinsel) ve örfi (âdetlerle ilgili) yasalara göre yargılayan kişi - 210.
- Kadı Ahmet Asım Efendi.** Kütahya mutasarrıf vekili. **Bak. Ahmet Asım Efendi**
- Kadıköy,** (Kadıköylü). İstanbul ilçelerinden; semt - 215, 264.
- kadın özgürlüğü** - 655.
- kadın efendi.** Padişahın kadınlarının biri öldüğü ya da gözden düştüğü zaman yerine gelen gedikli cariyeye denir. - 507.
- Kadınhan.** Konya ilçelerinden - 328, 365.
- Kadri.** Şeyh Sait ayaklanmasında (1925) Erğani'de ayaklanıcıların valiliğini kabul eden sonra asılan kişi - 651.
- kadro** - 6.
- Kafkas, Kafkasya, (Kafkas Cephesi, Kafkas Ordusu).** Karadeniz ile Hazer Denizi arasında, Sovyetler Birliği'nde bölge; sıra dağlar - 72, 124, 459, 560, 490, 541, 543; **-sınırı** - 550; **-Tümeni.** bak. 3., 5. ve 10. Tümenler.
- kaftan.** Çoğu ipekliden yapılmış uzun, hafif üstlük giysi. Burada Halife'nin giyeceği kafa - 509.
- "Kahrolsun işgal."** Damat Ferit Paşa kabinesinin düşmesi üzerine Sivas'ta halkın fener alayı düzenleyerek böyle bağırması, Dahiliye nazırı Damat Şerif Paşa'nın bunu doğru bulmayarak valiliğe yazı yazmasına neden olmuştur - 171.
- Kahire.** Mısır'ın başkenti - 546.
- Kâhta.** Adıyaman ilçelerinden - 89, 96.
- Kalamış.** İstanbul'un Anadolu yakasında kıyıda bir semt - 585.
- Kalecik.** Ankara ilçelerinden - 389, 397.
- Kaman köyü.** Sivas'ın Yıldızeli (eski adı: Yenihan) ilçesine bağlı köy - 331.
- Kâmil Paşa** (Mehmet, Kıbrıslı, 1832-1912). Eski sadrazamlardan - 205.
- kamu** - 112, 266, 345, 376, 412, 501, 517, 604, 654.
- kamuoyu.** Halkın düşüncesi kanısı - 4, 12, 81, 151, 166, 175, 184, 197, 198, 200, 204, 214, 217, 221, 236, 265, 273, 281, 304, 308, 350, 351, 376, 402, 420, 421, 422, 448, 456, 457, 477, 490, 500, 507, 515, 524, 561, 565, 584, 585, 596, 597, 598, 602, 609, 620, 624, 629, 632, 642, 654.
- Kâmuran Bey.** Bedirhanlılardan - 84, 85, 86, 87, 88.
- kan ve bulunç** - 656, 657.
- Kandıra.** Kocaeli ilçelerinden - 374.
- Kangal.** Sivas ilçelerinden - 89.
- KANSU,** Mazhar Müfit. bak. **Mazhar Müfit Bey**
- kapitülasyonlar.** Osmanlı İmparatorluğunun, 15. Yüzyıldan başlayarak, önce Fransa olmak üzere yabancı ülkelere verdiği ticaret ve hukuk ayrıcalıkları. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ce kaldırılmış, Sèvres Antlaşması'nda yenilenmiş, Lozan Konferansında ise kesinlikle ortadan silinmiştir - 69. bak. **ayrıcalık hakları**
- KAPLAN,** Rasih. bak. **Rasih Efendi**
- Kara Arslan.** Yahya Kaptan'la ilgili çetelerden birinin başı - 228.
- Kara Denetleme Komisyonu** (Sèvres'de) - 556.
- Kara Nazım.** Erbaa dolaylarında ayaklanan haydut - 332, 461.
- Kara Vasıf Bey** (1871-1931). Emekli Kurmay Albay. Sivas Kongresi Antep delegesi. Osmanlı Meclisi, T.B.M.M. üyesi. (ailesinin soyadı: Karakol Cemiyeti kurucularından olduğu için, **KARAKOL**) - 2, 53, 71, 73,

- 74, 75, 80, 135, 194, 195, 196, 199, 213, 223, 228, 229, 233, 234, 270, 287, 294, 462, 463, 465, 482, 483, 484, 486.
- Karaağaç.** Edirne'nin demiryolu istasyonu kesimi - 363, 549, 562, 563, 564, 565, 568, 569, 570.
- Karabiga.** Çanakkale'nin Biga ilçesinde bucağı - 202, 551.
- KARABEKİR, Kâzım.** bak. **Kâzım Karabekir Paşa**
- Karacabey.** Bursa ilçelerinden - 188, 209, 213, 218, 328, 341.
- Karahisar.** Eskişehir'in güney batısında - 446.
- Karacaeşhir.** Gezici Kuvvetler bölgesinde bir yerin adı - 377.
- Karadeniz, kıyıları** - 2, 4, 17, 24, 459, 460, 541, 550, 623; **-Ordusu Başkanı (Mîlne)** - 254, 256.
- Karadere ormanları.** Sakarya'nın Hendek bucağında(?) - 635.
- Karagömrük** - 238.
- Karahisar.** bak. **Afyonkarahisar**
- "Karakeçili".** Gezici Kuvvetler birliklerinden - 377.
- Karakol Cemiyeti(nin Teşkilâtı Umumiye Nizamnamesi, -Vezaifi Umumiye Talimatnamesi).** Önce Ermeni komitacılarına, sonra İstanbul işgal kuvvetlerine karşı kurulmuş, Anadolu'ya yardımcı dernek - 52, 53, 175, 307, 295.
- Karamağara.** Akdağmadeni'nde köy - 332.
- Karaman.** Konya ilçelerinden - 217, 328, 365.
- Karapınar.** Konya ilçelerinden - 365.
- Karataş (burnu).** Adana ilçelerinden - 549.
- KARAY, Refik Halit.** bak. **Refik Halit Bey Karesi.** Balıkesir yöresinin eski adı. O günlerde bağımsız sancak - 26, 198; **-Kurulu** - 198.
- KARGI, Yahya Galip.** bak. **Yahya Galip Bey Karma Komisyon.** İki ya da daha artık ülke temsilcilerinden kurulu komisyon. Burada soruşturma komisyonu - 254, 505.
- Kars.** İl - 200, 360, 585.
- Kars Antlaşması.** 13 Ekim 1921'de imzalanan bu antlaşma ile, Moskova Antlaşması'nın Kafkas devletleriyle ilgili yönleri yeniden görüşülerek saptandı. İmzalayan devletler: Türkiye ile Azerbaycan-Ermenistan-Gürcistan - 361.
- karşı akımlar, propagandalar** - 88. bak. **propaganda.**
- karşı saldırı** - 322.
- karşıcıl, karşıcılar, karşıcılık, karşıcıl yayınlar** - 208, 210, 223, 281, 289, 291, 312, 359, 370, 447, 462, 464, 465, 466, 469, 478, 484, 485, 486, 490, 492, 500, 504, 527, 528, 531, 532, 583, 583, 603, 604, 632, 633, 638, 639, 641, 646, 647, 649.
- Kartal.** İstanbul ilçelerinden - 226, 228, 230, 231, 237.
- Kasidedioğlu Ziya Molla.** Sait Molla'nın bir mektubunda adı geçer - 214.
- Kastamonu.** İl - 14, 20, 83, 102, 111, 114, 118, 119, 120, 121, 129, 143, 168, 169, 374, 431, 452, 488, 546, 620.
- katma (ilhak)** - 2.
- Kavak.** Samsun ilçelerinden - 37, 43.
- KAYA, Şükrü.** bak. **Şükrü Kaya Bey kaymakam** - 186, 187, 223, 225, 227, 229, 230, 231, 235, 312.
- Kayseri.** İl. O günlerde bağımsız sancak - 14, 208, 214, 216, 217, 239, 240, 552.
- Sivas-Turhal yolları** - 81.
- Kâzım, asılan (maslup).** Adapazarı'nda olay çıkaran Hikmet'in kardeşi - 188.
- Kâzım Bey.** bak. **Hüseyin Kâzım Bey**
- Kâzım Bey, Albay, Paşa (Mehmet, DİRİK, 1881-1941).** 3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı. Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanlardan. Cumhuriyetten sonra vali, İzmir valisi - 23, 32, 38, 42, 45, 73, 118, 338, 350, 351, 353, 355.
- Kâzım Bey, Albay, Paşa (ÖZALP, Orgeneral, 1882-1968).** 61. Tümen komutanı. Kolordu komutanı. T.B.M.M. üyesi. Milli Savunma bakanı, Cumhuriyetten sonra T. B.M.M. başkanı - 162, 174, 175, 202, 205, 206, 314, 334, 384, 385, 386, 394, 395, 398, 487, 491, 492, 499, 562, 566, 577, 586, 611, 619, 625, 633, 648.
- Kâzım Bey.** Vilâyatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi yönetim kurulunda - 46.
- Kâzım Karabekir Paşa (KARABEKİR, Orgeneral, 1882-1948).** 15. Kolordu komutanı. Doğu Cephesi komutanı. Ordu komutanı. T.B.M.M. üyesi. Cumhuriyetten sonra T. B.M.M. başkanı. Yazar - 7, 20, 32, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 57, 85, 106, 107, 108, 110,

- 114, 115, 116, 117, 136, 137, 138, 145, 159, 160, 161, 162, 163, 197, 199, 241, 242, 243, 281, 282, 283, 351, 352, 353, 354, 355, 358, 359, 360, 438, 439, 440, 441, 470, 499, 502,, 581, 585, 607, 622, 623, 624, 625, 628, 629, 630, 631, 642, 651, 652.
- Kâzım Paşa.** bak. **Kâzım Karabekir Paşa** (ayrıca **Kâzım Bey** olarak geçen **DİRİK**, **ÖZALP** için bak. **Kâzım Bey**)
- Kâzım Nami Bey**, **Yüzbaşı** (DURU, 1876-1967). Nurettin Paşa bölümünde adı geçr. Cumhuriyetten sonra T.B.M.M. üyesi. Eğitimci yazar - 538.
- Keçiören.** Ankara'nın semtlerinden, bucak - 500.
- Keldanlı.** bak. **Asurlu-Keldanlı çıkarları.**
- Keller** (Fevzipaşa) - **Diyarbakır demiryolu** - 81.
- Kemah.** Erzincan ilçelerinden - 88.
- Kemal.** Sait Molla'nın mektubunda adı geçr - 217.
- Kemal**, **Yüzbaşı.** Zonguldak'ta - 374.
- Kemal Bey**, **Binbaşı.** Askerî Nihayban Cemiyet'inden, **Halâskâr Grubundan** - 170.
- Kemal Bey**, **Topçu Binbaşı** (DOĞAN, General, 1879-1951). Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanlardan. Sivas'tan Çukurova bölgesine gönderilen subay. Cumhuriyetten sonra T.B.M.M. üyesi - 183, 202.
- Kemal Bey**, **Yarbay**, **Tümen komutanı.** bak. **Kemalettin Sami Paşa**
- Kemal Paşa.** İstanbul'da Jandarma Genel komutanı. Yüzelliliklerden - 208, 235.
- Kemalettin Paşa.** bak. **Kemalettin Sami Paşa**
- Kemalettin Sami Paşa** (Korgeneral, 1884-1934). 10. Kafkas Tümeni komutanı. Kolordu komutanı. Cumhuriyetten sonra T.B.M.M. üyesi, Berlin'de büyükelçi. İstanbul'da Tümen Komutanı **Kemal Bey** olarak geçen de odur. - 144, 268, 269, 543, 586, 589, 590.
- Kemalpaşa** (Nif). İzmir ilçelerinden - 495.
- Kemer iskelesi.** İzmir bölgesinde - 549.
- Kerbela.** Merkezi Irak'ta bölge vekent. Halife Ali'nin oğlu Hüseyin burada şehit edildiği için kutsallık kazanmıştır - 547.
- Kerim Paşa.** bak. **Abdülkerim Paşa**
- Keskin.** Ankara ilçelerinden - 216, 308.
- Keşan.** Edirne ilçelerinden - 362.
- Keşi Bey** (Ahmet). Dahiliye müsteşarı - 191, 207, 278, 279.
- Keven aşireti.** Malatya yöresinde bir aşiret - 97.
- Keyare dayangası.** Ali İhsan Paşa'nın anılarıyla ilgilidir. Musul güneyinde Dicle Grubu'nun tusak düşmesi nedeniyle adı geçen dayanga (mevzi) - 489.
- KEZRAK**, **Salih Hulûsi.** bak. **Salih Paşa** (Sadrazam)
- KILIÇ**, **Muzaffer.** bak. **Muzaffer Bey** (KILIÇ)
- Kılıç Ali Bey** (KILIÇ, 1889-1971). Maraş ve Antep yöresi Kuvayi Milliye komutanı. T.B.M.M. üyesi - 202, 331, 335, 384, 395, 396, 399, 400.
- kıral**, **kıral soyu**, **kırallar**, **kırallar imparatorlar.** bak. **kral**
- Kral Konstantin.** bak. **Konstantin**
- kırım** - 301.
- Kırım Savaşı.** Ruslara karşı Türkiye, İngiltere, Fransa ve Sardunya'nın yaptığı savaş (1853-1855) - 76.
41. **Tümen.** Konya'da, 12. Kolordu'ya bağlı - 6, 428, 429.
49. **Tümen.** Kırklareli bölgesinde, 1. Kolordu'ya bağlı - 362.
- Kırklareli.** İl. O günlerde Edirne'ye bağlı sancak (Kırkkilise) - 362, 476, 548.
43. **Alay.** - 489.
- Kırşehir.** İl. O günlerde Ankara'ya bağlı sancak - 308, 338.
- kırım**, **-ve haksızlık** - 46, 70, 180, 195, 201, 359, 427, 431, 557, 594. bak. **zulüm**
- Kızıl Hançer'ciler.** İstanbul'da zararlı bir dernek üyeleri - 165.
- Kızılay.** 1868'de kurulmuş, eski adı Hilâliahmer olan hayır kurumu - 431, 621.
- KIZILDOĞAN**, **Husrev Sami.** bak. **Husrev Sami Bey**
- Kızılhaç.** 1859'da kurulmuş, savaş kurbanlarına yardım kurumu. bak. **Yunan Kızılhaçı**
- Kızılırmak.** Zara yöresinde doğarak Karadeniz'e dökülen ırmak - 82.
- Kızılar.** Bolşevikler - 358.
- Kilikya.** Çukurova bölgesinin eski çağda adı - 177, 422.
- kiliseler** (Rum) - 460.
- Kiraz Hamdi Paşa** (Ahmet). Askerî Nihayban Cemiyeti'nden. Yüzelliliklerden - 170, 193.
- Kirmasti.** bak. **Mustafa Kemalpaşa**
- kişisel egemenlik** - 511, 518; **-dokunulmazlık** - 654.

Klematios, rahip. Amerikalı Rum göçmenlerden. İlk Pontus toplanti ocağını kuran - 459.

Kocaali komutanlığı - 408, 425.

Kocatepe. Dumlupınar yakınında. Atatürk'ün Büyük Taarruz'u yönettiği yer - 493, 494, 542, 545.

KOC, Mehmet Şükrü. bak. Mehmet Şükrü Bey

Koçgiri aşireti. 1921'de ayaklanan aşiret - 461.

Koçhisar. Ankara ilçelerinden - 328, 365.

kolağası. Eskiden, yüzbaşı ile binbaşı arasında bir askerî rütbe - 535.

kollayıcılık - 10.

kolluk - 176.

Kolordular. bak. Ordu.

Komiserler, olağanüstü. bak. Olaganüstü komiserler

Komisyon (Milletler Cemiyeti). Adalette ayrıcalık konusunda - 553, 554.

komite, gizemli ve korkunç bir komite. bak. Karakol Cemiyeti

komünist partisi - 370.

komutanlar, komutanlık - 6, 7, 8, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 22, 24, 25, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 43, 52, 53, 54, 57, 94, 95, 97, 98, 100, 102, 103, 105, 116, 121, 122, 123, 143, 144, 154, 156, 157, 174, 176, 179, 191, 193, 198, 205, 212, 216, 224, 251, 252, 268, 270, 282, 284, 289, 299, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 311, 333, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 347, 348, 350, 351, 353, 354, 359, 361, 362, 363, 364, 371, 384, 390, 392, 394, 399, 400, 402, 405, 427, 449, 462, 469, 481, 483, 484, 491, 492, 493, 495, 498, 545, 580, 609, 624, 626, 627, 628, 629, 630, 641, 642, 644; -komutanlık (nitelikleri) - 363, 490.

komutanların milletvekilliğine dönme sorunu, Kimi komutanların, aynı zamanda milletvekili oldukları için, birliklerini bırakıp Meclis'e dönmelerinden doğan bunalım (1924) - 623 - 63 1, 641, 646.

konferans. bak. Lozan Konferansı; Paris Konferansı

Konferans, Barış Antlaşması (Alman). Birinci Dünya Savaşı sonunda (1918) Versailles Antlaşması - 82.

Kongre -ler, - Kurulu, - merkezi. bak. Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi.

Konstantin, kral (1868-1923). Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanistan kralı - 407, 420.

konukçuluk (mihmandarlık). Resmi bir konuşun yanına katılan kişinin görevi - 534.

Konya. İl. - 1, 5, 6, 14, 17, 20, 35, 36, 43, 83, 103, 119, 123, 129, 138, 143, 144, 145, 174, 189, 191, 197, 203, 205, 208, 215, 216, 239, 251, 268, 270, 281, 300, 301, 310, 328, 333, 338, 364, 365, 371, 388, 397, 428, 432, 452, 490, 491, 492, 493, 540, 552, 581, 585, 589, 592, 623, 629; -Valisi ve Konya Bölgesi Komutanı (Nurettin Paşa) - 33.

"Konya". Refet Paşa'nın Halife Abdülmecit'e armağan ettiği at'ın adı - 516.

Konyar boyu. Nurettin Paşa'nın bağlı bulunduğu boy. Fatih'in Konya'dan Rumeli'ye yerleştirdiği topluluk - 533, 539.

koruyuculuk - 9, 10, 47.

KORAL, Mehmet Emin. bak. Emin Paşa

Kozan. Adana ilçelerinden. O günlerde sancak - 588, 634.

köprüler - 311, 312, 327.

Köprülülü Hamdi Bey. (?-1920). Akbaş cephaneliğini basan; Anzavur birliklerince şehit edilen ulusal kuvvetler kahramanı - 284, 285.

Köroğlu. Trabzon bölgesinde bir Rum çetesi nin adı - 461.

KÖSEOĞLU, Salâhattin. bak. Salâhattin Bey (3. Kolordu komutanı)

Kötek. Kars'ın Kağızman ilçesine bağlı köy - 359.

kötücüller - 656.

köy, köy yasası, köyler, köylüler - 17, 44, 69, 114, 121, 226, 230, 231, 232, 234, 250, 342, 344, 346, 378, 461.

kral - 482, 483, 600, 607 619, 621.

Kula. Manisa ilçelerinden - 16.

Kumbağı. Gelibolu yöresinde - 551.

kuponlar (Lozan'da). Hisse senetlerinin, esham ve tahvillerin taksitle ödenen, faiz getiren parçaları - 571, 573.

Kur'an. Müslümanların kutsal kitabı - 313.

kurban. Din buyruğunu ya da bir adağı yerine getirmek üzere kesilen hayvan - 313.

kurtuluş, kurtuluş yolları - 2, 6, 8, 9, 10, 63, 129, 157, 159, 160, 220, 260, 261, 262, 304, 313, 343, 354, 376, 379, 399, 466.

Kurtuluş Savaşı. 19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıkması ile başlayarak 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile sona eren savaşımız, 452, 516, 533, 547, 548, 602, 635, 640.

kurucu meclis, kurucu meclisler. Bir ülkede anayasayı yapmak üzere kurulan özel meclis - 305, 591, 600.

Kuruköy. Uşak yöresinde - 379.

Kurul. bak. **Temsilciler Kurulu** (Heyeti Temsiye)

kurullar (Lozan Konferansı'na gidecek). bak. **Lozan Konferansı**

kurullar. İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilen öğüt kurulları (heyet-i nasiha) - 205. bak. **öğüt kurulları.**

KURUTLUOĞLU, Müfit. bak. **Müfit Efendi, Hoca**

Kuşadası. Aydın ilçelerinden - 549.

Kuşçalı. Üsküdar ile Gebze arasında köy - 225.

kutlu kılıç. Halife Ali'nin oğlu Hüseyin'in kılıcı - 547; **-sakal** - 313.

kutsal -amaç - 38, 112, 130, 208; **-armağan** (gençliğe) - 656; **-ayaklanma** - 622; **-eşya** (Peygamber'in) - 506; **-sancak** - 313; **-Mekke ile Medine'nin kulu** - 509; **-savaşımız** - 485; **-ülkü** - 109.

Kütulamare. Irak'ta Dicle kıyısında kasaba - 533, 541, 542, 546.

kutup. Tasavvuf terimi. Bir tarikatın ulusu - 126.

kutuplar kutbu (Kutb ül-aktab). Tasavvuf terimi. Tanrı'nın kendisine güçleri elinde tutma yatkısı verdiği ermiş - 126, 128.

Kuvayi Milliye örgütleri. bak. **Ulusal Kuvvetler kuvvetler birliği.** Yasama ve yürütme yetkilerinin bir elde toplanması. Meclis hükümeti. T.B.M.M. Hükümeti'nin niteliği - 325.

Kuzey, Kuzey Cephesi, Kuzey Kolordusu - 334, 344, 429.

Küçük Ağa. Zile yöresinde ayaklananlardan - 332, 461.

Küçük Arslan, Arnavut. Yahya Kaptan olayında adı geçen bir çetenin başı - 227, 228, 229, 230, 231, 235.

Küçük Asya. Anadolu'nun bir adı - 475.

Küçük Hasan. Erbaa yöresinde ayaklanan haydut çetelerinden - 461.

Küçükköy. Dumlupınar'ın doğusunda - 404. **kültür** - 322, 458, 472.

Kürdistan (bağımsız). Parçalanmış Türkiye'de kurulmak istenen devletlerden - 15, 84, 85, 96, 100, 216, 425.

Kürt, Kürtler. Güneydoğu Anadolu'da Kürtçe konuşan bir boy - 5, 15, 60, 61, 71, 72, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 177, 216, 218, 529, 551, 552, 650; **-bayrağı** - 96; **-Cemiyeti.** bak. **Kürt Teali Cemiyeti; -lük akımı** - 391.

Kürt İsmail Ağa. Gezici Kuvvetler (Kuvayi Seyyare)den - 397.

Kürt Teali Cemiyeti. Merkezi İstanbul'da, zararlı bir dernek - 5, 216.

Kütahya. İl. O günlerde bağımsız sancak - 168, 174, 348, 365, 377, 382, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 428, 432, 477, 552, 588, 589, 592; **-Altıntaş dolayları** - 445.

Kütahya-Eskişehir savaşları. 10 Temmuz 1921'de Yunanlıların saldırısı ile başlayan, Türk birliklerinin geri çekilmesine neden olan, Sakarya Savaşı ile son bulan savaşlar - 446.

laik hükümet. Din'le dünya işlerini ayıran düzen - 524.

Laloğlu. Sarıkamış yöresinde bir yerin adı - 360.

Lapseki. Çanakkale ilçelerinden - 284.

Lâtime (köyü). bak. **Lûtime köyü**

Latinler. Dilleri Latin kökünden gelen Fransa, İtalya, İspanya gibi ülkeler halkları - 69.

Leon. Çanakkale'den telefon eden (Fransız?) - 337.

Lise. Sivas Kongresi'nin toplandığı lise - 61, 147.

Lloyd George (David, 1863-1945). Kurtuluş Savaşı sırasında İngiliz başbakanı. Savaş kazanılınca iktidardan düşmüştü - 5, 431, 496.

Londra. İngiltere'nin başkenti - 66, 67, 291, 296, 408, 410, 418, 421, 422, 424, 431, 433, 435, 456, 473.

Londra Konferansı. Ocak 1921'de yapılan Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra 21 Şubat-12 Mart arasında sonuçsuz toplantı - 407, 409, 410, 412, 413, 418, 419, 420, 421, 422, 424, 425, 431, 432, 433, 455, 456, 548.

Lord Curzon (George Nathaniel, 1859-1925). Lozan Konferansı'nda İngiliz başdelegesi olan Dışişleri Bakanı - 473, 474.

Lozan (Lausanne.) İsviçre'de kent - 499, 513, 532, 548, 549, 561, 562, 569, 572, 575, 576, 577, 578.

Lozan Antlaşması, Lozan Konferansı (Lozan görüşmeleri, Lozan Barış Antlaşması). Kurtuluş Savaşı sona erdikten sonra, 21 Kasım 1922- 4 Şubat 1923, 23 Nisan-24 Temmuz 1923 arasında toplanan Konferans sonunda, 24 Temmuz günü imzalanan barış antlaşması - 444, 499, 502, 503, 513, 514, 515, 526, 532, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 557, 559, 560, 561, 563, 564, 565, 567, 568, 569, 570, 571, 573, 575, 576, 578, 581, 582, 603.

Lütfi. Sivas Telgraf Başmüdürü - 183.

Lütfi Fikri Bey. (1872-1934). Hukukçu, politikacı, gazeteci - 604, 605.

Lütfiye (Lâtife ?) köyü. İzmit'te - 186.

Lüleburgaz. Kırklareli ilçelerinden - 294.

M.K.B. Sait Molla'nın mektuplarında geçen gizlenmiş kişi adı - 214.

M. Kemal. Mustafa Kemal. bak. **Mustafa Kemal**

Maarif Müdürü (Erzurum). bak. **Mitbat Bey Maarif nazırı.** Eğitim bakanı - 292.

Macaristan - 8.

Maclt Bey. Sivas Kongresi Alaşehir delegesi - 75.

Maçka. Trabzon ilçelerinden - 34.

Maden. Gümüşhanenin Bayburt ilçesine bağlı bucak - 332, 388.

Mağrip. Kuzey Batı Afrika ve İspanya'ya verilen ad - 518.

Mahir Sait Bey. Zeki Paşa başkanlığında kurulacağı söylenen kabinede nazır adayı - 193. **mahkeme** - 525, 653.

Mahmut Bey. Milli Aşireti başkanlarından - 332.

Mahmut Bey (Nedim 1880-1920). 20. Kolordu komutan vekili Bolu ve çevresi Komutanı. Hendek'te şehit (ailesinin soyadı: HENDEK) - 125, 126, 190, 251, 311, 312, 329, **Mahmut Esat Bey** (Dr. BOZKURT, 1892-1943) T.B.M.M. I-VII. dönemler üyesi. Ekonomi, Adalet bakanı, Profesör - 646, 647.

Makedonya. Balkan yarımadasının merkez kesiminde bölge - 72, 169, 535, 536, 537.

Maksut bey. Vilâyatı şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum şubesi yönetim kurulunda - 46.

"makûs talih". İkinci İnönü utkusu üzerine, Atatürk'ün çektiği tergrafta " . . . siz orada

yalnız düşmanı değil milletin makûs talihini de yendiniz" tümcesinin ünlü deyimi - 426.

Malatya. İl. O günlerde Elazığ (Harpüt) a bağlı sancak - 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98 106, 111, 129, 130, 143, 218, 310, 348,

maliye - 181, 274, 412, 458, 472, 525, 526, **Maliye Bakanı** - 292, 399, 573, 574, 577, 647, 648; **-hazinesi** - 618; **-komisyonu** - 477; **-kurulu.** - 557, 558, 559.

maliye nazırı - 292.

Malta - Akdeniz'de, o zaman İngiltere'ye bağlı bir ada. 1964'te bağımsızlığını aldı -297, 307, 431, 488, 489, 490, 507.

Malta sürgünleri. 1920'de açılan son Osmanlı Meclisini basan İngilizlerin, Akdeniz'deki Malta adasına sürdükleri, Ankara hükümetince kurtarılan asker ve devlet adamları - 180, 462.

Maltepe Atış Okulu (Endaht Mektebi). Maltepe, İstanbulun bir semtidir - 227,.

Mamahatun. Erzincan ilçelerinden, Tercan - 88, 91.

Manstr. Makedonya'da Yugoslavya kenti (Bitolji) Osmanlılar döneminde Türk kenti - 535, 539.

Manastır tepesi. İnebolu'da bir yer - 459.

Manastırlı Hamdi Efendi (MARTONALTI). İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 günü olayı Atatürke telgrafla haber veren memur - 298, 299, 300, 304,.

Manavgat. Antalya ilçelerinden - 365.

manda. Bağımsız olmayan ülkelerin geçici olarak başka bir devletin yönetimine bırakılması. bak. **Amerikan güdümü, İngiliz güdümü.**

Manisa. İl O günlerde Aydın'a bağlı sancak (Saruhan) - 13, 16, 17, 19, 24, 198, 404, 588, 592, 620.

Manyas, Manyas gölü. Balıkesir ilçelerinden; Marmara körfezinde bir göl - 187, 550.

Maraş İl O günlerde bağımsız sancak - 1, 91, 97, 202, 216, 223, 272, 275, 276, 278, 280, 281, 335; **-kurumu** - 277.

Mardin. İl. O günlerde Diyarbakır'a bağlı sancak - 7, 85, 549.

mareşal aşaması (Mustafa Kemal). 19.9.1921 günü Kanun'la verildi (Müşir = mareşal) - 495.

Marmara bölgesi. Marmara Denizi çevresi - 232, 342, 487, 495, 551, 585.

- Marshall**, General. Bağdat'ta İngiliz generali - 490.
- Mart 1921, Mart 1922 önerileri.** Bu iki tarihte Türkiye'ye yapılmış barış önerileri - 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560; bak. **Lozan Konferansı**
- Marten**, Dr. Merzifon'da Amerikan misyoneri - 218.
- MARTONALTI**, Manastırlı Hamdi. bak. **Manastırlı Hamdi Efendi**
- Matbaai Osmaniye.** Nurettin Paşa'nın yaşam-öyküsünün basıldığı basımevi. bak. **Osmanlı Basımevi**
- Mavri Mira kurulu** (Heyeti). İstanbul Patrikliğinde kurulan zararlı bir dernek - 1, 2.
- Mazhar Müfit Bey** (KANSU, 1873-1948). Vali Sivas Kongresi'nde seçilen Temsilciler Kurulu (Heyeti Temsiliye)nden. Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi (Mazhar Bey olarak da geçer) - 32, 143, 199, 283, 634.
- Mazhar Tevfik Bey.** Sinop mutasarrıfı - 119.
- Mecitözü.** Çorum ilçelerinden - 332.
- meclis** - 208, 209; **-başka bir meclis** - 470; **hükümeti-** 601; **-iki meclis** - 469; **-ikinci bir meclis** - 469; **-kurulu-** 310; **-uzmanlar meclisi** - 469.
- Meclis** (Ankara, T.B.M.M.) bak. **Büyük Millet Meclisi**
- Meclis** (Osmanlı, Meclisi Mebusan) - 44, 45, 49, 54, 72, 83, 103, 113, 142, 144, 146, 145, 149, 150, 155, 159, 160, 161, 168, 173, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 189, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 204, 210, 220, 222, 240, 243, 246, 247, 249, 253, 255, 258, 259, 260, 361, 262, 263, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 288, 289, 290, 291, 292, 297, 302, 303, 306, 307, 308, 309, 310, 350, 435, 437, 441, 554, 547, 558, 600.
- Medeni Kanun** - 655. bak. **Yurttaşlar yasası**
- medreseler.** İslâm ve Osmanlı eğitim düzeninin dinsel niteliği olan okullar - 620, 650. **-in kaldırılması,** 3 Mart 1924 günü kabul edilen bir Kanun'la öğretim birleştirilmiş, medreseler de tarihe karışmıştı - 525.
- Medine.** Suudi Arabistan'da, Hicaz bölgesinde kent - 509.
- Mehdi.** Kıyamet gününden önce gökten inerek insanları gönendirecek kişi - 250.
- Mehmet.** Trabzon Belediye üyesi - 110.
- Mehmet V.** (Reşat, 1844-1918). 35. osmanlı padişahı - 600.
- Mehmet,** Baytar Binbaşı. Malatya'da - 96.
- Mehmet Ali Bey.** Damat Ferit kabinesinde Dahiliye Nazırı. Yüzelliliklerden - 5, 175, 217, 291.
- Mehmet Avni.** Trabzon Belediye üyesi - 110.
- Mehmet Efendi** (Vasfi, Nuhzade, NUHOĞLU, 1875-1948). T.B.M.M.'nde Bolu üyesi - 588.
- Mehmet Galip Bey** (1865-1935). Trabzon valisi. Tarih yazarı - 84, 115, 129, 136, 137, 138, 143.
- Mehmet Hayri Efendi.** Hılâfet Ordusu'nda makinalı tüfek subayı - 331.
- Mehmet Nurettin.** Gebze kaymakamı - 231.
- Mehmet Salih.** Trabzon Belediye üyesi - 110.
- Mehmet Şefik Bey,** Albay (AKER, 1877-1964). 57. Tümen komutanı - 335.
- Mehmet Şükrü Bey** (KOÇ, 1887-1938). Sivas Kongresi ve T.B.M.M. Afyonkarahisar üyesi - 83, 342, 480.
- Mehmet Tevfik.** bak. **Çerkez Tevfik**
- Mekke.** Suudi Arabistan'ın Hicaz bölgesinde, Muhammed Peygamber'in doğduğu kent - 509.
- memleket.** bak. **yurt**
- memurlar** (sivil ve asker) - 93, 174.
- Menderes boyu, bölgesi.** Batı Anadolu da ırmağ, bölge - 425, 445, 446, 487.
- Menteşe.** Muğla'nın eski adı; Aydın iline bağlı sancak - 208.
- Meriç, Meriç hattı, sınırı.** Edirne ilçelerinden; Bulgaristan'dan çıkarak Türk-Yunan sınırını oluşturan, Ege Denizine dökülen akarsu - 177, 362, 497, 549.
- merkez komutanı** - 180.
- Merkez Ordusu.** Anadolu ortasında güvenliği sağlayacak kuvvetleri büyük bir komuta altında birleştirmeyi amaç edinen kuruluş - 462, 544.
- Mersin.** İçel'in merkezi. O günlerde sancak - 335, 365, 447, 504, 529.
- MERSİNLİ,** Cemal. bak. **Cemal Paşa** (Harbiye nazırı)
- Merzifon.** Amasya ilçelerinden - 1, 122, 130, 171, 459.
- Mesut Bey** (ÇANKAYA, 1887-1950). Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi yönetim kurulunda. T.B.M.M. üyesi - 46.

- Meşrutiyet.** 23 Temmuz (eski takvimle 10 Temmuz) 1908'de kurulan yeni rejim. 330, 533, 534, 535, 536, 540, 600, 607, 646, 647; -biçimi, yönetimi - 65, 66, 146, 149, 253, 273, 274, 538, 613.
- Metristepe.** İkinci İnönü Savaşı'nda geçer - 426.
- Mevlit.** 15. Yüzyıl ozanlarından Süleyman Çelebi (Dede)'nin ünlü dinsel şiiri - 313.
- Meydan istasyonu.** Konya'da - 365.
- mezhep** (ayrıcılıkları). Bir dinin, ayırdığı kollarından her biri - 27, 70, 181.
- Mısır** - 322, 504, 518, 519, 540, 541, 621,
- Midye - İnoz (Enez) çizgisi.** Midye, Kırklareli'nin Vize ilçesi bucağıdır - 177.
- Milen Hattı.** bak. Milne hattı
- millet.** bak. ulus
- Millet Meclisi.** bak. Büyük Millet Meclisi; Meclis (Osmanlı, Meclisi Mebusan)
- Milletler Cemiyeti** (Cemiyeti Akvam, League of Nations 1919'da, Birinci Dünya Savaşı'nın bir gereksinimesi olarak kurulmuş, İkinci Dünya Savaşı'nda işlevi kalmamış, 1947'de fiilen sona ermiş olan örgüt. Yerini bugünkü Birleşmiş Milletler (United Nations) örgütü almıştır - 72, 80, 425, 476, 496, 549, 550, 551, 552, 554, 555, 560.
- milletvekilleri** - 57, 58, 59, 103, 104, 117, 146, 159, 162, 179, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 204, 213, 232, 235, 236, 237, 240, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 255, 258, 259, 260, 263, 269, 270, 271, 272, 273, 283, 284, 287, 288, 299, 305, 306, 207, 208, 310, 312, 313, 336, 337, 342, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 356, 357, 359, 362, 369, 383, 387, 389, 390, 393, 394, 395, 402, 404, 416, 433, 438, 439, 441, 447, 449, 450, 462, 465, 469, 470, 479, 480, 488, 504, 505, 512, 513, 515, 528, 529, 530, 531, 532, 581, 582, 586, 589, 593, 598, 608, 614, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 631, 632, 633, 634, 636, 638, 640, 641, 645, 646, 647, 648, 654; -seçimi - 104, 146, 147, 152, 156, 163, 167, 168, 170, 175, 200, 204, 208, 213, 215, 223, 239, 247, 271, 306, 308, 310, 414, 469, 514, 525, 531, 532, 627, 628.
- Milli Ahrar (Fırkası).** 1919'da İstanbul'da kurulan, kimi üyeleri T.B.M.M.'ne katılan siyasal parti - 196.
- Milli Aşireti.** Güney'de bir aşiret - 332, 333.
- Milli Eğitim bakanı, bakanlığı** - 357, 620, 632, 635, 647.
- Milli Kongre.** 1918'de kurulan, 41 kuruluşun katıldığı ulusal grup - 196.
- Milli Savunma (Müdafaa-i Milliye) Bakanlığı, bakanı** - 327, 337, 340, 355, 368, 372, 399, 430, 431, 450, 451, 463, 464, 478, 487, 490, 491, 492, 499, 562, 586, 619, 622, 623, 628, 629, 630, 633, 635, 643, 644, 648; -Komisyonu - 642, 643, 644.
- Milli Talim ve Terbiye binası.** İstanbul'da - 298.
- Milli Türk (Fırkası).** İstanbul'da 1919'da kurulan siyasal parti - 196.
- Milne, General** (George Francis, Lord, Sir, 1866-1948). İngiliz Karadeniz Orduları Başkomutanı (Milen diye yazılarmış) - 83, 254, 255, 256, 257, 286, 293, 295. -Hattı. Kasım 1919'da General Milne'nin, Yunanlılar ve Türkler arasında son sınırı gösteren çizgisi - 341.
- minare.** - 313.
- mirmiran.** Osmanlılarda beylerbeyi, vali rütbesi - 423.
- Misakı Milli.** bak. Ulusal Ant. - 435.
- msyoner.** Hristiyanlıkta din yayıcısı - 67, 70.
- Mithat Bey.** Erzurum Maarif Müdürü - 356, 357, 358.
- mitingler.** bak. gösteriler
- Mombelli, General.** Mudanya Konferansı'nda İtalyan delege - 497.
- Mondros Ateşkes Anlaşması (Mütarekesi).** Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı devletinin, İtilâf devletleriyle Limni adasının Moudros limanında 30 Ekim 1918 günü imzaladığı bırakışma - 1, 6, 46, 130, 146, 172, 200, 221, 259, 274, 288, 301, 303, 311, 359, 423, 458, 459, 489, 548, 554, 577, 578, 585, 603.
- Morrison.** İngiliz siyasa adamı - 69.
- Moskova.** Rusya'nın başkenti - 340, 371, 376, 491, 501; -Kurulu. Moskova'ya gönderilen Türk kurulu - 340.
- Moskova Antlaşması.** 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan Türk-Rus dostluk antlaşması - 340, 361, 455.
- Muaviye.** (610?-680). Emevi saltanatının kurucusu - 417.
- Mudanya.** Bursa ilçelerinden - 16, 338, 341, 497.

- Mudanya Ateşkes Anlaşması, Mudanya Konferansı.** Kurtuluş Savaşı sonunda, İtilâf Devletleri asker temsilcileri ile Mudanya kentinde, 3-11 Ekim 1922 günlerinde toplanan Konferans'ta, 11 Ekim günü imzalanan, Trakya'nın Yunanlılarca boşaltılmasını sağlayan anlaşma - 497, 498, 499, 571.
- Mudurnu.** Bursa ilçelerinden; Sakarya'nın bir kolu olan akarsu - 311, 132.
- Muğla.** İl O günlere Menteşe sancağının merkezi - 432, 543, 552.
- Muhafazai Hukuk Cemiyeti.** Trabzon'da kurulmuş bir denek - 2.
- Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti.** Erzurum Mûdafaai Hukuk Heyeti'nin adı Kutsal Varlıkları Koruma Derneği anlamında değiştirilmiştir - 438.
- Muharrem Kararnamesi.** 1877-1878 Türk-Rus Savaşında mali sıkıntıya düşen Osmanlı devletinin borçları için 1881 yılı kasım ayında (Arap takvimi ile Muharrem ayında), Duyunu Umumiye (Genel Borçlar) idaresinin kurulmasını öngören karar - 567, 571.
- Muhipler Cemiyeti.** bak. İngiliz Muhipler Cemiyeti
- Muhittin Bey (KURTİŞ,** Tümgeneral, 1876-?) Trakya'da Tümen komutanı - 362, 363.
- Muhittin Paşa (1869-1926).** İstanbul'un Ankara'ya atadığı, Atatürk'ün kabul etmediği vali. Yüzelliliklerden. Refi Cevat Ulu-nay'ın babası - 83, 117, 118, 129, 143.
- Muhittin Paşa (AKYÜZ,** Tümgeneral, 1870-1940). Kastamonu vali ve komutanı. Cumhuriyetten sonra T.B.M.M. üyesi; büyükelçi - 546.
- Muhlis Paşa.** Nurettin Paşa bölümünde geçer. Yunan sınırında komutan - 539.
- Muhtar Bey (Ahmet, 1870-1934).** Osmanlı ve T.B.M.M. üyesi; büyükelçi - 399
- Muhtar Bey,** Mühendis (Ahmet, CİLLİ, 1871-1958). Amasya protokollarının beşincisinde, Barış konferansına gönderilebilecek kurulda bayındırlık uzmanı. Osmanlı ve T.B.M.M. üyesi. Bayındırlık bakanı - 181, 634.
- Musabeyoğlu Abbas.** Haymana'da adam*top-yan Van sığınaklarından - 393.
- muskacı.** Muska adı verilen, hastalıkları, sı-kıntıları yok ettiğine inanılan, üstte taşınan, yakılan, suda eritilip içilen yazılı kağıdı hazırlayan kimse - 655.
- Mustafa, Hoca (1866-1931).** T.B.M.M. Ankara üyesi (ailesinin soyadı: BEYMAN) - 505.
- Mustafa Abdülhalik Bey (RENDİ,** 1881-1957). T.B.M.M. üyesi, bakan. Cumhuriyetten sonra T.B.M.M. başkanı - 647.
- Mustafa Arif.** İstanbul'da Dahiliye Nazırı - 406, 407.
- Mustafakemalpaşa.** Bursa ilçelerinden. Kirmasti - 328, 341.
- Mustafa Kemal Paşa.** (Atatürk'ün adı bu biçimde daha çok yazıların altındaki imzada, ya da kendisine gelen yazıların başında görülür.) - 20, 21, 26, 28, 35, 38, 42, 45, 48, 51, 55, 56, 58, 60, 65, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 87, 89, 90, 95, 97, 99, 105, 108, 110, 112, 115, 120, 125, 127, 131, 135, 140, 143, 144, 145, 150, 151, 155, 156, 157, 158, 167, 169, 182, 183, 185, 186, 189, 191, 192, 199, 203, 205, 208, 212, 214, 215, 219, 222, 225, 226, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 240, 241, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 275, 279, 280, 282, 284, 285, 288, 289, 290, 292, 296, 297, 298, 300, 302, 303, 304, 306, 308, 309, 313, 314, 340, 352, 355, 382, 394, 298, 400, 408, 409, 410, 411, 412, 418, 419, 521, 422, 426, 427, 434, 443, 444, 448, 469, 470, 471, 472, 495, 510, 544, 568, 569, 571, 572, 573, 574, 650.
- Mustafa Necati Bey.** bak. Necati Bey (Maarif Vekili)
- Mustafa Sabri (1869-1954).** Damat Ferit kabinelerinde Şeyhülislâm. Yüzelliliklerden - 215, 281.
- Musul.** Irak'ta eyalet - 489, 490, 528, 550, 567.
- Muş.** İl. O günlerde Bitlis'e bağlı sancak - 529, 530, 552, 589.
- MUŞ,** İlyas Sami. bak. İlyas Sami Bey
- mutasarrıflar.** bak. valiler ve **mutasarrıflar** **mutasarrıflıklar** (bağımsız). bak. **sancaklar** - 13, 15, 17, 18, 20, 25, 32, 39, 40, 41, 186, 187.
- Mutasım (776?-842).** Abbasi halifesi - 504.
- Mutki Aşireti.** Bitlis'te aşiret - 48, 51, 59, 241.
- Muzaffer Bey (KILIÇ,** 1897-1959). Atatürk'ün yaveri; Samsun'a çıkanlardan. Cumhuriyetten sonra T.B.M.M. üyesi - 23.

Mübadele İmar ve İskân Bakanlğı. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulmuş bir bakanlık; sonradan kaldırılmıştır - 631, 632.

Müdafaai Hukuk Cemiyeti Temsilciler Kurulu. bak. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Temsilciler Kurulu

Müdafaai Hukuk Heyeti Trabzon Merkezi - 109.

Müdafaai Hukuk merkezleri. bak Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti merkezleri; -merkez kurulları.

Müdafaai Hukuk Zümresi. I.T.B.M.M.'deki gruplardan biri - 436.

Müdafaai Hukuku Milliye dernekleri (cemiyetleri) - 21, 37. bak. Anadolu ve Rumeli... müfettiş. bak. Ordu müfettişleri

"müfettişlik görevimin yetkileri" (Mustafa Kemal) - 7.

Müfit Efendi, Hoca (KURUTLUOĞLU, 1879-1958). T.B.M.M. Kırşehir üyesi - 338, 505.

müftü. Müslümanların din işlerine bakan, il ve ilçelerdeki görevli - 18, 189, 249.

Münir Bey (AKKAYA, 1871-1947). Erzurum valisi. Cumhuriyetten sonra T.B.M.M. üyesi - 20, 32, 33.

Münir Bey (Mehmet, ERTEGÜN, 1883-1944). Amasya protokollarının beşincisinde Barış konferansına gönderilebilecek kurulda. Bilecik buluşmasında İstanbul kurulunun hukuk danışmanı - 181, 386.

Münir Bey. Malatya'da Topçu Alay komutanı - 96.

müritler, müritlik. Tarikat öğrencileri, öğrenciliği - 650, 655.

Müslüman, müslümanlar - 3, 11, 43, 66, 67, 100, 130, 144, 146, 178, 188, 201, 204, 218, 276, 277, 285, 291, 301, 416, 423, 461, 506, 508, 509, 510, 517, 518, 519, 520, 555, 604, 622; -birliği - 521; -çoğunluğu - 146; -devleti, devletleri - 520, 521, 522; -(ve Türk) eğitim ve öğretimi - 66, 67; -halk - 3, 4, 12, 19, 26, 130, 144, 201, 358, 378, 618, 621; -köyler - 461; -Kürt halk - 218; -memleketleri - 518; -olmayan halk (azınlık) - 124, 178, 188, 204; -toplulukları - 518, 521; -tutsaklar - 69; -Türk hükümeti - 69; -uluslar - 518, 605; -lararası Halifelik danışma kurulu - 285, 289; -ların hakları - 4; -ların Halifesi - 506, 508, 509, 510; -lı-

ğının esenliği - 434; -lık, müslümanlık dünyası - 322, 435, 438, 509, 510, 511, 512, 515, 519, 521, 522, 523, 524, 530, 606, 620, 650, 651; -kamuoyu - 515; -kuralları - 517; -yapısı - 435.

Müstahkem mevki komutanı - 269.

Müttefik askerleri. İtilâf Devletleri askerleri - 19.

N.B.D. 285 / 3. Sait Molla'nın mektuplarında geçen gizlenmiş kişi adı - 212, 213.

N.B.D. 289 / 3. Sait Molla'nın mektuplarında geçen gizlenmiş kişi adı - 213.

N.B.D. 295 / 3. Sait Molla'nın mektuplarında geçen gizlenmiş kişi adı - 214.

N.B.S. 495 / 1. Sait Molla'nın mektuplarında geçen gizlenmiş kişi adı - 213, 215.

Naci Bey (ELDENİZ, Korgeneral, 1875-1948). Padişah yaveri. 7. Tümen komutanı. T.B.M.M. üyesi - 182, 183, 184.

Nadir Paşa (Ali). İzmir'de, Yunanlıların eline geçen 17. Tümen'in komutanı. Yüzelliliklerden - 334.

Nafia nazırı. Bayındırlık bakanı - 194, 292.

nafile ve gece namazları. bak. namaz

Nahit. Yüzbaşı. Yahya Kaptan'ın üzerine gönderilen subaylardan - 232.

Nail Efendi. Gebze'de Jandarma yüzbaşı. Yahya Kaptan olayında adı geçer - 227, 228, 230, 231, 238.

Naki. Koçgiri ayaklanmasına adı karışanlardan - 461.

Nakşi, nakşibendi şeyhleri. Nakşibendilik, İslâm tarikatlarının en sofu olanlarından biridir - 48, 51, 652.

Nallıhan. Ankara'nın ilçelerinden - 312, 328.

namaz. Müslümanların günde beş kez ibadeti - 651; -nafile ve gece namazları. Sevap için fazladan kılınan namazlar - 651.

Nasturi ayaklanması. Nasturilik, Bizanslı patrik Nestorius'un kurduğu bir tarikatın adıdır. Ayrıca Musul'da bir Hristiyan topluluğu. Ayaklanma, Hakkâri bölgesinde olmuştur - 624.

Nazım Bey (Hüseyin, AKYÜREK, 1869-1935). Adana eski valisi - 350.

Nazım Bey, Binbaşı, şehit (? -1921). Anzavur ayaklanmasında adı geçer - 329.

Nazım Bey (RESMOR, 1868-1935). T.B.M.M.

- Tokat üyesi. İçişleri bakanı. Halk İştirakiyyun Fırkası başkanı - 369, 370.
- Nazım Bey**, Yarbay. Selânik Merkez Komutanı. Nurettin Paşa bölümünde adı geçer - 536.
- Nazım Nazmi Bey**, Erzurumlu. Malatya'da - 348.
- Nazım Paşa**. Sait Molla'nın bir mektubunda adı geçer. (Hangi Nazım Paşa olduğu saptanamadı) - 213.
- Nazım Paşa** (Mustafa). Harbiye nazırı - 51.
- nazır**, **nazırlar**. Bakanlar - 142, 147, 154, 167, 168, 221, 245, 266, 270, 299, 387, 533.
- nazırlık**. - 130, 144, 150, 164, 187, 191, 193, 210, 221, 252, 442.
- Nazilli**. Aydın ilçelerinden - 24, 205, 206, 242, 314, 334, 341.
- Nazmi Bey**. Üsküdar Jandarma komutanı - 46.
- Necati Bey** (Mustafa, 1892-1929). T.B.M.M. üyesi. Adalet, Milli Eğitim bakanı - 588, 636, 647.
- Necati Bey** (Süleyman, GÜNERİ, 1892-1944). T.B.M.M. Erzurum üyesi, Albayrak gazetesini müdürü - 356, 357, 529.
- Necati Bey** (Kartal'da). bak. **Ahmet Necati Bey**
- Nedim Bey**. Nevşehir kaymakamı - 312.
- Neologos**. İstanbul'da çıkan Rumca gazete - 188.
- Nevres Bey**, Binbaşı. Askerî Nigehban Cemiyeti'nden - 171.
- Nevşehir**. İl. O günlerde ilçe - 281, 312.
- Nif**. bak. **Kemalpaşa**
- Nigehbancılar**. Askerî Nigehban Cemiyeti üyeleri - 165, 190, 202.
- Niğde**. İl. O günlerde bağımsız sancak - 6, 103, 111, 118, 138, 208, 239, 281, 312, 591.
- nisbi temsil**. Alınan oyların büyüklüğüne göre adaylar sıra ile milletvekili seçilirler - 194, 196, 274.
- Nizamettin Bey** (Nazif TEPEDELENLİOĞLU, 1901-1970). Gazeteci, yazar - 393.
- Noel**, Binbaşı (E.W.C. 1886- ?). Ali Galip olayında işbirliği yapan İngiliz subayı (Genellikle Novil biçiminde yazılmıştır) - 84, 95, 98, 99, 218.
- nota**. Diplomatik yazışmalarda en önemli tür - 213, 257, 264, 265, 266, 267, 268, 359, 361.
- Novil**, Binbaşı. bak. **Noel**
- NUHOĞLU**, Mehmet Vasfi. bak. **Mehmet Efendi (NUHOĞLU)**
- NUR**, Dr. Rıza. bak. **Rıza Nur Bey**
- Nurettin Bey**. İstanbul Polis müdürü - 203, 213.
- Nurettin Paşa** (Mehmet, Korgeneral, 1873-1932). Merkez Ordusu, 1. Ordu komutanı. T.B.M.M. üyesi (Sakallı adıyla da anılır. Babasının adını kullanarak Nurettin İbrahim imzası ile yazar) - 251, 252, 337, 338, 339, 340, 461, 462, 491, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 654.
- Nusaybin**. Mardin ilçelerinden - 490, 549.
- nüfus** - 74, 85, 104, 424, 425.
- Of**. Trabzon ilçelerinden - 2.
- OKDAY**, Ahmet Tevfik. bak. **Tevfik Paşa okul**, **okullar** - 513, 625.
- OKYAR**, Ali Fethi. bak. **Fethi Bey**
- Olaganüstü Komiserler**. İstanbul'un işgalinde, İtilâf devletlerinin komiserleri - 254, 256, 336.
- olaganüstü**. -kongre - 85; -meclis - 439; -tedbirler - 653, 654; -yetkiler - 479; -yetkili meclis - 305, 306, 307, 308.
- Oltu**. Erzurum ilçelerinden - 359.
- OMURTAK**, Salih. bak. **Salih Bey (OMURTAK)**
- onarım**. bak. **Yunan onarımı** - 569, 570; -parası - 565.
- Onarım ve Yerleştirme**. Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı - 631.
15. **alay**. Malatya'da - 86, 87, 88, 89, 95, 96, 98.
15. **Kolordu**. Merkezi Erzurum'da - 6, 7, 12, 14, 17, 20, 32, 38, 51, 52, 71, 85, 88, 91, 95, 97, 100, 101, 102, 103, 107, 110, 111, 114, 115, 116, 137, 144, 197, 202, 241, 242, 249, 296, 300, 359, 461.
15. **Tümen**. 3. Kolordu'ya bağlı; merkezi Samsun'da - 6, 310, 311.
11. **Tümen**. 20. Kolordu'ya bağlı, Niğde'de. Bayazıt'ta(?) - 67, 103, 138, 367, 428, 429, 489.
- 19 **Mayıs** - 1.
14. **Alay** - 489.
14. **kolordu**. İstanbul'a bağlı; karargâhu Bandırma'da - 6, 103, 239, 264, 299, 300, 313.
- on iki imam**. Alevilere göre, Tanrı'nın gönder-

- diği, peygamber niteliğinde on iki başkan - 250.
12. **Kolordu.** Karargâhı ile Konya'da - 6, 36, 72, 100, 103, 138, 144, 145, 197, 199, 205, 239, 251, 252, 300, 379, 381.
12. **Süvari Alayı.** - 87, 89, 90, 96.
12. **Tümen.** 15. Kolordu'ya bağlı; Hasankale doğusunda; sınırda - 7.
18. **alay** - 489.
10. **Kafkas Tümeni.** İstanbul'da - 6, 268, 269.
- ONURALP, Dr. Fikret,** bak. **Fikret Bey**
13. **alay** - 489.
13. **Kolordu.** Bağımsız; Diyarbakır bölgesinde - 7, 14, 17, 21, 43, 84, 85, 86, 88, 91, 95, 97, 100, 101, 102, 103, 105, 144, 145, 197, 300.
17. **Kolordu.** İzmir'de düşman elinde tutsak - 6, 334.
17. **Tümen.** Bursa'da - 103.
- ORBAY, Rauf.** bak. **Rauf Bey**
- ordu, ordularımız** - 1, 6, 8, 11, 12, 14, 22, 34, 35, 36, 37, 44, 51, 52, 53, 58, 80, 100, 104, 114, 121, 144, 145, 156, 169, 171, 176, 197, 207, 251, 252, 253, 255, 256, 311, 327, 328, 329, 335, 337, 343, 346, 348, 349, 351, 352, 353, 358, 359, 360, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 378, 379, 380, 382, 383, 386, 388, 394, 296, 399, 402, 403, 419, 424, 428, 430, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 474, 475, 478, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 490, 491, 492, 495, 496, 497, 514, 530, 534, 535, 536, 537, 546, 561, 577, 578, 581, 583, 603, 617, 622, 624, 627, 628, 629, 630, 635, 641, 642, 643, 644, 653, 654; -**ordu ile ilişki** - 12-15; -**ordu merkezleri** - 337; -**ordu müfettişlikleri** - 6, 7, 14, 17, 30, 36, 37, 50, 118, 123, 127, 145, 604, 630; -**ordu ve siyasa.** bak. **komutanların milletvekilliğine dönme sorunu**; -**orduları yönetme bilimi** - 428; -**ordumuzun çekilmesi** (Sakarya'da) - 446; -**ordumuzun durumu** - 6-7.
- Orhan Bey.** Amasya protokollarının beşincisinde, Barış konferansına gönderilebilecek yazı kurulunda - 181.
- Orhan Şemsettin Bey.** İstanbul'da P.T.T. genel müdürü - 374.
- ormanlar** - 635.
- Orta Anadolu** - 332, 459.
- Ortaçağ anlayışı** - 655.
- ortaklıklar, dokunca ödentisi** (Lozan'da) - 566, 567, 570.
- Osman Bey.** Albay. Kastamonu komutanı - 118 - 121.
- Osman Bey.** Yarbay. Kasap Osman. Konya ayaklanmasından - 365.
- Osman Bey, Yüzbaşı** (TUFAN, General). Kurtuluş Savaşı'nda güney cephelerinde Tufan Bey diye bilinir - 60, 185, 202, 335.
- Osman Efendi** (ÖZGEN, 1890-1943). T.B.-M.M. Rize üyesi - 531.
- Osman Nuri.** Dersim Mutasarrıfı. Bolu Mutasarrıfı olarak Yüzelliliklerden - 117.
- Osmaneli.** Bilecik ilçelerinden. (Lefke) - 388; -**köprüsü** - 327.
- Osmaniye.** Adana ilçelerinden - 549.
- Osmanlı, Osmanlılar** - 27, 69, 72, 254, 301, 302, 321, 421, 466; -**çağı** - 503; -**delegeleri** - 408; -**devlet adamları** - 422; -**egemenliği** - 10, 280, 303, 373, 419, 420, 506; -**Ermenileri** - 72; -**hükümdarları** - 513; -**hükümeti** - 11, 64, 254, 375, 408, 504, 553; -**illeri** - 301; -**ordusu** - 1, 346; -**padışahı** - 218; -**padışahlığı** - 504; -**soyu** - 10; -**tarihi** - 561; -**topluluğu** - 146; -**toprakları** - 146; -**ulusu** - 302, 303, 304; -**ülkesi, yurdu** - 2, 8, 9, 27, 65, 66, 98, 124, 166, 301, 313; -**yönetim, siyaseti** - 467.
- Osmanlı Bankası** - 1863'te kurulan İngiliz (şimdi Amerikan) bankası - 558.
- Osmanlı Basımevi** - 533.
- Osmanlı Devleti** - 1, 2, 5, 7, 9, 21, 79, 146, 161, 163, 166, 209, 256, 257, 259, 273, 275, 277, 286, 289, 291, 301, 302, 304, 322, 323, 324, 361, 421, 455, 500, 503, 513, 514, 578; -**İmparatorluğu** - 169, 456, 504, 558.
- Osmanoğulları** - 505, 613; -**ödenekleri.** bak. **Halifenin ödeneği**; -**soyu** - 606, 607, 620, 620, 621; -**nın yurt dışına çıkarılması.** 3 Mart 1924 günlü Kanun'la 4 Mart'ta yurt dışına çıkarılmışlardır - 621.
- OZANSOY, Faik Âli.** bak. **Faik Âli Bey**
- Ödemiş.** İzmir ilçelerinden - 24, 549.
- ödün** (Lozan Konferansı'nda) - 566, 568, 569, 571.
- öğretimin (eğitim ve öğretimin) birleştirilmesi.** 3 Mart 1924 günü çıkarılan bir yasa ile medreseler kapatılmış, bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır - 525.
- öğretmenler** - 181, 635.

öğüt kurulu. Çerkez Etem'e öğüt vermek üzere milletvekillerinden oluşmuş kurul - 396 - 400; **-kurulları** (Heyeti nasıha). 205 - (asker)- 364, 365.

ÖÇÜTÇÜ, Abdülkadir Kemali. bak. Abdülkadir Kemali Bey

Ömer Fevzi Bey. Kendisini Trabzon'dan Erzurum Kongresi'ne delege gönderten, sonra Balıkesir'de çıkardığı *İrşat* gazetesi ile ulusal savaşıma karşı gelen kişi. Yüzelliliklerden - 49.

Ömer Halis Bey (BIYIKTAY, 1883-1939). 20. Kolordu kurmay başkanı. Cumhuriyetten sonra İstanbul komutanı - 55.

Ömer Hulûsi Efendi. İstanbul'da Evkaf nazırı - 292.

Ömer Lûtfi Bey (ARGEŞO, 1879-1942). 23. Tümen komutanı. T.B.M.M. üyesi - 122, 174.

Ömer Mümtaz (1859-1925). Erzurum Kongresi'nde seçilen Temsilciler Kurulu (Heyeti Temsiliye)'nden. Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi (ailesinin soyadı: TANBİ) - 199.

önder - 32.

ÖNGÖREN, Dr. İbrahim Tali. bak. İbrahim Tali Bey

örgüt, örgütler, örgütlerimiz - 2, 4, 5, 7, 14, 15, 16, 18, 22, 30, 109, 138, 139, 142, 145, 146, 159, 160, 174, 175, 176, 178, 179, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 199, 202, 208, 209, 211, 214, 216, 217, 223, 224, 225, 228, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 245, 247, 257, 260, 281, 283, 284, 288, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 346, 365, 436, 437, 438, 459, 460, 514; **-kurulları, merkezleri** - 205.

ÖZALP, Kâzım. bak. Kâzım Bey (ÖZALP) **özel birlikler.** Barış önerilerinde, jandarmayı desteklemek üzere öngörülen birlikler - 424, 555, 556.

özel yönetim (İzmir'de, Yunanlıların) - 373, 425.

özerk bölgeler (Sèvres'de)- 552.

özerk ve yerinde yönetimler (muhtar mahalli idareler) - 74.

ÖZGEN, Osman. bak. Osman Efendi

özgür - 577; **-düşünce** - 535, 639; **-ce gelişim** - 71; **-özgürlük** - 423, 495, 535, 538, 539, 606; **-özgürlüksever** - 302, 303, 652; **-ve Meşrutiyet devrimi** - 538.

Özlük İşleri (Memurin) **Müdürlüğü** - 208, 221.

ÖZTRAK, Faik. bak. Faik Bey (ÖZTRAK)

Padişah - 1, 5, 8, 9, 11, 18, 21, 34, 35, 40, 45, 50, 63, 92, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 109, 111, 113, 114, 115, 125, 126, 127, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 140, 142, 157, 158, 170, 163, 166, 167, 179, 181, 182, 183, 184, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 197, 198, 200, 209, 213, 214, 216, 218, 219, 255, 258, 262, 278, 281, 286, 287, 288, 290, 291, 301, 310, 312, 313, 322, 324, 325, 327, 329, 345, 346, 370, 410, 411, 412, 414, 415, 416, 417, 419, 423, 441, 449, 473, 482, 383, 500, 502, 503, 506, 507, 515, 517, 533, 534, 536, 537, 581, 596, 600, 612, 614, 618, 638, 645; **-soyu** - 67, 412, 517, 605, 607, 619, 621; **-ve Halife.** bak. Halife; **-vekilli** - 324; **-yaverliği** - 182; **-a karşı ayaklanma** (hurucu ailes-sultan) - 327; **-çılar** - 613; **-ı Halifelikten ayırma** - 501, 502; **Padişahlığın kaldırılması.** Saltanat 1 Kasım 1922'de T.B.M.M.'nde kabul edilen bir kararla kaldırıldı - 500, 501, 502, 512, 525.

Padişahlık - 10, 49, 104, 146, 159, 177, 183, 200, 275, 289, 291, 301, 302, 313, 324, 338, 411, 415, 416, 417, 438, 440, 441, 500, 501, 502, 504, 505, 507, 508, 511, 514, 601, 612, 613, 638; **-Danışma Kurulu.** bak. Saltanat Şurası; **-Özel Kalem Başyazmanlığı** - 138.

Pangaltı. İstanbul'da semt - 626.

Papa. Hristiyan Katoliklerin başı - 421.

para işleri (Lozan Konferansı'nda) - 558, 643. **"...para vardır... yoktur..."** Atatürk'ün Meclis'te konuşmalarından - 482.

Parls. Fransa'nın başkenti - 20, 21, 73, 197, 199, 254, 336, 407, 408, 421, 422, 434, 473, 476, 535, 548.

Paris Barış Konferansı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı devleti ile yapılacak barışın koşullarını saptamak üzere kurulmuştur - 27, 82, 103, 125, 142, 146, 180, 197, 199, 213, 219, 254, 258, 269, 270, 301; **-teki Yüksek Kurul** - 254, 255, 356.

Paris Kongresi. Kırım Savaşı'ndan sonra toplanan kongre (1856) - 77.

parti - 5, 27, 44, 73, 79, 161, 165, 204, 247, 283, 289, 306, 370, 438, 439, 441, 652.

Parti (C.H.P.). (P. başkanı, -Genelbaşkanı, -kurulu, -Genel Yazmanı, -Grup Başkan-

- leği, -Grubu, -Meclisi, -Yönetim Kurulu, -Yönetim Kurulu Başkanı. bak. Cumhuriyet Halk Partisi) - 162, 532.
- parti, mezhep, ırk ayrılıkları - 27.
- Paşa köyü - Kartal'da - 230.
- Paşaeli. Trakya için Balkan Savaşı'ndan sonra kullanılan bir başka ad. bak. Trakya - Paşaeli Derneği
- Patrikhane, Patrikhaneler. Ortodoks ve Doğu kiliseleri başkanlıkları - 66, 69; -ayrıcalıkları - 66, 69, 554.
- Patriklik (İstanbul Rum Patrikliği) - 460.
- paytaht. Osmanlı devletinin başkenti İstanbul - 581.
- paylaşma (Türkiye'yi) - 78, 80, 82.
- Le Pays. Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkezinin Fransızca gazetesi - 4.
- Peel, Albay. Halep'teki İngiliz ordusu subaylarından; Malatya'ya gelen - 98.
- Pehlivan Ağa. Gezici Kuvvetler (Kuvayi Seyyare)'den - 380, 396.
- PEKER, Recep. bak. Recep Bey
- Pellé, General (Maurice César Joseph, 1863-1924) İstanbul'da Fransız Yüksek Komiseri - 496, 563.
- PEKTAŞ, Hüseyin. bak. Hüseyin Bey (Robert Kolej'den)
- Peygamber (Muhammed) - 313, 435, 506, 516, 524, 533, 547; -Hazretlerinin yüksek vekili. Halife'nin sıfatlarından 516; -vekili. Halifenin sıfatlarından - 516, 517, 524; -in Halifesi ve Kutsal Mekke ile Medine'nin kulu. Halife'nin sıfatlarından (Hadim-ül haemeyen -üş şerefeyn) - 510.
- Pichon (Stephen, 1857-1933). Fransa dışişleri bakanı (1917-1920) - 217.
- Podima-Kalikratya hattı. Çatalca hattından biraz ileride - 548.
- Polatlı. Ankara ilçelerinden - 393, 452.
- Polidis. Trabzon'da Yunanlılara karşı yapılacak gösteriler konusunda yapılan toplantıya katılan Rum - 17.
- polis - 120, 199, 203, 05, 208, 210, 213, 278, 357, 556.
- Polis Genel Müdürlüğü, - Müdürü - 144, 180, 208.
- Pontus, -Cemiyeti. -Çetecileri, -halkı, -hükümeti, -jandarması, -örgütleri, -sorunu; -Pontusçular. Karadeniz kıyılarında bir Rum devleti kurmak için yapılan girişimler, çetecilik vb. - 2, 4, 459, 460, 461.
- Pontus. 1919'da İstanbul'da Pontusçuluk adına yayıma giren gazete - 460.
- Porsuk suyu. Sakarya ırmağının kolu - 405.
- Posta ve Telgraf Müdürü, -Genel Müdürü (başmüdürü vb.) - 150, 239, 273. bak. Telgraf
- Postacı Nazım. Kaman'da ayaklanan haydut - 331.
- Pozantı. Adana ilçelerinden - 335.
- Prens Sabahattin (1877-1949). Müşir Zeki Paşa'nın kuracağı söylenen kabinede nazır adayı. Düşünür, yazar - 193.
- propaganda - 1, 3, 15, 26, 28, 55, 70, 81, 83, 85, 88, 98, 112, 124, 200, 214, 215, 216, 239, 249, 259, 362, 366, 367, 368, 370, 388, 393, 402, 420, 421, 459, 466, 492, 500, 532, 608 617.
- Ragıp Bey (SOYSAL, 1881-1947). Osmanlı Meclisi ile T.B.M.M. Kütahya üyesi - 592.
- Raif Efendi, Hoca (DİNÇ, 1874-1949). Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyeti Temsiliye (Temsilciler Kurulu)den. Osmanlı Meclisi ile T.B.M.M. Erzurum üyesi - 46, 48, 57, 58, 59, 60, 76, 108, 438, 440.
- Raka köyü. Malatya'da bir köy - 95, 96.
- Rasih Efendi (KAPLAN, 1883-1952). T.B.M.M. üyesi - 621.
- Rasim, Veteriner. Örgüt kurmak üzere Trakya'ya gönderileceği Kara Vasıf'ın yazısında bildirilen - 294.
- Rasim Bey (BAŞARA, 1882-1945). Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi - 57, 58.
- Raşit Bey. İstanbul'da Tevfik Paşa hükümetinde İaşe Nazırı - 407.
- Rattigan (Ratingan?). İngiliz işgüderi - 472.
- Rauf Ahmet Bey (HOTİNLİ, 1875- ?). Eski Basın genel müdürü, Dışişlerinden - 73, 194.
- Rauf Bey (Hüseyin, ORBAY, 1881-1967). Eski Bahriye Nazırı (Donanma bakanı). Osmanlı Meclisi üyesi. Sivas'ta seçilen Heyeti Temsiliye (Temsilciler Kurulu)den. T.B.M.M. üyesi. Nafia (Bayındırlık) Vekili, İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar kurulu) başkanı. Büyükelçi - 24, 25, 31, 32, 46, 48, 49, 59, 60, 62, 65, 71, 79, 80, 82, 83, 108, 159, 161, 170, 199, 237, 268, 269, 270, 271, 272, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 290, 291,

- 292, 294, 296, 297, 462, 463, 464, 465, 466, 486, 490, 491, 494, 497, 498, 500, 501, 502, 526, 531, 561, 562, 563, 565, 566, 568, 569, 570, 571, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 582, 583, 585, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 607, 608, 609, 610, 611, 613, 614, 615, 616, 617, 621, 623, 624, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 640, 645, 647, 650.
- Recep Bey (PEKER, 1889-1950).** Asker, T.B. M.M. başyazmanı. C.H.P. Genel yazmanı. T.B.M.M. üyesi. İçişleri, Bayındırlık, Savunma bakanı. Başbakan (1946-1947) - 162, 310, 588, 589, 632, 633, 636, 637, 638.
- Recep Zühtü Bey (SOYAK, 1893-1966).** 3. Kolordu yaveri takma adı ile geçer. Basımcı. T.B.M.M. üyesi - 89, 185, 393.
- Reddi İlhak Cemiyetli, cemiyetleri (dernekleri).** Yunanlıların İzmir'i işgalinden bir gün önce, Yunanistan'a katılmayı reddetmek üzere, bugün Bahribaba Parkı olan Yahudi Maşatlığı'nda gece yapılan toplantı; bu amaçla kurulan dernek, dernekler - 2, 21, 26, 37, 175; -ilkеси - 2; -Kongresi - 175.
- redingot.** Arkası yırtmaçlı, uzun, çift düğmeli ceket - 510.
- Refahiye.** Erzincan ilçelerinden - 328.
- Refet Bey.** Amasya protokollarının beşincisinde, barış konferansına gönderilecek kurulda istatistik uzmanı - 181.
- Refet Bey, Miralay (Albay), Paşa (BELE, Tümgeneral, 1881-1963).** Atatürk'e birlikte Samsun'a çıkanlardan. 3. Kolordu komutanı. Batı-Güney cephesi komutanı, Dahiliye (İçişleri), Müdafaai Milliye (Milli Savunma) bakanı. 1922 Ekiminde Doğu Trakya'yı teslim almakla görevli. T.B.M. M. hükümetinin İstanbul temsilcisi. T.B. M.M. üyesi - 6, 20, 25, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 51, 58, 61, 66, 77, 78, 123, 124, 144, 145, 175, 191, 205, 206, 207, 300, 303, 313, 314, 326, 330, 335, 365, 371, 372, 376, 393, 394, 396, 397, 398, 404, 405, 427, 428, 429, 430, 431, 450, 463, 464, 471, 472, 491, 498, 499, 500, 501, 502, 507, 508, 509, 510, 516, 581, 585, 607, 623, 624, 642, 646.
- Refi Cevat (ULUNAY, 1890-1968).** Gazeteci. Alemdar gazetesi başyazarı. İstanbul hükümetinin Ankara valisi Muhittin Paşa'nın oğlu. Yüzelliliklerden - 195.
- Refik, Kurmay Albay (Erkâniharp Miralay).** Askerlikten kovulma. Askeri Nigehban Cemiyeti'nden - 170.
- Refik, Kurmay Albay (Erkâniharp Miralay, Ahmet).** Hilâfet Ordusu (Halife Ordusu) kurmaylar kurulundan. Yüzelliliklerden - 330.
- Refik Bey (Mehmet).** Saraydan. Padişahın ödenek, mal ve mülklerine bakan Hazinei Hassa Müdürü. Yüzelliliklerden - 27.
- Refik Bey.** Adı Sait Molla'nın mektuplarında geçer. Bundan önceki Refik'lerden biri olabilir - 213.
- Refik Bey, Doktor (SAYDAM, 1882-1942).** Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanlardan. Cumhuriyet döneminde Sağlık, İçişleri bakanı. Başbakan (1939-1942) - 32.
- Refik Halit Bey (KARAY, 1888-1965).** İstanbul hükümetinin Posta Telgraf genel müdürü (Müdüri Umumi). Yazar, romancı. Yüzelliliklerden - 35, 36, 144, 150, 155.
- Reji (fabrikası).** Osmanlı döneminde bütün işletmesi ayrıcalığını üzerine alan yabancı şirket. Bu Fransız Şirketi 26 Şubat 1925 günlü Kanun'la İnhisarlar (Tekel) olarak devlete geçti - 459.
- Remzi Bey.** Sinop'ta Jandarma Tabur Komutanı; Mutasarrıf vekili - 119.
- RENDİ, Mustafa Abdülhalik, bak. Mustafa Abdülhalik Bey**
- resmi dil - 523.**
- Resmi Göçmenler Komisyonu - 1.**
- ".... resmi görev ve yetkiden ayrılmış olarak, yalnız ulusun sevgisine, cömertliğine ve yiğitliğine güvenerék"** Atatürk'ün, 8/9 Temmuz 1919 gecesi, askerlikten ayrılma kararından - 35.
- RESMOR, Nazım, bak. Nazım Bey (Tokat milletvekili, İçişleri bakanı)**
- Resülayn.** Bugün Urfa'da, Viranşehir ilçesine bağlı Ceylanpınar bucağı. Bir bölümü Suriye'nin Türkiye sınırında kent - 333.
- Reşat Hikmet Bey, Son Osmanlı Meclisi başkanı - 70, 73, 180, 271, 272.**
- Reşit Akif Paşa (Mustafa Salih, 1863-1920).** Atatürk'ün mektup yazdığı kişilerden. Ayan (senato) üyesi, Dahiliye Nazırı, Divan ozanı - 25.
- Reşit Bey.** Saruhan milletvekili. Çerkez Etem'in kardeşlerinden. Yüzelliliklerden - 308.

- Reşit Bey** (Ahmet, REY, 1870-1956). Eski Dahiliye Nazırı. Servetifünun yazınında H. Nazım takma adlı ozan - 290.
- Reşit Paşa**. Sivas valisi. (1868-1924). Bir süre milletvekilliği de yapmıştır - 29, 30, 31, 42, 55, 57, 58, 93, 95, 111, 143, 186.
- Reşit Sadi Bey**. Basılı raporda imzası olanlardan. Bu rapor, Amerikan güdümü ile ilgilidir - 73.
- Reşit Saffet Bey** (ATABİNEN, 1884-1965). Maliye eski özel kalem müdürü. Amasya protokollarının beşincisinde, barış konferansına gönderilebilecek kurulda adı geçer. Lozan Konferansı'nda yazman. T.B.M.M. üyesi. Yazar - 181.
- REY, Ahmet Reşit**. bak. **Reşit Bey**
- Rıza Bey** (Ali, 1871-1926). Osmanlı Meclisi ile T.B.M.M. Kırşehir üyesi - 308.
- Rıza Nur Bey, Dr.** (1878-1942). Osmanlı Meclisi ile T.B.M.M. üyesi. Eğitim, Sağlık bakanı. Lozan Konferansı'nda delege. Yazar - 357, 498, 513, 576, 577, 647.
- Rıza Paşa**. bak. **Ali Rıza Paşa (Sadrazam)**
- Rifat Bey**. Rafet Paşa'nın kardeşi yaveri - 516.
- Rifat Efendi** (BÖREKÇİ, 1860-1941). Ankara müftüsü. T.B.M.M. üyesi. Cumhuriyetten sonra Diyanet İşleri başkanı - 189.
- Rize, İl.** O günlerde Lazistan sancağı merkezi - 2, 351, 459, 530, 586, 588.
- RİZE, Ekrem**. bak. **Ekrem Bey** (Rize milletvekili)
- Robert Kolej** (Robert College). Amerikan kolejli. Yüksek bölümü bugün Boğaziçi Üniversitesi (İstanbul) - 181.
- Roma**. İtalya'nın başkenti - 424.
- Roma**, Batı ve Doğu (Bizans), Roma (imparatorlukları). 395'te ikiye bölündü - 322.
- Romanya** - 496.
- Royter**. bak. **Türkiye-Havas-Royter ruhum**. (burada bir tasavvuf deyimidir) - 134, 135.
- Rum, Rumlar**. Türkiye'de Yunan asıllı yurttaşlar - 1, 4, 17, 64, 175, 188, 199, 213, 227, 228, 229, 230, 232, 420, 425, 459, 460, 461, 476, 549; -Cumhuriyeti. Trabzon'da kurulması tasarlanan Rum devleti - 460; -çeteleri - 12; -göçmenler (Amerika) - 459; -kayseri (Bizans imparatoru) - 423; -komitecileri - 459; -köyleri (Karadeniz) 459; -Metropolidi (Yermanos) - 459, 460; -okulları - 2; -Patriği - 188, -Patrikliği (İstanbul) - 1, 460; -Pontus hükümeti. bak. **Pontus**. -topluluğu - 460.
- Rumeli**, Osmanlı devletinin Avrupa'daki topraklarına verilmiş ad - 22, 37, 108, 109, 157, 193, 242, 252, 278, 284, 299, 466, 496, 535, 540, 550, 551, 647.
- Rus, Ruslar**. - 3, 284, 550; -tüfek vb. - 284; -vapuru - 284.
- Rusya** - 284, 340, 376, 377, 455, 459, 497, 560.
- Ruşen Eşref Bey** (ÜNAYDIN, 1892-1959). T.B.M.M. üyesi. Yazar - 586.
- Rüstem**, (Ahmet, Alfred, 1862-1935). Eski Washington büyükelçisi. Sivas Kongresi, Osmanlı ve T.B.M.M. üyesi. Müslümanlığı kabul etmiş vezir Rüstem Paşa (Bilinski)'nin oğlu - 199.
- Rüştü Bey**, (Paşa, Tümgeneral, 1872-1926). 9. Tümen komutanı. T.B.M.M. üyesi. İzmir'de Atatürk'e yapılan suikasta karışmıştır. - 7, 116, 223, 226, 227, 228, 229, 231.
- Sabis, Ali İhsan**. bak. **Ali İhsan Paşa**
- Sabit Bey** (SAĞIROĞLU, 1881-1960). T.B.M.M. Erzincan üyesi - 582, 593, 590.
- Sabri**. (Hoca). bak. **Mustafa Sabri**
- Sadık** (çetesi). Alemdağı'nda. Yahya Kaptan olayı nedeniyle adı geçer - 228.
- Sadık Bey**, Miralay (1860-1940). Hürriyet ve İtilâf Fırkası başkanı. Yüzelliliklerden - 21, 42, 43, 74, 213.
- Sadrazam**. Osmanlı devletinde başbakan görevini gören kimse. II. Abdülhamid döneminde bir süre sadrazam yerine başvekil terimi kullanılmıştır - 20, 21, 27, 48, 67, 73, 85, 100, 101, 102, 110, 113, 114, 130, 135, 136, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 161, 167, 193, 194, 211, 213, 248, 253, 258, 265, 266, 267, 273, 274, 275, 278, 279, 280, 281, 286, 291, 292, 296, 408, 413, 420, 421, 422, 503; -sadrazamlar, sadrazamlık - 21, 39, 43, 100, 145, 146, 147, 148, 155, 268, 287, 290, 291, 401.
- Sadrettin Efendi**, Teğmen. Gezici Kuvvetler (Kuvayi Seyyare)den - 397.
- Sadullah Efendi**. Eski Bitlis milletvekili. Erzurum Kongresi'ne seçilen Temsilciler Kurulu (Heyeti Temsiliye)nden - 48, 59.

- Safa Bey.** İstanbul hükümetlerinin Hariciye (Dışişleri) nazırı - 292, 407.
- SAĞIROĞLU, Halet.** bak. **Halet Bey**
- SAĞIROĞLU, Sabit.** bak. **Sabit Bey**
- Sağlık bakanı** - 498.
- Sağlık Müdürlüğü** (Erzurum) - 357.
- Saip Bey, Ali.** bak. **Ali Saip Bey**
- Salt Molla.** Türkçe İstanbul gazetesi sahibi. İngiliz Muhipleri Cemiyeti kurucusu. Bir süre Adliye müsteşarı. Yüzelliliklerden - 5, 20, 28, 184, 188, 191, 192, 208, 209, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 237, 281.
- Salt Paşa.** İstanbul'dan Konya'ya 12. Kolordu komutanı olarak gönderilen - 138, 145.
- SAKA, Hasan.** bak. **Hasan Bey**
- sakal** (kutlu). Peygamber'in sakalından olduğu sanılan, camilerde özenle saklanan, inanlanlara öptürülen tüyler. Sakalı şerif - 313.
- Sakarya.** Afyon'un Bayat yaylasından doğan, Karadeniz'e dökülen ırmak - 444, 446, 453, 454, 455, 474.
- Sakarya Meydan Savaşı.** 23 Ağustos-13 Eylül 1921 günlerine yapılan savaş (Sakarya Savaşı, Sakarya Melhamei Kübrası, Sakarya utkusu). - 445, 453, 454, 455, 458, 462, 465, 466, 484, 487, 548.
- salâ.** Cuma namazına ya da cenaze namazına çağırarak için minarelerden okunan çağrı - 313.
- Salâhattin Bey** (Hüseyin, KÖSEOĞLU, 1882- ?). Harbiye Nezareti Harbiye Dairesi Başkanı. 3. Kolordu komutanı. T.B.M.M. Mersin üyesi. Çolak Salâhattin Bey olarak da geçer - 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 52, 56, 58, 61, 74, 197, 199, 310, 311, 447, 449, 465, 481, 482, 504, 529.
- Salâhattin Bey** (Mehmet, Albay). 12. Kolordu komutanı. - 36, 43, 72, 123.
- saldırı** (büyük). bak. **Büyük Saldırı**
- Salih.** Beşinci Amasya protokolunda, Barış konferansına gönderilebilecek yazı kuruluunda (OMURTAK olabilir?) - 181.
- Salih Bey** (BOZOK, 1881-1941). Atatürk'ün başyaveri. Cumhuriyetten sonra T.B.M. M. üyesi - 388.
- Salih Bey** - Çapanoğullarından - 332.
- Salih Bey** (OMURTAK, Orgeneral, 1889-1954). Harbiye Nezareti başyaveri. Ankara Genelkurmay Harekât Şubesi Müdürü. Cumhuriyetten sonra komutan; Genelkurmay Başkanı - 181, 204, 252, 254, 264, 269, 279, 280, 286, 291, 292, 398.
- Salih Efendi** (YEŞİLOĞLU, 1877-1954). T. B.M.M. Erzurum üyesi - 479.
- Salih Paşa** (Hulûsi KEZRAK, 1864-1939). Komutan, Ayan (senato) üyesi, Bahriye nazırı. Sadrazam - 169, 170, 176, 177, 181, 182, 183, 184, 193, 198, 200, 208, 211, 239, 263, 278, 290, 291, 292, 297, 311, 373, 374, 375, 376, 386, 387, 406, 407, 441, 442, 443, 445.
- Salihli, Salihli cephesi.** Manisa ilçelerinden - 205, 207, 265, 329, 334, 341, 549.
- Salim Bey, Doktor.** Erzurum merkez hekimi - 357.
- Saltanat Şurası** (Şûrayı Saltanat). Padişah'ın, yüksek memurlarıyla topladığı danışma meclisi - 20, 21, 423.
- salt çoğunluk** yarından bir artık oyla sağlanır. - 306.
- saltçı** (devlet, hükümet), **saltçılık.** Hiçbir koşula bağlı olmadan yönetme (mutlakiyet) 600, 641, 644, 646, 647.
- Sami Bey, şehit** (? -1920). 24. Tümen kurmay başkanı - 329.
- Samih Fethi Bey** (Turhan TAN, 1886-1939). Çorum mutaasarnfı. Turhan Tan adıyla yazar - 118.
- Samsun. İl.** O günlerde Canik sancağı merkezi - 1, 2, 6, 7, 10, 12, 13, 14, 16, 20, 25, 36, 39, 40, 42, 43, 57, 92, 118, 123, 130, 171, 198, 202, 206, 310, 311, 452, 459, 460, 465, 529.
- Samsun'a çıkış.** 19 Mayıs 1919 - 1.
- San'a.** Yemen'in başkenti - 540.
- sancak** (kutsal, sancakı şerif). Peygamber'in sancağı olarak bilinen, Topkapı Sarayı Müzesinde Kutsal Emanetler (Emanatı Mukaddese) arasında saklanan bayrak - 313.
- sancaklar** (bağımsız). Osmanlı devlet örgütünde il ile ilçe arasındaki ara örgüt. Liva adını da taşıy, yöneticilerine Mutasarnf denirdi. Bağımsız sancaklar, herhangi bir vilâyete bağlı olmayan sancaklardır - 49, 63, 103, 104, 116, 121, 150, 154, 155, 199, 208, 236, 237, 240, 274, 305, 308, 313, 314.
- sansür** (yabancı). İstanbul'un işgalinde yabancı devletlerin kurdıkları sansür - 150.
- Sapanca.** Sakarya ilçelerinden - 186, 374, 550.
- saray.** Padişah'ın oturduğu yapı. Daha çok,

- padışahlık simgesi olarak anılır - 22, 27, 32, 35, 102, 114, 137, 138, 143, 148, 193, 216, 290, 291, 292, 373, 512, 618, 619.
- Sarı Efe Edip.** Birlik komutanı. 1926'da Atatürk'e karşı düzenlenen suikasta karışmıştır - 388, 391, 392.
- Sarı Mehmet.** Gezici Kuvvetler (Kuvayi Seyyare)'den - 380.
- sarık** (Fatih'in sarığı gibi). Halife'nin saracağı sarık söz konusudur - 509.
- Sarıkaş.** Kars ilçelerinden - 360, 438, 629; -Laloğlu kesimi - 360.
- Sarıköy.** Eskişehir ili Mihalicçık ilçesi bucağı - 487.
- Saruhan** (kurulu). Manisa ve çevresinin eski adı. Bu çevrenin Müdafaa-i Hukuk kurulu 198 - 308.
- savaş** - 414, 448, 453, 463, 466, 467, 474, 481, 493, 498; (niteliği) 454.
- Savaş.** bak. Genel Savaş (Birinci Dünya Savaşı)
- savaş onarımları, zararları, ödencileri** - 477, 562; -vergisi - 358.
- savaş oyunları** (ordu) - 617, 619.
- savunma** - 144, 342, 343, 344, 364.
- savunma hatları** - 453.
- "savunma hattı yoktur..." (Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır; o sath bütün vatandır). Atatürk'ün, Sakarya savaşından önce saptadığı kural - 453.
- SAYDAM, Dr. Refik.** bak. Refik Bey (Dr.)
- seçim, seçimler.** bak. milletvekili seçimleri - 104, 146, 163; -bölgesi - 356; -yasası - 528, 531; -seçmeler - 530.
- Sedat Bey (DOĞRUEK).** Konya'ya, 12. Kolordu komutanı iken İstanbul'a Harbiye Nezareti'ne giden Salâhattin Bey'in yerine geldiği söylenen subay - 43.
- seferberlik.** Savaş hazırlığı - 345, 357, 359, 446.
- 8. Kolordu.** 1927'de Salih Paşa'nın (OMUR-TAK) komuta ettiği kolordu - 252.
- 8. Tümen** - 405, 427, 429.
- Selânik.** Yunanistan'ın Ege kıyısında büyük kenti. Atatürk'ün doğum yeri - 126, 127, 330, 534, 535, 536, 537, 538, 539.
- Selçuk Devleti.** 11.-13. yüzyıllarda yaşamış Türk devleti - 322.
- Selkisaray.** Dumlupınar yakınlarında - 429, 430.
- Selmanipâk.** Irak'ta bir yerin adı - 533, 541, 542.
- Senai, Topçu Yarbay.** Hilâfet Ordusu komutanlarından - 330.
- Senato** - 200, 311, 533.
- Serez.** Kuzey Yunanistan'da kent. Osmanlı imparatorluğunun eski kentlerinden - 536.
- "Serüven ve savaş zamanı artık geçmiştir." Halide Edip (-Adivar)'ın 10.8.1919'da Atatürk'e yazdığı mektuptan - 71; -serüven - 139; -ci - 93.
- Servet Bey** (Süleyman, ORKUN, 1881-1943). Eski Trabzon milletvekili. Erzurum Kongresi'nde seçilen Temsilciler Kurulu (Heyeti Temsiliye)'nden - 48, 59, 106, 107, 108, 110, 111, 137.
- Sèvres Antlaşması.** Osmanlı Devleti'nin 10 Ağustos 1920 günü Paris'te imzaladığı, Anadolu'nun kabul etmediği barış antlaşması - 408, 413, 418, 419, 420, 424, 425, 433, 443, 456, 458, 477, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 557, 559, 560, 561, 577, 578.
- Seydişehir.** Konya ilçelerinden - 328, 365.
- Seyit Abdülkadir Efendi** (1851-1925). Kürt Tcâli Cemiyeti kurucusu. Şeyh Sait ayaklanmasına karışmıştır - 213, 461.
- Seyit Bey** (1873- ?). Prof. Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Adalet bakanı - 25, 592, 620.
- Seyitgazi.** Eskişehir ilçelerinden - 466.
- seyyit.** Muhammed Peygamber'in torunu Hüseyin'in soyundan gelenlere verilen ad - 655.
- Sforza, Kont** (Carlo, 1872-1952). İtalyan diplomatı, devlet adamı. İstanbul'da Müttefik Yüksek Komiserler geçici üyesi. Dışişleri bakanı olmuştur - 424, 432.
- sınır** - 47, 67, 69, 70, 71, 74, 81, 103, 146, 177, 222, 255, 256, 258, 431, 466, 472, 496, 529, 530, 548, 549, 550.
- Sırp-Hırvat-Sloven devletleri.** Bugünkü Yugoslavya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bu üç öge ile birliğini sağlamış, bugünkü adını ise 1929'da almıştır. (Yugoslavya'da üç halk, üç bölge) - 496.
- Sırrı Bey** (BELLİOĞLU, 1876-1958). Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. İktisat bakanı. (Delege Sırrı Bey diye geçen de bu olmalıdır) - 230, 235, 236, 237.
- Sivas.** İl - 6, 15, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31; 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 52,

- 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 68, 72, 73, 75, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 121, 123, 124, 125, 127, 130, 139, 143, 144, 145, 147, 148, 151, 153, 155, 156, 158, 165, 168, 171, 173, 176, 181, 182, 183, 184, 185, 189, 192, 196, 197, 203, 204, 207, 208, 209, 212, 215, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 225, 227, 240, 241, 242, 243, 247, 262, 268, 270, 300, 305, 332, 432, 461, 462, 552, 579.
- Sivas Kongresi.** 4-11 Eylül 1919 günlerinde Sivas'ta toplanan kongre. Bu Kongre'nin en önemli kararı, doğu illerine adanmış olan Erzurum Kongresi'ni yaygın duruma getirerek, eylemin bütün ülkeyi kapsamasıdır. Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuku Milliye Cemiyeti adını alan yeni örgüt, sonra C.H.P.'ye ulanmıştır - 25, 41, 43, 44, 45, 49, 50, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 67, 71, 75, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 92, 97, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 117, 119, 122, 142, 145, 146, 148, 151, 173, 174, 177, 178, 179, 202, 221, 222, 241, 249, 258, 259, 261, 267, 369, 435.
- Siirt.** İl. O günlerde Bitlis'e bağlı sancak - 7, 59, 332, 620.
- Silâhlı Kuvvetler** - 555.
- Silifke.** İçel ilçelerinden. O günlerde İçel sancağı merkezi - 335.
- Simav.** Kütahya ilçelerinden - 379, 383, 388.
- Simav ve Bölgesi (Dolayları) Komutanlığı** - 378, 381, 382, 388.
- Sincar çölü.** Kuzey Mezopotamya'da Suriye çölü kuzeyinde - 490.
- Sinop.** İl. O günlerde Kastamonu'ya bağlı sancak - 18, 102, 119, 120, 342, 513.
- Siverek.** Urfa ilçelerinden. O günlerde Diyarbakır'a bağlı sancak - 88, 96, 97, 248, 333.
- sivil yönetici** - 19, 20, 103.
- Sivrihisar.** Eskişehir ilçelerinden - 24, 476.
- siyasal. -amaç** - 4; **-bağımsızlıklar** - 560; **-durum** - 363; **-eğitim** - 51; **-grup** - 370, 437; **-haklar** - 3; **-parti.** bak. **parti** - 370, 514, 515, 524, 525; **-tutsaklık** - 69; **-utku** - 561; **-üstünlük ve toplumsal denge** - 47; **-yönetimler** - 321, 322, 323;
- "Siz orada yalnız düşmanı değil, ulusun kara yazgısını da yendiniz."** - 426.
- Sloven.** bak. **Sırp-Hırvat-Sloven devletleri**
- Sohum.** Gürcistan Cumhuriyeti'nin Karadeniz kıyısında limanı (Sukhumi) - 459.
- Solly Flood.** Eskişehir'de İngiliz generali. (Sallikled, Sally Clade biçiminde yazılmıştır). bak. **Flood, Solly**
- Soma.** Manisa ilçelerinden - 334, 341.
- Son Telgraf.** İstanbul'da 1924'te çıkmaya başlayan gazete - 624.
- sonsuz yaşayacak devlet, sonsuz ulus** - 79.
- Sorgun.** Yozgat ilçelerinden - 332.
- Soruşturma Komisyonu.** bak. **Karma Komisyon sosyalist, sosyalistler** - 195.
- soy ve din ayrılığı (ayrımı)** - 104.
- SOYAK, Recep Zühtü.** bak. **Recep Zühtü Bey**
- SOYDEMİR, Ahmet Zeki.** bak. **Zeki Bey**
- SOYSAL, Ragıp.** bak. **Ragıp Bey**
- sömürge** - 304.
- sömürme (nüfuz) bölgeleri.** Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı ülkesinde yenen devletlerin bölüştükleri bölgeler - 433, 552.
- SÖNMEZ, Talât.** bak. **Talât Bey**
- sözleşme (Bekir Sami Bey'in imzaladığı tutanaklar sözleşmesi)** - 431, 432.
- Sturton (?).** General Harington'dan Mustafa Kemal'e haber getiren subaylardan biri (Ştörton olarak yazılmıştır; ancak, eski harfli baskıda Latin harfleriyle Sturton olarak yazılıdır) - 471.
- Suat Bey (Ali).** İzmit mutasarrıfı - 139, 301.
- SUBAŞI, Yakup Şevki.** bak. **Şevki Paşa**
- subay ve erler** - 8, 16, 29, 31, 33, 52, 60, 84, 86, 87, 90, 92, 94, 98, 99, 118, 171, 179, 180, 184, 185, 187, 202, 206, 224, 232, 234, 239, 249, 250, 251, 252, 270, 285, 293, 310, 311, 329, 330, 335, 341, 342, 344, 348, 358, 360, 393, 394, 396, 404, 427, 498, 542, 545, 555, 556.
- suçlar, suçlular** - 156.
- Sudan.** Afrika'nın kuzeydoğusunda ülke - 518.
- Sulh ve Selâmet Cemiyeti, Fırkası.** 1919'da İstanbul'da kurulan partilerden (Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası) - 5, 26, 196 (Barış ve esenlik).
- sultan.** Osmanlı padişahı. Kadın ve kızlarına da bu ad verilir - 517.
- Sultan Hamit.** bak. **Abdülhamid II**
- Sultan Hanım.** bak. **Ulviye Sultan**
- Suphi Bey (1859- ?).** İstanbul hükümetince Konya'ya atanan vali - 189, 191, 203, 301.

Suphi Paşa, süvari. Hilâfet Ordusu komutanlarından - 330, 331.

Suriye - 66, 67, 69, 70, 79, 166, 217, 280, 322, 455, 518, 519, 530, 535, 540, 549, 551, 552, 605; **-Olaganüstü Komiseri** - 336.

Susurluk. Balıkesir ilçelerinden - 328.

Süleyman Askeri Bey. Tanınmış bir Osmanlı subayı (? -1914) - 541.

Süleyman Bey (BOŞANK, Boşnakzade, 1872-1949). Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti Erzurum Şubsi yönetim kurulunda. T.B.M.M. üyesi - 46.

Süleyman Necati (GÜNERİ). bak. Necati Bey (Erzurum milletvekili) - 529.

Süleymanpaşaoğlu(-zade) Ali Rıza Paşa. Nurettin Paşa bölümünde adı geçer - 535, 537.

Süleyman Sırrı Bey, rahmetli (1874-1925). T.B.M.M. üyesi. Bayındırlık bakanı - 648.

Süleyman Sırrı Bey (İÇÖZ, 1878-1963). Yozgat T.B.M.M. üyesi - 348.

Süleyman Şefik Paşa (1884- ?). Harbiye Nazırı. Hilâfet (Halife) Ordusu komutanı. Yüzelliliklerden - 92, 93, 95, 129, 130, 144, 150, 330.

Süreyya Bey (İbrahim, YİĞİT, 1880-1952). Sivas Kongresi Saruhan delegesi. Osmanlı ve T.B.M.M. üyesi - 32, 199.

Süreyya Paşa (1845-1894). Nurettin Paşa bölümünde adı geçer. II. Abdülhamid'in başyazmanlarından. Abit Süreyya'nın babası - 533.

Süvari Tümeni - 379, 380, 393, 405, 466, 487; **süvari alayı** - 85, 86, 88, 90, 91, 401; **Tugayı** - 401.

Şahinpaşaoğulları(-zadeler). Doğu ayaklanması sırasında Doğu illerinde dağıtılan bildirinin sahipleri - 652.

Şakir Paşa (? -1919). Harbiye Nazırı - 7.

şapka. 25 Kasım 1925'te kabul edilen bir Kanun'la fes yasaklanmış, şapka giyilmesi kabul edilmişti - 525, 650, 654.

Şarkat. Irak'ta (Şerkat) - 489.

Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti. bak. Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti - 64.

Şefik. Trabzon Belediye üyesi - 110.

Şefik. Kurmay Albay. Hilâfet Ordusu Kurmaylar Kurulunda - 330.

şehit - 547.

Şehzadebaşı Mızıka Karakolu. İstanbul'da Fatih ile Bayazıt arasındaki bu semtin karakolu, 16 Mart 1920 günü İngilizlerce basılmış, erler şehit edilmişti - 298.

Şekip Bey, Şekip Hakkı Bey. Halifenin başyaveri - 516, 517.

Şemsettin Bey (ŞENER). 12. Kolordu kurmay başkanı - 197, 199.

Şemsettinogulları - 182, 183, 186; **Şemsettin Sivası** (? -1597). Ünlü tasavvufçu - 182-183).

Şerafettin, Üsteğmen. Halife (Hilâfet) Ordusunda - 331.

Şeref Bey (Mehmet, AYKUT, 1874-1939). Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi - 271.

Şeriat iyesi. Şeriat: Kur'an ve hadislerle beliren İslâm kuralları ve hukuku - 250.

Şerif Bey (GÜRALP). Kastamonu Piyade Tabur komutanı - 120.

Şerif Paşa. bak. **Damat Mehmet Şerif Paşa Şevket Bey**, Albay. Galatalı. İstanbul'da Çanakkale Müstahkem Mevki komutanı - 144, 176, 194, 223, 228, 229, 233, 234, 269, 295.

Şevket Hanım. Yahya Kaptan'ın eşi - 238.

Şevket (Turgut Paşa, 1297 ? -1924). Harbiye Nazırı - 18.

Şevki Bey (BERKER, 1883- ?). Amasya protokollarının beşincisinde, Barış Konferansına gönderilebilecek kurulda. Büyük-elçi - 181.

Şevki Paşa (Yakup, SÜBAŞI, Orgeneral, 1876-1939). 2. Ordu komutanı. Askeri Şura üyesi - 487.

şeyh. Tarikatın, tekkenin başında bulunan. Tarikat büyüğü - 48, 51, 126, 182, 249, 250.

şeyh, dede, seyyit, çelebi, baba, emirler. Tarikatları kaldıran, tekkeleri kapatan 30 Kasım 1925 günlü Kanun'la bütün bu sanlar da tarihe karışmıştır - 655; **-şeyhler, müritlik** - 650, 652, 655; **-şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük**. 30 Kasım 1925'te tarikatları kaldıran Kanun'la kaldırılan eylemler - 655.

Şeyh Eşref. Hart'ta ayaklanan şeyh - 249, 250.

Şeyh Eyüp. 1925 Şeyh Sait ayaklanması başlarından - 652.

Şeyh Fevzi Efendi, Hacı. (1864- 1924). Nakşi

- şeyhi. Erzurum Kongresi'nde seçilen Temsilciler Kurulu (Heyeti Temsiliye)ndan. T.B.M.M. üyesi - 48, 59, 60, 108.
- Şeyh Muhsini Fani.** Hüseyin Kâzım (Kadri)ın takma adı - 246.
- Şeyh Recep Kâmil.** Sivaslı Şemsettin (Şemseddini Sıvasi) oğullarından. Sivas'tan Amasya'da Salih ve Mustafa Kemal paşalara telgraf çekenlerden - 182, 183, 184, 186.
- Şeyh Saffet Efendi (YETKİN, 1866-1950).** Osmanlı ve T.B.M.M. üyesi - 620.
- Şeyh Sait (? -1925).** Doğu ayaklanmasının başı. Ayaklanma bastırıldı, idam edildi - 651.
- Şeyhelvan dağı.** Musul'da (?) - 489.
- Şeyhülislâm.** Osmanlı devletinde, hükümette Sadrazamdan sonra yer alan din işleri üyesi - 292.
- şililik.** Halife Ali'yi ve çocuklarını, hakları yenmiş sayarak Sünnilerden ayrılan müslüman mezhebi - 249.
- Şile.** İstanbul ilçelerinden - 213.
- Şili.** Güney Amerika'da ülke - 641.
- Störton.** bak. Sturton
- Şuhut.** Afyon ilçelerinden - 493.
- Şükrü Bey.** Müşir Fuat Paşa'nın oğlu Hidayet'in arkadaşı - 393.
- Şükrü Hoca (İsmail, ÇELİKALAY, 1876-1950).** T.B.M.M. Afyon üyesi - 517, 519, 523, 524; -**Şükrü Hocalar** - 515, 518.
- Şükrü Kaya Bey (KAYA, 1883-1959).** T.B.M.M. üyesi. İçişleri Bakanı - 648.
- Şükrü Naili Bey, Paşa (GÖKBERK, Korge-neral, 1876-1936).** 3. Kolordu komutanı. T.B.M.M. üyesi - 363, 599, 626, 629.
- T.R. Sait Molla'nın** mektuplarında geçen, adı gizlenmiş bay - 213.
- Tahir Bey.** Adapazarı Kaymakamı - 186, 187, 225.
- Tahsin, Yüzbaşı.** Gezici Kuvvetler (Kuvayi Seyyare)de - 380.
- Tahsin (UZER, 1879-1938).** Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Genel müfettiş - 248, 249.
- taht.** Hükümdar koltuğu, orunu - 503.
- Takrirî Sükûn Yasası.** Şeyh Sait ayaklanması üzerine, 4 Mart 1925'te çıkarılan önlem yasası - 653, 654, 655.
- Talât Bey (SÖNMEZ, 1875-1950).** Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi - 589.
- Talostan (Talüstan ?) Bey.** Adapazarı'nda Ak-yazı yöresinde ayaklanıcılardan - 186.
- tam bağımsızlık (istiklâl-i tâmm).** Söylev'in çeşitli yerlerinde geçen bu deyim, özellikle, Franklin-Bouillon'la yaptığı konuşmada genişçe anlatılmıştır: siyasa, maliye, iktisat, adalet, askerlik, kültür... alanlarında - 9, 10, 21, 65, 66, 67, 76, 78, 80, 338, 410, 424, 433, 439, 457, 458, 463, 471, 472.
- tam özgürlük.** Atatürk'ün, Franklin-Bouillon'la görüşmesinde geçen - 458.
- tampon devlet.** Güçlü devletlerin arasında, tehlike oluşturmayacak küçük devletler yaratılması - 177.
- TAN, Turhan.** bak. Samih Fethi Bey
- Tanin.** İstanbul'da 1908-1925 arasında; ve 1947'ye değin bir süre çıkmış, Hüseyin Cahit Yalçın'ın gazetesi. Aynı adı taşıyan sonraki bir gazetenin sahipleri başka kimselerdir - 604, 605, 606, 615, 624, 640, 641, 644 649.
- Tanrı (Tanrı korusun, Tanrıya şükür, Tanrı yardımı) - 38, 41, 54, 78, 94, 112, 127, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 146, 157, 210, 241, 250, 259, 274, 275, 289, 294, 299, 303, 304, 313, 314, 402, 419, 423, 490, 516, 529, 545, 585, 594, 600, 601, 635, 641; -nın elçisi. Peygamber - 516; -nın eli... Fetih süresinin 10. âyetinden -135, -gölgesi. Halife -517;**
- TANRIÖVER, Hamedullah Suphi.** bak. Hamedullah Suphi Bey
- tarafsız devletler (dışişleri bakanları, millet meclisleri başkanları) - 302, 303; -lık - 139, 257.**
- Tarık, Üsteğmen.** 3. Tümen emir subayı - 116.
- tarım - 648.**
- Tarım bakanı, bakanlığı - 648.**
- Tarım Okulu (Ziraat Mektebi).** Ankara'da Mustafa Kemal'in karargâhı - 338.
- tarih - 3, 11, 41, 46, 48, 51, 54, 136, 141, 146, 181, 212, 237, 260, 277, 279, 288, 289, 303, 322, 323, 327, 344, 363, 370, 401, 403, 405, 410, 423, 426, 434, 435, 454, 457, 467, 490, 495, 508, 515, 545, 547, 561, 614, 616, 651, 656; -çi (İngiliz, Wells) - 520; -imiz - 432, 651; -sel an - 4, 116, 412; -anı, anılar - 25, 516, 593, 618; -başarı - 576; -değişiklik - 439; -fırsat - 410; -gerçek - 518; -görev - 411, 501, 576; -hak - 3, 4; -kimlik - 504;**

- üdev - 200; -sorumluluk - 278, 303, 418, 575; -yanılgı - 655.
- tarikât(lar).** İslâm'da, tutulan çeşitli yollara göre kurulan dinsel örgütler - 126; -ın kaldırılması - 655.
- Tarsus.** İçel ilçelerinden - 335.
- Tasarı Komisyonu** - 528.
- Tasviriefkâr.** İstanbul'da 1909'de kurulan, 1925'e değin çeşitli adlarla çıkan, Ebûzziya'ların gazetesi. bak. **Tevhidiefkâr** - 164, 222.
- Taşköprü.** Kastamonu ilçelerinden - 340, 461, 546.
- Taşancıl.** Gebze ilçesinde bucak. Yahya Kapitan'la ilgili - 231, 232, 235, 238.
- Tealli İslâm Cemiyeti.** İstanbul'da kurulmuş zararlı derneklerden. İslâm yükselme derneği anlamına - 5, 281, 312.
- Teftiş Kurulu Başkanlığı** - 244.
- TEK,** Ahmet Ferit. bak. **Ferit Bey**
- tek kişi egemenliği** - 600.
- Tekâlifî Milliye Emri** (Ulusal vergi buyruğu). 5 Ağustos 1921'de Başkomutan seçilen Mustafa Kemal'in savaş için vergi toplamak üzere yayımladığı on buyruk (7-8 Ağustos 1921) - 451.
- Tekirdağ.** İl. O günlerde Edirne'ye bağlı sancak (Tekfurdağı) - 362, 476, 548, 588.
- tekke ve zaviyeler.** Bir tarikata bağlı olanların toplantı yeri. Küçüklerine Zaviye denir - 126, 650.
- Tekkelerin kaldırılması.** 30 Kasım 1925'te kabul edilen Kanun'la tarikatlar kaldırılmış, tekke ve türbeler kapatılmıştı - 525, 655.
- teknik, sınai, iktisadi durum** - 81.
- teknik, sınai, iktisadi yardım** - 81, 82, 656.
- teknik, sınai ihtiyaçlar** - 178.
- telgraf** (Harbiye Telgrafhanesi) - 298, 299; -Telgraf ve Posta Genel Müdürü - 35, 144.
- telgrafçılar** - 13, 141, 300; -a teşekkür - 141, 300.
- Temel.** Trabzon Belediye üyesi - 110.
- temel haklar, ulusal egemenlik, kişisel dokümentizm** - 470, 514, 654.
- Temel Haklar Yarkurulu** - 415, 416.
- Le Temps.** Fransız gazetesi; 1861'de kuruldu - 217.
- Temsilciler Kurulu** (Heyeti Temsiliye, Erzurum, sonra Sivas, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin) - 47, 48, 49, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 72, 83, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 123, 124, 125, 127, 131, 136, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 179, 182, 183, 184, 190, 191, 192, 193, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 208, 210, 211, 213, 219, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 228, 229, 233, 234, 236, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 258, 265, 266, 267, 268, 269, 272, 273, 274, 275, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 287, 288, 289, 290, 296, 300, 303, 304, 306, 308, 309, 313, 314, 321, 328, 337.
- TENGİRŞENK,** Yusuf Kemal. bak. **Yusuf Kemal Bey**
- Teodosyus** (Büyük, 346-?). Roma imparatoru - 534.
- TEPEYRAN,** Ebubekir Hazım. bak. **Hazım Bey**
- Terakkiperver Cumhuriyet (Fırkası) Partisi.** 1924'te kurulan, 1925'te, Şeyh Sait ayaklanmasından sonra kapatılan karşıtılar partisi (yeni parti olarak da geçer) - 650, 651, 653.
- Tercümanı Hakikat.** İstanbul'da çıkan gazete. İlk çıkışı: 1878(?) - 375.
- ters talih".** bak. "makûs talih"
- Tesanüt (Dayanışma) Grubu.** I.T.B.M.M.'deki gruplardan - 436.
- Tevfik.** Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi (merkez kurulu) başkanı - 357, 359.
- Tevfik, çerkez.** bak. **Çerkez Tevfik**
- Tevfik Bey.** İstanbul Telgraf müdürü - 149.
- Tevfik Bey** (Mehmet, Prof. BİREN). Damat Ferit kabinelerinde nazır - 292.
- Tevfik Bey.** Malatya Jandarma komutanı; Mutasarrıf vekili - 91, 96, 97.
- Tevfik Hamdi Bey.** İstanbul'da Zeki Paşa başkanlığında kurulacağı söylenen kabinede nazır adayı - 193.
- Tevfik Paşa** (Ahmet, OKDAY, 1845-1936). Hariciye Nazırlığı, büyükelçilik de yapmış olan son Osmanlı sadrazamı - 66, 67, 141, 180, 290, 291, 339, 373, 375, 376, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 476, 501, 502, 503, 504, 512.
- Tevhidiefkâr.** (kısaca Tevhit diye de anılır). **Tasviriefkâr** adıyla başlayarak bu adla sü-

- ren İstanbul gazetesi. bak. Tasvir-i Efkâr - 489, 598, 615, 624, 640, 649.
- tgîtkhn, btstn.** Ali Fuat Paşa'nın Mustafa Kemal'e mektubunda geçen anlamsız harfler - 74.
- Ticaret bakanı, bakanlığı, -işleri** - 181, 292, 564, 633, 648.
- Ticaret ve Ziraat nazırı** - 125.
- TİGREL, Zülfü.** bak. Zülfü Bey
- Timur** (1336-1405). Türk-Mogol hükümdarı - 648.
- Tokamanidis.** Samsun'daki Rum komitecilerinin başkanı olan Reji müdürü - 459.
- Tokat.** İl. O günlerde Sivas'a bağlı sancak - 29, 30, 67, 68, 207, 331, 369.
- Toksöz.** Abdülkadir Kemali'nin 1924'te Adana'da çıkardığı gazete - 624.
- TOLUN, Abdülaziz Mecdi.** bak. Abdülaziz Mecdi Efendi
- Topal İsmail.** Gezici Kuvvetler (Kuvayi Seyyare)den - 380.
- Topçu Alay Komutanı** - 96.
- Tophane.** İstanbul'da semt - 298, 299.
- toplantılar (miting).** bak. gösteriler
- toplum** - 10, 322, 481, 603.
- toplumsal yapı** - 596; -gelişme - 653.
- toprak bütünlüğü** - 338.
- toprak verilmesi (Ermenistan'a)** - 71, 72.
- toprak ürünleri vergisi** - 525.
- Toros, Toroslar.** Güney'de dağ dizisi - 74, 103.
- Torul.** Gümüşhane ilçelerinden - 115, 137.
- TORUN, Abdullah Azmi.** bak. Abdullah Azmi Efendi
- Townshend** (General Sir Charles, 1861-1924). Birinci Dünya Savaşı'nda Irak cephesinde Türklere tutsak olan İngiliz askeri - 489, 491.
- TOYDEMİR, Cemil Cahit.** bak. Cemil Cahit Bey
- Trablus.** Kuzey Afrika'da, Libya'da eyalet. Osmanlı eyaleti idi - 518.
- Trabzon.** İl - 2, 4, 7, 17, 33, 34, 44, 48, 49, 59, 69, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 129, 136, 137, 138, 143, 198, 201, 202, 203, 310, 350, 351, 460, 461, 513, 633.
- Trabzon Antlaşması.** 1917'de Kafkas devletleriyle Osmanlılar arasında Trabzon'da yapılan konferans - 361.
- Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti.** Birinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin sokulduğu güç durumunda, merkezden ayrı kendi başının umarına bakma çabalarından biri olan, Trabzon ve yöresi merkezden ayrılma derneği - 2, 4.
- Trakya.** Türkiye'nin Avrupa'daki bölümü - 3, 14, 22, 23, 59, 69, 175, 177, 292, 293, 294, 361, 362, 363, 409, 424, 432, 476, 485, 494, 495, 496, 497, 516, 548, 557; -olaganüstü temsilcisi (Refet Paşa) - 516; -örgütü - 15.
- Trakya Cumhuriyeti.** Osmanlı devletinin dağılması durumunda, Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin güttüğü amaç - 3.
- Trakya-Paşaeli Derneği (Cemiyeti).** Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı'nda yenik düşmesinden sonra, yurttan yer yer kurulan, kurtuluş umarı arayan derneklerden, Trakya'da kurulanı - 2, 15, 198, 293; -Merkez Kurulu - 361, 362.
- Trieste.** İtalya'da liman kenti 541.
- Trikupis, General.** Türklere tutsak olan Yunan Başkomutanı - 494, 546.
- TUFAN, Osman.** bak. Osman Bey (Tufan)
- Tunceli.** İl. O günlerde Elâziz (Harpur)'e bağlı sancak (Dersim) - 631, 633.
- Tunus.** Kuzey Afrika'da ülke - 518.
- Turancılık.** Turan uluslarının (bütün Türklerin) birleştirilmesi ülküsü - 323.
- Turhal.** Tokat ilçelerinden - 81.
- Tutanak Dergisi** (T.B.M.M.'nin) - 593.
- tutsak (toplumlar)** - 10, 15, 16, 280, 307.
- tutucu** - 650.
- tutumsal (ekonomik) işler, -sorunlar** - 525, 526, 528, 559, 564, 567, 571.
- Tuz çölü.** Koçhisar - 493.
- türebeler, -bekçiliği** - 655.
- türe (ve yasa)** - 74, 146, 149, 154.
- Türk, Türkler** - 3, 9, 10, 11, 66, 67, 71, 72, 85, 96, 124, 169, 177, 270, 283, 301, 322, 323, 359, 420, 424, 425, 457, 476, 508, 529, 533, 534, 549, 550, 557, 560, 605, 606, 647; -bağımsızlığı - 71, 656, 657; -başbakan - 642; -bayrağı - 549; -cumhurbaşkanı - 642; -Cumhuriyeti - 655; -devleti (yeni bir) - 9, 651; -devrimi - 647; -d. tarihi - 364; -dili - 523; -dostu - 270; -egemenliği - 477, 549, 559; -eri - 71; -Ermeni sınırı - 550; -geleceğinin gençliği - 657; -gençliği - 656; -hakları - 513; -halkı - 378, 421, 511, 512, 517; -hazinesi - 559; -hükümeti - 124,

- 270, 474, 554, 553, 554, 595; -jandarması - 551; -Kafkas orduları - 459; -komutanları, - 364, 495; -kuvvetleri - 553; -Maliye Bakanı - 558, 559; -Maliye Teftiş Kurulu - 558; -Millet Meclisi - 558; -olmayan (bütün) halk - 554; -ordusu, orduları - 169, 348, 363, 431, 459, 495, 545; -Rus görüşmeleri - 471; -sermayesi - 432; -Silahlı Kuvvetleri - 477; -sorunu - 70; -subay ve erleri - 404, 495; -tarihi (İslam ve...) - 504; -topluluğu - 3; -toprakları - 578; -tutukları - 431; -ulusal hükümeti - 458; -ulusu - 10, 18, 68, 79, 257, 259, 260, 261, 278, 304, 321, 400, 417, 434, 435, 444, 445, 454, 456, 467, 573, 495, 502, 505, 507, 511, 513, 514, 561, 578, 594, 596, 603, 605, 607, 615, 622, 647, 650, 654, 655; -uyruklular - 553; -ülkeleri - 361; -ün birliği - 69, -varlığı - (ulusal) - 458; -ve Kürt çoğunluğu - 71, 72; -(ve müslüman) eğitim ve öğretimi - 66, 67; -yurdu - 261, 400, 403, 511;
- Türk devrimi, -devrim tarihi.** bak. Devrim tarihi
- Türk Dünyası.** İstanbul'da 1919'da yayına girilen gazete - 164.
- Türkçe** - 20, 181, 212, 214, 218, 507, 509, 523.
- Türkistan** - 607.
- Türkiye** - 69, 70, 71, 72, 74, 82, 177, 257, 259, 283, 297, 361, 377, 394, 409, 418, 420, 421, 424, 425, 457, 458, 460, 467, 474, 476, 504, 511, 520, 521, 529, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 563, 566, 567, 577, 581, 587, 606, 607, 616, 620, 621, 622; -(yeni Türkiye). bak. Yeni Türkiye; -devleti - 321, 456, 509, 513, 519, 522, 582, 584, 587, 594, 601, 606, 655; -halkı - 509, 518, 519, 520, 618; -hükümeti - 439, 469, 561, 611; -sınırları - 431; -ulusal halk hükümeti - 509; -deki İngiliz Kuvvetleri başkonutunu - 506; -den toprak almış devletler - 557; -nin düşünen kafaları - 467; -gelişimleri - 557.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi.** bak. Büyük Millet Meclisi
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti.** 1920 Nisanından Ekim 1923'e değin, Ankara hükümetinin resmî adı - 358, 373, 386, 387, 408, 409, 410, 411, 418, 433, 475, 495, 544, 577, 611, 613, 638.
- Türkiye Cumhurbaşkanı** - 617, 619, 642.
- Türkiye Cumhuriyeti** - 593, 594, 596, 618, 619, 620, 621, 632, 651, 656.
- Türkiye Cumhuriyetinin ilânı** - 586, 608.
- Türkiye Devleti** - 655; -(yeni). bak. Yeni Türkiye; -nin dini - 522; -nin egemenliği - 509; "-nin hükümet biçimi Cumhuriyettir" - 587; -nin resmî dili - 523; -nin tarihi - 547;
- Türkiye-Gürcistan Antlaşması.** Şubat 1920'de Ankara'ya gelen Gürcistan elçisi ile bir antlaşma için görüşmeler sürerken, Gürcistan'a 23 Şubat 1921'de verilen bir ultimatom üzerine, 1919'da işgal ettikleri Ardahan ile Artvin'i boşalttılar -- 361.
- Türkiye-Havas-Royter (Reuters)** ajansı - 20.
- Türkler** - 3, 15, 18. bak. Türk
- Türklük** - 3, 435, 605, 647.
- TÜRKMEN,** Halil. bak. Halil Bey (TÜRK-MEN)
- Türkocağı.** 1911'de kurulmuş, 1931'de kapanarak yerini 1932'de kurulan Halkevlerine bırakmış, 1949'da yeniden kurulmuş Türkçü kültür derneği - 298.
- Uçak** - 80, 556.
- uçak... kağıdı** - 80.
- Uhudu Atika.** Eski antlaşmalar - 513.
- Ukrayna.** Sovyet Cumhuriyetlerinden biri - 497.
- ULAŞ,** Hüseyin Avni. bak. Hüseyin Avni Bey
- Ulubat köprüsü.** Bursa yakınlarında - 341.
- ULUKAN,** Hakkı Hami. bak. Hakkı Hami Bey
- Ulukışla.** Niğde ilçelerinden - 305.
- ULUNAY,** Refi Cevat. bak. Refi Cevat
- ulus** - 1, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 32, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 57, 58, 63, 65, 66, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 81, 84, 91, 94, 95, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 112, 114, 115, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 180, 182, 183, 184, 189, 192, 193, 197, 198, 200, 201, 204, 208, 209, 210, 211, 212, 218, 219, 221, 222, 227, 240, 241, 243, 245, 249, 252, 253, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 265, 266, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 278, 279, 280, 282, 283, 288, 289, 291, 300, 301,

- 302, 303, 304, 306, 07, 310, 311, 313, 314, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 336, 338, 339, 343, 344, 345, 363, 370, 373, 375, 376, 391, 394, 397, 399, 400, 404, 407, 409, 410, 411, 412, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 426, 427, 434, 435, 437, 439, 441, 443, 447, 448, 449, 450, 451, 454, 456, 457, 458, 466, 467, 468, 470, 472, 477, 480, 481, 482, 485, 490, 495, 500, 503, 504, 506, 507, 508, 509, 511, 512, 513, 614, 517, 518, 519, 520, 524, 525, 528, 530, 531, 532, 534, 535, 547, 561, 570, 571, 576, 577, 578, 580, 587, 588, 591, 592, 594, 595, 597, 599, 600, 601, 602, 603, 605, 607, 608, 612, 624, 615, 619, 622, 624, 625, 626, 627, 628, 631, 632, 633, 635, 636, 638, 639, 642, 644, 646, 647, 649, 650, 651, 652, 653, 655, 656, 657; -aydınları - 652; -çoğunluğu hakları - 21; -dayancı - 140; -düşmanları - 208; -hakları - 58, 441; -un alnyazısı - 36, 74, 75, 165; -un bağımsızlığı. bak. bağımsızlık - 22, 37, 201, 208, 240, 258, 269, 306, 307, 323, 436, 437; -un birliği - 74, 184, 192, 275; -un bölünüşü - 103; -un buyrumu - 95, 140, 142, 159; -dilekleri - 134; -egemenliği - 146, 152, 161; -esenliği ve mutluluğu - 157, 222, 249, 283; -genel oyu - 155; -gücü - 95, 131; -hakları - 101; -iradesi - 95, 131; -istekleri - 131, 146, 200; -kâbesi (Meclis) - 481; -kararı, direnişi - 58, 140; -kutsal varlığı - 101; -tam bağımsızlığı - 66, 433; -temel çıkarları - 419; -ters alın yazısı (makûs talih) - 426; -varlığı - 125, 159, 167, 200, 249; -ve ülkenin hakları; 528; -vekilleri - 165, 166, 414; -vicdanı - 12; -un yasal hakları - 143; yazgısı 142, 146 189, 200, 208, 243.
- ulusal** - 3, 4, 94, 112, 115, 138, 201, 223, 235, 278, 294, 322, 323, 483, 633, 646; -akım - 46, 54, 74, 112, 117, 126, 130, 131; -amaçlar - 16, 32, 36, 42, 44, 46, 49, 74, 104, 131, 138, 142, 145, 150, 166, 180, 208, 211, 246, 247, 277, 289, 302, 376, 447, 469, 481, 485, 548; -ayaklanmalar - 71, 122, 130, 131, 143, 271; -bağımsızlık. bak. Bağımsızlık, tam bağımsızlık - 15, 17, 21, 37, 44, 141, 266, 270, 288, 302, 304; -başarı - 153; -bilinç - 5, 328; -birlik - 113, 124, 185, 187, 192, 208, 210, 211, 221, 224, 241, 252, 260, 278, 279, 304, 325, 329, 332, 335, 343, 346, 347, 418, 503; -bölge - 122; -buyrum - 36, 47, 50, 54, 129, 152, 156, 178, 183, 199, 219, 273, 274, 275, 286, 288, 325, 354, 409, 410, 411, 418, 647; -bütünlük - 70, 108; -cephe - 285, 334, 335, 341, 344; -çağdaş devlet - 656; -çalışma - 52, 124, 313; -çalışık - 110; -çıkarlarımız - 178, 418; -dayanışma - 21; -dava - 71, 419, 423; -dayanç - 241, -dernek (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) - 247; -devlet - 656; -devlet gücü - 305; -duyarlık - 130; -duygu - 45; -düşünceler - 159; -ereklere - 26; -eylemler - 16, 22, 28, 34, 44, 45, 71, 104, 112, 118, 124, 125, 126, 129, 130, 136, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 150, 154, 157, 168, 180, 185, 187, 188, 189, 193, 195, 203, 207, 208, 214, 215, 221, 226, 251, 253, 279, 286, 456, 490, 544; -gidiş ve kuvvetler - 167; -girişim ve çalışmalar - 17, 49, 53, 115, 130, 141, 169, 172, 328, 348, -görev - 36, 133, 305, 628; -gösteriler - 17, 20; -gücümüz - 47, 159, 160, 472; -güçler - 210; -güven - 208, 219, 221; -haklarımız - 134, 135, 150, 409, 410, 440; -halk hükümetleri - 509; -hizmetler - 168, 249; -hükümet - 173, 361, 373, 383, 402, 415, 432, 433, 446, 458, 474, 496, 575, 580; -ilkeler - 445, 455; -inanç - 343; -istek - 21, 44, 74, 81, 117, 141, 142, 145, 146, 150, 152, 154, 157, 159, 170, 172, 175, 191, 221, 243, 251, 261, 275, 277, 278, 279, 286, 289, 310, 410, 458, 468, 472; -işler - 50, 272, 294, 442; -kararlar - 105, 126, 223; -komutanlar - 84; -kongre (Sivas), bak. Sivas Kongresi - 23, 47, 73; -kurtuluş - 44; -kurul - 23, 75, 155; -kurultay - 21, 22; -kuruluşlar - 2-4; -Meclis - 469; -onur - 257, 307, 490; ordu - 472, 577; (bak. Karakol Cemiyeti); -ödev - 189, 199, 283; -önder - 597; -örgütlenme - 174; -özellik - 220; -rahatlık ve gelişim - 69. -savaş - 11, 212, 266, 284, 435, 446; -savunma - 272, 423; -sınırlar - 47, 277, 323, 338, 433, 472, 496, 529, 530, 652; -sır - 12, 23; -siyasa - 323; -şeref - 159; -tarih - 5454; -tepkiler - 17, 121, 133; -toplantı - 201; -topraklarımız - 472; -uyanış - 259; -ülkü - 135, 160, 231, 262, 279; -varlık - 16, 19, 54, 91, 115, 200, 275, 445, 656; -ve dinsel savaş - 266; -vicdan - 20, 21, 74, 289; -yarar - 412; -yardım - 301; -yaşayış - 17;

- yıkım - 656.
- Ulusal Ant** (Misakı Milli). Son Osmanlı Mec-lisi'nin 28 Ocak 1920'de kaleme alıp 17 Şubat'ta yaydığı; T.B.M.M.'nin 18 Temmuz günü kabul ettiği; Türkiye'nin bugünkü sınırlarını çizen belge - 261, 435, 437, 443, 456, 457, 485, 555.
- ulusal egemenlik** (milli hakimiyet, hakimiyeti milliye) - 11, 75, 149, 160, 275, 325, 448, 500, 504, 514, 515, 525, 585, 598, 600, 602, 603, 607, 608, 612, 614, 634, 638, 645, 646, 647, 648, 654.
- ulusal irade** (milli irade, iradei milliye). bak.
- Ulusal buyrum**
- Ulusal Kuvvetler** (Kuvayi Milliye). Düzenli ordu kuruluncaya değin, düşmanlara kar-şı halkın, subayların, efelerin çete savaş-ları, bu savaşlara katılan birlikler - 36, 54, 122, 129, 138, 142, 144, 145, 160, 180, 188, 191, 197, 204, 205, 210, 212, 213, 216, 218, 223, 224, 226, 227, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 241, 242, 251, 252, 253, 254, 256, 258, 263, 265, 269, 270, 271, 272, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 291, 296, 311, 312, 328, 329, 332, 333, 335, 336, 341, 343, 366, 372, 407.
- Ulusal örgüler** - 13, 15, 16, 22, 36, 37, 44, 79, 84, 105, 115, 124, 149, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 159, 160, 165, 167, 169, 170, 174, 176, 184, 187, 188, 190, 191, 192, 197, 198, 199, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 211, 213, 217, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 235, 241, 242, 247, 249, 252, 253, 261, 262, 275, 278, 279, 281, 287, 291, 293, 294, 301, 304, 334, 335, 461.
- "**Ulusal Savaşa birlikte başlayan yolcular-dan... direnmeye ve karşı çıkmaya başladı-lar**". Atatürk'ün, kendisini bir noktada bırakıp ayrılan arkadaşları için söyledikleri - 12.
- "**Ulusal sır**". Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı başlangıcındaki ilkelerinden - 12.
- Ulusal Vergi Buyruğu**. bak. **Tekâlifi Milliye emirleri**; **-Kurul**. **Tekâlifi Milliye Komis-yonu**. Vergilerle uğraşacak kurul - 451.
- ulusçu, ulusçuluk** - 81, 606; **-ilkeleri** - 81; **-u-lussever** - 208; 606.
- uluslararası anlaşmalar** - 555; **-belge** (Lozan) - 577; **-haklar** - 514; **-ilişkiler** - 508; **-ku-rallar** - 273; **-Sağlık Kurulu**. Lozan Ant-laşması ile kaldırılan kurul (İstanbul'da) - 561.
- Ulviye Sultan**. Vahdettin'in kızı - 507.
- Umraniye**. Afyon'un Emirdağ ilçesinde bucak - 328.
- Umurbey**. (Çerkez Tevfik'in yazısında geçen bu yerin hangi Umurbey olduğu saptana-madı) - 378.
- Urfa**. İl. O günlerde bağımsız sancak - 1, 96, 97, 99, 124, 202, 216, 275, 280, 333, 335, 549.
- URSAVAŞ**, Ali Saip. bak. **Ali Saip Bey**
- Uşak**. İl. O günlerde ilçe - 341, 366, 367, 401, 403, 425, 427, 446, 546; **-Grubu** - 428.
- UYBADIN**, Cemil. bak. **Cemil Bey (UYBA-DIN)**
- uygar devletler** - 3, 5, 10, 113, 161, 259, 547; **-dünya** - 508; **-insanlık** - 277; **-toplumlar** - 247, 655; **-uluslar** - 17, 113; **-ülkeler** - 654; **-ca yüreklili** - 443; **-lığımız** - 651; **-lık** - 4, 18, 113, 219, 259, 302, 303, 517, 651, 653, 654, 655; **-lık dünyası** - 3, 11, 27, 125, 128, 194, 218, 300, 329, 457, 594, 595; **-lık ilkeleri** - 18; **-lık savaşı** - 71; **-lık yete-neği** - 300, 304.
- "...uygulamayı birtakım evrelere ayırmak..." Atatürk'ün, savaşının programı sayıla-cak düşüncelerinden - 11-12.
- uyruklu** - 300, 313, 553, 559.
- uzlaşma** - 373, 376.
- Uzunköprü**. Edirne ilçelerinden - 362.
- Ücretli asker**. 1922 barış önerisinde geçer - 477.
- üç devlet temsilcileri**. İngiltere, Fransa, İtalya temsilcileri - 267.
- Üçlü anlaşma**. Londra'ya konferansa gönderi-len Bekir Sami Bey'le İtilâf Devletleri a-rasında yapılan anlaşma. T.B.M.M. hü-kümetince kabul edilmemiştir - 433.
3. **Alay**. Gediz savaşı için gönderilecek alay - 368.
3. **Kolordu**. Merkezi Sivas'ta olan kolordu - 6, 13, 14, 18, 20, 25, 37, 41, 44, 52, 56, 61, 85, 86, 87, 89, 91, 97, 98, 100, 101, 102, 144, 145, 185, 203, 219, 227, 241, 296, 300, 310, 311, 332, 461, 462, 626.
3. **Ordu Müfettişliği**. Karargâhıyla Samsun'da bulunan, Atatürk'ün komutanı olduğu Or-du - 6, 35, 38, 42, 45, 48, 65, 67, 68, 73, 543, 624, 626, 627, 628.

3. **Ordu Mareşallığı.** Nurettin Paşa'nın babası İbrahim Paşa ile ilgili. Merkezi Manastır kenti idi - 534, 535, 536, 537, 540.

3. **Tümen.** 15. Kolordu'ya bağlı, Trabzon'da - 7, 116.

üfürükçü. Okuyup üfleyerek hastalıkları iyi edeceğini bildiren dolandırıcı - 655.

ülke - 65, 67, 70, 103, 105, 114, 126, 146, 200, 203, 256, 277, 300, 313, 345, 354, 367, 375, 376, 387, 418, 423, 424, 434, 438, 439, 442, 443, 449, 457, 458, 467, 469, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 506, 513, 517, 525, 528, 555, 556, 583, 584, 588, 591, 595, 603, 614, 615, 616, 621, 632, 644, 645, 649; -bütünlüğü, bölünmezliği - 66, 200, 258, 289, 304, 433; -nin işlerine karışmak - 126; -nin ve ulusun bağımsızlığı. bak. bağımsızlık.

ülkü, ülkücü - 70, 127, 143, 159, 160, 247, 249, 257, 272, 289, 322, 346, 354, 434, 603, 604, 614, 653, 655.

ültilatom. Devletler arasında belirli bir süre öngören nota - 267, 268.

ümme. Bir peygambere inanıp bağlanan topluluklar - 134.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref. bak. **Ruşen Eşref Bey Üsküdar.** İstanbul ilçelerinden; semt - 225, 232, 236.

Üsküp. Makedonya'da (Yugoslavya'da) kent. Osmanlı kentlerinden - 120, 538.

üst tabakada biçim değiştirme - 500, 601, 614.

üstünlük hakkı - 432.

üstü yapı - 600, 601, 614.

X.W. planı. Sait Molla'nın mektubunda geçen, gizli plan simgesi - 215.

Vahdettin (Mehmet VI, 1861-1926). 36. Osmanlı padişahı. Yurt dışında kaçmış, Türkiye dışında ölmüştür - 1, 5, 169, 174, 278, 444, 445, 473, 502, 503, 507, 508, 509, 510, 512, 548, 600.

Vakit. 1917'de İstanbul'a yayına başlayan, cumhuriyet döneminin önde gelen gazetelerinden biri - 164.

valiler, mutasarrıflar - 7, 15, 17, 19, 20, 21, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 43, 48, 55, 57, 61, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 105, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 129, 131, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 147, 150, 156, 157, 158, 168, 169, 171, 174, 182, 183, 185,

186, 189, 190, 191, 202, 203, 207, 208, 210, 218, 221, 223, 279, 289, 294, 295, 300, 301, 302, 303, 304, 311, 313, 329, 337, 338, 339, 340, 342, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 364, 390, 397, 406, 425, 469.

Van, Van Gölü. İl; bu bölgede göl - 21, 58, 88, 143, 336, 351, 393, 550.

VANER, Haydar. bak. **Haydar Bey**

Vasıf Bey (ÇINAR, 1892-1935). T.B.M.M. üyesi, Milli Eğitim bakanı; büyükelçi - 297, 588, 620, 635, 647.

Vasıf Bey. bak. **Kara Vasıf Bey**

Vasfi Efendi. Ayan (senato) üyesi, Damat Ferit kabinelerinde nazır (bakan). Yüzelliliklerden. (Sait Molla'nın mektubunda geçen de bu olmalıdır) - 215.

vatan. bak. **yurt**

Vatan. İstanbul'da 1923'te kurulan; Atatürk'ün ölümünden sonra yeniden çıkan gazete. El değiştirerek günümüze değin gelmiştir - 598, 604, 607, 608, 624, 639, 640, 648.

vatan hayımlığı (baymı) - 192, 208, 308. bak. **yurt hayımlığı**

Vehbi Bey (BOLAK, 1882-1948). Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Milli Eğitim bakanı - 395, 396, 399, 400, 591, 631, 636.

Vehbi Efendi, Hoca (ÇELİK, 1862-1949). Konya vali vekili. T.B.M.M. üyesi - 123.

Vehip Paşa (1877-1940). Çanakkale Savaşları komutanlarından. 1930'dan sonra İtalya-Habeş savaşında Habeş orduları komutanı - 621.

Velit Bey (EBÜZZİYA, 1884-1935). Gazeteci. Tasvirîefkâr sahibi - 164, 640.

Venedik. İtalya'da eyalet merkezi olan liman kenti - 478, 496.

Venizelos (Elefterios, 1864-1936). Yunanistan başbakanı - 460, 548, 562.

vergi - 220, 354, 358, 513, 549, 558, 559, 560.

Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti (Doğu illeri ulusal haklarını koruma derneği). 1918 bırakışmasından sonra İstanbul'da kurulan dernek. Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti adını aldı - 2, 32, 59; -Erzurum Şubesi - 3, 32, 33, 45.

Viranşehir. Urfa ilçelerinden - 328, 333.

Vitel. bak. **Whittal**

Viyana. Avusturya'nın başkenti - 466.

Vrangel ordusu. 1917'den sonra bolşeviklere

- karşı savaşan Rus generali Pyotr Nikola-yeviç Vrangeli (1878-1928)'in başında bulunduğ u ordu - 284.
- Washington** (George, 1732-1799). Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk başkanı - 597.
- Weimar**. Almanya'da Thuringen eyaletinin merkezi. Birinci Dünya Savaşı sonunda yenik düşen Almanya, Weimar'da bir meclis toplayarak imparatorluktan cumhuriyet'e geçmiştir. Bu dönem 1933'te Hitler'le kapanan Weimar Cumhuriyeti'dir - 179.
- Wells** (Herbert George, 1866-1946). İngiliz tarih ve roman yazarı. Dünya tarihi denemesi Atatürk'ün isteğiyle Türkçeye çevrilmişti (Cihan Tarihinin Anahatları; aslı: The Outline of History) - 520, 521.
- Whittall**. Ankara'da İngiliz temsilcisi (Vitel olarak yazılmıştır) - 296.
- Wilson** (Thomas Woodrow, 1856-1924). Amerika Birleşik Devletleri'nin 1913-1920 yılları arasında başkanı - 65, 71, 73, 74, 146, 166, 303, 550; -ilkeleri. Birinci Dünya Savaşı sonunda, yeni bir düzen kurulması amacıyla, ortaya attığı 14 ilke - 71, 146, 166, 255, 259, 303.
- "Ya bağımsızlık ya ölüm!" Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı başında kesin kararını bildiren tûmcesi - 10.
- yabancı** - 3, 17, 19, 32, 47, 49, 69, 74, 85, 97, 98, 124, 129, 130, 137, 146, 147, 180, 187, 206, 239, 256, 270, 277, 278, 304, 424, 467, 507, 553, 555, 556; -anamalcılar - 81; -askerler - 91; -basın - 204; -birlikler - 13, 305; -çevreler - 220, 370; -denetleme kurulları - 475; -devleler - 1, 5, 9, 10, 12, 21, 47, 57, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 74, 75, 76, 78, 80, 82, 178, 212, 273, 275, 304; 327, 443, 471, 508, 518, 594, 618, 624; -devlet adamları - 3; -d. temsilcileri - 52, 113, 220, 221, 618; -hükûmet - 300, 431, 459; -istekleri - 164; -işgali - 202; -Kızılbaç kurulları - 459; -kuvvetler - 97, 276, 294; -parası - 180; -postaları - 425, 559; -resmi görevliler - 546; -sansürü - 150; -sermaye - 81; -subaylar - 13, 101; -uyruklular - 560; -uzmanlar - 554, 560; -yardımı - 57; -yönetimi - 362; -yabancılar - 91, 93, 95, 99, 111, 112, 154, 166, 172, 175, 177, 179, 181, 184, 194, 196, 199, 206, 210, 215, 236, 246, 247, 252, 257, 262, 263, 268, 270, 272, 274, 278, 287, 289, 362, 370, 408, 410, 455, 457, 512, 523, 571, 578, 605; -ı yargılama hakkı - 513.
- Yahudi Maşatlığı** (İzmir'de). Yunan işgalinden bir gece önce, yurtseverlerin toplandığı yer; bugün park - 2.
- Yahya Galip Bey** (KARGI, 1874-1942). Ankara valisi. T.B.M.M. üyesi - 189, 348.
- Yahya Kaptan**, -olayı - 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238.
- Yakın Doğu sorunu** - 375.
- YALÇIN**, Hüseyin Cahit. bak. **Hüseyin Cahit Bey**
- YALMAN**, Ahmet Emin. bak. **Ahmet Emin Bey**
- Yalvaç**. Isparta ilçelerinden - 365.
- yansız bölge**. General Pellé'nin ileri sürdüğü bölge. Askersiz bölge - 496, 551.
- Yanya**. Yunanistan'da kent - 647.
- Yanyalı Esat Paşa**. bak. **Esat Paşa (BÜLKAT) yardım** - 76.
- yargıcı kurulları** (Milletler Cemiyeti'nin) - 524.
- yargılama** - 305, 431, 513.
- Yargıtay** (Temyiz Mahkemesi) - 205.
- "Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz.". Atatürk'ün, 28 Ekim 1923 akşamı arkadaşlarına Çankaya'da verdiği haber - 586.
- yarınlık çocuklarımız** - 656.
- yasa, yasalar** - 12, 99, 100, 104, 146, 147, 149, 150, 156, 157, 168, 183, 185, 192, 207, 226, 237, 275, 300, 306, 308, 309, 327, 331, 352, 353, 354, 356, 369, 391, 395, 399, 414, 415, 417, 439, 440, 445, 450, 454, 465, 482, 383, 505, 506, 520, 522, 525, 581, 586, 590, 591, 592, 594, 601, 608, 612, 620, 630, 631, 632, 634, 635, 637, 643, 650, 653, 655; -yasa (ve türe). bak. türe; -dışı - 101, 104, 112, 133, 134, 139, 154, 396, 450, 592. -yasal - 114, 167, 168, 200, 221, 246, 255, 282, 409; -araç - 104; -dernek - 112; -devlet - 134; -haklar - 129, 221; -hükûmet - 102, 105, 109, 149, 410; -koşul - 113; -yollar - 3, 139, 144, 149; -yönetim - 167.
- yasama** - 66, 178, 199, 200, 246, 247, 281, 282, 305, 325, 414, 415, 423, 480, 509, 654; -adalet, yürütme - 305; -görevi - 193, 199, 281, 305; -gücü - 246.

"Yaşasın Cumhuriyet" - 593, 595.
Yavuz (Selim, 1471-1520). 9. Osmanlı padişahı - 504.
yazgı - 15.
7. alay - 489.
7. Kolordu komutanı (Cafer Tayyar) - 626, 627, 628.
Yellice dağı. Kütahya'da - 404.
Yemen. Arap yarımadasında eski Osmanlı bölgesi; şimdi bağımsız ülke - 518, 519, 533, 540, 541.
yeni devlet. bak. **Yeni Türkiye**.
Yeni dünya (Amerika) - 70.
Yeni Dünya. 1920'de Eskişehir'de kurulmuş İslâmcı-bolşevik gazete - 70, 349, 393.
yeni Türkiye (devleti)-9, 302, 352, 454, 456, 504, 512, 513, 519, 523, 524, 547, 581, 582, 655.
yeni ve gelecek kuşaklar - 445.
Yenibsan. Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin eski adı - 328, 331, 332, 343.
Yeniköy - 228.
yenileşme, -**düşüncesi** - 650, 655.
Yenişehir. Bursa ilçelerinden - 367.
yerleşme - 564.
Yermanos. Amasya-Samsun dolayları metropolidi - 459, 460.
Yeşil Ordu (örgütü). 1920'de kurulan sol örgüt - 345, 346, 347, 348, 365.
Yeşilköy. İstanbul'da Bakırköy'ün bucağı - 540.
YEŞİLÖĞLU, Mehmet Salih. bak. **Salih Efendi**
YETKİN, Şeyh Saffet. bak. **Şeyh Saffet Efendi**
"Yezitler" zamanı. Yezit (ölümü 683) ikinci Emevi halifesidir. Kerbelâ olayından başka Mekke ile Medine'yi yakıp yıktıran kişi olarak zulüm simgesidir - 524.
yıkıcı akım - 326, 327.
Yıldırım Birlikleri. Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye cephesindeki ordular grubu. Atatürk de komuta etmiştir - 20.
Yıldız. II. Abdülhamid'in oturduğu, Beşiktaş'la Ortaköy arasındaki saray - 507,
YİĞİT, İbrahim Süreyya. bak. **Süreyya Bey**
21. Kolordu. Nurettin Paşa bölümünde geçer - 543, 544.
25. Kolordu. İstanbul'da - 144.
24. Tümen. Ankara'da, 20. Kolordu'a bağlı - 6, 251, 312, 329, 345, 429.
22. Alay - 489.
20. Kolordu. Merkezi Ankara'da - 6, 7, 13,

14, 17, 20, 23, 55, 61, 72, 73, 74, 95, 100, 101, 102, 103, 118, 122, 125, 138, 144, 145, 190, 197, 205, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 246, 248, 250, 263, 264, 290, 292, 297, 300, 314.
yirmi yüzyıllık uygarlık - 303.
Yirminci yüzyıl - 302.
23 Nisan 1920'de T.B.M.M.'nin açıldığı gün. - 312, 313, 314, 326, 329, 415.
23. Tümen. 12. Kolordu'ya bağlı, Afyon'da - 6, 13, 14, 122, 174, 341, 427, 428, 429.
Yozgat. İl. O günlerde Ankara'ya bağlı sancak - 328, 331, 332, 347, 348, 461; -**ayaklanması** - 331.
yönerge - 3, 7, 15, 17, 18, 19, 22, 28, 31, 34, 39, 40, 61, 88, 89, 90, 91, 92, 106, 113, 117, 119, 161, 164, 175, 185, 186, 187, 188, 199, 202, 213, 214, 215, 216, 223, 226, 229, 242, 254, 256, 270, 293.
yönetim, **yönetim biçimi** - 414, 469, 470, 512, 584, 596, 600, 602, 606, 612, 613, 645, 648; -**devrimi** - 439.
Yörük Ali Efe (YÖRÜK, 1896- ?). Kurtuluş Savaşı'nda savaşıyan efelerden - 335.
yöresel Türk Hükümeti (Oltu). Mondros Ateşkes Anlaşması gereğince Oltu ilçesi Türk sınırı dışında kalınca 1919'da kurulan hükümet - 359.
YULUĞ, Ali Haydar. bak. **Haydar Bey (YULUĞ)**
Yunan, Yunanlılar - 1, 2, 16, 17, 19, 21, 78, 82, 103, 199, 201, 239, 254, 255, 256, 274, 275, 276, 277, 282, 284, 285, 286, 287, 293, 294, 334, 335, 345, 363, 373, 401, 406, 407, 409, 413, 421, 424, 425, 446, 455, 465, 471, 473, 474, 476, 497, 548, 563, 564, 565, 567, 568, 571, -**alayı** - 429; -**askerleri** - 2, 413; -**başbakanı** - 548; -**cephesi** - 334, 339, 345, 373; -**delegeleri** - 563; -**dostları** - 420; -**grubu** - 428; -**hükümeti** - 408, 474; -**ilk genel saldırısı** - 341; -**istelkeri** - 412, 419; -**Kızılhaçı** - 1, 459; -**kolu** - 341; -**komutanlığı** - 401; -**kuvvetleri** - 343, 362, 378, 401, 429, 549; -**onarımları** - 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572; -**ordusu** - 1, 16, 327, 328, 333, 334, 342, 343, 362, 364, 366, 367, 373, 403, 404, 428, 444, 445, 446, 453, 461, 465, 487, 494, 495, 496, 543, 567, 572; -**saldırısı** - 339, 341, 344, 373, 425, 446; -**savaşı**. 1897 Türk-Yunan Savaşı - 534; -**sınır komutanlığı** (Se-

- İlânik** - 539; **-torpidosu** - 460; **-tümeni** - 341, 362, 366; **-ulusu** - 446; **-ırlık** - 459.
- Yunanistan** - 78, 420, 443, 460, 476, 495, 496, 549, 551, 553, 555, 557, 559 562,
- Yunus Nadi Bey (ABALIOĞLU, 1879-1945).**
Yenigün ve Cumhuriyet gazeteleri kurucusu. Osmalı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi - 151, 152, 153, 154, 155, 156, 591, 633, 634, 645, 646;
- "Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikedir"** Amasya genelgesinin 1. maddesi - 22.
- yurt** - 1, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 19, 21, 26, 27, 32, 33, 37, 40, 42, 43, 46, 47, 50, 51, 56, 58, 59, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 78, 81, 82, 83, 84, 91, 92, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 113, 114, 115, 121, 124, 125, 127, 128, 129, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 141, 144, 146, 149, 150, 151, 155, 156, 157, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 182, 185, 184, 193, 194, 197, 198, 200, 201, 203, 204, 205, 208, 209, 210, 211, 212, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 226, 231, 235, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 249, 252, 253, 260, 265, 266, 267, 269, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 292, 294, 297, 300, 302, 304, 307, 310, 311, 313, 323, 325, 326, 327, 328, 331, 336, 339, 340, 341, 343, 344, 347, 354, 360, 362, 363, 368, 369, 370, 373, 379, 395, 397, 399, 400, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 417, 418, 420, 422, 424, 426, 433, 438, 437, 440, 444, 451, 453, 458, 459, 565, 466, 467, 468, 472, 475, 480, 481, 496, 503, 511, 514, 516, 517, 518, 529, 530, 631. 532, 533, 533, 540, 546, 547, 551, 556, 565, 573, 575, 576, 580, 589, 591, 592, 597, 607, 608, 609, 611, 617, 619, 624, 626, 627, 630, 633, 635, 637, 641, 642, 643, 651, 652, 653, 654, 656; **-ödevi** - 200; **-savunması** - 454; **-ve ulus bağımsızlığı** - 415, 416, 417, 600; **-Yurdun bağımsızlığı** - 313; **-bölüşülmesi** - 265; **-bütünü, bütünlüğü** - 65, 74, 81, 201, 240, 324, 436, 437, 599; **- esenliği** 96, 157, 167, 222, 231; **-kurtarılması, -kurtuluşu** - 162; **-ve ulusun kaderi** - 54, 108.
- yurt bayınları, -hayınlığı** - 97, 192, 208, 308, 370, 531, 616.
- Yurt Hayınlığı Yasası (Hiyaneti Vataniye Kanunu).** 29 Nisan 1920'de çıkarılan 2 sayılı kanun - 327, 337, 402, 504.
- yurtseverler, yurtseverlik** - 2, 38, 40, 46, 50, 51, 55, 57, 58, 91, 115, 118, 123, 127, 128, 131, 133, 161, 213, 218, 220, 221, 224, 238, 240, 279, 282, 288, 299, 302, 303, 306, 334, 343, 350, 354, 360, 363, 413, 419, 423, 426, 435, 524, 606, 643, 645.
- yurttaşlar** - 164, 223; **-yurttaşlık hakları** - 529, 530.
- Yurttaşlar yasası.** (Türk Kanunı Medenisi). 17 Şubat 1926 da kabul edilmiştir. bak. **Medeni Kanun** - 655.
- Yusuf İzzet Paşa** (1876-1922, Tümgeneral). 14. kolordu komutanı, Batı Cephesi'nde 3. Grup komutanı. T.B.M.M. üyesi (ailesinin soyadı: MET) - 6, 144, 394, 395.
- Yusuf Kemal Bey (TENGİRŞENK, 1878-1969).** Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi. Dışişleri Bakanı - 340, 455, 473, 474, 497, 498, 499, 585, 586, 593.
- Yüce Divan.** Yüksek düzeydeki yöneticileri yarıllayan örgüt - 144, 150.
- Yüce Halifelik Merkezi** (Darülhilâfet ül aliyye) - 510.
- Yüksek Askeri Şura.** Silahlı kuvvetlerle ilgili her türlü konuyu inceleyen kurul - 643, 644.
- Yüksek Kurul** (İtilaf Devletleri'nin, Pariste) - 255.
- Yüksek Meclis.** T.B.M.M.'nin sıfatı. bak. **Büyük Millet Meclisi**
- Yüksek Sağlık Meclisi.** Sèvres Antlaşmasında geçer - 560.
- Yüksek siyasi mutemet.** Albay Peel'in sıfatı - 98.
- yürütme** - 325, 509; **-gücü** - 305, 414, 416, 423; **-yetkisi** - 441, 480.
- Yüzellilikler.** Kurtuluş Savaşına karşı çalışan, Lozan Andlaşması'na bağlı genel af bildirisi dışında bırakılan, yurt dışına çıkarılan 150 kişilik liste. 1938'de bir kanun'la bağışlandılar - 621.
172. Alay, 56 Tümen'e bağlı. Ayvalık'ta - 334.
- Zaho.** Ali İhsan Paşa'nın, Nusaybin'e gitmek için geçebileceği yol - 490
- Zara.** Amasya'ya bağlı. bucak - 328.
- Zaralioğlu (-zade) Celâl.** Sivas'tan Amasya'ya bulunan Salih ve Mustafa Kemal paşalara telgraf çekenlerden - 182, 183, 184.
- zarar (dokunca) ödentisi** (Lozan'da) - 566,

570.
Zaven Efendi. İstanbul'da Ermeni Patriği - 2, 188.
zaviyeler. Küçük tekke - 655.
Zaza. Kürtlerin bir kolu - 72.
Zeki Bey (Ahmet, Tümgeneral, SOYDEMİR, 1883-1954). 6. Tümen komutanı. Cumhuriyetten sonra Jandarma genel Komutanı. T.B.M.M. üyesi - 44, 87, 185.
Zeki bey (KADİRBEYOĞLU, 1884 - 1952). Erzurum Kongresi'nde Gümüşhane delegesi. Trabzon'dan İstanbul'a giden kuruldan. T.B.M.M. Gümüşhane üyesi - 107, 137, 138, 636.
Zeki Paşa, Müşir (Mareşal). Osmanlı paşası. Başkanlığında bir hükmet kurulacağı söylentilerinde adı geçer - 133, 216.
zenci - 641.
Zeynelâbidin (Konyalı). Ahali, Hürriyet ve İtilaf fırkaları ileri gelenlerinden. Tealii İslam Cemiyetinden. Yüzelliliklerden - 281; -partisi - 28, 215, 364.
zıllullah. Tanrı gögesi, Halife - 517.
Zile. Tokat ilçelerinden - 328, 331, 332, 343, 461.
Zimbragaki, Albay Aleksandros. İstanbul'da Yunan gizli kolluğunu kurmakla görevli subay - 460.
Ziraat Bankası. 1863'te Mithat Paşa'nın kurduğu Türkiye'nin en büyük bankalarından. - 357.
Ziraat nazırı. Tarım Bakanı - 386.
Ziraat Nümune Çiftliği. Sivas'ta - 30.
Ziya. Salih Paşa kabinesinde Ticaret Nazırı - 292.
Ziya Efendi. Sait Molla'nın mektubunda adı geçer(?) - 217.
Ziya Hurşit. (1890-1926). T.B.M.M. üyesi. İzmir'de Atatürk'e yapılan suikasta karışmıştır - 504.
Ziya Paşa. Bitlis valisi. İstanbul Hükümetinin Ankara'ya atadığı, Mustafa Kemal'ce kabul edilmeyen vali - 189, 191, 202, 203, 278, 279, 407.
Zonguldak. İl. O günlerde ilçe (sancak?) - 121, 264, 336, 374, 37, 406, 443, 471, 472.
zorbalık - 641, 646, 653, 654, 655; -düşüncesi - 655; -yönetimi - 536, 537.
zulüm. - 3, 16, 135, 277, 280; -görmüş uluslar (kıyımı) 46; -ve istibdat- 427.
Zülfü Bey (TİGREL, 1876-1940). Osmanlı Meclisi ve T.B.M.M. üyesi - 588.

KISA SÖZLÜK

KISA SÖZLÜK

A

Abartmak: mübalağa etmek
Açıklama: izah ve tefsir
Açık tel: şifresiz telgraf
Açıklama: teşrih,
Aday: namzet
Ağı: zehir
Ağır davranı: teenni
Akçalı güç: mali kudret
Akım: cereyan
Aktöre: ahlaki düstur
Al: hile
Alinyazısı: mukadderat, kader
Amaç: hedef
Anamal: sermaye
Andırı: muhtıra
Anı: hatıra
Anıklık: istidat
Anımsamak: hatırlamak
Anımsatmak: hatırlatmak
Anıştırma: telmih, ima
Anlamalı: manalı
Anlatım özelliği: üslup
Aracılık: tavassut, vasıtalık, vesatet
Araç: vasıta
Arıtma: tasfiye
Art düşünce: gizli ve kötü düşünce, muz-
merra
Aşama: derece, mertebe, rütbe
Aşırılık: ifrat
Atamak: bir vazifeye tayin etmek
Atanmak: bir vazifeye tayin olunmak
Atılış: hamle
Avunç: teselli
Ayaklanma: isyan, ihtilal
Aydınlanıp güçlenerek: ilham ve kuvvet ala-
rak
Aymaz: gafil
Aymazca: gafilce
Ayraç: parantez
Ayrıcalık: imtiyaz
Ayrıcalık hakları: kapitülasyonlar

Ayrıntı: teferruat, tafsilat

Azınlık: ekalliyet

B

Bağdaşık: insicamlı
Bağdaşma: imtizaç
Bağımlı: kayıtlı, kayıt altına alınmış
Bağımlılık: tabliyet
Bağımsız: müstakil
Bağımsızlık: istiklal
Bağışıklık: muafiyet
Bağışçı: âkit
Bağışlaşmak: sözleşme aktetmek
Bağlantı: irtibat
Bağlaşık: müttefik
Bağnazlık: taassup
Başıbozuk: sivil
Baş kaldırmak: isyan etmek
Başkan: amir, reis
Beceri: liyakat
Beğeni: zevk
Belediye kurallarınca: belediye nizamlarına
göre
Belge: vesika
Belirgin: bariz, besbelli
Belirmek: tayin etmek, belirtmek
Bellrlenmek: tezahür etmek
Belirsizlik: müphemiyet
Bellilik: işaret
Bencil: egoist, hodkâm
Berkîtmek: tahkîm etmek, sağlamlaştırmak
Bildirge: beyanname
Bildiri: tamim
Bildirim: tebliğ
Bilge: hakîm, filozof
Billîç: şuur
Billisiz: zavallı, cahil
Birey: fert
Boş özür: uydurma mazeret
Bölgesel: mahalli
Bunalım: buhran, sıkıntı
Buyruk: emir

Buyrum: irade
Buyrultu: irade, emir, yazılı kâğıt
Büyüklenme: gurur

C

Canık: Samsun ilinin eski adı
Coşku: heyecan

Ç

Çaba: gayret, ceht
Çağrı: davet
Çağrı genelgesi: davet tamimi
Çaşıt: casus
Çaşıtlık: casusluk
Çelişme: tezat
Çevren: ufuk
Çevrilemek: tevil etmek
Çıkar: fayda, menfaat
Çıkma: not, derkenar, haşiye
Çözüm: hal, yoluna koyma, bir sorunun
 çözömlenmesinden alınan sonuç

D

Dahası: hatta
Dayanç: azim
Dayanga: mevzi
Dayanışma: tesanüt
Değim: liyakat
Değın: kadar
Değınmek: temas etmek
Değışim: tahavvöl
Dek: kadar
Demeç: beyanat
Denetim: kontrol, murakabe
Denetlemek: murakabe etmek
Denge: muvazene
Denli: gibi
Dernekler yasası: cemiyetler kanunu
Devrim: inkılap
Dipnot: sayfa altına konan not
Dılmaç: tercüman
Dil uzluđu: belagat
Dinsel: dini
Direnç: metanet
Direnek: istihkâm
Direnme: mukavemet
Dirlik: huzur, refah

Doğal: tabii
Doğallıkla: bittabii, tabiatıyla, tabii
Doğrulamak: teyit etmek, tasdik etmek
Doğrultu: istikamet
Dokunca: zarar
Dokuncalı: zararlı, muzur
Dokunulmazlık: masuniyet
Donanmak: teşhiz edilmek
Dönem: devre
Duraksama: tereddüt
Durulgun: sakin
Durum: vaziyet, hal
Duyarlı: hisli
Duyarlık: teessür
Düzenbağı: disiplin
Düzenleme: tertip etme

E

Edimli: fiili
Egemen: müstakil, hâkim
Egemenlik: hâkimiyet
Eğilim: temayül
Elden geldiğince: mümkün olduğu kadar
Eleştiri: tenkit
Erek: gaye
Erginlik: rüşt, kemal
Erk: iktidar, kudret, nüfuz
Erteleme: başka zamana bırakma
Esenlik: selamet
Esindirmek: ilham etmek
Eşitlik: müsavât
Etken: müessir, amil
Etki: tesir
Etkin: faal
Etmen: amil
Evre: safha
Eylemli: fiili, ameli

G

Gebre: at tımarında kullanılan kese
Gemilik: tersane
Genel: umumî
Genelge: tamim
Genellikle: umumiyetle
Genlik: refah
Gereç: malzeme
Gerek: lüzum, lazım, istenilen
Gerekçe: esbabı mucibe
Gereklilik: lüzumlu olma

Gerekseme: ihtiyaç
Gereksinme: ihtiyaç duyma, muhtaç olma
Girişim: teşebbüs
Girişimci: müteşebbis
Gizemli: esrarengiz
Göçermek: devretmek
Gönenç: refah
Gönençli: müreffeh
Gönül indirmek: tenezzül etmek
Görev: vazife
Görevlendirmek: vazifelendirmek
Görevli: memur
Gösteri toplantısı: miting, tezahürat
Gözetim: nezaret
Gözlem: müşahede
Gözlemci: müşahit
Güdümlülük: bir devleti başka bir devletin geçici olarak idaresi altına alması, mandaterlik
Güven: itimat
Güvence: teminat
Güvence vermek: teminat vermek

H

Hayın: hain
Horlanmak: hakir, aşağı görülme

I

İlimli: mutedil
İra: karakter, seciye

İ

İçgücü: kuvvei maneviye
İç güvenlik: dahili emniyet
İçtenlik: samimiyet
İkircikli: meşkûk
İki yanlılar: iki cephehiler
İlgi: alaka
İlişki: münasebet, temas
İlişkin: ilgili, matuf
İlke: prensip
İmgeci: hayalperest
İmgesel: hayali
İmlemek: ima etmek
İnam: vedia, emanet
İnan: iman
İnanca: teminat

İnançsal: içtihadî
İrdelemek: tetkik ve tetebbu etmek
İstem gücü: irade kabiliyeti
İster: icap
İşlik: imalathane
İşyar: memur
İtilâf devletleri: Osmanlı devletine karşı savaşımlar
İtilâf ve Hürriyet: Fırkası o zamanki bir parti
İvedi: acele
İye: sahip, malik
İyesiz mallar: sahihsiz mallar
İyicil: hayırhah, iyilik isteyen
İzlemek: takip etmek
İzlen: program
İzlenim: intiba

K

Kalımlı: daimi
Kalıt: miras
Kamu: halk
Kamuoyu: efkârı umumiye
Kanı: kanaat
Kanıt: delil
Kapalı tel: şifreli telgraf
Kapalı telyazısı: şifreli telgrafname
Kapsamak: şamil olmak
Kapsamlı: şümullü
Karalama: iftira
Kargaşa: anarşi
Kargılamak: lanet etmek
Karesi: Balıkesir'in eski adı
Karşıcı: muhalif
Karşın: rağmen
Karşı: zıt
Karşıtlık: zıddiyet
Kat: huzur, yan; mevki, makam
Kayırcı: mültemis, iltimas eden
Kaygı: endişe
Kayra: lütuf
Kerte: derece, radde, dereke
Kesim: savaş bölgesi, nokta, yer
Kesin: kati
Kesin süreli öneri: ultimatom
Kez: defa
Kınama cezası: takbih
Kınamak: ayıplamak, takbih etmek
Kırdırmak: öldürtmek

Kısıntı: tenkis

Kıvanç: iftihar, mefharet

Kıvanmak: iftihar etmek

Kıyım: katliam, zulüm

Kimi: bazı, bazısı

Kimlik: hüviyet

Kişisel: şahsi

Kişiyeye özel: zata mahsus

Kulluk düzeni: tertibatı inzibatiye, zabıta tertibatı

Komuta: kumanda

Komutan: kumandan

Konuk: misafir

Konukçuluk görevi: mihmandarlık

Konum: savaş düzeni, vaz'ul ceyş

Konut: mesken

Koşul: şart, kaide

Koyak: vadi

Kural: kaide

Kuram: nazariye

Kuramsal: nazari

Kurmay: erkâniharp

Kurmaylık: erkâniharbiye, erkâniharplık

Kurul: heyet

Kurultay: meclis

Kuruntu: vehim, evham

Kurusıkı: blöf

Kuşak: nesil

Kuşku: şüphe

Kuşkusuz: şüphesiz, elbette

Kutlu: aziz, mübarek

Kutsal: kutsi, mukaddes

M

Maddesel: maddi

Milli Ahrar: o zamanki siyasal dernek, bir topluluk

Muştu: müjde

Mutsuz: bedbaht

Mutluluk: saadet

Müdafaai Hukuku Milliye: ulus haklarını savunan bir dernek

N

Nafia nazırı: bayındırlık bakanı

Neden: sebep

Nedensi: bahane

Nitelemek: tavsif etmek

Nitelik: vasıf, mahiyet

O

Okşama: iltifat

Olabilmişince: mümkün olduğu kadar

Olabilir: varit

Olağandışı: gayritabii

Olanaklı: mümkün

Olası: olabilir, ağılebi ihtimal

Olasılık: ihtimal

Olay: hadise

Olumlu: müsbet

Olumsuz: menfi

Oldubitti: emrivaki

Oluşmak: teşekkül etmek

Onarım: tamir

Onarmak: tamir etmek

Onay: tasdik

Onaylamak: tasdik etmek

Onur: haysiyet, lzzetinefis, şeref

Onur kırıcı davranış: şeref, haysiyet kırıcı hareket

Onurlama: teveccüh

Onursal: fahri

Onursuz: haysiyetsiz

Ortam: vasat, zemin

Oturum: celse

Oy: rey

Oydaş: hemfikir

Ö

Ödenek: tahsisat

Ödev: vazife

Ödün: taviz

Öge: unsur, eleman

Öncelikli davranış: takaddüm

Öneri: teklif

Önermek: teklif etmek

Öneri komisyonu: teklif encümeni

Öngörmek: derpiş etmek

Önünde sonunda: evvel ve âhir

Öldürüşme: mukatele, birbirini öldürme

Ölümcül: mühlik, tehlikeli

Ören: harabe

Örgenleşme: taazzuv

Örgüt: teşkilat

Örneğin: mesela

Övünç: iftihar

Övünç duymak: mübahi olmak

Özellik: hususiyle

Özendirmek: teşvik etmek

Özen: itina, ihtimam
Özerk: muhtar, kendi başına
Özerklik: muhtariyet
Özgürlük: hürriyet
Özlem: tahassür
Özlük işleri: zat işleri
Özür: mazeret
Özveri: fedakârlık
Özverili: fedakâr

P

Pekiştirmek: teyit etmek

R

Rastlantı: tesadüf
Reddi ilhak: başka devletlerin yönetimini kabul etmeyen bir ulusal dernek
Resmi çekilme yazısı: resmi istifanname
Ruhsal: ruhl, manevi

S

Sağgörü: basiret
Sağlamak: temin etmek
Sakınca: mahzur
Sakıntı: ihtiyat
Saldırı: hücum
Salt: sırf
Saltçılık: mutlakiyet, istibdat
San: şöhet, unvan
Sancak: il ile ilçe arasında eski bir idare merkezi
Sandık: kasa
Sandık emini: veznedar
Sanı: zan
Saptamak: tespit etmek
Sataşmak: musallat olmak
Sav: dava, tez
Savaşboyu: cephe
Savaş ortaklıkları: müttefikler
Savlamak: iddia etmek
Savunmak: müdâfaa etmek
Saygınlık: itibar
Sezgi: ihtisas, sezîş, duygu
Sezinlemek: hissetmek
Sıkıdüzen: zapturapt
Sındırma: hezimet, bozgun
Sızıltı: şikâyet, şekva
Sızlantı: şikâyet
Simge: remiz, sembol

Simgelemek: temsil etmek
Sivil yönetim: mülki idare
Siyasa: siyaset
Siyasal: siyasi
Sonuç: netice
Sorumluluk: mesuliyet
Sorgulamak: istintak etmek
Sorun: mesele
Soylu: asil
Soyluluk: asalet
Söylenti: rivayet
Söylev: nutuk
Söylevci: hatip
Sözcük: kelime
Sulh ve Selamet Fırkası: o zamanki bir parti
Sunmak: takdim etmek
Sunu: takdim, önsöz
Suskunluk: sükunet
Sürdürmek: devam ettirmek
Sürekli: devamlı
Sürgit olmak: devam etmek

T

Tabur yazmanı: tabur levazım subayı
Tamlama: izafet terkibi
Tamu: cehennem
Tanık: şahit
Tanımlamak: tarif etmek
Tanıtlamak: ispat etmek
Tarihsel anı: tarihi hatıra
Tartışmak: münakaşa etmek
Tasarım: tasavvur
Tekdüzeli: biteviye
Temsilciler kurulu: heyeti temsiliye
Tepki: aksülamel
Toplumsal: içtimai
Töre içi: ahlaki
Tutanak: zabıt
Tutku: ihtiras
Tutkulu: ihtiraslı
Tutsak: esir
Tutucu: muhafazakâr
Tutuklamak: tevkif etmek
Tutuklu: mevkuf
Tutum: hareket, icraat
Tutumsal: iktisadi
Tümden: hep, bütün
Tür: çeşit
Türell: meşru

Türellik: meşruiyet
Türesel: hukuki
Türeye aykırı: gayrimeşru
Türeye uygun: meşru
Türeye uygunluk: meşruiyet
Tüzesel: adli
Tüzük: nizamname

U

Ulus: halk, millet
Ulusal akım: milli cereyan
Ulusal ant: misak-ı milli
Ulusal eylem: hareket-i milliye
Ulusçuluk: milliyetçilik
Umut: ümit
Us: akıl
Usavurma: muhakeme etmek, düşünmek
Uslamlama: mantık yürütme
Uyarlı: mütenasip
Uyarma: ikaz etme, hatırlatma
Uygar: medeni
Uygarlık: medeniyet
Uygulamak: tatbik etmek
Uyruk: tebaa
Uyrukluk: tebaa olma hali
Uyum: mutabakat, ahenk
Uyumlu: mutabık
Uzdilek: hüsnüniyet
Uzgörü: geleceği görme, durblılık
Uzlaşık: anlaşmış
Uzman: mütehassıs

Ü

Üleşmek: taksim etmek, paylaşmak
Ülkü: ideal, mefkûre
Ürem: faiz
Ürkünç: korkunç, müthiş
Üstelemek: ısrar etmek
Üstencilik: müteahhitlik
Üstenmek: taahhüt etmek
Üstesinden gelmek: başarmak
Üstsubay: yüksek rütbeli subay
Üstünlük hakkı: imtiyaz

V

Vaketa: kalın bir çeşit meşin
Varsayım: faraziye

Y

Yabancı: vahşi
Yadsımak: inkâr etmek
Yafta: kâğıt etiket, ilan
Yakarmak: yalvarma
Yakınmak: şikâyet etmek, sızlanmak
Yaklaşık: aşağı yukarı, takribi
Yalıtkan: elektrik akımını geçirmeyen, mücerrit
Yandaş: taraftar
Yanılğı: hata
Yanıt: cevap
Yansı: akis, inikas
Yansıtmak: aksettirmek
Yansız: tarafsız
Yapım: imal
Yapıt: eser
Yarar: fayda
Yaraşmak: yakışmak
Yargı: hüküm
Yargıcı: hakem
Yargılama: muhakeme etme
Yarkurul: komisyon
Yasa: kanun
Yasama: teşri
Yaşamöyküsü: tercümeihal
Yatkın: mütemayil
Yayımlamak: neşretmek
Yazışma: muhabere, yazılı haberleşme
Yazıt: kitabe
Yeğ: müraccah, daha iyi
Yeğlemek: tercih etmek
Yeğnice: hafif
Yeğniltmek: hafifletmek
Yengi: galebe
Yenilgi: mağlubiyet
Yerel: mahalli
Yerici: kötöleyici, zem edici
Yerinde yönetim: muhtar, mahalli idare
Yerme: kötöleme, zem etme, beğenmeme
Yetenek: kabiliyet
Yetenekli: kabiliyetli
Yeterli: ehli, kifayetli, ehliyetli
Yetki: selâhiyet
Yıkım: zarar
Yitik: kayıp
Yitmek: kaybolmak
Yoğun: kesif
Yoklayın: gıyabi
Yoksun: mahrum

Yorumlamak: tefsir etmek

Yozlaşma: tereddi etme

Yönetici: idareci

Yönetim: idare

Yönerge: talimat, direktif

Yöntem: metot, usül

Yöntem birliği: prensip birliği

Yöre: havali

Yöresel: mahalli

Yurtsal: vatani

Yüksek kişiliğinize: zatıalınıza

Yükümlü: mükellef

Yürütme gücü: icra kuvveti

Yürütüm: infaz, icraat

Z

Zorbalık yönetimi: istibdat idaresi

Zorlayıcı nedenler: mücbir sebepler

Zorunlu: mecburi

